Ivan Meštrović i kulturološki kontekst drniškog kraja

Tomić, Antonija

Doctoral thesis / Doktorski rad

2024

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zadar / Sveučilište u Zadru**

Permanent link / Trajna poveznica: https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:162:308558

Rights / Prava: In copyright / Zaštićeno autorskim pravom.

Download date / Datum preuzimanja: **2025-03-04**

Sveučilište u Zadru
Universitas Studiorum
Jadertina | 1396 | 2002 |

Repository / Repozitorij:

University of Zadar Institutional Repository

dabar
DIGITALNI AKADEMSKI ARHIVI I REPOZITORIJI

SVEUČILIŠTE U ZADRU

POSLIJEDIPLOMSKI SVEUČILIŠNI STUDIJ
HUMANISTIČKE ZNANOSTI

Antonia Tomić

IVAN MEŠTROVIĆ I KULTUROLOŠKI KONTEKST DRNIŠKOG KRAJA

Doktorski rad

Zadar, 2024.

SVEUČILIŠTE U ZADRU

POSLIJEDIPLOMSKI SVEUČILIŠNI STUDIJ
HUMANISTIČKE ZNANOSTI

Antonia Tomić

IVAN MEŠTROVIĆ I KULTUROLOŠKI KONTEKST DRNIŠKOG KRAJA

Doktorski rad

Mentorica

izv. prof. dr. sc. Antonija Mlikota

Komentorica

dr. sc. Irena Kraševac, znanstvena savjetnica

Zadar, 2024.

SVEUČILIŠTE U ZADRU

TEMELJNA DOKUMENTACIJSKA KARTICA

I. Autor i studij

Ime i prezime: Antonia Tomić

Naziv studijskog programa: Poslijediplomski sveučilišni studij Humanističke znanosti

Mentor/Mentorica: izv. prof. dr. sc. Antonija Mlikota

Komentor/Komentorica: dr. sc. Irena Kraševac, znanstvena savjetnica

Datum obrane: 16. rujna 2024.

Znanstveno područje i polje u kojem je postignut doktorat znanosti: povijest umjetnosti

II. Doktorski rad

Naslov: Ivan Meštrović i kulturološki kontekst drniškog kraja

UDK oznaka: 73Meštrović, I.:316.7(497.581.2)

Broj stranica: 635

Broj slika/grafičkih prikaza/tablica: 194

Broj bilježaka: 991

Broj korištenih bibliografskih jedinica i izvora: 559

Broj priloga: 6

Jezik rada: hrvatski

III. Stručna povjerenstva

Stručno povjerenstvo za ocjenu doktorskog rada:

1. izv. prof. dr. sc. Dalibor Prančević, predsjednik/predsjednica
2. doc. dr. sc. Sandi Bulimbašić, član/ica
3. doc. dr. sc. Sofija Sorić, član/ica

Stručno povjerenstvo za obranu doktorskog rada:

1. izv. prof. dr. sc. Dalibor Prančević, predsjednik/predsjednica
2. doc. dr. sc. Sandi Bulimbašić, član/članica
3. doc. dr. sc. Sofija Sorić, član/članica

UNIVERSITY OF ZADAR

BASIC DOCUMENTATION CARD

I. Author and study

Name and surname: Antonia Tomić

Name of the study programme: Postgraduate doctoral study in Humanities

Mentor: Associate Professor Antonija Mlikota, PhD

Co-mentor: Scientific Advisor Irena Kraševac, PhD

Date of the defence: 16 September 2024

Scientific area and field in which the PhD is obtained: History of art

II. Doctoral dissertation

Title: Ivan Meštrović and the cultural context of the Drniš area

UDC mark: 73Meštrović, I.:316.7(497.581.2)

Number of pages: 635

Number of pictures/graphical representations/tables: 194

Number of notes: 991

Number of used bibliographic units and sources: 559

Number of appendices: 6

Language of the doctoral dissertation: Croatian

III. Expert committees

Expert committee for the evaluation of the doctoral dissertation:

1. Associate Professor Dalibor Prančević, PhD, chair
2. Assistant Professor Sandi Bulimbašić, PhD, member
3. Assistant Professor Sofija Sorić, PhD, member

Expert committee for the defence of the doctoral dissertation:

1. Associate Professor Dalibor Prančević, PhD, chair
2. Assistant Professor Sandi Bulimbašić, PhD, member
3. Assistant Professor Sofija Sorić, PhD, member

Izjava o akademskoj čestitosti

Ja, **Antonia Tomić,** ovime izjavljujem da je moj **doktorski** rad pod naslovom **Ivan Meštrović i kulturološki kontekst drniškog kraja** rezultat mojega vlastitog rada, da se temelji na mojim istraživanjima te da se oslanja na izvore i radove navedene u bilješkama i popisu literature. Ni jedan dio mojega rada nije napisan na nedopušten način, odnosno nije prepisan iz necitiranih radova i ne krši bilo čija autorska prava.

Izjavljujem da ni jedan dio ovoga rada nije iskorišten u kojem drugom radu pri bilo kojoj drugoj visokoškolskoj, znanstvenoj, obrazovnoj ili inoj ustanovi.

Sadržaj mojega rada u potpunosti odgovara sadržaju obranjenoga i nakon obrane uređenoga rada.

Zadar, 20. rujna 2024.

SADRŽAJ

1. Uvod 1

1.1. Obrazloženje teme 2

1.2 Ciljevi, svrha i hipoteza istraživanja 3

1.3. Metode istraživanja 4

1.4. Struktura disertacije 5

1.5. Pregled dosadašnjih znanstvenih spoznaja i istraživanja 6

2. Drniš na prijelazu iz 19. u 20. stoljeće 10

2.1. Gospodarske prilike 12

2.2 Kulturno-društvene prilike 18

2.3. Politički okvir 21

2.4. Vjerske zajednice u drniškome kraju 23

3. Medijska slika o Ivanu Meštroviću u dalmatinskim tiskanim serijskim publikacijama u prvoj polovici 20. stoljeća 28

2.1. Narodni list (1899.–1900.) 31

3.2. Hrvatska rieč (1905.–1914.) 32

3.3. Duje Balavac (1908.–1912., 1921.–1923.) 37

3.4. Naprednjak (1911.–1914., 1921.) 40

3.5. Demokrat (1921.–1923.) 42

3.6 Hrvatski samobran (1922.–1923.) 42

3.7. Hrvatski dom: Nova hrvatska pismarica (1924.) 43

3.8. Narodna tribuna (1933.–1940.) 44

3.9. Šibenski list (1952. – 1962.) 45

3.10. Medijska slika u dalmatinskim publikacijama u prvoj polovici 20. stoljeća 48

4. Odabrane pisane korespondencije Ivana Meštrovića iz pohrane Atelijera Meštrović i Državnog arhiva u Šibeniku 53

4.1. Dopisivanje Ivana Meštrovića s dalmatinskim uglednicima 54

4.1.1. Filip Davidović Marušić (1874.–1944.) 55
4.1.2. Vrlička općina / načelnik Joso Kulišić 61
4.1.3. Roko Stojanov 62
4.1.4. Josip Smodlaka (1869.–1956.) 63
4.1.5. Vice Iljadica (1869.–1954.) AMZg 64
4.1.6. Vice Iljadica (1869.–1954.) DAŠI 68
4.1.7. Šime Grubišić Rovilo (1856.–1928.) DAŠI 70
4.1.8. Nikola Adžija (1875.–1972.) 74
4.2. Dopisivanje s književnicima 74
4.2.1. Ivo Vojnović (1857.–1929.) 75
4.2.2. Josip Kosor (1871.–1961.) 77
4.2.2. Augustin (Tin) Ujević (1891.–1955.) 80
4.3. Dopisivanje s katoličkim svećenicima 84
4.3.1. Fra Lujo Marun (1857.–1939.) 85
4.3.2. Don Frane Bulić (1864.–1934.) 91
4.3.3. Fra Lujo Plepel (1881.–1948.) 93
4.4. Korespondencije kao autentičan dokument vremena 95
5. Osnivanje Gradskog muzeja Drniš i stvaranje Zbirke Ivana Meštrovića 99
5.1. Osnivanje muzeja, ustrojstvo i djelatnici 99
5.2. Formiranje inicijalne Zbirke Ivana Meštrovića u Gradskom muzeju Drniš 104
5.3. Uspjele i neuspjele akvizicije Meštrovićevih djela za GMD 109
5.4. Obilježavanje 100. obljetnice Meštrovićeva rođenja u Drnišu 116
5.5. Zbirka Ivana Meštrovića u Domovinskom ratu 121
5.6. Stvaranje stalnog postava djela Ivana Meštrovića u Gradskome muzeju Drniš nakon Domovinskoga rata 130
6. Djela Ivana Meštrovića u Drnišu i dalmatinskome zaleđu 138
6.1. Grb Općine Drniš / Reljef sv. Roka 139

6.2. Vrelo života 141
6.3. Orači 149
6.4. Majka s djetetom 152
6.5. Gospa Petropoljka 154
6.6. Sv. Antun Padovanski 157
6.7. Djela Ivana Meštrovića na Visovcu 159
6.8. Župna zbirka Gradac 160
7. Arhitektonska ostavština Ivana Meštrovića u dalmatinskome zaleđu 162
7.2. Obiteljska kuća, škola i antimalarična stanica u Otavicama 163
7.2. Crkva Presvetog Otkupitelja – grobnica obitelji Meštrović 166
7.3. Crkva Naše Gospe u Biskupiji kod Knina 174
8. Književna ostavština Ivana Meštrovića: Zbirka pripovijetki *Ludi Mile* 178
8.1. Ludi Mile 179
8.2. Kako je Kejo ubio svoju zvijezdu 183
8.3. Maruš Ojkalo 184
8.4. Punoljetni Nako Gazdić 186
8.5. Pusinica 194
8.6. Prostorni obuhvat mjesta radnje u pripovijetkama zbirke *Ludi Mile* 198
8.7. Stvarne osobe literarizirane u pripovijetkama iz zbirke *Ludi Mile* 200
9. Zaključak 202
Literatura i izvori 207
Popis kratica 249
Sažetak 250
Summary 252
Katalog djela Ivana Meštrovića u Gradskom muzeju Drniš 254
Prilog 1. 344

Pisma u pohrani Atelijera Meštrović u Zagrebu, vlasništvo nasljednika Ivana Meštrovića (AAM, pup) te iz Državnog arhiva u Šibeniku (DAŠI) 344

Prilog 2. 446

Pisma Ivana Meštrovića upućena Nikoli Adžiji iz Zbirke Ivana Meštrovića u fondu Gradskog muzeja Drniš (ZIM GMD) 446

Prilog 3. 478

Pisma članova obitelji Ivana Meštrovića iz Arhiva Gradskog muzeja Drniš 478

Prilog 4. 491

Isječci iz rukopisnog dnevnika Nikole Adžije za period od lipnja 1955. g. do lipnja 1965. g. u kojima se spominje Ivan Meštrović i članovi njegove obitelji (Arhiv GMD) 491

Prilog 5. 507

Isječci iz rukopisnog dnevnika Nikole Adžije za period od siječnja 1966. g. do 1970. g. u kojima se spominje Ivan Meštrović i članovi njegove obitelji (Arhiv GMD) 507

Prilog 6. 509

Stablo obitelji Gabrilović Meštrović 509

Slikovni prilozi 512

Životopis 635

1. Uvod

Uvidom u dosadašnja istraživanja o Ivanu Meštroviću otvorila su se brojna pitanja vezana za rani period njegova stvaralaštva, ali i vezana za Drniš i drniški kraj kao kraj iz kojega je potekao i koji se na različite načine reflektira u njegovu stvaralaštvu. Drniš iz doba Meštrovićeva djetinjstva uvelike se razlikuje od Drniša iz godine njegova posljednjega posjeta, a još i više od Drniša danas. Gospodarski značaj toga malog industrijskog gradića početkom 20. stoljeća bio je na vrhuncu zahvaljujući rudnicima ugljena u obližnjem Siveriću. Za potrebe transporta ugljena već je 1877. godine sagrađena željeznička pruga Siverić–Split te Siverić–Perković–Šibenik, a sljedeće je godine otvorena trasa prema Kninu. Dobra prometna povezanost bila je nužan preduvjet za razvoj gospodarstva, a s obzirom na obrazovnu strukturu stanovništva drniškog kraja među kojim je nedostajalo visokoobrazovanoga kadra za rukovodeće funkcije, zapošljavani su inženjeri iz drugih dijelova/država Austro-Ugarske Monarhije. Popratna posljedica toga bila je i stvaranje novoga građanskog sloja te razvoj građanskoga života nalik onome u većim urbanim centrima, naravno u daleko skromnijim razmjerima. Osnivala su se razna društva, poticale su se sportske, glazbene i kulturne manifestacije, mijenjala se kultura odijevanja, što se ogleda u tome da je suvremeno građansko odijelo brzo zamijenilo narodnu nošnju. Takve okolnosti, koncentracija visokoobrazovanih ljudi upućenih u zbivanja na kulturnoj sceni i sposobnih prepoznati umjetnički talent, omogućile su i Ivanu Meštroviću da dobije priliku za formalno obrazovanja u Beču, a promjenom životne sredine mijenjaju se i njegove životne navike te stil života.

Promjene država i državnih uređenja uvjetovao je kasniji odnos Općine Drniš prema Ivanu Meštroviću, glavni posrednik bio im je Nikola Adžija koji je i sam bio općinski djelatnik, a tridesetih godina 20. stoljeća obnašao je i dužnost načelnika. Pedesetih godina preko njega su dogovorili otkup ranoga Meštrovićeva djela izrađenoga za bečku palaču obitelji Wittgenstein – fontanu *Vrelo života,* a na njegovo inzistiranje Ivan Meštrović je odlučio izdvojiti dio svojih radova za osnivanje *spomen-galerije* u Drnišu. Iz sačuvanih pisama upućenih Nikoli Adžiji može se vidjeti da je trebalo proći nekoliko godina upornoga nagovaranja, no na posljetku je ipak popustio te za svojega posljednjeg posjeta domovini 1959. godine donosi odluku da se u Drniš pošalje gotovo tridesetak djela. Zahvaljujući toj donaciji Nikola Adžija je u vlastitoj kući 1960. godine osnovao muzej, no sve do 1977. g. muzej je bio bez stručnoga djelatnika.

Veća pažnja znanstvene javnosti drniškim djelima Ivana Meštrovića posvećena je na 100. obljetnicu njegova rođenja 1983. godine kad su preuređene izložbene dvorane, a prikupljena su

i sredstva za odlijevanje gipsanih skulptura u bronci. Manje od desetljeća nakon toga započeo je Domovinski rat, dio gipsanih skulptura je uništen, dio ukraden, stalni postav je uništen, a proces inventarizacije muzejske građe vraćen je gotovo na početak. Vesna Barbić, povjesničarka umjetnosti koja je najveći dio radnoga vijeka provela u Atelijeru Meštrović u Zagrebu, stručno je obradila drniš ku Zbirku Ivana Meštrovića i 1983. godine priredila je za objavu, no od toga je vremena Zbirka uvećana. Povjesničar umjetnosti Duško Kečkemet u svojim je radovima o Meštroviću objavio i podatke vezane uz umjetnikovu drniš ku ostavštinu, a recentnije su se pojedinačnim djelima bavili Irena Kraševac, Dalibor Prančević te Zorana Jurić Šabić koja je svoja istraživanja usmjerila na Meštrovićevu ostavštinu u Otavicama. Međutim, ovaj doktorat temu znatno proširuje u različitim smjerovima.

1.1. Obrazloženje teme

Život i djelo Ivana Meštrovića analizirani su iz različitih aspekata i kroz različite pristupe, no bogat životopis i iznimno velik umjetnički opus pružaju dovoljno prostora za nova istraživanja koja će rezultirati produbljivanjem dosadašnjih spoznaja. Meštrovićevi rani dani, djetinjstvo i školovanje često se predočuju romantizirano, gotovo blisko narodnim legendama kojima je i sam tijekom dječačkih dana bio opčinjen. Njegov nemjerljiv talent je neosporan, no sam talent nije bio dostatan da bi se ostvario kao umjetnik. Sredina iz koje je potekao trebala je imati oblikovanu kulturnu svijest, trebala je imati znanja o klasičnoj umjetnosti te biti upućena u aktualnu umjetničku produkciju da bi njegov talent mogao biti prepoznat, ali je istovremeno trebala imati i razvijeno gospodarstvo da bi mu bilo moguće pružiti financijsku podršku u školovanju. U pomnijem razmatranju slojeva burnoga početka 20. stoljeća te načina na koji se mladi umjetnik pojavljuje i probija na društvenoj i umjetničkoj sceni može se doći do zaključka da je Ivan Meštrović jako dobro shvaćao duh vremena u kojem je živio. Potvrde takve teze, i eksplicitno i implicitno, moguće je iščitati iz članaka objavljivanih u dalmatinskim serijskim publikacijama tijekom prve polovice 20. st. Sučeljavanjem njegove spretnosti u ostvarivanju društvenih kontakata s umjetničkim, političkim i povijesnim okolnostima kroz ovaj rad će se pružiti dopuna dosadašnjim interpretacijama biografije Ivana Meštrovića. Analizirat će se u kojoj je mjeri društvena i gospodarska situacija u drniškome kraju pružila kvalitetnu podlogu mladome Ivanu Meštroviću pri njegovu školovanju, te kasnije već nekoliko godina po završetku školovanja u njegovu profiliranju u umjetnika svjetskoga glasa. Drniška grupacija uspješnih gospodarstvenika i intelektualaca, među kojima je bila i obitelj Adžija, poslala ga je u svijet, a

pri zalasku života Drnišu se odužio donacijom svojih djela, 7 slika i 17 skulptura, za ustanovljavanje budućega muzeja. Sačuvana su pisma između Nikole Adžije i Ivana Meštrovića u kojima je posvjedočeno na koji je način Adžija uspio izmoliti od svojega prijatelja Meštrovića grupu djela za Drniš. U urbanome prostoru grada Drniša postavljeno je šest Meštrovićevih djela, prvi je bio reljef s prikazom sv. Roka (*Grb Općine Drniš*), a posljednji je postavljen kip sv. Antuna Padovanskoga 1988. godine ispred istoimene crkve. Proučit će se koliko je bila velika uloga Nikole Adžije u akviziranju djela za Zbirku te za priskrbljivanje skulptura za postavljanje u gradu.

Osim grupe dijela u Drnišu, manji broj Meštrovićevih djela dio je Župne zbirke Gradac i Umjetničke zbirke Franjevačkoga samostana na Visovcu. Poznato je da je Ivan Meštrović bio svestran umjetnik što se ogleda i u raznorodnim umjetničkim ostvarenjima vezanima uz rodni kraj. Sjećanja na zavičaj utkao je u zbirke pripovijetki *Ludi Mile,* a prema njegovu projektu podignuta su arhitektonska zdanja u Otavicama i u Biskupiji. Rodno mjesto je obilježilo početke i simbolično je označilo kraj Meštrovićeva životnoga ciklusa, u njemu je stasao i u njemu je na koncu pronašao posljednje počivalište.

Sve prethodno nabrojene tematske cjeline združene grade temu disertacije – *Ivan Meštrović i kulturološki kontekst drniškoga kraja* – u kojoj će se predočiti kako je kulturološki kontekst na prijelazu iz 19. u 20. stoljeće pružio inicijalni impuls za razvoj umjetničke ličnosti koja je od druge polovice 20. st. do danas postala neizostavna determinanta novoga kulturološkog konteksta drniškoga kraja.

1.2 Ciljevi, svrha i hipoteza istraživanja

Očekivani znanstveni doprinos predloženog istraživanja jest slojevita kontekstualizacija drniškoga kraja na prijelazu iz 19. u 20. stoljeće kroz analizu gospodarstva, kulturnih, društvenih i političkih prilika kako bi se pokazalo da nije slučajnost da je baš u to vrijeme prepoznat talent mladića Ivana Meštrovića. Bilo je to vrijeme kad je društveni i gospodarski život Drniša bio u zenitu, a brojni značajni ljudi bili su vezani za grad svojim podrijetlom, radnim mjestom, društvenim ili političkim angažmanom. Među građanstvom se strukturirala društvena mreža koja je bila dovoljno sposobna prepoznati umjetnički talent te svojim financijskim doprinosom i društvenim utjecajem stvoriti osnovne preduvjete za školovanje

mladog umjetnika. Ivan je održavao društvene veze s ljudima u rodnome kraju i kasnije kad je postao afirmirani umjetnik, no s nadolazećim ratovima strelovito je propadalo gospodarstvo a usporedno s time opadala je i ekonomska moć stanovništva. S vremenom je došlo do zamjene uloga – mladić za kojega je bilo osnovano „društvo za pripomoć“ postao je umjetnik svjetskoga glasa koji je graditeljskim pothvatima unaprijedio kvalitetu života u rodnome selu, a Drnišu je donacijom svojim radova omogućio osnivanje muzeja te je oplemenio urbani prostor javnim skulpturama. Simbolično, sredina koja je prepoznala Ivana Meštrović, postala je sredina prepoznatljiva po Ivanu Meštroviću. Ciljevi ovoga istraživanja su izrada nove katalogizacije umjetnikove ostavštine u fondu Gradskog muzeja Drniš, mapiranje skulptura postavljenih u javnom prostoru grada te graditeljskih ostvarenja u široj okolici kako bi se sabrali svi vidovi njegovih umjetničkih ostvarenja vezanih uz zavičaj.

Hipoteze:

1) Dalmatinske serijske publikacije iz prve polovice 20. st. daju potpuniju sliku o lokalnoj medijskoj percepcija Ivana Meštrovića, a izdvojeni članci obogatit će bibliografsku građu o Ivanu Meštroviću.
2) Privatna pisma između Ivana Meštrovića i njegovih suvremenika vrijedan su dokumenti vremena koji omogućuje proširenje dosadašnjih znanja o socijalnim mrežama korespondenata, društvenim prilikama te okolnostima nastanka pojedinih Meštrovićevih djela.
3) Objedinjen pregled različitih vidova Meštrovićevih umjetničkih ostvarenja vezanih uz drniški kraj te interdisciplinarno sagledavanje kulturološkoga konteksta kraja pružit će potpuniju sliku o drniškome segmentu kompleksne umjetnikove biografije budući da se u dosadašnjim istraživanjima na tome zadržavalo površnije, više u službi drugih nadređenih tema.

1.3. Metode istraživanja

Temeljni materijal za izradu rada jest Zbirka radova Ivana Meštrovića i arhivska dokumentacija pohranjena u Gradskom muzeju Drniš. Tome će se pridružiti arhivska i druga građa pohranjena u sastavnicama Muzeja Ivana Meštrovića u Splitu i Zagrebu te građa u relevantnim muzejima, arhivima i knjižnicama. Primjerice građa iz Državnog arhiva u Šibeniku, Gradske knjižnice „Juraj Šižgorić“ u Šibeniku, Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu.

Bitan segment istraživanja bit će periodične publikacije (novine i časopisi) kako bi se ustvrdilo na koji se način i koliko često se o Ivanu Meštroviću izvještavalo u pojedinim političkim i društvenim okolnostima te na koji način je izvještavano o njegovim izložbama i o recepciji u likovnoj kritici. Neizostavan segment istraživanja čini i opsežna bibliografija radova o Ivanu Meštroviću koja uključuje članke, kataloge izložbi i knjige.

Također, istražit će se sačuvana pisana korespondencija Ivana Meštrovića razmijenjena s ljudima iz drniškoga kraja te drugim suvremenicima koji su na bilo koji način bili povezani s njegovim rodnim krajem ili umjetničkim počecima. Korpus pisama odabran je iz fonda Gradskog muzeja Drniš, Državnog arhiva u Šibeniku te iz Atelijera Meštrović u Zagrebu koja su najvećim dijelom vlasništvo umjetnikovih nasljednika. Osobna pisma iznimno su vrijedan i autentičan arhivski materijal koji je, s obzirom na obilnost građe, i dalje izvor novih informacija o umjetnikovu društvenome angažmanu. Kao posebno informativna za istraživanu temu izdvojena su pisma osoba angažiranih u drniškim kulturnim krugovima i gospodarstvu, potom pisma svećenika koji svojim djelovanjem nisu bili usko usmjereni na župne dužnosti već su sudjelovali i u drugim društvenim područjima te pisma književnika koji su bili umjetnikovi biografi, ali ujedno i promicatelji njegova stvaralaštva kroz likovne kritike i izvještaje s izložbi. Pisma kao arhivska građa potvrda su široko razgranate mreže Meštrovićevih društvenih kontakata, stoga će i ovo istraživanje pridonijeti nadopunjavanju segmenata te mreže po uzoru na model koji je predstavio Dalibor Prančević u radu iz 2018. g. – *Between Art Nouveau and the Avant-Garde: The Personal (Ego) Network of Ivan Meštrović and the Map of Critical Reception of His Work during the 1910s.*

Arhiv Gradskoga muzeja Drniš prilično je okrnjen tijekom Domovinskog rata, međutim, sačuvani dokumenti još uvijek su dovoljno informativni za proširenje poznatih činjenica o nastanku muzeja, višekratnim stvaranjima stalnog postava i načinu dospijeća djela Ivana Meštrovića u zbirku, posebno onih koja su pristizala nakon umjetnikove smrti.

1.4. Struktura disertacije

Disertacija se sastoji od sedam naizgled samostalnih cjelina u kojima se analiziraju različiti aspekti kulturološkog konteksta drniškoga kraja, te se razmatraju zajedno s biografskim činjenicama iz života Ivana Meštrovića i umjetničkim djelima vezanima uz širi drniški kraj koja su u to doba nastajala. U prvome poglavlju obrađene su društveno-političke prilike u drniškome

kraju od konca 19. do sredine 20. stoljeća. Drugi dio će biti posvećen analizi medijske slike o Ivanu Meštroviću koja se stvarala u dalmatinskim serijskim publikacijama tijekom prvih desetljećima 20. st. Nakon toga slijedi analiza odabranih pisama koja je umjetnik razmjenjivao sa suvremenicima. Pisma su odabrana prema dvama kriterijima, prvi je kriterij bio da su korespondenti porijeklom ili namještenjem vezani uz Drniš, a drugi da se spominju kao suradnici i dopisnici u šibenskim serijskim publikacijama. Iščitavanje odabranih privatnih pisama Ivana Meštrovića iz pohrane Atelijera Meštrović te Državnog arhiva u Šibeniku poslužilo je za analizu prirode njegovih odnosa sa suvremenicima, upotpunjavanje poznatih činjenica o okolnostima nastanka pojedinih djela te o sudjelovanjima na izložbama.

U trećem poglavlju opsežno je razrađeno stvaranje Zbirke Ivana Meštrovića, osnivanje Gradskog muzeja Drniš i oblikovanje dvorane posvećene Ivanu Meštroviću u sklopu stalnog postava. Naredna tri poglavlja posvećena su obradi umjetničke, arhitektonske i književne ostavštine Ivana Meštrovića povezane uz širi drniški kraj. Obrađeno je i razdoblje Domovinskog rata tijekom kojega je nekoliko djela iz muzejske zbirke uništene, a nekoliko ih je nepovratno nestalo.

U završnom dijelu sintetizirani su rezultati istraživanja i istaknute su nove spoznaje do kojih se došlo a koje proširuju dosada poznate činjenice. Priložen je katalog Zbirke Ivana Meštrovića GMD-a koji uključuje nekoliko djela koja su prvi put kataloški obrađena s obzirom na to da su u muzej pristigla nakon 1983. godine, tj. nakon objave prvoga i jedinoga kataloga Zbirke.

Na samome je kraju lista literature, izvora i kratica, te arhivskih i slikovnih priloga. Među prilozima su obuhvaćeni transkripti ili preslici korištenih pisama te arhivski dokumenti vezani uz osnivanje i djelovanje Gradskog muzeja Drniš. Najveći dio priloga dosada nije bio publiciran.

1.5. Pregled dosadašnjih znanstvenih spoznaja i istraživanja

Ivan Meštrović vodio je iznimno dinamičan život, bio je aktivan u različitim društvenim sferama, gorljivo je stvarao iskušavajući se u različitim medijima i za sobom je ostavio opsežan umjetnički opus. Njegova biografija podatna za proučavanje s različitih aspekta nagnala je brojne istraživače humanističke orijentacije da mu posvete istraživački interes. Dosada su istraženi razni segmenti Meštrovićeve biografije, stvaralaštva i društvenog angažmana. Značajan znanstveni doprinos poznavanju života i djela Ivana Meštrovića dali su brojni hrvatski

povjesničari umjetnosti. Prvu monografsku obradu njegova stvaralaštva objavio je 1919. godine Kosta Strajnić, tada mladi likovni kritičar koji je jednako gorljivo poput samoga umjetnika podržavao ideju o potrebi oblikovanja južnoslavenskoga likovnog izričaja. Rukopis je s pratećim reprodukcijama bio spreman već 1916. godine, obuhvatio je djela nastala do 1914. godine, no tijekom rata podlijegao je cenzuri zbog neskrivenog glorificiranja Vidovdanskog kulta[1] te neskrivenog zagovaranja ideje južnoslavenskoga ujedinjenja. Iste je godine iz tiska izišla i „londonska monografija" za koju su tekstove napisali Milan Ćurčin, John Lavery, Ivo Vojnović, James Bone, Bogdan Popović, Ernest H. R. Colling i R.W. Seaton Watson.[2] Kroz brojne novinske članke Milan Ćurčin prometnuo se u jednoga od biografa Ivana Meštrovića, u tome svojstvu piše i uvodni tekst u monografiju koju je izdala *Nova Evropa* 1933. godine povodom umjetnikova 50. rođendana.[3] Podizanje spomenika Grguru Ninskome u Splitu 1929. godine bio je povod Ljubi Karamanu da posveti pažnju Meštrovićevu stvaralaštvu u nekoliko radova.[4] Pišući iz pozicije konzervatora ne odobrava postavljanje spomenika na odabranoj poziciji, no o likovnim kvalitetama djela i o Meštrovićevu umjetničkome umijeću piše isključivo afirmativno. U isticanju simbolike nacionalne borbe i stoljetnoga narodnog otpora utjelovljenoga u liku Meštrovićeva Grgura Ninskoga razaznaje se da dijeli umjetnikovo viđenje nacionalnoga osjećaja i identiteta. Za umjetnikova života nastala je opsežna hemerotečna gađa o njegovim izložbama, stvaralaštvu, društvenome životu i ponešto o političkim preferencijama, no relevantnija povijesnoumjetnička obrada njegove umjetničke ostavštine počela se provoditi posthumno. Značajnija istraživanja uz kritički pristup građi uslijedila su u drugoj polovici 20. stoljeća, a znanstveni interes za Ivana Meštrovića rasplamsao se u 21. stoljeću.

Ime koje je u svijetu povijesti umjetnosti neraskidivo sraslo uz Ivana Meštrovića zasigurno je Duško Kečkemet koji je autor nekoliko opsežnih monografija[5] u kojima navodi na tisuće epistolarnih, arhivskih, hemerotečnih i različitih bibliografskih izvora. Božidar Gagro autor je teksta u opsežnom monografskom pregledu Meštrovićeva stvaralaštva objavljenome 1987. g.[6]

---

[1] Monografija Koste Strajnića *Ivan Meštrović* sadrži 67 reprodukcija djela nastalih do 1914. godine, tematski su razdijeljeni u tri skupine – doba mladosti, Vidovdanski hram i ostali radovi. Djela vezana uz Vidovdanski hram brojčano dominiraju, ukupno ih je 39, a i među ostalim djelima nekoliko ih tematski pripada Kosovskome ciklusu. (Vidi: Strajnić, Kosta. *Ivan Meštrović*, Beograd: Ćelap i Popovac 1919.)

[2] Ćurčin, Milan i dr. *Ivan Meštrović: A Monograph*, London, 1919.

[3] Meštrović, Ivan; Ćurčin, Milan. *Meštrović*, Zagreb: Nova Evropa, 1933.

[4] Karaman, Ljubo. O ličnosti i radu Grgura Ninskoga, u: *Nove Evropa*, knj. XX, 1-2, Zagreb, 1929., 21–30.; Karaman, Ljubo. *O Grguru Ninskomu i Meštrovićevu spomeniku u Splitu*, Split: Hrvatska štamparija gradske štedionice, 1929.

[5] Kečkemet, Duško. *Život Ivana Meštrovića (1883.–1962.–2002.)*, 1. sv., Zagreb: Školska knjiga, 2009.; Kečkemet, Duško. *Život Ivana Meštrovića (1883.–1962.–2002.)*, 2. sv., Zagreb: Školska knjiga, 2009.; Kečkemet, Duško. *Umjetnost Ivana Meštrovića*, Split: Filozofski fakultet u Splitu i Duško Kečkemet, 2017.

[6] Gagro, Božidar. *Ivan Meštrović*, Zagreb: Globus, 1987.

Kroz svoj dugovječni radni vijek u Atelijeru Meštrović velik doprinos poznavanju umjetnikove ostavštine dale su Vesna Barbić i Ljiljana Čerina. Često su pružale stručnu pomoć djelatnicima drniškoga muzeja. Vesna Barbić napisala je prvi katalog Meštrovićevih djela u Drnišu i Otavicama.[7] Značajan rad o djelovanju mladoga Meštrovića u periodu bečke Secesije napisala je Irena Kraševac,[8] o Atelijeru Meštrović, tj. o zagrebačkome Meštrovićevu domu pisala je Danica Plazibat.[9] Splitskom Galerijom i Crkvinama te splitskom spomeničkom baštinom bavila se Maja Šeparović Palada,[10] radove o Crkvi Presvetog Otkupitelja u Otavicama publicirala je Zorana Jurić Šabić.[11] Zagrebačke spomenike obradila je Barbara Vujanović, pored toga iznimno značaja doprinos dala je u poznavanju Meštrovićevih djela po europskim muzejima, a posebno se posvetila istraživanju hrvatsko-češke kulturne i političke uzajamnosti.[12] O Meštroviću u duhu ekspresionizma i *art decoa* pisao je Dalibor Prančević.[13] Dragica Hammer Tomić obradila je temu jugoslavenstva Ivana Meštrovića, te pružila čitanje njegova stvaralaštva kroz filozofski i sociološki objektiv u publikaciji *Sveto i tragično u kiparstvu Ivana Meštrovića*.[14] O Meštrovićevu jugoslavenstvu i udaljavanju od te političke ideje značajne je radove napisao i Vinko Srhoj, fino razgraničivši nijanse političke angažiranosti od ahistorijskog idealizma.[15] Recentnije značajne publikacije predstavljaju katalozi koji su pratili izložbe odabranih djela iz Meštrovićeva opusa. Katalog *Skulptura i nagost: tjelesnost i erotika u djelima Ivana Meštrovića* (2016.) plod je suradnje Zorane Jurić Šabić, Dalibora Prančevića i

[7] Barbić, Vesna. *Meštrović: Drniš–Otavice*, Drniš-Zagreb, 1983.
[8] Kraševac, Irena. *Ivan Meštrović i secesija. Beč-München-Prag, 1900.–1910.*, Zagreb: Institut za povijest umjetnosti i Fundacija Ivana Meštrovića, 2002.; Kraševac, Irena; Vugrinec, Petra, *Izazovi moderne: Zagreb – Beč oko 1900. Slikarstvo, kiparstvo i arhitektura zagrebačke i bečke secesije*, Zagreb: Galerija Klovićevi dvori, 2017.
[9] Plazibat, Danica. *Ivan Meštrović: Tragovi u vremenu i prostoru*, Zagreb: Muzeji Ivana Meštrovića, 2015.
[10] Šeparović Palada, Maja. *Meštrovićeve Crkvine*, Split: Muzeji Ivana Meštrovića, 2012.;
Šeparović Palada, Maja. *Ivan Meštrović: Spomenik Grguru Ninskom u Splitu,* Split: Muzeji Ivana Meštrovića, 2016.
[11] Jurić Šabić, Zorana. *Dekodiranje Meštrovića: Ikonološka studija skica za dekoraciju kupole crkve Presvetog Otkupitelja u Otavicama*, Split: MIM, 2015.; Jurić Šabić, Zorana. *Crkva Presvetog Otkupitelja: Ivan Meštrović u zavičajnom kontekstu*, Split: MIM, 2020.
[12] Vujanović, Barbara. *Meštrovićev znak u Zagrebu*, Zagreb: Muzeji Ivana Meštrovića, 2017.; Vujanović, Barbara; Lipovac, Marijan; Prančević, Dalibor; Rudela, Jiri. *Ivan Meštrović i Česi: Primjeri hrvatsko-češke kulturne i političke uzajamnosti*, Zagreb: Muzeji Ivana Meštrovića, 2018.; Vujanović, Barbara. *Od antičkih uzora do neoklasicizma: klasična komponenta u djelu Ivana Meštrovića, 2021.*, doktorska disertacija, Filozofski fakultet, Zagreb.
[13] Prančević, Dalibor. *Ivan Meštrović u kontekstu ekspresionizma i art décoa,* 2012., doktorska disertacija, Filozofski fakultet, Zagreb; Prančević, Dalibor. *Ivan Meštrović i kultura modernizma: ekspresionizam i art déco*. Split: Filozofski fakultet u Splitu, Muzeji Ivana Meštrovića, 2017.
[14] Hammer Tomić, Dragica. *Jugoslavenstvo Ivana Meštrovića*, Zagreb: Srednja Europa, 2011.; Hammer Tomić, Dragica. *Sveto i tragično u kiparstvu Ivana Meštrovića*, Zagreb: Ex libirs, 2015.
[15] Srhoj, Vinko. Ivan Meštrović i politika kao prostor ahistorijskog idealizma, u: *Ars Adriatica*, 4/2014., 369–384.; Srhoj, Vinko. Meštrovićevo napuštanje ideje o jugoslavenskom nacionalnom stilu u razdoblju između dva svjetska rata, u: *Zbornik Dana Cvita Fiskovića VII*, Fisković, Igor (ur.), Zagreb: Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, 2018., 207–216.

Barbare Vujanović, a u katalogu *Meštrović: otisci duše / Religiozna umjetnost Ivana Meštrovića* (2019.) sabrani su tekstovi djelatnica Muzeja Ivana Meštrovića: Zorane Jurić Šabić, Lane Majdančić, Maje Šeparović Palada i Barbare Vujanović. Brojni su se još hrvatski i inozemni povjesničari umjetnosti doticali Meštrovićeva stvaralaštva, među njima su neizostavni Sandi Bulimbašić koja je u doktorskoj disertaciji opsežno obradila djelovanje Društva hrvatskih umjetnika „Meduliuć" (1908.–1919.)[16] te Petar Prelog koji je u svojoj knjizi *Hrvatska moderna umjetnost i nacionalni identitet* obradio identitetski imaginarij Ivana Meštrovića.[17] Gotovo se nameće zaključak da je više-manje sve već istraženo te da je nemoguće dati nov znanstveni doprinos poznavanju Ivana Meštrovića, međutim, svaka nova publikacija pokazuje da je umjetnikova biografija i impresivna umjetnička ostavština iznimno podatna za istraživanje te da još uvijek ima tema koje čekaju da ih se pomnije razmotri.

Premda je riječ o jednome od najznačajnijih hrvatskih umjetnika 20. stoljeća, zanimljiv je podatak da je dosada Meštrovićev opus bio isključivom temom tek nekoliko znanstvenih istraživanja u okviru izrade magistarskih i doktorskih radova, a to su: magistarski rad Irene Kraševac, *Ivan Meštrović – rano razdoblje. Dokumentacija o životu i djelu kipara Ivana Meštrovića tijekom prvog desetljeća XX. stoljeća i umjetnička djela u kontekstu izložaba bečke i münchenske Secesije i onodobne likovne kritike* (mentor: prof. dr. sc. Zvonko Maković), Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, 1999.; doktorski rad Dalibora Prančevića, *Ivan Meštrović u kontekstu ekspresionizma i art décoa* (mentor: prof. dr. sc. Ive Šimat Banov), Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, 2012.; doktorski rad Dragice Hammer Tomić *Meštrovićeva skulptura biblijsko religiozne tematike* (mentor: dr. sc. Tonko Maroević), Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, 2014.; te Barbare Vujanović, *Od antičkih uzora do neoklasicizma. Klasična komponenta u djelu Ivana Meštrovića* (mentor: dr. sc. Petar Prelog), Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, 2021. Ovaj doktorski rad četvrto je znanstveno istraživanje u sklopu poslijediplomskoga doktorskog studija posvećeno Meštroviću i prvo na Sveučilištu u Zadru.

[16] Bulimbašić, Sandi. *Društvo hrvatskih umjetnika „Medulić" (1908.–1919.)*, doktorski rad, Zagreb: Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, 2014.; Bulimašić, Sandi. *Društvo hrvatskih umjetnika „Medulić" (1908.–1919.): umjetnost i politika*, Zagreb: DPUH, 2016.

[17] Prelog, Petar. *Hrvatska moderna umjetnost i nacionalni identitet*, Zagreb: IPU, 2018.

2. Drniš na prijelazu iz 19. u 20. stoljeće

Beč kao prijestolnica Austro-Ugarske Monarhije na prijelazu iz 19. u 20. stoljeće prolazio je kroz preobrazbu na političkom, kulturnom i političkome planu koja je dovela do značajnih promjena u dotadašnjem urbanome identitetu grada, strukturi zanimanja ali i općem stilu života i životnim navikama stanovništva. Promjene su se pretočile iz centra u ostale dijelove Monarhije, gotov istovjetni procesi mogu se pratiti u Zagrebu, [18] a val promjena zahvatio je i perifernih dijelove, uključujući i Drniški kraj. Tome u prilog išle su težnje cara Franje Josipa I. da stekne reputaciju vladara koji revno i pravedno brine o svojem narodu. Brojna putovanja diljem Monarhije bila su u službi stvaranja takve reputacije, a na jednome od njih 1875. godine posjetio je Drniš te izvan protokola i rudnik u Siveriću.[19]

Promjene u drniškome kraju nisu nastupale naglo niti je njihovim nastupanjem bilo sasvim poništeno sve dotadašnje. Prijelaz stoljeća obilježen je supostojanjem tradicionalnoga i modernoga te u takvome ambivalentnome ozračju odrasta Ivan Meštrović (1883.–1962.). Sredinom 19. stoljeća uz tradicionalne gospodarske djelatnosti koje su obuhvaćale poljoprivredu, trgovinu i ugostiteljstvo počela se razvijati i industrija. Pored imućnijega vlastelinskoga sloja i siromašnih poljodjelaca postupno se razvija srednji građanski društveni sloj kojeg su činili državni službenici i namještenici, upravitelji rudnika, kler te učitelji i liječnici. Razvojem građanskoga društva mijenja se i kultura provođenja slobodnoga vremena, dok seosko stanovništvo i dalje njeguje narodne plesove, pučku predaju i pjesme te sviranje tradicionalnih instrumenata tipa mijeha, u Drnišu se otvaraju čitaonice, gradske kavane, osnivaju sportska i glazbena društva te gostuju kazališne družine. Vjerojatno je i sam Meštrović pri svojim dolascima u rodni kraj oko 1910-ih godina u doba kad se već bio afirmirao na umjetničkoj sceni bio svjestan da tradicionalni način života iščezava pa je prizore poput pastira s mijehom, momka i djevojke u kolu te žena u narodnim nošnjama s iznimnom detaljnošću

[18] O modernističkim preobrazbama Beča i Zagreba, te bečkome utjecaju na hrvatski prostor recentno su pisali Viktor Žmegač i Irena Kraševac, a njihova sažeta razmatranja dio su kataloga uz izložbu *Izazovi moderne: Zagreb–Beč oko 1900.* (Galerija Klovićevi dvori, Zagreb, 2017.). Na polju oblikovanja hrvatske kulturne i umjetničke scene obol su dali brojni povjesničari umjetnosti primjerice Lelja Dobronić, Olga Maruševski, Jasna Galjer, Dragan Damjanović.

[19] Čvrljak, Krešimir. Dalmatinska zagora u dijariju cara i kralja Franje Josipa I. god. 1875., u: *Zbornik radova s Međunarodnog skupa Zagora između stočarsko-ratarske tradicije te procesa litoralizacije i globalizacije*, Zadar, 2011., 399–454., 425–428.; *Povjestni dnevnik o putovanju Nj. C. i Kr. Ap. Vel. Franja Josipa I. Cara Austrije, Kralja Ugarske itd. itd. itd. po Kraljevini Dalmaciji u mjesecima Travnja i Svibnja 1875.*, Zadar, Izdav. tisk. Vitaliani i Janković, 1878., 122–129.

prenio na slike.[20] Dio narodnih predaja i običaja kasnije je pretočio u pripovijetke sabrane u posmrtno objavljenoj zbirci *Ludi Mile*. Na fotografijama i razglednicama iz toga vremena vidi se da je građanski sloj svojim odjevnim kombinacijama pratio suvremenu modu, žene su nosile raskošne haljine i šešire, a muškarci odijela. (sl. 1–3). Gotovo se u svakom pregledu umjetničkih početaka Ivana Meštrovića simbolički kao prvi korak na putu prema ozbiljnom umjetničkom djelovanju označava njegova promjena ruha, trenutak kad je bijelu košulju i suknene hlače zamijenio građanskim odijelom, a crvenkapu šeširom (sl. 4–8). Odjeća je bila indikator društvenog statusa i porijekla, promjenom ruha Meštrović mijenja i društveni položaj, od seoskog mladića za kojeg je bilo potrebno prikupljati dobrotvorne priloge postaje afirmirani umjetnik te na društvenoj ljestvici prelazi iz nižega u srednji stalež. Istodobno mijenja i životni stil što se ogleda u podatku da je pri svojim dolascima u rodni kraj boravio u Drnišu u iznajmljenome stanu, a ne u zajedničkome domaćinstvu u Otavicama, posebno kad je s njim počela dolaziti Ruža koja nije bila naviknuta na skroman seoski život bez osnovnih higijenskih uvjeta te privatne spavaće sobe.[21]

Promjene su se odvijale i na političkome polju, buđenjem nacionalne svijesti poimanje nacije pokušavalo se definirati i afirmirati kroz djelovanje političkih stranki. Razvile su se dvije suprotstavljene struje – narodnjaci koji su težili sjedinjenju Dalmacije i Bosne i Hercegovine s Austro-Ugarskom te autonomaši koji su bili skloniji Italiji. Međutim, usporedno se pojavilo i pitanje rješavanja položaja Srba u Dalmaciji te su se osnivale i srpske stranke, a s hrvatske strane su se uz narodnjačke formirale i pravaške stranke. Aktivno se u politiku uključio i kler katoličke, pravoslavne i grkokatoličke vjeroispovijesti. Na drniškome području političko udruživanje ili oponiranje često je više bilo uvjetovano međusobnim privatnim odnosima nego stranačkom pripadnošću.

Neki od aspekata života u drniškome kraju tijekom toga razdoblja promjena bit će obrađeni u sljedećim potpoglavljima kako bi se dočarale osnovne odrednice kraja u kojem je Ivan Meštrović proveo svoje formativne godine. Umjetnik je iznimno brzo prerastao rodni kraj, ipak kulturološki kontekst Drniša stvorio je podatnu podlogu za odlazak u tadašnju prijestolnicu – Beč. Tome u prilog govore i imena ostalih znamenitih ljudi koji su u tome periodu potekli iz

[20] Slike koje su nastajale između 1909. i 1913. godine Ivan Meštrović je poklonio Nikoli Adžiji 1959. g. zajedno sa skulpturama odabranima za osnivanje muzeja u Drnišu, sve su pojedinačno obrađene u pratećem katalogu disertacije.

[21] *Nekako godinu dana prije svjetskoga rata došao sam opet za vrijeme ljeta u naš kraj i ovaj put sam stanovao u našem gradiću u jednoj većoj kući, koja je bila gotovo sasvim izvan grada, (...),* u: Ivan Meštrović. *Ludi Mile*, Zagreb: Matica hrvatska, 1970., 14.;
vidi: Duško Kečkemet. *Život Ivana Meštrovića (1883.–1962.–2002.)*, 1. sv., Zagreb: Školska knjiga, 2009., 125.

drniškoga kraja, primjerice književnik Josip Kosor (1879.–1961.), skladatelj Krsto Odak (1888.–1965.), političar i književnik Božidar Adžija (1890.–1941.), grkokatolički župnik u Kričkama i pjesnik Jovan Hranilović (1855.–1924.) i pjesnik Mihovil Nikolić (1878.–1951.). Njima se može pridružiti i liječnik Filip Davidović Marušić (1874.–1944.) koji je gotovo čitav svoj radni vijek proveo Drnišu, a pored liječničkog poziva afirmirao se na području književnoga stvaralaštva.

2.1. Gospodarske prilike

Gospodarske prilike u dalmatinskome zaleđu tijekom druge polovice 19. stoljeća bile su iznimno loše. Najveći problemi ležali su u lošim uvjetima za bavljenje poljoprivredom jer su sušne godine iz godine u godinu uzimale svoj danak, stanovništvo je ovisilo o vodi iz potoka i javnih česmi jer regulacija Čikole nije bila provedena, niti je bio izgrađen vodovod.[22] Velik dio seoskoga stanovništva ovisio je o državnoj pomoći, a u župnim knjigama zabilježena su izvješća župnika u kojima mole od Općine da se osnuju dobrotvorne zaklade. U nekoliko mahova se uspjelo organizirati djelovanje Javne dobrotvornosti, no često je bilo premalo novca da bi se omogućilo djelovanje dobrotvornih zaklada.[23] Takva situacija nagnala je brojne obitelji da se zapute na rad u Slavoniju, a među njima je 1881. godine bila obitelji umjetnika Ivana Meštrovića (1883.–1962.),[24] a 1883. g. književnika Josipa Kosora (1879.–1961.).[25] Kako je poznato, upravo iz toga razloga Ivan Meštrović rođen je u slavonskome Vrpolju. Josip Kosor na put je pošao kao četverogodišnji dječak te je svoja rana sjećanja na put i život u Slavoniji

[22] Vodovod je građen tek 1908. godine, no brojna sela su na vodovodnu mrežu bila priključivana bitno kasnije tijekom 20. st. U nekoliko navrata pokušala se provesti regulacija rijeke Čikole koja je često poplavljivala, međutim bez većega uspjeha, vidi: Kosor, Karlo 1. Drniš u ogledalu tiska za hrvatskog narodnog preporoda u Dalmaciji: 1860.–1921., u: *Povijest Drniške krajine*, (ur.) fra Ante Čavka, Split, 1995., 273–410, 364–365.

[23] Kosor, Karlo 1. Drniš u ogledalu tiska za hrvatskog narodnog preporoda u Dalmaciji: 1860.–1921., u: *Povijest Drniške krajine*, (ur.) fra Ante Čavka, Split, 1995., 273–410., 346–352; Župni arhiv Drniš: Službeni spisi 1850.–1865.; 1866.–1870.; 1871.–1876.

[24] Podatak da obitelj Meštrović 1881. godine pošla na rad u Slavoniju zabilježila je umjetnikova kći Marija Meštrović (dalje u tekstu se spominje kao Marica budući da je svima bila poznatija po tome svome obiteljskom nadimku), vidi: Meštrović, Maria. *Život i djelo Ivana Meštrovića*, Zagreb: Matica hrvatska, 2011., 7–8.

[25] Josip Kosor rado je isticao svoje suzemljaštvo s Ivanom Meštrovićem, usp. Visković, Ivo. Josip Kosor – slikar života primoraca i ravničara, u: *Naše more: znanstveni časopis za more i pomorstvo,* Vol. 3 No. 2, Dubrovnik, 1956. 144–146.

kasnije pretočio u novelu *Kako narod propada*[26] i pripovijest *Iščupana biljka*.[27] Situaciju su dodatno pogoršavali lihvari koji su nemilosrdno dovodili seljake do potpune propasti i gubitka imanja.[28] O lihvarenju se često izvještavalo i u zadarskome Narodnom listu, a budućega načelnika Radu Grubišića žandarmerija je zbog toga razloga privela na sudsko saslušanje.[29] Tih se tema dotaknuo i Filip Davidović Marušić (1874.–1944.) u svojim pričama objavljenima u zbirci *Liječnikovi zapisci*, a sva težina situacije sažeta je u citatu:

> *Sudbeni, općinski i porezni činovnik dođe, da nas plijeni, žandar, da nas tamnici vodi, svećenik, da nas k smrti pripravlja il' da na opijelo pjeva, lugar da nas tuži za šumske štete, a eto liječnik, da nas utaman liječi, dok nam prepisuje mesa i vina, a mi nemamo kruha ni vode*.[30]

Situacija se nije popravila niti početkom 20. stoljeća, posebno kad je nastupio Prvi svjetski rat pa su resursi cijele države bili usmjereni na ratovanje. Međutim, dio stanovništva koje su činili svećenstvo, veleposjednici, trgovci, gospodarstvenici i činovnici živjeli su sasvim drugačijim životom. Njihov životni stil opisan je i u pripovijetci Ivana Meštrovića *Punoljetni Nako Gazdić*.[31] Među takvim ljudima uvijek je bilo onih koji su bili društveno angažiraniji i koji su kroz različita humanitarna djelovanja pokušavali pomoći siromašnom dijelu stanovništva, a jedan od primjera njihova djelovanje je *Društvo za pripomoć za uzgoj mladog Meštrovića*.[32] Predsjednik društva bio je Vladislav Laboš, Nikola Adžija bio je tajnik, a među ostalim članovima su bili Nikolin otac Damas Adžija i brat Ante Adžija, potom sudac Roko Stojanov, umirovljeni austrijski kapetan Šime Grubišić koji je u to doba bio činovnik u rudniku, odvjetnik

---

[26] „ (…) jer za čovjeka, koji nema nigdje ništa – domovina je svagdje i nigdje, – on i nema domovine!
I ne zadugo sva ova braća ostaviše svoj rodni kraj, al ne bijahu sami, i iz ostalih sela priključila im se mala vojska iseljenika. Godine 1883. krenula je izpod drniških zidina ogromna karavana od kojih 100 duša, a vodio ju je put preko Bosne u Slavoniju.“, u: Josip Kosor. Kako narod propada, u: *Crni glasovi,* Zagreb: vlastita naklada, 1905., 16–35, 34.

[27] Dio zbirke *Miris zemlje i mora* objavljene 1925. godine.

[28] „Kad narod posve klone izsisan od tih neprijatelja, onda skupi svoje preostalo ubožtvo i na magaradi i kljusadi poput azijatskih karavana, u čitavim obiteljima seli sa rodne grude u druge krajeve, a ponajviše u Slavoniju, dok mnogi pojedinci iščezavaju preko oceana. Ove godine poharala je tuča i suša silno vinograde i polja u kotaru kninskom, u općini drniškoj, a glasovitijih lihvara od drniških nema“, u: Josip Kosor. Kako narod propada, u: *Crni glasovi,* Zagreb: vlastita naklada, 1905., 16–35, 16.;

[29] Kosor, Karlo 1. Drniš u ogledalu tiska za hrvatskog narodnog preporoda u Dalmaciji: 1860.–1921., u: *Povijest Drniške krajine*, (ur.) fra Ante Čavka, Split, 1995., 273–410, 332–333.

[30] Filip D. Marušić. Na Moseću, u: *Liječnikovi zapisci*, Zagreb: Matica hrvatska, 1906., 13–17, 13.

[31] Ivan Meštrović. Punoljetni Nako Gazdić, u: *Ludi Mile,* Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske, 301–390.

[32] O osnivanju i članovima društva pisali su Duško Kečkemet i Kruno Prijatelj bez preciznoga navođenja datuma osnivanja te vremenskoga raspona djelovanja. Vidi: Duško Kečkemet. *Život Ivana Meštrovića (1883.–1962.–2002.)*, 1. sv., Zagreb: Školska knjiga, 2009., 48; Kruno Prijatelj. Nepoznata pisma Ivana Meštrovića, u: *Mogućnosti,* 30/10-11, 1983., 926-931., 926.

Niko Grubišić, trgovac Ivan Rome Ljubić, ravnatelj rudnika Pavel Endlicher,[33] kapetan Safret,[34] rudarski inženjeri Adolf Widra i Kamilo Hofmann.[35] Velika je mogućnost da je takvo društvo osnovano krajem 1899. godine jer je u svibnju 1900. godine objavljena vijest da je mladi Ivan Meštrović-Gabrilović iz Otavica kraj Drniša za kojeg su prikupljane donacije već polovinu godine na obuci kod splitskog majstora Pavla Bilinića.[36] Postojala je prvotna nakana da se pošalje na školovanje u Obrtnu školu u Zagrebu o čemu svjedoči pismo Vladislava Laboša, no ispriječili su se formalni razlozi, preciznije rečeno Ivan je bio prestar.[37]

U arhivu Gradskog muzeja Drniš sačuvana je lista donatora koji su u kolovozu 1900. g. dali svoj prilog za „malog Gabrilović Meštrovića“, a na njoj su nabrojeni Vladislav Laboš, Nikola Adžija, dr. Ante Dulibić, Roko Stojanov, Albert Regli (?), Ante Vranješ, Ivan Skelin, Toma Pelicarić, Ante Adžija, Rome Ljubić, dr. Ivan Tironi, kapetan (Šime) Grubišić, dr. (Ivan) Buić, Ante Novak, Jukovec (?) trg. i Pavo Nakić (sl. 9).[38] Međutim, težina gospodarske situacije ogleda se čak i u djelovanju toga društva, jer prilozi koje su prikupili bili su dostatni samo za troškove naukovanja u Splitu. Školovanje u Beču postalo je moguće tek kad im se kao dobrotvor priključio bečki industrijalac Aleksander König,[39] zahvaljujući kojemu je Ivan u jesen 1900. pošao u Beč te 1901. godine uspješno upisao bečku Akademiju likovnih umjetnosti.[40] Nije ostalo zabilježeno koliko dugo je društvo djelovalo i na koji način su prikupljali sredstva, no skulptura *Nevoljnik / Sušićavi starac* dokaz je da su drniške obitelji tijekom čitavoga njegova školovanja u Beču sudjelovale u stipendiranju. Naime, 1903. godine organizirana je

[33] Fra Karlo Kosor ga spominje kao P. Endlichera, a podatak o imenu rudarskoga inženjera iz Ljubljane preuzet s internetske stranice: https://gw.geneanet.org/rfonda?lang=en&p=paul&n=endlicher (23.2.2023.)
[34] Nisu pronađeni podaci o imenu i namještenju.
[35] Kamilo Hofmann bio je bliski suradnik bečkog industrijalca Aeksandra Königa u Drnišu. Odigrao je veliku ulogu pri uvjeravanju A. Königa da ga uzme pod okrilje i omogući školovanje u Beču, vidi: Stanislav Marijanović. Guido Jeny o počecima Ivana Meštrovića, u: *Croatica: časopis za hrvatski jezik, književnost i kulturu*, vol. 22, no. 35-36, 1991., 197–226.
[36] N. N. Pišu nam iz Drniša, u: *Narodni list,* (ur.) Juraj Biankini, Zadar, 1900., 3.
[37] Pismo je publicirano u: Kraševac, Irena. Kosta Strajnić o Ivanu Meštroviću, u: *Kosta Strajnić: život i djelo: Zbornik radova povodom 120. godišnjice rođenja i 30. godišnjice smrti*, Ivan Viđen (ur.), Zagreb–Dubrovnik, 2009., 53–70, 56 i 64–65.
[38] Budući da se imena na listi razlikuju od onih koja navodi G. Jeny u prijepisu Hofmannovih pisama među članovima Društva za pripomoć, postoji mogućnost da društvo nije imalo redovno članstvo već su se sredstva prikupljala prigodno. Kompletna lista s prijepisom je u slikovnim prilozima (sl. 8).
[39] Kamilo Hofmann je u pismima Aleksandru Königa zdušno hvalio mladića, te piše da je izradio bistu Franje Josipa I. da bi mu pokazao svoj umjetnički talent. Vidi: Stanislav Marijanović. Guido Jeny o počecima Ivana Meštrovića, u: *Croatica: časopis za hrvatski jezik, književnost i kulturu*, vol. 22, no. 35-36, 1991., 197–226., 216. Bista je bila pohranjena kod pogonskoga ravnatelja Adolfa Widre, a iz njegove obiteljske ostavštine dospjela je u Laški muzej u Sloveniji (sl. 10), vidi: https://www.facebook.com/photo/?fbid=5184409244907096&set=a.851666318181432&locale=ms_MY (25.2.2023.)
[40] O Meštrovićevu školovanju vidi: Kraševac, Irena. Ivan Meštrović – rano razdoblje: Prilog istraživanju kiparevog školovanja u Beču, u: *Radovi Instituta za povijest umjetnosti*, 23/1999. 177–188.

dobrotvorna lutrija na kojoj je nagrada bila ta Ivanova skulptura, a osvojila ju je obitelj Vukasović koja je te večeri dala najveći prilog.[41] Priloge su davale i druge drniške obitelji, međutim ako je nekada i postojala potpuna evidencija donacija, s vremenom je izgubljena.[42]

O boljoj situiranosti tih obitelji svjedočile su i njihove kuće koje su odredile osnovu urbanoga identiteta Drniša s obzirom na to da su se mahom nizale uz glavnu drnišku ulicu. Te su kuće građene tijekom 19. stoljeća za vrijeme austrijske uprave, a u njihovu stilu gradnje i opremi interijera bile su prepoznatljive odlike pojednostavljenoga centralnoeuropskog stila. Premda su bile skromnija zdanja od onih u većim centrima tipa Zagreba i Beča, značajno su odudarale od priprostih okolnih kuća građenih od kamena, sa zemljanim podovima u interijeru u kojem su često članovi domaćinstva boravili zajedno s domaćim životinjama.[43]

U međuvremenu je Ivan dobio stipendiju od Općine[44] i od Zemaljske vlade, a po završetku školovanja se i sam počeo snalaziti za privređivanje sredstava za život pa nije bio ovisan o pomoći iz rodnoga kraja.[45]

Ivan Meštrović nije zaboravio dobročinstva koja je primio što se očitovalo u njegovu kasnijem odnosu s tim obiteljima, a odraz toga je i značajna donacija djela gradu Drnišu o čemu će više biti riječi u narednim poglavljima.

Dok su se poljoprivredne djelatnosti na prijelazu stoljeća borile s poteškoćama, industrija je postala gospodarska grana koja je doživjela svoj procvat. Razvoj rudarstva na obroncima Promine pokrenuo je razvoj potrebne infrastrukture, grade se prometnice i vodovodna mreža, uvodi se elektrifikacija, ali razvijaju se i popratni kulturno-društveni sadržaji koji su podigli opću kvalitetu života na višu razinu. Premda začeci rudarenja sežu u 18. stoljeće, organizirano rudarstvo počelo se razvijati od 1830-ih godina kad je bečka tvrtka Rotschild započela eksploataciju ugljena u Siveriću, potom su rudnik 1857. g. kupili šibenski poduzetnici Ante Makale i Vicenzo Galvani, a oni su ga 1873. g. preprodali talijanskome rudarskom poduzeću

[41] Dopis Ljudevita Lapenne upućen Centru za kulturu i informacije, 10.2.1981. g., Arhiv GMD (fotokopija).
[42] Duško Kečkemet je od Alemke Stošić, unuke veleposjednika Ante Novaka, doznao da su prilozi za Meštrovića uz već prethodno nabrojene obitelji pristizali i od obitelji Mijović i Viličić.
[43] Više o drniškoj stambenoj arhitekturi u: Duboković-Nadalini, Niko. Spomenička problematika Dalmatinske zagore, u: *Ethnologica Dalmatica*, br. 3, Split, 1994., 77–79.; Tomić, Radoslav. Smjernice za obnovu spomeničke baštine Drniša, u: *Ethnologica Dalmatica*, br. 3, Split, 1994., 81–83.; Tomić, Antonia. Drniš na prijelazu stoljeća i otkriće talenta mladog Ivana Meštrovića, u: *Zbornik radova Veleučilišta u Šibeniku*, no. 3-4/2018, 2018., 215–229., 216–218.
[44] Vidi: Marijanović, Stanislav. Guido Jeny o počecima Ivana Meštrovića, u: *Croatica: časopis za hrvatski jezik, književnost i kulturu*, vol. 22, no. 35-36, 1991., 197–226., 214.
[45] Kraševac, Irena. *Ivan Meštrović i secesija. Beč-München-Prag 1900 – 1910,* Zagreb, 2002., 18.; Šimetin Šegvić, Filip. Umjetnost kao propaganda: Ivan Meštrović, sukobljene paralelne kulturne politike i veliki rat, u: *Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru*, No. 63, 2021., 325–353., 328.

Societa del Monte Promina.[46] Budući da se radilo o dioničkome poduzeću, izmjenjivali su se različiti upravitelji i vlasnici rudnika, a većina višerangiranih zaposlenika rudnika pristizala je iz drugih europskih država, mahom iz Italije, Slovenije i Austrije. Jedan dio njih bili su članovi Društva za pripomoć za uzgoj mladog Meštrovića, a njihova prezimena otkrivaju da su stranoga podrijetla, primjerice prethodno spomenuti Widra, Hofmann, Endlicher, König. Prvotno se prijevoz rude do luka u Šibeniku i Splitu obavljao kolima, no budući da se eksploatacija povećavala uslijed sve veće potražnje 1877. godine izgrađena je željeznička trasa Siverić–Split s odvojkom za Šibenik koja je ujedno bila prva željeznička pruga izgrađena u Dalmaciji. Dionica do Knina izgrađena je sljedeće godine, a povezivanje sa Zagrebom omogućeno je tek 1925. dovršetkom ličke dionice.[47] O visokom društvenom položaju djelatnika pri željeznici i rudniku svjedoči podatak da su cara Franju Josipa I. prilikom posjetu Drnišu 1875. godine dočekali načelnik i inženjeri koji su bili zaduženi za gradnju željeznice koji su mu pritom razložili plan gradnje, a sam car je neplanski odlučio posjetiti rudnike u Siveriću i lokaciju budućega željezničkog kolodvora[48] (sl. 10–13). Mjesta koje posjetio car odmah su dobivala na značenju kao lokaliteti od velike važnosti, podizao im se rang na društvenoj ljestvici, a carski posjet se toliko urezao u kolektivno sjećanje da se još uvijek ističe kao bitna povijesna činjenica. Zanimljiv je podatak da je petnaestak godina kasnije upravo bista s prikazom Franje Josipa I. bila presudna za odlazak Ivana Meštrovića u Beč, jer taj je njegov rad bio dokaz postojanja umjetničkoga dara temeljem kojega je Aleksander König pristao financirati mladića (sl. 14).
Rudarskom poduzeću je 1902. godine odobrena koncesija za gradnju hidroelektrane na Roškom slapu, radovi su dovršeni 1909. g. što je omogućilo elektrifikaciju rudnika u Siveriću i Velušiću, a kasnije je tijekom 1925. g. provedena elektrifikacija grada Drniša.[49] Obitelj Skelin u svojem je posjedu imala značajan broj mlinica i zemljišnih parcela na Roškome slapu. Budući da su prirodne ljepote kraja privlačile sve više posjetitelja, Ivan Skelin (1872.−1918.)[50] koji je tada

[46] Tarle, Ivan. Drniško rudarstvo (velika činjenica drniške povijesti), u: *Godišnjak Titius: godišnjak za interdisciplinarna istraživanja porječja Krke*, vol. 9, br. 9, Split, 2016., 139–222., 152.
[47] Vidi: Željeznica, Hrvatska tehnička enciklopedija, preuzeto s: https://tehnika.lzmk.hr/zeljeznica/ (25.2.2023.)
[48] *Povjestni dnevnik o putovanju Nj. C. i Kr. Ap. Vel. Franja Josipa I. Cara Austrije, Kralja Ugarske itd. itd. itd. po Kraljevini Dalmaciji u mjesecima Travnja i Svibnja 1875.*, Zadar, Izdav. tisk. Vitaliani i Janković, 1878., 125–127.; Čvrljak, Krešimir. Dalmatinska zagora u dijariju cara i kralja Franje Josipa I. god. 1875., u: *Zbornik radova s Međunarodnog skupa Zagora između stočarsko-ratarske tradicije te procesa litoralizacije i globalizacije*, Zadar, 2011., 399–454., 425–428.
[49] Gaurina, Davor i Zaninović, Joško. *Roški slap – pokretač razvoja drniškog kraja*, Drniš–Šibenik: GMD, JU NP Krka, DAŠI, 2017., 38–47.
[50] Ivan Skelin Giovannin imao je kći Jasnu (1913.–2006.) koja je svoj drugi brak sklopila s Nikom Dubokovićem-Nadalinijem (1909.–1991.), hvarskim pravnikom koji je zbog svoje gorljive posvećenosti istraživanju kulturne baštine stekao naslov počasnog konzervatora poput Nikole Adžije s kojim je razvio prijateljske odnose. Zbog supruge Jasne često je boravio u drniškome kraju, pisao o baštini širega kraja te je zajedno s Nikolom upozoravao na stanje spomenika i isticao njihovu važnost zbog koje zaslužuju da se o njima vodi prikladna briga.

ujedno obnašao ulogu načelnika Drniša, prepoznao je turistički potencijal područja te je u vrijeme gradnje hidrocentrale 1909. g. u neposrednoj blizini dao sagraditi luksuzno uređen hotel (sl. 15). Zahvaljujući svojem položaju hotel je imao tekuću vodu i električnu struju što je tada bila rijetkost i u većim hrvatskih gradovima. Tijekom 1912. godine ustanovljene su brodske izletničke rute do otočića Visovca te Skradinskoga buka, a otisnut je i prvi turistički plakat na njemačkom i francuskom jeziku (sl. 16).[51] Time su postavili temelje za razvoj još jedne gospodarske grane – turizma. Tih je godina sagrađen i prvi hotel u Drnišu – hotel Danica – koji je dala graditi trgovačka obitelj Grubišić,[52] točnije Rade Grubišić koji je 1911. g. kao član pravaške stranke postao načelnik. Prethodno je postojalo više gostionica koje su nudile uslugu prenoćišta, poput one u vlasništvu obitelji Adžija, no monumentalno dvoetažno zdanje jednostavnih secesijskih dekoracija na pročelju, sagrađeno pored trga Poljane 1912. g.[53] prvi je drniški suvremeni hotel (sl. 17 i 18).[54]

Uslijedio je Prvi svjetski rat (1914.–1918.), a potom razdoblje talijanske okupacije (1919.–1921.) što je dovelo do stagnacije, no rudarsko poduzeće kontinuirano je bilo pokretačka snaga gospodarstva sve do 1970. godine. U Siveriću je sagrađena potrebna rudarska infrastruktura koju su pratile i majstorske radionice, rudarska naselja za radnike u rudniku te luksuzna vila za upravitelja što je značajno promijenilo vizualni identitet sela koje je počelo nalikovati na mali industrijski grad. Takva vrsta graditeljskih zahvata nije se događala u samome Drnišu, no veća koncentracija pridošlih visokoobrazovanih ljudi utjecala je na unaprjeđenje gradske infrastrukture, gradnju suvremenijih i luksuznije opremljenih stambenih objekata, razvoj novih gradskih sadržaja te na poboljšanje kvalitete života građanskoga društvenog sloja.

[51] Hotel je u vlasništvu obitelji Skelin bio do 1954., tada je nacionaliziran, ali nastavio je raditi do 1991. g., vidi: Gaurina, Davor i Zaninović, Joško. *Roški slap – pokretač razvoja drniškog kraja*, Drniš–Šibenik: GMD, JU NP Krka, DAŠI, 2017., 51–54.

[52] Tomić, Radoslav. Smjernice za obnovu spomeničke baštine Drniša, u: *Ethnologica Dalmatica*, br. 3, Split, 1994., 81–83., 82.

[53] Godina gradnje određena je prema prikazima na razglednicama iz Zbirke razglednica GMD-a. Naime na razglednici datiranoj 1908. godine (inv. br. 1494) još nema traga hotelu, dok je na razglednici datiranoj 1911. g. (inv. br. 1504) prikazan gotovo dovršen hotel, a prema hrpicama crjepova po krovu je očito da je dovršavanje krovišta bilo u tijeku.

[54] Hotel Danica imao je sličnu sudbinu kao hotel na Roškom slapu – nakon Druga svjetskog rata je nacionaliziran, no nastavlja s radom do Domovinskoga rata. Tijekom rata je devastiran, nakon rata je provedena osnovna obnova i kratko je bio započeo s radom, no uslijed kompliciranih vlasničkih odnosa ponovno je zatvoren i prepušten propadanju. Privatni ugostitelj 2022. g. otkupio je hotel i u tijeku je njegova obnova. Zgrada je zaštićena kao pojedinačno kulturno dobro pod registarskim brojem Z-2049.

2.2 Kulturno-društvene prilike

Sredinom 19. stoljeća nositelji društvenog života bili su klubovi zvani *casina* u kojima su se ugledniji građani okupljali kako bi čitali strane časopise i knjige ili zabavljali na plesnjacima koje je često pratila živa glazba. Drniški *casino* bio je osnovan po uzoru na one u većim dalmatinskim gradovima, no posjećivale su ga mahom talijanaške obitelji kao što su bile Pupini, Albertini, Fenzzi, a zbog političkih previranja 1860-ih godina prestaje s radom. Kako bi stvorili novu kulturnu ponudu u gradu grupica Drnišana je 1864. godine osnovala drniški narodnu limenu glazbu. U početku je bilo svega 11 članova, a probe su održavane u kući obitelji Štrkalj.[55]

Nezanemariva je uloga kavana, gostionica i svratišta kao mjesta okupljanja različitih društvenih grupacija. Osim što su gostima nudili okrjepu, kavane i gostionice bile su mjesta u kojima je bila dostupna periodička građa koja je bila izvor informacija o aktualnim događanjima u zemlji i svijetu, ali i općenito su bili mjesta sastajanja, druženja i razmjene ideja.[56] Upravo su lokalne gostionice odigrale ključnu ulogu za prezentaciju dječačkih radova Ivana Meštrovića lokalnim uglednicima koji su se odlučili pobrinuti za njegovo školovanje.[57]

Želja za kvalitetnijim provođenjem slobodnog vremena, uz izražen rodoljubni i nacionalni naboj, bila je u pozadini osnivanja *Slavjanske narodne čitaonice* 25. veljače 1867. godine. Nakon ukidanja Bachova apsolutizma (1852.–1859.) koje je bilo obilježeno zabranom korištenja hrvatskih nacionalnih simbola i hrvatskoga jezika, bila još izraženija težnja za osnivanjem ustanova u kojima bi se njegovao narodni jezik. Budući da je u početnom djelovanju čitaonice bila naglašena intencija za njegovanjem hrvatstva, ne iznenađuje podatak da se pravoslavno stanovništvo nije učlanjivalo. Kasnije je osnovana *Hrvatska čitaonica* (1886. g.) i potom *Srpsko-autonomaška čitaonica* 1898. godine. O osnivanju i članstvu drniških čitaonica pisao je fra Karlo Kosor oslanjajući se na kratke članke objavljivane u zadarskom

[55] Vidi: Ožegović, Tomislav i Vranjković, Matilda. *U svemu vrijeme valja naći*, Drniš, 1999., 5–7.
[56] O društvenoj ulozi kavana na srednjoeuropskom prostoru na prijelazu iz 19. u 20. stoljeće vidi: Cindrić, Velimir. Europska kavana kao stil življenja, u: *Hrvatska revija,* br. 4, 2003., 13–18.; Sabotič, Ines. *Stare zagrebačke kavane i krčme,* Zagreb: Biblioteka povjesnice, 2007.
[57] Lokalna Bojčićeva gostionici u Otavicama poslužila je kao Meštrovićeva prva galerija, u njoj su bili izloženi njegovi rani crteži, skulpture i pjesme, a nakon toga radovi su prezentirani u Drnišu u svratištu obitelji Adžija. Na temelju tih početničkih umjetničkih ostvarenja drniški su uglednici, službenici i gospodarstvenici osnovali *Društvo za pripomoć za uzgoj mladog Meštrovića*, vidi: Marijanović, Stanislav. Guido Jeny o počecima Ivana Meštrovića, u: *Croatica: časopis za hrvatski jezik, književnost i kulturu*, vol. 22, no. 35-36, 1991., 203.; Kečkemet, Duško. *Život Ivana Meštrovića (1883.– 1962.–2002.),* sv. I. Zagreb: Školska knjiga, 2009., 44–49.; Jurić Šabić, Zorana. *Crkva Presvetog Otkupitelja: Ivan Meštrović u zavičajnom kontekstu*, Split: Muzeji Ivana Meštrovića, 2020., 28–30.

Narodnom listu te na rukopisne bilješke Nikole Adžije, no iz tih podataka nije moguće rekonstruirati preciznu kronologiju njihova djelovanja.[58] Čitaonice su bile okupljališta političkih istomišljenika, ali su imale i širu društvenu funkciju kao mjesta odvijanja različitih priredbi, kazališnih gostovanja i koncerata, ali isto tako i sastanka, domjenaka i svečanih večera. Netom po osnivanju *Hrvatske čitaonice* osnovano je i *Dramatičko društvo*[59] koje je djelovalo u sklopu čitaonice. Njihovo zajedničko djelovanje često je bilo humanitarnoga karaktera, primjerice u veljači 1878. g. priređena je zabava na kojoj su prikupljani prilozi za siromašne učenike pučke škole te za istraživanja hrvatskih starina u okolici Knina.[60] Fra Lujo Marun (1857.–1939.) kao strastveni arheolog amater tijekom svojega župničkog namjesništva u Drnišu između 1881. i 1885. godine istraživao je starohrvatski lokaliteti na Ceceli u Petrovu polju te područje duž trase željezničke pruge od Siverića prema Kninu.[61] Ne iznenađuje stoga da su drniška društva potpomagala rad starinarskoga društva koje je fra Lujo osnovao 1887. g. u Kninu te su pružili veliku podršku otvaranju kninskoga Prvoga muzeja hrvatskih spomenika 1893. godine.[62] Fra Lujo Marun ističe se i među prvima koji su zamijetili talent Ivana Meštrovića,[63] a u biografiji koju je napisala umjetnikova kći Marica navodi se da su njezin otac Ivan i djed Mate često pratili fra Luju pri njegovim arheološkim istraživanjima na drniškom području te su mu donosili kamene fragmente s tragovima dekoracija koje bi sami pronašli.[64]
Krajem 19. stoljeća u Drnišu je osnovan tamburaški orkestar. Prvotni sastav osnovan 1893. već je 1894. g. ugašen, ali 1897. godine utemeljeno je novo društvo naziva *Hrvatsko tamburaško društvo Petropoljac* kojem je predsjednik bio Ivan Skelin, potpredsjednik Petar Opara, tajnik Nikola Adžija i blagajnik trgovac Rome Ljubić.[65] Društvu *Petropoljac* tada se pridružio i

[58] Vidi: Kosor, Karlo. 1. Drniš u ogledalu tiska za hrvatskog narodnog preporoda u Dalmaciji: 1860.–1921., u: *Povijest Drniške krajine*, (ur.) fra Ante Čavka, Split, 1995., 273–410, 381–384.
[59] Brigu o radu knjižnice i dramskog društva u najvećoj su mjeri vodili dr. Jere Buzolić i šumar Niko Vežić.
[60] N.N. Domaće viesti, u: *Narodni list*, br. 13, 13.2.1878., Zadar; N.N. Naši dopisi osobiti, u: *Narodni list*, br. 14, 14.2,1878., Zadar.
[61] O arheološkim istraživanjima fra Luje Maruna i njegovu doprinosu razvoju hrvatske arheologije vidi: Zekan, Mate. Fra Lujo Marun (1857.–1939.): utemeljitelj, misionar i vizionar hrvatske arheologije, u: *Starohrvatska prosvjeta*, br. 34, 2007., 9–56.; Zekan, Mate. Fra Lujo Marun (1857.–1939.) – život i djelo, u: *Zbornik o Luji Marunu: Zbornik radova sa Znanstvenog skupa o fra Luji Marunu u povodu 150. obljetnice rođenja (1857.–2007.),* Željko Tomičić i Ante Uglešić (ur.), Šibenik–Zadar–Zagreb, 2009., 7–47.
[62] Vidi: Kosor, Karlo 1. Drniš u ogledalu tiska za hrvatskog narodnog preporoda u Dalmaciji: 1860.–1921., u: Povijest Drniške krajine, (ur.) fra Ante Čavka, Split, 1995., 273–410, 317.
[63] Vidi: Kečkemet, Duško. Meštrović, Marun, Gunjača i Povijest Hrvata, u: *Starohrvatska prosvjeta*, Vol. III No. 30, 2003., 261–262.
[64] Vidi: Meštrović, Maria. *Život i djelo Ivana Meštrovića*, Zagreb: Matica hrvatska, 2011., 17.; Kečkemet, Duško. *Život Ivana Meštrovića (1883.–1962.–2002.),* 1. sv., Zagreb: Školska knjiga, 2009., 47–48.; Milošević, Ante. *Meštrovićeva Povijest Hrvata čuvarica naše baština*, Split, 2013., deplijan.
[65] Vidi: Kosor, Karlo 1. Drniš u ogledalu tiska za hrvatskog narodnog preporoda u Dalmaciji: 1860.–1921., u: *Povijest Drniške krajine*, (ur.) fra Ante Čavka, Split, 1995., 273–41., 385.

puhački orkestar pod nazivom *Limena glazba – Petropoljac* kako bi se olakšao rad i financiranje obaju društava.[66] Na samom početku 20. stoljeća, 1901. godine braća Rade i Jere Grubišić uz Matu Kulušića inicirali su osnivanje kulturno-sportskog društva *Hrvatski sokol*. Društvo je službeno registrirano 1903. g., a formalno su mu se pridružili tamburaški i puhački orkestar. Promjene u ustrojstvu nisu naišle na poteškoće ili neslaganja članstva budući da je velik broj članova orkestara aktivno sudjelovao i u ustrojavanju *Sokola*.[67] Pod njegovim okriljem organizirana su brojna gostovanja glazbenih solista i društava među kojima su zabilježeni nastupi šibenskoga pjevačkog društva *Kolo*. Moguće da je u takvim prilika Vice Iljadica (1869.–1954.), osnivač *Kola*,[68] upoznao mladoga Ivana Meštrovića.[69] *Hrvatski sokol* bio je nositelj sportskoga života grada, članovi su sudjelovali na sletovima na kojima su uglavnom demonstrirane gimnastičke vježbe. Kroz godine je dolazilo do strukturnih i ideoloških promjena, ali je društvo u određenom obliku djelovalo do 1938. g.[70] Usporedno s društvom *Sokol* od 1919. g. u Drnišu je počeo djelovati i nogometni klub DOŠK, a od 1925. g. zabilježeni su začeci nogometa u susjednom Siveriću u kojem je potom 1932. g. osnovan nogometni klub *Rudar*.[71]

Svojevrsni nasljednik *Dramatičkog društva* bilo je drniško diletantsko društvo *Petropoljac* koje se spominje 1902. g. U 1911. godini zabilježeno je da su postojale dvije čitaonice – *Hrvatska čitaonica* koju su osnovali pristaše narodne stranke i *Hrvatska petropoljska čitaonica* koju su osnovali pristaše stranke prava.[72]

Na rubu grada Drniša, pored rijeke Čikole 1909. godine izgrađen je teniski teren, a kao prvi rekreativni tenisači zabilježeni su inženjer Viktor Procinkijević zaposlen u rudničkom

---

[66] Ožegović, Tomislav i Vranjković, Matilda. *U svemu vrijeme valja naći*, Drniš, 1999., 7.

[67] Vidi: Ožegović, Tomislav i Vranjković, Matilda. *U svemu vrijeme valja naći*, Drniš, 1999., 10.; Gaurina, Davor. *Povijest sokolskog pokreta u Drnišu*, Drniš: GMD, 2006., 3–4.

[68] Vice Iljadica osnovao je *Hrvatsko muzičko društvo Kolo* 1899. godine s ciljem odgajanja mladeži u duhu demokratskih ideja i jugoslavenstva. Bio je supokretač lista *Pokret* 1904., suutemeljitelj *Hrvatskoga nakladnoga i tiskarskoga dioničarskoga društva* 1905. g. te pokretač, izdavač i urednik listova *Glas šibenskog kremenjaka* (kasnije *Kremenjak*) koji je tiskan tijekom 1907. i 1908. g. te *Naprednjak* koji je tiskan između 1911. i 1914. g. Njegovom zaslugom u Šibeniku je obnovljen rad *Narodne čitaonice* i osnovana je *Pučka tiskara* 1909. g., preuzeto s: Vice Iljadica Grbešić, Hrvatski biografski leksikon, https://bl.lzmk.hr/Clanak/8422 (25.2.2023.).

[69] Ivana Meštrovića i Vicu Iljadicu povezali su suglasni politički stavovi koji su bili artikulirani i promicani u šibenskim periodičnim listovima izdavanima pod uredništvom V. Iljadice. Više o njihovim odnosima bit će riječi u narednim poglavljima.

[70] Za sokolski slet u Splitu 1931. godine Ivan Meštrović je izradio medalju *Domagojevi strijelci*, jedan primjerak postoji i u Zbirci Ivana Meštrovića GMD-a, inv. br. 55.

[71] Gaurina, Davor, *Povijest sokolskog pokreta u Drnišu*, Drniš: GMD, 2006., 8.; Sakač, Krešimir; Gaurina, Davor; Šiklić, Josip. *Rudarstvo na drniškom području*. Drniš: Gradski muzej Drniš, 2003., 33-34.

[72] Vidi: Kosor, Karlo 1. Drniš u ogledalu tiska za hrvatskog narodnog preporoda u Dalmaciji: 1860.–1921., u: *Povijest Drniške krajine*, (ur.) fra Ante Čavka, Split, 1995., 273–410, 382.

poduzeću, njegova supruga Marija Seljan-Procinkijević, potom liječnik Filip D. Marušić te braća Adžija.[73] Sudeći prema fotografijama s početka 20. stoljeća Ivan Meštrović je prilikom svojih boravka u zavičaju često provodio vrijeme u njihovome društvu pa je moguće da se je i on okušao u igranju tenisa (sl. 19.–22.). Tijekom školovanja i uslijed afirmacije unutar širih društvenih grupacija širio se krug prijatelja Ivana Meštrovića te su brojni mladi umjetnici primjerice Tomislav Krizman, Emanuel Vidović, Virgil Meneghello-Dinčić, Ante Katunarić te istaknuti političari kao što su dr. Ivo Tartaglia, Prvislav Grisogono posjećivali Drniš. Jedno od takvih okupljanja zabilježeno je na fotografiji snimljenoj ispred drniške Općine (sl. 19). U vrijeme nastanka fotografije u neposrednoj blizini okupljene svite dovršavala se gradnja nove pravoslavne crkve prema projektu Ćirila Metoda Iveković. Godinu ranije, 1905. g. proslavljena je 90. obljetnica Pučke muške škole,[74] (sl. 3) no nažalost nisu zabilježena imena okupljenih muškaraca, žena i djece koji su pozirali na stubištu ispred pravoslavne crkve. Boravak različitih uglednika odjevenih po suvremenoj građanskoj modi nije bila neuobičajena pojava u Drnišu, no značajno je primijetiti da je Ivan Meštrović prilično brzo prešao tranziciju iz polupismenoga seoskog mladića u naočita mladoga gospodina postavši sasvim ravnopravan član društva s kojim je nakon završetka bečke akademije posjećivao rodni kraj. Promjena se očitovala u promjeni modnog stila i u životnim navikama, ali i u društvenome položaju, postao je aktivni dionik građanskoga društva u svim njegovim aspektima – društvenom, kulturnom i političkom. Njegovi gosti imali su priliku upoznati različite vidove života sredine u kojoj je odrastao, kako one tradicionalne ruralne u Otavicama tako i građanske u Drnišu koji je bio u poletu na krilima industrijske revolucije potaknute razvojem rudarstva u Siveriću.

2.3. Politički okvir

Godine nakon ukidanja Bachovoga apsolutizma u Drnišu protekle su u znaku čestih izmjena načelnika. Između 1860. i 1876. godine na učestalim izborima za prevlast borili su se narodnjaci koji su bili pristalice ujedinjenja Dalmacije s Banskom Hrvatskom i autonomaši koji su bili za autonomiju Dalmacije. Autonomaše su uglavnom činili tzv. talijanaši i izravni potomci talijanskih obitelji. Prve su izbore 1860. g. dobili talijanaši s Melkiorom Difnicom (1818.–

[73] Rašković, Dušan. Šport u Drnišu između dva rata, u: *Povijest športa*, 22(1991), br. 91, 46–51, Zagreb, 1991., 50.
[74] O povijesti školstva na drniškome području u: Gaurina, Davor. *Pregled povijesti školstva drniškog kraja*, Drniš: GMD, 2018.

1892.) kao kandidatom za načelnika. Načelničku je dužnost obnašao do 1865. kad ga je svrgnuo narodnjački predstavnik Ante Milić Štrkalj. Premda su narodnjaci uspjeli zadržati vlast i nakon toga, često su se izmjenjivali načelnici.[75] Česte smjene prestale su 1876. godine kad je na dužnost stupio Marko Nakić (1841.–1900.) koji je postao jedan od najdugovječnijih drniških načelnika ostavši na tome mjestu sve do smrti.[76] Radikalni Srbi pridružili su se autonomašima te su pokušali osporiti narodnjacima pravo na nazivanje drniškoga kraja hrvatskim. Podršku razvoju hrvatske nacionalne svijesti zdušno su pružili franjevci. Tijekom 1890-ih godina u Drnišu je bilo sve više pristaša Stranke prava zbog uvjerenja da će dr. Ante Starčević biti sposoban riješiti hrvatsko pitanje. Sljedeći je načelnik bio Marko Skelin, no nenadano je umro 1902. godine, a nakon njega je 1903. g. izabran Ivan Skelin pok. Paška, zvan Giovannin. Članovi obitelji Nakić i Skelin bili su ujedno veliki posjednici te su imali značajnu ulogu u gospodarstvu drniškoga kraja.[77] Početkom 20. stoljeća došlo je do ujedinjavanja narodnjačke i pravaške stranke u *Hrvatsku stranku*, dio pravaša ostao je pri *Stranci prava,* a dio narodnjaka je postao dio *Hrvatske demokratske stranke* u kojoj su se našli prijatelji Ivana Meštrovića – Nikola Adžija i liječnik Filip D. Marušić. Članovi tih triju stranaka međusobno su se borili za prevlast na općinskim izborima, ali u izborima za Carevinsko vijeće i Sabor bili su složni i istupali su zajedno.[78] Prvih godine 20. st. stranke su mijenjale nazive, njihovi su članovi prelazili iz jedne u drugu ovisno o promjenama u stranačkim programima, ali u osnovi su postojale tri frakcije – narodnjačka, demokratska i pravaška; pored toga je srpsko stanovništvo mahom bilo dijelom srpskih stranki, a njihovu podršku uglavnom su imale stranke narodnjačkoga predznaka jer su podržavali ideju o istovjetnosti hrvatskoga i srpskoga naroda.[79] Ivan Skelin kao narodnjački predstavnik dužnost načelnika je obnašao do 1911., a tada vlast

[75] Nakon Ante Milića Štrkalja zabilježeni su još i Ante Novak, Pavao Nakić, Ivan Viličić, Miho Čović Plenković, vidi: Kosor, Karlo 1. Drniš u ogledalu tiska za hrvatskog narodnog preporoda u Dalmaciji: 1860.–1921., u: *Povijest Drniške krajine*, (ur.) fra Ante Čavka, Split, 1995., 273–410, 290–291.

[76] Ivan Meštrović je za obitelj Marka Nakića 1910. (?) izradio njegov reljefni portret. Prema brončanome reljefu iz obiteljskoga vlasništva 1981. godine izrađen je još jedan primjerak za drniški muzej, a 2000-ih nasljednici su muzeju poklonili i prvi odljev (kat. br. 3).

[77] Te dvije drniške obitelji bile su Ivanu Meštroviću inspiracija za pripovijetku *Punoljetni Nako Gazdić* objavljenu u zbirci *Ludi Mile.*

[78] Vidi: Diklić, Marjan. Pobjeda pravaša na općinskim izborima u Drnišu 1911. i 1913., u: *Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru*, sv. 33/1991, Zadar, 215–237., 217.

[79] Kosor, Karlo 1. Drniš u ogledalu tiska za hrvatskog narodnog preporoda u Dalmaciji: 1860.–1921., u: *Povijest Drniške krajine*, (ur.) fra Ante Čavka, Split, 1995., 273–410, 330.
Detaljnije o osnivanju, preustrojavanju te koaliranju stranaka te kompleksnom odnosu različitih političkih frakcija pisali su: Stančić, Nikša. Hrvatska politika i nastanak Jugoslavije: od Berlinskog kongresa 1878. do kraja Prvoga svjetskog rata 1918., u: *Adrias*, sv. 20, Split: HAZU, 93–103.;
Gross, Mirjana. Uloga šibenskog pravaštva u dalmatinskoj i općehrvatskoj pravaškoj politici uoči Prvog svjetskog rata, u: *Radovi Instituta za hrvatsku povijest*, vol. 1, Zagreb, 1971., 259–285.

preuzimaju pravaši s Radom Grubišićem[80] kao načelnikom i ostaju na vlasti tijekom Prvoga svjetskog rata.[81] Pred kraj rata u rujnu 1918. g. Drniš potpada pod talijansku okupaciju pod kojom je bio do travnja 1921. godine. Detaljnu analizu političkih prilika proučavanjem novinskih isječaka izradio je fra Karlo Kosor.[82]

Dolaskom pravaša na vlast poklopilo se postavljanje brončanoga grba Općine Drniš s prikazom sv. Roka kojeg je izradio Ivan Meštrović, no narudžba je po svemu sudeći dogovorena s prethodnim načelnikom. Na lokalnoj razini Ivan Meštrović nije bio aktivni dionik političkih zbivanja, no zabilježena je njegova prisutnost na političkim događanjima te druženje s političarima koji su poput njega imali antimonarhističke stavove te aspiracije ka stvaranju države južnih Slavena.[83] Pobjeda narodnjačko-demokratskog predstavnika dr. Vice Ivčevića na drniškim izborima za Carevinsko vijeće proslavljena je u sklopu slavlja pravoslavnoga blagdana sv. Vida (Vidovdana) u selu Kosovu pored Knina gdje je s Meštrovićem dogovorena izvedba spomenika Dositeju Obradoviću, no do izvedbe nikada nije došlo.[84]

2.4. Vjerske zajednice u drniškome kraju

Tijekom 19. stoljeća na drniškome području postojale su tri kršćanske vjerske zajednice – katolička, grkokatolička i pravoslavna. Prethodna stoljeća bila su obilježen burnim ratnim previranjima, čestim promjenama granica i država koje su držale vlast nad područjem dalmatinskoga zaleđa što je bilo praćeno lošim gospodarskim stanjem i siromaštvom, te su shodno tome građene prilično skromne sakralne građevine stilski bliske lokalnome, jednostavnom graditeljskom stilu. Uslijed stabilizacije društvenih prilika dolazi do većih građevinskih pothvata u sakralnoj sferi. Tridesetih godina ustanovljene su dvije grkokatoličke župe u selima Kričke i Baljci te započinje gradnja dviju identičnih crkava prema projektu

[80] N. N. Živio Drniš!, u*: Hrvatska rieč*, br. 586, 22.11.1911., Šibenik, 2.

[81] Vidi: Diklić, Marjan. Pobjeda pravaša na općinskim izborima u Drnišu 1911. i 1913., u: *Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru*, sv. 33/1991, Zadar, 215–237., 230.

[82] Usp. Kosor, Karlo 1. Drniš u ogledalu tiska za hrvatskog narodnog preporoda u Dalmaciji: 1860.–1921., u: *Povijest Drniške krajine*, (ur.) fra Ante Čavka, Split, 1995., 273–410.

[83] Neposrednim Meštrovićevim političkim angažmanom može se smatrati samo njegovo djelovanje u Jugoslavenskom odboru tijekom Prvoga svjetskoga rata o čemu su pisali: Machiedo Mladinić, Norka. Prilog proučavanju djelovanja Ivana Meštrovića u Jugoslavenskom odboru, u: *Časopis za suvremenu povijest*, Vol. 39, br. 1, 2007., 133–156.; Šimetin Šegvić, Filip. Umjetnost kao propaganda: Ivan Meštrović, sukobljene paralelne kulturne politike i veliki rat, u: *Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru*, No. 63, 2021., 325–353

[84] Vidi: Kosor, Karlo 1. Drniš u ogledalu tiska za hrvatskog narodnog preporoda u Dalmaciji: 1860.–1921., u: *Povijest Drniške krajine, (*ur.) fra Ante Čavka, Split, 1995., 273–410, 336.;
Tomić, Antonia. The Echo of Ivan Meštrović's Participation in the International Fine Art Exhibition Held in Rome in 1911 in His Homeland, za zbornik radova s međunarodnog skupa: *Art and the State in Modern Central Europe (18th – 21st Century)*, rukopis, 2021.

Valentina Presanija (1788.–1861.). Crkva u Kričkama posvećena je Pokrovu Presvete Bogorodice, a u Baljcima Preobraženju Gospodinovu. Trobrodne crkve, bazilikalnoga tipa sagrađene su u klasicističkome stilu. Na začelju je polukružna apsida koja je uokvirena dvama monumentalnim zvonicima prema kojima je crkva u Kričkama od lokalnog stanovništva dobila naziv *Roga* (sl. 23 i 24).[85] Križevački biskup Gabrijel Smičiklas (1834.–1856.) za župe Kričke, Baljci i Vrlika osnovao je Dalmatinski vikarijat sa sjedištem u Kričkama.[86] Budući da je osnivanje petropoljskih grkokatoličkih župa bilo motivirano odmetanjem dvojice pravoslavnih svećenika od Pravoslavne crkve, među tim dvjema vjerskim zajednicama ostao je tinjati antagonizam koji je ovisno o povijesno-političkim prilikama bio više ili manje izražen. Odnos između pravoslavlja i grkokatoličanstva Ivan Meštrović protkao je kroz pripovijetku *Ludi Mile* u kojoj je glavni lik Mile Kričkić jednako poštovao sve tri vjeroispovijesti časteći sve svetkovine u okolici pa je prigodno hodočastio i u katoličke i pravoslavne i grkokatoličke crkve.[87] Premda je on sam bio pravoslavne vjeroispovijesti za svojega je duhovnika prihvatio grkokatoličkoga svećenika Serafina. Meštrović kroz replike oca Serafina autorski upleće vlastito poimanje vjere kao općih, univerzalnih smjernica čovjeku prema kojima se treba voditi kako bi živio ispravnim životom prema Božjem naumu.[88]

U gradu Drnišu do druge polovice 19. stoljeća ulogu župne crkve imala je crkva sv. Antuna Padovanskog, lokalno zvana sv. Ante, koja je inicijalno sagrađena kao džamije tijekom 16. stoljeća, a nakon poraza Osmanskoga Carstva postala je vlasništvo visovačkih franjevaca koji su je posvetili i prenamijenili u katoličku crkvu.[89] U 18. stoljeću milodarima vjernika sagrađena je skromna crkva na preslicu posvećena sv. Roku. Nijedna od dviju postojećih crkvi nije sasvim

[85] Više o grkokatoličkim crkvama u: Tomić, Antonia. Grkokatolička crkva Pokrova Presvete Bogorodice u Kričkama i Preobraženja Gospodinova u Baljcima kod Drniša: nastanak – devastacija – obnova, u: *Klasicizam u Hrvatskoj*, zbornik radova znanstvenog skupa, Zagreb, 2016., 89–106.

[86] O okolnostima osnivanja grkokatoličkih župa i dalmatinskoga vikarijate te povijesti dalmatinskih grkokatolika pisao je Ivo Mišur u knjizi *Dalmatinski grkokatolici*, Zagreb: Ogranak Matice hrvatske u Drnišu, 2022. U Kričkama i Baljcima su od tada postojale grkokatolička i pravoslavna sakralna građevina. Katolička crkva sagrađena je tek 1990. godine, dotada su kričanski katolici bili usmjereni na Drniš, a u Baljcima nije niti bilo katoličkog stanovništva. Uokolo Petrova polja pravoslavne župe bile su još u selima Miočić, Biočić i Tepljuh, u ostalim selima bile su katoličke župe (Badanj, Siverić, Parčić, Kadina Glavica, Gradac, Kljaci).

[87] *Najčešće sam se tada zadržavao u onoj šumi u Kljacima. Ona borova šuma me je privlačila, jer lijepo miriše ko tamjan, a i onako mi je nekako bilo zgodno jer su mi bile tri crkve na domaku. Ondje blizu sv. Ilija, na Mirlovićima sv. Petar, i ovamo u Petrovu Polju, na Gracu, Blažena Gospa pa ja sad u jednu, sad u drugu, već kako bi bila koja svetkovina. Otišao bi koji put i u Baljke u rišćansku, oli unijatsku*., u: Meštrović 1970: 50–51.

[88] *Kad voliš čovjeka, voliš Krista, kad čovjek voli tebe, voli Krista. Kad mrziš čovjeka, mrziš Krista, jer je on reko da je i on sin čovječanski, dakle i brat*., u: Meštrović 1970: 63.

[89] Više o crkvi sv. Ante u Drnišu u: Tomić, Antonia. Osmanska ostavština u Drnišu: od džamije Halila Hodže do crkve sv. Antuna Padovanskog, u: *Zbornik radova XIV. Dana Cvita Fiskovića: Razmjena umjetničkih iskustava u jadranskom bazenu*, (ur.) Jasenka Gudelj i Predrag Marković, Zagreb, 2016., 107–116.; Tomić, Antonia. *Sakralna arhitektura drniškoga i skradinskoga područja u XVIII. stoljeću*, Drniš, 2017., 54–67.

udovoljavala župnim potrebama jer nije mogla primiti dovoljan broj vjernika. Sredinom 19. st. Općina Drniš obratila se namjesništvu u Zadru sa zahtjevom za gradnju župne crkve, a više od dvadeset godina kasnije započela je gradnja. Nova župna crkva građena je od 1871. do 1886. godine prema nacrtu okružnog inženjera Emilisa, a od 1878. g. radove je nadgledao češki arhitekt Ivan Kuzel. Crkva je sagrađena u neoromaničkome stilu (sl. 25 i 26).[90] Drniška župa bila je sjedište dekanata kojem su pripadale sve male župe uokolo Petrova polja, uključujući i župu Gradac pod čijim su okriljem bile Meštrovićeve Otavice. Otavice su bile jedno od rijetkih sela u kojima nije bilo nikakvoga vjerskog objekta, to je nagnalo Ivana Meštrovića da na uzdignutom brežuljku zvanome Paraćeva glavica sagradi crkvicu posvećenu Presvetom Otkupitelju (1930.), ujedno ju je namijenio i za obiteljsku grobnicu. Premda Ivan Meštrović nikad nije primio izravne narudžbe za drniške crkve, tijekom 20. stoljeća Župa je akvizirala dvije njegove skulpture. Uslijed neusuglašenog posredništva Nikole Adžije između Općine i I. Meštrovića u Drniš je pristigao kip *Gospe Petropoljke* koji je prvotno trebao biti smješten ispred nove bolnice, da bi naposljetku bila postavljen na glavni oltar župne crkve Gospe od Ružarija. Druga akvizicija se odvila nakon umjetnikove smrti 1988. g., a odnosi se na kip *sv. Ante* namijenjen postavljanju ispred istoimene crkve, a izradu brončanog odljeva odobrila je kći Marica Meštrović.

U samome središtu Drniša, u neposrednoj blizini općinske zgrade od 17. stoljeća postojala je mala pravoslavna crkva sa zvonikom na preslicu. Početkom 20. stoljeća, 1905. godine na njezinu je mjestu sagrađena nova monumentalnija građevina u neoromaničkome stilu, križnog longitudinalnog tlocrta sa zvonikom na pročelju prema projektu Ćirila Metoda Iveković (1864.–1933.). Projekt je nastao 1897. godine, a dovršena crkva posvećena Uspenju Presvete Bogorodice svečano je blagoslovljena 1908. g. (sl. 27 i 28).[91] S obzirom na godinu nastanka, Ivan Meštrović je prilično sigurno imao priliku pratiti tijek njezine gradnje budući da je tih godina nekoliko puta navraćao u rodni kraj.[92]

Odnosi između pripadnika različitih kršćanskih denominacija tradicionalno su bili dobri, vladala je međuvjerska snošljivost, sudjelovali su zajedno u proslavama vjerskih blagdana, a često je dolazilo i do međusobnih ženidbi. Nažalost pomutnju u skladne odnose najčešće su unosila politička neslaganja, franjevci su podržavali buđenje hrvatske nacionalne svijesti koje se rasplamsalo krajem 19. st., a pravoslavni svećenici su aktivno podržavali težnje za većom

[90] Podatak o gradnji preuzet iz: Kosor 1 1995: 398–402.
[91] Marković, Slavica. *Ćiril Metoda Iveković: Arhitekt i konzervator*, Zagreb: DPUH, 1992., 70–71, 143.
[92] Zabilježeni su Ivanovi posjeti 1904., 1905., 1906. i 1907., vidi: Duško Kečkemet, *Život Ivana Meštrovića (1883.–1962.–2002.),* 1. sv., Zagreb: Školska knjiga, 2009., 125–126.

afirmacijom srpskoga nacionalnog identiteta. Na prvim saborskim izborima nakon ukidanja Bachovog apsolutizma 1860. godine vjerski predstavnici katoličkih, pravoslavnih i grkokatoličkih župa formirali su zajedničku izbornu listu, zagovarali su ujedinjenje Dalmacije s Banskom Hrvatskom, no zbog pritiska talijanaša njihova lista nije bila uvrštena. Na narednim izborima odustali su od aktivnoga sudjelovanja, no autonomaši su izgubivši 1870. g. izbore od naprednjačkih predstavnika svoj poraz ipak pripisivali političkom lobiranju koje su provodili drniški dekan fra Mate Mlinar i pravoslavni paroh Amvrosi Kulundžić.[93] Zahladnjenje međusobnih odnosa bilježi se od 1870-ih nadalje, no u početku ih je obilježavala samo netrpeljivost ne i otvoreni sukobi.[94] Nažalost, radikalno narušavanje odnosa različitih vjerskih zajednica, time i pripadnika različitih nacionalnosti, dogodilo se tijekom 20. st. kroz svjetske ratne sukobe, a kulminacija se odvila tijekom Domovinskoga rata. To je dovelo do općega poimanja hrvatsko-srpskih, odnosno katoličko-pravoslavnih odnosa kao nepomirljivih, međutim vrijeme Meštrovićeva odrastanja proteklo je ipak u skladnim međuvjerskim odnosima.

Budući da je svećenstvo bilo među obrazovanijim pripadnicima društva nisu obnašali samo ulogu duhovnika, već su aktivno sudjelovali u drugim sferama društva. Prethodno je spomenut njihov politički angažman, no imali su velik udio u razvoju školstva na prijelazu iz 19. u 20. stoljeće. Prve škole bile su pri župnim kućama, primjerice pomoćna pučka škola u Kričkama koju je 1867. g. otvorio grkokatolički župnik Miloš Nikolić te tzv. *srpska škola* koju je istodobno pokrenuo pravoslavni paroh Knežević, a pri državnim školama svećenstvo je često obnašalo ulogu upravitelja i učitelja.[95] Bavili su se književnim stvaralaštvom, vodili su brigu o baštini. U franjevačkom samostanu na Visovcu na rijeci Krki, te u pravoslavnome manastiru Krka podignutome uzvodno uz rijeku čuvaju se vrijedne knjižnice i umjetničke riznice. Fra Lujo Marun (1857.–1939.) franjevac je koji je jedan od utemeljitelja hrvatske arheologije, a ujedno je s grkokatoličkim svećenikom Ladislavom Labošem (1855.–1924.) bio dio grupe intelektualaca zaslužnih za otkriće umjetničkoga talenta Ivana Meštrovića.[96]

Među prvom literaturom s kojom se susreo Ivan, pored pjesmarica Andrije Kačića Miošića i Vuka Karadžića, navode se Sveto Pismo te katolički kalendari.[97] Sasvim očekivano religiozna

[93] Kosor 1 1995: 275–277, 290.
[94] Kosor 1 1995: 301–302, 422.
[95] Isto, 389.
[96] Kečkemet, Duško. *Život Ivana Meštrovića (1883.–1962.–2002.)*, 1. sv., Zagreb: Školska knjiga, 2009.: 44–49.; Kečkemet, Duško. Život i djelo Ivana Meštrovića: Tko je otkrio kipara Meštrovića (3), u: *Slobodna Dalmacija,*1983. (serija feljtona 1–56).
[97] Kečkemet 1. sv. 2009: 32.; Kečkemet, Duško. Život i djelo Ivana Meštrovića: Meštrovićevi roditelji, život na selu (2), u: *Slobodna Dalmacija,*1983. (serija feljtona 1–56).

tematika bila je zastupljena u dječačkim radovima koje je rezbario u drvu i mekšem kamenu, primjerice raspelo i lik Bogorodice, a prve narudžbe dobio je upravo od franjevaca. Duško Kečkemet prenosi anegdotu koju je umjetnik ispričao Milanu Marjanoviću kako su franjevci naručili izradu raspela, a kad ga je izradio gvardijan mu je ponudio jednu forintu, no smatrajući da je to preniska cijena nije htio uzeti niti tu jednu forintu te im je raspelo poklonio.[98] Pomalo začuđuje činjenica da se uz umjetnikovo mladenačko razdoblje ne veže niti jedan pravoslavni svećenik s drniškoga područja. U replike naslovnog junaka pripovijetke *Ludi Mile* umeće određenu dozu antagonizma spram pravoslavnog svećenstva, što se očituje u riječima:

> *Odlučno je tvrdio kako bi i pravoslavnim popovima trebalo zabraniti ženidbu. Kad sam ga upitao zašto, on je, smijući se, odgovorio: – Eto, zato što je i Isus rekao da se ne može služiti i Bogu i đavolu, obrazlažući da pravoslavni popovi ne služe crkvi nego popadiji. Ako on mora misliti na popadiju, ne može misliti na crkvu, ako mora misliti na njenu djecu, ne može na vjeru*.[99]

Iz toga se može naslutiti da niti sam Meštrović nije bio uvjeren u njihovu predanost svećeničkome pozivu, međutim kad je u pitanju pravoslavlje kao vjeroispovijest izostaje bilo kakav trag animoziteta. Takvo viđenje očituje se i u Milinoj rečenici koja se gotovo u potpunosti može čitati kao određeni upliv autobiografskoga u fikcionalni tekst:

> *Nema druge, ni treće, neg je jedna vjera, jedan Bog i jedan njegov sin, jedna prečista Djevica, a ovo su samo dva kalendara.*[100]

Odrastanje u vjerski raznolikoj sredini pružilo je Ivanu Meštroviću temelje za stvaranje autentične osobne definicije vjere i religioznosti. Bio je prilično otvorenih pogleda i slobodnijega shvaćanja crkvenih zakona. U svojim esejima o Michelangelu Meštrović umjetnost definira kao odraz onoga najljepšega u čovjeku razmatrajući je združeno s religijom kao najvećom ljudskom duhovnom tvorevinom, te rječito obrazlaže svoj stav da se obje razvijaju pod okriljem vjere koja je ishodište svake ljudske zamisli i ostvarenja. Istočnjačkim religijama pripisuje šire vidike i razrađenija tehnička znanja, no upoznavši se s različitim svjetskim religijama u njima je prepoznao mnogo više značajki koje ih povezuju, nego onih što

[98] Kečkemet 1. sv. 2009: 35.
[99] Meštrović, Ivan. *Ludi Mile*, Zagreb: Matica hrvatska, 1970., 18.
[100] Isto.

ih razdvajaju.[101] Opredmećenje njegova autentičnoga tumačenja svjetskih religija kao različitih manifestacija jedinstvene istinske suštine vjere trebalo je biti realizirano u ikonografskom programu kupole u crkvi Presvetoga Otkupitelja, nažalost taj je projekt ostao na razini skica. Imao je namjeru prikazati osnivače svjetskih religija koji su uključivali – Mojsija (židovstvo), faraona (staroegipatska religija), Muhameda (islam), Konfucija (konfucionizam), Isusa Krista (kršćanstvo) i indijskog pjesnika Rabindranatha Tagore (hinduizam). Sukladno ranije razloženome Meštrovićevu združenom razmatranju umjetnosti i religije ne iznenađuje da je njima pridružio lik Michelangela u kojem je prepoznao svojega duhovno-umjetničkog učitelja, te još i vlastiti portret poimajući sebe kao izvršitelja Božje volje, a svoje stvaralaštvo kao izravnu manifestaciju božanskoga nauma.[102] Na svod kupole pričvršćena su samo tri trokutasta segmenta s prikazom Mojsija, faraona i iznad njih dvoreda arkanđela, a u središte je postavljena ovalna ploča s prikazom Otkupitelja (Boga Oca). Ostatak ikonografskoga programa rekonstruiran je na temelju 70-ak crteža i studija koji su nastali između 1930. i 1938. godine.[103]

3. Medijska slika o Ivanu Meštroviću u dalmatinskim tiskanim serijskim publikacijama u prvoj polovici 20. stoljeća[104]

Dominantan masovni medij u prvoj polovici 20. stoljeća bile su tiskane publikacije među kojima prednjače dnevne/tjedne novine i srodna tiskana periodika. U vremenu svojega izlaska temeljna uloga bila im je informiranje; posredovanje određenih ideja i uvjerenja; prenošenje aktualnosti iz političkih, društvenih, kulturnih, sportskih i svih drugih sfera života. Pored svega nabrojenoga čitanje novina bio je i jedan vid razonode zbog čega je nužno bilo da jedan dio sadržaja bude zabavnoga karaktera. S vremenom se izgubila njihova informativna vrijednost,

[101] *(...) nijedna prava religija ne zaostaje za drugom religijom i svaka je od njih samo različita riječ jedne te iste vjere, s istim ciljem i s istom težnjom k Bogu kao najvišoj mudrosti i najvišem skladu*., u: Meštrović, Ivan. *Michelangelo – eseji umjetnika o umjetniku*. Zagreb: Školska knjiga, 2010., 19–20.

[102] Duhovni i religiozni aspekt Meštrovićeva stvaralaštva obradila je Dragica Hammer Tomić u doktorskoj disertaciji te u knjizi *Sveto i tragično u kiparstvu Ivana Meštrovića*. Religijskoj umjetnosti je i Duško Kečkemet posvetio pažnju u knjizi koja mu je objavljena posmrtno: Kečkemet, Duško. *Religiozna umjetnost Ivana Meštrovića*, Zagreb, 2022.

[103] Usp. Kečkemet, Duško. *Život Ivana Meštrovića (1883.–1962.–2002.)*, 2. sv., Zagreb: Školska knjiga, 2009., 11; Jurić Šabić 2020: 153–162.

[104] Na sličnu temu u užem opsegu izložila sam rad na znanstveno-stručnom skupu održanome 2018. godine. Zbornik radova još nije objavljen, objavljen je samo sažetak: Tomić, Antonia. *Političko i umjetničko djelovanje Ivana Meštrovića kroz prizmu dalmatinskih periodičnih publikacija na početku 20. stoljeća*, Znanstveno-stručni skup Hrvatski povjesničari umjetnosti: Olga Maruševski (1922.–2008.), program i knjižica sažetaka (ur.) Martina Petrinović, Zagreb, 2018, 15.

posebno u posljednjim desetljećima 20. st. jer razvojem drugih medija (radija, televizije, internetskih portala) vijesti objavljene u tisku brzo su postajale stare i gubile su na aktualnosti. Međutim, starošću tiskovine raste njezina dokumentarna vrijednost i takva građa postaje autentičan izvor za izučavanje medijske slike o određenim ličnostima i događajima. Različite tiskane publikacije bez obzira na visinu tiraže i učestalost izlaženja važan su izvor informacija o medijskoj slici koja se u prvoj polovini 20. stoljeća oblikovala o Ivanu Meštroviću. Dalmatinske publikacije dobrim je dijelom istražila Sandi Bulimbašić pri proučavanju djelovanja umjetničke grupe *Medulić,*[105] a u još većoj mjeri Duško Kečkemet (1923.–2020.) pri iscrpnom izučavanju cjelokupnog Meštrovićeva stvaralaštva i biografije.[106] Velik je posao obavila skupina suradnika na projektu kojim su koordinirale Jasna Ivančić i Sanja Kreković-Štefanović koji je 1993. godine rezultirao objavom bibliografije radova o Ivanu Meštroviću. To je bilo prvo sistematsko popisivanje bibliografije o Ivanu Meštroviću, no sada se već javlja potreba za drugim dopunjenim izdanjem.

U prvim desetljećima 20. stoljeća o otkriću i umjetničkim počecima Ivana Meštrovića pisalo se u raznim publikacijama koje su izlazile u Splitu, Zadru i Zagrebu, primjerice u *Obzoru*, *Hrvatskoj domovini*, *Novostima*, *Novome dobu*, *Globusu* i *Vjesniku u srijedu*. Nekoliko je članaka napisao dr. Filip D. Marušić (1874.–1944.),[107] a posebno je rado svoja sjećanja s novinarima dijelio Nikola Adžija (1875.–1972.) prisvajajući sebi sve zasluge za otkrivanje dječakova iznimnog talenta, a nerijetko je pritom navodio sasvim pogrešne faktografske podatke. Članke je revno sakupio, iščitao i analizirao Duško Kečkemet te je detaljno posložio kockice mozaika naukovanja u Splitu i daljnjeg školovanja u Beču.[108] U njegovoj bibliografiji od dalmatinskih glasila zastupljeni su zadarski *Narodni list* (1862.–1920.) i *Hrvatska kruna* (1892.–1920); splitska glasila *Sloboda* (1905.–1914.), *Jedinstvo* (1894.–1905,), *Naše jedinstvo*

---

[105] Bulimbašić, Sandi. Prilog poznavanju povijesti Društva hrvatskih umjetnika Medulić 1908.–1919., u: *Radovi Instituta za povijest umjetnosti*, 33, Zagreb: IPU, 2009., 251–260.; Bulimašić, Sandi. *Društvo hrvatskih umjetnika „Medulić" (1908.–1919.): umjetnost i politika*, Zagreb: DPUH, 2016.

[106] Kečkemet, Duško. *Ivan Meštrović: Bibliografija (1899.–2002.)*, Split: Filozofski fakultet Sveučilišta u Splitu, 2020.

[107] Filip D. Marušić pisao je 1918. g. članak *Iz života Ivana Meštrovića* za časopis *Književni jug* u kojem je pisao o njegovu djetinjstvu te o prvome klesarskom naukovanju u Splitu i kasnijem školovanju u Beču. Taj je časopis izlazio u Zagrebu stoga nije obuhvaćen u korpusu odabranome za ovo istraživanje, međutim taj časopis kratkoga vijeka (1918.–19.g.) imao je veliku ulogu u pripremanju buduće *južnoslavenske književnosti* pa i umjetnosti (Književni jug, *Hrvatska enciklopedija*, Leksikografski zavod „Miroslav Krleža", Zagreb, URL http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=32124 (5.11.2018.))

Na Meštrovićev 50. rođendan 1933. godine cijelo izdanje časopisa *Nova Evropa* bilo je njemu posvećenu (br. 26/1933.), među autorima članaka bio je i Filip D. Marušić, no i taj je časopis izlazio u Zagrebu.

[108] Kečkemet, Duško. Otkriće, *Život Ivana Meštrovića (1883.–1962.–2002.),* 1. sv., Školska knjiga, Zagreb, 2009., 44.–51. U svojem opsežnom djelu D. Kečkemet detaljno je nabrojio sve osobe zaslužne za otkriće umjetnika, razložio je te dokumentima potkrijepio njihove pojedinačne udjele.

(1905.–1918.), *Jug* (1911.), *Duje Balavac* (1908.–1912.¸1921.–1923.), *Novo doba* (1918.–1941.) i *Jadranski dnevnik* (1934.–1938.).[109]

Zadarska i splitska periodika s početka 20. stoljeća bile su bogat izvor građe za proučavanje biografije Ivana Meštrovića zbog njihova revnog izvještavanja o Meštrovićevu radu, sudjelovanju na domaćim i svjetskim izložbama, umjetničkim i političkim polemikama koje su se često razvijale među suvremenicima, pa i o kritikama te pohvalama struke i javnosti. Šibenska su pak glasila prilično oskudnije izvještavala o umjetniku. Ne iznenađuje stoga da se na te listove često ne nailazi u bibliografskim pregledima članaka o Meštroviću. Radi se mahom o periodičkim publikacijama koje su pokretale političke stranke i određena društvena ili strukovna udruženja – časopisi posvećeni učiteljima, djeci, radnicima i vjerskoj problematici. Dok potonje publikacije tipe *Učiteljski glas* (1906.–1910.) *Dijecezanski list* (1926.–1941.), *Dječji vjesnik* (1926.) i *Fabrika i njiva* (1923.) sasvim očekivano niti u jednome članku ne tematiziraju život i djelo Ivana Meštrovića, ipak malo iznenađuje sličan tretman u političkim glasilima tipa *Glas šibenskog kremenjaka* (1907.–1908.), *Crveni barjak* (1912.–1913.), *Hrvatska misao* (1913.–1916.) i *Demokrat* (1921.–1923.). Prelistavanje novina i časopisa objedinjenih u Zavičajnoj zbirci *Sibenicensia* pokazalo je da su vijesti o Ivanu Meštroviću rijetke, sažete i često tek usputne u službi kontekstualizacije druge teme koja je bila u fokusu članka/priloga. Hrvatska politička scena na prijelazu iz 19. u 20. st. oblikovala se kroz stav o rješavanju hrvatskog pitanja u sklopu Austro-Ugarske Monarhije. U politički život aktivno se uključio i Ivan Meštrović. Formalno nije bio dio Hrvatske pučke napredne stranke, no prijateljevao je i surađivao s istaknutijim *naprednjacima* na šibenskoj i splitskoj političkoj sceni. Shodno tome, u šibenskim tiskovinama Meštrovićevo se ime često spominjalo u listu Hrvatske pučke napredne stranke *Naprednjak*. Međutim u objavama o njegovoj umjetničkoj aktivnosti prednjačio je pravaški časopis *Hrvatska rieč* (1905.–1914.).

Ivan Meštrović bio je prilično medijski eksponirana ličnost, publicistička građa u kojoj se spominje na bilo koji način veoma je obilna i premda je velik dio građe obrađen, glasila iz zavičajne zbirke *Sibenicensia* iz fonda Gradske knjižnice *Juraj Šižgorić* u Šibeniku često nisu zastupljena među bibliografskim jedinicama vjerojatno zbog svoje usmjerenosti na lokalne političke, gospodarske i društvene prilike. To je bio razlog više za pristupanje analizi te građe kako bi se istražilo koliko je obimna zastupljenost vijesti o Ivanu Meštroviću u lokalnim medijima, kako su intonirani članci, kakav je kontekst, radi li se primarno o vijestima iz kulture

[109] Podaci o točnim godinama izlaženja pojedinih časopisa pronađeni su u članku Frane Barasa – Baras, Frano. *Splitski listovi 20. stoljeća*, URL: http://www.gkmm.hr/frano_baras-splitski_listovi_20_stoljeca.html (6.11.2018.)

ili ga se veže i uz političke i druge društvene događaje te tko su autori članaka. Zavičajna zbirka *Sibenicensia* broji preko pedeset naslova novina i časopisa koji su izlazili do Drugoga svjetskog rata, kompletna građa je digitalizirana što je neizmjerno olakšalo istraživanje.[110] Tome fondu pridodani su isječci iz raznih dalmatinskih glasila u kojima se spominje Ivan Meštrović sačuvani u Arhivu Gradskog muzeja Drniš te drugi dostupni materijali vezani uz širi drniški kontekst.[111]

2.1. Narodni list (1899.–1900.)

Novinsko izvještavanje o Ivanu Meštroviću započelo je s *Narodnim listom* koji je izlazio u Zadru.[112] Te je novine iscrpno iščitao i citirao Duško Kečkemet, stoga nisu predmet istraživanju ove disertacije, ali ipak je na početku prikaza dalmatinskih publikacija uvršteno nekoliko najraniji članaka budući da objavama u *Narodnome listu* započinje medijska prisutnost Ivana Meštrovića.

Prvi članak izašao je 26. lipnja 1899. godine kad im je u redakciju pristigla kutija s tri kamene skulpturice koje su prikazivale bana Josipa Jelačića (1801.–1859.), pastira (*narodnog čobanina*) i Raspelo. Nije poznato tko je paket s Meštrovićevim radovima poslao u redakciju, Duško Kečkemet iznosi tezu da je velika mogućnost da je to učinio umjetnikov otac Mate Meštrović.[113] Članak izvještava o nesvakidašnjem talentu dječaka Ivana Meštrovića Gabrilovića iz Drniškoga kraja i ujedno predstavlja njegovu prvu, sažetu biografiju:

> *Dječak je samouk, bez ikakve škole, bez ikakvog drugog alata, osim svoje britve. Gledajući te, i ako primitivne radnje – izložene u našem uredništvu i svak ih može doći vidjeti – mladić mora da bude talentiran i da ima pravog dara za kiparstvo. Javljaju nam suviše da mali zna nešto i slikati, dakako po prigledu drugih slika.*

[110] Zavičajna zbirka *Sibenicensia* Gradske knjižnice „Juraj Šižgorić“ u Šibeniku dostupna je na URL: http://212.92.192.228/#casopisi (8.11.2018.).
[111] Hemeroteka Gradskog muzeja Drniš nažalost je velikim dijelom uništena tijekom Domovinskog rata pa se ne radi o velikoj količini članka. Iz pisama i dnevničkih bilješki Nikole Adžije, osnivača muzeja, se može izvesti zaključak da je on za života prikupljao gotovo sve što se objavljivalo o Meštroviću i da se radilo o obimnoj građi.
[112] Narodni list najstarije je hrvatsko glasilo koje je počelo izlaziti 1862. kao prilog *Il Nazionale*, a od 1869. izlazi samostalno. Prvi urednik bio je Natko Nodilo (1862.–1867.). Godine 1876. za uredništva Jurja Biankinija (1871–1919) list počinje izlaziti samo na hrvatskome jeziku. Usp. „Narodni list“, *Hrvatska enciklopedija*, Leksikografski zavod „Miroslav Krleža“, Zagreb, URL http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=32124 (5.11.2018.); *Narodni list – 150 godina*, Turistička zajednica Grada Zadra, URL: https://www.zadar.travel/hr/o-zadru/povijesne-zanimljivosti/30-01-2012/narodni-list-150-godina#.W-0qIOLR_cs (5.11.2018.)
[113] Kečkemet, 1. sv., 2009: 48–49.

Takodjer da pjeva narodne pjesme osobitom lakoćom i da je u velike zanesen za hrvatskom poviešću, koju da danomice čita i uči.[114]

Ujedno je članak bio i prvi javni poziv za prikupljanje sredstava za njegovo školovanje:

Svakako bi bilo dobro, da se takva riedka darovitost nezapusti, no da se priskrbe dobrovoljna sredstva, a da se taj mladić bude mogao usavršiti u toj svojoj naklonosti za kiparstvom.[115]

Da je apel za prikupljanje sredstava za školovanje mladoga umjetnika urodio plodom potvrđeno je u novome članku objavljenome u *Narodnom listu* naredne 1900. godine:

Onim otačbenikom, koji su u svoje doba doprinieli milodara za samouka kipara Ivana Meštrovića-Gabrilovića iz Otavica kraj Drniša.[116]

Doznaje se da zbog svoje dobi i izostanka prethodnog formalnog obrazovanja nije mogao biti primljen na Obrtnu školu u Zagrebu, stoga je poslan na nauk kod klesara Pavla Bilinića u Split. Tim člankom je započela i šira medijska kampanja za prikupljanje dobrovoljnih priloga.[117] Ujedno je započelo oblikovanje medijske slike o njemu kao o mladom talentiranome umjetniku, te od tada prestaje biti anonimni mladić iz Otavica.

3.2. Hrvatska rieč (1905.–1914.)

Službeno glasilo pravaške stranke u Šibeniku bile su novine *Hrvatska rječ*, a na čelu glasila kao vlasnik, izdavač i urednik bio je Vladimir Kulić. Od svojih početaka povremeno je izvještavao o novim djelima i izložbama Ivana Meštrovića. Godine 1905. u fokusu je bilo postavljanje spomenika Luki Botiću (1830.–1863.) u Splitu, na svečanosti je sam Ivan Meštrović imao čast otkriti spomenik.[118] U narednim brojevima objavljena je pjesma Dinka Sirovice posvećena

[114] N.N. Domaće viesti, u: *Narodni list*, (ur.) Juraj Biankini, 38/51, Zadar, 1899., 3; Kečkemet, 1. sv., 2009: 48.
[115] N.N. Domaće viesti, u: *Narodni list,* (ur.) Juraj Biankini, 38/51, Zadar, 1899., 3.
[116] *Narodni list*, (ur.) Juraj Biankini, 39/43, Zadar, 1900., 3; Kečkemet, 1. sv., 2009: 49.
[117] Članak iz *Narodnog lista* prenijela su zagrebačka glasila *Obzor* (*Prilike mladog darovitog kipara*) i *Hrvatska domovina* (*Samouk–kipar*) te Ivan Meštrović postupno od anonimnog nadarenog mladića postaje poznata medijska ličnost.
[118] N. N. Domaće viesti: Odkriće spomenika Luki Botiću u Splitu, u: *Hrvatska rieč*, br. 52, 28.10., Šibenik, 1905., 3.

Botiću (Br. 54, 1905.), te u nastavcima predavanje Bože Lovrića (br. 57 i 59, 1905.). U pravaškim krugovima Luka Botić nije bio cijenjen samo zbog svojih književnih ostvarenja već i zbog svojih političkih ideja budući da je bio pristaša hrvatskoga preporoda i zagovornik ujedinjenja hrvatskih prostora. Očekivano mu se u pravaškome časopisu posvetila tolika pažnja. Sljedeće godine u 82. broju prenesena je vijest da je Ivan Meštrović dovršio djelo *Na zdencu života*, u istome članku najavljuju njegovo sudjelovanje na izložbi Secesije u Beču te prenose informaciju da je s Bolonjskog sveučilišta dobio poziv da pošalje životopis i fotografije djela za ljetopis *Talijanska umjetnost*. Također je navedeno da je izradio ilustracije za ep *Smrt Smail-age Čengića,* premda kasnije ipak nije tiskano niti jedno izdanje epa popraćeno Meštrovićevim ilustracijama.

Tijekom 1907. godine u 13 nastavaka objavljena je opsežna analiza djela *Vrelo života*.[119] Autor članka nije potpisan, o Ivanu Meštroviću piše pretežno afirmativno ističući njegove iznimne umjetničke kvalitete, štoviše time čak opravdava njegov samodopadan karakter i neuvažavanje kritika što mu mnogi zamjeraju. Kritizira hrvatsku *štampu* da se nije oglasila kad Meštroviću nije bio dodijeljen atelijer u Zagrebu te proziva umjetničku kritiku da mu nije posvetila zasluženu pažnju. Unaprijed se opravdava da ne želi postati pseudo-kritičar budući da mu to nije struka, nego razjašnjava da je imao veliku želju vidjeti uživo u umjetnikovu atelijeru to najnovije djelo. Nažalost umjetnik mu se nije pridružio u svojem radnom prostoru, ali u sljedećem broju novina autor članka razlaže moguće razloge njegova nedolaska. Naime u listopadu 1902. godine zamolio je Meštrovića da mu izradi alegoriju ujedinjene Hrvatske, što je umjetnik radio prihvatio te je izradio visoki reljef širok oko 100 i visok 75 centimetara. No, budući da nije na vrijeme poslao fotografa da uslika to djelo, glina se presušila i popucala te se Meštrović razljutio i uništio djelo, a potom je glinu iskoristio za novi rad. Sjetivši se toga događaja autor je napisao:

> *Dok sam ja davno bio zaboravio na onu zgodu, ona se je jamačno morala uvriežiti u Meštrovićevoj duši. Ta onom zgodom bi uništeno jedno diete njegove mašte. Mala osveta bila je opravdana.*[120]

[119] Članak *Vrelo života (od Ivana Meštrovića)* proteglo se kroz sljedeće brojeve novina 164, 165, 166, 167, 168, 169, 170, 172, 173, 174, 176, 177 s time da je na kraju teksta u posljednjem navedenom broju bilo napisano da će se nastaviti, no u narednim brojevima nastavak nije objavljen. Broj 181. ne postoji među digitaliziranom građom Zavičajne zbirke *Sibenicensia* Gradske knjižnice Juraj Šižgorić, međutim postoji u fondu Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu i prelistavanjem toga broja potvrđeno je da niti u njemu nema nastavka.
U *Građi za bibliografiju Ivana Meštrovića od 1899. do 1993*. navedeno je samo šest brojeva novina: 164, 170, 172, 174, 176 i 177; od ukupno dvanaest.

[120] N. N. Vrelo života (od Ivana Meštrovića), u: *Hrvatska rieč*, br. 165., 4.6,1907., Šibenik, 2.

Potom se posvećuje detaljnome opisu djela koje je umjetnik klesao deset mjeseci, opisuje svaki pojedini lik unoseći i vlastite dojmove. Kompoziciju smatra toliko *arhitetično* precizno i skladno ostvarenom da ni najvještije oko ne bi trebalo moći pronaći manu, a ljudske likove toliko živo i uvjerljivo oblikovane da samo nedostaje da progovore. Kao materijal navodi grafit umjesto granit, no lako moguće da se radi o slučajnoj omašci tijekom tiska.

U sljedećem nastavku hvali umjetnikovo poznavanje ljudske anatomije te u njegovim skulpturama očitava dvije razine stvaranja – imitiranje stvarnih pojavnosti i izvornu umjetničku kreaciju. Prozivajući kritičare nenaklonjene Meštroviću ističe da samo loš likovni kritičar neće te dvije nužne pretpostavke umjetničkog stvaranja uzeti u obzir pri analizi djela. Temu razrađuje u nastavku teksta u 167. broju te uvodi novu temu – zahtjeve publike i mogućnosti, odnosno bolje rečeno nemogućnosti umjetnika da ugodi publici. Budući da je Meštrovićeva odlika bila iznimno brz rad, u tekstu se navodi da bi on djelo koje bi jedan umjetnik izrađivao desetak dana uspijevao završiti za deset sati, što je nagnalo laike da po brzini izrade pridaju dodatnu vrijednosti njegovim djelima. No na tome mjestu autor teksta ističe neukost i neupućenost običnoga promatrača koji ne barata dovoljnim znanjima da bi mogao ispravno prosuđivati vrijednost umjetnikove *intuicije*, već primitivno procjenjuje vrijednost prema brzini izvedbe. U novome broju razrađuje dalje temu pišući da svako djelo utjelovljuje različita Meštrovićeva čuvstva, a običan promatrač na djelima pokušava prepoznati vlastite osjećaje i zbog toga pseudokritičari promašuju bit. Način ispravnog promatranja tematizira i u sljedeća dva broja ističući da je potrebna objekitivizacija gledanja i pokušaj iščitavanja onoga što je umjetnik htio upisati u svoja djela. U 172. broju u osmom nastavku teksta posvetio se analizi položaja pojedinih likova na reljefu *Vrela života*, a s razradom te teme nastavlja u narednim brojevima (173, 174, 176). U broju 177. usredotočio se na analizu detalja gornjeg dijela mladićeva tijela, a u drugome dijelu teksta upustio se u analizu suštine Meštrovićeve vještine. Ističe da temeljna bit vještine leži u njegovoj razvijenoj *osjetnost* koja je bitno razvijenija nego što je kod prosječnoga čovjeka te razvijenoj samosvijesti zbog koje je već kao student odbijao doslovno slijediti *naučiteljeve savjete* te se od najranijih dana držao vlastitoga umjetničkog poriva. Nažalost nastavak i zaključak teksta nisu objavljeni, no svakako se iz autorova pristupa može iščitati prilična naklonjenost umjetniku i divljenje njegovu stvaralaštvu.

Tijekom 1907. godine na kući obitelji Popović na današnjem Trgu bana Josipa Jelačića u Zagrebu postavljen je Meštrovićev reljef *Seljaci* izrađen u terakoti. *Hrvatska rieč* nije propustila izvijestiti o tome:

Trebalo bi, da i ostali naši mogućnici kod gradnja svojih palača nabave uresnine od domaćih naših umjetnika.[121]

Budući da su Meštrovićeva djela bila posebno zapažena na izložbi Secesije 1908. godine, šibenske novine su lokalnim čitateljima prenijele neke od kritičkih osvrta. U 230. broju prenose da Franjo Luvres u *Neue Freie Presse* hvali Meštrovićev talent ali uz manju zamjerku njegovoj pretjeranoj želji za inovativnošću, a kasnije u kolovozu (br. 264) pišu o članku Karla M. Kuzmanyja objavljenome u časopisu *Die Kunst für Alle* u kojem je posebna pažnja posvećena fontani *Vrelo života*.[122]

U rujnu iste godine najavljena je Prva dalmatinska umjetnička izložba u Splitu člankom u kojem se nabrajaju umjetnici koji će sudjelovati. Za Meštrovića pišu da je poslao 5 skulptura iz Beča, 4 iz Dalmacije,[123] a 4 su na putu iz Pariza. Kao nova njegova djela navode stup izložen na prošloj izložbi Secesije, *Laokoona* i *Adama i Evu*. Početkom listopada 1908. g. u kratkom prilog zabilježeno je da je 30. rujna izložba otvorena.[124]

U sljedećoj godini Ivan Meštrović se spomenuo usputno u nekoliko članaka, kao jedan od donatora Družbi sv. Ćirila i Metoda u Istri[125] te kao mentor mladom talentiranom umjetniku Niki Bodrožiću[126] iz Koljana kod Vrlike.[127]

Početkom 1910. godine objavljena je čestitka umjetniku povodom zapaženoga sudjelovanja na izložbi u Beču. U članku je navedeno da je bio zastupljen s pedesetak radova i da je kritika pored ostalih pet autora njegova djela proglasila najboljima:

Po priznanju svih bečkih kritičara, Meštrović je talent, kojeg čeka prekrasna budućnost.[128]

[121] N. N. Viesti: Novi Meštrovićevi reljefi, u: *Hrvatska rieč,* br. 182, Šibenik, 1907., 3.
[122] U članku se kao materijal od kojeg je izrađena fontana navodi crni mramor, no takvu odrednicu ne treba prihvaćati doslovno jer su često autori članaka nekritički preuzimali nazive materijala. Više o materijalu od kojeg je isklesano Vrelo života bit će riječi u poglavlju posvećenome tome djelu.
[123] Skulpture koje se navode da su iz Dalmacije vjerojatno su iz njegovih rodnih Otavica.
[124] N. N. Pokrajinske viesti: Otvor umjetničke izložbe u Splitu, u: *Hrvatska rieč*, br. 278, Šibenik, 1908., 3.
[125] N. N. Iz grada i okolice: Drniš za družbu sv. Ćirila i Metoda, u: *Hrvatska rieč*, br. 359, Šibenik, 1909., 2.
[126] O Nikoli Bodrožiću (1897.–?) malobrojne dostupne podatke obradio je Dalibor Prančević u poglavlju: Akademija likovnih umjetnosti u Pragu kao stjecište moderne kiparske scene: Iskustva češkoga i hrvatskoga kulturnog prostora, u: *Ivan Meštrović i Česi: Primjeri hrvatsko-češke kulturne i političke uzajamnosti*, (ur.) Barbara Vujanović, Marijan Lipovac, Dalibor Prančević, Zagreb, 2018., 86–88.
[127] N.N. Književnost i umjetnost: Mladi daroviti kipar, u: *Hrvatska rieč*, br. 401, Šibenik, 1909., 5.
[128] N. N. Književnost i umjetnost: Meštrović na bečkoj izložbi, u: *Hrvatska rieč*, br. 408, Šibenik, 1910., 4.

Kasnije tijekom godine tema su bile umjetničke izložbe u Zagrebu. Prva je bila Izložba Meštrović–Rački održana u travnju,[129] a u listopadu je održana izložba *Društva „Medulić“*.[130] U 451. broju izvješteno je da su odabrani članovi uprave *Društva „Medulić“.*

Najveći umjetnički događaj u 1911. godini bila je Međunarodna umjetnička izložba u Rimu. Premda su izložbu pratila politička previranja te pitanje određenja državne i nacionalne pripadnosti, u *Hrvatskoj rieči* izbjegli su angažirano izvještavanje i iskazivanje vlastitih stavova. U kratkom članku *Hrvati na rimskoj izložbi* izvještavaju da će u srpskom paviljonu koji će opremiti Meštrović i Murat[131] izlagati i hrvatski umjetnici Meštrović, Rosandić, Kljaković, Krizman, Rački, Babić te nekoliko članova *Medulića*.[132] Krajem godine u kratkoj objavi obznanjeno je da je u Rimu Ivanu uručena prva nagrada koju čini zlatna kolajna i 50 000 lira.[133]

Umjetnikovo ime spomenuto je još nekoliko puta u usputnim vijestima, primjerice u članku iz 1913. godine u kojem prenose vijest iz *Naprednjaka* o njegovoj namjeri da Šibeniku pokloni bistu Andrije Medulića te kratak novinski prilog zaključuju zahvalom *harnom darodavcu*.[134] Tijekom 1914. godine u 940. broju objavljen je članak posvećen izložbi u Veneciji,[135] taj je članak Duško Kečkemet obuhvatio u svojoj Bibliografiji uz napomenu da ima riječi o Meštrovićevu sudjelovanju, ali nažalost taj broj časopisa nije sačuvan u knjižnicama u Šibeniku, Splitu te u Nacionalnoj i sveučilišnoj knjižnici u Zagrebu.[136]

[129] N. N. Razne viesti: Umjetnička izložba u Zagrebu, u: *Hrvatska rieč*, br. 438, Šibenik, 1910., 3.
[130] N. N. Pokrajinske viesti: Za izložbu „Medulića“ u Zagrebu, u: *Hrvatska rieč*, br. 477, Šibenik, 1910., 3.; N. N. Iz hrvatskih zemalja: Za izložbu „Medulića“ u Zagrebu, u: *Hrvatska rieč*, br. 488, Šibenik, 1910., 4.
[131] Za projektiranje paviljona bio je zadužen srpski arhitekt Petar Bajalović (1876.–1947.), a kao suradnik mu se pridružio i Ivan Meštrović. Poznato je da je Meštrović izveo arhitektonsku dekoraciju pročelja, međutim teško je razlučiti koliki je bio njegov udio u arhitektonskome konceptu, ali sličnost s njegovim modelom za Vidovdanski hram je nedvojbena, vidi: Barbić, Vesna. Meštrović i arhitekti, u: *Rad Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti*, knjiga 423, 1986., 147–165, 153–154. Meštrovićev udio prilično je detaljno obradio Dragutin Tošić na temelju arhivskoga materijala u kojem je posvjedočeno da je umjetnik za to bio i izdašno honoriran, vidi: Tošić, Dragutin. Učešće Srbije na izložbi u Rimu 1911. u izveštaju arhivske građe, u: *Zbornik Matice srpske za likovne umetnosti*, br. 16, Novi Sad, 19/80., 341–385.
[132] N. N. Iz hrvatskih zemalja: Hrvati na rimskoj izložbi, u: *Hrvatska rieč*, br. 526, Šibenik, 1911., 2.
[133] N. N. Iz hrvatskih zemalja: Meštrović dobio u Rimu prvu nagradu, u: *Hrvatska rieč*, br. 585, Šibenik, 1911., 2.
[134] N. N. Iz grada i pokrajine: Dar umjetnika Šibeniku, u: *Hrvatska rieč*, br. 808, Šibenik, 1913., 3.
[135] Vd. Izložba u Veneciji, u: *Hrvatska rieč*, 940, Šibenik, 1–2.
[136] U svojem pregledu bibliografije radova o Ivanu Meštroviću Duško Kečkemet je obuhvatio samo taj članak iz *Hrvatske rieči*, vidi: *Ivan Meštrović: Bibliografija (1899.–2002.)*, Split: Filozofski fakultet u Splitu, 2020., 58.

3.3. Duje Balavac (1908.–1912., 1921.–1923.)

Humoristični splitski list *Duje Balavac* izlazio je od 1908. do 1912. godine te još od 1921. do 1923.[137] List su pokrenuli umjetnici koji su bili okupljeni oko umjetničke grupe *Medulić*, primjerice Emanuel Vidović (1870.–1953.),[138] Branislav Dešković (1883.–1939.), Virgil Meneghello Dinčić (1876.–1944.), a glavni urednik bio je slikar, grafičar i književnik Ante Katunarić (1877.–1935.).[139] U listu su se komentirala aktualna događanja kroz šaljive tekstove popraćene karikaturama, a nije izostajalo niti humora na vlastiti račun. *Duje Balavac* sadržavao je priloge u kojima se satirično pero nije libilo uzimati Ivana Meštrovića kao motiv karikatura i humoreski. Budući da su iza lista stajali umjetnici, bilo je izvjesno da će posvetiti znatnu pažnju događanjima na umjetničkoj sceni. U prvoj godini izlaska u 5. broju najavljeno je održavanje *Prve dalmatinske umjetničke izložbe* u prostorijama Hrvatskog doma u razdoblju od 15. kolovoza do 15. listopada, a već u sljedećem broju vrijeme održavanja pomaknuto je na 30. rujna do 30. studenog 1908. g. Među potvrđenih devetnaest izlagača bio je naveden i Ivan Meštrović. U sedmom broju objavljenome u kolovozu 1908. potvrđeno je sudjelovanje 22 umjetnika. Na posljetku se broj izlagača popeo na 28 umjetnika, a trajanje izložbe produljeno je do 15. prosinca.[140] Idejni začetnik bio je I. Meštrović, a u realizaciji mu je pomogao dr. Ivo Tartaglia.[141] Naredni broj *Duje Balavca* bio je posvećen izložbi (Br. 8, siječanj 1909., 7–9.), u uobičajenom satiričnom stilu osvrt na izložbu započinje sljedećim riječima:

> *Ča se sve ni o ovoj izložbi reklo, kritikalo i ilustralo u najvećim svitskim iluštracjunima, a di ne bi ja Duje Balavac koji se u sve razumin. Ja sam, brate moj čeka, da se svi isćakulaju i da ji izvalu svakaki, i šerjasti i lipi i grozni i smišni, pa ću sadac i ja reć svoju onako bez rigvarda ma delikatno ka uvik.*[142]

---

[137] Digitalizirani brojevi časopisa Duje Balavac dostupni su u Digitalnoj zbirci Gradske knjižnice Marko Marulić u Splitu: https://digitalnezbirke.gkmm.hr/object/10154 (25.2.2022.) te u digitalnoj zbirci Sveučilišne knjižnice u Splitu: http://dalmatica.svkst.hr/index.php?sitetext=316 (25.2.2022.)

[138] O prijateljskome odnosu Emanuela Vidovića i Ivana Meštrovića na temelju međusobnih korespondencija pisala je Sandi Bulimbašić u članku: Korespondencija Emanuela Vidovića: prilog poznavanju slikareva doprinosa umjetničkom i kulturnom životu Splita početkom 20. stoljeća, u: *Peristil: zbornik radova za povijest umjetnosti*, vol. 60/1, Zagreb: DPUH, 2019., 57–70.

[139] Prirodu umjetničke povezanosti između Ante Katunarića i Ivana Meštrovića analizirao je Dalibor Prančević u članku *Umjetničke veze između Ivana Meštrovića i Ante Katunarića* (AGAA, br. 30, 2011., 3–31).

[140] Bulimbašić, Sandi. *Društvo hrvatskih umjetnika „Medulić“ (1908.–1919.): umjetnost i politika*, Društvo povjesničara umjetnosti Hrvatske, Zagreb, 2016., 101–105.

[141] Bulimbašić, Sandi. Ivo Tartaglia i Društvo hrvatskih umjetnika "Medulić", u: *Ivo Tartaglia: političar i intelektualac*, zbornik radova s međunarodnog znanstvenog skupa "Ivo Tartaglia i njegovo doba", Jakir, Aleksandar; Buljan, Marijan (ur.). Split: Književni krug Split, 2016., 225–248, 229.

[142] Balavac, Duje (Katunarić, Ante). I. Dalmatinska Umjetnička izložba (Prorektor Ivčević), u: *Duje Balavac*, br. 8, Split, 1909., 7–9.; na članak se osvrnula i Sandi Bulimbašić, vidi: Bulimbašić, Sandi. *Društvo hrvatskih*

U osvrtu su obuhvaćena Meštrovićeva tri djela – *Anteova desnica*, *Obitelj Katunarić* i *Laokoont.*[143] Karakteristična autoironičnost koja je često bila prisutna u člancima očitovala se i u opisu portreta obitelji Ante Katunarića, glavnog urednika i izdavača:

> *Ispod Madalene stoji Meštrovićeva grupa „Obitelj pitura Katunarića"*[144] *ma bi se mogla zvat „Žrtve potresa" ili „Pogorelci".* [145]

Avangardnost Meštrovićeva kiparskog izričaja na primjeru *Laoconta*, odnosno odstupanje od ukusa prosječnoga posjetitelja izložbe komentirana je kroz šaljive dosjetke:

> *Meštrović: Split je ipak najnapredniji grad na kontinentu! Gleda moga „Laokoona" i – ne buni se!;*
>
> (…)
>
> *Dan: Meštrovićev „Laokoon" srećom bit će odnesen iz Splita.*

Bliske veze drniških i splitskih intelektualaca nabolje se ogledaju u članku *Duje u Drnišu* objavljenome u 11. broju. U srpnju 1909. godine skupina Meštrovićevih prijatelja i suradnika zaputila se vlakom u Drniš te je šaljivo opisan doček na drniškome kolodvoru:

> *U ime kiparā pozdravio nas sam Meštrović, u ime književnika Dr. Marušić, a u ime učitelja i ostale inteligencije, nadučitelj Dobranić;*

a kasnije u Otavicama*:*

> *Poetično mjestance nas je dočekalo sa trobojnicama urešeno, a slikar Krizman baš dogotovljavao slavoluk urešen srpskim i hrvatskim zastavam, dok nam je gospodja Ruža Meštrović još friška parižanka, spravljala bogati* sorbet.[146]

---

umjetnika „Medulić" (1908.–1919.): umjetnost i politika, Društvo povjesničara umjetnosti Hrvatske, Zagreb, 2016., 128–130.

[143] Ivan Meštrović, *Laokoon mojih dana*, bronca, Beč, 1905., vidi na: https://www.facebook.com/Atelijer-Me%C5%A1trovi%C4%87-Zagreb-297707326265/photos/a.10156572698916266/10156572702121266 (1.3.2022.)

[144] Ivan Meštrović, Obitelj Katunarić, bronca, 1906. vidi: https://www.facebook.com/291514883645/photos/obitelj-katunari%C4%87-split-1906skulptura-prikazuje-obitelj-ante-katunari%C4%87a-1877-193/10158731526018646/?_rdr (1.3.2022.)

[145] Pogorelci – pogorjelci, žrtve potresa.

[146] N. N. „Duje" u Drnišu, u: *Duje Balavac*, br. 11, Split, 1909., 9.;
Osim što se Tomislav Krizman spominje u navedenom članku, zabilježen je na fotografiji iz 1905/06. g. (sl. 19) te se spominje i u Starinarskim dnevnicima fra Luje Maruna: *Dne, 1.6.1909. Obišli muzej i tvrdjavu hrv. umjetnici Meštrović i Krizman*, u: Petrinec, Maja (ur.). *Fra Lujo Marun: Starinarski dnevnici*, Split: MHAS, 1998., 182. Po svemu sudeći, čini se da je početkom 20. stoljeća T. Krizman često s Meštrovićem boravio u njegovu rodnome kraju.

Sljedeće godine u siječnju Meštrović se našao i u skupnoj karikaturi naziva *Za spomenik* povodom natječaja za spomenik Josipu Jurju Strossmayeru. Naime *Društvo umjetnosti* i hrvatski odsjek *Lade* htjeli su izvedbu spomenika povjeriti Robertu Frangešu i Rudolfu Valdecu, no to je pokrenulo brojne novinske polemike i pojačalo sukob banskih i dalmatinskih umjetnika okupljenih oko *Društva „Medulić"*.[147]

U jednom od brojeva izdanih u ožujku 1910. godine po još jedan put je iskorištena prilika za šaljivo komentiranje estetike Meštrovićevih skulptura:

> *Istina je, da su često cure prez rukuj oli noguj, ma jemadu toliko druge gracje božje. D.B.*[148]

Negativne kritike izložbe *Nejunačkome vremenu u prkos* održane 1910. g. u Zagrebu bile su povod karikaturi *Kraljević Marko i žabe (Medulićeva izložba u Zagrebu)* koja se u siječnju 1911. godine našla na naslovnici lista. U svibnju su inspiraciju za naslovnicu pronašli u Međunarodnoj izložbi u Rimu, na temu koje je izvedena karikaturu naziva *Barbari osvajači Rima: Vivat Roman intangibile!*; a popraćena je tekstom: *A čaš, vaja da se zadovoju i Rimom, kad nisu mogli osvojit Zagreb*.[149] Kao osvajači Rima na konjima su prikazani hrvatski umjetnici koji su izlagali u Srpskom paviljonu – Ivan Meštrović, Mirko Rački, Toma Rosandić i Tomislav Krizman. Prva nagrada za skulpturu dodijeljena Meštroviću potaknula je Emanuela Vidovića da izradi simpatičnu karikaturu svojega prijatelja[150] praćenu tekstom:

> *Meštrović: Gledajuć na moje junake, mislim na Napoleona – ko bi od nas dvoje bio veći? – Napokon, Napoleon je junake ubijao, dočim ja junake oživljujem.*[151]

---

[147] Duje (Ante Katunarić). Za spomenik, u: *Duje Balavac*, br. 12, Split, 1910., 5.;
Sandi Bulimbašić *Društvo hrvatskih umjetnika „Medulić" (1908.–1919.): umjetnost i politika*, Zagreb: Društvo povjesničara umjetnosti Hrvatske, 2016., 61–63.: „Karikatura prikazuje biskupa Strossmayera kojeg od 'majstora s mora' (prepoznajemo Meštrovića, Rendića, Deškovića i vjerojatno Rosandića) štite 'dva gruba graničara' Frangeš i Valdec (…). Autor karikature je Virgil Meneghello Dinčić, a autor tekstova Ante Katunarić.", naposljetku je natječaj proveden, te je za autora spomenika odabran Ivan Meštrović.

[148] B., D. (Katunarić, Ante). Meštrovićeve skulpture, u: *Duje Balavac*, br. 1, Split, 1910., 9.

[149] O komentarima događanja na umjetničkoj sceni izrečenih kroz karikature i popratne tekstove pisala je Sandi Bulimbašić, Iso Kršnjavi i Društvo hrvatskih umjetnika "Medulić", u: *Iso Kršnjavi – veliki utemeljitelj*. Zbornik radova znanstvenog skupa, Mance, Ivana ; Matijević, Zlatko (ur.), Zagreb: Institut za povijest umjetnosti, Hrvatski institut za povijest, 2015., 334–352.

[150] Edo Šegvić, Karikature Emanuela Vidovića, u: *Kulturna baština*, (ur.) Stanko Piplović, br. 36, Split, 201., 361.–386., 384.

[151] Balavac, Duje (Katunarić, Ante) (ur). Naši kipari (Karikatura: Emanuel Vidović/Rode), u: *Duje Balavac*, br. 9, Split, 1911., 4.

Referirajući se na njihove velike uspjehe, spretno je uklopio i pošalicu na Meštrovićev nizak rast, s obzirom na to da je uvriježeno mišljenje da je i Napoleon Bonaparte bio nizak.[152]
Posljednje spominjanje Ivana Meštrovića bilo je u 11. broju otisnutome 1912. godine, spominje se posredno uz šalu da se priča da će se Josipu Kosoru u Drnišu podići spomenik uz aluziju na Kosorove financijske poteškoće.
Po uzoru na splitskog *Duju* tijekom 1920-ih godina u Šibeniku su pokrenuli šaljivi list naziva *Rešeto* (1921.–1922.), međutim kvalitetom priloga i obuhvatom tema nije bio niti približno na razini *Duje Balavca*. Ivan Meštrović se spominje usputno u jednome broju iz 1921. godine, no nije poslužio za šale i parodije već se samo izvještava da je otputovao iz Splita za London.[153]

3.4. Naprednjak (1911.–1914., 1921.)

Naprednjak (1911.–1914., 1921.) je bio službeno glasilo Pučke napredne stranke namjesto dotadašnjeg *Glasa šibenskog kremenjaka.* Glavni urednik bio je Krste Živković Šupuk, a izdavač i vlasnik bio je Vlatko Iljadica. Ideološki je izrazito promicao ideju jugoslavenstva, što je nedvojbeno istaknuto i u podnaslovu kojeg nosi od 53. broja 1912. godine – *Nejunačkom vremenu u prkos* (sl. 30). U zbirci *Sibencensia* nema brojeva iz 1914. godina, a u sačuvanim brojevima od 1911. do 1913. godine Ivan Meštrović se spominje u petnaestak navrata isključivo u pozitivnome tonu, a uz jednaku naklonjenost nešto rjeđe se spominje i njegova supruga Ruža. Pohvaljen je umjetnikov uspjeh na rimskoj izložbi, izvještava se da je za Drniš napravio općinski grb s prikazom sv. Roka,[154] ističe se njegova posvećenost radu čak kad je na ljetovanju u Otavicama, te izvještavaju da je jednom prilikom gostovao u redakciji i u tome izvještaju naglašavaju njegovu *veliku dušu, umjetnički žar i plamteći pogled*.[155] O njemu su pisali Dimitrije Mitrinović,[156] Milostisalv Bartulica,[157] Ivo Vojnović,[158] Jerolim Miše[159] i Augustin (Tin) Ujević [160]– oni su uz još neke suradnike stvorili krug intelektualaca koje je *Naprednjak*

[152] Osvrt na članke vidi i u: Bulimbašić, Sandi. *Društvo hrvatskih umjetnika „Medulić“ (1908.–1919.): umjetnost i politika*, Društvo povjesničara umjetnosti Hrvatske, Zagreb, 2016., 252–253.
[153] Jovo Pupavac (ur.), *Rešeto,* br. 9, Šibenik, 1921., 2.
[154] Kruno (?). Drniš, 21./11.1911., u: *Naprednjak*, br. 21, Šibenik, 1911., 2.
[155] Živković Šupuk, Krste (ur.). Meštrović, u: *Naprednjak*, br. 47., Šibenik, 1912., 3.
[156] Mitrinović, Dimitrije. Feuilleton: Meštrović, u: *Naprednjak,* br. 2, Šibenik, 1913., 1–2.
[157] Bartulica, Milostislav. Jednome patrioti!, u: *Naprednjak*, br. 3, Šibenik, 1913., 2.
[158] Vojnović, Ivo. Riječ gosp. Iva Vojnovića, u: *Naprednjak*, br. 4, Šibenik, 1913., 1.
[159] Miše, Jerolim. Svečane negjelje, u: *Naprednjak*, br. 46, 1912., 1.; Miše, Jerolim. U znaku Meštrovića!, u: *Naprednjak*, br. 5, Šibenik, 1913., 2.
[160] Ujević, Augustin. Božanski lagum, u: *Naprednjak*, br. 5, Šibenik, 1913., 1–2.

iskoristio da se etablira kao platforma za plasiranje jugoslavenskih ideje kojima su svi nabrojeni bili privrženi, a među njima se Meštrović prometnuo u glavnoga ideologa. Za trajanja Balkanskih ratova (1912.–1913.)[161] u časopisu se aktivirao i sam Ivan Meštrović objavivši povodom ulaska srpske vojske u Skopje pod pseudonimom *Zagorac* pjesmu *Čudno znamenje,*[162] a njegova supruga Ruža aktivirala se u prikupljanju dobrovoljnih priloga.[163] Bista Vice Iljadice (1869.–1954.), skulptura koju je izradila Ruža bila je povod za salve pohvala njezinu kiparskome umijeću. Skulpturu je portretiranome Vici Iljadici poklonila, a on ju je čuvao u svojem uredu (sl. 32 a, b; sl. 193).[164] Ivan Meštrović je napisao i članak u formi obraćanja uredniku lista *Die Zeit*, tematikom je također bio vezan uz Balkanske ratove te težnju južnih Slavena za stvaranjem vlastite države neovisne o Monarhiji.[165] U *Naprednjaku* su najavljeni i neki Meštrovićevi projekti koji naposljetku ipak nisu bili realizirani, primjerice izvedba fontane za grad Drniš,[166] biste Andrije Medulića za Šibenik[167] te gradnja velebnoga Kosovskog hrama i česme na Terazijama.[168] Prenoseći neke od iznimno pozitivnih inozemnih ocjena Meštrovićeva stvaralaštva bez zadrške pišu da je svrha tih priloga osvještavanje lokalne sredine o umjetnikovoj veličini, što se očituje u sljedećim rečenicama:

Ovo donosimo, da naši vide, ko je Meštrović i kako je cijenjen;[169]

---

[161] Despot, Igor. Tisak Hrvatske i Dalmacije o Balkanskim ratovima, u: *Historijski zbornik*, (ur.) Damir Agičić, GOD. LXII (2009), br. 1, 109–135, 109.: *U vrijeme balkanskih ratova u Hrvatskoj i Dalmaciji je izlazilo preko trideset novina i časopisa političkog, zabavnog ili ekonomskog sadržaja. Balkanski ratovi im povećavaju čitanost što im je vrlo dobro došlo u vrijeme preventivne cenzure zbog koje su sve novine zapale u financijske probleme.*

[162] Zagorac. Čudno znamenje, u: *Naprednjak*, br. 52, Šibenik, 1912., 2.

[163] Meštrović, Ruža i Ivetić, Jovanka. Sestre Jugoslovenke: Hrvatice i Srpkinje!, u: *Naprednjak*, br. 45, 1912., 3.

[164] Živković Šupuk, Krste (ur.), Bista Dr. V. Iljadice, *Naprednjak*, br. 27., Šibenik, 1913., 3.: *(...) djelo je umjetničko savršeno tehnikom i espresijom. Solidna gradja bronzana, sa izrazitim gvozdenim mišicama lica, sa jakim jabučicama i obrvama stisnutim u nabore žestoke i ponosite, sa izrazitim crtama oko usana i očiju, iz kojih izbija nešto prkosita i smjela, ali i dobra, te uopće one solidne i jake konture vrata i glave prave dojam klasične biste kakvog rimskog tribuna.*

[165] Meštrović, Ivan. Gospodinu uredniku lista „Die Zeit“, u: *Naprednjak*, br. 4, Šibenik, 1913., 1–2.

[166] Kruno (?). Drniš, 21./11.1911., u: *Naprednjak*, br. 21, Šibenik, 1911., 2.;
Nakon izvedbe grba Općine Drniš javljale su se ideje o izvedbi fontane, no nikad nije došlo do konkretiziranja dogovora i realizacije. Grad Drniš je spletom okolnosti tijekom 1950-ih godina dobio, bolje rečene otkupio fontanu *Vrelo života* od bečke obitelji Wittgenstein tako da u konačnici u gradu postoji fontana koja je djelo Meštrovićevih ruku.

[167] N. N. Meštrović Šibeniku, u: *Naprednjak*, br. 12, Šibenik, 1913., 2.;
U Šibenskom listu je 1999. godine objavljen članak na temu nesuđene biste Andrije Medulića u kojem prenose sadržaj pisma koje je I. Meštrović pisao V. Iljadici 23. ožujka 1913. godine iz Rima: *Ja sam njegovu bistu učinio ima 3 godine i rado bih je Šibeniku dao uz uvjet da Općina u bronzi izvede i postavi na dolično mjesto.*, Relja, Mate. Dvije tisuće kruna za Medulićevu bistu, u: *Šibenski list*, 20.3.1999.

[168] Živković Šupuk, Krste (ur.), Ivan Meštrović / Bista dr. Vice Iljadice, u: *Naprednjak*, br. 27., Šibenik, 1913., 3.; Živković Šupuk, Krste (ur.), Meštrovićevo novo djelo, u: *Naprednjak*, br. 29., Šibenik, 1913., 3.: *Neće dugo vremena proći, doći će na red da se počnu udarati temelji i onom kolosalnom umjetničkom djelu, koje je poznato pod imenom 'Hrama Kosovskog'. (...) Mnogo će milijuna stajati to djelo, ogromno po zamisli i po dimenzijama. Samo, Bože, sreća, a našem Ivanu zdravlja, pa da vidimo.*

[169] . N. Bilješke. Zašto je Meštrović otišao iz Austrije, u: *Naprednjak*, br. 14, Šibenik, 1913., 2.

te:

Donosimo u originalu, da vide jednom i oni koji ne vide, ili neće da vide, što vas svijet vidi.[170]

3.5. Demokrat (1921.–1923.)

List *Demokrat* (1921.–1923.) bio je tjednik kojemu je glavni urednik bio je Čedomil Medini. Premda bi se prema jugoslavenskoj orijentaciji lista moglo pomisliti da će se češće spominjati Meštrovićevo ime, ipak je spomenuto samo jednom i to sasvim usputno uz najavu izložbe šibenskih slikara Rakamarića i Šonje:

Napokon i jedna slikarska izložba u rodnom gradu Medulića i Kolunića, u gradu, gdje nijedan gradski predio nije nazvan imenom ovih velikih umjetnika naše prošlosti! (...) Radi njih kao da nas je odbjegae naš genij. Ali opet ne tako daleko. Zavičaj Ivana Meštrovića nije daleko od našeg grada. A u njemu, u Ivanu Meštroviću, mi dobismo naknadu za vjekove. I vjekovi treba da prodju, da se stvori djelo, kakvo je Meštrovićev Hrist.[171]

3.6 Hrvatski samobran (1922.–1923.)

Hrvatski samobran (1922.–1923.) list je koji je izlazio pod uredništvom Mihe Jerinića i koji se profilirao kao pravaško glasilo. Tijekom njegova kratkog izlaženja niti jednom nije spomenuto ime Ivana Meštrovića. Međutim jedna vijest iz 1922. godine veoma je važna za kontekstualizaciju toga vremena. U *Hrvatskom samobranu* objavljen je članak naslova *Društvo za ubijanje Hrvata* u kojem se piše o protuhrvatskom društvu koje planira likvidaciju *Hrvata republikanaca, pravaša i zajedničara* kako bi omogućili stvaranje Velike Srbije.[172] Tih je godina Ivan Meštrović radio je na mauzoleju obitelji Račić u Cavtatu (1920.–1922.) te mu je u povjerenju Pava Račić, kći Nikole Pašića, otkrila da postoji lista za likvidaciju nekoliko tisuća Hrvata na kojoj se nalazi i on, da bi se jednom za svagda riješilo *hrvatsko pitanje*. O tome je pisao u *Uspomenama na političke ljude i događaje*, no zabilježio je da nije vjerovao u istinitost

[170] N. N. Bilješke. „Tribuna“ rimska o Meštroviću, u: *Naprednjak*, br. 15, Šibenik, 1913., 2.
[171] Medini, Čedomil (ur.). Umjetnost, u: *Demokrat*, br. 20, Šibenik, 1922., 6.
[172] Jerinić, Miho (ur.). Društvo za ubijanje Hrvata, u: *Hrvatski samobran*, br. 3, Šibenik, 1922., 2.

te informacije.[173] Članak u *Hrvatskom samobranu*, premda se radi o lokalnome glasilu skromne tiraže, dokazuje da je informacija u to vrijeme ipak bila poznata široj skupini ljudi, a objavljivanjem je postala i javna. Nepovjerenje prema mogućnosti primjene tako zlokobnog načina u rješavanju političkih pitanja odražava koliko je Ivanu Meštroviću bilo teško promijeniti stav prema Beogradu i Srbiji, odnosno prema ideji jugoslavenskoga zajedništva, pobratimstva i složnosti jugoslavenskih nacija.

3.7. Hrvatski dom: Nova hrvatska pismarica (1924.)

Miho Jerinić pokrenuo je šibenski časopis imena *Hrvatski dom: Nova hrvatska pismarica* (1924.) i ujedno je bio autor najvećeg dijela objavljivanog sadržaja. Kroz stih su komentirani aktualni politički i društveni događaji. Miho Jerinić u stihove je pretočio i promjenu Meštrovićeva odnosa prema Beogradu, ali bez poimeničnoga spominjanja već posredno preko motiva majke i uz aluzije na Meštrovićevu autorsku pjesmu u desetercu *Vilo moja pivat mi pomaži:*

A ti Majko svih Hrvata
Nadahni me, nek mi Vila
pismu piva ko nikada,
nek nas riši svakog jada,
i lanaca,
i singjira,
svih stranaca
i kumira,
koji ljube tudje skute,
koji slide tudje pute,
koji tvoju traže glavu
da prošire svoju slavu.[174]

[173] Meštrović, Ivan. *Uspomene na političke ljude i događaje, Zagreb,* 1969., 149.
[174] Jerinić, Miho. Hrvatska zvizda, u: *Hrvatski dom*, br. 1–2, Šibenik, 1924., 8.

Ivan Meštrović bio je tema i u pjesmi *Suze sina pokornika.*[175] Uz njega veže lik starca Milovana[176] kojem u pjesmi Ivo (Ivan Meštrović) dolazi po utjehu i na liječenje rana nakon životnoga razočaranja. Starac Milovan ga je trebao simbolično vratiti hrvatstvu od kojega se odmaknuo dodvoravajući se i prijateljujući sa srpskom vladarskom obitelji Karađorđević. Pjesma je objavljena u doba kad je Ivan Meštrović donosio odluku gdje će se nastaniti – u Zagrebu ili u Beogradu. Odluka je pala na Zagreb.[177] Kritički ton Mihe Jerinića, makar u stihu, nije prolazio bez posljedica. Često su pojedine pjesme ili kompletni brojevi bili cenzurirani. Jedna od takvih bila je pjesma *Obznana* objavljenu u 3. broju časopisa koja je presudom Kr. Okružnog suda u Šibeniku zabranjena uz objašnjenje:

> *(…) ne kritizira samo režim već se izričito sije i raspiruje mržnja između plemena Hrvata i Srba, što je kadro da izazove plemenski razdor, i izazivlje mržnju ne samo protiv režima, već protiv Države kao takove (…).*[178]

3.8. Narodna tribuna (1933.–1940.)

Narodna tribuna, kasnije *Tribuna* izlazila je u periodu od 1933. do 1940. godine, međutim u šibenskoj zbirci sačuvan je tek dio brojeva iz 1933. godine. Glasilo je bilo naklonjeno aktualnome državnome režimu i promicalo je ideju jugoslavenskoga integralizma. Kratke vijesti o Ivanu Meštroviću pronađene u su dva broja, u 1. broju jednom je rečenicom spomenuta izložba u Parizu:

> *O Meštrovićevoj izložbi u Parizu piše sva pariška štampa i izrazuje divljenje velikom jugoslavenskom umjetniku,*[179]

te u 43. broju među prilozima *Svjetske kronike* spominje se rad na spomeniku za Avalu*:*

> *Kipar Ivan Meštrović izradio je nacrt za novi spomenik junaku na Avali, i to mauzolej u nac. stilu.*[180]

---

[175] Isto, 12–13.
[176] Starac Milovan je ime po kojem je u narodu bio poznat fra Andrija Kačić Miošić, a prva Meštrovićeva fotografija nastala 1899. godine prikazuje ga baš s Kačićevom pjesmaricom u ruci.
[177] Meštrović, Ivan 1969: 157.: *Moji su odnosi s Beogradom bili pomućeni, i psihološki i formalno. (…) Kralj Aleksandar me je pozivao, ali odnosi nisu bili više onako topli kao prije. Ukratko, ja sam im postao tuđ već zbog same činjenice da sam se bio nastanio u Zagrebu, a ne u Beogradu. Čak su me neki počeli krstiti frankovcem svoje vrste.*
[178] Jerinić, Miho. Rušenje Hrvatskog doma, u: *Hrvatski dom*, br. 5, Šibenik, 1924., 40.
[179] N. N. O Meštrovićevoj izložbi u Parizu, u: *Narodna tribuna*, br. 1. Šibenik, 1933., 2.
[180] N. N. Svjetska kronika: Kipar Ivan Meštrović, u: *Narodna tribuna*, br. 48, Šibenik, 1933., 4.

3.9. Šibenski list (1952. – 1962.)

Šibenski list (1952.–1962.) najmlađi je list među istraživanim novinama, a premda izlazi i danas, u obzir su uzeti brojevi koji su izdani do smrti Ivana Meštrovića. Pretpostavka da će se u tome listu pronaći izvještaji o umjetnikovim djelima koja su krajem 1950-ih godina pristizali u Drniš i Šibenik pokazala se točna. U srpnju 1957. g. najavljeno je da će se u Drnišu postaviti *Vrelo života* uz prigodnu svečanost koju će pratiti izložba Meštrovićevih radova u Klubu prosvjetnih radnika.[181] U tekstu je pogrešno navedena 1904. godina kao godina nastanka umjesto 1906. g., a neprecizno je naznačen i materijal – zeleno-tamni belgijski granit. Sredinom mjeseca Drniš je posjetio umjetnikov sin Mate te je obišao pozicije za postavljanje fontane *Vrelo života* i reljefa *Orači,* a neizostavan je bio i posjet Otavicama.[182] Fontana *Vrelo života* svečano je otkrivena krajem kolovoza uz prigodni program i govore počasnih uzvanika. U članku u *Šibenskom listu* pri izvještavanju o svečanosti otkrivanja nije spomenuta izložba pa se vjerojatno nije niti održala, a usputno je spomenuto da je Meštrović gradu Drnišu poklonio skulpturu *Gospa Petropoljka* i reljef *Orači*.[183] Najavljen je umjetnikov mogući dolazak u rodni kraj sljedeće godine kad se bude obilježavala 75. obljetnica njegova života i 55. stvaralaštva.[184] Tijekom 1958. godine nije došlo do Meštrovićeva posjeta Hrvatskoj. U ožujku te godine u *Šibenskom listu* je kratkim člankom upozoreno na loše, neodržavano stanju puta do Mauzoleja obitelji Meštrović.[185]

Sljedeća godina donijela je ipak nešto više članaka posvećenih Ivanu Meštroviću. U siječnju je objavljen tekst Nikole Adžije[186] povodom 55. obljetnice umjetničkog rada u kojem hvali njegove umjetničke uspjehe s posebnim naglaskom na inozemne, te ističe njegovu ulogu u promicanju ideje jugoslavenstva. Izražava nadu da će umjetnik tijekom godine doći u domovinu te tada sistematizirati svoju ostavštinu i pritom njemu pružiti pomoć u nastojanjima da osnuje muzej u Drnišu. Najavljeno je i da će Ivan Meštrović za Šibenik izraditi spomenik Jurju

[181] Navodi se da će izložba biti u Klubu prosvjetnih radnika i da će obuhvaćati Meštrovićeve radove, te fotografije i arhivsku dokumentaciju. Među radovima izdvajaju samo bivši općinski grb (koji je tadašnja vlast uklonila sa zgrade općine zbog svetačkog prikaza) stoga je ostalo nepoznati koja bi ostala djela bila obuhvaćena, vidi u: (m). U Drnišu će se postaviti Meštrovićevo djelo „Vrelo života“, u: *Šibenski list*, br. 251, 3.7.1957., 2.
[182] (m). Sin Ivana Meštrovića posjetio Drniš i Otavice, u: *Šibenski list*, br. 253, 17.7.1957., 2.
[183] Pogrešno se navodi da je fontana „Vrelo života“ poklonjena gradu jer grad je djelo isplatio u ratama uplatama na račun umjetnikova sina Tvrtka.
[184] N.N. Svečanost u Drnišu: Otkriveno „Vrelo života“ od Ivana Meštrovića, u: *Šibenski list*, br. 259, 28.8.1957., 1.
[185] J.G. Kad će popraviti put do mauzoleja, u: *Šibenski list*, br. 258., 5.3.1958., 4.
[186] Članak je potpisan pogrešnim inicijalom M. umjesto N. Adžija.

Dalmatincu,[187] a u travnju je objavljena informacija da će u ljevaonicu zagrebačke Akademije likovnih umjetnosti uskoro pristići gipsani model za Jurja Dalmatinca te da će brončani kip biti postavljen na trgu pred katedralom.[188] U srpnju je u Šibenik pristiglo još jedno Meštrovićevo djelo, za šibensku bolnicu izradio je visoki reljef *Majka s dojenčetom / Majka s djetetom.*[189]
Meštrovićev dolazak u domovinu bio je povod za objavu članka *Sjećanja Nikole Adžije na velikog kipara*[190] objavljenoga u kolovozu u kojem su uz reminiscencija na umjetnikove početke nabrojana djela koja je izradio za Drniš – *Vrelo života, Petropoljka, Majka i dijete, Sv. Rok*; te djela koja je Nikola imao u svojem domu – *Autoportret, Portret Božidara Adžije* te figura od gipsa s prikazom djevojke s pticom. Potonje djelo navodi kao jedno od najranijih Meštrovićevih djela za koje je doznao sasvim slučajno, a na poklon ga je dobio od gospođe čije ime nije otkrio (sl. 29).[191]
Uslijedili su kratki članci o Meštrovićevu posjetu rodnom kraju i proslavi 76. rođendana u Splitu u krugu obitelji i prijatelja,[192] te o njegovu povratku u SAD i novim poklonima Drnišu.[193] Naime novinar *Šibenskog lista* piše da je iz razgovora s umjetnikom doznao da se u Drnišu priprema osnivanje galerije te je za tu svrhu u zagrebačkoj Gradskoj galeriji suvremene umjetnosti odabrao 26 djela koja će se dopremiti u Drniš.[194] Tijekom obilska Drniša Meštrović je sugerirao mjesto za smještaj *Majke s djetetom* (*Majke rodilje*), razgledao je Dom kulture na kojem će se postaviti *Orači* te je vidio maketu kosturnice koja će se sagraditi na utvrdi Gradini. Tijekom 1960. g. fotografije Meštrovićevih djela bile su prilagane kao likovna oprema vijestima iz kulture, segment *Vrela života* u broju 410 i *Djevojka s pticom* u 418. broju.[195] Krajem godine objavljena je vijest da je NO Općine Drniš na sjednici donio odluku o osnivanju Gradskog muzeja Drniš, a u Savjet muzeja imenovani javni i prosvjetni djelatnici.[196] U brojevima iz posljednje istraživane godine (1962.) pronađeno je desetak priloga vezanih uz

[187] M. Adžija. Ivan Meštrović: Uz 55-godišnjicu umjetničkog rada, u: *Šibenski list*, br. 329, 1.1.1959., 5.
[188] N. N. Spomenik Jurju Dalmatincu, u: *Šibenski list*, br. 344, 15.4.1959., 3.
[189] I. B. Meštrovićev poklon Šibeniku, u: *Šibenski list*, br. 356, 8.7.1959., 3.
[190] Vidi: Z. Sjećanja Nikole Adžije na velikog kipara, u: *Šibenski list*, br. 360, 5.8.1989., 3.
[191] Fotografija ranog Meštrovićeva rada priložena je uz članak, no danas djelo nije dio fonda Gradskog muzeja Drniš i nije poznata njegova sudbina.
[192] N. N. Ivan Meštrović posjetio Otavice i Drniš, u: *Šibenski list*, br. 362, 19.8.1959., 1.
[193] B. K. Meštrovićev posjet rodnom kraju: Novi pokloni Drnišu, u: *Šibenski list*, br. 362, 19.8.1959., 1. i 4.
[194] U to vrijeme Atelijer Meštrović je zajedno s Gradskom galerijom suvremene umjetnosti bio sastavni dio Galerije grada Zagreba, a štoviše od 4. veljače 1959. godine Zbirka Atelijera Meštrović bila je predana na čuvanje Gradskoj galeriji suvremen umjetnosti, vidi: Čerina, Ljiljana. Četrdeset godina djelovanja i trideset godina izlaganja stalnog postava Atelijera Meštrović u Zagrebu, Fundacija Ivana Meštrovića, u: *Muzeologija*, br. 36 (1999,), Zagreb, 2000., 7–31., 11. Iz toga su razloga na dokumentima o predaji odabranih djela Drnišu pečati Gradske galerije suvremene umjetnosti Zagreb.
[195] J. Js. Gostovanje ansambla Kulturno-propagandnog centra iz N. Sada: Zaista zabavno veče, u: *Šibenski list*, br. 410, 27.7.1960., 4.; M. Mrđen. Odnosi u porodici, u: *Šibenski list*, br. 418, 21.9.1960., 4.
[196] N. N. Nove ustanove u Drnišu: Imenovani članovi Savjeta muzeja, u: *Šibenski list*, br. 430, 14.12.1960., 3.

Ivana Meštrovića, a prevladavajuća tema bilo je postavljanje spomenika Jurju Dalmatincu u Šibeniku te umjetnikova smrt i sahrana. Premda je prethodnih godina najavljeno da će se spomenik Jurju Dalmatincu postaviti na trgu pored katedrale, projektant kojemu je bilo povjereno uređenje imao je drugačije ideje pa su se razvile polemike oko prikladnosti pozicije. Živko Gojanović kao predsjednik Savjeta za urbanizam NO općine zauzeo je stav da je sama katedrala najveći spomenik Dalmatincu te da ne treba postavljati dodatne skulpture.[197] Na posljetku je ipak prihvaćena prvotno predložena lokacija[198] te je u lipnju spomenik postavljen na svoje današnje mjesto.[199]

Te se je godine klesao i reljef *Oračі*. Zadatak da prema gipsanom modelu djelo prenese u kamen povjeren je akademskom kiparu Mati Čvrljku koji je predavao likovnu umjetnost u drniškim školama. U *Šibenskom listu* objavljena je fotografija umjetnika pri klesanja uz kratak tekst u kojem se najavljuje da će reljef biti dovršen sredinom ljeta.[200]

Ivan Meštrović preminuo je 16. siječnja 1962. g., a vijest o njegovoj smrti prenesena je uz sažet pregled njegovih značajnih izložbi, nagrada i djela uz zaključak:

> *Njegovo kiparstvo smatra se epohalnim i mnogi ga smatraju jednim od najvećih kipara u povijesti umjetnosti uopće.*[201]

U istome broju lista objavljeno je da je osnovan Odbor za sahranu u kojem je umjetnikov dugogodišnji prijatelj Nikola Adžija, te da su brojni telegrami sućuti upućeni njegovoj supruzi Olgi među kojima su istaknuli predsjednike lokalnih Narodnih odbora.[202] U sljedećem broju objavljen je sasvim kratak izvještaj o sprovodu u kojem su istaknute značajnije ličnosti koje su Meštrovića u pogrebnoj povorci ispratile na posljednji počinak. Budući da je poznato da organizacija pogreba nije protekla bez politizacije, iz sažetoga izvještaja sasvim se jasno može iščitati da su autor i uredništvo svjesno odabrali neutralan stil pisanja. Nije bilo nikakvih naknadnih članaka na tu temu.

---

[197] N. N. Naša mala anketa o lokaciji spomenika Jurju Dalmatincu: Gdje postaviti spomenik?, u: *Šibenski list*, br. 484–485, 1.1.1962., 6

[198] Đ. B. Šibenik J. Dalmatincu, u: *Šibenski list*, br. 497, 28.3.1962., 4.

[199] J. Č. (postavljanje Jurja Dalmatinca), *Šibenski list*, br, 509, 20.6.1962., 1.; N. N. Postavljen spomenik Jurju Dalmatincu, u: *Šibenski list*, br. 510, 27.6.1962., 4.; K. S. O Jurju Dalmatincu, u: *Šibenski list*, br. 511, 4.7.1962., 2.

[200] (c) Rade se Meštrovićevi „Oračі", u: *Šibenski list*, br. 501-502, 28.4.1962., 4.

[201] N. N. Umro veliki kipar Ivan Meštrović, u: *Šibenski list*, br. 488, 24.1.1962., 1.

[202] N. N. Osnovan odbor za sahranu Ivana Meštrovića, u: *Šibenski list*, br. 488, 24.1.1962., 4.

U rujnu 1962. g. objavljen je tekst naslova *Stazama Meštrovićeve mladosti* u kojem su opisane ljepote krajolika te upečatljivost Mauzoleja. Nepotpisani autor svoje doživljaje sumira rečenicama:

> *Sestra, daljnji rođaci i svi ti ljudi koji se kreću po tom brdašcu obraslom u sjekavac, govore možda više nego historije umjetnosti i eseji o Meštroviću. Govore o izvoru i uvoru njegove umjetnosti i stvaranja*.[203]

3.10. Medijska slika u dalmatinskim publikacijama u prvoj polovici 20. stoljeća

Pri prelistavanju novina i časopisa iz Zavičajne zbirke *Sibenicensia* prvotni je naum bio pokušati istražiti na koji su način objavljivani prilozi o Ivanu Meštroviću oblikovali medijsku sliku o njemu kao umjetniku i o njemu kao jednome od najistaknutijih ideologa ideje južnoslavenskog zajedništva. Dodatan povod istraživanju bila je spoznaja da najveći dio članaka iz tih manjih serijskih glasila nije uvršten u *Građu za bibliografiju o Ivanu Meštroviću* koju su uredile Jasna Ivančić i Sanja Kreković-Štefanović, a jednako tako je tek mali dio uvršten među bibliografske jedinice opsežnih monografskih knjiga Duška Kečkemeta o umjetnikovu životu i stvaralaštvu, odnosno u sabranoj Bibliografiji objavljenoj 2020. godine. Duško Kečkemet uvrstio je članke objavljivane u zadarskom *Narodnom listu*, brojne članke objavljivane u različitim splitskim glasilima, ali od šibenskih je uvrstio samo nekoliko brojeva *Šibenskog lista* te jedan broj *Hrvatske rieči* (1914.; br.940) koji ne postoji u šibenskoj zavičajnoj zbirci. Uz potonje izdanje *Hrvatske riječi* Jasna Ivančić i Sanja Kreković-Štefanović uvrstile su još 6 članaka o fontani *Vrelo života* (od ukupno 12 objavljenih tijekom 1907. g.), a od ostalih obrađenih glasila uvrstile su članak iz *Naprednjaka* koji je napisao Ivan Meštrović pod pseudonimom *Zagorac* (1912.; br. 52) te dva članka iz *Šibenskog lista* objavljena 1959. g. vezana uz sjećanja Nikole Adžije na Meštrovićeve početke (1959.; br.329 i 360).

Među istraživanim periodičnim publikacijama iz Zbirke *Sibenicensia* broj priloga o Ivanu Meštroviću značajno varira. Od velike je važnosti uzeti u obzir karakter pojedinih glasila da bi se moglo prepoznati razloge čestog ili rijetkog spominjanja umjetnika, vrste vijesti uz koje se veže te prizvuka teksta.[204] U odnosu na Zadar i Split, Šibenik je ipak bio manji grad, publikacije

[203] N. N. Stazama Meštrovićeve mladosti, u: *Šibenski list*, br. 522, 19.9.1962., 5.

[204] Bešker, Inoslav. Javna riječ u međuratnom Splitu, u: *Split i Vladan Desnica 1918.–1945.: Zbornik radova desničinih susreta,* 2015., 61–75., 63.*: Kao i bilo koji primarni izvor, tako i novinski (odnosno generalno medijski)*

su imale manju nakladu i uži broj čitatelja, a istodobnu su toj čitateljskoj publici bili dostupne periodične publikacije tiskane u većim dalmatinskim pa i hrvatskim gradovima. Dakle, lokalne periodičke publikacije nisu bile jedino dostupno sredstvo informiranja i javne komunikacije, uz njih su istodobno na oblikovanje Meštrovićeva medijskoga lika utjecala glasila sa šireg dalmatinskog područja, ali svakako su i lokalna imale određeni udio.[205] Vremenski okvir izlaženja svakoga pojedinog glasila jasno pokazuje da se radilo o glasilima kratkoga daha. Jedan od razloga je to što se mahom radilo o političkim novinama u kojima je kritizirana aktualna vlast, državni ustroj i vrh pa su bili podložni cenzuri i zabranama, primjerice časopisi *Hrvatski dom* i *Hrvatska rieč*. Drugi razlog bila je njihova podređenost određenoj političkoj struji. Budući da su se i unutar stranaka u to vrijeme događala velika previranja uslijed promjena političke klime i stranačkih preustrojavanja, određena stranačka glasila gubila su smisao svojega postojanja. Primjerice raskol šibenskog ogranka Stranke prava 1914. g. bio je uzrok prestanku izlaženja pravaških novina *Hrvatska rieč*.

Među analiziranim glasilima prilozi u kojima se spominje Ivan Meštrović i njegovo stvaralaštvo najzastupljeniji su baš u prethodno spomenutim pravaškim novinama. Tekstovi se mahom odnose na njegova sudjelovanja na izložbama, opise ili najave izvedbe nove skulpture te na inozemne pozitivne kritike njegova stvaralaštva. Nažalost članci najčešće nisu potpisani, bilo da se radi o opsežnijim tekstovima ili kratkim obavijestima o otvorenjima izložbi. Dobar dio tekstova o Meštroviću napisan je kao štura informativna vijest iz kulture uz navođenje osnovnih podataka, bez upisivanja političkih stavova. Premda bi se od pravaškoga časopisa očekivalo da će se obračunavati s njegovim pristajanjem uz ideju integralnog jugoslavenstva, takav pristup ipak izostaje. Štoviše, u člancima koji nisu lišeni subjektivnih procjena njegova lika i djela prisutna je izrazita naklonjenost i iskreno poštovanje prema njegovim stvaralačkim dostignućima. Najbolji primjer toga je tekst posvećen fontani *Vrelo života* koji se protegnuo kroz 12 brojeva u kojem se uz mnogo razumijevanja pronalazi opravdanje i za one Meštrovićeve karakterne osobine koje mu mnogi zamjeraju – samodopadnost, drskost i neuvažavanje kritika.

Nakon pravaškoga slijedi naprednjačko glasilo *Naprednjak* u kojem se često pisalo o Ivanu Meštroviću i o njegovoj prvoj supruzi Ruži. Takva praksa sasvim je očekivana od lista kojeg

valja pažljivo verificirati, s obzirom na autora i s obzirom na kontekst. Poznato je da ne postoji neutralan pisani dokument jer ne može ne reflektirati stavove i eventualna ograničenja onoga koji ga je pisao ili koji je, naprosto, prethodno odlučivao što je vrijedno.

[205] Bešker 2015: 64.: *(...) novine imaju i jednu poredbenu prednost: ako i jesu izložene subjektivnosti u odabiru i interpretaciji, katkad i više od inih izvora, pouzdanije od njih mogu prikazati percepciju i fenomena i osoba u doba kada su tiskane.*

pokreću pristaše naprednjačke stranke na čelu s Meštrovićevim prijateljem Vicom Iljadicom jer su dijelili iste političke i ideološke stavove. Ujedinjeni oko ideje o stvaranju samostalne jugoslavenske države časopis su koristili kao sredstvo za širenje ideologije integralnog jugoslavenstva te za međusobnu afirmaciju na društvenoj, kulturnoj i političkoj sceni. Za *Naprednjak* su pisali književnik Augustin (Tin) Ujević, slikar Jerolim Miše, književnik Milostilsav Bartulica, kritičar i filozof Dimitrije Mitrinović te književnik Ivo Vojnović što je zanimljivo saznanje budući da je riječ o lokalnom šibenskom glasilu. Oni su zajedno s Ivanom Meštrovićem činili krug intelektualaca koji su u periodu Balkanskih ratova, tik pred Prvi svjetski rat željeli imati utjecaja na politička događanja te su i svoje stvaralaštvo povremeno podređivali političkom pragmatizmu. Vjerojatno su nastojali iskoristiti svaki dostupan medij za propagiranje vlastitih ideja, ideala i ideologija. Ivan Meštrović među njima se prometnuo u svojevrsnoga duhovnog vođu, a njegov društveni status najbolje je definirao Tonko Maroević sintagmom *kipar kao junak svojega doba*.[206] Apostrofirao je posebno Dimitrija Mitrinovića kao jednoga od najrevnijih izvjestitelja o Meštrovićevim kiparskim uspjesima – njegovi su tekstovi bili lišeni likovnih i formalnih analiza, a prenaglašavao se nacionalni duh uz redanje pohvala općega tipa i isključivo pozitivnih ocjena. U takvoj intelektualnoj klimi u kojoj se težilo stvaranju samosvojne hrvatske i srpsko-hrvatske kulture Ivan Meštrović prometnuo se u ideal umjetnika. Medijskom stvaranju kulta ličnosti pridonosili su i likovni kritičari koji su ga bezrezervno veličali u svojim osvrtima. Među najglasnijima u promicanju nacionalno osviještenoga pristupa umjetničkome stvaranju bili su Kosta Strajnić i Milan Ćurčin. O njihovu odobravanju podjarmljivanja umjetnosti propagandno-političkim svrhama te o ulozi u proklamiranju Ivana Meštrovića kao najvećega nacionalnog umjetnika pisali su Irena Kraševac i Vinko Srhoj.[207] K. Strajnić i M. Ćurčin pisali su za etabliranija i tiražnija glasila, ali takva praksa prelila se i na lokalne prethodno spomenute novine i periodike, a njihove *beogradska* i *londonska* monografija izdane 1919. g. samo podcrtavaju sve prethodno rečeno.[208]

Opečan je primjer časopis *Hrvatski dom* koji je izlazio desetljeće kasnije. Kritička oštrica Mihe Jeriniće, koji je uglavnom pisao tekstove negativno intonirane spram političkog sustava koji je gušio hrvatsku samosvojnost, nije se libila taknuti i velikoga I. Meštrovića. Ta je kritika ulazila

[206] Maroević, Tonko. Kipar kao junak svoga doba, u: *Život umjetnosti*, 43/44, (1988.) 76–78.
[207] Kraševac, Irena. Kosta Strajnić o Ivanu Meštroviću, *Kosta Strajnić: život i djelo: Zbornik radova povodom 120. godišnjice rođenja i 30. godišnjice smrti*, Ivan Viđen (ur.), Zagreb–Dubrovnik, 2009., 53–70.; Srhoj, Vinko. Kosta Strajnić i ideja nacionalnog stila u umjetnosti, *Kosta Strajnić: život i djelo: Zbornik radova povodom 120. godišnjice rođenja i 30. godišnjice smrti*, Ivan Viđen (ur.), Zagreb–Dubrovnik, 2009., 29–52.
[208] Kraševac, Irena. Kosta Strajnić o Ivanu Meštroviću, *Kosta Strajnić: život i djelo: Zbornik radova povodom 120. godišnjice rođenja i 30. godišnjice smrti*, Ivan Viđen (ur.), Zagreb–Dubrovnik, 2009., 53–70., 55–56.

duboko u srž Meštrovićeva poimanja hrvatstva uz izrazitu negativnost prema njegovoj naklonosti k srpskoj vladarskoj kući. Nije imala ni traga dobronamjerne duhovitosti poput simpatičnih karikatura koje su za časopis *Duje Balavac* stvarali Virgil Meneghello Dinčić i Emanuel Vidović, Meštrovićevi prijatelji i članovi *Društva hrvatskih umjetnika „Medulić"*. To je dodatna potkrjepa teze da periodične publikacije mogu pružiti brojne informacije, no treba pažljivo čitati i stavit u kontekst autora teksta, političku orijentaciju uredništva i društveni kontekst. Općenito izvještaji o Ivanu Meštroviću bili su mahom pozitivni i uglavnom su se referirali na njegove umjetničke uspjehe. Ponekad su čak bili zaključivani čestitkom ili pohvalom samome umjetniku, iz čega se može zaključiti da su uzimali u obzir da će i on sam čitati te retke.

Šibenski list je najmlađi među pregledavanim novinama, započeo je izlaziti sredinom 20. stoljeća, u doba kad je Ivan Meštrović bio u poznim godinama i daleko od ideologija koje su ga zaokupljale u mladosti. Osim što je bio daleko od buntovnih mladenačkih ideja, bio je daleko i mjestom stanovanja, preselio se u SAD. Premda ga je od domovine dijelio ocean i dalje su iz mnogih gradova pristizale narudžbe, uglavnom za javne skulpture. *Šibenski list* revno je izvještavao o Meštrovićevim djelima koja su pristizala u Drniš i Šibenik, što se od takvoga lokalnoga glasila i očekuje. U tome je glasilu zabilježen njegov posljednji posjet rodnome kraju te na posljetku smrt i pogreb. Pregled medijskih objava simbolično je zaključen umjetnikovim pogrebom.

Budući da je u *Građi za bibliografiju Ivana Meštrovića od 1899. do 1993. godine* izostavljen najveći dio članaka objavljenih u šibenskim glasilima iz prve polovice 20. stoljeća, ovaj pregled medijskih izvještaja prvi je takve vrste i svojevrsna je nadopuna koja demonstrira koliko je širok medijskih prostor zauzimao Ivan Meštrović u prvim desetljećima svojega djelovanja. Od tridesetak članaka objavljenih u *Hrvatskoj rieči* tek je sedam obuhvaćeno *Građom za bibliografiju*, od petnaestak u *Neprednjaku* spomenut je samo jedan, dok se ostali manji časopisi *Demokrat, Hrvatski dom* i *Samobran* uopće ne spominju. Izdvojeni članci iz lokalne periodike pokazuju da su redovito prenošene vijesti o uspjesima u Meštrovićevoj karijeri te su time pridonosile gradnji opće pozitivne medijske slike o velikom umjetniku kojega skromno porijeklo nije spriječilo u postizanju svjetske slave. Premda Ivan Meštrović nikad formalno nije postao član ijedne stranke, bio je blizak naprednjaštvu i stoga ne začuđuje da su u *Naprednjaku* vijesti o njegovu umjetničkom radu bile praćene nekritičkim veličanjem njegovih ljudskih kvaliteta. Gradeći lik idealnog čovjeka i umjetnika posredno su prisvajali dio toga simboličkog potencijala. Međutim, zanimljivije je da i politički svojevrsno oponentno glasilo – pravaška

Hrvatska rieč – jednako revno izvještava o Meštroviću bez naznaka antagonizma, već u neutralnome ili čak i pozitivnome tonu. Iako se u jednome članku iskoristila prilika za prozivanje vlasti što mu nije osigurala atelijer u Zagrebu, ipak se izbjegavalo pisanje s izrazitim političkim konotacijama, unatoč tome što je Meštrovićevo stvaralaštvo pred Prvi svjetski rat velikim dijelom bilo ideološki obojeno. Razlog je najvećim dijelom ležao u strelovitom umjetničkom uspjehu na svjetskoj razini što je izazvalo opće divljenje te mu je donijelo međunarodnu popularnost, slavu i društveni ugled. Nadvladani su svi ostali aspekti njegova javnog djelovanja, zanemarene su neke negativne karakterne osobine, te je postao svojevrsna medijska zvijezda svoga vremena.

4. Odabrane pisane korespondencije Ivana Meštrovića iz pohrane Atelijera Meštrović i Državnog arhiva u Šibeniku

(Pohrana Atelijer Meštrović u Zagrebu, vlasništvo nasljednika Ivana Meštrović[209])

Tijekom istraživanja bogate građe o Ivanu Meštrovića pokazalo se da su brojna imena značajnih suvremenika vezna izravno ili posredno uz umjetnikov rodni kraj, neka se pojavljuju često i kontinuirano, primjerice dr. Filip D. Marušić, a neka imena se pojavljuju samo u određenome periodu vezano uz određeni prostor, poput Augustina (Tina) Ujevića. To je bio poticaj da se iz sačuvanih privatnih pisanih korespondencija izdvoje imena koja su privukla pažnju te da se posredstvom pisama koja su mu slali pokušaju produbiti dosadašnja saznanja o prirodi njihova odnosa s Ivanom Meštrovićem. Ključ po kojem su odabrana pisma bio je veza, izravna ili posredna, s drniškim krajem te bilo kakav vid suradništva s dalmatinskim periodičnim glasilima koja su imala odjeka na drniškome području tipa šibenskoga *Naprednjaka* i splitske *Slobode*. Meštrovićeva pisma sa suvremenicima obrađivana su u kontekstu različitih tema koje su obrađivali Kruno Prijatelj, Vesna Barbić, Cvito Fisković, Barbara Vujanović, Irena Kraševac, Dalibor Prančević i Sandi Bulimbašić.[210] Jedan od najranijih primjera posezanja za korespondencijom detektiran je u članku *August Cesarec o Ivanu Meštroviću* povjesničarke Zorice Stipetić iz 1976. g. u kojem su rasvijetljene okolnosti cenzure Cesarčeva kritičkog osvrta na Meštroviću izložbu.*[211]* Najveći broj pisama različitih pošiljatelja obuhvaćen je u dvama

[209] Preko tri tisuće pisama u vlasništvu Mate Meštrovića smješteno je u pohrani arhiva Atelijera Meštrović u Zagrebu, ljubaznošću vlasnika i susretljivošću kolega iz Atelijera odabrana pisma dana su na uvid i korištenje, na tome im dugujem veliku zahvalnost. Poimenično nasljednici Ivana Meštrovića su: Mate Meštrović, Stjepan Meštrović, Olga Šrepel Holmberg, Ivana Stancomb, Ivan Marcos Pelicarić Meštrović, Elizabeth Krstulović Meštrović.

[210] Prijatelj, Kruno. Nepoznata pisma Ivana Meštrovića, u: *Mogućnosti*, 30/10-11, 1983., 926-931.; Barbić, Vesna. Meštrović i arhitekti, u: *Rad Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti*, knjiga 423, 1986., 147–165.; Fisković, Cvito. Ivan Meštrović o starohrvatskim spomenicima u upućenim mi pismima, u: *Starohrvatska prosvjeta*, 21/1991 (1995.), Split: Muzej hrvatskih arheoloških spomenika, 275–288.; Vujanović, Barbara. Pronađeni pisani tragovi prijateljstva dvojice kipara (povodom izložbe Ivan Meštrović kod Rodina: Hrvatska ekspresija, Pariz, 2012. – 2013.), u: *Kvartal,* X-1/2-2013., Zagreb, 93–97.; Kraševac, Irena. Umjetnik i njegov kritičar. Dopisivanje Ivana Meštrovića i Arthura Roesslera, u: *Imago, imaginatio, imaginabile. Zbornik u čast Zvonka Makovića*, Zagreb, FF Press, 2018., 305–330.; Prančević, Dalibor. Between Art Nouveau ant the Avant-Garde: The Personal (Ego) Network of Ivan Meštrović and the Mapo of Critical Reception of His Work during the 1910s, u: *Modern and Contemporary Artists' Networks. an inquiry into digital History of art and Architecture*, Zagreb, IPU, 2018., 38–62.; Bulimbašić, Sandi. Nadežda Petrović i Ivan Meštrović: motivacije nastojanja i pristupi oblikovanju nacionalne ideje u umjetnosti početkom 20. stoljeća, u: *Naučni skup posvećen Nadeždi Petrović (1873–1915)*. Zbornik radova, Novi Sad, 2016., 23–44.; Bulimbašić, Sandi. Korespondencija Emanuela Vidovića: prilog poznavanju slikareva doprinosa umjetničkom i kulturnom životu Splita početkom 20. stoljeća, u: *Peristil: zbornik radova za povijest umjetnosti*, vol. 60/1, Zagreb: DPUH, 2019., 57–70.

[211] Već u posebnome izdanju *Nove Evrope* iz 1933. godine Milan Ćurčin spominje *nesuđeni Cesarčev članak* tako da je taj pokušaj kritike bio poznat među kulturnim krugovima (usp. M. Ć. Na pedeseti dan rodjenja Ivana Meštrovića, u: *Nova Evropa o pedesetom rodjendanu I. Meštrovića*, 15.VIII. 1933., Zagreb, 1–8, 2.), no Zorica

svescima monografije Duška Kečkemeta *Život Ivana Meštrovića 1.* i *2.* objavljenima u izdanju Školske knjige 2009. g., a korak dalje predstavlja knjiga Norke Machiedo-Mladinić *Prijatelji: dopisivanje Ivana Meštrovića s Ivom Tartagliom u razdoblju od 1905. do 1947. godine* koja, uz kratki uvodni komentar, donosi prijepis izvornih pisama između dr. Ive Tartaglie i Ivana Meštrovića te Meštrovićeve supruge Olge.

Na tragu svojih prethodnika autorica ovoga doktorata nastojala je obraditi odabrana pisma s težnjom produbljivanja spoznaja o Meštrovićevim društvenim mrežama te da bi ustanovila na koji način su se njihove međusobne veze reflektirale u društvenome, političkome i kulturnome životu drniškoga kraja.

4.1. Dopisivanje Ivana Meštrovića s dalmatinskim uglednicima

Nemali broj uglednih gospodarstvenika i službenika sa širega dalmatinskog područja veže se uz mladenačke dane Ivana Meštrovića. Skupina ljudi koja je uglavnom poslovnim obavezama bila vezana uz drniški kraj postala je dio grupacije koja je prepoznala mladićev umjetnički dar, točnije grupacije koja se potrudila omogućiti mu školovanje i razvoj na umjetničkome planu. Zasigurno tada nisu bili svjesni kolikim će uspjehom uroditi njihov trud. Među njima su bili Roko Stojanov, Vice Iljadica, Šime Grubišić Rovilo i Nikola Adžija. Ivan Meštrović ostatak života je na različite načine iskazivao zahvalnost za primljena dobročinstva i sa svima je održao prijazne prijateljske odnose. Malobrojna sačuvana pisma koja su upućivali Ivanu na neposredan način svjedoče o prirodi njihovih međusobnih odnosa. Kad se učvrstila Meštrovićeva pozicija na umjetničkoj sceni počeli su mu pisati i lokalni političari poput vrličkoga načelnika Jose Kulišića i splitskog političara Josipa Smodlake.

Za analizu su odabrana i pisma Filipa Davidovića Marušića jer se radi o osobi koja je bila aktivni dionik svih sfera života u Drnišu, a osim toga bio je Ivanov blizak prijatelj s kojim ga je vezalo kumstvo i u prvim desetljećima 20. st. bio je temeljna nit poveznica s umjetnikovom obitelji u Otavicama.

Stipetić 1976. g. po prvi puta objavljuje cjelovitu kritiku. Uz taj tekst priložila je prijepis pisama koje su August Cesarec i Ivan Meštrović izmijenili tom prigodom da bi potkrijepila svoju argumentaciju, no istodobno je prilažući pisma kao izvorne dokumente omogućila čitateljima da zauzmu vlastiti stav na temelju pročitanoga.

4.1.1. Filip Davidović Marušić (1874.–1944.)

Liječnik Filip Davidović Marušić rođen u Omišu, potomak stare poljičke plemićke obitelji,[212] gotovo čitav radni vijek proveo je u Drnišu. Kao općinski liječnik u Drniš dolazi 1903. godine,[213] postaje i rudarski liječnik u rudniku u Siveriću (sl. 31), a aktivno je sudjelovao u političkome, gospodarskome i kulturnome životu grada. Na lokalnim općinskim izborima 1905. godine bio je uz Nikolu Adžiju predstavnik Hrvatske demokratske stranke.[214] Bavio se i istraživanjem ruda, najviše željezne rude i boksita,[215] a uz to je bio redoviti dopisnik brojnih periodičnih glasila te se bavio književnim stvaralaštvom.[216] Vjerojatno se već po dolasku u Drniš počeo družiti s Ivanom Meštrovićem, između njihovih obitelji se razvilo prijateljstvo, a povezali su se i kumstvom.[217] Njihova druženja zabilježena su na nekoliko fotografija u fototeci Galerije Meštrović u Splitu (sl. 19, 20 i 22).[218] U arhivu Atelijera Meštrović u pohrani je 15 pisama Filipa Davidovića Marušića[219] i jedno pismo njegove supruge Marie Marušić.[220] Vremenski se Marušićeva pisma protežu od 1909. do 1939. godine i sva su pisana iz Drniša, uz iznimku pisma datiranog 4. II. 1910. g. koje piše sa svojeg putovanja u Beograd. Redovno je Ivana izvještavao o vlastitoj i njegovoj obitelji te o događanjima u rodnim Otavicama i Drnišu. U prvome pismu pisanome 24. kolovoza 1909. g. spominje svoje pokušaje dogovora s predstavnicima Općine da od Meštrovića naruče fontanu za grad Drniš. Budući da je na rubu gradskog trga srušena kućica otkupljena od obitelji Manojlović (nadimka Malivuk), tu poziciju predlaže kao prikladno mjesto za postavljanje fontane.[221] Nažalost previranja na političkoj sceni

[212] Vidi: http://www.plemstvo.hr/obitelji/marusic (19.5.2020.)
[213] Kosor, Karlo 1. Drniš u ogledalu tiska za hrvatskog narodnog preporoda u Dalmaciji: 1860.–1921., u: *Povijest Drniške krajine*, (ur.) fra Ante Čavka, Split, 1995., 273–410, 376.
[214] Kosor, Karlo 1. Drniš u ogledalu tiska za hrvatskog narodnog preporoda u Dalmaciji: 1860.–1921., u*: Povijest Drniške krajine*, (ur.) fra Ante Čavka, Split, 1995., 273–410, 329.
Kao pripadnik te stranke bio je jedan od osnivača stranačkoga političkog glasila *Sloboda* koji je izlazio u Splitu i često je prenosio vijesti iz Drniša, vidi: N. N. Članovi stranke i pokretači lista, u: *Sloboda*, br. 1 (16.8.), Split, 1905.
[215] Šebečić, Berislav. Dr. sc. Vicko Mihaljević, Filip Marušić, dr. med. i don Josip Dragaš – istraživači ruda u cetinskom i dinarskom kraju, u: *Prirodoslovlje*, 11/1, Zagreb: Matica hrvatska, 2011., 43–66., 48-50.
[216] Vidi: http://kbm.mdc.hr/knjizevnici/knjizevnik-detalji/filip-marusicdavidovic/281 (15.5.2020.).
[217] U svoje djelo *Gorocvijet u dolini: rapsodije, elegije i meditacije* uključio je i pismo Ivanu Meštroviću iz 1909. g. u kojemu mu piše o svojemu preminulomu sinu Ivi kojemu je Meštrović bio kum, u: Davidović Marušić, Filip. *Gorocvijet u dolini: rapsodije, elegije i meditacije*, Split, 1926., 130–133.
[218] Jurić Šabić, Zorana. *Crkva Presvetog Otkupitelja: Ivan Meštrović u zavičajnom kontekstu*, Split: Muzeji Ivana Meštrovića, 2020., 34–35, 42, 50.
[219] Pisma Filipa D. Marušića upućena Ivanu Meštroviću, Arhiv Atelijera Meštrović u Zagrebu, pisma u pohrani (dalje u tekstu AAM, pup), ident. br. 550 A1–A15.
[220] Pismo Marije Marušić upućeno Ivanu Meštroviću, AAM, pup, ident. br. 977 A1.
[221] Radi se o manjoj kućici koja se nalazila u sklopu kuća obitelji Manojlović smještenih uz jugoistočni rub Poljane. U većoj kući Manojlović djelovala je prva Slavjanska čitaonica, a danas je u njoj smještena Gradska kavana (izvor: usmeno kazivanje Tomislava Ožegovića).

i loša financijska situacija općinske blagajne onemogućile su nastavak dogovora. Ujedno je obavijestio Meštrovića da prati njegova oca Matu na pregovorima o kupovini neke livade kod dr. Čovića[222] i da se nada da će uspjeti sklopiti ugovor na iznos koji je u svojem pismu predložio. Pohvalio se i da su mu se povećala primanja jer je imenovan i željezničkim liječnikom[223] pa ga tim povodom moli da mu ili preporuči nekog arhitekta ili da mu on sam izradi projekt[224] za obiteljsku kuću u *formi vile*.[225] Drniškim je krajem vladala zarazna bolest malarija te je Marušić bio prilično opterećen poslom. U zaključku pisma uručuje Ivanu pozdrave njegova oca, osobne pozdrave te potom još i svoje supruge, sina (Meštrovićeva kumčeta),[226] te načelnika Skelina uz napomenu da je nedavno krstio svojega drugog sina. U produžetku slijedi kratak isječak pisan drugačijim rukopisom koji je nadopisao umjetnikov otac Mate Meštrović. U tome dodatku piše sinu da je razgovarao s Čovićem o čemu će mu naknadno detaljnije javiti, obavještava da su svi zdravi te srdačno pozdravlja.

Sljedeće pismo pisano je iz Beograda 4. veljače 1910. g. U tekstu pisma F. D. Marušić prenosi svoje dojmove iz bolnice te javlja da je napokon ministru uručio pismo koje je po njemu Meštrović poslao još u listopadu 1909. g.[227]

Potom slijedi pismo datirao godinu dana kasnije, 23. ožujka 1911. g, no znatno je oštećeno i od oštećenja se slabo razaznaje jedan dio teksta. Informirao je umjetnika da će ponovno pokušati s Općinom pregovarati o narudžbi fontane, te izvještava da mu se otac jako uznemirio kad je u novinama pročitao da su tijekom transporta namjerno oštećena njegova djela namijenjena rimskoj izložbi,[228] ali su se svi nakon dobrih vijesti smirili. U sljedećem pismu pisanome 18. svibnja 1911. g. ushićeno mu čestita na velebnom uspjehu na Rimskoj izložbi te opisuje slavlje u Otavicama na kojem su se okupili brojni ljudi iz Drniša i okolnih sela, a pridružio im se puhački orkestar društva *Sokol* koji je svirkom uveličao proslavu. Pismu je priložio nekoliko

[222] Slučaj kupovine te zemlje se toliko otegnuo da se je tijekom 1912. i 1913. godine vodila sudske parnica o čemu se više doznaje u pismima između Ivana Meštrovića i dr. Ive Tartaglie, vidi: Norka Machiedo-Mladinić, *Prijatelji: Dopisivanje Ivana Meštrovića s Ivom Tartagliom u razdoblju od 1905. do 1947. godine*, Split: Književni krug, 2015., 63–68.

[223] Pored toga imalo je dužnost općinskoga i rudarskoga liječnika.

[224] Nažalost nikada nije došlo do izrade i izvedbe takvoga projekta, a dr. Filip D. Marušić s obitelji je živio u jednome od stanova u kući Skelin u kojoj je imao i ordinaciju. Kuća se nalazi u današnjoj Ulici kardinala Alojzija Stepinca koja vodi na do tržnice, izvor: kazivanje Tomislava Ožegovića, kazivanje Filipa Marušića (unuk liječnikova brata).

[225] (…) *molim te učini mi komad nacrta za villu, prizemlje i pol kuće na jedan pod sa 7 lokala kako ti to znaš.* (pismo 550 A1); iz opisa nije jasno što misli pod izrazom „lokal“, možda misli na broj prostorija.

[226] Dječak je nažalost tijekom godine preminuo.

[227] Pismo ministru predano 1910. godine vjerojatno je bio adresirano na Nikolu Pašića.

[228] Na putu do Rima tijekom transporta oštećena su brojna djela namijenjena izlaganju na Međunarodnoj izložbi što je pripisivano pokušaju službene vlasti da se sabotira njegovo sudjelovanje, vidi: Duško Kečkemet, *Život Ivana Meštrovića (1883.–1962.–2002.*), I. sv., Zagreb: Školska knjiga, 2009., 225; 227.

amaterskih fotografija, nažalost nisu pohranjene uz pismo. Prenosi mu da je njegova majka Marta *sva blažena* zbog sinova uspjeha, ali da cijelu obitelj zabrinjava njegovo zdravlje te savjetuje povratak među svoje na oporavak, a uz to se nadovezuje da i njegova supruga Maria već mjesecima nešto pobolijeva. Podržava umjetnikove izjave koje je davao o pitanju svoje nacionalne pripadnosti.[229] Izvještava i da sve novine pišu o njegovu rimskome uspjehu te moli da mu nabavi sve talijanske novine u kojima se spominje izložba uz napomenu da će mu naknadno pokriti trošak. I u tome se pismu dotaknuo fontane, obavještava ga da se uspio dogovoriti s načelnikom Skelinom da izvedbu fontane stavi u plan općinskoga proračuna za sljedeću, 1912. godinu.[230]

U pismu pisanome početkom studenoga, datiranome 9.11.1911. godine, piše o Odboru za spomenik koji se sastao u Kninu nedugo nakon Meštrovićeva odlaska te da se čeka na odobrenje iz Zadra za početak prikupljanja sredstava za izvedbu spomenika.[231] Upozorava ga, vjerojatno poučen neuspjelim dogovorima s drniškom općinom, da ne započinje s izradom dok se ne utvrdi iznos koji će se za izvedbu spomenika namijeniti. Rečenicom *Veseo sam vidjeti te opet zdrava tamo pod tvojim Milošom i Markom* aludira na Meštrovićev boravak u Beogradu. U nastavku pisma piše Meštroviću o njegovoj obitelji – nećak Krešo je obolio od upale pluća ali mu zdravlje ide na bolje. Izvještava ga i da mu je otac posudio novac za kupovinu dvaju konja i kara s ornom, ali ga istodobno umiruje uvjeravanjem da će se dug vratiti brzo nakon preprodaje jer se kupljeni konji čine kao dobar ulog. Prijateljski mu poručuje da nedostaje i njegovoj obitelji i Protkovima,[232] ali u šali domeće da mu barem leđa odmaraju. Nakon toga izvještava da je sreo *medvjeda* iz Promine vjerojatno misleći na književnika Josipa Kosora. Obavijestio ga je i da su *prekjučer*[233] postavili grb koji je izradio za Općinu te da brojni prolaznici zastaju pred općinskom zgradom i dive se. U završnom dijelu pisma piše da će *Liječnikovi zapisi* biti prevedeni na njemački i češki, te se usputno raspituje može li mu Ivan sa suprugom Ružom pomoći pronaći načina da se to njegovo djelo prevede i na talijanski.

Već krajem mjeseca, 21. studenoga, ponovno piše jer se konačno formirao Odbor za izvedbu spomenika Dositeju Obradoviću na Kosovu, na čelo odbora je imenovan Vladimir Jović.[234]

[229] Liječnik Filip D. Marušić bio je istovjetnih političkih uvjerenja kao Ivan Meštrović.

[230] Loša financijska situacije Općine Drniš bila je konstantna, no vjerojatno je u slavljeničkoj euforiji povodom rimskog uspjeha načelnik Ivan Skelin dao obećanje koje niti u 1912. godini, niti kasnije nije mogao izvršiti.

[231] Radi se o spomeniku Dositeju Obradoviću o kojem će više riječi biti u narednim poglavljima.

[232] Moguće da se radi o prezimenu Protka, ali nisam uspjela pronaći podatke o takvoj obitelji u Drnišu.

[233] Prema datum pisma to bi bilo 7. 11. 1911. godine.

[234] O osnivanju odbora za prikupljanje sredstava za podizanje spomenika pisano je u listu *Sloboda* i u *Narodnome listu*, odbori su bili formirani u Kninu, Vrlici i Drnišu, vidi: Kosor, Karlo. Drniš u ogledalu tiska za hrvatskog

Prenosi da je cijeli Split još pod dojmom njegove rimske nagrade. Javlja da je otac uspješno prodao jednoga konja, za drugoga da je već krenula licitacija pa će kroz nekoliko dana vratiti dug. Spominje moguću Markovu ženidbu tijekom zime, no dio pisma je potrgan i nedostaje dio teksta.

Sljedeće pismo pisao mu je 29. siječnja 1912. godine, ali središnji dio papira je veoma oštećen i nemoguće je pročitati cjelovit tekst. Iz čitljivih dijelova može se pročitati da je stigla medalja koja se dijelila donatorima budućega spomenika Dositeju Obradoviću.[235] Na svetosavskom ručku prikupilo se čak 1500 Kruna donacija, a dalje u pismu se spominje ukupna cifra od 10 000 kruna koju smatra dovoljnom.[236] Napominje da treba što više fotografija skica za spomenik da bi ih mogao pokazati na sastancima Odbora. U nastavku pisma mu preporuča pod mentorsko skrbništvo mladića Bibića iz Velušića koji se pokazao iznimno likovno talentiran.[237]

U pismu pisanome 3. ožujka obavještava ga o smrti njegova strica Jakova te uz izraz sućuti napominje da još čeka na pismo obećano iz Rima.

Kronološki sljedeće pismo datirano je 21. svibnja, na više mjesta papir je potrgan pa sadržaj nije moguće cjelovito pročitati. U čitkim dijelovima pisma razaznaje se da je F. D. Marušić pisao kninskome Odboru da mu pošalju novac za medaljon. U razgovoru s fra Lujom Marunom doznao je da pismima komunicira s Meštrovićevom suprugom Ružom, te da njegovu vilu nisu *još učinili dok on ne dođe*.[238] Također piše da su Protkovi ponovno u Drnišu, ali su prestali s njim komunicirati zbog nečega što je izlanuo Zoričić.[239] U nastavku piše da je bio u Splitu, interesira se hoće li se Meštrović uskoro uputiti prema Beogradu te ga zajedno s obitelji pozdravlja potpisavši se nadimkom Pile.

Kronološki slijedi dopisnica datirana 4.12.1912. g. koju liječnikova žena Maria Marušić šalje Ivanu Meštroviću u Rim. Kratko zahvaljuje na razglednici koju im je poslao te pozdravlja uz

---

narodnog preporoda u Dalmaciji: 1860.–1921., u: *Povijest Drniške krajine*, (ur.) fra Ante Čavka, Split, 1995., 273–410, 388.

[235] Medalja koju je Ivan Meštrović izradio tim povodom izlivena je u nekoliko primjeraka, jedan je primjerak dio Zbirke Ivana Meštrovića u Gradskome muzeju Drniš, inventarni broj 49.

[236] Zbog oštećenja nije sasvim jasno jesu li navedenih 10 000 kruna već prikupili ili još treba prikupiti taj iznos da bi bilo dovoljno.

[237] S obzirom na godinu pisma moglo bi se raditi o Petru Bibiću rođenome 1893. godine te bi tada bio u dobi od 19 godina. Nije poznato koliko je I. Meštrović imao udjela u njegovu školovanju, no studirao je u Pragu, a kasnije djelovao u Splitu, potom u Srbiji i Makedoniji. Bavio se slikarstvo, restauracijom freski, medaljarstvom i grafičkim dizajnom često u službi ordena, diploma i plaketa. Preminuo je 1971. godine, vidi: N. N. Pješčani sat, u: *Večernji list*, 3.2.2002., preuzeto s: https://www.vecernji.hr/vijesti/tramvaji-ce-biti-niskopodni-709696 (20.5.2020.).

[238] Budući da vilu spominje u istoj rečenici s fra Lujom Maruno vjerojatno se referira na stan koji je Ivan Meštrović htio sebi izvesti uz novu zgradu za Muzej hrvatskih starina na kninskoj tvrđavi (Kečkemet, 2009.: 250) jer se obiteljska kuća u Otavicama tih godina već gradila, vidi: Kump, Mirna. Popis Arhitektonskih djela i urbanističkih zahvata, u: *Rad JAZU*, knj. 423., Zagreb, 1986., 131–143., 136.

[239] Nažalost zasada još nije utvrđeno tko su Protkovi i Zoričić.

nadu da će se susresti u Skoplju kamo je Pile naumio poći. Nije poznato jesu li uspjeli ostvariti takvo putovanje i susret.

Pismo koje F. D. Marušić piše 22. siječnja 1913. godine pisano je ćirilicom, u pismu detaljno Ivana izvještava o zdravlju njegove braće i sestre Mande jer su bili u gostima na blagdan pravoslavnog Bogojavljenja. Pešo se dobro oporavlja od ozljede noge, a i Mandino zdravlje ide na bolje nakon što joj je dao lijekove protiv oticanja nogu koje se javlja zbog velikog naprezanja. Hvali njegove misli o Kosovu iz članka objavljenoga u bečkom časopisu *Zeit.* Brojni Drnišani su ga imali priliku pročitati budući da su članak prenijeli domaći listovi *Sloga* i *Dubrovnik,* pročitanim su bili oduševljeni *svi u Drnišu*. Komentira susret službenoga srpskog izaslanstva sa Svetom Stolicom o kojem pišu novine te mu savjetuje da ako nađe prigodu da se nađe sa srpskim predstavnicima kako bi im predložio da traže bogoslužje na slavenskome jeziku kao što se već počelo primjenjivati u primorju. Otkriva mu i svoje planove da s Pešom pođe u Beograd i ako mu se prilike pokažu odgovarajuće, tamo bi se s obitelji preselio na proljeće. U postskriptumu samo je još dometnuo: *Smijao sam se Procukijevićevoj kritici tvoga imena u „Zeitu", prva bedasta Švaba*.

Pismo datirano 15. travnja 1914. također je pisano iz Drniša tako da očigledno do preseljenja u Beograd nije došlo. Javlja da je primio njegovu razglednicu iz Mletaka.[240] Najavljuje da će mu se obratiti njegov nećak kapucin Miroslav i provincijal pater Bernardin Škrivanić kako bi naručili drveno Raspelo za baziliku u Rijeci, uz molbu da pristane na cijenu od 4000 kruna koliko su spremni izdvojiti s obzirom na to da je crkva još u gradnji, a izgradnja će prijeći iznos od milijun kruna.[241] Marušićeva molba ima i političke konotacije jer je pripomenuo: *budi im na ruku, to je sve što je još našega na Rijeci.* Javlja da mu je majka boljega zdravlja, a otac da planira polovinom svibnja zajedno s njim i suprugom poći u Veneciju pogledati izložbu. Piše i o svojim planovima o otvaranju sumpornog kupališta u blizini Trumbićeve tiskare u Splitu.[242]

Sadržaj sljedećeg pisma od 24.6.1914. g. razotkrio je da su nažalost Marušićima propali planovi o putovanju za Veneciju, no uspjeli su organizirati putovanje Meštrovićevu ocu. Putovat će 27. lipnja iz Šibenika direktnom linijom na kojoj daju popust na cijenu karte onima kojima je izložba povod putovanju, a u Šibeniku će ga na parobrod smjestiti Šime Grubišić ili Vice Iljadica. Marušić je pak morao otkazati svoje putovanje jer kao općinski liječnik od načelnika Rade Grubišića nije dobio slobodne dane. Razlog takve načelnikove odluke nije politički

[240] U to je vrijeme Ivan Meštrović izlagao na Venecijanskome biennalu.
[241] Do realizacije takve narudžbe ipak nije došlo niti se ime Ivana Meštrovića spominje igdje u historijatu gradnje crkve Gospe Lurdske, vidi: http://www.klub-susacana.hr/revija/clanak.asp?Num=69&C=7 (22.5.2020).
[242] Planovi o kupalištu nisu realizirani.

neobojen jer je sam načelnik kao član pravaške stranke bio suprotnih političkih uvjerenja od Meštrovića i Marušića.

Sljedeće sačuvano Marušićevo pismo napisano je petnaestak godina kasnije, 22. listopada 1930. g., u njemu Marušić izvještava da je po Meštrovićevoj molbi pronašao dvije prikladne dojilje koje će mu dovesti u Split pa da izabere koja mu više odgovara. Zanimljiv je podatak da se javilo 10 dojilja, a 2 među njima je Marušić probrao prema starosti mlijeka – *3 mjeseca ko i tvoje*. Iako u pismu nije imenovano dijete, može se ustvrditi da je dojilja bila namijenjena najmlađem sinu Mati jer je pismo pisano u godini njegova rođenja.[243] Honorar za taj posao bio je 1000 dinara.

Sljedeća dva pisma napisana su 1939. godine, adresirana su na Meštrovićevu zagrebačku adresu (Mletačka ulica br. 8) i u njima ga Marušić izvještava o sve lošijem zdravlju umjetnikove majke. Napominje da joj nedostaje, te da će nastojat što skorije javiti mu ako dođe do najgorega.

Analizom sadržaja pisama jasno je da je liječnikovu i umjetnikovu obitelj vezalo iskreno, cjeloživotno prijateljstvo. Filip D. Marušić je Ivanu Meštroviću bio najizravnija veza s obitelji u Otavicama, izvjestitelj o zbivanjima u drniškome kraju te recepciji njegova djelovanja među Drnišanima. Slični svjetonazori te istovjetna politička uvjerenja učinili su njihovu međusobnu povezanost još snažnijom. Premda je broj sačuvanih pisama skroman, sadržaj i stil njihove komunikacije upućuje na to da su se dopisivali redovito i često te da je Meštrović skoro sa svih svojih putovanja Marušićima slao razglednice. F. D. Marušić kao intelektualac, liječnik, književnik i aktivni političar kretao se među širokim spektrom ljudi na dalmatinskome području koje je uključivalo i gradove Zadar, Šibenik i Split. Bio je dijelom društveno-političke mreže ljudi s kojima se družio i surađivao sam Ivan Meštrović. Kao dopisnik brojnih dalmatinskih glasila aktivno je djelovao na oblikovanju medijske slike o Ivanu Meštroviću kao umjetniku koji je iznikao iz (jugoslavenskoga) naroda, čije je djelovanje bilo u narodnome duhu i namijenjeno narodu. Slika koju je Filip D. Marušić revno gradio posredstvom periodičkih publikacija nije bila lišena pristrane prijateljske naklonosti.

[243] Kečkemet 1. sv. 2009: 472.; https://mestrovic.hr/biografija/ (15.5.2020.)

4.1.2. Vrlička općina / načelnik Joso Kulišić

Veliki uspjeh Ivana Meštrovića na Međunarodnoj izložbi u Rimu imao je odjeka diljem njegova rodnog kraja. Mnogi su to shvaćali kao osobni uspjeh. Načelnik Vrličke općine Joso Kulišić[244] tim je povodom Meštroviću uputio čestitku u Rim.[245] Riječi kojima započinje čestitku utjelovile su sva značenja koja su ljudi dalmatinskoga zaleđa očitavali iz Meštrovićeva stvaralaštva:

> *Asan-Aginica osvojila je i zadivila Fortisa, Getea, Grima i Milera a tvoj Marko i ostali junaci osvojiše modernu Europu i svijet. Iznio si dušu našu, uskrsnuo guslarevu pjesmu i ovjekovječio prošlost narodnu.*

Dakle, Ivan Meštrović nije za njih bio samo talentiran umjetnik, već i pronositelj narodne misli, glasnogovornik naroda koji je kroz svoja umjetnička ostvarenja progovarao o povijesti svojega kraja i idealima kojima je narod stremio, a istovremeno je djela oblikovao stilom dostojnim standarda suvremene europske kulturne scene. Posegnuvši za motivima iz narodnih legendi i pjesama zabilježenih u pjesmarici fra Andrije Kačića Miošića stvorio je umjetnička djela koja su lako pronašla put do širih masa jer su u njima prepoznali nešto svoje, blisko i lako čitljivo.[246] Istovremeno europski kulturnu krugovi pokazali su zanimanje za Meštrovića jer su u njegovu izrazu prepoznali nešto što je istodobno bilo i novo i iskonsko. U vremenu općeg prevrednovanja značenja umjetnosti i nacije pružio im je uvid u nepoznat, arhaičan svijet.[247] Vjerojatno je još izravniji povod čestitci upućenoj iz Vrlike bio mladić Nikola Bodrožić iz sela Koljana u blizini Vrlike kojeg je 1909. godine Ivan Meštrović, vidjevši u Vrlici njegove prve skulpture isklesane u muljici, poveo sa sobom u Pariz na nauk. Već godinu kasnije bio je uz Tomu Rosandića angažiran na prenošenju gipsanih skulptura iz ciklusa *Kraljević Marko* u

[244] Budući da je Joso Kulišić bio istaknuti član Srpske stranke koji je svaku prigodu koristio za provođenje srpske propagande, činjenica da je Ivan Meštrović izlagao u paviljonu Kraljevine Srbije u njegovim je očima tome dodavala dadnu vrijednost. O J. Kulišiću vidi u: Rajčić, Tihomir. Djevojka koju su prodali u selo Kosore, preuzeto s: http://www.brodarica.net/zivot/clanak/789/djevojka-koju-su-prodali-u-selo-kosore (20.7.2020.).

[245] Pismo iz Vrličke općine upućeno Ivanu Meštroviću, AAM, pup, ident. br. 625 A.

[246] Detektirajući na kojoj je razini opće obrazovanje bilo u Dalmatinskoj zagori na prijelazu iz 19. u 20. stoljeće Duško Kečkemet ističe da je pjesmarica fra Andrije Kačića Miošića uz Bibliju bila jedina knjiga brojnih kućanstava, ako su imali ikakvu knjigu uopće. Pjesmarica je imala najsnažniji rani politički utjecaj na generaciju koja je tada stasala, u: Kečkemet, Duško. Feljton Ivan Meštrović: Umjetnik koji se posebnom strašću bavio i politikom, u: *Večernji list,* 10. kolovoza 2015., preuzeto s: https://www.vecernji.hr/lifestyle/umjetnik-koji-se-posebnom-strascu-bavio-i-politikom-1018571 (28.7.2020.); Vrlika u Begovićevo doba, preuzeto s: https://uskok-sosice.hr/vrlika-u-begovicevo-doba/ (28.7.2020.).

[247] O svezi likovne umjetnosti i nacionalnog identiteta na prijelazu iz 19. u 20. stoljeća više u: Bulimašić, Sandi. *Društvo hrvatskih umjetnika „Medulić" (1908.–1919.): umjetnost i politika,* Zagreb: DPUH, 2016., 327–345; Prelog, Petar. Hrvatska umjetnost i nacionalni identitet od kraja 19. stoljeća do II. svjetskoga rata, u: *Kroatologija*, 1(2010)1: 254–268.

kamen, ciklus je bio izložen na izložbi Nejunačkom vremenu u prkos u Zagrebu (1910.),[248] a surađivao je i pri pripremi djela izloženih na Međunarodnoj izložbi u Rimu.[249] Simbolično, premda je N. Bodoržić imao sporednu uloga, i ta je mala općina dalmatinskoga zaleđa imala svojega predstavnika na velikoj rimskoj izložbi.

4.1.3. Roko Stojanov

Prepričavajući osobna sjećanja na otkriće umjetničkog talenta dječaka iz Otavica Nikola Adžija je spominjao i sudskog službenika iz Zadra Roka Stojanova koji je po službenoj dužnosti bio u petropoljskome kraju.[250] Duško Kečkemet je u razgovoru s kćeri R. Stojanova doznao više o njegovu udjelu u otkriću i školovanju Ivana Meštrovića. Naime nakon što su vidjeli mladićeve radove u Bojčićevoj gostionici, našli su se u Drnišu u Adžijinoj gostionici s grupom uglednijih drniških ljudi te su već tada većina dala po 5 forinti za Meštrovićevo školovanje, a kasnije su nastavili mjesečno uplaćivati sredstva. Iz različitih arhivskih spisa koje nije detaljno naveo D. Kečkemet u pregledu Meštrovićeva života piše kako se između Meštrovića i Stojanova razvilo prijateljstvo te da je u njemu imao osobu od povjerenja.[251] To potvrđuje jedno sačuvano pismo pisano 28. siječnja 1911. godine u kojem Ivana izvještava o stanju u Drnišu.[252] Prema sadržaju pisma Meštrović je s Vijećem drniške općine dogovarao izvedbu nekog spomenika, no pri posjetu Stojanova u Zadru načelnik Ivan Skelin i tajnik Josip Regner su tvrdili da ne postoji nikakav dogovor s Općinom, niti je Vijeće Meštroviću dalo ikakvo odobrenje. Stojanov dalje u pismu napominje Meštroviću da općina financijski loše stoji i da je vjerojatno to razlog njihova negiranja dogovaranja ikakvoga angažmana pa mu savjetuje da radi zaštite svojega dobrog glasa raščisti to pitanje. Pismo zaključuje riječima da mu je na usluzi u čemu god mu može biti od pomoći. Budući da se iz pisma može iščitati da umjetnik nije s Općinom Drniš jasno

[248] Bulimašić, Sandi. *Društvo hrvatskih umjetnika „Medulić" (1908.–1919.): umjetnost i politika*, Zagreb: DPUH, 2016., 195.
[249] Isto, 253;
Godinu dana nakon Rimske izložbe Nikola Bodrožić je otišao na školovanje u Prag, a stipendirala ga je Vrlička općina i Zemaljski odbor Dalmatinskog sabora te sam Ivan Meštrović, više o umjetniku u: Prančević, Dalibor. Akademija likovnih umjetnosti u Pragu kao stjecište moderne kiparske scene: iskustva češkoga i hrvatskoga kulturnog prostora, u: *Ivan Meštrović i Česi: Primjeri hrvatsko-češke kulturne i političke uzajamnosti,* (ur.) Barbara Vujanović i dr., Zagreb, 2018., 86–88.; Kečkemet, Duško. *Život Ivana Meštrovića (11883.–1962.–2002.),* I. sv., Zagreb: Školska knjiga, 2009., 163.
[250] Kečkemet, Duško. *Život Ivana Meštrovića (11883.–1962.–2002.*), I. sv., Zagreb: Školska knjiga, 2009., 44–48.
[251] Isto, 48.
[252] Pismo Roka Stojanova upućeno Ivanu Meštroviću, AAM, pup, ident. br. 815 A1.

ispregovarao i precizno utvrdio uvjete suradnje, osim što je u Stojanovu gledao bliskog prijatelja, vjerojatno mu se obratio i zbog toga što je pravne struke te je moguće očekivao savjet s njegova profesionalnoga, pravnog stajališta kako da nastali nesporazum razriješi.
U pismu nema niti naziva niti opisa djela koje je umjetnik imao namjeru izraditi za Općinu Drniš, no kad se iščitaju pisma dr. Filipa D. Marušića te onovremeni novinski članci može se ustanoviti da se radi o fontani. Kasnije te iste godine tijekom boravka u rodnome kraju Meštrović je izradio reljefni Općinski grb s prikazom svetog Roka, zaštitnika grada Drniša.[253] Na zgradu općine postavljen je 9. XI. 1911. godine.[254] Međutim, prilično je sigurno da neimenovano djelo iz pisma nije povezano s tom izvedenom narudžbom.

4.1.4. Josip Smodlaka (1869.–1956.)

Josip Smodlaka kao istaknuti predstavnik Stranke prave dolazio je u Drniš kad god su u tijeku bile neke bitnije političke kampanje i izbori za predstavničke političke funkcije. U svibnju 1911. godine proputovao je dalmatinsko zaleđe, uključujući i Drniš nastojeći na izborima za Carevinsko vijeće pridobiti glasače za predstavnika narodnjaka i demokrata dr. Vicka Ivčevića.[255] Izbori su održani u lipnju neposredno prije blagdana sv. Vida, važnoga srpskog blagdana, pa se politička svita među kojom su uz Josipa Smodlaka bili Juraj Biankini, Melko Čingrija i drniški načelnik Ivan Skelin uputila na Kosovo pored Knina na proslavu Vidovdana. Pridružili su im se Ivan Meštrović i dr. Filip D. Marušić.[256] Tada se pružila prilika za ležernije razgovore i bolje upoznavanje što je olakšalo njihovu kasniju međusobnu komunikaciju. Sačuvano je pismo koje je krajem 1911. godine J. Smodlaka uputio I. Meštroviću u Rim[257] u kojem ga oslovljava s *Dragi prijatelju* te obavještava da će se zauzeti za Rosandićevu česmu

[253] Barbić, Vesna. *Meštrović: Drniš–Otavice*, Drniš-Zagreb, 1983., 7.
[254] O izradi reljefa pisao je F. D. Marušić u članku *Meštrović svojoj Općini* objavljeno u: *Narodni list,* god. 50., 20.VII.1911., Zadar; te još i Stanić, Stevan. Drniš, Mojsije i Meštrović, u: *Borba,* 32/167, (20.VI.1967.) Zagreb, 7.
O postavljanju spomenika vidi: Kruno (?), Dopisi: Drniš, 21/11. 1911. u: *Naprednjak,* (1. prosinca 1911.), br. 21, god. I., 2.
[255] Kosor, Karlo 1. Drniš u ogledalu tiska za hrvatskog narodnog preporoda u Dalmaciji: 1860.–1921., u: *Povijest Drniške krajine*, (ur.) fra Ante Čavka, Split, 1995., 273–410, 334–335.
[256] O tijeku izbora, kao i o proslavi Vidovdana izvještavao je zadarski *Narodni list* i splitska *Sloboda,* list koji je kao stranačko glasilo pokrenuo sam Josip Smodlaka. Vidi: *Narodni list,* 1911., br. 49, br. 50, br. 51, br. 52, br. 53.; *Sloboda* 1911., br. 48, br. 51, br. 52.
[257] Ivan i Ruža Meštrović već su u studenome pošli na odmor u Rim, vidi: Kečkemet, Duško. Život Ivana Meštrovića (1883.–1962.–2002.), I. sv., Zagreb: Školska knjiga, 2009., 221.
Budući da je pismo Josipa Smodlake datirano 1. prosinca 1911. g. očigledno je poslano na rimsku adresu.

sada kad kao član novog Općinskog vijeća Splita može utjecati na takve odluke.[258] S obzirom da nema nikakvoga opisa djela ne može se pretpostaviti o kojem bi se djelu Tome Rosandića moglo raditi. No Meštrovićevo pismo upućeno Ivi Tartagli početkom 1912. godine ponešto razjašnjava okolnosti njegova agitiranja za Tomu Rosandića.[259] Meštrović u pismu piše da Rosandić zaslužuje dobiti tu *porudžbinu* jer, premda u povjerenju rečeno figuru ne smatra dobrom, izmjene se mogu raditi nakon što prihvate njegov prijedlog za česmu. Mogući razlog pokušaja njegova agitiranja za Rosandića bi se mogao tražiti u recepciji Međunarodne izložbe u Rimu. Naime, iako je Toma Rosandić izlagao čak 26 djela, većinu kao dio arhitektonske plastike u službi ikonografskog programa paviljona, ostao je zajedno sa svim ostalim izlagačima koji su se pojavili u paviljonu Kraljevine Srbije sasvim u sjeni Ivana Meštrovića.[260]

4.1.5. Vice Iljadica (1869.–1954.) AMZg

Vice Iljadica-Grbešić rođen je u staroj šibenskoj obitelji. Bio je pravnik, kulturni i politički djelatnik te publicist. Osnovno školovanje stekao je u Šibeniku, gimnazijsko u Splitu, 1889. godine započeo je studirati pravo u Zagrebu te od 1891. nastavio u Pragu. U Pragu se pridružio mladoj generaciji hrvatskih intelektualaca koja je na prijelazu iz 19. u 20. stoljeće bila nositelj promjena na polju politike, kulture i književnosti. Ta grupa mladih pokrenula je 1897. godine časopis *Hrvatska miso,* koji kasnije mijenja naziv u *Novo doba,* a Vice Iljadica bio je imenovan izdavačem i urednikom. Nakon što je 1899. godine diplomirao vratio se u rodni Šibenik, a 1902. g. u Pragu je promoviran u doktora pravnih znanosti.

Po povratku u Šibenik okupio je pristaše demokratskih ideja u društvo *kremenjaka,* a po osnutku Hrvatske pučke napredne stranke za Dalmaciju postaje predsjednik i potpredsjednik šibenskog ogranka. Velike su njegove zasluge i na poboljšanju kvalitete društvenog i kulturnog života građana, već 1899. godine osnovao je *Hrvatsko muzičko društvo „Kolo"* koje se održalo do današnjeg dana. Zaslužan je i za obnovu rada *Narodne čitaonice*, utemeljene 1866. godine pod imenom *Narodna slavjanska čitaonica*, a kasnije joj je ime promijenjeno u *Hrvatska čitaonica*. Imao je udjela u utemeljenju Pučke štedionice te Pučke tiskare 1909. godine. Pokrenuo je 1907.

[258] Pismo Josipa Smodlake upućeno Ivanu Meštroviću, AAM, pup, ident. br. 794 A1.
[259] Prijepis pisma objavljen u: Machiedo-Mladinić, Norka. *Prijatelji: Dopisivanje Ivana Meštrovića s Ivom Tartagliom u razdoblju od 1905. do 1947. godine*, Split: Književni krug, 2015., 59.
[260] Vidi: Bulimašić, Sandi. *Društvo hrvatskih umjetnika „Medulić" (1908.–1919.): umjetnost i politika*, Zagreb: DPUH, 2016., 256; Kečkemet, Duško. *Život Ivana Meštrovića (1883.–1962.–2002.)*, I. sv., Zagreb: Školska knjiga, 2009., 227.

godine časopis *Glas šibenskog kremenjaka* koji je izlazio nešto više od godinu dana, a od 1911. do 1914. godine izdavao je i uređivao časopis *Naprednjak*. Iz političkog života povukao se nakon Prvoga svjetskog rata te se posvećuje pjevačkom društvu *Kolo*. U poodmakloj životnoj dobi 1953. godine preveo je s ruskog poemu *Demoni* Mihaila Jurjeviča Ljermontova. Među intelektualcima s kojima je održavao kontakte posebno mjesto zauzimaju umjetnik Ivan Meštrović i njegova supruga Ruža o čemu svjedoče sačuvana međusobno upućivana pisma. Ruža Meštrović izradila je brončanu bistu s likom Vice Iljadice koja je 1913. godine bila je izložena na izložbi Secesije u Rimu i Torinu uz pozitivan odjek javnosti. Ruža mu je poklonila bistu te se i danas nalazi u prostorijama *Kola* (sl. 32a, b).[261]

U pohrani arhiva Atelijera Meštrović nalazi se šest pisama koje je uputio Vice Iljadica,[262] pet ih je naslovljeno na Ivana Meštrovića, jedno na njegovu suprugu Ružu.[263] Sva su pisana između 1911. i 1913. godine.

U prvome pismu pisanome vjerojatno 1911. godine Vice Iljadica javlja Meštroviću da se u Rimu smjestio u hotelu Milano te pita gdje bi mogao pronaći njega i drugove, dopisavši u postskriptumu da će oko 5–6 biti u kavani Aragno[264] ako je uspije pronaći. Moguće da u to vrijeme nastaje i pisamce Ruži koje je bilo umetnuto u buket cvijeća. Naime u pismu Iljadica piše da je bio na jezeru Albano i da je ubrao cvijeće kraj vile novoga prijatelja te joj šalje znajući da će je ta gesta razveseliti.

Premda nema datacije, povod Ijadičina boravka u Rimu vjerojatno je bila velika Međunarodna izložba. Ostala pisma napisana su 1913. godine, u njima se referira na političku situaciju koja je ususret Prvome svjetskom ratu bila uzavrela i na lokalnoj razini.

Pismo datirano 1913. g. obuhvatilo je nekoliko tema, no neki dijelovi su manje čitljivi pa se ne može iščitati cijeli sadržaj. Piše o pravnome postupku koji za Ivana Meštrovića rješavaju odvjetnik Ante Makale i Ivo Tartaglia, spominje i svoju portretnu bistu koju je izradila Ruža Meštrović (sl. 32a, b).[265] Prepričava dugonoćne plesove i druženja s mladima za koja više nema dovoljno energije, te spominje Ivana (Iva) Krstelja i Matu Drinkovića u kontekstu nadolazećih

[261] Biografski podaci preuzeti iz: Livaković, Ivo. *Poznati Šibenčani. Šibenski biografski leksikon*, Šibenik, 2003., 212–213.
[262] Pisma Vice Iljadice upućena Ivanu Meštroviću, AAM, pup, ident. br. 389 A1–A5.
[263] Pismo Vice Iljadice upućeno Ruži Meštrović, AAM, pup, ident. br. 389 A6.
[264] Kavana Aragno u Rimu bila je okupljalište umjetnika neotradicionalista, vidi: Caffe Argani, https://it.wikipedia.org/wiki/Caff%C3%A8_Aragno (18.5.2020.); Cindrić, Velimir. Srednjoeuropska kavana kao stil življenja, u: *Hrvatska revija*, br 4., Zagreb, 2003., preuzeto s: https://www.matica.hr/hr/332/SREDNJOEUROPSKA%20KAVANA%20KAO%20STIL%20%C5%BDIVLJENJA/ (18.5.2020.)
[265] Živković Šupuk, Krste (ur.). Bista Dr. V. Iljadice, u: *Naprednjak*, br. 27.,Šibenik, 1913., 3.

političkih izbora. Pismo zaključuje riječima da je on sa svojom suprugom uvijek dobrodošao u njegovoj kući.

Sljedeće pismo preciznije je datirano, pisano je 15. veljače 1913. godine. U tome pismu piše da je po bratu trebao vratiti posuđenih 200 kruna Meštroviću, no kako je baš taj dan bio ples *Kola* smetnuli su i kasnije zaboravili. Zna da mu nije nužda od novca, ali želi se držati reda. Piše da se tek uhvatio stvari koje je donio iz Rima, no ne navodi o čemu se radi. Komentira u nastavku pisma političku situaciju, točnije izvještava ga o raskolu među pravašima koji su se okomili na M. Drinkovića i I. Krstelja jer su se približili naprednjacima. Došlo je i do sukoba između V. Čerine i D. Mitrinovića pa se žali da bi zbog takvih sukoba mladih, ako *i mi stariji dobijemo takvu istu bolest,* sve moglo početi izgledati kako nekakav jugoslavenski cirkus. Moli ga da mu javi što zna o tome. Obavještava ga i o vremenskim prilikama, javlja da je već dva puta padao snijeg i da je Drniš isto zabijelilo. Zanima ga kad će mu poslati drugog barba Vicu da mu pravi društvo fingirajući na svoju bistu uz napomenu da ga ne zaboravi dati lijevati u bronci uz pošalicu:

> *Kad odletim Bogu na koljeno ostaće bar on negde u ćošku da mjesto mene plaši djecu. A nu!*

Pozdravlja umjetnika i suprugu te sve ostale na Piazza dell'Indipendenza.[266]

Nakon toga slijedi pismo datirano 27. ožujka 1913. godine koje započinje isprikom što nije odgovorio na prethodno pismo jer mu mladi zadaju previše brige zaključivši da je glavni izvor smutnje g. (Toma) Rosandić. Piše da je unio razor između njih (šibenske struje) i splitske omladine. Imali su namjeru dati Tinu Ujeviću uredništvo lista, no planovi su im se izjalovili pa se sada trude izbjeći veći skandal. Pokazalo se da mu je Rosandić lažno predstavio i tobožnju svađu između Čerine i Mitrinovića zbog nekih vlastitih ambicija. U kojoj ga je mjeri zateklo Rosandićevo ponašanje najbolje oslikava citat:

> *Otvorio mi je oči, al neugodno samo – šakom u oči!*

Osim što je došlo do svađa u njihovim (naprednjačkim) redovima, dolazi do svađa i među pravašima – klerikalna pravaška struja otvoreno je popljuvala šibenskog načelnika Ivu Krstelja pa mu je Iljadica obećao pružiti pomoć. Vjerojatno je i on imao udjela o tome što su se odmetnuti pravaši postupno počeli priklanjati I. Krstelju. Piše mu i da je svoju tiskaru prepustio Pučkoj Štedionici premda još nisu zakonski riješili papirologiju te se nada da će uspjeti otisnuti

[266] Na tome se mjestu nalazio salon rimske obitelji Signorelli u kojem su se okupljale brojne važne osobe iz kulturnog i političkog života, vidi: Kečkemet 2009: 256.

neku brošuru, no ne opisuje kojeg karaktera bi ta brošura trebala biti. Nadovezuje se i na Meštrovićev prijedlog da za Šibenik izradi spomenik Meduliću te obećava da će se založiti kod vlasti, ali da mu pošalje i ideju kako bi se u slučaju potvrdnoga odgovora moglo odmah razmišljati o lokaciji. Vice razlaže svoje razmišljanje o prikladnoj lokaciji:

> *Ja već mislim između varoške crkve i teatra poviše ceste, što dijeli Poljanu i staro grobište, baš na kraju tog grobišta da dominuje poljanu i svu onu prazninu, a bio bi u pogled odmah s obale. Stranac, koji prođe kroz Šibenik morao bi tako svaki vidjeti.*

Pismo zaključuje umirujućim riječima da se Meštrović ne treba bojati jer će sve u konačnici izići na dobro. Vijest o Meštrovićevoj namjeri dao je objaviti i u šibenskom glasilu *Naprednjak,* a od njih je vijest preuzeta te podijeljena i u pravaškom glasilu *Hrvatska rieč*.[267] U pismu Iljadica navodi da je općinski upravitelj Humbert Luger uštedio novca u gradskoj blagajni, time implicirajući da bi grad trebao imati novca za izvedbu, tj. da bi mogao pokriti trošak materijala. Međutim, do realizacije biste Andrije Medulića za Šibenik ipak nije došlo.[268]

Posljednje pismo Vice Iljadice napisano je 30. travnja 1913. g. Pismo je nešto kraće od prethodnih i počinje pitanjem zašto mu Ivan ne piše te odmah u nastavku uz šaljiv prizvuk sam nudi dvije mogućnosti – od tuge zbog izgubljena Skadra ili je zbog kakve crnokose Talijanke zaboravio *gdje koga ima*. Hvali prolog Ljube Mihajlovića[269] koji je pročitao u glasilu *Srpski književni glasnik,* toliko su ga ganule pročitane riječi da su izazvale suze. Preko Meštrovića

---

[267] U kratkoj novinskoj vijesti naslovljenoj *Meštrović Šibeniku* (*Naprednjak,* 28.3.1913., br. 12, 2) javnost se obavještava da umjetnik ima namjeru Šibeniku darovati bistu Andrije Medulića, a početkom travnja istu vijest prenosi i *Hrvatska rieč* (N. N. Dar umjetnika Šibeniku, u: *Hrvatska rieč*, 5.4.1915., br. 808, 3.).

[268] Ivan Meštrović izradio je još 1909. godine bistu Andrije Medulića tijekom svojega boravka u Parizu, a fotografija odljeva u gipsu sačuvana je u fototeci Galerije Meštrović u Splitu (FMG-959), vidi: Bulimbašić, Sandi. Prilog poznavanju povijesti Društva hrvatskih umjetnika Medulić 1908.–1919., u: *Radovi Instituta za povijest umjetnosti*, 33, Zagreb: IPU, 2009., 251–260., 253; Bulimašić, Sandi. *Društvo hrvatskih umjetnika „Medulić" (1908.–1919.): umjetnost i politika*, Zagreb: DPUH, 2016., 58–60.
Tu je bistu ponudio gradu Šibeniku. Petnaestak godina kasnije prema istome portretnom predlošku napravio je za grad Zagreb cjelovitu figuru Andrije Medulića, vidi: Barbara Vujanović, *Spomenik Andriji Meduliću – sjećanje na izložbe Ivana Meštrovića u Umjetničkom paviljonu*, preuzeto s: https://mestrovic.hr/spomenik-andriji-medulicu/ (4.2.2022.).
U *Šibenskom listu* je 1999. godine objavljen članak na temu nesuđene biste Andrije Medulića u kojem prenose sadržaj pisma koje je I. Meštrović pisao V. Iljadici 23. ožujka 1913. godine iz Rima: *Ja sam njegovu bistu učinio ima 3 godine i rado bih je Šibeniku dao uz uvjet da Općina u bronzi izvede i postavi na dolično mjesto. Bronza i pijedestal bi mogla zapasti 2000 K(runa). Kako bih ja stvar poklonio iz ljubavi prema Meduliću i Šibeniku, to držim da bi općina mogla tu neznanu žrtvu pridonijeti". Jedan odljev u bronci odljeven je još 1909. godine, bio je izlagan na brojnim izložbama kao simbol grupe „Medulić", a danas je u Narodnom muzeju u Beogradu*, vidi u: Relja, Mate. Dvije tisuće kruna za Medulićevu bistu, u: *Šibenski list*, 20.3.1999.

[269] Ljubomir M. Mihailović bio je srpski poslanik u Rimu od 1912. do 1914. godine, vidi: Ljubomir Mihailović, https://sr.wikipedia.org/sr-el/ (22.8.2020.).

upućuje pozdrave Mihajloviću. Raspituje se i za *pjesnika* pitajući ovlaš zašto se još ne ženi.[270] Pismo završava informacijom da sutra očekuje brodicu iz Korčule, ukoliko je vlasti ne zaplijene, jer je brodici nadjeveno ime *Lovćen* koje je s jedne strane ispisano latinicom, a s druge ćirilicom.

Jezični stil kojim piše Vice Iljadica odražava prisnost između njega i obitelji Meštrović. Piše mu o ozbiljnim političkim temama, ali u pisma ubacuje i pošalice bilo na svoj, bilo na umjetnikova račun. Prenoseći svoje dojmove o sukobima unutra političkih frakcija na šibenskoj i splitskoj sceni otkriva i vlastite strahove da će se njihova borba za jugoslavenskim ujedinjenjem rasplinuti zbog ambicija pojedinaca. Takva osobna vizura olakšava razumijevanje kompleksnoga predratnog vremena u kojem su se ispreplele politička i umjetnička sfera. Razvidno je da su udruženim djelovanjem pojedinaca iz različitih društvenih sfera (politike, književnosti, umjetnosti) pokušavali povećati vjerojatnost ostvarivanja svojih ciljeva, tj. osigurati preduvjete za novu državnu tvorevinu i oživotvorenje ideje jugoslavenstva. Umjetnost je stavljena u službu politike i promicanja određenih ideja/ideologija, no istovremeno je politika omogućila jačanje umjetničke scene kroz osnivanja raznih društava te afirmaciju određenih umjetnika na domaćoj i europskoj sceni. Sam Iljadica bio je i političar i kulturni djelatnik, vlasnik glasila *Naprednjak* koje je na području koje obuhvaća današnju Šibensko-kninsku županiju bilo vodeća medijska platforma za promoviranje Ivana Meštrovića kao najistaknutijega i najvećega umjetnika toga doba.

4.1.6. Vice Iljadica (1869.–1954.) DAŠI

U Državnom arhivu u Šibeniku pohranjen je dio ostavštine Vice Iljadice među kojom su se našla i pisma Ivana i Ruže Meštrović. Budući da je građa u Arhiv pristigla kao dio Iljadičine privatne ostavštine, fond je i označen kao Fond HR-DAŠI-181 *Osobni fond Vice Iljadica (1869. – 1953.),* premda sadrži gotovo dvadesetak pisama upućenih Šimi Grubišiću Rovilu i samo pet Vici Iljadici.[271]

U kratkom nedatiranome pismu Ruža piše Vici umjesto svojega prezaposlenog muža, zahvaljuje na čestitci i šalje adresu torinskog časopisa *La donna*. Iako nije navedeno kojim

[270] Moguće je da aludira na Augustina Ujevića s obzirom na to koliko su blisko surađivali na časopisu *Naprednjak*, a u to doba se nalazio u emigraciji te je pismima održavao komunikaciju s Meštrovićem.

[271] Pisma Vice Iljadice u Fondu HR-DAŠI-181 *Osobni fond Vice Iljadica (1869. – 1953.)* nisu pojedinačno numerirana, stoga su u prilozima navedena kronološki uz redni broj.

povodom je čestitka upućen, moguće je da se radi o uspješnome sudjelovanju na izložbi u Rimu 1911. godine, budući da je te godine Sibilla Alermo slala spomenutome časopisu članak o Ivanu Meštroviću.[272]

Ostala pisma iz fonda pisao je sam Meštrović. Iz Rima ga 18. studenog 1912. godine poziva da dođe budući da je lijepo vrijeme te poručuje da pozdravi ostale prijatelje u Šibeniku – Malfreda Makalu i Šimuna Grubišića. Kronološki potom slijedi dopisnica koju šalje iz Otavica 11. kolovoza 1913. godine u kojoj se žali da ne može ništa raditi jer mu još nije stigla glina, te ga moli za posudbu novca zaključivši dopisnicu riječima *pozdrav od uboga*. Sudeći po sadržaju sljedećeg pisma pisanoga 21. kolovoza,[273] Vice Iljadica nije bio u mogućnosti posuditi Meštroviću novac. Ivan se ispričava na smetnji jer se našao u oskudici, no naglašava da mu novac od prodaje umjetnina treba stići iz Londona, a pored toga još čeka na *gnjilu* pa narudžbe čekaju. Poziva Iljadicu da zajedno s kapetanom (Š. Grubišićem) dođe pogledati skice za česmu kad bude gotova. Moguće je da je radio na skicama za fontanu koju je pokušavao dogovoriti za Drniš, no taj se projekt nije uspio realizirati. Pri završetku pisma dotaknu se njihovih objava u šibenskim novinama naglasivši:

> *Nemojte za Boga više ništa o meni u novine mećati, jer ste me i sa ovime šta ste već čakulali dosta ljutili.*

Za pretpostaviti je da se radi o najavi da će Šibeniku pokloniti Medulićevu bistu jer je tu vijest Iljadica dao objaviti u svojim novinama *Naprednjak,* a preuzela je i *Hrvatska rieč.* Niti u slučaju te skulpture dogovori između predstavnika vlasti i Ivana Meštrovića nisu se uspjeli realizirati. Za naslutiti je da je glavna zapreka i u slučaju Drniša i u slučaju Šibenika bilo loše stanje općinskih blagajni. Potom je uslijedio Prvi svjetski rat koji je onemogućio ikakvu umjetničku produkciju za javne prostore gradova, a osim toga Meštrović je tada boravio u emigraciji.[274] Šibenska pisma Vici Iljadici otkrivaju da niti sam I. Meštrović tijekom 1913. godine nije bio u povoljnim financijskim prilikama.

[272] Časopis *La Donna* izlazio je u Torinu početkom 20. stoljeća, bio je namijenjen suvremenoj ženi, a obuhvaćao je teme iz svakodnevice i kulture. Bliska prijateljica Ivana i Ruže Meštrović književnica Sibilla Alermo u jednom od brojeva objavila je članak o Meštroviću (Milačić, Karmen (ur.). *Talijanska pisma Ivanu Meštroviću 1911–1921 / Lettere italiane a Ivan Meštrović,* Zagreb: Globus, 1987., 31)

[273] Godina nije navedena, no prema sadržaju koji se nadovezuje na prethodno pismo može se zaključiti da se radi o 1913. godini.

[274] Čipčić, Marijan; Mladineo Mika, Hania. Pisma Ante i Ane-Netty Trumbić Ivanu i Ružici Meštrović za vrijeme Prvog Svjetskog Rata, u: *Kulturna baština*, Vol. 1 No. 47-48, Split, 2022., 161–202.

4.1.7. Šime Grubišić Rovilo (1856.–1928.) DAŠI

Šibenčanin Šime Grubišić zvani Rovilo pored profesionalne vojne karijere bio je aktivan kulturni i društveni djelatnik te prvi šibenski ekolog, a nakon ranog umirovljenja mogao se tim aktivnostima posvetiti u većoj mjeri. Radio je i u rudokopima kod Drniša u vlasništvu bečkog industrijalca Aleksandra Königa. Tijekom boravka u Drnišu našao se u prilici vidjeti radove mladića Ivana Meštrovića te je postao jedan od članova *Društva za pripomoć za uzgoj mladog Meštrovića* koje je sebi dalo za misiju omogućiti mladiću školovanje. Prema sjećanjima Nikole Adžije upravo je Šime Grubišić pratio Ivana Meštrovića na njegovu prvome putu za Beč. Pisma pohranjena u Državnome arhivu u Šibeniku koja su Š. Grubišiću slali supružnici Ruža i Ivan Meštrović svjedoče da su se između njih razvili prisni prijateljski odnosi koji su potrajali i kasnije tijekom života.[275]

U Državnom arhivu u Šibeniku sačuvana su dva pisma kojima je autor sam Šime Grubišić. Starije datira iz vremena Meštrovićeva školovanja, no teško je pročitati radi li se o 1900. ili 1903. godini. Naime Šime Grubišić iz Drniša piše neimenovanom gospodinu da nisu uspjeli prikupiti potpore za Meštrovića te ga moli da on preuzme brigu o mladiću i da ga uzme sebi na nauk te bi mu već prema ugovoru nadoknadili trošak otac i *oni*. Konteksta pisma upućuje na to da bi se moglo raditi o splitskom majstoru Pavlu Biliniću kod kojeg je 1900. godine Meštrović upućen da usvoji osnove klesarstva, a *oni* bi mogli biti članovi *Društva za pripomoć za uzgoj mladog Meštrovića*.

Sljedeće pismo desetak godina kasnije Grubišić je pisao Ivanu Meštroviću iz Šibenika 24. veljače 1912. godine pitajući u ime jednog člana nekog opatijskog društva bi li im mogao bez naknade napraviti mramorni medaljon ili brončanu bistu, a pismo zaključuje pozdravom supružnicima Ivanu i Ruži.

U fondu je sačuvan nezanemariv broj pisama koja su mu uputili supružnici Meštrović, dvanaest od Ivana i šest od Ruže. Vremenski raspon pisama koje je primio od Ivana Meštrovića je od 1911. do 1928. godine.

U pismu pisanome 22. srpnja 1911. g. moli Grubišića da mu uštedi put do Splita budući da se on već tamo nalazi te da se raspita za pošiljke koje očekuje iz Pariza i Rima. A početkom 1912. g. javlja se iz Rima[276] i kratko se osvrće na Balkanske ratove riječima:

[275] Pisma Šime Grubišića u Fondu HR-DAŠI-181 *Osobni fond Vice Iljadica (1869. – 1953.)* nisu pojedinačno numerirana, stoga su u prilozima navedena kronološki uz redni broj.
[276] Pismo datirano 19. veljače 1912. godine, HR-DAŠI-181 *Osobni fond Vice Iljadica (1869.–1953.).*

A kada si se povratio iz Beča? Kako je tamo? Jesu li se više spremili i hoće li i jedan Srbin ostati živ kad udare bečki vitezovi.

No, u nastavku pisma nastavlja s ležernijim temama te nabraja zajedničke poznanike s kojima se u Rimu sastaje izdvojivši zadarskog profesora Gentilesea koji je prilikom jednog druženja objašnjavao svoju tezu da prezime Grubišić potječe od plemića iz Olova u Bosni.
Kasnije tijekom 1912. godine Meštrović je boravio u rodnom kraju. U nedatiranome pismu osvrće se na Grubišićevo upozorenje da bi za dostavu dvokolice koju očekuje mogao platiti visoku carinu, te ga izvještava da bi ono što gradi u selu kroz dvadesetak dana moglo biti pod krovom.[277] U dopisnici iz srpnja moli da mu javi kad pristigne pošiljka iz Venecije u Šibenik da je može doći pridići, a u naredne dvije dopisnice potvrđivao je svoj dolazak u Šibenik.[278]
Tijekom 1913. godine I. Meštrović je ponovno boravio u Rimu, a Šime Grubišić mu je pomagao u opremanju obiteljske kuće u Otavicama namještajem. Ivan je uz pismo priložio skice za drveni krevet uz molbu da angažira stolara Josipa Šilla za izradi dva takva komada namještaja. Skice nažalost nisu sačuvane, ali u pismu detaljno opisuje kakav namještaj želi:

Ovdje ti prilažem skice za jednu postelju, pa te molim da odeš do ovog drvodjelca što je za mene radio prozore, te ga upitaj bili mi prema ovom nacrtu mogao učiniti dvije postelje i što bi koštale obe. Ja bih želio da uzme hrastovo (kad nema kruškova) ili bar bukovo drvo. Ako mi bude htio ove dvije postelje dobro i jeftino učiniti poručiti ću mu još 2 ormara, jednu kredencu i dosta stolova i stolica. Zbog cijene, meni se čini da bi mogao ove dvije postelje za 200 k učiniti, nu ti mu nemoj govoriti ništa dole ti on ne rekne pošto će činiti. Kreveti bi morali biti gotovi do 20. maja. Molio bih te da mi nabaviš 2 madraca od vune ovoj veličini: 2 duge a po 1 m široke. Futer svijetao! Drvodjelcu moraš reći, ako se primi posla da nabavi i šušte. Rastumači mu da uzglavlje označeno sa A. netreba biti otraga izradjeno, jer se neće vidjeti. (Rim, 15. travnja 1913, Via Flaminia 122)"

Iz vremena Prvoga svjetskog rata nema sačuvanih pisama. U poslijeratnim godinama, 1920. godine, Meštrović se javlja Grubišiću iz Zagreba, raspituje se za njegovo zdravlje te iskazuje

[277] Tijekom 1912. godine gradio je novu obiteljsku kuću u Otavicama (Vesna Barbić, Meštrović i arhitekti, u: *RAD JAZU*, knj. 423, Zagreb, 1986, 145–165, 156).
[278] Dopisnica datirana 7.10.1912. i 3.11.1912. g., HR-DAŠI-181 *Osobni fond Vice Iljadica (1869.–1953.).*

divljenje njemu i svima onima koji unatoč lošoj situaciji u državi nisu izgubili optimizam. Najavljuje svoj odlazak u Cavtat zbog posla.[279]

Grubišić je 1926. g. bio u posjetu Meštroviću u Zagrebu, ali iz umjetnikova pisma pisanoga 16. prosinca 1926. godine razvidno je da se kratko zadržao i da zbog Meštrovićevih brojnih obaveza nisu imali dovoljno vremena za razgovor. Usput spominje zemljište u Splitu,[280] u završnom dijelu pisma napominje da mu se uvijek može obratiti kad nešto zatreba te mu prilaže ček povodom božićnih blagdana za njega i sestre. Nakon što je Grubišić primio pismo, na tome istome papiru 6. siječnja 1927. godine napisao je Meštroviću odgovor. Zahvaljuje mu na božićnome daru od 2000 kruna te piše svoje dojmove nakon što je obišao zemljište koje je Ivan kupio na Mejama. Oduševljen je položajem zaklonjenim od sjeverca na kojem bi moglo uspijevati razno egzotično bilje kao na susjednim posjedima Šillera i ministara, ali napominje kako će trebati mnogo novca za gradnju i zbog lošeg pristupa bit će teže prevoziti materijal. Pismo šalje i dr. P. Matiću[281] pa da i on kaže svoje mišljenje, te se iz prepiske Grubišića i Matića doznaje da je Meštrović njima povjerio osmišljavanje projekta i plana gradnje obiteljske kuće o kojoj bi Grubišić sa svojim sestrama vodio računa.[282]

Pisma potvrđuju da je Meštrović financijski skrbio o Grubišiću jer mu je ček poslao i u ožujku 1927. godine uz opravdanje da se nije dugo javljao zbog posla oko *Konjanika.*[283] Krajem godine poslao mu je iznos od 4000 dinara te najavio da će vjerojatno u južnije krajeve nakon Nove godine kad već nije stigao prije Božića.[284] Jednak iznos poslao mu je i u ožujku 1928. godine napomenuvši da putuje u Ameriku da odradi jedan posao zbog kojeg će se zadržati nekoliko mjeseci, ali ostavlja Grubišiću adresu na koju mu može pisati: *I.M. Art Institute of Chicago, Chicago, Ill. U.S.A.* Pozdravlja ga zajedno s njegovim sestrama. S druge strane pisma tekst je koji je pisao Grubišić vezano uz pomoć nekom neimenovanom prijatelju koji bi trebao putovati za Rim. No budući da je pisano na poleđini pisma primljenoga od Meštrovića, nameće se pitanje je li Grubišić tu molbu naposlijetku poslao.

---

[279] U Cavtatu je Ivan Meštrović bio angažiran na gradnji mauzoleja obitelji Račić. Skice je izradio 1920. godine, gradnja je dovršena 1923. Vidi: Mirna Kump, Popis arhitektonskih djela i urbanističkih zahvata, u: *Rad JAZU: Ivan Meštrović*, knj. 423, Zagreb, 1986., 133-134.

[280] Riječ je o zemljištu na Mejama u Splitu, a u arhivskoj kutiji je među pismima sačuvan i jedan nacrt zemljišta iz 1926. g. s naznačenim parcelama, izvor: HR-DAŠI-181 *Osobni fond Vice Iljadica (1869.–1953.).*

[281] Dr. Pajo Matić bio je jedan od članova utemeljitelja Društva hrvatskih umjetnika „Medulić“ (Bulimašić, Sandi. *Društvo hrvatskih umjetnika „Medulić” (1908.–1919.): umjetnost i politika*, Zagreb: DPUH, 2016., 75)

[282] Isječke pisama između Grubišića i Matića objavila je Jordanka Grubač u prilogu pisanome za *Slobodnu Dalmaciju*. Analizirala je i ostala pisma iz Osobnog fonda Vice Iljadica (1869.–1953.) u šibenskom arhivu, vidi: Grubač, Jordanka. Tragom nepoznate prepiske: Meštrović i Šibenik, u: *Slobodna Dalmacija*, 5.7.1992., 13.

[283] Pismo je datirano 26.3.1927., a u to vrijeme radio je na konjaničkim skulpturama za Chicago koje su postavljene 1928. godine na ulaz u Grant Park.

[284] Datacija 22.12.1927. g., HR-DAŠI-181 *Osobni fond Vice Iljadica (1869.–1953.).*

Među pismima Šime Grubišića sačuvano je i šest pisama koje je primio od Ruže Meštrović u razdoblju između 1923. i 1926. godine. U to vrijeme ona i Ivan već su prolazili bračne razmirice, što njoj nije lako padalo, a tijekom 1925. godine zaključili su međusobne pregovore oko rastave.[285]

Krajem 1923. godine Ruža se Grubišiću javlja iz Sanatorija u Zagrebu.[286] Početak pisma otkriva da je njezino pismo odgovor na Grubišićevo u kojem se brižno raspitivao za njezino i Ivanovo zdravlje. Piše mu da su sada dobro zahvaljujući Svevišnjem, da se Ivan opravlja nakon loma ruke, a ona nakon operacije kakvu je imala i prije 14 godina.[287] Napominje da su u tijeku radovi na kući, ali da će ga rado ugostiti sljedeće godine. Sljedeće pismo pisano je 6. prosinca 1924. godine, no sadržaj je teško u potpunosti razumjeti bez Grubišićeva pisma na koje se osvrće. Naime, čudi se da je njegov nećak nije uspio pronaći u Zagrebu jer je samo u veljači putovala, te potvrđuje da će mu poslati nekoliko slika koje ima jer je ostale sa sobom ponio Ivan. Također piše da nije informirana kako je prošla Ivanova aktualna izložba, no pisao joj je da je pri pripremi bilo poteškoća.[288] Kronološki slijedi dopisnica kojoj je na aversu slika Meštrovićeva reljefa *Krist i Marija Magdalena* istesanoga u drvu.[289] U sažetom tekstu Ruža poručuje da uz najavu uvijek može biti njezin gost, te čestita nadolazeće blagdane. U sljedećoj godini značajno su se promijenile okolnosti pisanja. Naime, 2. srpnja 1926. godine Ruža piše Šimi Grubišiću da prema najavi Ivan dolazi u Split i da ima u planu susret s njime, ali je i natuknula da je njihovu braku došao kraj te joj je mučno o toj temi pričati. Premda je u prethodnim pismima Grubišiću nudila gostoprimstvo, u ovome napominje da je njen stambeni prostor sada stan s jednom spavaćom sobom i stoga nema prikladne uvjete da bi ikoga mogla primati na spavanje. Sljedeće pismo pisano 24. studenoga iste godine Ruža započinje isprikom Grubišiću što se nisu uspjeli sresti u Zagrebu jer je u vrijeme njegova dolaska bila pošla na put za Rijeku i Pazin. Uručuje mu pozdrave gospođe Procinkijević,[290] ali i svojega bivšeg supruga što svjedoči o njihovu specifičnom prijateljskom odnosu nakon rastave. Kronološki posljednje Ružino pismo iz

[285] Više u: Duško Kečkemet, *Život Ivana Meštrovića (1883.–1962.–2002.)*, sv. I., Zagreb, 2009., 462–464.
[286] Pismo datirano 7.11.1923. g., HR-DAŠI-181 *Osobni fond Vice Iljadica (1869.–1953.).*
[287] U vrijeme Meštrovićeve izložbe na Secesiji u Beču 1910. godine Ruža je zbog komplikacija uzrokovanih izvanmaterničnom trudnoćom završila na zahtjevnoj operaciji. Vidi: Duško Kečkemet, *Život Ivana Meštrovića (1883.–1962.–2002.)*, sv. I., Zagreb, 2009., 203.
[288] U vrijeme pisanja pisma otvorena je izložba u Brooklyn Museumu u New Yorku koja je trajala od 19. studenog 1924. do 17. siječnja 1925. godine. Vidi: Plazibat Zima, Danica. Ivan Meštrović u Americi, u: *Život umjetnosti: časopis o modernoj i suvremenoj umjetnosti i arhitekturi*, Vol. 60 No. 1, 1998., 98–107., 99–100.
[289] Poštanski pečat je otisnut preko teksta pa se slabije očitava datum, ali vjerojatno se radi o 29. X. 1925. g.
[290] Vjerojatno se radi o Mariji Seljan-Procinkijević, supruzi inženjer Viktora Procinkijevića. S njima su se supružnici Meštrović upoznali prije Prvoga svjetskog rata kad je inženjer Procinkijević poslom bio vezan uz drniški kraj. Njihovo prezime se u pismima spominje u različitim varijantama. Ruža piše Prozinkiević.

pohrane Državnog arhiva u Šibenik je dopisnica datirana 31.12.1926. g. Na aversu je Meštrovićev potpisan crtež *Bogorodica s Djetetom* što je Ruži poslužilo kao prigodan motiv za čestitanje Božića i Nove godine.

Nevelik broj pisama razmijenjenih između Šime Grubišića i supružnika Ruže i Ivana Meštrovića pohranjen u šibenskom arhivu ne pruža podatke koji bi bacili novo svjetlo na ijedan segment biografije ili stvaralaštva Ivana Meštrovića, no otkrivaju prirodu njihova odnosa koja je bila ispunjena međusobnim uvažavanjem, poštovanjem i iskrenim prijateljstvom.

4.1.8. Nikola Adžija (1875.–1972.)

Nikola Adžija piše Ivanu Meštroviću 12. listopada 1933. godine[291] kao dugogodišnji prijatelj[292] vezano uz otvorenje škole koju je projektirao za svoje selo Otavice. Navodi da radovi nisu sasvim dovršeni, da se čeka na nabavku klupa, ali čim škola bude opremljena počet će se održavati nastava za djecu te planiraju održavati i tečajevi za nepismene odrasle. Mišljenja je da svečano otvorenje nije neophodan preduvjet da bi škola započela s radom pa predlaže da se otvorenje odgodi do proljeća kad će i Meštrović moći lakše izdvojiti nekoliko dana za putovanje u zavičaj. No u zaključku ističe da se odluka o datumu otvorenja može promijeniti ako se ne slaže s razloženim prijedlogom.

Adžijino pismo daje novo svjetlo na pismo fra Luje Plepela pisano gotovo godinu dana ranije dana 17. studenoga 1932. g.[293] Naime jasnije je što zašto je fra Lujo napomenuo Meštroviću da se pomoli da planovi sa školom uspiju. Premda je tada iznio neke svoje ideje oko mogućeg datuma otvorenja, već je bilo očigledno da bi se radovi mogli oduljiti i da dovršetak radova neće nastupiti tako brzo kao što je fra Lujo priželjkivao.

4.2. Dopisivanje s književnicima

Ivan Meštrović održavao je društvene veze s brojnim književnicima, no za analizu su odabrana samo pisma Ive Vojnovića, Augustina (Tina) Ujevića i Josipa Kosora. Prva dvojica bili su

[291] Pismo Nikole Adžije upućeno Ivanu Meštroviću, AAM, pup, ident. br. 56 A1.
[292] Ujedno je tada obnašao i dužnost načelnika Općine Drniš pod koju su u to vrijeme pripadale i Otavice, vidi: Kosor 1, 1995: 507–509.
[293] Pismo fra Luje Plepepla upućeno Ivanu Meštroviću, AAM, pup, ident. br. 681 A1.

zajedno s Meštrovićem aktivni protagonisti žive dalmatinske umjetničke scene koju je u periodu pred Prvi svjetski rat obilježila neskrivena političnost. Obojica su pisali za šibenski politički list *Naprednjak*. Josip Kosor pridružen je zbog svojega drniškog porijekla i snažne povezanosti s rodnim krajem, premda je u rodnom selu Trbounju proveo samo najranije godine svojega života.

4.2.1. Ivo Vojnović (1857.–1929.)

Književnik Ivo Vojnović početkom 20. stoljeća bio je književni pandan Ivanu Meštroviću u stvaranju motiva izravnoga ideološkog naboja[294] – dok je Meštrović u likovnoj umjetnosti nastojao stvoriti ikonografske obrasce koji bi odražavali duh južnoslavenskog identiteta, u isto je vrijeme Ivo Vojnović u svojim književnim djelima tražio barbarogenijski iskon južnoslavenskog identiteta također nadahnut južnoslavenskom prošlošću i Kosovskim mitom.[295]

Vojnović je bio autor predgovora nazvanog *Akordi* za Izložbu Meštrović–Rački održanu u Zagrebu 1910. godine, potom autor slogana *Nejunačkom vremenu u prkos* za izložbu Društva Medulić održanu iste godine i epitafa *aveti Markova gnjeva* otisnutoga na početku kataloga izložbe.[296] Uspjeh koji je postigao priskrbio mu je ulogu autora teksta za katalog Međunarodne izložbe u Rimu 1911. godine. Njihov specifičan odnos prema nacionalnome identitetu temeljenome na velikoj razini mitologizacije povijesnoga naslijeđa imao je brojne pristalice u umjetničkim i intelektualnim krugovima, a lako su dopirali i do širih narodnih masa.[297] Premda bi se prema Vojnovićevoj stalnoj medijskoj prisutnosti tih godina moglo izvući zaključak da je zadobio svojevrstan estradni status, pisma koja je slao Ivanu Meštroviću tijekom 1911. godine

[294] Vidi: Rafolt, Leo. Nepovoljna vremena za rađanje nacije: O ideološkim supstratima Vojnovićeva dramskog stvaralaštva (i njihovu prešutnom kontinuitetu), u: *Književna smotra*, 42 (2010), 156 (2); 21–32.

[295] Sintagma preuzeta od Lea Rafolta, vidi: Kalajdžić, Ahmet. Predavanje "Ivo Vojnović i Kosovski mit", u: *Dubrovački vjesnik*, (5.12.2017.) preuzeto s: https://dubrovacki.slobodnadalmacija.hr/dubrovnik/vijesti/kultura/predavanje-ivo-vojnovic-i-kosovski-mit-520266 (28.8.2020.)

[296] Bulimašić, Sandi. *Društvo hrvatskih umjetnika „Medulić" (1908.–1919.): umjetnost i politika,* Zagreb: DPUH, 2016., 187.

[297] Usp. Kravar, Zoran. Vidovdanski protusvjetovi i Matoševi protutekstovi, u: *15 dana,* br. 4–5, 2004., 8–15, 8.; Prelog, Petar. *Hrvatska moderna umjetnost i nacionalni identitet,* Zagreb: IPU, 2018., 104–108.; Bulimbašić, Sandi. Društvo hrvatskih umjetnika 'Medulić' – vizionari vremena", u: *Dan vredan veka* 1. XII 1918., ur. Radovan Cukić, Veselinka Kastratović Ristić, Marija Vasiljević, katalog izložbe, Beograd: Muzej Jugoslavije, 2018., 49–64.; Bulimbašić, Sandi. Medulić, the Association of Croatian Artists in the Context of Central European Artistic and Political Aspirations: The Myth and the Nation", u: *Art and Politics in the Modern Period,* ur. Dragan Damjanović, Lovorka Magaš Bilandžić, Željka Miklošević, Jeremy F. Walton, Zagreb, 2019., 243–254.

govore o njegovoj teškoj materijalnoj situaciji koja nikako nije korespondirala s popularnošću koju je uživao. Pisma svjedoče o prilično velikoj financijskoj krizi jer se u svih šest poslanih pisama spominje molba za posudbu novca i/ili vraćanje ranije posuđenoga.

Pismo oznake 898 A1 zapravo je kratka poruka na komadiću papira na kojoj moli posudbu od 50 kruna obećavajući da će sve vratiti do 1. II. o. g. jer ne želi moliti *slavnog intendanta*. Ako je za pretpostaviti da je poruka pisana 1910-ih, intendant kazališta u Zagrebu je bio Vladimir Treščec[298] te iz takve poruke gotovo nedvosmisleno se može izvesti zaključak da nisu imali dovoljno blizak odnos da bi ga moga tražiti ikakav novac mimo redovnih kazališnih honorara.

U sljedećem, nedatiranome pismu, Ivo Vojnović predlaže Ivanu Meštroviću model poravnavanja računa, naime dužan je Meštroviću 150 kruna koje mu namjeravao vratiti tako da od Odbor Srpske izložbe u Rimu zatraži 200 kruna za katalog koji je pisao. Napomenuo je da je počeo pisati radnju, no nije precizirao koju. Navodi da je uz pismo je priložio *namiru,*[299] namira uz to pismo nije sačuvana.

Sljedeće pismo također je nedatirano, no s obzirom na sadržaj kronološki slijedi nakon prijedloga o načinu vraćanja duga. Očito je Vojnoviću ponovno ponestalo novca i nije mogao čekati da mu Odbor isplati dodijeljenu novčanu nagradu pa mu je Ivan Meštrović uplatio vlastitih 600 kruna kao predujam. Vojnović je stoga pisao Odboru u Beograd da se novac od nagrade ima isplatiti Meštroviću, te u pismu obavještava Meštrovića da na temelju namirnice[300] koju mu prilaže može podići svoj novac od Odbora.

Na pismu oznake 898 A4 nije u zaglavlju navedena godina, naveden je datum 9/V i mjesto pisanja *na kolodvoru*. Ponovno moli posudbu, no ovoga puta iz njegovih riječi izvire još veći očaj i bezizlaznost. Navodi da su mu zaplijenjene neke privatne stvari i da su mu u spašavanju toga odbili pomoći i intendant[301] i Dionička Tiskara i Matica Dalmatinska. Nije se libio obratiti Meštroviću jer je bio uvjeren da će ga kao umjetnik najbolje razumjeti u nevolji u kojoj se

[298] Na mjesto intendanta došao je 1909. i tu je dužnost obavljao do 1918. g., vidi: Nikčević, Sanja. Dramski repertoar HNK u Zagrebu za vrijeme Prvoga svjetskog rata ili nastavak tadašnje poetike, politike i organizacije, u: *Dani Hvarskoga kazališta: Građa i rasprave o hrvatskoj književnosti i kazalištu*, Vol. 41 No. 1, 2015., 356—382., 357–358.

[299] Namira ili namirnica – dokument za prijenos gotovine ili vrijednosnih papira između dvije osobe.

[300] U Namirnici datiranoj 1. svibnja 1911. g. naveo je da je od Ivana Meštrovića primio predujam od 600 kruna za ugovorenu nagradu koju mu je dosudio Odbor Srpske izložbe u Rimu za pisanje i oblikovanje Kataloga Srpskog Umetničkog Paviljona.

[301] Ivo Vojnović je od 1907. godine bio zaposlen kao dramaturg u Zemaljskom kazalištu u Zagrebu (danas Hrvatsko narodno kazalište), no 1911. godine mu je istekao ugovor, a intendant Vladimir Treščec-Branjski (1870.–1932.) je odlučio uskratiti mu novi zbog prevelike političke involviranosti, ali su ipak sklopili ugovor prema kojemu će mu se isplatiti godišnja naknada za novo djelo koje će ustupiti kazalištu, vidi: Girjak, Zoran. O književnom i javnom djelovanju Iva Vojnovića s posebnim osvrtom na „supetarsku aferu“ 1907. godine, u: *PILAR – časopis za društvene i humanističke studije*, god. VI. (2011.), br. 12 (2), 9–49, 32–33.

našao. Tražio ga je za 3 mjeseca 300 kruna tvrdeći da je uistinu došlo do toga da je *živjeti ili umrijeti*. Pismo završava riječima: *Bog Vas blagoslovio! Vaš tužni Ivo.*

U pismu oznake 898 A6, datiranome 23. svibnja 1911. g., postaje jasno da je zbog prevelikih dugova Vojnoviću bila zaplijenjena plaća. Premda u početku čestita Ivanu Meštroviću na zadobivenoj slavi – *Ja živim i uživam u slavi Vašoj, koja je slava cijelog našeg Juga.* – u nastavku se nastavlja žaliti na svoju zlu kob te moli za posudbu iznosa od oko 300 kruna. Gotovo besramno pri kraju pisma piše da izmoli od Odbora tu svoticu zaključivši:

> *Bog će Vam nadoplatiti tu dobrotu. Kako Vas je već nagradio za svu blagostivu pomoć što ste mi je često iskazali.*

U pismu datiranome 29/VI traži 20 fiorini na samo par dana jer je kazališna kasa zatvorena. Očito borave u istome gradu kad tako brzo očekuje posudbu i obećava brz povratak posuđenog. Razloge Meštrovićeve samilost prema Vojnoviću vjerojatno je moguće pronaći u mogućoj Meštrovićevoj svjesnosti da su u njegovu tadašnjem uspjehu na umjetničkoj sceni udjela imali i Vojnovićevi tekstovi, te u njihovu suglasnom programatskom podređivanju umjetnosti nacionalnim i političkim idejama. Pored toga, mogući razlog je i velika razlika među godinama koja je u Meštroviću izazivala poštovanje koje ga je priječilo da olako odbije molbe upućene od 26 godina starijega kolege i suradnika. Međutim, tijekom Prvoga svjetskog rata putovi su im se razišli, Ivan Meštrović odlazi u emigraciju, a Ivo Vojnović u Dubrovnik gdje je 1914. g. uhapšen zbog protuaustrijskog djelovanja nakon čega je proveo 10 mjeseci u zatvoru u Šibeniku. Zalaganjem utjecajnih prijatelja 1915. godine smješten je na bolničko liječenje u bolnicu Sestara milosrdnica u Zagrebu gdje je proboravio ostatak rata.[302] Nakon rata njihova imena više se ne spominju u istome kontekstu.

4.2.2. Josip Kosor (1871.–1961.)

Josip Kosor književnik je koji je potekao iz Trbounja, sela u blizini Drniša za koje je kasnije slikovito precizniji smještaj naznačavao riječima *dan i po magarećeg hoda od Meštrovićevih Otavica*.[303] S roditeljima je u ranome djetinjstvu otišao u Slavoniju trbuhom za kruhom poput

[302] Girjak, Zoran. O književnom i javnom djelovanju Iva Vojnovića s posebnim osvrtom na „supetarsku aferu" 1907. godine, u: *PILAR – časopis za društvene i humanističke studije*, God. VI. (2011.), br. 12 (2), 9–49, 11.
[303] Kosor, Josip. *Moj prijatelj Stefan Zweig: Nepoznata pisma Josipa Kosora Stefanu Zweigu*, Ivica Metičević (pr.), Zagreb: Matica hrvatska, 2022., 13.

brojnih sumještana. Po završetku pučke škole od 1890. do 1902. g. radio je kao općinski, sudski i odvjetnički pisar u nekoliko slavonskih mjesta. Početkom 20. stoljeća počinje živjeti u Zagrebu, zaposlio se u odvjetničkoj pisarnici. Kraće književne forme objavljivao je u brojnim periodičkim glasilima. U prvom razdoblju svojega stvaralaštva opisuje težak život dalmatinskih, bosanskih i slavonskih seljaka (romani *Rasap*, *Radnici* i *Cupalo*; zbirke pripovijedaka *Optužba* i *Crni glasovi*), zbog čega je prozvan hrvatskim Maksimom Gorkim s kojim je bio i u prijateljskim odnosima. Od 1905. putuje Europom, boravio je u Beču, Münchenu, Berlinu i Parizu. Od 1907. godine zaposlen je u Beču kao pisar u Ministarstvu javnih radova, na tome je mjestu radio do 1911. godine i tada je imao priliku upoznati Stefana Zwiga, renomiranoga austrijskog književnika koji je imao velikoga utjecaja na Kosorovo okretanje prema pisanju dramskih djela.[304] Za vrijeme boravka u Beču upoznao je i Ivana Meštrovića.[305] Nakon uspjeha drame *Požar strasti,* 1911. dobio stalnu državnu potporu austrijske vlade te je do 1915. godine živio u Beču i Münchenu. Usred Prvoga svjetskog rata, 1915. godine odlučio je prebjeći u Švicarku i uzeti srbijansko državljanstvo pa mu je uskraćena potpora za književno stvaranje. No tada je počeo dobivati potporu srbijanske vlade koja je potrajala od 1916. do 1919. godine. U tome je periodu devet mjeseci boravio u Rusiji, nakon toga odlazi u London gdje ostaje do 1918., a 1919. odlazi u Pariz.[306] Taj trogodišnji period na neki su način uokvirila dva pisma koja je poslao Ivanu Meštroviću, prvo iz Odesse u Rusiji 1916. godine te drugo iz Londona pisano 1919. godine.[307]

Josip Kosor piše iz Odesse veoma razočaran saznanjem da je odgođena Meštrovićeva izložba koja je treba biti postavljena u Petrogradu.[308] Za tu priliku Kosor je dobio zadatak napisati esej

---

[304] Stephan Zweig bio je svojevrstan mentor, ali i mecena Josipu Kosoru, a o prirodi njihova odnosa najdirektnije svjedoče nedavno objavljena pisma u knjizi: Kosor, Josip. *Moj prijatelj Stefan Zweig: Nepoznata pisma Josipa Kosora Stefanu Zweigu*, Ivica Metičević (pr.), Zagreb: Matica hrvatska, 2022.

[305] Josip Kosor dočarao je svoje dojmove pri susretu s Ivanom Meštrovićem u Beču riječima: *Misao, a je on moj uži zemljak, on iz Otavica, a ja iz Trbounja, napunjala me je ponosom, dočaravajući mi jeruzalemsku prirodu onog kamenog kraja kršne Zagore, koja je bacila stvaralačko sjeme u njegovu goruću umjetničku dušu.;* vidi: Brešić, Vinko. *Autobiografije hrvatskih pisaca*, Zagreb: AGM, 1997., 358.

[306] Tijekom svojih putovanja sklopio je prijateljstva s mnogobrojnim hrvatskim umjetnicima, između ostaloga s Ivanom Meštrovićem, Vladimirom Becićem i Mirkom Račkim. Stupio je u kontakt i sa stranim intelektualcima, među njima su bili prethodno spomenuti Maksim Gorki, Hermann Bahr, Stefan Zweig, Stanisław Przybyszewski, Konstantin Stanislavski. U međuratnom razdoblju putuje Švicarskom, Skandinavijom, Rusijom, Engleskom i Francuskom, a nakon Drugoga svjetskog rata seli se u Dubrovnik gdje proboravio ostatak života. Vidi: Hrvatska enciklopedija Leksikografskog zavoda „Miroslav Krleža“, http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=33339 (15.9.2019.); Pilić, Šime. Građa i prilozi za Leksikon Drnišana, u: *Godišnjak Titius,* br. 9 (2016), 11-138., 69 –70.

[307] Pisma Josipa Kosora upućena Ivanu Meštroviću, AAM, pup, ident. br. 461 A1–A2.

[308] Iz pisama koje je Ivan Meštrović uputio 1916. g. Anti Trumbiću doznaje se da je izložba odgođena jer mu je srpski poslanik u Londonu Mate Bošković javio da nisu u mogućnosti osigurati siguran prijevoz djela iz Londona u Rusiju, vidi: Passek, Zvonimir. Pisma kipara Ivana Meštrovića predsjedniku Jugoslavenskog odbora Anti Trumbiću 1914.–1918. g., u: *Starina*, knj. 57, Zagreb, 1978., 325–342, 332.

i premda su mu javili da može pričekati s radom, on ga je ipak napisao te je prijevod teksta na ruski jezik poslao Maksimu Gorkom za ljetopis koji je uređivao. Potom piše da nije mogao ostati u Petrogradu jer mu nikako nije odgovarala klima. Pokušavao je dočarati kako je neobičan kraj u kojem je boravio, no tvrdi kako se to ipak mora doživjeti kako bi se shvatila punina surovosti, pustoši u kojoj se osjećao *kao izgubljeni vuk, za koga nigdje ni korita ni utoka.* Aludirajući vjerojatno na ratna stradanja piše da će se uskoro probuditi iz stanja u koje je zapao te napisati dramu o stradanju i preporodu. Učio je ruski te nastavak pisma piše na ćirilici kombinirajući ruski i hrvatski redajući pomalo neskladne rečenične konstrukcije.[309] Izvijestio ga je da će i srbijanski diplomat u Rusiji Miroslav Spalajkić rado pomoći u realizaciji njegove izložbe u Petrogradu.[310] Na kraju pisma upućuje pozdrav Ivanu i njegovu bratu Peši (Petru).
Sljedeće pismo napisano je 25. veljače 1919. godine u Londonu. Utječe se Meštroviću da se u Parizu pobrine za njegova brata koji je zapao u životne tegobe pozivajući se na ljubav prema obitelji kao elementarnu ljudsku vrijednost:
(…) *ti znaš kako je u mom kraju gdje smo mi nikli, ljubav bratska i roditeljska elementarna i tragičan elem osjećaju te ljubavi*.

Poslao mu je, vjerojatno uz pismo, svoju posljednju pjesmaricu i esej. Ponavlja molbu da pronađe nekakvo rješenje za njegova brata upućujući ga da se obrati srpskom poslanstvu u Parizu. Pismo zaključuje pozdravom umjetniku i supruzi Ruži.
Premda u djetinjstvu nisu dijelili rodni kraj, do poznanstva Ivana Meštrovića i Josipa Kosora došlo je kasnije tijekom mladenačke dobi. Iako su obojica jako brzo postali stanovnici svijeta, rodni kraj bio je spona koja ih je poveziva. Kosor u svojim pismima Meštroviću izravno i neizravno spominje zavičaj kako bi markirao istovjetnost njihovih životnih načela koja je od rane dobi uvjetovalo tradicijsko naslijeđe kršnoga dalmatinskog zaleđa. S obzirom na dobar društveni i medijski status koji je uživao Ivan Meštrović, ne čudi da se i Kosor htio prikloniti svjetlu aure njegove popularnosti, ali je naglašavanje subratimstva vjerojatno bilo i u nadi da će lakše izvojevati uslugu koju je tražio

[309] Pismo prevela Olga Nerlović.
[310] O pismu iz Odesse vidi: Prančević, Dalibor. Between Art Nouveau and the Avant-Garde: The Personal (Ego) Network of Ivan Meštrović and the Map of Critical Reception of His Work during the 1910s, u: *Modern and Contemporary Artists' Networks. An Inquiry into Digital History of Art and Architecture,* Kolešnik, Ljiljana ; Horvatinčić, Sanja (ur.), Zagreb: Institut za povijest umjetnosti, 2018., 38–62, 58–59.

4.2.2. Augustin (Tin) Ujević (1891.–1955.)

Augustin (Tin) Ujević se u mladenačkim danima pridružio grupaciji mladih aktivista koji su se otvoreno i javno zalagali za ujedinjenje južnih Slavena putem raznih lokalnih tiskovina. Politička uvjerenja dovela su u vezu dvojicu umjetnika – Tina Ujevića i Ivana Meštrovića. U pohrani Arhiva Atelijera Meštrović u Zagrebu sačuvano je nekoliko pisama koja piše Ivanu Meštroviću iz Pariza tijekom 1916. i 1917. godine, no za razumijevanje sadržaja pisama potrebno je vratiti se nekoliko godina unatrag i sagledati početke njihova poznanstva i svojevrsnog su-djelovanja temeljenoga na jednakim političkim idealima i sličnoj ideji nacionalnoga identiteta. Augustin Ujević prvotno je bio pravaškoga političkog opredjeljenja te tijekom boravka u Zagrebu između 1909. i 1911. godine piše angažirane tekstove za pravaška glasila.[311] Međutim, radikalno mijenja svoje političko usmjerenje te javno istupa kao gorljivi pristalica naprednjaštvu i jugoslavenskoga nacionalističkog pokreta.[312] Po povratku u Zagreb nakon kratkotrajnog boravka u Beogradu 1912. godine bio je uhićen zbog svojega antimonarhijskog djelovanja te je po presudi izgnan iz Zagreb pa odlazi u Split, a na putu je svratio u Šibenik o čemu je izvijestio lokalni list *Naprednjak* za koji je i sam pisao.[313] Izvještaji o ponovnome uhićenju svjedoče da nije strogo poštovao presudu.[314] U Splitu je nastavio aktivno političko djelovanje pridruživši se tamošnjoj nacionalističkoj omladini među kojima su bili Jerolim Miše, Ivo Vojnović, Oskar Tartaglia, Milostisalv Bartulica i Vladimir Čerina. Oni su

[311] U književnosti se javlja 1919. godine objavom soneta *Za novim vidicima* u pravaškome časopisu *Mlada Hrvatska*, a kao mladohrvatu književni uzor kojega je smatrao i svojim učiteljem (*Rabbi*) bio mu je Antun Gustav Matoš, vidi Oraić Tolić, Dubravka. *Čitanje Matoša*, Zagreb: Naklada Ljevak, 2013., 258.

[312] Augustin Ujević zajedno je s Krešom Kovačićem 1912. g. u Beogradu tiskao brošuru *Hrvatska u borbi za slobodu* te program *Narodno ujedinjenje* što mu je uz javne istupe priskrbilo privremeno utamničenje, više o tome u: Luetić, Tihana. Balkanski ratovi i studentska mladež u Hrvatskoj, u: *B'lgaro-h'rvatski političeski i kulturni otnošenija prez vekovete. Sbornik v čest na 75-godišninata na Rumiana Božilova*, Eldarov, Svetlozar; Ognjanova, Irina; Balčeva, Antoaneta; Mindova, Ljudmila (ur.), Sofia, Bugarska: Bugarska akademija znanosti, Paradigma, 2015. 147–170.

[313] *Naprednjak* (1911.–1914., 1921.) – *List hrvatske pučke napredne stranke* pokrenut je 14. srpnja 1911. nakon prestanka izlaženja *Kremenjaka*, kao novo glasilo šibenskog ogranka naprednjačke stranke. Od 1912. godine nosio je podnaslov *Nejunačkom vremenu u prkos*. Vlasnik lista bio je Vlatko Iljadica s drugovima, a odgovorni urednik Krste Živković Šupuk. Dok je list izlazio u Šibeniku A. Ujević je svoje tekstove diktirao telefonski Đorđu Miliši, a do toga podataka došao je Stanko Ferić prelistavajući sudske spise s obzirom na to da su dopisnici često saslušavani na sudu, a brojni su članci bili cenzurirani. Godine 1913. *Naprednjak* je izlazio u Splitu, a uredništvo su preuzeli A. Ujević i M. Bartulica.

[314] A. Ujević je izgnan s područja Kraljevine Hrvatske i Slavonije, ali je mogao boraviti u dalmatinskim gradovima s obzirom na to da Hrvatska tada nije bila objedinjena unutar svojih današnjih granica te je Dalmacija bila izvan teritorija na koji mu je bio zabranjen pristup. Vijest o utamničenju te puštanju na slobodu objavljena je u 41. broju *Naprednjaka,* 27. rujna 1912. godine. Vjerojatno je krajem godine Ujević prekršio izrečenu zabranu jer *Naprednjak* izvještava da je u prosincu ponovno bio utamničen (u: N. N. O našem drugu Ujeviću, u: *Naprednjak,* br. 54, 28. prosinca 1912., 1). O političkome aktivizmu Tina Ujevića detaljno je pisao Srećko Lipovčan u knjizi *Mladi Ujević, politički angažman i rana proza (1909.–1919.)* izdanoj u nakladi Književnog kruga Split 2002. g.; vidi i: Matijević, Zlatko. Recenzija, u: *Časopis za suvremenu povijest*, Vol. 35, No. 2, 2003., 646–648., 648.

poput njega pisali za brojna dalmatinska nacionalistička glasila. [315] Augustin Ujević istaknuo se u pisanju političkih pamfleta u kojima je nastojao artikulirati njihove političko-kulturne težnje te animirati ostalu mladež da im se priključi u borbi, često pritom uzimajući Ivana Meštrovića za primjer ideološki ispravno postavljenog umjetnika.[316] Ivan Meštrović se nakon izložbe *Nejunačkom vremenu u prkos* održane u Zagrebu 1910. g. prometnuo u jednog od predvodnika ideje južnoslavenske uzajamnosti, jednoga od istaknutijih ideologa jugoslavenstva te u svojevrsnog tvorca ikonografije koja je imala aspiracije odražavati narodni duh.[317] Uspjeh postignut na Međunarodnoj izložbi u Rimu godinu kasnije pružio mu je umjetničku afirmaciju na svjetskoj kulturnoj sceni, ali priskrbio mu je i snažniji politički autoritet. Međutim Meštrović je sa stajališta profesionalne politike, kako prepoznaje Vinko Srhoj,[318] sasvim netipičan jer izbjegava strogu stranačku stegu te ostaje vjeran svojoj idealističkoj ideji jugoslavenstva. Idealizam je bio pokretač i Ujevićeva političkog aktivizma, no u svojem je nastupu bio bitno manje pragmatičan i diplomatičan što ga je u više navrata odvelo iza rešetaka.[319] Zajedno s Milostislavom Bartulicom pokrenuo je 1913. g. u Splitu glasilo *Ujedinjenje* koje je ubrzo bilo zabranjeno, a njih dvojica bila su internirana na četiri mjeseca.[320] Meštrovićeva reakcija na njihovo uhićenje ostala je zabilježena u pismu upućenome Ivi Tartagli.[321] Težnja za slobodnim

---

[315] Više o glasilima te pokretačima, urednicima i suradnicima vidi u: Kuić, Ivanka. *Splitske novine 1918.–1929.*, katalog izložbe, Split: Sveučilišna knjižnica u Splitu, 1999., 9.

[316] *Mi hoćemo da pripravimo kulturno izmirenje govedara Vuka i gospodskoga literata u čakavskome Spljetu, poljubac Ante Starčevića i Crnoga Gjorgja, zagrljaj Kneza Mihajla s Eugenom Kvaternikom, hoćemo da skladnost Dubrovnika nakalamimo na viteštvo Šumadije i da neobuzdanost Meštrovića vjenčamo s mekoćom kajkavskih brežuljaka. Naša Jugoslavija (mogao bih kazati: naša Srbija ili naša Hrvatska jer su to idealnosti sukladne, i predstavljaju jedan etatizam) nije posljedica prazne volje, da se promijene granice na geografskim kartama, već daleko više jedna nutarnja potreba naših duša, koje hoće sjedinjenje dosadašnjih raznorodnih kulturnih elemenata i harmoniju duhovnih vrijednosti do danas disparatnih. Naše tendencije, kako se vidi, nijesu prazno političke: one su u prvome redu kulturne, ali ne mogu da ostanu samo čisto kulturne*., u: Ujević, Augustin. Iz omladinskih krugova: Za Mladu Dalmaciju, u: *Naprednjak*, br. 44, 11.listopada 1912., 2. Ukupno je objavio 7 tekstova u tome glasilu, a o njegovu suradništvu za *Naprednjak* pisao je i Srećko Lipovčan u članku: Prozno djelo mladog Ujevića (Kriterij funkcionalnosti i tipološka sistematizacija tekstova), u: *Croatica*, 47–48/1998.–1999., 119–145, 139.

[317] Više o temi je pisala Sandi Bulimbašić, *Društvo hrvatskih umjetnika „Medulić" (1908.–1919.): umjetnost i politika*, Zagreb: DPUH, 2016., 187–193.

[318] Vinko Srhoj, Ivan Meštrović i politika kao prostor ahistorijskog idealizma, u: *Ars Adriatica*, 4/2014., 369–384., 369.

[319] Koliko je ekstreman bio Augustin Ujević u svojem jugoslavenskome aktivizmu svjedoči događaj opisan u pismu kojeg Đorđe Miliša 1958. godine piše Josipu Brozu Titu. Opisuje kako je skupina nacionalističke omladine, među kojima su glavni protagonisti bili Vladimir Čerina (1891.–1932.) i Augustin Ujević, planirala atentat na nadvojvodu Franju Ferdinanda kod Drniša 1913. godine. S planovima je bio upoznat i Ivan Meštrović koji je tada boravio u Drnišu. Međutim, nadvojvodin put u Dalmaciju je otkazan i planovi su propali. Prijepis pisma mi je na uvid dao Stanko Ferić koji je o tome pisao u članku: *100. obljetnica Prvog svjetskog rata (1914. – 2014.): Ljene šibenske priče iz Prvoga svjetskog rata*, u: Šibenik, br. 22, 2014., 19.

[320] Kuić, Ivanka. *Splitske novine 1918.–1929.*, katalog izložbe, Split: Sveučilišna knjižnica u Splitu, 1999., 9.; Anđelka Stipčević-Despotović, BARTULICA, Milostislav: Hrvatski biografski leksikon, http://hbl.lzmk.hr, (20.8.2020.)

[321] *Dječurlija je budalasta ali i državni odvjetnici nisu pametniji. Kakve pjesme, kakve bakaradžije. Što se sa pjesmom može rušiti? Kakvi su „veleizdajnici" oni što pjevaju. (Roma, 22. IV. 913.),* u: Machiedo-Mladinić,

izražavanjem svojih političkih ideja i ideala nagnala ga je da emigrira u Pariz u kojem je boravio do 1919. godine.[322] Godinu nakon njega i Ivan Meštrović napušta domovinu te tijekom toga vremena boravi u nekoliko europskih gradova – u Rimu, Parizu, Cannesu, Ženevi i Londonu.[323] Tijekom političkog izgnanstva Meštrović postaje jedan od članova Jugoslavenskog odbora,[324] a Ujević djeluje s mladim emigrantima, među kojima su bili i neki njegovi splitski suradnici, okupljenima pod nazivom Jugoslavenska ujedinjena (nacionalistička) omladina.[325] Premda su u počecima imali gotovo istovjetno usmjereno djelovanje, s vremenom je došlo do sukoba i razilaženja članova jer se Omladina svojim radikalnijim metodama htjela prometnuti u samostalno političko tijelo, dok je Odbor imao namjeru svesti ih samo na svoj intelektualni servis.[326] Iz tog vremena u pohrani arhiva Atelijera Meštrović u Zagrebu sačuvano je nekoliko pisama Tina Ujevića, četiri upućena Ivanu Meštroviću 1916. i 1917. g. i jedno Anti Trumbiću 1917. godine. Iz pisama je sasvim jasno da Ujevića napušta idealistička fascinacija idejom južnoslavenske uzajamnosti zbog smjera u kojemu su politiku vodili istaknutiji članovi Jugoslavenskog odbora, ali i zbog nezadovoljstva nekorektnim ophođenjem pojedinih članova prema njemu.

U prvome pismu pisanome 13. prosinca 1916. godine piše da su se mimoišli u Parizu pa ga pismeno moli da mu unaprijed pošalje sredstva za naručeni rad jer se nalazi u teškoj financijskoj situaciji. Ne navodi o kakvome se tekstu radi, no spominje ga ponovno na dopisnici datiranoj 8. siječnja 1917. g. Dopisnica je poput prethodnog pisma adresirana na hotel u Cannesu u kojem je Meštrović boravio, a u sažetom tekstu piše da će sve biti gotovo do njegova povratka (za pretpostaviti je u Pariz) te da je pronašao dvije studije o kojima su razgovarali. Budući da je tekst dopisnice prilično pozitivno intoniran moguće je da je Ujeviću u međuvremenu stigla

---

Norka. *Prijatelji: Dopisivanje Ivana Meštrovića s Ivom Tartagliom u razdoblju od 1905. do 1947. godine*, Split: Književni krug, 2015., 69.

[322] Tijekom boravka u Parizu objavljivao je tekstove u splitskim, zagrebačkim i beogradskim glasilima (vidi: Lipovčanin, Srećko. Prozno djelo mladog Ujevića (Kriterij funkcionalnosti i tipološka sistematizacija tekstova), u: *Croatica*, 47–48/1998.–1999., 119–145, 138–144.)

[323] Kečkemet, Duško. *Život Ivana Meštrovića (1883.–1962.–2002.)*, I. sv., Zagreb: Školska knjiga, 2009., 355 – 371.

[324] Jugoslavenski odbor činili su politički emigranti iz Hrvatske, Slovenije i Srbije među kojima su bili Niko Županić, Ćiro Kamenarović, dr. Milan Srškić, dr. Nikola Stojanović, dr. Franko Potočnjak, Jovo Banjanin, Fran Supilo, Dušan Vasiljević, dr. Julije Gazzari, prof. Pavle Popović, dr. Ivo de Giulli, dr. Bogumil Vošnjak, dr. Ante Trumbić, dr. Hinko Hinković, Ivan Meštrović, dr. Josip Jedlovski (preuzeto s: Jugoslavenski odbor, u: *Proleksis enciklopedija*, https://proleksis.lzmk.hr/29378/ (25.8.2020.)

[325] Program njihova djelovanja nastavio se razvijati na temeljima jugoslavenske nacionalističke ideologije, a među istaknutijim članovima su uz A. Ujevića bili Ljubo Leontić, Niko Bartulović, Petar Sljepčević, Milostislav Bartulica, Vladislav Fabjančić, Vladimir Gačinović, Stevan Galogaža i Luka Smodlaka, vidi u: Antić, Ljubomir. Prvi svjetski rat i Hrvati, u: *Hrvatska revija*, br. 2, 2004., preuzeto s: https://www.matica.hr/hr/334/prvi-svjetski-rat-i-hrvati-20951/ (26.8.2020.).

[326] Isto.

tražena novčana uplata ili barem obećanje o skoroj uplati što ga je motiviralo za nastavak rada. Međutim, sljedeće pismo datirano 15. veljače sasvim je drugačije intonirano. Premda se Meštroviću obraća i dalje s poštovanjem, sasvim je razbješnjen načinom na koji ga je primio Ivo de Giulli.[327] Iz teksta pisma može se zaključiti da je Meštrović uputio Ujevića da od De Giulia traži nekakvu vrstu predujma za svoj rad, no on mu je posudio svega 25 franaka uz prigovaranje da je sasvim nerazumno to što je napustio mjesto dopisnika *Buletina Yugosalvie*[328] što je bilo redovno plaćeno 250 franaka mjesečno. Ujević pak u nastavku piše kako nikakav novac ne može zamijeniti njegov ponos i obraz te nakon razlaganja svojega mišljenja o neimenovanim članovima Odbora i o nekorektnome načinu na koji su se postavljali prema njemu pismo zaključuje riječima napisanim velikim slovima:

> *SA GOSPODOM KOJA MISLE DA JE MENI PREVELIKA ČAST DA Š NJIMA RAZGOVARAM, NE ŽELIM IMATI ODNOSA*.

No takav zaključak nije bio razlog da pismo ne završi srdačnim pozdravom*:*

> *Izraz najdubljeg udivljenja za Vas i za gospođu Ružu, Vaš odani Augustin Ujević*.

Odnos s članovima Jugoslavenskoga odbora bio je tema i pisma pisanog 5. ožujka. Na početku zahvaljuje Meštroviću na poslanih 300 franaka, te zahvaljuje Bogu na lojalnosti koju mu pokazuju on i Trumbić, a njima pribraja i Hinka Hinkovića, no ističe da postoje drugi *Jugoslaveni* koji su mu rad za *Bulletin* učinili ogavnim i nemogućim. Njih naziva neukim, stavljajući u opreku njihov manjak ukusa i mediokritetstvo sa svojim sistematičnim pristupom radu te visokim stupnjem samokritičnosti kad pristupa pisanju o jugoslavenskoj kulturi u Dalmaciji koja kod njih sasvim izostaje. Također objašnjava da mu je potrebna koncentracija i slobodno vrijeme da bi se mogao usmjeriti na jedan, iscrpan i cjelovit rad, a sve ostalo smatra najobičnijim *krparenjem*. Žali se što nije uspio dobiti stipendiju, za razliku od nekih s falsificiranim svjedodžbama kojima ne navodi imena. Završava pismo pozdravom Meštroviću i Trumbiću. U Meštrovićevoj se ostavštini našlo i pismo koje je 10. svibnja poslao Anti Trumbiću u kojemu piše da definitivno prekida suradnju jer je u više navrata prekršen njegov uvjet da se *zagorska djevojčura* ne miješa u njegov rad. Nije sasvim jasno na koga se referira

[327] Ivo de Giulli (Dubrovnik, 1876.–1957.) bio je hrvatski političar, diplomat, pravnik i javni radnik te pored toga, kako je prethodno navedeno i član Jugoslavenskog odbora.
[328] *Bulletin Yougoslave* bilo je glasilo Jugoslavenskog odbora koje je izlazilo između 1915. i 1919. godine, vidi: Jugoslavenski odbor: *Hrvatska enciklopedija*, preuzeto s: https://enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=29461 (26.8.2020.).

tim pogrdnom nadimkom, moguće je da se radi o Adeli Milčinović koja je bila bliska suradnica Meštrovića i Trumbića.[329]

Posljednje Ujevićevo pismo pisano je 12. srpnja 1917. godine. Prema sadržaju toga pisma može se zaključiti da su se nagomilali razlozi koji su ga nagnali na definitivno raskidanje suradnje s Jugoslavenskim odborom. Naime, uz sve nabrojene svjetonazorske razlike, nepoštivanja i patronizirajući odnos pojedinih članova, izgubio je godinu na sveučilištu jer mu gospodin Vesnić[330] nije na vrijeme dostavio dokumentaciju koju ga je tražio. Zamolio je Ivana Meštrovića da ga više ne pokušava nagovoriti na obnovu suradnje ako se ne ispune njegovi uvjeti u roku od tjedan dana, a to bi bilo *ispunjenje zahtjeva i lična isprika od g. Vesnića.*

Budući da u pohrani Atelijera Meštrović nema više pisama teško je zaključiti je li tu njihova komunikacija prestala ili samo nisu sačuvana pisma koja su kasnije izmjenjivali. No, zanimljivo je da se u biografskim pregledima djelovanja Augustina Ujevića često preskače njegova šibensko-splitska epizoda iz 1913. godine, a u radovima koji tematiziraju Meštrovićevo djelovanja u emigraciji tijekom Prvoga svjetskog rata izostavlja se Ujevićevo ime. Dvojicu mladića rođenih u Dalmatinskoj zagori u mladenačkim danima povezala je ideja o narodnome jedinstvu Hrvata, Srba i Slovenac te težnja za oblikovanjem umjetničkog izraza u kojem će se na najprikladniji način odražavati jugoslavenska kultura. Nakon Prvoga svjetskoga rata putovi su im se sasvim razdvojili, Meštrović je na svoj apolitičan način i dalje ostao politički utjecajan, dok se Ujević posvećuje pjesništvu i priklanja boemskome stilu života. Sačuvana pisma pružaju skroman uvid u kompleksne odnose hrvatske emigracije tijekom rata, te svjedoče o međusobnome uvažavanju dvojice umjetnika.

4.3. Dopisivanje s katoličkim svećenicima

U dalmatinskome zaleđu franjevci su odigrali veliku ulogu pri zadržavanju katoličkoga stanovništva tijekom i nakon ratova s Osmanskim Carstvom, a snažna međusobna povezanost

[329] Bogner Šaban, Antonija. Adela Milčinović: Uspjeh gospodina Crownenshielda (Mr. Crownenshield's Success), u: *Dani hvarskog kazališta*, Vol 32, No. 1, Split: Književni krug, 2006., 281–296., 283.

[330] Miljenko Vesnić (1863.–1921.) bio je srpski političar i diplomat u Parizu. Zanimljiv je podatak da je upravo on bio autor predgovora srpsko-francuske gramatike koju je 1915. godine A. Ujević napisao u suradnji s Pierrom de Lanuxom, više o tome u: Ellias-Bursać, Ellen. Sablasni glas Augustina Ouyévitcha u knjizi »Grammaire élémentaire de la langue Serbe«, u: *Croatica*, Vol. 28/29, No. 47-48, Zagreb, 111–118.

zadržala se i u narednim stoljećima.[331] Osim što su kao župnici bili zaduženi za duhovne potrebe svojih župljana, do polovice 20. stoljeća imali su veliku ulogu u opismenjavanju stanovništva budući da je većina sela bila bez škole, a vodili su brigu i o zaštiti graditeljske baštine i vrijedne umjetničke građe u župnim zbirkama te su se bavili i književnim stvaralaštvom. Svojim aktivnim sudjelovanjem u hrvatskome preporodu te u radu političkih stranaka trudili su se afirmirati hrvatstvo. Pored svega nabrojenoga, radili su na unaprjeđenju opće kvalitete života u selima drniškoga kraja prenoseći ljudima znanja i vještine za ostvarivanje boljega poljoprivrednog prinosa te su se kod nadležnih zalagali za uređivanje infrastrukture tražeći da se ulože sredstva u uređivanje puteva, osiguravanje pitke vode te gradnju škola.[332]

Ivan Meštrović zadržao je tijekom čitava života blizak odnos s Katoličkom crkvom kakav mu je bio usađen još od djetinjstva. Pisma fra Luje Maruna i don Frane Bulića odabrana su jer ta dvojica svećenika prate Ivan Meštrovića od najranijih dana, a tome su pridružena i pisma fra Luje Plepela stoga šta je bio dugogodišnji gradački župnik te je tijekom njegova mandata Meštrović ostvario svoje graditeljske pothvate u rodnim Otavicama.

4.3.1. Fra Lujo Marun (1857.–1939.)

Ime fra Luje Maruna veže su uz Ivana Meštrovića od njegovih dječačkih dana. Naime, on je među prvima imao priliku posvjedočiti dječakovu talentu jer mu je krajem 19. stoljeća Ivan Meštrović donio u Prvi muzej hrvatskih spomenika u Kninu drveni reljef s prikazom glave biskupa Josipa Jurja Strossmayera.[333] Početkom 20. stoljeća počeo je prikupljati mladenačke pjesme u desetercu te likovne radove Ivana Meštrovića pa je u kninskome muzeju stvorio prvu skromnu kolekciju radova koja je naposlijetku predana Galeriji Meštrović u Splitu.[334] Njihovo

[331] Meštrovićev odnos s franjevcima opisan je i u tekstu: Jurišić, Karlo. Meštrović – naš konfrater, u: *Vjesnik Franjevačke provincije Presvetog Otkupitelja*, 11/5-6, Split, 1962., 52–57.

[332] O ulozi franjevaca u životu stanovništva dalmatinskoga zaleđa vidi: Soldo, Josip Ante. *Franjevačka provincija Presvetog Otkupitelja*, Split, 1979., 17–36.; Kapitanović, Vicko. Franjevci: stvaraoci i čuvari kulturne baštine, u: *Dalmatinska Zagora nepoznata zemlja*, Kusin, Vesna (ur.), Zagreb, 2007., 343–349.; Trogrlić, Marko. Visovac u prošlosti, u: *Visovac. Duhovnost i kultura na 'Biloj Stini'*, Galić, Anđelka (ur.), Zagreb: Muzej za umjetnost i obrt, 2019., 21–36.; Kosor, Karlo 2. Drniška krajina između dva svjetska rata, u: *Povijest Drniške krajine*, (ur.) fra Ante Čavka, Split, 1995., 441–558., 516.

[333] Vidi: Kečkemet, Duško. *Život Ivana Meštrovića (1883.–1962.–2002.)*, I. sv., Zagreb: Školska knjiga, 2009., 47–4.; Milošević, Ante. *Meštrovićeva Povijest Hrvata čuvarica naše baština*, Split, 2013., deplijan uz izložbu.

[334] Vidi: Ante Milošević, *Meštrovićeva Povijest Hrvata čuvarica naše baština*, Split, 2013., deplijan uz izložbu. U Starinarskim dnevnicima fra Lujo Murn zabilježio je 13. rujna 1909. godine da mu je Ivanov otac donio *jedno poprsje Gospino iz kamena, malo oštećeno, što ga je izradio njegov sin Ivan, još dok čobančem bijaše* (Petrinec 1998: 184.).

prijateljstvo i povremena suradnja potrajala je tijekom čitava života, među Meštrovićevim pismima sačuvano je 19 pisama primljenih od fra Luje Maruna, 8 ih je bio upućeno njemu, a 11 njegovoj prvoj supruzi Ruži.[335] Vremenski se pisma protežu od 1911. do 1921. godine.

Najstarije pismo datirano je 10. kolovoza 1911. godine, pisano je u Kninu, a referira se na pismo primljeno od Ivana Meštrovića napisano dva dana ranije. Fa Lujo izražava zadovoljstvo što je umjetnik odlučio na kninskoj tvrđavi urediti privremeno boravište te mu obećaju svoju pomoć u realizaciji toga nauma.[336] Napominje kako društvo, vjerojatno pri tome misli na Kninsko starinarsko društvo, nema na raspolaganju dovoljna sredstava, ali da će on naći načina da ih prikupi. Zanimljivo je da je upravo u zgradi bolnice koju je Meštrović namjeravao prilagoditi svojim potrebama danas smješten dio muzejskoga postava (sl. 33). Spominje kako mu Iveković nije poslao tražene nacrte tvrđave s naznačenim mjerama. Pored Ćirila Metoda Ivekovića (1864.–1933.) u pismu se spominju osobe koje su dio njihova širega, zajedničkog društva – suprugu inženjera Kažimira Grochowalskoga[337] i njezinu sestru, don Petra Kaera (1948.–1919.), supružnike Procinkijević.[338] Uz pismo je priložena skica nepoznatoga autora koja najvjerojatnije prikazuje Loredanova vrata koja se nalaze na prilazu utvrdi (sl. 34 i 35).[339] Objekt je prikazan s bočne šire strane, a uz to je skiciran plan s naznačenim dimenzijama. Drugi je dio papira djelomično potrgan, a na sačuvanom dijelu je isječak skice motiva veza s narodne nošnje.

---

[335] Vlasništvo nasljednika Ivana Meštrovića, Pohrana Atelijera Meštrović u Zagrebu, ident. br. 549 A1 – A19.

[336] Zabilješka u dnevničkim zapisima fra Luje Maruna od 28. srpnja 1911. godine razjašnjava o kakvoj se točno zamisli radilo: *Danas pred veče došao automobilom kipar I. Meštrović sa gospodjom Ružom, te su dobrostivo prihvatili od mene ponudjeni im stan u tvrdjavi, i to u prizemlju glavne kuće (br.) i zadržali su se do po dnevnog vlaka dne 3/8, sa kojim su pošli u Drniš, obećavši mi opet se naskoro povratiti. G. Meštrović zaželio nam je napraviti nacrt za novi muzej, te je zatražio odnosne mjere položaja u tvrdjavi, radi kojih odmah sam pisao Ivekoviću da mi ih pošalje. Izmjenjivali smo misli kako da jedan dio godine sprovede u tvrdjavi, te bude u istoj imao i trajan „attelier" pa je označio bolnicu – manju – za stan, a od veće da se reducira „atelier", nu reservirao se da ob ovom napravi odnosni nacrt.*, u: Petrinec, Maja (pr.). *Fra Lujo Marun: Starinarski dnevnici*, Split: MHAS, 1998., 214.
Umjetnik je sa suprugom Ružom i u listopadu proveo neko vrijeme s fra Lujom Marunom te su tada posjetili i arheološki lokalitet Burnum (Petrinec 1998: 217).

[337] Kažimir Grochowalski bio je redovni tehnički suradnik fra Luje Maruna koji se u nekoliko navrata u Starinarskim dnevnicima spominje kao osoba zadužena za izvedbu nacrta i troškovnika za radove na arheološkim lokalitetima na kojima je bilo arhitektonskih ostataka, vidi: Petrinec 1998: 200, 211.; Piplović, Stanko. Tehnički suradnici Hrvatskoga starinarskoga društva, u: *Starohrvatska prosvjeta*, vol. III, br. 18, Split, 1998., 203–231., 214.
Pored toga, spominje se kao suvlasnik samorova boksita u dalmatinskome zaleđu zajedno s fra Lujom i dr. Vickom Mihaljevićem, vidi: Mladineo Mika, Hana. Dr. Vicko Vice Mihaljević, u: *Kulturna baština*, br. 44, Split, 2018., 173–200., 191.

[338] Puna imena supružnika su Viktor Procinkijević i Marija Seljan-Procinkijević, Fra Lujo Marun u pismima na različit način piše njihovo prezime – Prozukievič, Prosiekievič, Prosukievič i sl. No, varijanta Procinkijević se spominje u knjizi Marie Meštrović, *Život i djelo Ivana Meštrovića*, Zagreb: Matica hrvatska, 2011.

[339] Kninski muzej Knin, https://kninskimuzej.hr/dir-po-tvrdavi/ (21.7.2021.)

Sljedeće pismo datirano je 16. studenog 1911. godine. I dalje piše o uređenju stambenoga i radnog prostora za Ivana Meštrovića na Kninskoj tvrđavi, međutim inženjer Viktor Procinkijević još nije izradio projekt pa nije bilo moguće započeti s radovima. Izražava žaljenje što se inž. K. Grochowalski s obitelji odselio u Vrgorac. Zahvaljuje na primljenim razglednicama u pismu primljenome 9. studenoga ispričavajući se što ranije nije poslao odgovor, no spriječila ga je groznica zbog koje je bio onemoćao.

Sredinom prosinca, 13.12.1911. g., kratko izvještava da još nema proračun troškova od Procinkijevića, potvrđuje da će za gospođu Ružu nabaviti dvije tkane torbe početkom godine jer su djevojke (tkalje) zaokupljene pripremama i *pirlitanjem* za Božić te napominje da bi trebao podsjetiti brata Marka da pošalje dokumentaciju u poljoprivrednu školu u Splitu jer se kod ravnatelja Slausa zauzeo da ga prime.

U pismu pisanome 25. siječnja 1912. dotaknuo se više tema. Referirajući se na umjetnikovo pismo datirano 20. siječnja izražava brigu za njegovo zdravlje jer se iz konteksta može iščitati da se Meštrović požalio na jak kašalj. Fra Lujo Marun poziva ga da što prije dođe u Knin na tvrđavu kako bi mu *uvarcima i drugim melemima* zaliječio sve prehlade. Budući da još nema nikakav projekt od Procinkijevića, obećava mu da će mu pripremiti stan u kojem je stanovao K. Grochowalski. Zanima se je li gospođa Ruža primila torbicu i tri pregače koje joj je poslao na adresu Srpskog paviljona u Rimu. Zanimljiva je informacija da je porastao interes za tradicijsko tkanje te da je time porasla i cijena što na neki način koincidira s općom društvenom tendencijom prema građenju nacionalnoga identiteta i nacionalne emancipacije unutar Monarhije. Fra Lujo umjetniku kratko piše i o svojim arheološkim istraživanjima diljem dalmatinskoga zaleđa za koje je često primoran tražiti milodare od puka, a svojoj pastvi je najavio i novi muzej u Kninu:

> *Nego Kninska tvrdjava mora naskoro da u svoje krilo primi „Prvi muzej hrvatskih spomenika“ i još jednu znamenitu prosvjetnu i narodnu ustanovu.*[340]

Pod narodnom ustanovom vrlo je vjerojatno mislio na Meštrovićev atelijer.

Sljedećega mjeseca, 29. veljače 1912. g., fra Lujo Marun pisao je iz sanatorija dr. Račića u Splitu gdje se oporavljao nakon manje operacije. Javlja kako je od Procinkijevića napokon dobio planove, no sada još čeka na troškovnik. Iz toga pisma također se doznaje da je u to vrijeme Ivan Meštrović kratko boravio u Rapallu u talijanskoj pokrajini Genovi na liječenju. Ponovno napominje da privremeni stan mogu imat tamo gdje je boravio Grochowalski. Pismo

[340] Pismo fra Luje Maruna upućeno Ivanu Meštroviću, AAM, pup, ident. br. 549 A4.

koje slijedi sljedeće datirano je 2. travnja 1912. godine, u njemu daje naslutiti da je te zime umjetnika uistinu morio kroničan kašalj jer fra Lujo piše da vjeruje da će se sasvim riješiti *toga nemilog druga* kad dođe na tvrđavu. Daje se naslutiti da je Meštrović pristao na privremeno korištenje negdašnjeg stana Grochowalskoga, atelijer bi brzo mogao biti spreman, a oko stana će biti potrebno više građevinskih zahvata. Javlja i da se susreo s njegovim ocem i bratom Markom koji su došli u Knin radi prodaje stoke.

Sljedeće pismo datirano je 6. studenog, a premda je godina teže čitljiva, moguće je da se radi o 1912. Fra Lujo moli umjetnika obećani novčani prilog kako bi mogao nastaviti sa svojim arheološkim istraživanjima u Donjem Polju kod Šibenika objašnjavajući kako treba osigurati dovoljno novca za nadnice kopačima.

Kronološki je posljednja poslana dopisnica potrgana na dijelu na kojem se nalazi poštanski pečat s datacijom, ali sudeći da je adresirana na Via Flaminia 122 u Rimu može se raditi o periodu između 1911. i 1913. godine. Prisjećajući se Meštrovićeva boravka u Kninu, pozdrav mu uz fra Luju šalju književnik Dinko Šimunović (1873. – 1933.) i arhitekt Kamilo Tončić (1878. –1961.).

Skupina pismama fra Luje Maruna naslovljena je na gospođu Ružu, u pohrani su pod brojevima 549 A9 – A19. Dana 1. studenog 1911. godine piše sa žaljenjem da nije uspio nabaviti dvije pregače koje je željela, uz vjeru da je dvije torbice primila prošli mjesec. Također izvještava da je u Drnišu kod inženjera Viktora Procinkijevića vidio nacrte za stan i atelijer, ali još troškovnici nisu dovršeni. I u narednome pismu od 15. siječnja 1912. godine tema je narodno ruho. Navodi da je ipak nabavio tri pregače premda je tražila samo dvije te jednu torbicu, te provjerava odgovaraju li joj cijene – torbica 7 kruna, pregače po 8, 12 i 16 kruna. U postskriptumu napominje da cijene nisu odraz vrijednosti već umješnosti prodavatelja. Piše i da je bio kod Procinkijevića u Zadru, no da ga ona i Ivan trebaju *podbosti* da se malo više posveti projektu njihovih dvora i atelijera jer ne zna kako bi ga drugačije potaknuo da prione poslu. Prije pozdrava zahvaljuje na razglednicama iz Beograda i Bologne. Naredno fra Lujino pismo (8. veljače 1912. g.) daje naslutiti da je Ruža bila zadovoljna poslanim ruhom jer mu je doznačila 55 kruna, no kako je fra Lujo cijene smatrao pretjeranim, uspio joj je u pregovorima s prodavateljicom uštedjeti 4 krune. I nju kao i Ivana izvještava o tijeku radova na tvrđavi – V. Procinkijević je dostavio projekt, još čekaju na troškovnik, atelijer će se relativno brzo urediti, a dok čekaju na stan za njih će se pripremiti stan Kažimira Grochowalskoga. Tema uređenja tvrđave bila je zastupljena i u sljedećem pismu od 18. svibnja 1912. godine, no bez većih pomaka u uređenje njihova prostora, ali osim bivšega stana K. Grochowalskoga tada im je

ponudio i stan stanovitog Bučeka koji seli u Češku. Spominje i nekadašnja skladišta na tvrđavi koja želi prilagoditi za muzej, a u nekima bi privremeno smjestio i Meštrovićeve skulpture. I u tome je pismu izrazio zabrinutost za Ivanov kašalj.

Sljedeće sačuvano pismo datirano je 1. lipnja 1916. g. i njemu izvještava da će preuzeti brigu za školovanje Danice, Meštrovićeve sestre. Smjestio ju je kod učiteljice Nikol Franičević, a potreban mjesečni iznos za stan, hranu i poduku je 150 kruna. Obišao je Ivanovu obitelj u selu te javlja da je otac bolje od očekivanog, prema preporuci dr. Filipa D. Marušića ostavio se sasvim kave i rakije, a s vinom je umjereniji. Ističe kako mu je unuk Mate najdraža tema za razgovor.[341] Ostali ukućani su svi dobro. Ne spominje eksplicitno Prvi svjetski rat, ali zaključne rečenice sasvim jasno daju do znanja da je pismo pisano u jeku rata:

> *Zadnjih dana pala nam je blagotvorna kiša, te ljetina izgleda da će biti dobra, i po tomu našim neprijateljima neće uspjeti da nas izgladne. Od ostalog: što Bog dade i sreća junačka!*

Kratkim pismom bez naznačene datacije (549 A15) potvrđuje da je primio 1500 kruna za školovanje njihove Danice.

Iz Sinja 19. svibnja 1919. godine piše o svojim nemilim iskustvima s talijanskom vojskom koja ga je u ožujku izgnala iz Knina te preko Kijeva deportirala u Vrliku koja se nalazila izvan demarkacijske zone.[342] Premda su rjeđe izmjenjivali pisma, napominje da prati medijske napise o Ivanu, usporedivši njegovu borbu za narod s Milošom na Kosovu.[343] Talijane naziva barbarskim narodom jer su ga protjerali iz muzeja, a muzej zatvorili. Strahuje za sudbinu muzejske građe koju je godinama prikupljao. Obavještava ih još da je obitelj u Otavicama dobro te da Daničino školovanje protječe u najboljem redu – boravi kod Roka Stojanova, a uz privatnu poduku uči osnove slikarstva. Pri kraju pisma zaključuje:

> *Mi sada živimo samo u jednoj misli a to je da nam dušmanin ostavi obožavanu domovinu, a za ostalo sve će dobro biti.;*

i potom poručuje pozdrav g. Grgi Bogiću[344] te njima troma – Ivanu, Peši i Ruži.

[341] Radi se o sinu Ivanova brata Marka, jer je Ivanov Mate rođen tek 1930. godine.
[342] Fra Lujo je tada privremeni dom našao u samostanu u Sinju u kojem je ostao do 1921. godine, vidi: Petrinec, Maja (pr.). *Fra Lujo Marun: Starinarski dnevnici*, Split: MHAS, 1998., 19.
[343] Miloš Obilić junak koji je prema legendi na Kosovu ubio osmanskog sultana Murata I., a poslužio se metaforički likom iz srpske epike neizravno izražava simpatije prema jugoslavenskoj ideji koju je umjetnik kroz svoje stvaralaštvo modelirao i promovirao. Dio Meštrovićeva Kosovskoga ciklusa je i skulptura s prikazom Miloša Obilića.
[344] Grgo Bogić (Šibenik, 1873. – Beograd, 1952.) liječnik i književnik.

Krajem 1919. godine, 30. prosinca fra Lujo upućuje pismo iz Sinja iz kojega se doznaje da je Danica na putu k Ruži i Ivanu. Nije naveden grad u koji ide, ali za pretpostaviti je da ju je poslao u Zagreb budući da se te godine Meštrović sa suprugom nastanio u vili Miletić u Jurjevskoj ulici.[345] Fra Lujo je sabrao je troškove vezane uz Daničino stanovanje i školovanje za koje su mu još ostali dužni te napominje da po njezinu dolasku naprave obračun s pratiteljem g. Jakovom Delićem. U nastavku pisma obavještava ih da njihovu štićeniku Frani Coti[346] dobro ide školovanje. Uručuje pozdrave supružnicima Frangeš,[347] te naravno samoj Ruži i Ivanu.

Kronološki posljednje pismo pisano je na pisaćem stroju 30. travnja, dio papira na kojem je otisnuta godina je uništen, no prema sadržaju pisma može se datirati u 1921. godinu.[348] U početku pisma potvrđuje da su stigle dvije fotografije koje mu je preko gospođe Ruže poslao g. Tončić[349] No, žali što nije dobio i negative jer i na njih polaže pravo. Potom lamentira nad žalosnim stanjem koje su Talijani nakon svojega odlaska ostavili na kninskoj tvrđavi i u muzeju – šteta je procijenjena na iznos veći od 300 000 dinara. Osim što su uništili građevine, iz muzeja su otuđili šest najvažnijih rimskih spomenika, nažalost u pismu nema navoda o kojim se točno predmetima radi. U svojem je dnevniku 17. travnja zabilježio da je ukradeno pet spomenika,[350] no budući da je pismo pisano skoro dva tjedna kasnije, za zaključiti je da je dotada uspio detaljnije pregledati zatečenu građu. Tuguje i zbog vandalizma počinjenoga na Ceceli u Petrovu polju te na ostalim lokalitetima koje je istraživao kao što su Šuplja crkva kod Kistanja i Bribir. Razočaralo ga je neprijateljsko raspoloženje srpskih radikala prema starohrvatskim arheološkim lokalitetima i građi. Iznoseći sve to, naglašava da će unijeti još veći napor u obnavljanje rada starinarskog društva i da će s još većim žarim prionuti arheološkim istraživanjima. Zamolio je Ružu, kao što je molio Frangešovu suprugu da udobrovolje svoje muževe da ga podrže u njegovim nastojanjima, a svoj optimizam sažeo je u rečenici:

[345] Meštrović, Ivan. *Uspomene ne političke ljude i događaje*, Zagreb: Matica hrvatska, 1969., 119.
[346] Frane Cota (Knin, 1898. – Zagreb, 1951.) bio je hrvatski kipar, arhitekt i olimpijac. Javnost ga pamti kao arhitekta, iako je sam sebe prvenstveno smatrao kiparom.
[347] Hrvatski kipar Robert Frangeš Mihanović (Srijemska Mitrovica, 1872.– Zagreb, 1940.) i supruga Ženka (Kopač) Frangeš (Zagreb, 1874. – 1935.) koja se istaknula kao kulturna djelatnica promičući djela hrvatske narodne pučke umjetnosti i obrta.
[348] U svojim starinarskim dnevnicima dana 17. travnja 1921. godine zabilježio je da je u pratnji Mihovila Abramića, prof. Ante Grgina, prof. Marjanovića i Mije Mijića obišao kninsku tvrđavu i muzej te su zabilježili zatečena oštećenja, više vidi u: Petrinec, Maja (pr.). *Fra Lujo Marun: Starinarski dnevnici*, Split: MHAS, 1998., 235.
[349] Kamilo Tončić (Zadar, 1878. – Split, 1961.) arhitekt i kulturni djelatnik u Dalmaciji. Osnivač je Etnografskog muzeja i Galerije umjetnina u Splitu, preuzeto s: https://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=61739 (21.7.2021.)
[350] Petrinec 1998: 235.

Dosadanji naš rad nije nego kratki preludij ili introdukcija – nije bio nego čeprkanje, ali računam da će njegov nastavak iznenaditi znanstvene i učenjačke krugove, pa će Ivan na taj rad moći pogledati kao na koju svoju uspjelu umjetniku.[351]

Među pismima u pohrani je i razglednica kojoj je pridružena evidencijska oznaka 549 A19, no oznaka ne prati kronologiju nastanka. Dopisnica je datirana 20. kolovoza. 1911. g., adresirana je na gospođu Ružu. Fra Lujo iskazuje brigu za Ivanovo zdravlje te javlja da je sa željezničkog kolodvora preuzeo glinu. U to vrijeme supružnici Meštrović boravili su u Rimu povodom velike Međunarodne izložbe na kojoj se Ivan proslavio. Tada se i razbolio. A glina koju spominje vjerojatno je bila namijenjena za skulpture na kojima je Meštrović radio tijekom boravka u zavičaju. Te je godine tijekom ljeta radio i na reljefu s prikazom sv. Roka / *Grbu Općine Drniš,* koji je bio prvi javni spomenik koji je Općina naručila od Ivana Meštrovića.

4.3.2. Don Frane Bulić (1864.–1934.)

Don Frane Bulić imao je specifičan odnos s Ivanom Meštrović, od bliske suradnje i prijateljskih druženja do sukobljavanja i kritiziranja kroz javne polemike objavljivane u tiskovinama. Nastupajući sa stajališta konzervatorske struke, kao počasni konzervator, žustro se protivio postavljanju spomenika Grguru Ninskome na Peristilu,[352] a kao predani arheolog protivio se gradnji crkve Naše Gospe u Biskupiji.[353] Neslaganja na stručnome planu nisu narušila njihove međuljudske odnose o čemu svjedoči pisana korespondencija. U pohrani u arhivu Atelijera Meštrović nalaze se dva pisma koja je napisao don Frane Bulić.[354]

Uz pismo poslano 21. ožujka 1927. godine don Frane Bulić je priložio Ivanu Meštroviću prijepis spisa koji je kao počasni konzervator uputio Općinskoj upravi u Splitu na temu postavljanja spomenika Grguru Ninskom. U pismu se ispričava na odlučnome tonu spisa izražavajući vjeru da će zajedno doći do najprikladnijeg rješenja kako bi se sačuvala ambijentalna vrijednost antičkoga mauzoleja, a istodobno novi spomenik dobio prikladno

[351] Pismo fra Luje Maruna upućeno Ruži Meštrović, Vlasništvo nasljednika Ivana Meštrovića, AAM, pup, ident. br. 549 A18.
[352] Detaljna dokumentacija o polemikama između I. Meštrovića i don F. Bulića sačuvana je u Arheološkome muzeju u Splitu.
[353] Soldo, Josip Ante. *Biskupija: u prigodi 50. obljetnice posvete spomen crkve Naše Gospe*, Split, 1988., 35.
[354] Pisma don Frane Bulića upućena Ivanu Meštroviću, AAM, pup, ident. br. 158 A1–A2

okruženje. Najavljuje da će 7. travnja biti na Akademiji zbog nekih obaveza pa bi htio tu priliku iskoristiti za usmeni pokušaj iznalaženja dogovora. U noti upućenoj splitskoj Općinskoj upravi žali se na način na koji se provelo glasanje o pitanju postavljanja spomenika Grguru Ninskome na Peristilu. Naime on kao počasni konzervator nije bio prisutan zbog bolesti. Povjerenstvo je uzelo u obzir stajalište dr. Ljube Karamana u ime Konzervatorskoga ureda da se načelno ne protive postavljanju spomenika na plokati kraljice Jelene,[355] ali uz preduvjet da se zaštiti iskopani segment temenosa i prikladno uredi okruženje mauzoleja te su prema tome izglasali odobrenje za postavljanje spomenika. Don Frane Bulić je inzistirao na ponavljanju glasanja pred Povjerenstvom u punom sastavu jer je nedostajalo troje članova (prisutno ih je bilo petero). Sljedeće pismo, preciznije dopisnica koju je don Frane Bulić uputio Ivanu Meštroviću pisana je nekoliko godina nakon što je spomenik postavljen – 29. rujna 1932. godine. Piše mu na kućnu adresu Mletačka 10,[356] a naslovio ga je prema tituli koju je tada obnašao *Direktor akademije umjetnosti Zagreb*. U dopisnici zahvaljuje na katalogu izložbe osvrnuvši se na to da su u predgovoru, premda snažne, neke poruke za tadašnje vrijeme trebale biti jasnije izrečene. Moli ga da mu pošalje još jedan primjerak jer mu je prvi uzela *mosoračica* Vinka Bulić.[357] Don Frane nije precizirao o kojoj se izložbi radi, no prema dataciji dopisnice prilično sigurno je riječ o katalogu uz *IV. kolektivnu izložbu Ivana Meštrovića u Zagrebu* održanoj u Umjetničkome paviljonu od 18. svibnja do 15. lipnja 1932. godine.[358] Izložba je to sasvim oprečne poruke od onih koje je održavao dva desetljeća ranije, među uvodnim rečenicama koje piše sam umjetnik pronašle su se i sljedeće:

> *Ovoga puta nikomu i ničemu „usprkos“, ni „vremenu“ ni „nejunaštvu“: vrijeme nas je izjednačilo sa drugima, ili druge sa nama: junaštva je bilo i previše, a imade ga još − ali čojstvu ni traga!*

Dalje u tekstu izjašnjava se o svojem tadašnjem shvaćanju nacije:

[355] Plokata se nalazi sjeveroistočno od mauzoleja, no kasnije se Meštrović predomislio te je odlučio smjestiti skulpturu na sam Peristil. Detaljno o izvedbi te polemikama i raspravama koje je potaknuo spomenik vidi: Šeparović Palada, Maja. *Ivan Meštrović: Spomenik Grguru Ninskom u Splitu*, Split: MIM, 2016.
[356] Zanimljiv je podatak da mu piše na adresu kuće u kojoj je stanovala prva supruga Ruža, premda su dijelili dvorište, Ivanova kuća i atelijer bili su na adresi Mletačka br. 8.
[357] Vinka Bulić (1884.–1965.) bila je novinarka i jedna od prvih feministica u Splitu. Nadimak koji joj je dodijelio don Frane Bulić bio je motiviran njezinim članstvo u Planinarskom društvu Mosor. Više o njezinoj biografiji na poveznici: Vinka Bulić, https://www.domine.hr/?lang=hr&index=111 (11.5.2020)
[358] Meštrović, Ivan. *IV. Kolektivna izložba Ivana Meštrovića u Zagrebu 1932*., Zagreb: Zaklada tiskare Narodnih novina, 1932.

Za mene i za nas, nacionalno to je naše ja; a internacionalno, to je skup usklađenih i međuse razumljenih ja.

Unatoč opasci don Frane Bulića o jasnoći poruka iz predgovora, iz umjetnikovih riječi se sasvim jasno iščitava značajan svjetonazorski preokret u odnosu na mladenačko razdoblje. Izbor djela za izložbu proveden je tako da su sasvim izostavljene one skulpture iz Kosovskoga ciklusa koje su imale neprijeporne političke konotacije, a odabrana su djela koja prikazuju religiozne motive, motive glazbe i ženskoga putenog tijela. Takva selekcija dodatno je podcrtala svjetonazorski obrat kroz koji je prošao Ivan Meštrović.

Priroda njihova odnosa koji je primarno bio temeljen na međusobnome uvažavanju, odnosno razjašnjenje temelja na kojima je izgrađen takav odnos utjelovljeno je u Meštrovićevoj rečenici iz nekrologa posvećenoga don Frani Buliću:

Kazati istinu pod svaku cijenu i stajati uspravan na svakom vjetru.[359]

4.3.3. Fra Lujo Plepel (1881.–1948.)

Fra Lujo Plepel svoje djelovanje na drniškome području započinje 1903. godine kao župni pomoćnik fra Šimuna Perkovića koji je dužnost župnika i dekana Župe Drniš obnašao od 1904. do 1909. godine.[360] Vrijeme je to kad je Ivan Meštrović često posjećivao rodni kraj, nerijetko u društvu prijatelja. U to doba imao je priliku upoznati i fra Luju Plepela, premda se njegovo ime ne spominje u literaturi koja tematizira umjetnikove rane godine. Revno je sakupljao narodno usmeno književno blago u župama u kojima je djelovao, a i sam se bavio pisanjem crtica, pripovijetki i pjesama inspiriranima seoskim životom. Objavio je tri knjige: *Dalmatinke – pripovijetke dalmatinskog sela* (1925.), *Dalmatinske narodne pobožne pjesme i legende* (1930.) te *Zagorke – pripovijesti iz života zagorske Dalmacije* (1931.).[361] Potonju je posvetio *genijalnom Ivanu Meštroviću.*[362] Od 1925. do 1942. godine fra Lujo Plepel bio je župnik Župe

[359] Meštrović, Ivan. Smrt don Frane Bulića, u: *Nova Evropa*, knj. 27, br. 9, Zagreb, 1934., 336.
[360] Kosor 1995: 588.
[361] Jerolimov, Pavao. Lujo Plepel, u: *Zadarski list*, 22.5.2009., preuzeto s: https://www.zadarskilist.hr/clanci/22052009/lujo-plepel (11.8.2020.)
[362] Posveta je otisnuta na prvoj stranici zbirke, a u GMD-u je sačuvan primjerak koji potječe još iz knjižnice Nikole Adžije. Vidi: Plepel, Fra Lujo. *Zagorke (Pripovijesti iz života zagorske Dalmacije),* Šibenik: Kačić, 1931.

Gradac[363] kojoj su pripadale i Meštrovićeve Otavice. Zajedno s Meštrovićevom obitelji zabilježen je na fotografiji koja je nastala 1932. godine kad je slovenski filolog, etnolog i slavist Matija Murko posjetio Otavice (sl. 36).[364] Među Meštrovićevim pismima sačuvana su dva koja mu je fra Lujo Plepel pisao početkom 1930-ih godina.[365]

Prvo pismo napisao je 17. studenoga 1932. g. povodom otvorenja škole u Otavicama čiju je gradnju inicirao Ivan Meštrović te dijelom sudjelovao u idejnom rješenju za projekt koji je kasnije izveo arhitekt David Bunetta (1891.–1964.).[366] Zanima se ima li namjeru doći predlažući da se za svečanost otvorenja odabere nedjelja da može biti prisutno više naroda. Moli da ga u tim planovima podrži i da se pomoli da ih uspije ostvariti aludirajući da mu prilike nisu naklonjene sljedećom rečenicom: *Mislim da vi razumijete što sam ovim htio kazati*. Usput ga obavještava da je na molbu Milana Ćurčina pripremio prilog *Dalmatinski franjevci u napoleonsko doba u Dalmaciji* za broj *Nove Evrope* posvećen povijesti, geografskim obilježjima, jezičnoj i kulturnoj baštini dalmatinskoga zaleđa.[367] Zanima ga i umjetnikovo mišljenje o tekstu *Petrovopolje* koje je naišlo na jako dobar prijem među čitateljima.[368] Žali se kako je teško pisati ozbiljne tekstove u tako maloj sredini gdje je prepušten sam sebi. Pored toga obavještava ga da mu je obitelj dobro, da je majka (u tekstu je naziva baka) još dobra zdravlja te se uvijek raspituje je li se čuo s njezinim Ivanom. Nedavno je platila misu za *zdravlje svoje dice.* Napominje pri kraju da pismo spali, vjerojatno zato što se zbog izrečenih aluzija plašio da bi moglo izazvati probleme ako bi došlo u krive ruke. Zaključuje pozdravljajući Ivana i brata mu,[369] a u *post scriptumu* je dopisao da će usmeno razgovarati o Srđi Zlopogleđi.

---

[363] Fra Lujo Plepel nije se samo brinuo o duhovnim potrebama svojih župljana već se brinuo za opće podizanje kvalitete seoskoga života. Tražio je uređenje putova, uređenje *Beračeve lokve* u cisternu kako bi se olakšao pristup vodi, utjecao je na sadnju i navrćanje (cijepljenje) voćki, potaknuo je unaprjeđenje poljoprivrede, sadnju i navrćanje voćaka, a njegovim zalaganjem 1939. g. u selu Gradac osnovana je Poljoprivredno-stočarska zadruga, vidi Kosor 1995: 516, 593.

[364] Originalna fotografija se čuva u Slovenskom etnografskom muzeju u Ljubljani, Zbirka Matija Murko, inv. broj F0042366. U opisu fotografije imenovane su osobe na slici: *S lijeva stoje redom Ivanov stric, Stanko Murko, Petar Meštrović, Lujo Plepel župnik i književnik, Nikola Adžija načelnik, Ivan Meštrović, prof. Matija Murko, dr. Filip D. Marušić književnik koji je na guslama pratio Meštrovićevo pjevanje (narodnih deseteraca).* O tome posjetu Meštrovićevu kraju Matija Murko je pisao za broj *Nove Evrope* posvećen Ivanu Meštroviću (Vol. 26, br. 8, Zagreb, 1933.)

[365] Pisma fra Luje Plepela upućena Ivanu Meštroviću, AAM, pup, ident. br. 681 A1–A2.

[366] Nacrt za osnovnu školu i antimalaričnu stanicu u Otavicama u ozalid kopiji nalazi se u pohrani Atelijera Meštrovć u Zagrebu pod inventarnim brojem 16 A1.

[367] Plepel, fra Lujo. Dalmatinski franjevci u napoleonsko dobu Dalmaciji (1797—1814), u: *Nova Evropa,* Milan Ćurčin (ur.), vol. 25, br. 12, Zagreb, 1932., 666–671.

[368] Članak je prvotno objavljen u splitskom časopisu *Novo doba*, 7.10.1932., a kasnije uz manje izmjene uvršten u izdanje *Nove Evrope* posvećeno 50. rođendanu Ivana Meštrovića (Milan Ćurčin (ur.), Nova Evropa, Vol. 26, br. 8, Zagreb, 1933.

[369] Radi se o mlađem bratu Petru koji je često bio uz Ivana, a stariji brat Marko je svoj život proživio u Otavicama.

Drugo pismo napisano je 10.10.1933. g., jedan dio pisma nedostaje, ali na sačuvanom listu tekst je prilično opširan i čitljiv. Izvještava Ivana Meštrovića o tijeku lokalnih izbora te usuglašenom apstiniranju svećenstva i naroda od izlaska na izbore jer u ponuđenoj Adžijinoj listi nisu prepoznali ništa hrvatsko, niti jedan trag hrvatstva kakvo oni žele. Prema njegovu pisanju, tek je 15 % ljudi izišlo na izbore, a za Nikolu Adžiju glasali su svi Srbi i pokoji gradski službenik. Čak izravno proziva umjetnika za njegovo uplitanje:

> *Vidite li kako bi vas bili obrukali da ste išta ikomu drugomu amo rekli o Adžijinoj hrv. listi, što ste meni pisali!*

Dio pisma u kojem je specificirao pitanje na koje moli odgovor od umjetnika je uništen, ali napominje da bi time narod barem u nečem zadovoljštinu dobio nakon takvih neregularnih izbora. Kao i u prošlome pismu javlja mu da mu je obitelj dobro i da je s Markom pričao o temi o kojoj će ga drugi put izvijestiti. Moli da se spali i ovo pismo nakon čitanja, što nimalo ne začuđuje s obzirom na srčanu izbornu analizu koju je iznio uz očito nezadovoljstvo i antagonizam spram odabranih nositelja općinske političke vlasti.

4.4. Korespondencije kao autentičan dokument vremena

Pisma odbrana među brojnim pismima koja su u pohrani arhiva Atelijera Meštrović u Zagrebu, vlasništvo umjetnikovih nasljednika, birana su po trima kriterijima, prvi je bio da su osobe bile porijeklom iz Drniša, drugi da su mjestom stanovanja ili djelovanja bile vezane uz Drniš, treći da je njihovo djelovanje imalo odjeka ili određenog utjecaja na drniški kraj. Pojedini su korespondenti zadovoljavali više od jednoga kriterija. Porijeklom su uz Drniš vezani Nikola Adžija i Josip Kosor, no Nikola je cijeli život proživio u Drnišu aktivno djelujući u raznim društvenim domenama te je preuzeo ulogu društvenog kroničara koji je Meštroviću prenosio izvještaje o lokanim događanjima, dok je Josipa Kosora s Ivanom Meštrovićem vezalo samo slično čuvstvo prema kraju iz kojega su potekli. Djelovanjem i životom uz drniški kraj bili su vezani liječnik Filip Davidović Marušić, svećenici fra Lujo Marun i fra Lujo Plepel koji su u tome kraju vršili župnu službu, a arheološka istraživanja bila su povod čestih dolazaka don Frane Bulića. Šibenčane Vicu Iljadicu i Šimu Grubišića s drniškim krajem vezala su kulturna i politička događanja, a štoviše Š. Grubišić Meštrovića prati od njegovih mladenačkih dana stoga su istraživanome korpusu pridružena i njihova pisma iz pohrane u Državnom arhivu u Šibeniku.

Preostala je skupina osoba čije je djelovanje imalo odjeka na drniški kraj. Augustin (Tin) Ujević i Ivo Vojnović surađivali su s Vicom Iljadicom kao dopisnici glasila *Naprednjak* koje je izlazilo u Šibeniku, no sadržajno je obuhvaćao teme vezane uz čitav prostor današnje županije, izvještavao je o političkim prilikama na području cijele Dalmacije. Spona koja je vezala splitskog demokrata Josipa Smodlaku i vrličkog načelnika, člana radikalne srpske stranke, Josu Kulišića s drniškim krajem bila je politika.

Vremenski raspon iščitanih pisama je od 1909. do 1939. godine, a najbrojnija su ona primljena od bliskog prijatelj Filipa D. Marušića. Sačuvani korpus manjkav je i skroman te je ponekad teško prodrijeti u potpuno značenje svega napisanoga zbog nepoznavanja konteksta zabilježenog sadržaja ili općenito stila izražavanja samoga autora pisma. Unatoč tome analizirana pisma ipak su bila veoma informativna za upotpunjavanje dosad poznatih činjenica. U prvome redu iz pisama se razaznaje koliko je bila bliska povezanost između korespondenata, radi li se o prisnome prijateljskom odnosu ili o strogoj formalnoj komunikaciji. Pri ocjeni treba uzeti u obzir ondašnje uzuse u pisanoj komunikaciji koji su kod pisanja bliskim kontaktima podrazumijevali formalizirane obrasce uvoda i pozdravljanja. Primjerice, u pismima koja mu je uputio Augustin Ujević, premda je sadržaj ispunjen oštrim kritikama spram djelovanja Jugoslavenskog odbora, u načinu izražavanja zadržano je neupitno poštovanje prema Meštroviću kao autoritetu. Kod pisama pak pripadnika crkvenih redova fra Luje Plepela, i don Frane Bulića očita je suprotna relacija u odnosima – oni pišu s autoritativne pozicije, no uz uvažavanje Ivana Meštrovića i kao čovjeka i kao umjetnika. Fra Lujo Plepel pisao je o svojem negativnome mišljenju prema Nikoli Adžiji kao drniškome načelniku, a don Frane Bulić kritizirao odabir pozicije spomenika Grguru Ninskome u Splitu, međutim takva neslaganja u stavovima nisu bila smetnja u održavanju daljnje uljudne komunikacije.

Pisma razmijenjena s Vicom Iljadicom, Šimom Grubišićem, fra Lujom Marunom i Filipom D. Marušićem karakterizira izrazito bliska intonacija uz brojne simpatične dosjetke i nedužna prijateljska podbadanja. Njih Meštrović zadužuje za praćenje ili preuzimanje pošiljki, piše o obitelji i zajedničkim poznanicima te aktualnim umjetničkim projektima. Budući da je Šime Grubišić pružio Meštroviću veliku pomoć i podršku u mladenačkim danima, odužio mu se redovitom novčanom pomoći u njegovoj starosti.

U građi vezanoj za razdoblje Meštrovićeva školovanja često su se spominjali neimaština, skromne financijske prilike te ovisnost o stipendijama i pomoći drugih. Sudeći prema pismima koja su mu pisali Ivo Andrić i Augustin Ujević vezano uz posudbu novca i povratak zajma, od 1910-ih se Meštrovićeva materijalna situacija bitno popravila budući da je bio u prilici

posuđivati drugima. Takav zaključak potkrjepljuje i detalj iz pisma Vice Iljadice u kojem se spominje vraćanje posudbe uz usputnu primjedbu da je svjestan da mu nije nužan taj novac, ali želi se riješiti brige. Međutim iz pisama Vici Iljadici jasno je da je i Ivan Meštrović tada povremeno upadao u novčane poteškoće jer ga je 1913. g. molio za posudbu dok mu pristigne novac od prodaje skulptura. Vjerojatno su gradnja i opremanje obiteljske kuće bili veći financijski izdatak nego što je očekivao.

Ponešto formalniji stil pisanja prisutan je samo u pismu Roka Stojanova s obzirom na to da se tematizira nedorečen dogovor između predstavnika Općine Drniš i Ivana Meštrovića, ali i u tome slučaju umetnut je prijateljski savjet kojim je pismu dan srdačniji ton. Budući da su svi korespondenti javno djelovali na različitim poljima – crkva, politika, sudstvo, kultura, književnost, neki od njih i na više navedenih polja – pisma upućena Ivanu Meštroviću potkrjepljuju tezu da se u njihovoj komunikaciji isprepletalo privatno i javno, što se očitovalo i u njihovu djelovanju.

Među čitanim pismima najveći broj je napisan tijekom 1911. godine, njihov sadržaj često je vezan uz umjetnikovo sudjelovanje na velikoj Međunarodnoj izložbi u Rimu. Premda pisma nisu pružila nikakve nove podatke o samoj izložbi, oslikala su recepciju njegova uspjeha u rodnome kraju – čestitka pristiže iz susjedne Vrlike, a u rodnome mjestu organizirana je velika proslava koja je uključivala puhački orkestar i prisutnost predstavnika svih društvenih slojeva. U pismima koja su nastala pred Prvi svjetski rat spominje se nekoliko neizvedenih Meštrovićevih projekata – fontana za Drniš, projekt vile za liječnika Filip D. Marušića, spomenik Dositeju Obradoviću na Kosovu kod Knina i bista Andrije Medulića za Šibenik. Dok su dva drniška projekta ostala zabilježena samo u pismima, predradnje za realizaciju spomenika na Kosovu bile su poduzete, formiran je Odbor koji je trebao osigurati sredstva i nadzirati izvedbu, a Meštrović je izradio skice i medaljon koji je bio lijevan u srebru i bronci te se ovisno o svoti danoga novca dijelilo onima koji su dali svoj prilog za spomenik. Nastupanjem Prvoga svjetskog rata i promjenama političkih okolnosti, izvedba spomenika Dositeju je zaustavljena. Nema podataka zašto nije došlo do izvedbe projekta za vilu liječnika Filipa D. Marušića, s obzirom na to da piše o svojim rastućim liječničkim zaduženjima što je bilo popraćeno i povećanjem plaće novac ne bi trebao biti razlog. Za razliku od toga uz slučaj drniške fontane veže se puno više konotativnih značenja. Fontana se spominje u nekoliko pisama tijekom 1912. i 1913. godine te u nemogućnosti postizanja dogovora za izvedbu odražava se loše gospodarsko stanje Općine Drniš. Vrijeme je to kad se Ivan Meštrović već bio suvereno pozicionirao na europskoj umjetničkoj sceni, no njegov rodni kraj ostao je u jednakoj neimaštini kao u doba

kad se kao mladić uputio na školovanje te siromašan općinski proračun nije mogao iznijeti izvedbu takvoga umjetničkog djela. Slično se stanje odražavalo i u tijeku izvedbe škole u Otavicama koju je općina 1930-ih godina sufinancirala, a iz pisama se može rekonstruirati da je otvorenje kasnilo gotovo godinu dana jer su se oduljili radovi i nabavka školskog namještaja. Na posljetku, zanimljivo je sagledati i mrežu gradova između kojih je tekla komunikacija Ivana Meštrovića s njegovim suvremenicima tijekom razmatranih trideset godina. Mreža gradova proteže se od Odese na istoku do Pariza i Cannesa na zapadu, Londona na sjeveru i Splita na jugu (sl. 37). Vremenska lenta pokazuje da se najintenzivnije dopisivanje i s najširim krugom korespondenata odvijalo tijekom 1911. i 1912. godine (sl. 38).

5. Osnivanje Gradskog muzeja Drniš i stvaranje Zbirke Ivana Meštrovića

Grupa djela koju je Ivan Meštrović 1959. godine izdvojio za Drniš iz svoje umjetničke donacije Republici Hrvatskoj i hrvatskome narodu postala su temelj današnjem Gradskom muzeju Drniš. Premda je već 1960. godine Nikola Adžija sklopio ugovor s Općinom o osnivanju muzeja u svojoj obiteljskoj kući, tek je 1983. godine povodom 100. godišnjice rođena Ivana Meštrovića uređen prvi pravi stalni postav. Otvorenje postava bilo je praćeno prvim publiciranim katalogom djela koji je priredila Vesna Barbić, a obuhvatio je Meštrovićevu ostavštinu u Drnišu i Otavicama. Međutim, zbirka se od toga vremena povećala putem različitih tipova akvizicija, dogodio se i Domovinski rat u kojem je muzejska zgrada bila teško devastirana što nije prošlo bez posljedica na pojedinim Meštrovićevim djelima. Nakon rata provedena je temeljita građevinska rekonstrukcija te je početkom 21. stoljeća došlo do izvedbe novoga, suvremenijeg stalnog postava. Budući da su svi ti procesi ostali zabilježeni samo na razini muzejske dokumentacije pokazala se potreba za znanstveno-istraživačkom obradom i sintezom dostupne građe o drniškome segmentu umjetničke ostavštine Ivana Meštrovića uz koji se veže i oblikovanje jezgrovitijeg historijata muzejske ustanove u kojoj je ta građa pohranjena.

5.1. Osnivanje muzeja, ustrojstvo i djelatnici

Ideja o ostvarenju muzeja s djelima Ivana Meštrovića u Drnišu potekla je od Nikole Adžije. Budući da su obojica krajem 1950-ih godina bili već u poznim godinama, vjerojatno je procijenio da je krajnje vrijeme da od svojega dugogodišnjeg prijatelja zatraži da iz svoje bogate ostavštine izdvoji djela za rodni kraj. U prvi mah Adžijina ideja nije pala na plodno tlo, o tome svjedoči Meštrovićevo pismo poslano u lipnju 1958. godine:

> *Tvoja namisao o nekom mome „muzeju“, ne može se krstiti senilnom, ali svakako fantastičnom radi pomanjkanja tkiva za takovo ćebe*[370] *i mogućnosti da se istka. Eto biti ćeš, bolan čuo, da sam pred više godina poklonio svoju kuću i atelje u Zagrebu u kojoj se je našlo mnogo stvari i Republika je preuzela odgovornost da to sve bude jedan muzej, i da bude održavan decentno i u redu. Medjutim o tome nema govora, osim da se tu i tamo u novinama čita, po koji redak u kome se spominje „Galerija“.*

[370] Ćebe, sr. – pokrivač (turcizam) bez podstave domaće izrade od vune, deka.

U stvari je kuća jedna pohabana podrtina, a „Galerija“ stan nekog druškana koga sam nekada bio uzeo za slugu u Modernoj Galeriji. a sada je on mjerodavni faktor i nastanio svoju užu i širu porodicu, zeta i unučad, i gospodare i rade prema svome nahodjenju. Možeš misliti poslije navedenog iskustva, kako sam se nasmijao tvojoj ideji o nekom novom muzeju mojih stvari, u svome rodnome starom kraju.[371]

Srećom, Ivanova druga supruga Olga nije ocijenila ideju Nikole Adžije tako lošom. Štoviše, nagovorila je svojega supruga da ipak podrži dugogodišnjeg prijatelja u njegovim nastojanjima. Dva mjeseca nakon prvotne odbijenice, Meštrović piše Adžiji da je promijenio mišljenje te navodi koje je sve korake potrebno poduzeti da bi se njegova ideja mogla provesti u djelo:

Vracajuci se na tvoju fantasticnu ideju o nekoj maloj zbirci mojih sitnijih radova zena me gura da ti u tome nastojanju pomognem pa ma kako ispao skroman konacni rezultat. Naci ce se nesto izmjedju mojih nepoklonjenih stvari u Zagrebu, a nesto i ovdje za tu svrhu. Pitanje ce biti jedino oko transporta no ni to ne ce biti Bog zna sta, i o tome potom. Ja bi ti savjetovao da nastojis pronaci koje kuda po koju od mojih ranijih stvari po gotovo onih iz djetinjstva , nu tu se pazi da ti ne podmetnu koji falsifikat. Osim toga bilo bi dobro da mi posaljes broj i dimenzije soba u koje bi to zelio smjestiti da mogu znati koje velicine stvari mogu doci u obzir. Dakle ova stvar ce se moci uputiti i mozda izvesti ako obojica budemo jos koju godinu na zivotu.[372]

Krajem 1958. godine Ivan Meštrović je već počeo planirati svoj dolazak u domovinu te piše N. Adžiji da će konačan izbor predmeta napraviti kad dođe:

Za taj od tebe projektovan „muzej“ u tvojoj kući, kako sam ti pisao udesit ćemo i dokrajčiti što u njega može doći kad budem došao tamo (što se nadamo da će biti u dogledno vrijeme) i preturio što se za tu svrhu može naći u mojim spremištima u Splitu i u Zagrebu.[373]

[371] Pismo Ivana Meštrovića upućeno Nikoli Adžiji 19.6.1958. g., inv.br. GMD 74.
[372] Pismo Ivana Meštrovića upućeno Nikoli Adžiji 28.8.1958. g., inv.br. GMD 75.
[373] Pismo Ivana Meštrovića upućeno Nikoli Adžiji 31.10.1958. g., inv.br. GMD 76.

U srpnju 1959. godine I. Meštrović je nakon dugo vremena doputovao u Hrvatsku, a boravak je potrajao od 3. srpnja do 24. kolovoza.[374] Tijekom srpnja je pretežno boravio Zagrebu i tada je u Atelijeru odabrao djela za slanje u Drniš. Kolovoz je proveo u Splitu, a iz Splita je 13. kolovoza posjetio rodne Otavice i Drniš proboravivši tamo tek jedan dan.[375] Novinarima je tom prilikom najavio osnivanje galerije njegovih djela u Drnišu.[376]

Meštrovićevo prvo pismo upućeno N. Adžiji po povratku u SAD otkriva da pregovori između Nikole i predstavnika drniške općine nisu tekli glatko:

> *Toliko o posjeti, a sada da predjemo na pitanje stvari koje sam na tvoj poticaj poslao Drnišu. Mene je začudilo, što mi pišeš, da općinari nisu saglasni s time, da te stvarčice budu smještene u tvojoj kući, kao što si mi već odavno predlagao i ja na to pristao u tome cilju, da ih ti smjestiš i čuvaš u svojoj kući dokle budeš živ, a poslije će i onako ostati Drnišu i općini kao valjda i tvoja kuća u koju ćeš ih smjestiti. Glede troškova za prenos stvari i smještanje to ti rješi sa općinom kako nadjete da je najlogičnije. Meni se čini, da bi bilo prirodno obzirom na namjenu da te troškove podnese općina.*[377]

Budući da nije sačuvan pisani trag pregovora između Nikole Adžije i Općine, ne može se ustvrditi je li do kašnjenja s podmirenjem troškova transporta došlo zbog tromosti administracije ili zbog toga što Adžija nije unaprijed detaljno razložio svoj naumu i visinu pratećih troškova pa Općina nije na vrijeme osigurala potrebna sredstva. Inicijalne poteškoće i nesuglasice su nadvladane te je 2. srpnja 1960. godine odlukom Narodnog odbora općine Drniš[378] na inicijativu Nikole Adžije osnovan muzej pod današnjim imenom – Gradski muzej Drniš.[379] U listopadu iste godine Nikola Adžija sklopio je sa predsjednikom NO općine Drniš Smiljanom Reljićem Ugovor o darovanju.[380] Ugovorom je bila obuhvaćena obiteljska kuća (sl. 39) namijenjena za gradski muzej u kojem će se urediti prikladna spomen-soba narodnog heroja dr. Božidara Adžije, a uz kuću su bile obuhvaćene sve umjetnine Ivana Meštrovića u njegovu

[374] Opširnije o boravku u: Kečkemet, Duško. *Život Ivana Meštrovića (1883.–1962.–2002.),* 2. sv., Zagreb: ŠK, 452–465.
[375] T(omić), B(runo). Meštrović posjetio Otavice i Drniš, u: *Slobodna Dalmacija*, 14.8.1959., 2.
[376] (J). Meštrovićev posjet rodnom kraju: Novi pokloni Drnišu, u: *Šibenski list*, 26.8.1959., 4.
[377] Pismo Ivana Meštrovića upućeno Nikoli Adžiji 21.9.1959. g., inv.br. GMD 79.
[378] Broj Odluke o osnivanju: P.S. – 4353/1–1960.
[379] Prva Odluka o osnivanju nije sačuvana, no broj dokumenta zabilježen je u dokumentu *Rješenje o nastavku rada Gradskog muzeja Drniš* koje je doneseno 7. travnja 1962. g., br. P.S.–2049/1–1962., Arhiv GMD.
[380] Ugovor o darovanju sklopljen 18. 10.1960. g. ovjerio je Kotarski sud u Drnišu. Ugovor sačuvan u Arhivu GMD-a.

vlasništvu te sve ostale umjetnine koje će prikupiti za života, a uz to i biblioteka, svi rukopisi, dokumenti i dnevnici, uključujući i kompletnu arhivsku građu. Općina se tim ugovorom obvezala da će tijekom života Nikola Adžija sa suprugom Katicom moći koristiti stan na prvom katu, da će prizemlje i drugi kat isprazniti od stanara te do kraja 1961. g. urediti memorijalnu sobu Božidara Adžije. Zanimljivo je da je tim ugovorom Nikola nastojao osigurati i bitne preduvjete za dobro funkcioniranje muzeja – općina se obvezala u roku od tri godine sagraditi novo krilo zgrade u dvorištu za smještaj umjetničkih predmeta te općenito voditi računa o održavanju građevine, potom da će Nikola biti imenovan doživotnim upraviteljem uz novčanu naknadu, a uz njega da će se imenovati i sedmeročlano povjerenstvo koje će biti zaduženo za *sabiranje umjetnina, muzejskih vrednota, arheoloških iskopina, narodnog veziva, nošnje, te starati će se o napretku i popunjavanju muzeja.* Potvrda da se Općina držala odrednica iz Darovnice je Rješenje iz 1963. godine o imenovanju Savjeta Gradskog muzeja Drniš.[381] Članovi toga savjeta bili su Miće Viličić (pravnik), Miće Nakić (službenik), Ante Kasap (profesor), Zlatana Milić Štrkalj (učitelj klavira), Ruža Mojaš (nastavnica) i Nikola Adžija upravitelj po položaju. U siječnju 1964. godine Drniš je posjetila savjetnica za muzeje i zbirke Republičkog sekretarijata za kulturu SRH Nevenka Prosen, međutim osim Adžijine dnevničke zabilješke, nema dodatnih podataka o njezinim opservacijama zatečenoga stanja.[382] Premda se iz članka Bruna Begovića objavljenoga 1962. g. u *Slobodnoj Dalmaciji* nakon posjeta *muzeju šjora Nina* 1962. g.[383] može zaključiti da je inicijalni, gotovo improvizirani muzej, bio dostupan posjetiteljima, članak objavljen u *Slobodnoj Dalmaciji* 1967. godine svjedoči o tome da prostorije predodređene za muzej ni tada još uvijek nisu bile do kraja uređene.[384]

Darovnica iz 1960. godine nadopunjena je Kupoprodajnim ugovorom iz 1970. godine sklopljenim također između Nikole Adžije i Općine Drniš.[385] Tim su ugovorom stambenoj zgradi pridruženi dvorište i gospodarski objekti, pored toga još i kompletan namještaj te ostali sadržaj spavaće i radne sobe Božidara Adžije. U ugovor je bila ugrađena i stavka humanitarnog

[381] Nažalost u Domovinskome ratu uništeno je mnogo dokumentacije koja je svjedočila o ustrojstvu i radu muzeja u prvim godinama njegova postojanja. Na temelju sačuvane dokumentacije moguće je djelomično rekonstruirati podatke o djelovanju. Rješenje o imenovanju Savjeta gradskog muzeja Drniš datirano 15.5.1963. g. dio je Arhiva GMD-a.

[382] Dnevnička bilješka: *1964. god. 4. I. Iz Zagreba Prosen, prof. zbog muzeja od Bakarića.*, u: Nikola Adžija, *Dnevnik 1955–1962*., rukopis, Arhiv GMD.; Hrvatski povijesni muzej: Nevenka Prosen, preuzeto s: http://sjecanjana20st.hismus.hr/hr/Ostav%C5%A1tine/Nevenka%20Prosen_1221 (17.3.2023.)

[383] Begović, Bruno. Posjet Meštrovićevu zavičaju: „NAŠ IVAN“, u: *Slobodna Dalmacija*, 19/5263, 19.1.1962., 5.

[384] U dvorištu Adžijine kuće bila je dograđena nova prostorija za izlaganje Meštrovićevih djela, no budući da se muzej u uvodnom dijelu članka naziva „neslužbenim“, vjerojatno radovi nisu bili provedeni do kraja, vidi: Šerić, Divna. Pomagao sam Meštrovića, u: *Slobodna Dalmacija,* Split, 29.3.1967., 4.

[385] Kupoprodajni ugovor između Nikole Adžije i Općine Drniš, 11.4.1970. g., Arhiv GMD.

karaktera, naime od kupoprodajne cijene od 80 000 dinara 30 000 dinara određeno je za isplatu prodavatelju, a preostalih 50 000 je namijenjeno za osnivanje Fonda Božidar Adžija iz kojeg će se stipendirati školovanje učenika talentiranih u području umjetnosti. Takav fond djelomično je bio i memorijalnog karaktera, nazivom čuva uspomenu na političara i narodnog heroja Božidara Adžiju, a namjenom na umjetnika Ivana Meštrovića.

Ne uzimajući u obzir prethodno navedene dokumente o osnivanju Jordanka Jalić u svojem izvješću o radu muzeja 1978. godine piše da je muzej osnovan 9. srpnja 1971. godine, ali pod imenom Muzej drniške krajine u sastavu Centra za kulturu Drniš.[386] Podatak vjerojatno i jest točan, premda je formalno muzej osnovan ranije, 1971. godine pod novim imenom počinje svoje djelovanje kao jedna od sastavnica Centra za kulturu. Jordanka Jalić bila je ujedno prvi stručni djelatnik zaposlen u muzeju, te njezinim zapošljavanjem 1977. godine počinje redovno djelovanje muzeja.[387] Tadašnji muzej bio je organiziran u dvije prostorije u kojima su bile predstavljene dvije zbirke: Zbirka Meštrovićevih skulptura i slika te Povijest drniške krajine (zbirka dvodimenzionalnih i trodimenzionalnih predmeta). Do početka 1980-ih godina još uvijek su na gornjim katovima živjeli podstanari tako da je velik problem bio osigurati prikladne prostorije za pohranu muzejskih predmeta, te smještaj arhiva i knjižnice (sl. 40). Problem podstanara vjerojatno je riješen do 1983. godine kad su uokolo dvorišta nadograđene dvorane u kojima je uređen stalni postava. Sredstva za taj veliki projekt osigurali su Republički i Općinski SIZ za kulturu.[388] Sredinom 1980-ih u muzeju je zaposlen i arheolog Dušan Rašković. Tijekom Domovinskog rata napustio je Drniš i svoje radno mjesto, a 1993. godine dok je muzej u progonstvu privremeno djelovao u prostorijama Muzeja grada Šibenika zaposlen je povjesničar Davor Gaurina. Neposredno nakon rata zaposlenik muzeja postao je i arheolog Joško Zaninović. Pod Centrom za kulturu, odgoj i informacije muzej je djelovao sve do 2000. godine, a od te godine sastavnice Centra postaju samostalne među kojima su Narodna knjižnica Drniš, Radio postaja Drniš i muzej koji tad vraća naziv koji mu je Nikola Adžija dao prilikom osnivanja 1960. – Gradski muzej Drniš (sl. 41). Ravnateljem je imenovan Joško Zaninović. Centar također nastavlja djelovati pod novim imenom – Pučko otvoreno učilište Drniš.[389]

[386] Jalić, Jordanka. Rad Muzeja drniške krajine u 1978. godini, u: *Informatica museologica*, Vol. 10, br. 1, 1979., 26–27.
[387] Isto, 26.
[388] U svojem izvještaju o obnovljenome muzeju Jordanka Jalić 1984. godine više ne spominje problem podstanara. Vidi: Jordanka Jalić-Lunić. Obnovljen Muzej drniške krajine, u: *Informatica museologica*, Vol. 15, No. 4, 1984., 15–17.
[389] Povodom 60. obljetnice muzeja o osnutku i ustrojstvu je pisao Davor Gaurina, a nešto manje o izdvajanju iz Centra za kulturu Davor Čupić, vidi: Davor Gaurina, Antonia Tomić (ur.). *60 godina Gradskog muzeja Drniš* (1960.–2020.), Drniš: GMD, 2020., 4–8, 29–30.

Muzejskome timu Antonia Tomić, autorica ovoga doktorata, pridružila se 2013. godine u sklopu poticajne mjere za zapošljavanje Stručno osposobljavanje za rad bez zasnivanja radnog odnosa kao kustosica-povjesničarka umjetnosti. S njezinim dolaskom poklopio se početak projekta izvedbe novog stalnog postava muzeja u kojem je jedna dvorana namijenjena prezentaciji ostavštine Ivana Meštrovića.[390] Nakon položenoga stručnog ispita radila je u muzeju prvotno volonterski, a od 2015. g. zaposlena je na mjestu kustosa. Za Zbirku Ivana Meštrovića formalno je bio zadužen Joško Zaninović, no budući da 2018. godine prelazi u JU NP „Krka", njegovo mjesto zauzima Davor Gaurina, a Antoniji Tomić je dodijeljena Zbirka Ivana Meštrovića. Višegodišnje stručno bavljenje djelom Ivana Meštrovića u Gradskom muzeju Drniš i cjelokupnom ostavštinom u drniškom kraju, bilo je povod temeljitom znanstvenom istraživanju u okviru ovoga doktorskog rada.

5.2. Formiranje inicijalne Zbirke Ivana Meštrovića u Gradskom muzeju Drniš

Sasvim simbolično prve skulpture koje su naznačila početak stvaranja fonda Meštrovićevih djela u Adžijinoj kući bile su biste Nikole Adžije i Ivana Meštrovića – budućeg osnivača muzeja i umjetnika čija su djela bila temelj budućega muzejskog fonda. Naravno, simbolika je upisana naknadno jer okolnosti slanja tih dvaju djela u Drniš bile su sasvim druge prirode. Nikola Adžija zatražio je od prijatelja Meštrovića da mu izradi portret te samoinicijativno u ime Općine zatražio jedan umjetnikov autoportret. Krajem 1955. godine Ivan javlja Nikoli da je primio njegove fotografije iz mlađih dana te da će bistu iz SAD-a dopremiti zajedno s ostalim narudžbama za Općinu kad budu gotove.[391] Tijekom sljedeće godine za Drniš su poslani reljef *Orači* za novi Dom kulture, *Gospa Petropoljka* za glavni oltar župne crkve te dvije spomenute biste. Međutim, Meštrovićevo pismo razotkriva prave okolnosti oko potraživanja autoportreta:

> *Ti se sjećaš, da si mi u svoje vrijeme pisao, kako bi željeli da imadu moju bistu za općinu. Ja sam se tada doduše čudio da bi današnja općina imala takovu želju*

[390] O novome stalnom postavu pisano u: Tomić, Antonia i Zaninović, Joško. *Od Gradine do grada – stalni postav u nastajanju: muzealizacija kulturne povijesti*, u: Zbornik 4. kongresa hrvatskih povjesničara umjetnosti, Zagreb: DPUH, IPU, 2020., 170–179., a detaljnije o konceptu za dvoranu posvećenu I. Meštroviću u: Tomić, Antonia. Novo ruho drniškog Meštrovića, u: *Anali Galerije Antuna Augustinčića,* (2018.–2019.), br. 38–39, Zbornik simpozija Skulptura u muzeju, Klanjec, 2019., 381–396.

[391] Pismo Ivana Meštrovića upućeno Nikoli Adžiji 14.12.1955. g., inv.br. GMD 69.

budući ja nisam kamerad.[392] *Međutim sad vidim da je to bila tvoja ideja, pa prema tome primam tvoj prijedlog, da zasada uzmeš i držiš kod sebe taj moja autoportret, s time da ga iza smrti tvoje ostaviš općini, koja će ga možda s vremenom rado imati. Ja ne znam hoćeš li ti baš uživati gledajući kod sebe taj crni portret, i više je pristajalo da sam ti poslao jednu fotografiju nego baš bistu, ali budući si ukumio, drži je ti do pomenutog roka za koji se nadam da neće nastupiti tako brzo*.[393]

Prijateljski je oprostio Nikoli malu prevaru kojom se poslužio. Budući da su *Orači* i *Gospa Petropoljka* pristigli kao predlošci u gipsu za klesanje u kamenu, te gipsane varijante postale su dio muzejske zbirke. Nakon što je Meštrović pristao 1958. g. na stvaranje muzeja u Adžijinoj kući u Drnišu spominjao je mogućnost dopremanja gipsanih bista oca i majke,[394] ali ta dva djela nisu nikad postala dijelom fonda drniškoga muzeja.

Nekoliko mjeseci prije svojega posljednjeg posjeta drniškom kraju Ivan Meštrović je udovoljio još jednoj Nikolinoj molbi te je izradio bistu njegova tragično stradaloga brata Božidara Adžije, a osim toga još i skulpturu *Majka s djetetom* za drniški bolnicu.[395] Brončani odljev Božidarove biste bio je postavljen u muzejskom dvorištu,[396] a nakon lijevanja u bronci gipsani predložak *Majke s djetetom* također je svoje mjesto pronašao u muzeju. Iste je godine izradio portret u reljefu za nadgrobni spomenik svojeg prijatelja Filipa Davidovića Marušića.[397] Nakon što je gipsani predložak prenesen u kamen, gips je ostao u Adžijinom fondu Meštrovićevih djela.[398]

Kad je Meštrović prihvatio Nikolinu ideju da se u Drnišu osnuje muzej s njegovim djelima, odlučio je tijekom svojeg posjeta domovini odabrati predmete koje će dati Drnišu. U srpnju 1959. godine tijekom boravka u Zagrebu u tadašnjoj Gradskoj galeriji suvremene umjetnosti odabrao je 17 skulptura i 9 slika o čemu svjedoči popis koji je 6. kolovoza 1959. g. sastavila Vesna Barbić.[399] Odabrane umjetnine poslane su za Drniš već 11. kolovoza u drvenim sanducima preko prijevozničkog poduzeća Centrošped.[400] Budući da je Nikola Adžija u svojem

[392] kamerad – (pov. vojn.) drug, prijatelj, kolega u austrougarskoj vojsci.
Ivan Meštrović izrazom kamerad aludira na to da nije partijski drug te mu aktualna vlast nije sklona.
[393] Pismo Ivana Meštrovića upućeno Nikoli Adžiji 23.6.1956. g., inv.br. GMD 70.
[394] Pismo Ivana Meštrovića upućeno Nikoli Adžiji 31.10.1958. g., inv.br. GMD 76.
[395] Pismo Ivana Meštrovića upućeno Nikoli Adžiji 12.6.1959. g., inv.br. GMD 78.
[396] Nakon Domovinskog rata Božidareva bista postala je dio stalnog postava, a bista Nikole Adžije kao osnivača muzeja postavljena je u dvorište.
[397] Prema pismu koje je na uvid ustupio istoimeni unuk Filipa D. Marušića, nadgrobni spomenik je prema Meštrovićevoj preporuci vjerojatno klesao Andrija Krstulović: Pismo Ivana Meštrovića upućeno Dušanu Marušiću, 6.6.1958. g. (obiteljski arhiv).
[398] Podaci o dataciji preuzeti iz: Barbić 1983: 12.
[399] Popis skulptura i slika Ivana MEŠTROVIĆA određenih za DRNIŠ, Zagreb, 6.8.1959.g., Arhiv GMD.
[400] Dopis Vesne Barbić upućen Nikoli Adžiji 11.8.1959. g., Arhiv Atelijera Meštrović u Zagrebu (fotokopija).

dnevniku zabilježio da je od 20. do 23. srpnja bio u Zagrebu zbog Ivana Meštrovića,[401] vjerojatno je bio prisutan dok je umjetnik radio selekciju, no nije poznato je li imao ikakvoga utjecaja na izbor djela. Umjetnik je u Drnišu boravio 13. kolovoza (sl. 42–44), a sljedećeg dana iz Zagreba je pristigla skupina odabranih djela.[402] Sadržaj narednih korespondencija pokazuje da su se detalji oko preuzimanja i rješavanja troškova prijevoza rješavali naknadno. Početkom rujna tajnik zagrebačke Gradske galerije suvremene umjetnosti Jerko Jurinac uputio je dopis Narodnom odboru općine Drniš da je od Centrošpeda stigla opomena da račun od 18 930 dinara za transport 6 sanduka s umjetninama nije podmiren, a tome računu treba pridodati i račun od 4 200 dinara za sanduke koji su nabavljeni u Zagrebačkom magazinu.[403] Prema tonu i sadržaju Meštrovićeva pisma Adžiji upućena 15. listopada može se zaključiti da se rješavanje računa oduljilo dulje od očekivanoga:

> *Ti se već dugo ne javljaš, pa se pribojavam da nisi bio zadovoljan sa tenorom moga pisma u vezi mojih stvari, koje sam ti poklonio za mali muzej koga namjeravaš osnovati u svojoj kući. Medjutim, ja držim, da je pismo bilo jasno i da si stvar sa općinom uredio glede troškova za transport, a ako nisi, što ti ja mogu, tako biva sa ljudima koji hoće nešto da urade za javnu svrhu*.[404]

Sve to upućuje na zaključak da je Nikola prve korake prema osnivanju muzeja poduzimao samoinicijativno bez prethodnoga dogovora s općinom, nadajući se njihovu pristanku.
Na popisu slika i skulptura predodređenih za Drniš bilo je 17 skulptura i 9 slika. Preuzete su 15. kolovoza 1959. godine što potvrđuje pregledan popis umjetnina s potpisom i komentarom Nikole Adžije priložen dopisu koji je tajnik Narodnog odbora općine Drniš Miće Nakića uputio Galeriji u Zagreb (sl. 45).[405] U pregledu umjetnina ustanovljena su manja oštećenja na sljedećim djelima:

15) *Pešo Meštrović*, sadra – oštećen nos i obrva iznad lijevog oka;

9) *Glava žene u rupcu*, žuto patinirano – oštećen nos;

2) *Pastir sa mjehom, psom i ovcama*, slika, ulje na kartonu – oštećen okvir u gornjem lijevom kutu.

---

[401] *1959.: 20–23. VII. Nine otišao u Zagreb radi Meštrovića*, u: Nikola Adžija, *Dnevnik 1955–1962.*, rukopis, Arhiv GMD.
[402] Dnevnička bilješka: *1959. 14. VIII. Stigle skulpture za muzej od Ivana Meštrovića, Zgb*., u: Nikola Adžija, *Dnevnik 1955–1962.*, rukopis, Arhiv GMD
[403] Dopis Jerka Jurinca Narodnom odboru općine Drniš, 2.9.1959. g., Arhiv Atelijera Meštrović u Zagrebu (fotokopija).
[404] Pismo Ivana Meštrovića upućeno Nikoli Adžiji 15.10.1959. g., inv.br. GMD 80.
[405] Dopis NOO Drniš upućen GGSU Zagreb, 21.8.1959. g., Arhiv Atelijera Meštrović u Zagrebu (fotokopija).

Nikola Adžija napominje da uz reljef *Rođenje Marijino* nisu stigli krilni dijelovi te da nije pristigla ženska figura u stojećem stavu raširenih ruku, no iz Galerije je stigao odgovor da nema dodanih krilnih dijelova i da su to sve skulpture koje su bile predodređene.[406] Zapravo se radilo o reljefnim modelima za triptih izveden za crkvu sv. Marka u Zagrebu kojega čine reljefne ploče *Navještenje, Porođenje* i *Prikazanje u hramu*, sve tri su bile dopremljene. Nameće se pitanje je li Adžija dobro pregledao slike jer je kasnije na svim naknadnim popisima fonda navedeno samo sedam slika te među njima nema sljedećih:

6) Detalj veće kompozicije: *Grupa seljaka iz Dalmatinske zagore*, ulje na kartonu, 74x42 cm, bez okvira;

7) Detalj veće kompozicije: *Grupa seljaka iz Dalmatinske zagore*, ulje na kartonu, 61x52 cm, bez okvira.

Na popisu za sve slike piše da su na kartonu, preciznija odrednica materijala podloge slika je – lesonit. Nazivi jednog dijela skulptura i slika kasnije su promijenjeni, novi nazivi preciznije atribuiraju prikazano. Radi se o djelima:

<u>Skulpture:</u>

3) *Glava djevojke sa pletenicom oko glave*, sadra → *Glava djevojke sa pletenicom oko glave: Portret sestre I.* (Manda) (40x16x26 cm);

4) *Glava djevojke sa pletenicom oko glave*, sadra → *Glava djevojke sa pletenicom oko glave: Portret sestre II.* (Bira) (42x18x26 cm);

9*) Glava žene u rupcu*, sadra žuto patinirana → *Glava opatice.*

<u>Slike:</u>

1) *Seljak iz Dalmatinske zagore → Ludi Mile*;

3) *Žena iz Dalmatinske zagore*, u drugom planu orač s krilima → *Majka Ivana Meštrovića*;

5) *Detalj kompozicije kola iz Dalmatinske zagore → Momak i djevojka u kolu*;

8) *Glava triju žena iz Dalmatinske zagore → Sestre Ivana Meštrovića Manda, Bira i Danica*.

Bio je to inicijalni fond djela na temelju kojeg je Nikola Adžija mogao osnovati muzej. Na Adžijinu ambicioznu ideju i Meštrovićev velikodušan poklon pomalo je loše svjetlo bacilo kašnjenje plaćanja transporta djelā. Jerko Jurinac iz Atelijera Meštrović poslao je 6. studenog

[406] Dopis Jerka Jurinca Narodnom odboru općine Drniš, 2.9.1959. g., Arhiv Atelijera Meštrović u Zagrebu (fotokopija).

dopis u kojemu je čak zaprijetio tužbom ukoliko se ne podmiri račun Centrošpedu.[407] No N. Adžija odmah po primitku opomene šalje odgovor u kojem piše da je prava adresa na koju treba uputiti takve prijetnje i potraživanja Narodni odbor općine Drniš jer on *nije nikakav funkcioner općine, nego organizator Muzeja i lični prijatelj Meštra*.[408] Čudio se da računi nisu još podmireni jer je Općina obećala da će izvršiti tu obavezu. Nažalost, dokumentacija nije sačuvana, ali za pretpostaviti je da su do kraja godine računi bili podmireni.

U svojem izvješću o radu muzeja u 1978. godini Jordanka Jalić navela je da Zbirka Ivana Meštrovića broji 24 gipsana originala i 7 ulja na platnu.[409] A osim 7 ulja na platnu, u zbirci je bio još jedan crtež izveden ugljenom – *Studija žene* – no to se otkrilo naknadno prilikom restauracije slike *Dvije žene u tuzi* jer se potonji crtež nalazio na njezinoj poleđini. Daljnja analiza dostupnih popisa građe i korespondencija između Nikole Adžije i Ivana Meštrovića, te Nikole Adžije i Atelijera Meštrović pokazala je da Jordanka Jalić nije ubrojila sva djela iz Zbirke Ivana Meštrovića, tj. sva djela koja su se nalazila tada u muzeju. Naime, pored te 24 skulpture od gipsa[410] u muzeju je bio smješten i brončani reljef, *Grb Općine Drniš* s prikazom sv. Roka te brončani odljev biste Božidara Adžije koji je 1968. godine postavljen u dvorištu. U *Slobodnoj Dalmaciji* je u srpnju 1968. g. izašao članak da je u muzejskom dvorištu postavljena bista Božidara Adžije, a s obzirom na to da je krajem srpnja Nikola Adžija pisao Vesni Barbić da imaju namjeru dati lijevati bistu u bronci raspitujući se o cijeni lijevanja, postoji mogućnost da je za potrebe fotografiranja za članak tek simbolično bila postavljena bista izvedena od patiniranog gipsa.[411] Takav zaključak potkrjepljuje i raniji članak iz 1965. godine koji je popraćen fotografijom na kojoj Nikola pozira uz bistu svojega brata u dvorištu obiteljske kuće.[412]

[407] Opomena iz Atelijera Meštrović upućena Nikoli Adžiji 6.11.1959. g., Arhiv Atelijera Meštrović, Zagreb (Fotokopija)

[408] Dopis Nikole Adžije upućen GGSU Zagreb (Atelijeru Meštrović) 8.11.1959. g., Arhiv Atelijera Meštrović (fotokopija)

[409] Jalić, Jordanka. Rad Muzeja drniške krajine u 1978. godini, *Informatica museologica*, Vol. 10, br. 1, 1979., 26–27., 26.

[410] Pored 17 gipsanih odljeva pristiglih iz Atelijera Meštrović, od gipsa su bile još i sljedeće skulpture: *Autoportet, Orači, Majka s djetetom, Gospa Petropoljka, Dr. Filip D. Marušić, biste Nikole Adžije* i *Božidara Adžije.*

[411] Kameni postament za bistu bio je već spreman, vidi: M(ojaš), V(ladimir). Bista Božidara Adžije u Drnišu, u: *Slobodna Dalmacija*, 22.7.1968., 7.; Pismo Nikole Adžije upućeno Vesni Barbić, 29.7.1968. g., Arhiv Atelijera Meštrović u Zagrebu (fotokopija); Pismo Vesne Barbić upućeno Nikoli Adžiji, 1.8.1968. g., Arhiv Atelijera Meštrović (fotokopija).

[412] G(rubač), S(lobodan). Meštrovićev mecena, u: *RAD*, br. 16, 16.4.1965., 15. (isječak sačuvan u Arhivu GMD-a).

5.3. Uspjele i neuspjele akvizicije Meštrovićevih djela za GMD

Upornošću Nikole Adžije umjetnik Ivan Meštrović osobno je izdvojio tridesetak djela iz svojeg opusa za Drniš i ta djela postala su temelj za osnivanje Gradskog muzeja Drniš. Međutim, zapanjujuća je upornost i neutaživost apetita Nikole Adžije koja je graničila s drskošću jer njegovi zahtjevi nisu na tome stali. Posljednje pismo koje je Adžija primio od Meštrovića dokazuje da je potraživao još djela za drniški muzej. Ivan Meštrović mu je u svojem odgovoru jasno dao do znanja što misli o traženju još djela za Drniš:

> *Što se tiče nekih drugi stvari, koje bi ti želio, da dadem nalog gdji. Barbić, da ih izruči tvome muzeju u Drnišu, ne mogu ništa odgovoriti, jer i ako si mi poslao brojeve od dotičnih stvari, koje su tamo pohranjene, a nisu nikome darovane, ja se ne sjećam više o kojima se stvarima radi niti su naslovi naznačeni. Dakle pustimo tu stvar u zaborav, a stvari neka ostanu pohranjene gdje su do moje odredbe, ako budem kada mogao doći tamo ili inače. Ti znadeš da sam većinu i to najboljih stvari poklonio narodu, da se sačuvaju u Splitskoj ili Zagrebačkoj zbirci, a od nepoklonjenih stvari htio sam ostaviti djeci da bar imaju uspomenu ako već ne od mnogo stvari a ono bar od nekolicine. Bar nešto takovoga moram im ostaviti, kad su sve druge nekretnine konfiscirane koje sam trudom i znojem u inostranstvu zaradio u vidu, da ću moći ženi i djeci ostaviti.*[413]

Osim toga, Meštrovićev mlađi brat Petar u jednome od pisama upućenih 1960. g. također je upozorio Nikolu da su njegove želje pretjerane:

> *Čujem da se ti još uvijek dobro držiš, da Te zdravlje dobro služi i da se još staraš oko toga Drniškog muzeja te da bi još htio štogod uštinut od Ivanovih stvari i prenijet u Drniš. Ja mislim da već imaš priličan broj, ali Tvoju ambiciju je teško zasititi pod stare dane. Ja Ti to ne zamjeravam, ali nije dobro pretjerat obzirom na sadašnje Ivanovo zdravlje.*[414]

Nedvosmisleno ukazivanje braće Meštrović na nezasitnost u potraživanjima djela nije obeshrabrilo Nikolu Adžiju. Nakon smrti Ivana Meštrovića nastavio je slične upite upućivati članovima obitelji te kustosici Vesni Barbić u Atelijer Meštrović u Zagrebu. Neka o tih pisama

[413] Pismo Ivana Meštrovića upućeno Nikoli Adžiji, 2.2.1961.g., inv. br. GMD 82.
[414] Pismo Petra Meštrovića upućeno Nikoli Adžiji, South Bend, 26.XII.1960., Arhiv GMD.

sačuvana su u kopiji ili prijepisu u arhivu muzeja. Već u rujnu 1962. godine obratio se kustosici Vesni Barbić na šta mu je ona odgovorila:

> *(...) mi smo vezani darovnim ugovorom, kojega je potpisao od strane naše države dr. M. Žanko, te u kojem toč. VI. glasi: "Daroprimac se obavezuje, da će na podesnom i suhom mjestu čuvati sve ostale darovateljeve stvari, koje se nalaze u darovanim objektima uključujući i one koje je darovatelj svojedobno posudio Modernoj galeriji u Splitu i to sve dotle, dok on s ovim stvarima drukčije ne raspoloži. Prema tome, ne mogu vam ništa posuditi.*[415]

No u sljedećem pismu ponovno obrazlaže svoje molbe definirajući ih kao ustupak Atelijeru:

> *Kako vam je poznato, ja idem za tim da prikupim što više radova Meštra, pa to bili i najsitniji i bezvredni predmeti, pa to bile u pohrani ili u poklonu. Pošto se kod vas u Zagrebu nalazi dosta sitnih njegovih skulptura, koje nije poklonio Zagrebu, nego u pohrani, ja bi želio da bi ta pohrana bila u Drnišu u njegovu rodnom mjestu, što bi bilo i prirodno, a potla njegovi nasljednici nek odluče da li će ostati u pohrani u Drnišu ili će raspačati. Kroz to vrijeme ja bi nastojao, da bi se koji značajniji predmet odlio za Drniš, Vi bi ovaj moj predlog mogli zagovarati kod nadležnih u Zagrebu, a Drniš bi za očuvanje svakog prava vlasnika nosio odgovornost, a Zagreb bi se riješio suvišnih predmeta, koji neodgovaraju njegovoj velikoj zbirci. U svakom slučaju vi bi njih samo pohranili u muzej njegova kraja i time nebi se ogrešili ni o njegovoj želji, jer da je on živ zasigurno bi se složio s mojim zahtjevom.*[416]

Budući da s prepiska nastavila i u narednim godinama, iz Zagreba nije pristigao pozitivan odgovor na Adžijina potraživanja. I tijekom 1964. godine je tražio popis umjetnina pohranjenih u Zagrebu[417] na što ga je Vesna Barbić uputila na Meštrovićevu suprugu.[418] Propitujući koja djela nisu podlijegala Meštrovićevoj Darovnici stupio je i u kontakt s Josipom Smrkinićem iz splitske Galerije Meštrović te pozivajući se na taj razgovor obratio se u travnju 1965. godine Meštrovićevoj supruzi Olgi moleći da odobri da se među brojnim djelima u pohrani u Zagrebu,

[415] Dopis Vesne Barbić upućen Nikoli Adžiji, br. 03-707/1, Zagreb, 12.9.1962. g, fotokopija u Arhivu GMD-a.
[416] Pismo Nikole Adžije upućeno Vesni Barbić (Atelijer Meštrović, Zagreb), 9.10.1962. g., Arhiv GMD (fotokopija).
[417] Pismo Nikole Adžije upućeno Vesni Barbić (Atelijer Meštrović, Zagreb), 14.11.1964. g., Arhiv GMD (fotokopija).
[418] Pismo Vesne Barbić upućeno Nikoli Adžiji, 7.12.1964. g., Arhiv GMD (fotokopija).

Splitu i Beogradu izdvoji još djela za drniški zbirku. Ispričavajući se na staračkoj tvrdoglavosti podsjetio je na to da je Ivan izdvojio djela za Drniš isključivo zahvaljujući njezinu nagovaranju pa se i sada nada njezinoj pomoći.[419]

Saga oko priskrbljivanja još Meštrovićevih djela potrajala je do kraja Adžijina života, premda su na njegove upite pristizali odgovori koji nisu izričito bili negativni, nije bilo niti odobrenja za slanje dodatnih djela u Drniš. Iz odgovora Vesne Barbić 1970. godine može se razaznati da je jedan od glavnih razloga ležao u neprikladnim uvjetima za pohranu i izlaganje, te zaključuje:

> *Što se tiče manjih figura Ivana Meštrovića, ima ih koje su kod nas u pohrani a vlasništvo su obitelji Meštrović. Ovisi o njihovoj dobroj volji da to pošalju u Drniš ili ne. No mislim da bi općina Drniš morala prije toga pokazati barem dobru volju, ako ne i vidljivu akciju, da vas pomogne u vašem nastojanju čuvanja i spašavanja Meštrovićevih radova i da tako stekne povjerenje obitelji Meštrović i naših nadležnih organa. Ja sam voljna da pomognem kod uredjenja zbirke samo bi i općina Drniš morala sa svoje strane nešto učiniti.*[420]

Nikola Adžija preminuo je 1972. godine, međutim Vesna Barbić naknadno je održala svoje obećanje te preuzela na sebe ulogu uređivanja kataloga djela Ivana Meštrovića u Drnišu i Otavicama prigodom 100. obljetnice umjetnikova rođenja.[421] Ta velika obljetnica bila je povod nadograđivanju drniškoga muzeja te izvedbi prvoga cjelovitog stalnog postava čime su nakon duga dva desetljeća ostvareni prikladni uvjeti za izlaganje djela koja je Ivan Meštrović poklonio Drnišu. Ta je činjenica vjerojatno ohrabrila one koji su naslijedili brigu o muzeju da po uzoru na osnivača nastave s potraživanjima novih djela i pokušajima proširivanja Zbirke Ivana Meštrovića. Sredinom 1985. godine Ante Vukušić je pozivajući se na usmeni dogovor s Vesnom Barbić od Atelijera Meštrović zatražio dozvolu za lijevanje sljedećih dviju skulptura – *Frulaš* (1908., Pariz) i *Djevojka svira violinu* (1918., reljef). [422] Godinu nakon toga Vesna Barbić kolegici Jordanki Jalić u Muzeju drniške krajine šalje dopis s pratećim fotografijama u kojem je ponešto izmijenjen popis djela, no za ta djela je umjetnikova kći Marica Meštrović dala odobrenje da se odliju u bronci i dopreme u Muzej drniške krajine. Radi se o sljedećim skulpturama:

---

[419] Pismo Nikole Adžije upućeno Olgi Meštrović, Drniš, 12.4.1965. g., prijepis u Arhivu GMD-a.
[420] Dopis Vesne Barbić upućen Nikoli Adžiji, 30.6.1970. g., predmet: Suradnja sa zbirkom N. Adžija u Drnišu, br. 03-632/2 VB, Arhiv GMD (fotokopija).
[421] Mojaš, V(ladimir). Radi se na izdavanju publikacije o I. Meštroviću, u: *Slobodna Dalmacija*, 30.9.1977., 13.; Barbić, Vesna. *Meštrović: Drniš–Otavice*, Drniš–Zagreb, 1983.
[422] Spis br. 366/85, Drniš, 13. VI. 1985., Arhiv IM GMD-a.

1. *Frulaš*, inv. br. AM 103
2. *Ruka Grgura Ninskog*, inv. br. AM 225
3. *Orao (Sokol)*, inv. br. AM 55.

Vesna Barbić napominje da u zahtjevu za financijsku pomoć za lijevanje treba napomenuti da se *Ruka Grgura Ninskog* (1927.) i *Orao* (1931.?)[423] trebaju odliti u dva primjerka, a dopisu prilaže i fotografije (sl. 46–48).[424]

Nije poznat razlog zbog kojega navedene skulpture nikad nisu dopremljene u Drniš, moguće je da je nedostatak sredstava za lijevanje u bronci bio glavna zapreka. No postoji mogućnost i da su pitanja vlasništva i autorskih prava stvarala problem jer je naime u darovnici koju je Ivan Meštrović sklopio s Vladom Narodne Republike Hrvatske 31. siječnja 1952. godine zabranjeno ikakvo kopiranje darovanih umjetničkih djela s iznimkom da se gipsani modeli smiju odliti u jednome primjerku u bronci ukoliko već ne postoji skulptura izvedena u trajnom materijalu (kamenu ili bronci).[425] Ta se zabrana nije odnosila na djela u vlasništvu obitelji i možda je upravo to razlog iz kojeg 1987. godine[426] Marica Meštrović daje odobrenje za lijevanje u bronci triju sasvim drugih djela – *Pastir s mijehom* (1909.), *Sumersko božanstvo/Model za neizvedeni spomenik* (1913.?) te *Isus i Samarićanka* (1913.) (sl. 49–51). Postoji mogućnost da su od *Ruke Grgura Ninskog* i *Orla* odustali jer je Galerija Meštrović tražila dva brončana primjerka kako bi jedan mogao dopasti njima, a *Frulaš* je već bio lijevan u bronci.[427] Naime, gipsani odljevi skulpture *Pastir s mijehom* te reljefa *Isus i Samarićanka* u vlasništvu su obitelji,[428] a skulptura *Sumersko božanstvo* dotada još nije bila lijevana u bronci. Djela su 1988. godine stigla u Muzej

[423] Premda je na poleđini fotografije naznačena 1931. godina, moguće je da se ipak radi o 1932. godini jer u Galeriji Meštrović u Splitu postoji slična varijanta studije Orla iz 1932. godine koja je rađena za Njegošev mauzolej na Lovćenu u Crnoj Gori. Djelo je u vlasništvu Galerije pod inventarnim brojem GMS-112, a gipsani model je u pohrani pod brojem 14/3 s obzirom na to da je vlasništvo obitelji. Vidi: Jurić Šabić, Zorana i Šeparović Palada, Maja. *Galerija Meštrović: Katalog stalnog postava*, Split, 2018., 64–65.

[424] Spis br. 864/6 VB, Zagreb 7.8.1986., Arhiv IM GMD-a.

[425] Čerina, Ljiljana. Četrdeset godina djelovanja i trideset godina izlaganja stalnog postava Atelijera Meštrović u Zagrebu, Fundacija Ivana Meštrovića, u: *Muzeologija*, br. 36 (1999,), Zagreb, 2000., 7–31., 9–10.

[426] Umjetnikova kći Marija Meštrović, svima poznatija kao Marica, kao zakonska nasljednica Ivana Meštrovića i predstavnica svih članova obitelji 1987. godine potpisala je ugovor s Jugoslavenskom akademijom znanosti i umjetnosti kojim su utvrđena autorska prava nasljednika za 262 djela, vidi: Kličinović, Božena. Gipsani odljevi Ivana Meštrovića u Gliptoteci HAZU u Zagrebu - kronologija pohrane**,** u: *Muzeologija,* br. 36 (1999,), Zagreb, 2000., 93–97., 96.

[427] Na poleđini fotografije gipsanog odljeva *Frulaša* navedeno je da je djelo nastalo u Parizu 1908. godine, prvi odljev u bronci izliven je 1970. godine, a vlasništvo je Atelijera Meštrović. Fotografija dio Arhiva Ivana Meštrovića GMD-a, zajedno s fotografijama gipsanog odljeva *Orla* i *Ruke Grgura Ninskog*.

[428] Gipsani model *Pastira s mjehom* nalazi se pohrani Galerije Meštrović u Splitu pod brojem 19/78, a reljef *Isus i Samarićanka* u Glipototeci HAZU-a pod brojem MZP-238.

drniške krajine.[429] Netom nakon Domovinskog rata, 1996. g. tadašnji direktor Centra za kulturu Drniš, u čijem je sastavu bio Muzej, obratio se Fundaciji Ivana Meštrovića s upitom što je spriječilo lijevanje triju skulptura za Drniš koje se navode u dopisu iz 1986. godine, no odgovora iz Fundacije nema u muzejskome arhivu.[430] Zanimljiva je anegdota da je *Ruka Grgura Ninskog* ipak dospjela u Gradski muzej Drniš, makar privremeno u sklopu izložbe *Ivan Meštrović: spomenik Grguru Ninskom u Splitu* koju je autorski osmislila viša kustosica Maja Šeparović Palada iz Galerije Meštrović u Splitu. Gipsana varijanta *Ruke* bila je izložena zajedno s drugim studijama segmenata i umanjenih varijanti budućega monumentalnog spomenika.[431] Osim što su potraživanja išla prema sastavnicama Fundacije Meštrović, pokušalo se pribaviti i djela Ivana Meštrovića koja su se nalazila u privatnome vlasništvu ljudi iz drniškoga kraja. U muzejskome arhivu sačuvan je dokument bez datacije naslovljen *III Otkupi–odljevi*. Redni broj u naslovu upućuje na to da je taj list papira dio opsežnijeg dokumenta. Lista je neujednačena, na njoj su navedena djela i predložena cijena u dinarima te kod nekih vlasništvo, a kod nekih vrsta. Radi se o sljedećim djelima i arhivskoj građi:

1. *Majka* u vlasništvu obitelji Skelin (150 000)
2. *Žena s konjanikom*,[432] ulje na platnu (60 000)
3. Originalna dokumentacija, vl. Tome Meštrović (40 000)
4. *Marko Meštrović*, bista[433] (100 000)

Naknadno je uz listu kemijskom olovkom zbrojen iznos potreban za otkup, međutim navedena djela i dokumentacija nikada nisu postali dio muzejskoga fonda. Novinski članak Slobodana Grubača iz 1981. g. rasvijetlio je da je povod pokušaju otkupa djela iz privatnog vlasništva bila proslava stote godišnjice umjetnikova rođenja.[434] No od djela koja Grubač navodi u članku, jedino je izveden brončani odljev reljefa *Marko Nakić, gradonačelnik Drniša*. U muzejskome

[429] Radovi Ivana Meštrovića u Drnišu i Otavicama do 1991., (nedatiran popis), Arhiv GMD-a. Na popisu su navedene skulpture pristigle 1988. g., no uz neprecizne datacije – Sumersko božanstvo 1928. ?, a u Gliptoteci se navodi 1913?, te *Isus i Samarićanka* 1914–1916., a u Gliptoteci je navedena također 1913. godina.
[430] Ur. br. 37/96, Drniš, 7. veljače 1996. g., Arhiv IM GMD-a
[431] Izložba je bila postavljena od 13. travnja do 23. svibnja 2016. g., djelo je uvršteno i u katalog: Šeparović Palada, Maja. *Ivan Meštrović: spomenik Grguru Ninskom u Splitu*, Split, 2016., 84.
[432] Vjerojatno se radi o slici *Žena s cvijetom* za koju je u katalogu *Meštrović: Drniš–Otavice* (Barbić 1983: 9 i 14) navedeno da je pronađena u kući obitelji Meštrović u Otavicama u čijem je i vlasništvu, no kataloški tekst nije bio popraćen slikovnim prilogom. Sliku je objavio Duško Kečkemet (Kečkemet, 1. sv., 2009: 254)
[433] Skulptura je ostala u vlasništvu obitelji, a u pohrani je u Atelijeru Meštrović u Zagrebu, inv. br. pohrane POH-28.
[434](…) *otkupit će se od privatnika ove skulpture „Sušičavi starac", „Majka" i „Žena s konjanikom" te originalnu dokumentaciju od Tome Meštrovića. Skulpturama „Marko Nakić gradonačelnik Drniša" i „Marko Meštrović" (umjetnikov brat) trebalo bi izraditi odljevke*., vidi: Slobodan Grubač. Osmisliti umjetnikovo djelo. Proslava stogodišnjice rođenja Ivana Meštrovića, u: *Slobodna Dalmacija*, 24.1.1981., 5.

arhivu nije sačuvana građa koja bi razjasnila okolnosti koje su spriječile postizanje dogovora oko otkupa ostalih djela. No nisu svi pokušaji ostvarivanja novih akvizicija prošli neuspješno. U privatnom vlasništvu nalazila se jedna od ranih od Meštrovićevih skulptura nastala tijekom školovanje u Beču – *Sušičavi starac* / *Nevoljnik*, 1903. g. To djelo bilo je glavni zgoditak na dobrotvornoj lutriji priređenoj u Drnišu za prikupljanje sredstava za stipendiranje umjetnikova školovanja. Supružnici Jerolima i Ante Vukasović kupili u najveći broj srećki te su tom prigodom osvojili skulpturu kao nagradu za svoj velikodušan prilog. Jerolima Vukasović rođena Lapenna većinu svojega imutka ostavila je svojem nećaku Petru Lapenni kojem je dopao i *Sušićavi starac* ili kako su mu oni u obitelji nadjenuli ime *Nevoljnik* (sl. 52).[435] Istina, na prvi upit o prodaji upućen 1981. godine iz Centra za kulturu pod kojim je bio Muzej drniške krajine stigao je negativan odgovor,[436] međutim 2001. godine nasljednici su promijenili odluku te su odlučili prodati djelo Gradskom muzeju Drniš.[437] Te godine obitelj Lapenna ustupila je djelo muzeju na privremenu pohranu dok se ne riješi postupak otkupa.[438] Istodobno je iz muzeja zatraženo stručno mišljenje dr. sc. Irene Kraševac o skulpturi, ona ju opisuje kao vrijedno djelo iz rane stvaralačke faze u kojoj Meštrović pod utjecajem Augusta Rodina svjesno stvara nedopadljiva djela snažnoga realističko-naturalističkog naboja te će kao takvo biti iznimno vrijedna nadopuna drniškoj Zbirci.[439] Kupoprodajni postupak proveden je 20. rujna 2004. godine, obitelji je isplaćen iznos od 56 000 kuna (dogovorena cijena 15 000 DEM / 7 500 eura), a muzeju su predani gipsani predložak i brončani odljev.[440] Zgoditak na dobrotvornoj lutriji davne 1903. godine bio je gipsani odljev,[441] međutim uz dozvolu umjetnikove kćeri Marije Meštrović, ravnateljica Fundacije Ivana Meštrovića Marina Baričević dala je 1991. godine obitelji odobrenje za lijevanje dvaju primjeraka u bronci – jedan za obitelj, a drugi bi bio za Fundaciju Ivana Meštrovića.[442] Obitelj međutim nije imala dovoljno novca za lijevanje dvaju

[435] O skulpturi *Nevoljnik* pisalo se po prvi put 1962. godine u *Narodnom listu*, vidi: N.N. Mala galerija: Meštrovićev „Nevoljnik“, u: *Narodni list*, travanj, 1962., 7.
[436] Dopis Ljudevita Lapenne upućen Centru za kulturu i informacije, 10.2.1981. g., Arhiv GMD-a (fotokopija).
[437] Ovjeren dogovor između Barbare Lapenna-Brakus (predstavnice obitelji Lapenna) i Joška Zaninovića (ravnatelja GMD-a) o kupnji djela Ivana Meštrovića „Sušićavi starac/Nevoljnik“, Drniš, 27.7.2001. g., Arhiv GMD.
[438] Ovjerena potvrda o preuzimanju djela Ivana Meštrovića *Sušićavi starac/Nevoljnik*, ovjerili Joško Zaninović (ravnatelj) i Barbara Lapenna-Brakus (za obitelj Lapenna), Drniš, 27.7.2001. g., Arhiv GMD.
[439] Irena Kraševac, Predmet: Stručno mišljenje o skulpturi Ivana Meštrovića *Nevoljnik*, 1903. g., Zagreb, 10. rujna 2001. g., Arhiv GMD.
[440] Izjava o preuzimanju djela Ivana Meštrovića *Nevoljnik*, Beč 1903. godine, potpisnici Barbara Lapenna-Brakus i Joško Zaninović, ur.br. 32/04, Drniš, 20.9.2004. g., Arhiv GMD.
[441] Nije poznato je obitelj Vukasović dobila već patiniranu gipsanu skulpturu ili su ga naknadno dali patinirati jer u arhivu GMD-a postoji studijska fotografija iz bečkoga fotografskog studija H. Ephron na kojoj je *Sušićavi starac/Nevoljnik* bijele boje (sl. 49).
[442] Dozvola za lijevanje dvaju odljeva u bronci rada Ivana Meštrovića *Nevoljnik* (Dopis Marine Baričević upućen gospođi (Ewi) Lapenna), Zagreb, 23.11.1991., br. 123/91, Arhiv GMD (fotokopija).

primjeraka pa su na posljetku iznevjerili dogovor i dali su lijevati samo jedan primjerak.[443] Zbog toga je privremeno u pitanje dovedena legalnost cijelog postupka,[444] no obitelj je razjasnila okolnosti koje su dovele do nepoštovanja dogovora o lijevanju dvaju primjeraka,[445] a budući da je Gradskom muzeju Drniš odobreno pravo prvokupa, Fundacija Ivana Meštrovića nije više imala pravnih temelja za potraživanje djela, već je putem kupoprodajnog ugovora postalo dio drniške Zbirke Ivana Meštrovića.

Tijekom Domovinskog rata oskvrnjena je Zbirka Ivana Meštrovića. Bilo je ukradeno dvadesetak djela, dio ih je pronađeno, ali nekim se do danas ne zna sudbina. Među ukradenim djelima bila je i brončana *medalja Dositeja Obradovića* (1911. g.), no s obzirom na to da je medalja iskovana u 2000 primjeraka,[446] primjerci se mogu pronaći u ponudi aukcijskih kuća[447] te u privatnim kolekcijama. Nova medalja za zbirku GMD-a nabavljena je kod Marije Vrčić iz Šibenika, bila je dio njihove obiteljske ostavštine.[448] Iz još jedne privatne zbirke 2008. godine otkupljena je i medalja *Sokrat/Platon* koju je kipar izradio za Društvo medaljara u SAD-u 1954. godine.[449] Čuvši da se odljev medalje iz druge serije našao u prodaji, kupio ju je antikvar Domagoj Bernić i potom preprodao muzeju. Godine 2013. zbirka je postala bogatija za još jednu medalju, od Ranka Paunovića otkupljena je medalja *Domagojevi strijelci* izrađena 1931. godine za sokolski slet.[450]

Nakon Domovinskog rata muzejskoj zbirci pridružen je gipsani model za stopala serafina, segment reljefa *Vječno Raspeti* (sl. 160). Model je u poratnim godinama donesen u zgradu Centra za kulturu i informacije Drniš, a Muzeju ga je ustupio tadašnji direktor Ante Vukušić.[451] Posljednja akvizicija drniškog muzej bio je segment brončane skulpture S*v. Antuna Padovanskog* (sl. 144), prispio je u muzej 2017. godine. Naime, skulptura je krajem 1980-ih godina trebala biti postavljena pored istoimene crkve u Drnišu nakon obnove crkvene kupole,

---

[443] Pismo Ewe Lapenna upućeno Marini Baričević (Fundacija Ivana Meštrovića), 1993. g., Arhiv AMZg br. 152/93, Arhiv GMD (fotokopija).

[444] Očitovanje Marije Meštrović o legalnosti postupa lijevanja u bronci djela Ivana Meštrovića *Nevoljnik*, nedatirano, moguće 1993. g., Arhiv GMD (fotokopija)

[445] Pismo Ewe Lapenna upućeno Mariji Meštrović, Zadar, 18.10.1996. g., Arhiv GMD (fotokopija).

[446] Tomić, Antonia. The Echo of Ivan Meštrović's Participation in the International Fine Art Exhibition Held in Rome in 1911 in His Homeland, za zbornik radova s međunarodnog skupa: *Art and the State in Modern Central Europe (18th – 21st Century)*, rukopis,6.;
N.N. Sa kninske krajine. Srbi i Hrvati Dositeju, u: *Dubrovnik*, br. 45, 26.10.1911. g.

[447] Medalja je bila objavljena u: Lidija Barac. *33. Aukcija: Numizmatika, odlikovanja, militaria*, Zagreb, 25.5.2013., 41.

[448] Podatak o kupnji zabilježen je u inventarnoj knjizi, inv. broj GMD–49.

[449] Ferić, Stanko. Druga Meštrovićeva medalja u Drnišu, u: *Slobodna Dalmacija*, 20.12.2008., Spektar, 21.

[450] Medalja je otkupljena za 315 kuna, vidi: Kupoprodajni ugovor između Gradskog muzeja Drniš (Joško Zaninović) i Ranka Paunovića, Drniš, 1.10.2013. g., Arhiv GMD.

[451] Primopredaja se prema riječima Davora Gaurina provela krajem 1990-ih, točan datum nije zabilježen.

nažalost minirana je tijekom Domovinskog rata i od nje je ostala samo desna ruka. Franjevačka Provincija Presvetog Otkupitelja kojoj pripada i Župa Drniš uspjela je izvojevati dozvolu za novo lijevanje u bronci budući da je gipsani odljev dio pohrane Gliptoteke HAZU u Zagrebu. Nakon postavljanja novoodljevene skulpture pored crkve sv. Ante Padovanskog, župnik fra Damir Čikara darovao je *ruku* muzeju da kao dio stalnoga postava podsjeća na kulturocid koji se dogodio u Drnišu tijekom Domovinskog rata.[452]

5.4. Obilježavanje 100. obljetnice Meštrovićeva rođenja u Drnišu

Priprema za obilježavanje velike 100. obljetnice rođenja Ivana Meštrovića započele su već krajem 1970-ih godina. U *Slobodnoj Dalmaciji* u rujnu 1977. godine objavljena je kratka vijest o boravku Vesne Barbić u Drnišu povodom istraživanja građe da bi mogla pristupiti izradi monografije o Meštrovićevoj ostavštini u Drnišu i Otavicama.[453] Osim toga najavljeno je da će se tiskati prigodne razglednice, da će se pristupiti građevinskoj transformaciji muzeja, a te je godine muzej dobio i prvoga stručnog djelatnika.[454] Zaposlena je povjesničarka umjetnosti i arheologinja Jordanka Jalić koju je dočekao velik zadatak – ususta viti rad muzeja, inventarizirati građu te sudjelovati u ostvarenju prvoga pravog stalnog postava povodom stogodišnjice Meštrovićeva rođenja. Budući da su skulpture u Zbirci Ivana Meštrovića bile gipsani odljevi, kustosica Jalić je 1978. godine zatražila od umjetnikove supruge Olge dozvolu za lijevanje u bronci. Olga je dala svoju privolu uz savjet da se skulpture barem patiniraju brončanom patinom ukoliko nema novca za sve odljeve.[455]

Najavljena nadogradnja muzeja nije tako brzo započela, 1979. godine napravljena je samo osnovna sanacija vlage.[456] Razrada planova obilježavanja obljetnice nastavljena je i tijekom 1981. godine najavljen je okvirni program (sl. 53).[457]

Najave za uređenje postava u Drnišu komentirao je Duško Kečkemet u novinskom razgovoru sa Zlatkom Gallom izražavajući veliku sumnju u uspjeh realizacije tako ambicioznog projekta:

[452] Između Župe i Muzeja nije potpisan ugovor o darovanju, no način dospijeća djela u muzej zabilježen je u inventarnoj knjizi, inventarni broj GMD 87.
[453] Mojaš, V(ladimir). Radi se na izdavanju publikacije o I. Meštroviću, u: *Slobodna Dalmacija*, 30.9.1977., 13.
[454] Nakon smrti Nikole Adžije muzej je bio bez voditelja od 1972. g. pa do zapošljavanja Jordanke Jalić 1977. g.
[455] Pismo Olge Meštrović upućeno Jordanki Jalić, 17.3.1978. g., Arhiv GMD.
[456] Tijekom građevinskih zahvata za sprečavanje pretjeranog vlaženja prostora utrošeno je 11 milijuna starih dinara koje je osigurao OSIZ za kulturu, a muzej je privremeno bio zatvoren, vidi: N.N. Popravci u Muzeju drniške krajine, u: *Slobodna Dalmacija*, 17.10.1979., 8.
[457] S., E. Planovi za proslavu Meštrovićeva jubileja, u: *Slobodna Dalmacija*, 6.8.1981., 5.

Svojevremeno je i Drniš, odnosno Otavice, želio imati neke Meštrovićeve odljeve? Drniški planovi / – Jest, Drniš ima u vezi s Meštrovićem prilične planove, a na Otavice se u tome mnogo ne gleda. Drniš bi čak gradio novi paviljon Meštrovića, ali vjerojatno od svega toga neće biti ništa. Što se pak Otavica tiče, one su dobrim dijelom već uređene. Republički zavod za zaštitu spomenika i splitski Zavod mnogo su toga učinili, pa je uglavnom riješen problem vlage koji je bio gorući na mauzoleju, a naš je prijedlog da se u okviru stote obljetnice rođenja Meštrovića dovrši asfaltiranje ceste do mauzoleja te napravi jedan reprezentativni Meštrovićev katalog (...).[458]

Međutim, obilježavanje obljetnice postao je događaj od državnog značaja i što je vrijeme odmicalo, program obilježavanja bivao je sve razrađeniji. Drnišanin Slobodan Grubač angažirao se oko izvještavanja o planovima te je za nekoliko je novina pisao o programu proslave stogodišnjice inkorporirajući i vlastite zamisli.[459] Kao poveznicu koja bi trebala objediniti sve aktivnosti istaknuo je težnju za predstavljanjem drniškoga Meštrovića svijetu. U jednome od članaka dotaknuo se pitanja adekvatnog tretmana Meštrovićevih djela navodeći neprikladno mjesto postavljanja *Majke s djetetom*, nebrigu o *Vrelu života* te zapuštenost stare obiteljske kuće koja bi se mogla obnoviti u tradicijskom graditeljskom stilu.[460] Njegove opaske ostale su više na razini osobnoga promišljanja, iako je istaknuo neke probleme za koje se i danas traži zadovoljavajuće rješenje, primjerice primjerenija lokacija ili kvalitetnija niša za *Vrelo života*.

Unatoč nekim početnim sumnjama i kritičkim primjedbama, 1983. godina uistinu je protekla u znaku Ivana Meštrovića. Tijekom 1982. godine sredstvima RSIZ-a za kulturu financirano je lijevanje skulptura iz Zbirke Ivana Meštrovića u bronci te restauracija slika,[461] otkupljena je

[458] Gall, Zlatko. Meštrović ispod pečata, u: *Nedjeljna Dalmacija*, Split, 15.XI. 1981., br. 549, 24–25.
[459] Grubač, Slobodan. Osmisliti umjetnikovo djelo. Proslava stogodišnjice rođenja Ivana Meštrovića, u: *Slobodna Dalmacija*, 24.1.1981., 5.; Grubač, Slobodan. Proslava 100-godišnjice rođenja Ivana Meštrovića, u: *Drniški vjesnik*, 6/1981., 6.; Grubač, Slobodan. Život i djelo Ivana Meštrovića. U Drnišu utvrđen program obilježavanja stogodišnjice od rođenja jednog od naših najistaknutijih kipara, u: *Borba*, 8.1.1981., br. 6, 10.
[460] Grubač, Slobodan. U povodu 100-godišnjice rođena Ivana Meštrovića: Polemika bez potrebe, u: *Slobodna Dalmacija*, 13.3.1982., 5.
[461] Slike Ivana Meštrovića prenesene su u restauratorsku radionicu Regionalnog zavoda za zaštitu spomenika početkom studenoga 1982. godine. U dopisu upućenome muzeju navodi se da Meštrovićeve slike treba zalijepiti na panel ploče, minimalno očistiti, zakrpati manje oštećenja i lakirati te izraditi nove okvire ili prilagoditi i popraviti postojeće, vidi: Dopis Regionalnog zavoda za zaštitu spomenika kulture upućen Muzeju Drniške krajine, br. 8/68-82., Split, 19.XI. 1982. g. (fotokopija), Arhiv GMD.
Lijevanje je izvedeno u Ljevaonici *Torzo* u Zagrebu, a restauracija slika u Regionalnom zavodu za zaštitu spomenika kulture u Splitu. Podaci preuzeti iz strojopisnog dokumenta *Informacije o pripremama proslave 100-te obljetnice rođenja Ivana Meštrovića u Drnišu*. Izvještaj je nastao početkom 1983. godine, a vjerojatno ga je

Medalja Dositeja Obradovića i započeli su pregovori oko otkupa slike *Žena s cvijetom*. Potonja slika ipak nije postala dio Zbirke već je ostala u privatnom vlasništvu.

Značajan dio programa bio je usmjeren na drniški kraj s ciljem da uspomena na velikog umjetnika i nakon obilježavanja stogodišnjice rođenja ostane živa u njegovu rodnome kraju (sl. 54). Uvod u središnji program bila je izložba otvorena u svibnju u galeriji Muzeja Kninske krajine na Kninskoj tvrđavi na kojoj je bilo izloženo tridesetak Meštrovićevih djela (sl. 55).[462] Ista je izložba u lipnju gostovala u Biogradu.[463] Budući da je bila u tijeku izgradnja novih muzejskih krila drniškog muzeja u kojima se planirao urediti stalni postav, mjeseci uoči dovršetka radova bili su najprikladniji za iznošenje Meštrovićevih djela i prezentaciju u drugim gradovima. Posjetitelji izložbi u Kninu i Biogradu imali su priliku vidjeti gotovo cjelovitu tadašnju zbirku Meštrovićevih djela iz Muzeja drniške krajine.[464]

Velika obljetnica bila je povod da reljef *Oračи* dvadeset godina nakon svojeg nastanka bude napokon postavljen na predviđeno mjesto. Tijekom srpnja 1983. g. izvedeni su pripremni radovi za postavljanje Meštrovićeva reljefa na pročelje Doma kulture.[465] Ispostavilo se da niša predviđena za smještaj nije bila odgovarajućih dimenzija, stoga se moralo iznaći drugo rješenje te je naposlijetku reljef ugrađen u bočni zid pristupnoga stubišta.[466] Ostali veliki građevinsko-infrastrukturni projekti poduzeti povodom obilježavanja stote godišnjice Meštrovićeva rođenja bili su dovršeni do kolovoza. Dovršena je nadogradnja Muzeja drniške krajine i muzej je napokon dobio prikladan stalni postav, uređena je i asfaltirana trasa ceste Kadina Glavica – Otavice – Ružić, manji zahvati napravljeni su na crkvi Presvetog Otkupitelja te je uređen okoliš oko crkve.[467]

---

sastavila kustosica Jordanka Jalić. A u arhivu je sačuvan i poziv Jordanki Jalić na jednu od sjednica Odbora (Poziv na sjednicu Koordinacionog odbora za proslavu 100. godišnjice rodjenja Ivana Meštrovića upućen Jordanki Jalić, br. 99/83., Drniš, 16.V.1983. g.).

[462] M., A. U kninskoj tvrđavi izloženi radovi Ivana Meštrovića, u: *Slobodna Dalmacija*, 28.5.1983., 14.; Matković, A. U povodu stote godišnjice rođenja: Meštrovićeva djela u kninskoj tvrđavi, u: *Slobodna Dalmacija*, 9.6.1983., 4.; Tekst za deplijan uz izložbu sastavio je Petar Živković.

[463] U kratkom izvještaju o otvorenju izložbe precizno su navedeni broj i vrsta izloženih djela: 19 skulptura, 7 slika i 1 crtež, vidi: I., A. Biograd: Izložba Ivana Meštrovića, u: *Slobodna Dalmacija*, 28.6.1983., 3.; Farkaš, F. U Biogradu otvorena izložba djela Ivana Meštrovića, u: *Slobodna Dalmacija*, 30.6.1983., 4.

[464] U arhivu GMD-a sačuvan je dio zapisnika o planovima i provedbi programa obilježavanja 100-godišnjice.

[465] Mojaš, V. Drniš pred proslavu 100-godišnjice rođenja Ivana Meštrovića: „Oračи" na pravom mjestu, u; *Slobodna Dalmacija*, 15.7.1983., 3.

[466] Na pročelju Doma kulture i danas stoji prazna pravokutna niša. U novije vrijeme bilo je ideja da se naknadno *Oračи* prebace na to mjesto, međutim niša je toliko plitka da bi trebalo izvesti dodatnu konstrukciju koja bi mogla podnijeti težinu kamena što bi vizualno nagrdilo arhitekturu zgrade. O postavljanju reljefa 1983. g. svoja sjećanja podijelio je Ante Vukušić, tadašnji ravnatelj Centra za kulturu i informacije.

[467] V(ukušić), A(nte). U subotu će se u drniškom kraju obilježiti 100. obljetnica rođenja Ivana Meštrovića: Meštrovićevi radovi u Muzeju drniške krajine, u: *Slobodna Dalmacija*, 10.8.1983., 1.

U Drnišu je program obilježavanja 100. obljetnice održan u subotu 13. kolovoza uoči Meštrovićeva rođendana koji spada na sam blagdan Velike Gospe 15. kolovoza.[468] Detaljan program naveden je na pozivnici (sl. 56). Toj prigodi odazvali su se brojni uzvanici, među njima je bila umjetnikova kći Marica, potom predstavnici visokih državnih tijela (RK SSRNH,[469] Sabora, JNA,[470] Republičkog komiteta za prosvjetu i kulturu, RSIZ-a za kulturu[471], okolnih Općina), predstavnici JAZU-a[472] te predstavnici katoličke i pravoslavne crkve (sl. 57). Opsežno izlaganje o stvaralaštvu Ivana Meštrovića imao je Duško Kečkemet, a prilikom otvorenja muzeja Vesna Barbić je predstavila katalog *Meštrović – Drniš – Otavice*.[473]

Obilježavanje 100-godišnjice Meštrovićeva rođenja na državnoj razini uslijedilo je nakon toga. Organizaciju znanstvenog skupa *Život i djelo Ivana Meštrovića* preuzela je Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti kao najviša znanstveno-umjetnička institucija što govori o značaju obljetnice u znanstvenim krugovima.[474] Skup se održavao od 19. do 22. listopada, a 20. listopada u Zagrebu u Muzejskom prostoru na Jezuitskom trgu otvorena je izložba *Meštrović: Otavice – Drniš* na kojoj su izložena djela iz Muzeja drniške krajine i dio djela iz spomen-galerije u Vrpolju.[475] Prva dva dana skupa održana su u palači JAZU-a u Zagrebu gdje su svi sudionici iznijeli svoja izlaganja, a trećega dana su prigodno pošli na izlet u Meštrovićev rodni kraj. Posjetili su Mauzolej u Otavicama te razgledali novouređeni stalni postav u drniškome muzeju. U popodnevnim satima održana su odabrana izlaganja uže vezana uz drniški kraj (sl. 58).

Sutradan je skup zaključen u Splitu u Muzeju revolucije gdje su ponovljena izlaganja mahom dalmatinskih sudionika.[476] Nakon skupa nije uslijedilo objavljivanje zbornika radova, stoga je

[468] Mlivončić, I. U subotu u Drnišu obilježena 100. obljetnica rođenja Ivana Meštrovića: Svečano i dostojanstveno, u: *Slobodna Dalmacija*, 15.8.1983., 1.
[469] Republička konferencija Socijalističkog saveza radnog naroda Hrvatske.
[470] Jugoslavenska narodna armija.
[471] Republička samoupravno-interesna zajednica.
[472] Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti.
[473] Kataloga je do danas ostao jedina publikacija u kojoj je napravljen pregled Meštrovićeve ostavštine u Drnišu i Otavicama. O obilježavanju Meštrovićeve obljetnice u Drnišu vidi: Mlivončić, I. U subotu u Drnišu…, u: *Slobodna Dalmacija*, 15.8.1983., 1.; Perlić, Đuro. Dug kiparskom geniju, u: *Večernji list*, 15.8., Zagreb, 1983., 5.; Pasini, S. U povodu stote obljetnice rođenja Ivana Meštrovića: Bogati program proslave, u: *Vjesnik*, 13.8., Zagreb, 1983., 4.; Perlić, Đuro. Dug kiparskom geniju, u: *Večernji list*, 15.8., Zagreb, 1983., 5.
[474] Ramljak, O. Godišnjice: Nepoznati Meštrović, u: *Slobodna Dalmacija*, 17.2.1982., 8.
[475] Št., J. U Zagrebu otvorena izložba „Meštrović Otavice – Drniš": Iz djetinjstva velikog meštra / Predstavljeni zlatnici i srebrnjaci izdani u povodu 100. godišnjice Meštrovićeva rođenja", u: *Slobodna Dalmacija*, 20.10.1983., 10.
[476] Program Znanstvenog skupa u povodu 100. godišnjice rođenja kipara Ivana Meštrovića počasnog člana Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti, Zagreb – Drniš – Split, 19.–22. listopada, 1983. (Arhiv GMD)

nažalost izostala opširnija razrada tema.[477] Kustosica drniškog muzeja Jordanka Jalić tom je prigodom u sva tri grada predstavila osnivanje i razvoj Zbirke Meštrovićevih radova, a kratak izvještaj o skupu i obnovi muzeja objavila je naredne godine u časopisu *Informatica Museologica*.[478] Tekst je popraćen fotografijom na kojoj se vidi da su u dvorani s djelima Ivana Meštrovića bili izloženi etnografski predmeti (sl. 59). Dokumentacija o obnovi muzeja najvećim je dijelom stradala tijekom Domovinskog rata i ta je fotografija ostala među rijetkim vizualnim svjedočanstvima prvoga muzejskog postava. Sačuvan je sažet idejni koncept kojega potpisuju Jordanka Jalić i Davor Domančić, te uz to tlocrt s naznačenim pozicijama Meštrovićevih djela (sl. 61). Zbirka Ivana Meštrovića bila je raspoređena u dvije dvorane u kombinaciji s etnografskom predmetima. Autori koncepta postav su opisali riječima:

> *U novoizgrađenoj zgradi Muzeja Drniške krajine u Drnišu postava je zamišljena da predstavi kao glavni dio muzejskih izložaka djela kipara Ivana Meštrovića. Ta djela obuhvaćaju ona od njegovih najranijih radova do onih najnovijih, a većina njih predstavljaju jedinstveni primjerak. Međutim, kako se radi o zavičajnom muzeju koji čuva i izlaže građu od prapovijesti do danas, a obzirom na sada raspoloživu građu, postavljanje je zamišljeno tako da s Meštrovićevim djelima bude izložena i etnografska građa, a u odijeljenom prostoru ona arheološka. (...)*
>
> *Prema raspoloživom prostoru i Meštrovićevim djelima, njegova djela nisu razvrstana po vremenu nastanka već će biti izložena prema istaknutosti svojih umjetničkih vrijednosti i dijelom njihovoj veličini. Tako će „Vrelo života", „Gospa Petropoljka" i „Orači" biti izloženi u zapadnom, najvišem prostoru. Dio se Meštrovićevih slika vezuje uz etnografiju jer prikazuju likove u narodnoj nošnji. Međutim, vjerujemo da to miješanje etnografske građe s djelima Ivana Meštrovića stvara ugodnu cjelinu koja pruža sadržajnu povezanost.*[479]

Zanimljivo je primijetiti da je mjesto za *Vrelo života* bilo predviđeno u desnom dijelu središnje dvorane, međutim do toga nije došlo jer nije pronađen izvođač koji bi imao svu potrebnu opremu i znanja za obavljanje prijenosa djela iz drniškoga parka u muzej (sl. 60). U konceptu postava bilo je navedeno da će se u toj dvorani smjestiti djela većih dimenzija, a na nacrtu su

[477] Neki od sudionika kao što su Ana Deanović i Duško Kečkemet razradili su izložene teme kroz neke od svojih kasnije publiciranih tekstova, no izlaganje Radoslava Tomić *Drniš u doba Ivana Meštrovića i dr. Filipa Marušića* ostalo je neobjavljeno, a takav rad zasigurno bi bio informativan za uvodna poglavlja ove disertacije.
[478] Jalić-Lunić, Jordanka. Obnovljen Muzej drniške krajine, u: *Informatica museologica*, Vol. 15 No. 4, 1984., 15–17.
[479] Jordanka Jalić, Davor Domančić. *Postava Muzeja drniške krajine Drniš*, Split – Drniš, 20. srpnja 1983. g., 1.

osim njih ucrtane još pozicije za smještaj triju reljefa – *Sv. Marko, Marko Nakić* i *Filip D. Marušić*; potom crteža *Studija žene* te za skulpture *Sestra / Djevojka s pletenicom, Petar Meštrović* i *Žena s krilima*. Sva ostala djela smještena su u prvoj dvorani. U konceptu je naglašeno da se pri oblikovanju postava nije ravnalo prema kronologiji nastanka djela, a tlocrtni razmještaj otkriva da se u obzir nije uzimala niti tematska odrednica jer se kroz obje dvorane protežu i djela s prikazima religijskih motiva i portreti članova obitelji.
Bista Nikole Adžije bila je postavljena u prizemlju u niši pored stubišta, a bista njegova brata Božidara ostala je u dvorištu na mjestu koje joj je ranije namijenio Nikola.

5.5. Zbirka Ivana Meštrovića u Domovinskom ratu

Nagovještaj napada na Drniš dogodio se oglašavanjem sirena 15. rujna 1991. godine, a sutradan je krenuo oružani napad te je u noći sa 16. na 17. rujna započelo masovno raseljavanje stanovništva iz drniškoga kraj. Rijetki su uspjeli pobjeći automobilima, a većina se zaputila pješke u prognaničkoj koloni preko kanjona presahnule rijeke Čikole noseći sa sobom najnužnije, a često čak ni to. Ispražnjen grad sa svojom spomeničkom baštinom i muzej sa svom svojom građom bili su prepušteni na milost i nemilost agresoru, ostala je samo nada da se neće probuditi najniži porivi i da se neće pristupiti bezumnom uništavanju kulturnih dobara i umjetničke građe. Napredovanjem rata nažalost pokazalo se da će kulturno-umjetnička baština biti jednako ugrožena kao i ljudi te da će se teško izbjeći kulturocid. Krajem 1991. godine u *Slobodnoj Dalmaciji* objavljena je karikatura s prikazom Meštrovićeva kipa *Povijest Hrvata* napadnutoga raketama i bombama uz natpis u kutu *Stop the War in Croatia*[480] (sl. 62). Nacionalna simbolika koja je često bila jedna od izraženih nijansi simboličkog spektra Meštrovićevih skulptura kod *Povijesti Hrvata* do te je mjere potencirana da je utjelovila i hrvatski narod i sveukupnu baštinu, te je iznimno uspješno iskorištena kao vizualni anti-ratni apel.
U *Vjesniku* je 1992. godine objavljeno da je Ante Vukušić, prijeratni direktor Centra za kulturu i informiranje u Drnišu, preko srpskog generala Vukovića došao do informacije da su djela Ivana Meštrovića prevezena u Knin.[481] Prenesena je i izjava Kninskog korpusa:

Meštrović je naš i mi ćemo ga zaštiti. Nemojte se bojati.

[480] Karikatura objavljena u: *Slobodna Dalmacija,* 7.12.1991.,11.
[481] Kusin, Vesna. Ode Meštrović iz Drniša u Knin, u: *Vjesnik,* 24.1.1992., 10.

U novinskom članku apeliralo se na predstavnike UN-a da spriječe prijevoz umjetnina iz Knina u Beograd, što se vjerojatno planiralo. Tada još nije bila poznata sudbina drniških javnih spomenika među kojima prevladavaju Meštrovićeve skulpture. U *Slobodnoj Dalmaciji* je istoga dana objavljen članak Ante Vukušića koji je ujedno bio i njegov odgovor Marini Baričević za prozivke da se nije učinilo dovoljno za zaštitu Meštrovićevih djela u Drnišu.[482] Marina Baričević bila je ravnateljica novoutemeljene Fundacije Ivana Meštrovića koja je objedinila sve objekte i umjetnička djela obuhvaćena Meštrovićevom Darovnicom.[483] Zaključne riječi članka otkrivaju srž njihova (medijskog) obračuna:

> *Da ste morali napustiti Zagreb u trenutku raketiranja Banskih dvora, dopustite da Vas isto upitam, da li biste ponijeli Meštrovićeve radove (mnogo vrednije od onih u Drnišu) ili biste ih ostavili? Možda biste ih i svojim tijelom zaštitili i tako naslonjeni na Meštrovićeve radove ostali do prestanka raketiranja ili prestanka disanja!*

Novinska polemika dvoje direktora zaduženih za brigu o Meštrovićevoj baštini svjedoči o njihovoj bespomoćnosti uslijed ratnih zbivanja zbog čega su se nepotrebno neprijateljski okomili jedno na drugo, promašujući istinskog krivca. Takav verbalni sukob uistinu je bio suvišan što ustvrđuje i Vinko Srhoj riječima:

> *(...) u situaciji kad po zaljubljenicima u umjetnost padaju granate, a veliki Moloh rata melje pred sobom sve ljudsko, bez razlike na dob, spol i vjeru, i to mnogo bolnije i katastrofičnije u Drnišu nego u operetnoj verziji zagrebačkog ratovanja. No od naših često neprimjerenih sporenja tko je zaljubljeniji u Meštrovića i moralne dileme koja redovito promašuje cilj kada se postavlja pitanje odgovornosti za umjetnička djela u trenutku ugroženosti ljudskih života (...)*[484]

Nekolicina umjetnika angažirala se oko izrade plakata kojima su htjeli osvijestiti javnost o ratnom stradavanju umjetničke baštine te potrebi ulaganja dodatnih napora da se krađe i

[482] Vukušić, Ante. Meštrović pod okupacijom (2): Nismo digli ruke, u: *Slobodna Dalmacija*, 24.1.1992., 22.
[483] Marina Baričević imenovana je ravnateljicom Fundacije po preporuci Marice Meštrović, međutim prethodno je bila novinarka Radio Zagreba te nije imala nikakvih formalnih kvalifikacija iz područja muzeologije i povijesti umjetnosti zbog čega je njezino imenovanje naišlo na negodovanje stručne javnosti. Vjerojatno je ta činjenica dodatno povećala tenzije između M. Baričević i drniškoga direktora Centra za kulturu Ante Vukušića.
[484] Srhoj, Vinko. Povijesni sunovrat jugoslavenske ideje, u: *Slobodna Dalmacija*, 1.2.1992., 27.

uništavanja spriječe.[485] Formu plakata iskoristila je i Fundacija Ivana Meštrovića prilikom obilježavanja Međunarodnoga dana muzeja u svibnju 1992. g. da upozori na neizvjesnu sudbinu djela odnesenih iz Drniškog muzeja (sl. 63). Na plakatu su u polja šahovnice uklopljena ukradena djela, a izradio ga je umjetnik koji se potpisao samo inicijalima B. V.[486] Budući da je u članku iz *Slobodne Dalmacije* (22.2.1992.) navedeno da je najuspjeliji plakat potpisan inicijalima, vjerojatno je Fundacija iskoristila baš taj za obilježavanje MDM-a, međutim inicijali nisu navedeni u članku, stoga je teško bezrezervno tvrditi da se radi o istome radu. O kulturocidu i ratnim štetama u Drnišu pisala je i Branka Šulc za 23. svezak časopisa *Informatica Museologica* koji je bio posvećen sudbini i tretmanu umjetničke baštine u ratnom vihoru.[487] Koliko je bezdušan bio odnos agresora prema drniškom muzeju slikovito pokazuje naslovnica *Slobodnog tjednika* iz veljače 1992. godine na kojoj je pročelje Muzeja drniške krajine prekrivena grafitom *Serbian power* (sl. 64, 65), pribjegavanje engleskom jeziku namjesto ćirilici koja je bila učestalija kao da su međunarodnim promatračima i cijelom svijetu svjesno željeli poručiti kakav je njihov stav prema zatečenoj kulturnoj baštini.

U svibnju 1993. godine umjetnikov sin Mate Meštrović pismeno se obratio pomoćniku zapovjednika UNPROFOR-a Cedricu Thornberryju da se učini nešto da se spriječi uništavanje Otavica, posebno stoga što su počele pristizati vijesti da je crkva Presvetog Otkupitelja u kojoj je obiteljska grobnica Meštrović postala meta napada.[488] Krajem godine objavljen je opsežniji prilog o ukradenim Meštrovićevim djelima u *Nedjeljnoj Dalmaciji*.[489] Uz prethodno objavljene informacije počele su kružiti nepotvrđene glasine o njihovoj rasprodaji. Umjetnikov sin Mate pokušao je bezuspješno preko UNPROFOR-a dogovoriti obilazak Drniša i Otavica. Marina Baričević kao direktorica Fundacije Meštrović nastojala je pratiti svaki trag, a državne instance su nastojale učiniti što je bilo u njihovoj moći. Predsjednik Vlade dr. Franjo Gregurić obratio se ambasadoru promatračke misije Europske zajednice Jaoau Guerri Salgeriou te pukovniku Johnu Wilsonu, višem vojnom časniku za vezu pri UN-u, a akciju restitucije vodio je MDC. U potragu je uključen i Interpol te institucija *The Art Loss Registar* koja prati svako pojavljivanje

[485] Najuspjeliji plakat potpisan je inicijalima, drugi je izradila drniška umjetnica Neda Hammer, a treći Alem Ćurin, vidi: Knežević, Lj. Baštinski apel: Meštrović na plakatima, u: *Slobodna Dalmacija*, 25.2.1992., 5.

[486] Marić, Ruža. Obilježavanje Međunarodnog dana muzeja, u: *Informatica museologica*, Vol. 23, No. 1–4, 1992., 110–113, 111.

[487] Šulc, Branka. Ratno razaranje i rekviriranja kulturne baštine u Hrvatskoj, u: *Informatica museologica*, Vol. 23 No. 1–4, 1992., 41–45, 43.; Šulc, Branka. Restitucija i sukcesija kulturnih dobara iz muzeja i galerija Hrvatske, u: *Informatica museologica*, Vol. 23, No. 1–4, 1992., 6–17, 9 i 14.

[488] N. N. Pismo dr. Mate Meštrovića Cedricu Thornberryju: Otavice gore pred očima UN-a, u: *Slobodna Dalmacija*, 12.5.1993., 2.

[489] Ivanišević, Đurđica. Ukradena Meštrovićeva djela na (ras)prodaji u Austriji i Njemačkoj ?!, u: *Nedjeljna Dalmacija*, 15.12.1993., 18 i 31.

djela u katalozima i na aukcijama. Američka konzervatorica Barbara Roberts željela je u okrilju suradničke akcije UNESCO-ICOM-a i MDC-a posjetiti okupirana područja da popiše štetu, no od UNPROFOR-a je stigla zabrana. Tekst članak zaključen je popisom djela otuđenih iz drniškog muzeja (sl. 66).

Prizor zatečen u muzeju neposredno nakon vojno-redarstvene operacije Oluja bio je zastrašujući, devastirana zgrada bila je puna smeća i fekalija, po podu su bile razbacane knjige, dokumenti i sva ona muzejska građa koja nije bila pokradena. Bile su porazbacane i brojne krhotine malobrojnih Meštrovićevih skulptura koje nisu bile otuđene iz muzeja. Sa zatečenim kaotično razbacanim hrpama različitoga materijala u koštac su se uhvatili Davor Gaurina kao jedini djelatnik i Joško Zaninović tada još uvijek kao povremeni suradnik.[490] Svesrdno su im pomagali kustos iz Muzeja grada Šibenika Željko Krnčević, restauratorica Nada Bogdanović te kolegice Nataša Novak (udana Mučalo) i Nataša Desabota (udana Zaninović), a pridružio im se i zaljubljenik u drnišku baštinu Tomislav Ožegović (sl. 67–75).[491] Srećom, ispostavilo se da se većina djela Ivana Meštrovića odvezenih iz muzeja i dalje nalazila na Kninskoj tvrđavi. Prema usmenim svjedočanstvima ustvrđeno je da je muzej pljačkan u nekoliko navrata, a *najzaslužniji* za odvoz Meštrovićevih djela u Knin bio je Mesud Hasotić koji je bio pomoćnik Špire Nikovića, zapovjednika Kninskog korpusa jugoslavenske vojske. U bilješkama Stanice javne sigurnosti Knin zabilježeno je da su slike odnijele osobe u vojnim uniformama.[492] Izvještaj o ukradenim slikama napisao je direktor Kninskog muzeja Milojko Budimir u kojem navodi da je:

> *Muzej Kninske Krajine preuzeo umjetnine iz oslobođenog Drniša 1991. g. o čemu je napravljen i zapisnik, ali da se traže iznimno vrijedne slike koje su odnijela lica u vojnim uniformama.*

Premda je Milojko Budimir podržavao okupaciju drniškoga područja, čini se da je ipak odigrao značajnu ulogu u sprječavanju krađe i preprodaje djela iz Zbirke Ivana Meštrovića zaštitivši je u prostorijama kninskog muzeja.

Na tvrđavi je pronađen velik dio dokumentacije vezne uz Meštrovića, velik dio bronČanih skulptura, manji dio gipsanih te slika *Momak i djevojka u kolu*. U pretraživanju kninske tvrđave

[490] Kao djelatnik Muzeja drniške krajine zaposlen je 1. veljače 1996. godine.
[491] Željko Krnčević sjećanja na to vrijeme iznio je u: Gaurina, Davor, Tomić, Antonia (ur.). *60 godina Gradskog muzeja Drniš: zbornik uz prigodni skup*, Drniš 2020., 25–28.
[492] Dokument: *Ukradene slike kipara Ivana Meštrovića iz Muzeja drniške krajine*, Stanica javne sigurnosti Knin, 4. 5.1992. g., direktor Milojko Budimir;
Ferić, Stanko. Gdje je 16 ukradenih djela velikog Ivana Meštrovića, u: *Večernji list*, 2.3.1997., 15.

mladim drniškim kustosima Davoru Gaurini i Jošku Zaninoviću pomagali su kolege iz Šibenskog muzeja Željko Krnčević i Marko Menđušić, kolege iz Klovićevih dvora koje su se zatekli na godišnjem odmoru u Šibeniku, potom još poneki novinari te predstavnici civilne zaštite i rezervne policije (sl. 76, 77). Budući da je u to doba Knin potpadao pod Zadarsko-kninsku županiju, po službenoj dužnosti stigle su i kolege iz Zadra – Ljubica Srhoj-Čerina iz Narodnoga muzeja u Zadru i Branka Medved iz Arheološkog muzeja. Iz Splita su stigli Božo Majstorović (Galerija Meštrović) i Ljubo Gudelj (MHAS).[493] Zapisnik o pronađenim djelima Ivana Meštrovića ovjerio je 25. kolovoza Narodni muzej Zadar, a djela su preuzeta 28. kolovoza 1995. g. [494] (sl. 78–81).

Već desetak dana nakon Oluje, na blagdan sv. Roka u još razrušenome muzeju drniški su muzealci zajedno sa Željkom Krnčevićem postavili izložbu simboličnoga naziva *Krhotine* koja je obuhvatila pronađene ulomke muzejskih predmeta s posebnim naglaskom na djela Ivana Meštrovića.[495] Pored ulomaka predmeta bile su postavljene voštane svijeće koje su imale višestruku simboliku – budući da su elektroinstalacije bile demolirane, tijekom pretraživanja nabacanih hrpa materijala voštanice su prvih poratnih dana bile jedini izvor svjetla, bile su nužne čak i u vrijeme otvorenje izložbe jer struje još uvijek nije bilo. Drugo simboličko značenje bilo je komemorativno za žrtve kulturocida, pokraj krhotina Meštrovićevih skulptura gorjele su svijeće kao pokraj grobova za duše pokojnika. Svijeće su pozivale na sabranu kontemplativnost nad ranjenim muzejom koji je u tome trenutku sinegdohijski predstavljao čitav drniški kraj. No ipak, svjetlo svijeća ulijevalo je nadu u novu svjetliju budućnost koja će nakon višegodišnjeg rata donijeti obnovu života i infrastrukture na oslobođenome području (Sl. 82–85).

Nakon oslobođenja ustanovljeno je stanje drniških javnih skulptura koje je izradio Ivan Meštrović. Brončana skulptura *Svetog Ante* koja je u dvorištu župne kuće čekala na postavljanje ispred istoimene obližnje crkve minirana je, a od nje je ostala samo desna ruka (sl. 86).[496] Reljef

[493] Među novinarkama su bile Jordanka Grubač i Dijana Ferić, iz drniškog Centra za kulturu bio je Branko Džaja, kao predstavnik rezervne policije bio je Dinko Strunje a civilne zaštite Ivica Barišić. Davor Gaurina i Joško Zaninović prisjećaju se da su još brojni navraćali na tvrđavu, ali da se teško prisjetiti svih imena. Sudjelovali su u popisivanju pronađenih muzejskih predmeta i restituciji u Drniš.

[494] Djela su preuzeli Davor Gaurina (kustos Muzeja drniške krajine), Joško Zaninović (suradnik muzeja drniške krajine) i Željko Krnčević (kustos Županijskog muzeja u Šibeniku), u: Predmet: Preuzimanje umjetnina, predsjednik Gradskog poglavarstva Drniš Ante Matić, ur.br. 2182-06-95-02, 28. kolovoza 1995. g. (Arhiv GMD-a).

Nakon što su krajem kolovoza u Drniš vraćena Meštrovićeva djela, tijekom rujna je prenesena i ostala muzejska građa pronađena na kninskoj tvrđavi, vidi:. Č., D Vraćeni muzejski izlošci, u: *Vjesnik*, 7.9., Zagreb, 1995., 21.

[495] Grubač, Jordanka. U Muzeju drniške krajine otvorena izložba Krhotine, u: *Slobodna Dalmacija*, 18.8.1995. g.

[496] Novi odljev izrađen je 2017. godine prema gipsanom predlošku iz Gliptoteke HAZU.

s prikazom sv. Roka koji je kao općinski grb bio postavljen na zgradi Općine te *Majka s djetetom* koja se nalazila ispred bolnice bili su ukradeni (sl. 87). Grb do danas nije pronađen, a *Majka s djetetom* pronađena je u studenom 1995. godine u jednom od vagona vlaka koji je vozio na relaciji Drniš – Split te je vraćena na svoje izvorno mjesto. Reljef *Oračи* ugrađen u bočni zid stubišta Doma kulture, fontana *Vrelo života* u parku te kip *Gospa Petropoljka* na glavnom oltaru župne crkve Gospe od Ružarija uspjeli su preživjeti rat bez značajnijih oštećenja.

Nastavljena je potraga za ukradenim djelima iz muzeja. Sasvim slučajno tijekom raščišćavanja maloga stražnjeg dvorišta muzeja u studenom 1995. g. pronađena je gipsana skulptura *Mojsije* prekrivena zemljom i mahovinom, ali bez drugih oštećenja (sl. 88).[497] U potragu je uključen i Interpol, a svi tragovi vodili su prema Beogradu. U travnju 1996. godine u jednoj kući u Kninu pronađena je slika *Ludi Mile.* Navodno nesvjestan o kakvoj se vrijednosti radi, vlasnik kuće jedno ju je vrijeme bio pričvrstio na prozorsko okno umjesto razbijenog stakla. Sliku je muzeju uručio Smiljan Reljić, pomoćnik ministra unutarnjih poslova i rukovoditelj Službe za zaštitu ustavnog poretka najavivši da će pronaći i ostalih šest slika za kojima se još traga.[498] Potraga za slikama uistinu je urodila plodom – pronađeno je svih preostalih šest. U siječnju 1998. godine iz Veleposlanstva RH u Beogradu je preuzeta slika *Dvije žene u tuzi* koju je tamo donijela neimenovana osoba.[499] Početkom iste godine još su dvije slike pronađene u betonskome podu u jednoj kući u Hrvatskoj – *Majka* i *Studija žene,*[500] a tri su u siječnju 1999. g. pronađene u Beogradu – *Moje sestre, Žene iz Dalmatinske zagore* i *Pastir s mjehom*.[501]

Deset skulptura iz Zbirke Ivana Meštrovića još se nalaze na Interpolovoj listi ukradenih umjetnina (sl. 89) i do danas nisu pronađene. Radi se o sljedećim djelima:

- *Majka s djetetom*, South Bend, 1959. g., gips
- *Navještenje*, Zagreb, 1931./32. g., gips
- *Prikazanje u hramu*, Zagreb, 1931./32. g., gips

[497] Ferić, Stanko. Gdje je 16 ukradenih djela velikog Ivana Meštrovića, u: *Večernji list*, 2.3.1997., 15.
[498] Grubač, Jordanka. S „Ludim Milom" zakrpao prozor, u: *Slobodna Dalmacija*, 26.4.1996. g., 6.
[499] Joško Zaninović, Izvješće – Predmet: Slika „Dvije žene u tuzi" rad Ivana Meštrovića, Zagreb, 28.1.1998. g.
[500]Joško Zaninović, Predmet: „Majka Ivana Meštrovića" – rad Ivana Meštrovića, Zagreb, 3. veljače 1998. g. / Joško Zaninović, Predmet: „Studija žene" – rad Ivana Meštrovića, Zagreb, 3. veljače 1998. g.
[501] MDC je pratio i bilježio ratne štete na muzejima tijekom Domovinskog rata, te je zabilježio da su 1999. godine vraćene slike, s time da piše da su pronađene u Beogradu i Drnišu, ali se ne navode poimence, vidi: http://ratne-stete.mdc.hr/hr/ratne-stete/detalji/Gradski%20muzej%20Drni%C5%A1,10.html . U akciji povratka slika sudjelovao je i sam kustos muzeja Joško Zaninović. Po povratku umjetnina se čekalo na restauraciju te prikladno opremanje muzejskih dvorana da bi se slike ponovno mogle izložiti, vidi: Ivo Šćepanović. Ivanu Meštroviću ne godi drniška klima, u: *Slobodna Dalmacija*, 4.10.1999. g.;
Zaninović, Joško. Stalni postav radova Ivana Meštrovića u Muzeju drniške krajine, u: *Muzeologija*, vol./No. 36, 1999., 86–91.

- *Krštenje Kristovo*, 1933.–38., gips
- *Studija šake,* Zagreb, 1930. g., gips
- *Gospa Petropoljka*, Syracusa, 1947. g., gips
- *Medalja Dositeja Obradovića*, Rim, 1911./12. g., bronca
- *Bakljonoše*, Rim, 1911./12. g., gips
- *Sestra I. / Glava djevojke s pletenicom oko glave (Sestra Manda),* Otavice, 1912. g., gips
- *Sestra II / Glava djevojke s pletenicom oko glave (Sestra Bira),* Otavice, 1912. g., gips

Pored toga, na listi je i brončani *Reljef Sv. Roka* / *Grb Općine Drniš* (1911. g.) koji je bio postavljen na općinskoj zgradi. Na listi se nalazi i gipsani model *Glava opatice* / *Glava žene u rupcu* (1924.), međutim to je djelo pronađeno 2004. g, a nalazi se i *Pokaznica / Monstranca* (1935.–39.). Budući da je u muzeju pronađen gipsani model *Pokaznice* prema njemu su napravljena tri nova brončana odljeva – za Gradski muzej Drniš, Crkvu Presvetog Otkupitelja te za franjevačku zbirku na Visovcu.

U srpnju 1999. godine Davor Gaurina i Joško Zaninović su poduzeli mjere za podizanje optužnice protiv Dušana Raškovića kao kustosa Muzeja drniške krajine koji je umjesto da provede propisane mjere za zaštitu muzejske građe, prepustio muzej pobunjenim Srbima i Jugoslavenskoj narodnoj armiji.[502] Iz Ministarstva pravosuđa pristigao je odgovor da ima elemenata za istragu o počinjenju kaznenog djela na štetu kulturne baštine drniškog kraja te je predmet proslijeđen Županijskom državnom odvjetništvu u Šibeniku.[503] Sam optuženik Dušan Rašković pismeno se obratio Davoru Gaurini i Jošku Zaninoviću[504] odbacujući njihove optužbe uz napomenu da je nakon 16. kolovoza 1991. godine išao na godišnji odmor te da je kad se dogodio napad na Drniš grad napustio zajedno s ostalim Drnišanima. Svoju nedužnost argumentirao je na sljedeći način:

> *Na godišnji odmor sam otišao u jeku početka rata u Hrvatskoj. Svak pametan će razumjeti logiku da se kao predsjednik Srpske Demokratske Stranke u hrvatskom Drnišu, još k tome i nećak Jovana Raškovića, jednostavno nisam mogao više slobodno kretati, osim toga užasno sam se i fizički oseća pa nisam imao ni fizičke*

[502] Predmet: Ratni zločin nad kulturnim dobrima u drniškom kraju, upućeno Ministarstvu pravosuđa, n. r. g. Ministra Šeparovića, Davor Gaurina, Joško Zaninović, 1999., Arhiv GMD.
[503] Odgovor na dopis o počinjenju ratnih zločina nad kulturnom baštinom bivše Općine Drniš u ime Ministarstva pravosuđa potpisao je pomoćnik ministra Dubravko Palijaš, 17. rujna 1999. g., ur.br. 514-03/99-01, Arhiv GMD.
[504] Pisao je iz Narodnog muzeja Kruševac jer je u to doba tamo bio zaposlen.

snage da idem na posao. Kasnije će se ispostaviti da je to bio prvi znak povećanog šećera u krvi, bolesti od koje i sada bolujem. Prije mog odlaska na godišnji odmor nije stiglo nikakvo uputstvo šta učiniti sa stalnom postavkom i muzejskim depoima u slučaju napada na Drniš. Stigla je samo zastava sa međunarodnom oznakom kulturnog spomenika i uputstvo da se mikrofilmuju inventarske knjige, što bih ja i učinio da sam imao odgovarajući aparat i da su stigli mikrofilmovi. Bilo je riječi da će stići specijalni sanduci za pakovanje najvrjednijih predmeta, međutim od sanduka nije bilo ni traga niti glasa. Mogu se zakleti da nikakvo uputstvo od strane ministarstva nije stiglo niti nakon mog odlaska na godišnji odmor, tako da smo svi u drniškom Centru za kulturu, u sklopu kojega je radio i muzej, bili prepušteni sami sebi. U Drnišu tokom noći evakuacije nitko nije ništa spasio, nego sam samo ja, već teškog zdravstvenog stanja trebao spasiti muzej. Napominjem da sam bio samo kustos povjesničar i ništa drugo, nisam čak bio ni položio državni-kustoski ispit tako da nisam čak ni nosio naslov kustos, pa svakako ne bi bio najodgovorniji niti da je stiglo bilo kakvo naređenje. Nisam bio nikakav upravnik, niti rukovodilac, niti zamjenik rukovodioca muzeja, a još manje Centra za kulturu u sklopu koga je radio muzej. Nikad nisam ništa potpisao, a što je u svezi sa stalnim postavkom, naročito djelima Ivana Meštrovića, koga sam obrađivao isključivo kao povjesničar. Nikada tokom svog četverogodišnjeg rada u muzeju, odnosno u drniškom Centru za kulturu, nisam direktno kontaktirao sa ministarstvom za kulturu ili sa Zavodom za zaštitu spomenika u Splitu, već samo preko pretpostavljenih u Centru za kulturu.

Zanima me da li optužnica za zločin kulturocida koji sam počinio ne spasivši muzejske predmete, ili učinivši nešto još gore, obuhvaća više osoba ili je samo kriv povjesničar sa četiri godine staža u muzeju. Da li sam u pravu kad kažem da se sva krivica svaljuje na najnižu instancu u mašineriji mehanizama brige za hrvatske umjetnine u slučaju ratne opasnosti. Zanima me ko su činovnici iz ministarstva Republike Hrvatske za kulturu, koji nisu obezbjedili mikrofilmove, nisu obezbjedili bar specijalne sanduke za evakuaciju umjetnina od neprocjenjive vrijednosti. Šta je radio splitski Zavod za zaštitu spomenika kulture. Napominjem da sam učestvovao i na sastancima organizovanih od štaba civilne zaštite mjesne zajednice Drniš kao npr. 28.VII 1991, dakle manje od 2 mjeseca do drniške katastrofe, gdje nitko nije pominjao muzej ili evakuaciji muzeja.

Najveća moja krivica kod pojedinaca je izgleda što sam, bar po samom svom porijeklu, ako ne po svojoj pameti, ulazio u krug vodećih ljudi srpskog dijela stanovništva Drniša. (...) Moram ponoviti, od kada je izvršena evakuacija Drniša, u rujnu 1991. godine, ja u Drniš nisam kročio nogom. U nikakvu krađu radova Ivana Meštrovića, niti drugih muzejskih predmeta, nisam bio umiješan, niti sam o tome išta znao, niti o tome išta znam. Ne snosim nikakvu odgovornost za nestanak umjetničkih predmeta iz drniškog muzeja. Centar za kulturu nije dobio nikakvo uputstvo o evakuaciji muzeja, odnosno ja od strane rukovodioca o tome nisam bio obavješten, koji mi to svakako ne bi zatajili.[505]

Dušan Rašković bio je jedini predratni djelatnik muzeja, ali je spretno odgovornost prebacio na više gradske, regionalne i državne instance. Ostaje sumnja u njegovu upućenost u početak i tijek srpskih napada na Drniš, ali bez konkretnih dokaza besmisleno je izricati takve optužbe. Činjenica jest da je Ministarstvo prosvjete i kulture RH 8. srpnja 1991. godine donijelo Upute o poduzimanju mjera zaštite kulturnih dobara u izvanrednim prilikama (ur.br. 532-03-3/2-91-02, 8. srpnja 1991.), dio tih mjera bio je naputak za selekciju najvrjednijih djela te priprema za eventualnu evakuaciju, a zadnja točka se odnosila i na godišnje odmore koji su trebali biti usklađeni s potrebama za provođenje planova za izvanredne prilike.[506] Muzejsko dokumentacijski centar izdao je početkom kolovoza Preporuke za izradu sigurnosnih kopija evidencije od važnosti za muzejske ustanove (br. 103/134-91, Zagreb, 8.8.19991. g.). Dakle, svi dokumenti o odnosu prema muzejskoj građi u izvanrednim situacijama su nastali, a vjerojatno i poslani svim muzejskom i srodnim ustanovama, prije datuma kojeg D. Rašković navodi kao početak svojega godišnjeg odmora. Bilo bi neutemeljeno samo na temelju toga optuživati ga za oskvrnjenje muzejske građe, no sasvim opravdano je dovoditi u pitanje njegove tvrdnje da nije bio upućen u preporučene mjere za tretman muzejske građe u izvanrednoj situaciji u kojoj je rat kucao na vrata. Također, činjenica jest i da niti uz podrobnu upoznatost sa svim propisanim mjerama zaštite, nije mogao sam izvršiti sve potrebne predradnje za zaštitu muzejske građe. Njegova osobna uvjerenja i politička opredjeljenja te upućenost u tijek događanja ne mogu biti temelj za formiranje optužnice za počinjenje djela kulturocida.
Još uvijek se traga za sljedećim djelima iz drniškog muzeja:

[505] Pismo Dušana Raškovića upućeno Davoru Gaurini i Jošku Zaninoviću, 1999. g., Arhiv GMD.
[506] Upute o poduzimanju mjera zaštite kulturnih dobara u izvanrednim prilikama, Ministarstvo prosvjete i kulture RH, ur.br. 532-03-3/2-91-02, 8. srpnja 1991. g., Arhiv GMD.

Majka s djetetom (gipsani odljev, 1959.), *Navještenje,* reljef (gipsani odljev, 1931–1932.), *Prikazanje u hramu*, reljef (gipsani odljev, 1931–1932.), *Krštenje Kristovo*, reljef (gipsani odljev, 1933–1938.), *Studija šake* (gipsani odljev, 1930.), *Gospa Petropoljka* (gipsani odljev, 1947.), *Medalja Dositeja Obradovića* (bronca, 1911.), *Kubus s prikazom bakljonoša* (gipsani odljev, 1911.–1912.), *Portret sestre I.* (gipsani odljev, 1912.) i *Portret sestre II.* (gipsani odljev, 1912.).

Budući da se, osim medalje, radi o djelima u gipsu, zbog male težine lako se prenose, ali su i podložnija oštećenjima. Postoji mogućnost da se zlorabe na crnom tržištu umjetnina za lijevanje krivotvorina, no još uvijek im se nije uspjelo ući u trag te je njihova sudbina zasada nepoznata.[507]

5.6. Stvaranje stalnog postava djela Ivana Meštrovića u Gradskome muzeju Drniš nakon Domovinskoga rata

Povratnička euforija motivirala je brojne Drnišane da što prije osposobe svoje domove za život, a jednaka takva euforija obuzela ja i mlade kustose Davora Gaurinu i Joška Zaninovića u raščišćavanju muzejske zgrade da bi se muzej mogao što prije vratiti u život. Njihove napore podržalo je Ministarstvo kulture koje je izdvojilo financijska sredstva da se što prije obnovi muzej i uistinu obnova je protekla u neuobičajeno kratkom roku. Premda se još uvijek tragalo za 9 skulptura i 6 slika Ivana Meštrovića te za brojnim predmetima iz drugim muzejskih zbirki, već godinu dana nakon oslobađanja Drniša, na blagdan sv. Roka 16. kolovoza 1996. godine, otvoren je novouređeni stalni postav (sl. 95, 96), a u ime Ministarstva svečano ga je otvorila zamjenica ministra mr. sc. Branka Šulc.[508] Izložene su skulpture i dvije od sedam slika – *Ludi Mile* i *Momak i djevojka u kolu*; preostalih pet još se uvijek tražilo, ali ušlo im se u trag. Krhotine oštećenih gipsanih skulptura izložene su u vitrini nazvanoj *Ranjeni Meštar* (sl. 94). Detaljna projektna dokumentacija za stalni postav nije sačuvana u muzejskom arhivu jer, prema riječima

[507] Djela Ivana Meštrovića ukradena iz drniškog muzeja osim na Interpolovoj listi, nalaze se i na listi otuđenih umjetnina na internetskim stranicama Ministarstva unutarnjih poslova – Otuđene i nastale umjetnine: https://policija.gov.hr/gradjani-detektivi/umjetnine/otudjene-i-nestale/skulptura/213 (14.7.2022.)

[508] Jurković, Marina. Otvoren Muzej drniške krajine, u: *Slobodna Dalmacija*, 19.8.1996., 29.;
O otvorenju obnovljenog muzeja izvijestila je Gordana Benić, no krivo je napisano da su dvije pronađene slike *Ludi Mile* i skica za spomenik Marko Nakić. Prva slika jest dobro navedena, a druga je bila *Momak i djevojka u kolu*. Zanimljivost je da je najmanja dvorana postava bila namijenjena lapidariju i kavani, vidi: Benić, Gordana. Novi početak: u potrazi za izgubljenim, u: *Slobodna Dalmacija / Forum*, 27.8.1996., 2–3.

Davora Gaurine i Joška Zaninovića, mnogo se toga radilo u hodu i stihijski. Sačuvan je idejni prijedlog postava i popratna skica postava djela Ivana Meštrovića u centralnoj dvorani (sl. 90), no pored opisa je rukopisno dopisano *promjena* jer je kasnije odlučeno da će Ivanu Meštroviću biti namijenjena prva najduža dvorana. Na poleđini je kemijskom olovkom skiciran postament. U arhivu Atelijera Meštrović u Zagrebu pronađen je dopis poslan u ime Muzeja drniške Krajine pri Centru za kulturu u kojem se moli da se kao nadređena ustanova pridruže u realizaciji stalnog postava. Dopis je popraćen opisom postava djela Ivana Meštrovića, skicom postava u prvoj (današnjoj) dvorani (sl. 91) te nacrtima postamenata (sl. 92 i 93).[509]

Prijedlog postava opisan je riječima:

> *Radovi Ivana Meštrovića, koje posjeduje Muzej drniške krajine, bili bi na reprezentativna način izloženi u najvećoj dvorani stalnog postava. Dužina dvorane je 23 metra, a širina 4,75 metara. Za sada posjedujemo 26 Meštrovićevih radova koje namjeravamo izložiti. Isto tako predvidjeli smo i prostor za one rane radove kojih za sada nema, a za kojima mi tragamo.*
>
> *Ovdje vam stoga šaljemo naš prijedlog postava i nacrte postamenata koje ćemo izraditi. Stoga vas molimo da o tome date svoje stručno mišljenje ili predložite nešto drugo što bi bilo najbolje uraditi.*
>
> *Stalni postav predvidjamo otvoriti 19.5. kada je ujedno i Medjunarodni dan muzeja.*
>
> *TEHNIČKI OPIS POSTAMENATA ZA IZLAGANJE RADOVA IVANA MEŠTROVIĆA*
>
> *Postamenti bi trebali biti izrađeni od panel ploče presvučene hrastovim ili jasenovim furnirom, debljina panel ploče iznosila bi 2 cm. U navedenim nacrtima za svaki postament navedene su dimenzije. Donji dio postamenta treba biti ojačan punom daskom ili gredicom zbog čvrstoće, kao i gornji nosivi dio na koji naliježe eksponat. Na nosivu ravnu plohu eksponat se treba pričvrstiti metalnim vijcima kako su i prije bili učvršćeni.*
>
> *Postamenti koji bi bili obloženi bukovim furnirom ne bi estetski bili prikladni.*
>
> *Metalni i sadreni reljefi bili bi nakačeni na zid metalnim držačima, s tim da sadreni imaju i drvene postamente.*

[509] Ante Vukušić, Predmet: Pripreme za stalni postav radova Ivana Meštrovića u Muzeju drniške krajine, ur.br. 73/96, Drniš, 28. veljače 1996. g.

Postav je bio izveden na opisani način uz manja odstupanja u rasporedu skulptura po dvorani u odnosu na priloženu skicu, a otvorenje je ipak upriličeno tri mjeseca kasnije od ambicioznih najava za svibanj. Marina Baričević pohvalno je pisala o novome postavu za kulturni prilog Meditaran koji je izlazio uz *Novi list* (sl. 97).[510]

Kao što je u prethodnome poglavlju navedeno, slike Ivana Meštrovića pronađene su početkom 1999. g., no u listopadu još uvijek nisu bile izložene u stalnome postavu jer muzej nije imao riješenu klimatizaciju te se u dvoranama nisu mogli osigurati prikladni muzeološki standardi.[511] Joško Zaninović je za *Slobodnu Dalmaciju* potvrdio da je Ministarstvo kulture osiguralo sredstva za klimatizaciju muzeja te da početak radova očekuje krajem godine. Radovi su započeli ipak tek u lipnju 2000. godine,[512] nakon čeka su sve Meštrovićeve slike izložene u stalnome postavu (sl. 99, 100). Ipak, stalni postav izveden netom nakon rata nije zadovoljavao suvremene muzejske potrebe, bilo je to tek privremeno rješenje te su muzejski djelatnici nastavili aktivno raditi na razradi novoga muzeološkog koncepta. Godine 2013. Antonia Tomić, autorica ovoga doktorata, postala je dio muzejskoga tima i nedugo po dolasku dobila je zadatak razraditi koncept novoga postava djela Ivana Meštrovića. Koncept je recenzirala Ljiljana Čerina, muzejska savjetnica u Atelijeru Meštrović u Zagrebu. Cjelovit muzeološki koncept novoga stalnog postava[513] predstavljen je pred Muzejskim vijećem krajem 2013. godine, a od 2014. g. projekt je uvršten među programe investicijskih potpora Ministarstva kulture RH. Završni radovi izvedeni su u drugoj polovici 2023. godine. Za arhitektonska rješenja zaslužna je Martina Baranić iz Ureda ovlaštenog arhitekta Zorana Popovića (sl. 101, 102). Jedan dio grafičkoga dizajna likovnih i tekstualnih priloga izradio je grafički studija iDesign, a drugi dio je izveo studio Novena kojemu je bila povjerena i izvedba svih multimedijskih aplikacija. Izradu držača i postamenata za predmete u vitrinama, te tisak slikovno-tekstualnog materijala izveo je obrt za grafičke usluge Signal. Arhitektonskim rješenjem dvorana je osmišljena kao prostorija jednostavnih linija i čistih bijelih ploha, dinamizirana je crnim kanalima na stropu unutar kojih je smještena ventilacija te rasvjeta. S obzirom na to da su dvorane koncipirane oko kvadratnoga dvorišta svojom su prostornom organizacijom neovisne jedna o drugoj i dodatne

[510] Osim obnovljenog postava M. Baričević se dotaknula i formalne pozicije muzeja, točnije naglasila je potrebu za izdvajanjem iz Centra za kulturu kako bi mogao djelovati kao samostalna ustanova, a tto se kasnije i ostvarilo, vidi: Baričević, Marina. Trnovit put stvaranja muzeja za budućnost: Glas znanja nasuprot stilu svadbenih konfeta, u: *Novi list / Mediteran,* 1996., 7.

[511] Šćepanović, Ivo. Ivanu Meštroviću ne godi drniška klima, u: *Slobodna Dalmacija,* 4.10.1999. g.

[512] Grcić, A. Stvoreni uvjeti za izlaganje Meštrovićevih djela, u: *Šibenski list,* 24.6.2000., 10.

[513] Joško Zaninović, Davor Gaurina, Antonia Tomić, *Muzeološki koncept stalnog postava Gradskog muzeja Drniš*, Drniš 2014., 12–14.

arhitektonske barijere nisu bile potrebne.[514] Idejni koncept za raspored eksponata temeljen je na nekoliko tematskih cjelina. Radni naziv koncepta bio je *Ivan Meštrović i drniški kraj* što je na određeni način nagovijestilo i ovu doktorsku disertaciju. Da bi se izbjeglo autoparafraziranje, isječci koncepta slijede u nastavku teksta u svojem izvornome obliku.

***Ivan Meštrović i drniški kraj*[515]**

Zbirka radova Ivana Meštrovića prostorno obuhvaća najveći dio stalnoga postava muzeja i izrada projekta za prezentaciju tih djela bio je kompleksan zadatak prilikom čega je bilo bitno zadovoljiti nekoliko bitnih parametara. Pristup su u najvećoj mjeri odredili oblik i dimenzije prostorije te opseg zbirke, međutim, trebalo je uzeti u obzir i suvremena kretanja u muzeološkoj praksi kako bi se uspjela ostvariti što bolja komunikacija između izloženih djela i posjetitelja.

Prostorija u kojoj će biti izloženi radovi Ivana Meštrovića pravokutnoga je izduženog oblika dimenzija 4,7 x 25 metara. Zbirka obuhvaća pedesetak predmeta među kojima su slike, skulpture (samostojeće i reljefi), medalje i umjetničke studije. Način prezentacije svakoga predmeta uvjetovan je njegovom vrstom i dimenzijama. U osnovi je odlučno da će se plošni dvodimenzionalne predmete i reljefi postaviti uza zid, a samostojeće skulpture i biste postaviti na staklene postamente raspoređene u prostoru po zamišljenoj liniji koja teče središtem i dijeli prostor na dva jednaka dijela, na način da je udaljenost među skulpturama dovoljna da se omogući sagledavanje skulptura sa svih strana. Skulpture su niz središnju os raspoređene u skupine koje tematski prate slike i reljefe na bočnim zidovima, postavljene su na način da omogućuju posjetitelju sagledavanje sa svih strana, a postavljene su u različitim intervalima da se njihovim grupiranjem i rasporedom ostvari tematska podjela prostora te da se na taj način (suptilno) sugerira posjetiteljima kretanje u valovitoj liniji (sl. 103). *Izduženost prostora omogućila je grupiranje predmeta u nekoliko tematskih skupina, odnosno prostornih odsječaka.*

[514] O izvedbi stalnog postava pisala sam u nekoliko navrata: Tomić, Antonia. (O novom stalnom postavu), u: *60 godina Gradskog muzeja Drniš: zbornik uz prigodni skup*, Davor Gaurina, Antonia Tomić (ur.), Drniš, 2020., 9–13.; Tomić, Antonia, Novo ruho drniškog Meštrovića, *Anali Galerije Antuna Augustinčića*, god. XXXVIII–XXXIX (2018.–2019.), br. 38–39, 381–396.

[515] Joško Zaninović, Davor Gaurina, Antonia Tomić, *Muzeološki koncept stalnog postava Gradskog muzeja Drniš*, Drniš 2014., 12–14.

Tematske cjeline

Na samome početku smještena su djela povezana s Meštrovićevim početcima, rodnim krajem i obitelji. Otavice i širi drniški kraj uvelike su imale udjela u formativnome razdoblju Ivana Meštrovića kao čovjeka i kao umjetnika, i to dvojako – pastoralna motivika zavičaja i obitelj bile su najzastupljenije teme na njegovim prvim radovima i svojevrstan leit-motiv njegova sveukupna opusa, a s druge strane zahvaljujući velikodušnim donacijama stanovništava drniškoga kraja, ponajviše zahvaljujući inicijativama Nikole Adžije, bilo mu je omogućeno školovanje. Upravo se to želi naglasiti u početnome dijelu postava Meštrovićevih radova. S lijeve strane ulaza u prostoriju posjetitelje dočekuje bista Ivana Meštrovića, a čitav lijevi bočni zid predviđen je za Orače, reljef koji je Ivan Meštrović izradio za grad Drniš. Na zidu nasuprot ulaza nižu se slike s prikazima obitelji Meštrović i s prikazima zavičajnih motiva i to ovim redom: Moja majka, Momak i djevojka, Žene iz Dalmatinske zagore, Sestre, Pastir s mijehom i Ludi Mile. Nasuprot slike Sestre u središnjem su dijelu postavljene dvije biste Meštrovićevih sestara, nasuprot slike Pastir s mijehom je skulptura istoga naziva, a nasuprot slike Ludi Mile je postavljena istoimena skulptura i njoj je pridružena skulptura Nevoljnik. Uz nasuprotni zidu postavljen je reljef s prikazom Filipa Marušića, bista umjetnikova brata Petra Meštrovića, bista s prikazom Božidara Adžije te reljef s prikazom Marka Nakića.

Drugi dio prostora posvećen je dvama djelima koja pripadaju djelima koja su Ivanu Meštroviću priskrbili status velikoga, svjetski priznatoga umjetnika, a to su Vrelo života i Gospa Petropoljska. Vrelo života bilo je javni gradski spomenik smješten u drniškome parku, a Gospa Petropoljska je među djelima koja su otuđena za vrijeme Domovinskoga i oba spadaju pod nadležnost Gradskoga muzeja Drniš. Prezentirat će se pomoću foto-reprodukcija postavljenih uza zid jedna nasuprot drugoj, u realnoj veličini. Prostor između ta dva monumentalna djela ostaje prazan, neopterećen dodatnim eksponatima kako bi se omogućilo cjelovito sagledavanje tih dvaju djela.

Cjelina koja potom slijedi obuhvaća manji prostorni isječak i posvećena je djelima raznolike tematike koja su okupljena u istu skupinu na temelju zajedničkoga izraza. Toj skupini pripada reljef Isus i Samarijanka, kubus Bakljonoše (Studija za

spomenik), skulpture Žena u klečećem položaju s draperijom kao krilima (Žena s krilima), Sumersko božanstvo i Studija šake. Izražen geometrizam, umnažanje motiva (paralelne linije, niz bakljonoša) i dominacija linije kao izražajnoga sredstva zajedničke su stilske odlike na temelju kojih je moguće navedena djela okupiti u skupinu radova prepoznatljivoga secesijskog izričaja.

Sljedeći prostorni odjeljak ujedno je i posljednji. Nešto je većih dimenzija jer u tome dijelu, u duljini 3,2 metra, širina prostorije postaje 5,8 metara. U tome se dijelu prostorije nalaze i stube koje vode u sljedeću prostoriju nešto višega nivoa. Promjene u dimenzijama prostorije u tome dijelu utjecale su i na nešto drugačiji način postavljanja djela. Taj posljednji dio posvećen je djelima sakralne tematike. Na zidu nasuprotnome ulazu predviđeno je postavljenje reprodukcija reljefa s prizorima iz Isusova života te reprodukcija raspela Vječno Raspeti iz crkve Presvetoga Otkupitelja u Otavicama / Ružiću jer je među predmetima muzejske zbirke i studija za Kristova stopala s toga raspela. Uz to će se izložiti i pokaznica izrađena za tu crkvicu. Nasuprot Vječno Raspetome, u prostornome proširenju, na zasebnim postamentima bit će postavljeni kipovi Grgur Ninski i Mojsije. Na okomitome zidu (na koji se naslanja stubište koje vodi prema sljedećoj prostoriji) bit će postavljen reljef s prikazom sv. Marka.

Dimenzijama je prostorno proširenje dovoljno veliko da se u njemu može smjestiti i vitrina u kojoj će biti izložena devastirana djela za vrijeme Domovinskoga rata kako bi se pokazao razoran odnos protivničke vojske prema kulturi i prema djelima Ivana Meštrovića. Smještaj vitrine je predviđen uz kraći zid koji se proteže duljinom stuba koje vode u sljedeću dvoranu.

Grupiranjem dijela Ivana Meštrovića na opisani način želi se ostvariti niz sekvenci koje u konačnici oblikuju jedinstvenu narativnu cjelinu, želi se postići da posjetitelji prolaskom kroz te izdvojene cjeline dobiju osjećaj kontinuiteta i logične povezanosti. Odmakom od klasičnoga muzejskog kretanja u smjeru kazaljke na satu želi se unijeti dinamika u prostor. Niz centralnu os prostorije izmjenjuju se skupine skulptura s „praznim" dijelovima prostora čime se želi vizualno proširiti izrazito izdužen prostor, ali i oblikovati prostorni odsječci definirani isključivo samim izlošcima (izmjenom grupa i prostornih cenzura). Također, svojim smještajem sama djela posjetiteljima sugeriraju smjer kretanja, ali pritom ne obvezuju. Postav sugerira kretanje u valovitoj liniji, ali istodobno je prostor dovoljno „otvoren" i

neopterećen postavom da omogućuje slobodnije, nasumično razgledavanje pojedinačnih djela. Za izlaganje skulptura izabrani su stakleni postamenti kako bi naglasak bio isključivo na izloženim djelima, a ujedno staklo kao materijal svojim karakteristikama vizualno ne opterećuje prostor, ne oblikuje vizualne barijere već omogućuje slobodno pružanje pogleda.

Legende

Za prvu izložbeno dvoranu predviđeno je nekoliko uvodnih legendi koje će posjetiteljima približiti Meštrovićevo djetinjstvo, njegov odnos prema rodnome kraju, korespondenciju s Nikolom Adžijom te tijek nastajanja zbirke radova Ivana Meštrovića u GMD-u. Svim izloženim predmetima bit će pridružene legende s temeljnim podacima (naziv, tehnika, godina, grad) i s oznakom koja će upućivati na pametne ploče na kojima će se moći doznati detaljniji podaci o pojedinome predmetu. Na taj način posjetitelji će dobiti osnovnu informaciju, a svi detaljniji podaci i dodatni sadržaji bit će dostupni na suvremenim multimedijalnim pomagalima i uređajima.

Multimedija

Postav dijela bit će popraćen legendama te touch-screen monitorima na kojima će se moći dobiti detaljnije informacije o životu i djelu Ivana Meštrovića, načinu nastanka zbirke te pojedinačno o svakome izloženome djelu. Reprodukcije ukradenih djela bit će postavljene na digitalnim foto-panelima.

Rasvjeta

Radovi na uređenju stalnoga postava predviđaju i ujednačavanje visine stropa te postavljanje kvalitetne reflektorske policentrične LED-rasvjete.

Tijekom izvedbe stalnoga postava najveća se promjena dogodila pri odabiru materijala za izradu postamenata – umjesto stakla odabran je kamen (sl. 104–107). Nekoliko se promjena dogodilo i prilikom pozicioniranja eksponata – na mjesto na kojem se nalazio reljefa *Orači*

planiralo se smjestiti *Vrelo života*, stoga su *Oračі* premješteni je na mjesto koje je bilo planirano za reljef *Sv. Marka*, a *Sv. Marko* je smješten na bočni zid. Budući da Ministarstvo kulture ipak nije odobrilo izmještanje Meštrovićeve fontane iz parka ne smatrajući takav postupak prihvatljivim načinom zaštite toga vrijednog djela iz Meštrovićeve rane faze stvaralaštva, naknadno je odlučeno da će se fontana u postavu prezentirati pomoću suvremenih digitalnih tehnologija. Odustalo se od izlaganja stopala *Vječno Raspetoga* jer se koncepcijski nije uklapalo pored reljefa *Oračі*. Nakon novoga lijevanja skulpture *Sv. Ante* u stalni postav je 2018. g. uvrštena šaka preostala od njegova prethodnika i postavljena je iznad *Studije šake* (sl. 105). Tri Meštrovićeve medalje – *Medalja Dositeja Obradovića* (1911.), *Domagojevi strijelci* (1931.), *Medalja Sokrat / Platon* (1954.) – prikazane su u uvećanome formatu na LED-panelu (sl. 106). Izvedba multimedije odvijala se u drugoj polovici 2022. i tijekom 2023. godine, a obuhvatila je dva ekrana osjetljiva na dodir i popratne digitalne sadržaje koji su dostupni na hrvatskom i engleskom jeziku. Na zidu lijevo od ulaza smješten je ekran dimenzija 225 x 135 mm, na njemu su dostupne informacije o fontani *Vrelo života* koje obuhvaćaju historijat, foto-galeriju i vremensku lentu bitnijih datuma iz života djela. Desno od ulaza manji je ekran dimenzija 760 x 460 mm na kojem je dostupna biografija Ivana Meštrovića, foto i video-galerija te katalog djela izloženih u postavu (sl. 108, 109). Svečano otvorenje stalnog postava upriličeno je 16. kolovoz 2023. godine, povodom proslave Dana grada Drniša, a ujedno se objedinilo s obilježavanjem 140. godišnjice umjetnikova rođenja. Povijest se ponovila, gotovo na isti način u muzeju je proslavljena 100. godišnjica umjetnikova rođenja 1983. godine.

6. Djela Ivana Meštrovića u Drnišu i dalmatinskome zaleđu

Urbani prostor grada Drniš premrežen je javnim spomenicima koje je izradio Ivan Meštrović, radi se o ukupno šest djela koja su na različite načine prispjela u Drniš u vremenskome rasponu od 1911. do 1988. godine. Prvo djelo koje je Ivan izradio za Drniš bio je općinski grb s reljefnim prikazom sv. Roka, a radilo se o izravnoj općinskoj narudžbi. Ostale narudžbe su posredstvom Nikole Adžije počele pristizati tijekom 1950-ih godina dok su u gradu trajali veliki graditeljski projekti u sklopu poslijeratne obnove. Za Dom kulture izrađen je reljef *Orači* (1956.), za bolnicu *Majka s djetetom* (1959.), a uslijed nesporazuma koji je nastao zbog samovoljnoga arbitriranja Nikole Adžije za župnu crkvu je 1956. g. pristigla *Gospa Petropoljka* (1947.). Povijesne okolnosti posložile su se tako da je 1955. g. u Drniš pristiglo i jedno od najznačajnijih djela iz rane faze Meštrovićeva stvaralaštava – fontana *Vrelo života* (1906.). Velikodušnost prema Drnišu iskazivali su i Ivanovi nasljednici, krajem 1980-ih godina uz dozvolu kćeri Marije (Marice) Meštrović u bronci je odljeven kip *Sv. Ante Padovanskoga* namijenjen postavljanju ispred istoimene drniške crkve.[516] Meštrovićeva spomenička baština posljednjih desetak godina nastoji se intenzivnije prezentirati u promotivnim turističkim materijalima kako bi se ime Ivana Meštrovića snažnije ugradilo u kulturni identitet grada te je postalo dio turističke ponude koja motivira posjetitelje/turiste na dolazak u Drniš (sl. 110).

Između franjevaca i Ivana Meštrovića od njegova ranoga djetinjstva počeo se razvijati snažan odnos koji se kasnije pretočio u međusobno poštovanje i uvažavanje. O prirodi njihove povezanosti svjedoči diploma Provincije Presvetoga Otkupitelja o počasnom imenovanju franjevačkim subratom (*confraterom*) koja mu je uručena u Splitu 1959. godine prilikom posljednjega dolaska u Hrvatsku.[517] Premda umjetnik za života nije niti jedno djelo namijenio franjevačkoj zbirci na Visovcu, dva su njegova djela postala dio fonda visovačke zbirke. Franjevci su nakon Drugoga svjetskog rata na svojem otočiću pružili zaklon oštećenoj Meštrovićevoj *Biskupijskoj Gospi / Našoj Gospi* (1938.), a nakon Domovinskog rata zatražili su jedan odljev *Pokaznice* izrađene za crkvu Presvetoga Otkupitelja u Otavicama / Ružiću kako bi u vlasništvu imali primjerak crkvenoga inventara koji je izradio njihov subrat.

[516] Kip sv. Ante na svoje je mjesto postavljen tek 2017. godine stoga nije označen na turističkoj karti Drniša koju je 2015. g. dala izraditi Turistička zajednica Grada Drniša. Na karti je njegova pozicija označena crvenom oznakom (sl. 104).

[517] Kečkemet, 2. sv., 2005: 464; Soldo, Josip Ante. Ivan Meštrović u dodiru sa sv. Franjom Asiškim, u: *Brat Franjo*, 7/1983, Zadar, 12–13 i 16.

Župa Gradac nadležna je za Meštrovićeve rodne Otavice i selo Ružić u kojemu je podigao crkvu te u njoj obiteljsku grobnicu. Budući da se početkom 2000-ih u Gradcu uređivala mala župna zbirka, Gradski muzej Drniš dao je na trajnu posudbu tri Meštrovićeva rada da pridonese uvećavanju umjetničke vrijednosti Zbirke te da se posredstvom njegovih radova simbolično objedini cijeli petropoljski kraj u jedinstvenu priču o Meštrovićevoj lokalnoj baštini.

6.1. Grb Općine Drniš / Reljef sv. Roka

Prvi rad koji je Ivan Meštrović izradio za Drniš bio je *Grb Općine Drniš* koji je oblikovao kao reljef s prikazom sv. Roka – svetca zaštitnika Grada Drniša. O tome radu izvijestio je i politički glasnik *Naprednjak*:

> *Pred nekoliko dana odijelio se je od nas kipar Meštrović. Za svojeg boravka izradio je općinski grb, koji resi sada pročelje općinske zgrade. Ovaj grb prikazuje sv. Roka, kako ga se slično slika, sa psom i u bolovima. Djelo je umjetničko i savršeno, a stajalo je općinu 2000 kruna.*[518]

Meštrovićev bliski prijatelj, liječnik Filip Davidović Marušić pisao mu je o prijemu reljefa među lokalnim stanovništvom:

> *Prekjučer su postavili na Općinu tvoj grb, svakom se svidja, neprestano vidiš grupu ljudi što gledaju i ustavljaju se.*[519]

Ako je Marušić precizan u navođenju dana postavljanja, reljef je postavljen 7. 11. 1911. godine. Iz pisane korespondencije s ljevačem Srpekom iz Beča razaznaje se da Općina kao naručitelj nije pravovremeno podmirila trošak lijevanja u iznosu od 300 kruna – premda je 12. rujna brončani reljef bio poslan za Drniš, 22. studenog još nije bio isplaćen honorar.[520] Gipsani model prema kojem je lijevan nije vraćen u Drniš, nije poznato što se s njim dogodilo (sl. 111, 112).
U prvim godinama nakon Drugoga svjetskog rata komunističke vlasti su nastojale iz javnog prostora ukloniti sve ono što se svojom ikonografijom nije uklapalo u njihovu ideju novoga društvenog sustava. Procijenili su da *Grb Općine Drniš* s prikazom sv. Roka više nije prikladan

[518] Kruno. Drniš, 21./11. 1911., u: *Naprednjak*, br. 21, 1911., 2.
[519] Pismo je datirano 9. XI. 1911. godine, Pismo dr. Filipa D. Marušića upućeno Ivanu Meštroviću, AAM, pup, ident. br. 550 A5.
[520] Barbić, Vesna. *Meštrović: Drniš–Otavice*, Drniš–Zagreb, 1983., 7.

za općinsku zgradu te su gu tijekom lipnja 1948. godine uklonili. Nikola Adžija pokušao je tajniku Mati Andriću i predsjedniku MNO Drniš[521] Josi Širiniću objasniti vrijednost reljefa kao simbola grada Drniša i iznimnog umjetničkog ostvarenja, što bi trebalo biti mnogo važnije od toga što je prikazan lik svetca.[522] Njegova argumentacija nije uspjela nagnati predstavnike vlasti na vraćanje reljefa na zgradu, ali su pristali sačuvati djelo.[523] Spominjalo se da će se djelo poslati u Zagreb,[524] međutim ipak je naposljetku dano N. Adžiji. Na početku pisma koje mu je Ivan Meštrović uputio 24. svibnja 1949. g.[525] umjetnik spominje da nije primio vijesti o *Sv. Roku*, no u nastavku pisma se ne osvrće više na tu temu. U prijeratnoj inventarnoj knjizi uz inventarnu jedinicu zabilježena je sljedeća napomena:

> *Reljef koji prikazuje lik sv. Roka dugo vremena je služio kao grb općine Drniš, i za tu svrhu ga je Meštrović i radio. Nakon II. svjetskog rata N. Adžija ga je pronašao u zgradi Skupštine općine i preuzeo ga je za Muzej.*[526]

Djelo je vraćeno na općinsku zgradu na blagdan sv. Roka 16. kolovoza 1990. godine, a čast da otkrije nanovo postavljeni reljef dobio je Ante Atlagić (sl. 113).[527]

U Domovinskome ratu reljef je ukraden, a autoriziranu kopiju novoga prema sačuvanim fotografijama izradio je akademski umjetnik Božo Vrekalo krajem 1990-ih godina.[528] Brončani odljev postavljen je na općinsku zgradu, a patinirani gipsani model pohranjen je u muzej.

---

[521] Mjesni narodni odbor bio je niža upravna jedinica u periodu između 1945. i 1950-ih godina.

[522] Naputak o potrebi za prikladnim smještajem i zaštitom Meštrovićeva reljefa sv. Roko stigao je i od Predsjedništva vlade NRH, o čemu je Narodni odbor Općine Drniš obavijestio Cvito Fisković kao direktor Konzervatorskog zavoda za Dalmaciju, vidi: Dopis Cvita Fiskovića, direktora Konzervatorskog zavoda za Dalmaciju, upućen Mjesnom Narodnom odboru Drniš, br. 293/49., Split, 31.3.1949. g., Arhiv GMD.

[523] Događaj je Nikola Adžija opisao u svojim dnevničkim zapisima. Rukopis dnevnika prvo je objavio Ante Čavka u knjizi *Građa za suvremenu povijest Drniške krajine* objavljenoj 1995. godine, a kao samostalno izdanje objavljen je 2005. u nakladi Ogranka Matice hrvatske Drniš.

[524] usp. Adžija, Nikola. *Dnevnik: 1941.–1950*., Drniš: Ogranak Matice hrvatske Drniš, 2005., 320.

[525] Pismo Ivana Meštrovića upućeno Nikoli Adžiji, GMD inv. br. 62.

[526] Zanimljivo je da je na inventarnim karticama u zaglavlju otisnuto ime muzeja *Zavičajni muzej Drniš*, premda je službeno ime bilo Muzej drniške krajine. Brončani reljef sv. Roka bio je pod inventarnim brojem 25 (Arhiv GMD).

[527] Čavka, Ante. *Građa za suvremenu povijest Drniške krajine*, Split, 1995., 410.;
Vukušić, A. „Meštrovićevi dani" u Drnišu: Povratak sv. Roka, u: *Slobodna Dalmacija*, 17.8.1990., 3.; Zaninović, Joško. Sv. Roko – zaštitnik Grada Drniša, u: *Ethnologica Dalmatica*, br. 3, Split, 1994., 67–76, 75.

[528] Prema sjećanju umjetnika Bože Vrekala za izradu autorizirane kopije od Grada Drniša dobio je honorar od 2000 njemačkih maraka. Izradu kopije odobrila je Marica Meštrović, te tadašnji ravnatelj Fundacije Ivana Meštrovića Guido Quien. B. Vrekalo reljef je izradio na temelju fotografije, vidi: Jelčić, Matilda. Povodom rođendana Ivana Meštrovića: Osvijetljen grb Drniša, u: *Slobodna Dalmacija*, nepoznata datacija (početkom 2000-ih), Arhiv GMD.

6.2. Vrelo života

Zanimljiva je priča kako je djelo iz rane faze stvaralaštva Ivana Meštrovića dospjelo iz bečke palače u drniški park na Podvornici, tim više što je u svojim umjetničkim počecima Ivan pokušao s Općinom Drniš dogovoriti izvedbu *česme*. Dogovori su započeli 1909. g., posredovao je i Meštrovićev dobar prijatelj dr. Filip D. Marušić iz čijih pisama se može iščitati da je moguća lokacija bila Poljana, na mjestu srušene kućice Manojlović (Malivuk).[529] Vezano za nepoštivanje dogovora umjetnik se 1911. godine bio obratio i sudcu Roku Stojanovu koji mu je razjasnio da pravno gledano usmeni dogovor nikoga ne obvezuje.[530] U travnju je uslijedila velika Međunarodna izložba u Rimu na kojoj su djela Ivana Meštrović naišla na iznimno pozitivne kritike, osvaja prvu nagradu za skulpturu te zauzima značajno mjesto na svjetskoj kiparskoj sceni. O njemu su pisali i domaći i inozemni mediji, u rodnome kraju priređivana su slavlja te je u takovoj atmosferi općega oduševljenja drniški načelnik Ivan Skelin dao je obećanje da će se sredstva za fontanu osigurati u proračunu za 1912. godinu,[531] no niti ponovljeno obećanje nije bilo realizirano. Povijesne okolnosti dovele su do toga da se sredinom 20. stoljeća ispunila Meštrovićeva mladenačka želja – fontana *Vrelo života* koju je isklesao netom nakon završetka školovanja na Akademiji likovnih umjetnosti pronašla je svoje mjesto u Drnišu poslije polustoljetnog boravka u Beču.[532]

Fontana *Vrelo života* nastala je 1906. godine kao izravna narudžba Karla Wittgensteina (1847.–1913.), industrijalca koji je bio jedan od najvećih mecena bečke Secesije. Irena Kraševac pronašla je potvrdu pokroviteljskoga Wittgensteinova odnosa prema Ivanu Meštroviću u njihovoj pisanoj korespondenciji sačuvanoj u arhivu Atelijera Meštrović u Zagrebu.[533] Naime Karl Wittgenstein 11. kolovoza 1909. godine piše I. Meštroviću:

> *Prije godinu i pol obvezao sam se pomagati Vas tijekom dvije godine. Te dvije godine ističu, koliko je meni poznato, početkom sljedeće godine; tada Vas prepuštam Vašoj sudbini (…) Ono što sam od Vas kupio ne smatram preskupim (…)*

[529] Pismo Filipa D. Marušića upućeno Ivanu Meštroviću, 24.8.1909., AAM, pup, ident. br. 550 A10.
[530] Pismo Roka Stojanova upućeno Ivanu Meštroviću, 28.1.1911., AAM, pup, ident. br. 815 A1.
[531] Pismo Filipa D. Marušića upućeno Ivanu Meštroviću, Drniš, 18.5.1911., AAM, pup, ident. br. 550 A4.
[532] Izlaganje na temu prelaska fontane *Vrelo života* iz privatne sfere u sferu javnoga gradskog spomenika izloženo je na Simpoziju Problem spomenika: Spomenik danas, 2013. g., a rad objavljen 2015. g.: Tomić, Antonia. Vrelo života Ivana Meštrovića od vremena nastanka do danas, u: *Anali Galerije Antuna Augustinčića*, br. 32–33/34–35, Zbornik radova simpozija Problem spomenika: spomenik danas, Klanjec, 2015., 221–240.
[533] Kraševac, Irena. Ivan Meštrović und sein Wiener Mäzen Karl Wittgenstein, u: *Uebergänge und Verflecthungen. Kulturelle Transfers in Europa*, Kokorz, Gregor i Mitterbauer, Helga (ur.), Bern: Peter Lang AG, Europäischer Verlag der Wissenschaften, 2004., 129–145.

Od Vas sam preuzeo ograničen broj radova, jer svoju kuću nisam mogao ispuniti isključivo 'Mestrowitz-statuama'.[534]

Prema tome pismu svojevrsni ugovor o suradnji sklopili su početkom 1908. godine, međutim, industrijalac je i prije toga kupovao djela mladoga umjetnika,[535] a upravo je zidna fontana *Vrelo života* jedno od prvijenaca.

U šibenskome listu *Hrvatska rieč* tijekom 1907. godine u 12 nastavaka objavljen je članak *Vrelo života (od Ivana Meštrovića)* u kojem autor navodi da je imao želju vidjeti u umjetnikovu atelijeru novo monumentalno djelo koje je klesao punih deset mjeseci.[536] Članak je potvrda da je fontana tijekom 1907. godine bila smještena u umjetnikovu radnom prostoru čekajući na izlaganje na XXX. izložbi Bečke secesije koja se održavala od travnja do lipnja 1908. godine.[537] Među skupinom odabranih koji su imali priliku fontanu vidjeti prije izložbe bio je i likovni kritičar Ludwig W. Abels (sl. 114–116).[538] Budući da se naglašava da je proces rada trajao deset mjeseci, a odabrani uglednici su dovršeno djelo imali priliku vidjeti tijekom ljeta 1907. g. dovodi se u pitanje datacija djela u 1906. koja se navodi u staroj kartoteci iz 1919. g.[539] No, dosada pregledana građa ne daje dovoljno elemenata da se kao godina dovršetka djela uzme 1907. Duško Kečkemet prema nekim novinskim člancima objavljenima u vrijeme izvedbe djela iznosi zaključak da je postojao prethodno izveden gipsani model prema kojemu je fontana klesana, te da je vjerojatno pri izvedbi Meštrović imao pomagače.[540] No, članci na koje se poziva jedina su potkrjepa tih tvrdnji. Na izložbi Secesije fontana je izazvala iznimno pozitivne

[534] Kraševac, Irena. Moderna umjetnost i naručitelji: Kuća Wittgenstein ispunjena „Mestrowitz-statuama“, u: *Izazov moderne: Zagreb – Beč oko 1900. Slikarstvo, kiparstvo i arhitektura zagrebačke i bečke secesije*, katalog izložbe, ur. Irena Kraševac i Petra Vugrinec, Zagreb: Galerija Klovićevi dvori, 2017., 195–201, 196.

[535] Vidi: Barbić, Vesna. Radovi Ivana Meštrovića u Zbirci Karla Wittgensteina u Beču, u: *Muzeologija*, br. 36, Zagreb: MDC, 1999., 104–110.

[536] Članak „Vrelo života (od Ivana Meštrovića)“ objavljivan je u nastavcima u brojevima 164, 165, 166, 167, 168, 169, 170, 172, 173, 174, 176, 177. Završni dio i potpis autora iz nepoznatog razloga su izostali.

[537] Kraševac, Irena. *Ivan Meštrović i Secesija. Beč-München-Prag, 1900.–1910.,* Zagreb: Institut za povijest umjetnosti i Fundacija Ivana Meštrovića, 2002., 104.–108.

[538] Početkom 1908. godine L. W. Abels piše: *Dozvolite mi ovdje citirati samoga sebe i navesti jedno mjesto iz članka, kojeg sam objavio u ljeto 1907. u „Sonn-und Montagszeitungu“, kada je za Palaču Wittgenstein izrađeno „Izvor života“ mogao vidjeti krug pozvanih. […] Deset mjeseci duge borbe s najtvrđim materijalom bilo je potrebno umjetniku da stvori ovo veličanstveno djelo puno poetičnosti i života. […] Podrobnije vrednovanje ove fontane treba izaći u kasnijem broju ovih novina kad na proljetnoj izložbi Secesije djelo bude obznanjeno publici.* (preveo Alen Tomić), preuzeto iz: Plein-Air. Ein dalmatinischer Künstler. Das Werk des Bildhauers Ivan Meštrović, u: *Ergeist*, br. 3, Beč, 1908., 62–66.

[539] Barbić, Vesna. Radovi Ivana Meštrovića u Zbirci Karla Wittgensteina u Beču, u: *Muzeologija,* br. 36, Zagreb: MDC, 1999., 104–110., 106.

[540] Kečkemet, Duško. *Umjetnost Ivana Meštrovića*, Split, 2017., 62.

reakcije likovne kritike, među njima je posebno značajan osvrt Karla M. Kuzmanyja u časopisu *Die Kunst für Alle* u kojem navodi (sl. 117):

> *Kao izuzetan talent koji mnogo obećava, Dalmatinca Meštrovića već smo prije dvije godine pozdravili; njegov, figurama bogat „Izvor života" u crnom mramoru, veličanstveno je djelo najdubljeg umjetničkog stvaranja: dojka i voda simbol su nepobjedivih i vječitih elemenata, oko kojih se ovdje okupljaju stari i mladi.*[541]

Isječak iz Kuzmanyjeva teksta objavljen je i u *Hrvatskoj rieči*.[542] Nakon izložbe fontana je postavljena u predvorje palače obitelji Wittgenstein koja se nalazila u nekadašnjoj ulici Alleegasse kućni br. 16. Promatrajući ponovno to djelo postavljeno na mjestu za koje je bilo predviđeno, L. A. Abels je 1909. godine napisao obećanu analizu naglasivši da *ilustracije ne mogu dočarati neodoljiv učinak toga djela smještenoga u predvorju palače Wittgenstein* (sl. 118, 119).[543] Monumentalno djelo isklesano u tamnome kamenu dočekivalo je goste obitelji pri samome ulasku u palaču. Fontanu čini pravokutni zdenac na koji je postavljen polukružno zaključen reljef. Bočne strane zdenca obrađene su plošno, a na prednjoj strani je s lijeve i desne strane po jedna čaplja. Reljefna ploča osno je simetrična, središnji motiv u vrhu je dojka obuhvaćene dlanovima u pozi dojenja, a lijevo i desno su u visokome reljefu izvedeni likovi muškaraca i žena, s lijeve strane je stariji par, a s desne mlađi. Između njih je u donjoj zoni u plićem reljefu izvedeno pet dječjih figura. Obuhvaćena su sva životna razdoblja, a voda koja izvire iz dojke simbolički zaokružuje životni ciklus. Prepletanjem motiva dojke i vode simbolika izvora života postaje višestruka, majčino mlijeko kao prva hrana dojenčeta pretače se simbolično u vodu kao jedan od osnovnih elementa, vodu koja omogućuje život, koja pročišćava i u duhovnoj sferi priprema za život vječni. Fontana je u Beču bila postavljena do sredine 1950-ih godina.

Tijekom Drugoga svjetskog rata palača obitelji Wittgenstein bila je oštećena prilikom bombardiranja, srećom *Vrelo života* ostalo je neoštećeno. Kuća je početkom 1950-ih predodređena za rušenje, a nasljednici Karla Wittgensteina koji su tada živjeli u Americi započeli su rasprodavati umjetnine iz obiteljske kolekcije te je među njima na dražbu dospjela i Meštrovićeva fontana.[544] U prodaju je dospjela 1952. godine, procijenjena vrijednost bila je

[541] Prijevod izvornog teksta preuzet iz: Kraševac 2002.: 184.
[542] N. N. Književnost i umjetnost: O Meštroviću, u: *Hrvatska rieč*, br. 264, Šibenik, 1908., 2.
[543] Abels, Ludwig W. Ivan Meštrović, u: *Kunst für Alle*, (15. 3.), München, 1909., 285–289., 288.
[544] Kraševac, Vugrinec 2017: 199.; Tomić 2015: 226.; Kraševac 2002: 173.; Duplančić, Arsen. Podaci o Meštroviću i njegovim djelima iz korespondencije Mihovila Abramića, u: *Mogućnosti,* br. 5–6, Split: Književni krug, 1987., 508–529., 512.

70 000 šilinga, a umjetnika je o prodaji obavijestio Rudolf Sieber. R. Sieber je od Meštrovića dobio odobrenje da se fontana može postaviti u javni prostor, pa je antikvar uz značajno sniženu cijenu od 33 000 šilinga djelo ponudio ambasadi, no bez uspjeha, a jednako nezainteresirana bila je i bečka općina te beogradski muzej.[545] Na posljetku je Meštrović odlučio da će se sam pobrinuti za otkup. Djelo je plaćeno 2000 dolara,[546] a posredstvom Nikole Adžije dogovoreno je da će se dopremiti u Drniš[547] te da će Općine u dinarskoj protuvrijednosti u ratama isplatiti plaćeni iznos na račun Meštrovićeva sina Tvrtka.[548] *Vrelo života* prispjelo je u Drniš na Božić 1955. godine,[549] nije poznato gdje je bilo smješteno dok je u parku trajala gradnja monumentalnog stubišta koje je poslužilo kao arhitektonski okvir *Vrelu*. Autor projekta je Slavko Mihok (sl. 120). Radovima oko postavljanja i potom svečanosti otkrivanja bilo je posvećeno nekoliko novinskih članaka.[550] Svečanost otvorenja održana je 25. kolovoza 1957. godine.[551] Pred fontanom je prigodni govor u ime Galerije Meštrović imala Nevenka Bezić, a nedaleko nje je stajao umjetnikov sin Tvrtko sa suprugom Terezijom (sl. 118). U svojem dnevniku Nikola Adžija je svečanost opisao u nekoliko natuknica:[552]

1957.

25. VIII. Otkriće „Vrela života" od I. Meštrovića, proslava

25. VIII. Izlet na Roški slap i Visovac, a Nevenka Bezić i Matej Primorac bili iz Splita.

-/- kao i Tvrtko i Tea (supruga op. a.) *iz Zagreba, veliki banket, u 17 h otkriće.*

---

[545] Duplančić, Arsen. Podaci o Meštroviću i njegovim djelima iz korespondencije Mihovila Abramića, u: *Mogućnosti*, br. 5–6, Split: Književni krug, 1987., 508–529., 512.

[546] *Kuća u kojoj se nalazi 'Vrelo života' taman je pred rušenjem. Likvidator ostavštine imade kupca, domaćeg arhitekta, koji nudi $ 2000. Vama, odnosno drniškoj općini, dava prioritet za istu cijenu. Molim hitan odgovor.*, iz Pisma Ivana Meštrovića upućenoga Nikoli Adžiji 3.7.1955. g., GMD, ZIM inv. br. 68.

[547] U *Slobodnoj Dalmaciji* je Mihovil Abramić objavio nepotpisan članak praćen slikom fontane o Meštrovićevoj velikoj gesti: *Tada se Meštrović u Syracusi u Americi riješi, da otkupi djelo svoje mladosti i da ga pokloni Drnišu. Uvjereni smo da će Drnišani izabrati dostojno mjesto za ovaj spomenik izrađen od svog sina, čije selo Otavice leži nedaleko, tako da će Drniš imati jedno od najranijih Meštrovićevih djela…*, u: N. N. (Mihovil Abramić). Ima dvije godine da je…, u: *Slobodna Dalmacija*, br. 3342, 12.11.1955., 3.

[548] U svojem dnevniku Nikola Adžija je zabilježio da je 5. kolovoza 1955. g. Tvrtko Meštrović došao k njemu radi *Vrela života*, u: Nikola Adžija, Dnevnik 1955–1962., rukopis, Arhiv GMD.

[549] Podatak preuzet iz: Dopis Nikole Adžije upućen Konzervatorskom zavodu za Dalmaciju, br. 2/56, Drniš, 26. 1. 1956. g., Arhiv GMD.

[550] M., V. Započeli radovi na postavljanju „Vrela života". Otkrivanje spomenika predviđa se početkom kolovoza", u: *Slobodna Dalmacija*, 15/1957.3847, 2.VII., 3.; (m) U Drnišu će se postaviti Meštrovićevo djelo „Vrelo života", u: *Šibenski list,* br. 251, Šibenik, 1957., 2.; Butković, I. „Izvor života" pod Svilajom: Meštrovićev dar Drnišu „Orači" i „Petropoljka" * Danas se otkriva fontana „Izvor života", u: *Vjesnik*, 18/1957., 3923 (25.VIII), 7.; (mil). Svečanost u Drnišu: Otkrivena fontana „Izvor života", jedno od prvih Meštrovićevih djela, u: *Slobodna Dalmacija*, 15/1957., 3894, 26.VIII., 3.; N. N. Svečanost u Drnišu: Otkriveno „Vrelo života" od Ivana Meštrovića, u: *Šibenski list*, br. 259, Šibenik, 1957., 1.

[551] U GMD-u je fotografskom izložbom *Drniš objektiv(no) II*. u rujnu 2022. g. obilježena 65 obljetnica postavljanja Vrela života u parku te 60. godišnjica umjetnikove smrti, vidi: Tomić, Antonia. *DRNIŠ OBJEKTIV(NO) II.: 65. obljetnica postavljanja fontane Vrelo života u Drnišu i 60. godišnjica smrti Ivana Meštrovića*, Drniš: Gradski muzej Drniš, 2022.

[552] Nikola Adžija, Dnevnik 1955–1962., rukopis, Arhiv GMD.

-/- večer operetnih odlomaka, Zagreb. „Komedije“[553]

Pisma između Nikole Adžije i Ivana Meštrovića otkrivaju da se od početka dovodilo u pitanje prikladnost mjesta koje je u Drnišu odabrano za *Vrelo,*[554] a u narednim se godinama počelo promišljati o premještanju na drugu lokaciju. Adžija je pokušavao preko Regionalnoga zavoda za zaštitu spomenik dobiti naputak i dozvolu za premještanje *Vrela života* na Poljanu jer se još za njegova života pojavila potreba za restauratorskih zahvatima (sl. 122).[555] To je bio povod da se sastane komisija za dodjeljivanje statusa spomenika kulture 18. srpnja 1968. godine te je 26. svibnja 1970. g. doneseno Rješenje o upisu „reljefa Vrelo života“ u Registar pokretnih spomenika kulture pod rednim brojem 157.[556] Međutim status mu u međuvremenu nije obnovljen, te trenutno nije dio Registra kulturnih dobara RH. Pod nadzorom Regionalnoga zavoda provedeni su zahvati čišćenja 1968.[557] i 1983. godine.[558] Trošak čišćenja i konzervacije koji su provedeni u travnju 1983. g. iznosio je 24 000 dinara. Stanje prije konzervacije zabilježeno je na fotografiji Mitje Komana iz 1977. g. (sl. 123).

Lokalni dopisnik *Slobodne Dalmacije* uoči proslave stogodišnjice je detaljno opisao koliko je zanemareno Meštrovićevo remek-djelo u drniškom parku:

> *Čudno je da Drniš i dalje ostaje pomiren s udesom „Vrela života“. Kiparski rad ranije Meštrovićeve faze ostaje i dalje zapušten u zapuštenom parku izložen vandalskom ponašanju nesavjesnih pojedinaca (da izbjegnemo generalizacije) i našem sveopćem nemaru. Fontana s likovima žena, muškaraca i djece te*

---

[553] Zanimljiva je koincidencija da je kino-kazališna dvorana u drniškome domu kulture nazvana imenom Ivana Meštrovića otvorena 30. listopada 2016. godine nastupom kazališta *Komedija* koje je izvelo splet opereta i mjuzikla *Operetna bombonjera*.

[554] *Što se tiče postavljanja česme, ja očekujem nacrt, pa ću vam onda moći pisati svoje mišljenje. Slažem se sa tobom da ne držim da će biti baš priklano mjesto ona uska i tamna rupa pred općinom, koju ste vi okrstili „perivojem“. Zar nije mogla doći na ono mjesto što ste vi ranije zvali Pazar i gdje je bila neka česma? U pogledu kamena tu nema straha da će mu išta naškoditi, jer je to granit koji izdržava hiljade godina.*, iz Pisma Ivana Meštrovića upućenoga Nikoli Adžiji, 23.6.1956., GMD ZIM, inv. br. 70.;
Glede postavljanja česme, ni meni se položaj ne sviđa, a niti sam dobio nacrt kako misle skulpturu uokviriti, no neka i to bude po volji i na odgovornost stručnjaka, koji nalaze da je to mjesto jedino prikladno., iz Pisma Ivana Meštrovića upućenoga Nikoli Adžiji, 28.6.1957. g., Arhiv GMD, preslika strojopisa s navedenim citatima o *Vrelu života*.

[555] *… trebalo bi naći načina, da se „izvor života“ to među prvim njegovim djelima, izvuče iz današnjeg neuglednog položaja gdje je izloženo zagadjivanju. Ja sam općini već to davno predložio, ona se slaže, ali se pozivlje na troškove i da su to esperti radili*., u: Dopis Nikole Adžije upućen Regionalnom zavodu za zaštitu spomenika i kulture Split (premještanje Vrela života), Drniš, 27/5 1968. g., Arhiv GMD.

[556] Rješenje Regionalnog zavoda za zaštitu spomenika kulture Split, br. 24/132-70. za reljef „Vrelo života“, Split, 26.5.1970., preslik, Arhiv GMD.

[557] Dopis direktora Regionalnog zavoda za zaštitu spomenika kulture Split Cvita Fiskovića upućen Nikoli Adžiji „Popravak spomenika u Drnišu“ (osigurana sredstva za mauzolej i Vrelo života), br. 24/60-1968., Split, 17.5.1968. g., Arhiv GMD.

[558] Bilješka o radovima navedena na poleđini fotografije Vrela života, fototeka GMD (sl. 122).

naznačenom dojkom u vrhu iz koje bi trebala curiti voda. Slivnik fontane izudaran je kamenjem i u njemu ima svakojakih otpadaka. Figure su pobijeljele od naslaga prašine i taloženja iz atmosfere, tako da rijetki posjetilac i nema predodžbe pravog izgleda ovog Meštrovićeva rada koji je on zdušno poklonio svome Drnišu. Užas je to, patetično i bez patetike! Možda bi se „Vrelo života" trebalo smjestiti na nivo Poljane Maršala Tita, ili se kapitalno djelo pohraniti u Muzeju Drniške krajine, ako nema bolje lokacije u gradu? Može li se ugraditi u prostore doista grandioznog budućeg Doma kulture „Božidar Adžija"?[559]

Sljedeće godine izneseno je mišljenje Regionalnoga zavoda za zaštitu spomenika iz Splita da *svojim sadašnjim položajem u drniškome parku, ne udovoljava minimalne uvjete zaštite i potrebno ga je premjestiti u zatvoreni prostor Muzeja, radi zaštite i očuvanja*, stoga je premještanje fontane postalo jedno od točaka programa proslave stogodišnjice rođenja Ivana Meštrovića.[560] Zahtjevne okolnosti i strah od oštećenja odgodili su izmještanje,[561] a na posljetku nije niti izvedeno. Nekoliko desetljeća kasnije povijest se ponovila, između 2014. i 2022. godine odvio se još jedan neuspio pokušaj prijenosa *Vrela života* u muzej. Povod za ponovno pokretanje rasprave o neprikladnosti parka za Meštrovićevu fontanu bilo je oštećivanje reljefa i zdenca nastalo uslijed divljačkog pohoda nepoznatih počinitelja u travnju 2014. g. (sl. 123–126).[562] U svibnju 2014. g. Konzervatorski odjel u Šibeniku je donio mišljenje da se *skulptura Vrelo života* treba premjestiti u muzej na čuvanje i trajnu muzealizaciju, a na njezino mjesto postaviti vjerna replika izrađena pod stručnim nadzorom.[563] Odluku o muzealizaciji podržalo je i Hrvatsko muzejsko vijeće u lipnju iste godine.[564] Budući da u nekoliko navrata premještanje

[559] Grubač, Slobodan. U povodu 100-godišnjice rođena Ivana Meštrovića: Polemika bez potrebe, *Slobodna Dalmacija*, 13.3.1982., 5.
[560] Točka 10. u Programu rada Muzeja drniške krajine za 1983. godinu i pregled financijskih troškova, sastavila Jordanka Jalić, Arhiv GMD.
[561] *Programom je bilo predviđeno prenošenje Meštrovićeva rada "Vrelo života" iz gradskog parka u zatvoreni prostor Muzeja drniške krajine. Zbog teškoća oko načina prenošenja i bojazni da bi prilikom prenošenja moglo doći do oštećenja pribavljena su mišljenja nekoliko stručnih organizacija kako izvesti to prenošenje. Iz tih razloga i samo prenošenje nije izvršeno. Dogovoreno je da se to obavi nakon središnje manifestacije, dakle do kraja ove godine.*, u: Izvještaj o toku proslave 100. obljetnice rodjenja Ivana Meštrovića na području općine Drniš, sastavio Mile Čulina, Drniš, 15.9.1983., 3.
[562] Kovačević, Jelena. Nečuveno! Divljački napada na Meštrovićevo Vrelo života usred Drniša, u: *Večernji list*, 24.4.2014., preuzeto s: https://www.vecernji.hr/vijesti/necuveno-divljacki-napad-na-mestrovicevo-vrelo-zivota-usred-drnisa-934840 (25.1.2023.)
[563] Dopis Konzervatorskog odjela u Šibeniku, Predmet: „Vrelo života" u Drnišu – mišljenje glede zaštite kulturnog dobra, klasa: 612-08/14-01/2590, ur.br. 532—04-02-14/4, Šibenik, 14. svibnja 2014. g., Arhiv GMD.
[564] Dopis Hrvatskog muzejskog vijeća, Predmet: Spomenik „Vrelo života", rad Ivana Meštrovića u Drnišu, Hitne mjere zaštite nakon oštećenja spomenika, klasa: 612-05/14-01/0116, ur. br. 532-05-01-03/4-14-02, Zagreb, 18. lipnja 2014., Arhiv GMD.

Vrela života nije uvršteno među programe financiranja Ministarstva kulture RH, u 2017. g. zatražen je sastanak u Ministarstvu prilikom kojega je pomoćnik ministra Davor Trupković kao preduvjet početka radova zatražio suglasnosti nasljednika Ivana Meštrovića za izradu vjerne replike. Do veljače 2018. godine prikupljene su suglasnosti sina Mate Meštrovića, kćeri Marice Meštrović, unuke Olge Šrepel Holmberg i unuka Stjepana Meštrovića, stoga je Grad Drniš donio odluku o premještanju fontane u Muzej[565] i počele su se prikupljati ponude za izvedbu radova. U ožujku je Konzervatorski odjelu u Šibeniku izdao posebne uvjete za premještanje.[566] Međutim, predstavnici Hrvatskog restauratorskog zavoda Marin Barišić i Ivana Svedružić Šeparović dali su mišljenje da postoji niz konzervatorsko-restauratorskih mjera kojima bi se poboljšalo stanje kulturnoga dobra na mjestu na kojem se nalazi te da je nužno provesti sveobuhvatnu analizu, zabilježiti zatečeno stanje te izraditi arhitektonski snimak.[567] Budući da je *Vrelo života* 2018. godine napokon uvršteno među Programe financiranja Ministarstva kulture RH s doznačenih 15 000 kn, u svibnju je naručen Konzervatorski elaborat od arhitektonskog studija Ask Atelier, Zagreb.[568] To su ujedno ostala i jedina sredstva doznačena iz Ministarstva jer se u međuvremenu promijenilo mišljenje o premještanju i muzealizaciji. Djelatnici muzeja nastavili su pratiti stanje fontane te su u nekoliko navrata provedena površinska čišćenja. Fotografije 2003. i 2017. g. pokazuju različit izgled površine neposredno nakon restauracije te nakon višegodišnjeg taloženja kalcita (sl. 127, 128). Provedene su i analize svojstava materijala te analiza materijala da se konačno ustvrdi precizna vrsta kamena u kojoj je isklesan.

Krajem 2019. godine restaurator Frederik Levarda izveo je radove čišćenja fontane (sl. 129).[569] Početkom 2020. godine izvedeno je 3D snimanje,[570] a u ožujku su stigli i rezultati mineraloško-petrografske analize koja je pokazala da je fontana isklesana u bioklastičnom vapnencu tipa

[565] Grad Drniš, Odluka o prijenosu djela „Vrelo života“ rad Ivana Meštrovića iz drniškog perivoja u Stalni muzejski postav Gradskog muzeja Drniš, klasa: 612-05/18-50/2, ur. br. 2182/06-18-1, Drniš, 12. veljače 2018. godine, Arhiv GMD.

[566] Konzervatorski odjel u Šibeniku, Predmet: Posebni uvjeti za konzervatorsko-restauratorske radove i premještanje zidne fontane „Vrelo života“ iz gradskog parka (kat. čest. 8/6 k.o. Drniš), u zaštićenoj kulturno-povijesnoj cjelini grada Drniša u stalni postav Gradskog muzeja Drniš, klasa: 612-08/18-23/1085, ur. br. 532-04-02-14/3, Šibenik, 9.3.2018., Arhiv GMD.

[567] Hrvatski restauratorski zavod, Predmet: Izvješće o zatečenom stanju kulturnog dobra „Vrelo života“ Ivana Meštrovića i prijedlog mjera zaštite, ur. br. 1065-05-751-4-ISŠ-18, Split, 31.1.2018. g., Arhiv GMD.

[568] Ask Atelijer, 'Vrelo života' konzervatorsko-restauratorski elaborat, Zagreb, studeni 2018.

[569] Frederik Levarda, Dokumentacija konzervatorsko-restauratorskog postupka, izvještaj, Drniš, 18.12.2019., Arhiv GMD. Prethodno je čišćenje provedeno nakon Domovinskog rata 2000. godine, radove je proveo Mile Mesić (radionica Krševan iz Zadra), a nakon toga Frederik Levarda je u nekoliko navrata čistio grafite i slična manja oštećenja.

[570] 3D snimanja Vrela života za potrebe izrade vjerne replike proveo je Fakultet elektrotehnike, strojarstva i brodogradnje iz Split, vidi: FESB, 3D akvizicija 'Vrela života' u svrhu dobivanja 3d modela za izradu replike, izvještaj, Split, 2020.

pekston, a ne u belgijskom granitu kako se navodilo u literaturi.[571] Premda se naziv belgijski mramor/granit ustalio kao svojevrsni kolokvijalni klesarski/kiparski izraz, poznato je da ta vrsta materijala pripada vapnencima,[572] međutim analiza je pokazala precizno o kojem se tipu vapnenca radi. Dvije godine kasnije napravljeno je laboratorijsko istraživanje svojstava kamena[573] u kojem je zaključeno da je kamen u dobrome stanju, otporan na smrzavanje i ne upija vodu. Zaključak je da su oštećenja uglavnom nastala mehaničkim putem te nakupljanjem kalcitnih inkrustacija djelovanjem vode prvenstveno zbog neodržavanja spomenika. Kao nužan korak u zaštiti predloženo je odčepljenje korita u kojem se zadržava voda, potom ponovno fugiranjem žljebova kvalitetnijim materijalom, čišćenje inkrustacija te potom poliranje da se uspori propadanje.

U travnju 2022. g. u Drnišu je održan sastanak kojemu je bio cilj utvrditi aktualno stanje *Vrela života* i usuglasiti pristup njegovoj zaštiti. Sastanak je sazvan na inicijativu ravnatelja GMD-a Davora Gaurine koji je u rujnu 2021. g. poslao Ministarstvu kulture i medija RH dopis (ur. br. 34/21) kojim predlaže osnivanje interdisciplinarnoga povjerenstva koje bi dalo konačno mišljenje o prikladnome tretmanu toga Meštrovićeva djela iz rane faze stvaralaštva.[574] U ime Uprave za zaštitu kulturne baštine bili su ravnatelj Tomislav Petrinec i glavna konzervatorica za pokretnu baštinu Ministarstva kulture i medija RH Višnja Bralić, u ime Konzervatorskog odjela u Šibeniku pročelnica Angela Bujas i viši stručni savjetnik Ivo Glavaš, iz splitskog sjedišta Hrvatskog restauratorskog zavoda viša konzervatorica-restauratorica Vinka Marinković, potom još Frederik Levarda kao restaurator koji je izvodio prethodne restauratorske zahvate te djelatnici Gradskog muzeja Drniš – ravnatelj Davor Gaurina i viša kustosica Antonia Tomić. Budući da su analize kamena pokazale da sam materijal nije u kritičnome stanju, Tomislav Petrinec je naglasio da je konzervatorska struka sklona čuvanju javnih skulptura *in situ* sve dok nisu iscrpljene baš sve mogućnosti fizičke i tehničke zaštite. Predloženo je da se radovi usmjere na osiguravanje prikladnih sigurnosno-tehničkih uvjeta, tj. postavljanje boljeg osvjetljenja i video-zaštite, te na izvedbu kvalitetnijega arhitektonskog sklopa koji bi imao veću strehu za sprječavanje prodora oborinskih voda, kvalitetniju

[571] Prirodoslovno-matematički fakultet, Mineraloško-petrografski zavod; Predmet: Rezultati mineraloško-petrografske analize uzorka sa spomenika Vrelo života, sastavio Dražen Kurtanjek, Zagreb, 11.3.2020., Arhiv GMD.
[572] Belgijski mramor, https://www.canterbury-archaeology.org.uk/belgian-black-marble (5.10.2023.)
[573] Hrvatski restauratorski zavod, Predmet: Dostava laboratorijskog izvješća, Laboratorijsko izvješće br. 33/2022, sastavio dr.sc. Domagoj Mudronja, Zagreb, 8.2.2022. g., Arhiv GMD.
[574] Gradski muzej Drniš, Dopis upućen Ministarstvu kulture i medija RH (pitanje zaštite Vrela života), ur. br. 34/21, 14. rujna 2021. g., Arhiv GMD.

hidroizolaciju pozadinske prostorije i građevinsku sanaciju postojećeg stubišta.[575] Viša konzervatorica-restauratorica Vinka Marinković predložila je da se tijekom 2022. g. započne s periodičnim vizualnim i fotografskim monitoringom postojećeg stanja pukotina te da se postojeći konzervatorski elaborat nadopuni prijedlogom konzervatorsko-restauratorskih radova *in situ,* međutim taj dio radova još nije započet.[576] Djelatnici GMD-a složili su se da bi predloženi zahvati imali uspjeha, ali predloženi građevinsko-arhitektonski radovi prevelik su financijski izdatak za proračun i muzeja i Grada Drniša, stoga zasada ostaje neizvjesno kad će se konkretniji koraci moći poduzeti. Bez veće financijske pomoći muzeju preostaje samo nastaviti s periodičnim čišćenjem spomenika od kalcitnih naslaga i praćenje stanja postojećih pukotina.

Iako je u konceptu novoga stalnog postava *Vrelo života* imalo predviđeno mjesto u dvorani posvećenoj izlaganju Zbirke Ivana Meštrovića, uslijed promjene stava nadležnog ministarstva spram premještanja djela u muzej odlučeno je da će se fontana u postavu prezentirati posredstvom multimedijskih alata. Prethodno izvedena 3D snimka iskorištena je za izvedbu aplikacije koja omogućuje sagledavanje fontane iz svih kutova, a 3D–vizualizaciju prate fotografije i vremenska lenta koja sadrži najznačajnije informacije od nastanka *Vrela* pa do suvremenih istražnih i zaštitnih zahvata.

6.3. Orači

Početkom 1950-ih godina u Drnišu se počeo graditi Dom kulture te je Općina Drniš delegirala Nikolu Adžiju da zatraži od Ivana Meštrovića skulpturu koja bi se postavila na zgradu.[577] Reljef *Orači* nastali su 1955. godine u South Bendu, a 1956. godine dopremljeni su Hrvatsku u Galeriju Meštrović u Splitu u sklopu veće Meštrovićeve donacije.[578] Sljedeće godine umjetnik u pismu prijatelju Nikoli Adžiji piše da daje Općini potpunu slobodu odabira materijala za reljef

[575] Uprava za zaštitu kulturne baštine Ministarstva kulture i medija RH, predmet: Ivan Meštrović, Vrelo života, određivanje konzervatorsko-restauratorskog pristupa i postupaka – bilješka sa sastanka, sastavila Višnja Bralić, klasa: 612-08/22-01/0609, ur. br. 532-05-02-14/3, Zagreb, 26.4.2022. g., Arhiv GMD.

[576] U siječnju 2023. godine djelatnici Restauratorskog odjela Šibenik Ružica Ercegovac, Stjepan Krešić i Mate Pavin došli su na izvid terena i informativni sastanak u GMD na kojem su odlučili uvrstiti monitoring *Vrela života* u redovni program djelatnosti svojeg Odjela u 2024. godini.

[577] Iz pisma Ivana Meštrovića upućenoga Nikoli Adžiji 27. lipnja 1952. g. može se naslutiti da je umjetnik predlagao djelo s prikazom Mojsija, no Općini nije odgovaralo da djelo ima ikakve biblijske konotacije (Zbirka Ivana Meštrovića, inv. br. GMD 64).

[578] U pismu Ivana Meštrovića upućenome Josipu Smrkiniću, direktoru Galerije Meštrović u Splitu, datiranome 20. lipnja 1956. godine, umjetnik iskazuje zadovoljstvo što su sanduci sa skulpturama sretno pristigli. U toj pošiljci bila su 4 djela za Drniš: *Orači, Autoportret, portret Nikole Adžije i Gospa Petropoljka*, vidi: Isječak pisma Ivana Meštrovića Josipu Smrkiniću, 20. lipnja 1956. g., fotokopija, Arhiv GMD.

te može samostalno odlučiti hoće li gipsani predložak dati klesati u kamenu ili lijevati u bronci. Napomenuo je da u slučaju brončane varijante reljef treba biti uzidan u zid, a u slučaju klesanja u kamenu bitno je voditi računa o sljubljivanju kamenih blokova te preporuča lokalne klesare tipa Šime Dujmovića.[579] Te je godine Drniš posjetio umjetnikov sin Mate Meštrović i u sklopu posjeta obišao je dom *Partizan* na kojem su *Orači* trebali biti postavljeni.[580] Klesanje u kamenu nije još bilo dogovoreno jer su troškovi bili preveliki za općinsku kasu.[581] Nekoliko godina kasnije Općina se obratila kiparu Dujmoviću da sastavi ponudu za klesanje reljefa u kamenu. U svojem pismu Nikoli Adžiji pisanome 10. siječnja 1961. godine detaljno je razložio opseg i cijenu radova.[582] Za klesanje je predvidio 390 dana, kamen bi nabavio u hvarskom ili korčulanskom kamenolomu, a cijena radova bila bi 85 500 dinara. Međutim, smatrao je boljom varijantom da se radovi izvode u Drnišu da bi se spriječila mogućnost oštećivanja prilikom transporta i u tome bi slučaju cijena bila 1 226 000 dinara. Ipak napominje da je već u poznim godinama i da nije raspoložen za izbivanje od kuće.[583] Gipsani predložak u Drniš je otpremljen 1962. godine,[584] prema prvotnome dogovoru troškove je snosila Općina[585] i klesanje je na posljetku povjereno Mati Čvrljku (1934.–2018.), akademskom kiparu koji je 1960-ih godina radio je kao profesor u drniškoj srednjoj školi.[586] Kao što je Šime Dujmović predložio u svojoj ponudi i Čvrljak se odlučio klesati reljef na dvije kamene ploče da bi se kasnije pri postavljanju

[579] Pismo Ivana Meštrovića upućeno Nikoli Adžiji 1.4.1957. g., inv.br. GMD 72.;
Nikola Duboković Nadalini također se kod Adžije zalagao za to da se radovi na prijenosu *Oračа* u kamen povjere Šimi Dujmoviću, vidi: Pismo Nike Dubokovića Nadalinija upućeno Nikoli Adžiji, Jelsa, 10.6.1959. g., Arhiv GMD.

[580] (M.), Sin Ivana Meštrovića posjetio Drniš i Otavice, u: *Šibenski list*, broj 253, god. VI., Šibenik, 17.7.1957., 2. Dom kulture je bio ambiciozno zamišljen, fotografija makete postoji u Fototeci GMD-a. U prvoj fazi tijekom 1950-ih godina bila je sagrađena dvorana *Partizan,* a krajem 1980-ih uz nju je nadograđena nova zgrada, prema drugačijem projektu.

[581] U pismu upućenome prof. Smrkiniću Nikola Adžija javlja da je Općina Drniš napokon preuzela „Orače“ i dva portreta (Autoportret i portret Nikole Adžije), ali za klesanje reljefa u kamenu trenutno nema dovoljno sredstava jer bi samo za kameni blok trebalo izdvojiti 500 000 dinara, a kipar (Andrija) Krstulović je za klesanje tražio preko milijun dinara, u: Pismo Nikole Adžije upućeno Josipu Smrkiniću 19. II. 1957. g., Arhiv GMD.

[582] Pismo Šime Dujmovića upućeno Nikoli Adžiji 10. siječnja 1961. g., Arhiv GMD.

[583] Tijekom 1961. godine Šime Dujmović se još nekoliko puta obratio Nikoli Adžiji, naglasivši da bi mu se za radove na reljefu *Orači* trebala podići drvena baraka, a za materijal predlaže granit iz Jablanice kako bi bio dovoljno otporan na atmosferilije budući da će biti postavljen na otvorenome, vidi: Pismo Šime Dujmovića upućeno Nikoli Adžiji, Hvar, 12.V.1961. g., Arhiv GMD.

[584] Podatak o preuzimanju gipsanog reljefa *Orači* iz Galerije Meštrović u Splitu zabilježen je u prijeratnoj skedi/ceduljnom katalogu u kojem je zabilježena Potvrda o preuzimanju datirana 13.I.1962. g., a spominje se i u dokumentu *Podaci o Meštrovićevoj skulpturi „Petropoljka“,* Split 4.II. 1963. g., fotokopija, Arhiv GMD.

[585] Prijenos u kamen trebala je realizirati Općina Drniš kao naručitelj djela. Umjetnik je izrazio sumnjičavost prema spremnosti i sposobnosti Općine za realizaciju takvoga umjetničkog djela (Pismo Nikoli Adžiji, 23. srpnja 1956. g., ZIM, inv. br. GMD 70). Sumnja se pokazala opravdanom jer je klesanje u kamenu izvedeno nakon njegove smrti, a reljef je na predviđeno mjesto postavljen tri desetljeća nakon nastanka predloška.

[586] Povijest Srednje škole Ivana Meštrovića, preuzeto s:
https://www.ss-ivana-mestrovica-drnis.hr/images/10_GALERIJA/2015/06_03/Srednja_skola_povijest_55_god.pdf (15.4.2021.)

na predviđeno mjesto olakšalo rukovanje. U novinskome članku iz 1962. g. zabilježen je početak klesanja i priložena je fotografija s prikazom Mate Čvrljka u procesu rada (sl. 130).[587] U muzejskom arhivu nije pronađen podatak koliko su dugo trajali radovi, no u *Slobodnoj Dalmaciji* se 1964. godine spominje dovršena kamena varijanta i uz to je navedeno da je Mati Čvrljku pri izradi asistirala Slavka Živković.[588] Kao radionica za klesanje reljefa poslužila je jedna od teza (pomoćnih gospodarskih objekata) u dvorištu Adžijine kuće.[589] Premda se u muzejskim popisima djela Ivana Meštrovića iz 1968. i 1979. godine ne spominje kamena varijanta *Oračа*, reljef je bio smješten u muzeju čekajući da se dovrši gradnja zgrade Doma kulture za koju je bio namijenjen.[590] Postavljanje na predviđeno mjesto uvršteno je u program proslave 100. godišnjice umjetnikova rođenja 1983. godine. Međutim, ni to nije prošlo glatko, niša predviđena za smještaj reljefa na pročelju zgrade nije bila prikladno izvedena i bilo je nemoguće ugraditi reljef na to mjesto, stoga je ugrađen u zid stubišta koje vodi do dvorane.[591] Prilikom svečanog obilježavanja stogodišnjice održanoga 13. kolovoza 1983. godine spomenik je svečano otkriven.[592] Domovinski rat nije ostavio traga na tome djelu, ratna zbivanja preživio je bez oštećenja te se na istome mjestu nalazi i danas (sl. 131).

Tijekom 2020. godine Grad Drniš proveo je projekt koji je za temeljni cilj imao aktivno angažiranje mladih studenata u zajednici te osvještavanje važnosti očuvanja i promicanja kulturne baštine. Budući da je među sudionicima projekta bila Barbara Puljić, studentica završne godine usmjerenja konzervacija-restauracija kamena na Umjetničkoj akademiji u Splitu, povjeren joj je zadatak čišćenja reljefa *Orači*. Zahvat se provodio u nekoliko faza. Smještaj na otvorenome prostoru, izloženost atmosferilijama, toplini i vlazi pogodovao je razvoju bioorganizama tipa lišajeva, gljivica i plijesni stoga je površina u nekoliko navrata tretirana biocidnim sredstvima. Nakon uklanjanja bioorganizama i naslaga nečistoća do vidjela je došlo loše stanje fuge na spoju dvaju blokova kamena iz kojih je reljef klesan. Stara je fuga

[587] (C). Rade se Meštrovićevi „Orači“, u: *Šibenski list*, br. 501–502, god XI., 28.4.1962., 4 (sl. 130).
[588] Grubač, Slobodan. Razgovor s Nikolom Adžijom: Čovjek koji je otkrio Meštrovića, u: *Šibenski list*, 11.3.1964., 4, preuzeto s: http://212.92.192.228/digitalizacija/novine/sibenski-list_1964_599.pdf (15.4.2021.)
[589] Ivan Tarle podijelio je svoje sjećanje da je tijekom srednjoškolskih dana zajedno s kolegama dolazio gledati profesora Čvrljka kako kleše u jednoj od teza u dvorištu kuće Nikole Adžije.
[590] *Već 15-16 godina stoje temelji započetog ali nikad izgrađenog Doma kulture u Drnišu. Dobio je i naziv – Dom „Božidara Adžije“ – ali osim tog imena i temelja ništa drugo nije ostalo. Ivan Meštrović je još za života bio poklonio i skulpturu „orači“ koja je trebala dobiti mjesto pred domom, no ona i danas leži u muzejskom skladištu, u kući Nikole Adžije.*, u: J. Št., Od doma kulture – samo temelji, *Slobodna Dalmacija*, 25.9.1969., 4.
[591] Izvještaj o toku proslave 100. obljetnice rodjenja Ivana Meštrovića na području općine Drniš, sastavio Mile Čulina, Drniš, 15.9.1983., 2–3.
[592] Pozivnica za svečanost koja se održala 13. kolovoza 1983., Arhiv GMD-a.; Prijeratna inventarna knjiga/skeda GMD; Mlivončić, I. U subotu u Drnišu obilježena 100. obljetnica rođenja Ivana Meštrovića: Svečano i dostojanstveno, u: *Slobodna Dalmacija*, 15.8.1983., 1.

uklonjena klesarskim alatom, izrađena je nova te je tonirana mješavinom prikladnih nijansi akrilnih boja. Studentica je radove provela samostalno pod mentorskim nadzorom Frederika Levarde, restauratora-konzervatora pri JU NP Krka (sl. 132).[593]

6.4. Majka s djetetom

Iz pisama Ivana Meštrovića upućenih Nikoli Adžiji sačuvanih u muzejskom fondu iščitava se da je Nikola često bio posrednik između umjetnika i Općine Drniš u potraživanju skulptura za postavljanje u javnome prostoru grada. Međutim, N. Adžija je nerijetko nastojao realizirati svoje osobne ideje bez da je prethodno osigurao pristanak i financijsku podršku Općine. Slična je bila priča oko skulpture za drniško bolnicu. Naime, uz gipsani odljev reljefa *Orači* Meštrović je 1956. godine za Drniš poslao i *Gospu Petropoljku*. Prvotno gradski predstavnici nisu bili spremni osigurati novac za izradu skulpture u trajnom materijalu pa je Nikola uspio dogovoriti s drniškom Župom da se milodarima vjernika plati klesanje u kamenu. Nakon što je dogovoreno da će se *Gospa Petropoljka* iz kamena postaviti na glavnom oltaru župne crkve Gospe od Ružarije, u Općini se pojavila ideja da se izvede i varijanta u bronci koja bi se postavila ispred bolnice. Svoje mišljenje o dvjema varijantama u istome gradu Meštrović je razložio u pismu Nikoli Adžiji napisanome 1. travnja 1957. g.:

> *(...) držim da je tvoja sugestija dobra što se tiče „iskupa" Petropoljske Gospe, koja je poklonjena Drnišu, s time da bude postavljena u istoimenoj crkvi u Drnišu, t.j. da original u kamenu ide na oltar crkve, a kopija u bronzu da se postavi u bolnici. Sama stvar je u stvari poklonjena Drnišu pa općini može biti svejedno gdje stoji i držim da bi ona trebala da snosi troškove i oko izradbe figure u kamenu. Hoće li je odliti i u bronzu to je stvar općine, ali držim da je malo previše imati dvije iste figure u istom mjestu. Osim toga bi bili troškovi dvostruki. Svakako ja dajem svoj pristanak da učine po svom nahođenju.*[594]

[593] N. N. Baština: Započela restauracija Meštrovićevih djela u Drnišu: Studentica Barbara Pulić radi na Oračima, u: *Slobodna Dalmacija*, preuzeto s: https://sibenski.slobodnadalmacija.hr/sibenik/kultura/bastina/zapocela-restauracija-mestrovicevih-djela-u-drnisu-studentica-barbara-pulic-radi-na-oracima-1111253 (10.10.2021.)
[594] Pismo Ivana Meštrovića upućeno Nikoli Adžiji 1.4.1957. g., inv.br. GMD 72

Naknadno je N. Adžija na dnu pisma dopisao komentar da je odustao od ideje lijevanja *Petropoljke* u bronci te je zatražio od Meštrovića da za bolnicu napravi figuru *Majka i dijete*.[595] Meštrović je udovoljio njegovoj molbi te mu je neposredno pred svoj dolazak u domovinu uz pismo pisano 12. lipnja 1959. godine priložio fotografiju skulpture fotografirane u ateljeu (sl. 133).[596] Fotografirana *Majka s djetetom* bila je izlivena u gipsu te tamno patinirana da se dobije dojam bronce.[597] U istome pismu Meštrović svojem prijatelju napominje da ipak nije više u snazi udovoljavati molbama:

> *Medjutim, i za svaki slučaj te molim, da mi ne dolaziš u buduće sa nikakovim novim željama ili preporukama, jer su mi se ruke već umorile udovoljavajući mnogim željama, koje su mi dolazile iz naših krajeva. Otuda kako znadeš da ja nisam dokon, da kozliće krstim.*[598]

Prilikom posjeta Drnišu 1959. godine, sam je umjetnik sugerirao koja bi pozicija ispred Doma zdravlja bila prikladna za postavljanje skulpture (sl. 134),[599] a po povratku u SAD pisao je Nikoli Adžiji da je u ljevaonicu Umjetničke akademije u Zagrebu poslao na lijevanje *sjedeću polu figuru „žene sa djetetom" za Dječje rodilište u Drnišu.*[600] Iz nekog razloga oduljilo se dopremanje skulpture u Drniš. Iz Meštrovićeva pisma datiranoga 25. travnja 1960. godine razaznaje se da brončani odljev još nije stigao, na što mu je umjetnik poslao prijepis korespondencija vezanih uz transport te ga uputio da se obrati ljevaonici za razjašnjenje.[601] Potonje pismo dokaz je da 1959. godine djelo još nije bilo postavljeno na predviđeno mjesto kako se navodi u katalogu kojega je priredila Vesna Barbić.[602] Duško Kečkemet navodi da je djelo postavljeno 1964. g., a u kratkom članku objavljenom u *Slobodnoj Dalmaciji* 1966. g.,

---

[595] Budući da je na vlasti bila komunistička politička opcija nesklona vjerskim motivima, vrlo je vjerojatno da postavljanje ikakve skulpture u javnom prostoru koja bi prikazivala Bogorodicu nije dolazilo u obzir. No, neutralna tema poput majke i djeteta, bez vjerskih konotacija, bila je prihvatljiva.

[596] *U prilogu ti šaljem fotografiju biste tvoga brata, i jednu majke i djeteta, koju sam obećao Drnišanima da ću učiniti. Obe stvari kao i onu za Šibensku bolnicu, sam izradio nedavno i jedva su se sadre posušile pa čekaju, kad će, kako i na koga biti poslane tamo*., u: Pismo Ivana Meštrovića upućeno Nikoli Adžiji 12.6.1959. g., inv.br. GMD 78.

[597] Tamno patinirana skulptura od gipsa ukradena je tijekom Domovinskog rata iz Muzeja drniške krajine i još joj se nije ušlo u trag.

[598] Aluzija na narodnu izreku *Dokon pop i jariće krsti.*

[599] *Odvezli smo se zatim do Općine i Doma narodnog zdravlja, gdje im je pokazao kako da smjeste njegovu skulpturu* …, u: Marasović, Marin. Meštrovićeve građevine: Uspomene na rad s preminulim umjetnikom, rukopis, 1962.; Arhiv Atelijera Meštrović u Zagrebu.

[600] Trošak lijevanja trebala je pokriti bolnica, a transport je trebao biti općinski trošak, u: Pismo Ivana Meštrovića upućeno Nikoli Adžiji 15.10.1959. g., inv.br. GMD 80.

[601] Pismo Ivana Meštrovića upućeno Nikoli Adžiji 25.4.1960. g., inv.br. GMD 81.

[602] Barbić 1983: 12.

autor ukazuje na neprikladnost postamenta, pa budući da Kečkemet nije naveo izvor postoji mogućnost da je skulptura bila postavljena iste godine kad je objavljena kritika postamenta.[603] Tijekom Domovinskoga rata grad Drniš je privremeno ostao bez toga Meštrovićeva djela. Naime, djelo je bilo demontirano sa svojega postamenta i prebačeno u Knin, a sasvim slučajno pronađeno je u drugoj polovini 1995. godine te je vraćeno na svoje mjesto (sl. 135).[604]

6.5. Gospa Petropoljka

Skulptura *Gospa Petropoljka* nastala je 1947. godine u Syracusi (sl. 136, 137),[605] a umjetnik je 1956. godine odlučio pokloniti Drnišu. U prethodnom odlomku opisano je kako je došlo do odluke da se postavi na glavni oltar župne crkve Gospe od Ružarije. Prvotno je nazivana *Gospa s Djetetom*, a ime *Gospa Petropoljka* nadjeveno joj je naknadno. Ivan Meštrović uputio je djelo u Galeriju Meštrović u Split uz molbu direktoru Josipu Smrkiniću da ga isporuči u Drniš.[606] Klesanje u kamenu povjereno je hvarskom kiparu Šimi Dujmoviću (sl. 138),[607] za radove su novac prikupili župljani, a dovršena skulptura na oltar je postavljena 1961. godine.[608] Gipsana skulptura ostala je na Hvaru u franjevačkome samostanu,[609] a u narednim godinama uslijedila je borba Nikole Adžije da se gipsani predložak dopremi u Drniš. Sačuvana je nekolicina od brojnih dopisa koji su bili slani na različite adrese. Prema Adžijinu svjedočenju župnik koji je tada vodio Župu[610] počeo je svojatati gipsani odljev te je odbijao organizirati njegovo dopremanje u Drniš što je nagnalo Nikolu Adžiju da se počne obraćati nadležnim tijelima da bi

[603] Oštrovid. Drniške iskrice, u: *Slobodna Dalmacija*, 10.12.1966., 16.
Pogrešne datacije navedene su i u posljednjoj knjizi Duška Kečkemeta – kao godina nastanka skulpture navedena je 1956. (?), a postavljanja 1964. g., pritom nema navedenih izvora za te podatke, u: Kečkemet, 2017: 417.
[604] Izvještaj o stanju Zbirke Meštrović u Muzeju drniške krajine upućen Fundaciji Ivana Meštrovića u Zagreb, 13. veljače 1996. godine, Arhiv GMD.
[605] Datacija djela uz reprodukciju navedena je u: Meštrović, Ivan. *Sculpture of Ivan Meštrović*, Syracuse: Syracuse University Press, 1948. (kat. br. 125).
[606] Isječak iz pisma Ivana Meštrovića upućenoga Josipu Smrkiniću 20.6.1956. g.: *Raduje me da su sanduci sa skulpturama već prispjeli tamo. To su kako ćete se domisliti sve darovi, a adresirao sam ih na vas jer mi se to činilo jednostavnije i vi ćete ih imati gdje smjestiti dok ih daroprimci ne pridignu. (...) II. Velika Gospa sa Djetetom (da se izruči i postavi u crkvi Gospe u Drnišu)*. (Fotokopija u arhivu Atelijera Meštrović u Zagrebu).
[607] Šime Dujmović u pismu upućenu Adžiji 10. siječnja 1961. g. obavijestio je Nikolu da je dovršio klesanje *Petropoljke*, a da se još bavi detaljima dok čeka na materijal za izradu sanduka za transport djela u Drniš (Arhiv GMD).
[608] Podaci preuzeti iz: Dopis Nikole Adžije upućen Nadžupničkom rimokatoličkom uredu, Drniš, 13.III.1962. g., br. 24/62, Arhiv GMD.
[609] O mjestu čuvanja gipsanog predloška N. Adžiju je izvijestio Niko Duboković Nadalini, vidi: Pismo Nike Dubokovića Nadalinija upućeno Nikoli Adžiji, Hvar, 16.11.1962. g., Arhiv GMD.
[610] Župničku službu od 1958. do 1964. godine obnašao je fra Josip Janković.

prisilio župnika na povrat djela.[611] Pisao je i nadležnom Konzervatorskom uredu,[612] no stigao je odgovor da takva traženja trebaju ići preko Općine.[613] Narodni odbor općine Drniš službeno se obratio Sekretarijatu za prosvjetu i kulturu u Splitu s molbom da poduzme što je u njegovoj nadležnosti da se gipsani odljev *Petropoljke* vrati u Drniš iz franjevačkog samostana na Hvaru.[614] Budući da su prozivke došle i do Šime Dujmovića, pismeno se je obratio Nikoli da sve oko povrata kipa dogovori sa župnikom.[615] Početkom 1963. g. NO Drniš obratio se izravno i Župnom uredu Drniš s upozorenjem da će morati poduzeti pravne korake ukoliko ne vrate djelo iz hvarskog samostana u Zbirku Meštrovićevih djela u Drnišu.[616] N. Adžija razložio je problem neovlaštenog prisvajanja gipsanog predloška Niki Dubokoviću koji je imao priliku slučaj prokomentirati s Ivom Stainerom iz Savjeta za kulturu NRH. Ivo Stainer nije izrekao svoje mišljenje o problemu, vjerojatno je bio oprezan zbog manjka podataka o slučaju.[617] Krajem 1963. godine Nikola Adžija se još jednom obratio Narodnom odboru Općine Drniš te s istovjetnim dopisom Narodnom odboru Kotara Split u kojem je još jednom detaljno razložio historijat cijelog slučaja oko kipa *Petropoljka.*[618] U dopisu iskreno razlaže kako je 1956. godine samoinicijativno bez ikakvoga prethodnog dogovora s Općinom od Ivana Meštrovića zatražio kip za novu zgradu bolnice, na što mu je umjetnik predložio *Gospu Petropoljku* (*Mother and Child*).[619] Budući da Općina u početku nije blagonaklono prihvatila Adžijinu inicijativu, kip je ponudio Župi uvjerivši župnika da će župljani doprinijeti milodarima za klesanje u kamenu. Ubrzo je Općina odlučila izdvojiti sredstva za lijevanje u bronci, no umjetnik je ipak izradio novu skulpturu *Majka s dijetom* jer je bio mišljenja da je neprikladno da se u tako malome gradu postave dvije varijante iste skulpture, štoviše, župnu crkvu i bolnicu dijeli samo cesta. Budući da je Župa bila uporna u svojim pokušajima prisvajanja djela, svojim razlaganjem nastojao je činjenicama potkrijepiti tvrdnju da Župa nema nikakvih prava na zadržavanje varijante u gipsu,

[611] Izvještaj počasnog konzervatora Nikole Adžije naslovljen na Predsjedništvo N.O. Općine Drniš, Drniš, 14.11.1962. g.; Dopis upućen Smiljanu Reljiću, predsjedniku skupštine Općine Drniš, (nedatiran), Arhiv GMD; Dopis Nikole Adžije upućen upravitelju Galerije Meštrović Josipu Smrkiniću, Octo 24/62. g., Arhiv GMD.
[612] Dopis Nikole Adžije upućen Konzervatorskom zavodu, Drniš, 27. VIII.62, Arhiv GMD; Dopis Nikole Adžije upućen Konzervatorskom zavodu za Dalmaciju, Drniš 19/X.62. g., Arhiv GMD.
[613] Obavijest Konzervatorskog zavoda za Dalmaciju o skulpturi *Petropoljka,* 22.X.1962. g., br. 148/2-62., Arhiv GMD.
[614] Dopis NO Općine Drniš upućen Sekretarijatu za prosvjetu i kulturu NO Kotara u Split, 15.1.1963., Arhiv GMD.
[615] Pismo Šime Dujmovića upućeno Nikoli Adžiji, 18. VI. 62. g., Arhiv GMD.
[616] Dopis NO Općine Drniš upućen Župskom uredu Drniš, 18.1.1963., Arhiv GMD.
[617] Pismo Nike Dubokovića Nadalinija upućeno Nikoli Adžiji, Hvar, 16.1.1963., Arhiv GMD.
[618] Dopis Nikole Adžije upućen Narodnom odboru Kotara Split 1963. g. (prijepis Dopisa upućenoga NO Općine Drniš 16.XI.1963. g.), Arhiv GMD-a.
[619] Gipsani model skulpture objavljen je u dva kataloga: Ivan Meštrović, *Sculpture of Ivan Meštrović,* Syracuse: Syracuse University Press, 1948. (kat. br. 125); Laurence Schmeckebier, *Ivan Meštrović – Sculptor and Patriot,* Syracuse 1959. (kat. br. 108).

što dodatno naglašava u dopisu upućenome općinskome pravobranitelju 4. ožujka 1965. g.[620] Nikoli Adžiji podršku je pružila i umjetnikova udovica Olga Meštrović naglasivši da:

> *S obzirom na Gospu Petropoljku, mogu samo da kažem, da je vaše stanovište potpuno ispravno i da gipsani model pripada Drnišu. Ni jedan klesar ili ljevač na svijetu nema prava da zadrži gipsani model, jer je to posve protuzakonito. Ivan je ili gipsane modele nakon klesanja ili ljevanja u bronzu bio dao razbiti ili su njemu bili vraćeni, jer je vlasnik jedini, koji ima autorsko pravo i sa time može po svojoj volji da raspolaže i nitko drugi.*[621]

Slučaj je imao svoj sudski epilog, a tijek suđenja moguće je izlučiti iz obavijesti poslane s Okružnog suda u Splitu u siječnju 1967. g.[622] Naime, Općina Drniš podignula je tužbu protiv Rimokatoličke župe Drniš i Franjevačkog samostana Hvar radi predaje gipsanog modela kipa *Petropoljka,* na što je tužena strana nakon presude na njihovu štetu uložila žalbu na Vrhovni sud Hrvatske. Sud višeg stupnja odbacio je njihovu žalbu presudom izdanom 27. listopada 1966. godine (br. Gž–1183/66). Iz općinskog javnog pravobranilaštva je 19. travnja 1967. g. stigla obavijest da su spisi još uvijek na razmatranju, ali da će pravomoćna odluka vjerojatno pristići sredinom svibnja.[623] Tijekom godine slučaj je bio riješen na Adžijino zadovoljstvo. Kipar Šime Dujmović bio je zadužen za pribavljanje prikladnog sanduka za prijevoz skulpture, a u organizaciji dopremanja djela u Drniš pomoć mu je pružio Niko Duboković Nadalini.[624] Gipsana skulptura postala je dio Zbirke radova Ivana Meštrovića koju je N. Adžija formirao u prizemlju svoje kuće. Prostorija u kojoj su bile izložene skulpture mahom izrađene od gipsa bila je potpuno neprikladna zbog velike količine vlage zbog koje su se na zidovima razvijale plijesni (sl. 139). Stota obljetnica rođenja Ivana Meštrovića obilježena 1983. g. bila je povoda za gradnju novih izložbenih dvorana i uređenje prvoga pravog stalnog postava (sl. 140)

[620] U Dopisu poslanome Općinskome pravobranitelju *4/*III 1965. g. *Nikole* Adžija navodi da je župnik Janković imao namjeru postaviti *Gospu Petropoljku* u gipsu u crkvu sv. Ivana u Badnju ili u crkvi sv. Ante, a u svojim nastojanjima je pokušao dobiti podršku direktora Galerije (Meštrović) Split prof. Smrkinića.
[621] Pismo Olge Meštrović upućeno Nikoli Adžiji 23. lipnja 1965., Arhiv GMD.
[622] Obavijest predsjednika vijeća Općinskog suda u Splitu Lava Dujmova o stanju tužbe upućena Nikoli Adžiji, br. P – 636/65, Split, 27.1.1967. g., Arhv GMD.
[623] Dopis javnog pravobranitelja Općine Drniš Miće Viličića upućen Sekretaru S.O. Drniš i konzervatoru Nikoli Adžiji, br. P 18/65, Drniš, 19.4.1967. g., Arhiv GMD.
[624] Prema naputku N. Dubokovića, Šime Dujmović je zatražio od drvodjelca ponudu za izradu sanduka u kojem će se skulptura moći sigurno prevesti do Drniša. U pismu upućenome Nikoli Adžiji objašnjava da je drveni sanduk u kojem je skulptura pristigla na Hvar morao uništiti da bi prostor za rad rasteretio suvišnih stvari. Budući da franjevci prilikom narudžbe kamene varijante *Gospe Petropoljke* nisu odobrili gradnju drvene barake koja bi poslužila kao klesarski studio, kao radni prostor poslužila mu je jedna prostorija na hvarskoj pijaci. Vidi: Pismo Šime Dujmovića upućeno Nikoli Adžiji, Hvar, 11.4.1967. g., Arhiv GMD.

Nažalost, uslijedio je Domovinski rat tijekom kojega je muzej opustošen i zgrada je pretrpjela teška oštećenja. Kip *Gospe Petropoljke* nestao je iz muzeja i do danas mu se još uvijek nije ušlo u trag.[625] Srećom, kamena varijanta na glavnome oltaru župne crkve rat je prebrodila neoštećena (sl. 141, 142).

6.6. Sv. Antun Padovanski

Kip S*v. Antuna Padovanskoga* posljednje je Meštrovićevo djelo koje je postavljeno u Drnišu kao javni spomenik. Umjetnik je kip izradio 1954. godine za Crkvu sv. Ante Padovanskog u Beogradu, brončani odljev postavljen je na glavni oltar 1956. godine.[626] Bio je to umjetnikov poklon beogradskoj katoličkoj Župi koja je snosila samo trošak prijevoza iz SAD-a.[627] Nedugo zatim je uz njegovo odobrenje izrađen odljev za crkvu posvećenu istome svecu u Bugojnu.[628] Gipsani odljev skulpture pohranjen je u Gliptoteci HAZU-a, a u trajnome je vlasništvu Atelijera Meštrović.[629] Krajem 1980-ih godina Franjevačka provincija Presvetog Otkupitelja uspjela je dobiti dozvolu za izradu brončanog odljeva za umjetnikov rodni kraj s obzirom na to da je i u Drnišu postojala crkva posvećena sv. Anti, a čašćenje svetca toliko se uvriježilo u gradskoj tradiciji da je uz sv. Roka postao suzaštitnik grada. Skulptura nije bila zabilježena niti na jednome prijeratnome popisu u arhivu Gradskog muzeja Drniš s obzirom na to da je sve radnje oko lijevanja i postavljanja djela poduzela Provincija Presvetog Otkupitelja, a dopuštenje za

[625] Kip *Gospa Petropoljka* nalazi se na listi nestalih umjetnina MDC-a: http://ratne-stete.mdc.hr/hr/ratne-stete/ostecene-zbirke/Gradski%20muzej%20Drni%C5%A1,10.html (12.1.2023.) i na listi otuđenih i nestalih umjetnina Ministarstva unutarnjih poslova: https://policija.gov.hr/gradjani-detektivi/umjetnine/otudjene-i-nestale/skulptura/213 (12.1.2023.)

[626] Beograd – župa sv. Ante Padovanskog, Franjevačka provincija Sv. Križ – Bosna Srebrena, preuzeto s: https://www.bosnasrebrena.ba/beograd-samostan-i-zupa-sv-ante-padovanskog (9.4.2021.); Crkvu je projektirao slovenski arhitekt Jože Plečnik (1872.–1957.) na preporuku Ivana Meštrovića, gradila se od 1929. do 1932. g., vidi: Ristić, Snežana. Skriveno blago Beograda, u: *Oris*, br. 88 (2014.), 196–205., 200–201.
Opremanje crkvenog interijera potrajalo je nešto dulje, dovršeno je tek 1960-ih. Meštrović je kip *sv. Antuna Padovanskog* za glavni oltar izradio na traženje tadašnjega beogradskog nadbiskupa Josipa Ujčića (1880.–1964.), vidi:
Hudelist, Darko. Mate Meštrović – svjedok stoljeća (objavljeno u Nedjeljniku), u: *Globus*, 5.VII.2018., preuzeto s: http://www.darkohudelist.eu/det.php?id=136 (9.4.2021.)

[627] D. Kečkemet je prenio prepisku između beogradskog župnika Eduarda Žilića i Ivana Meštrovića iz koje se vidi da umjetnik moli da ne daju u javnost da im poklanja skulpturu jer ga opsjedaju s brojnih strana sa sličnim potraživanjima, vidi: Kečkemet, Duško. *Život Ivana Meštrovića (1883.–1962.–2002.)*, vol. 2, Zagreb: ŠK, 2009., 383.

[628] Bugojno – župa sv. Ante Padovanskog, Franjevačka provincija Sv. Križ – Bosna Srebrena, preuzeto s: https://www.bosnasrebrena.ba/bugojno-zupa-sv-ante-padovanskog (9.4.2021.)

[629] *Sv. Ante Padovanski,* sadreni odljev, dim. oko 290x80x80 cm, AMZ-328; u Registru kulturnih dobara RH pod brojem Z-6339.

lijevanjem dala je umjetnikova kći Marica Meštrović koja je u to doba vodila brigu o autorskim pravima.[630] Ljevaonica umjetnina preuzela je gipsani model 30. lipnja 1987. godine, a nakon lijevanja u bronci model je 25. siječnja 1988. g. vraćen Gliptoteci.[631] Zanimljivo da niti fra Ante Čavka nije u svojoj kronici zabilježio detalje oko pribavljanja odljeva, skulpturu je spomenuo tek usputno vezano uz posjet fra Leopolda Rochmes, tadašnjega župnika Beograda, koji je grad posjetio u svojstvu biskupskog vizitatora 1990. godine.[632] Zasad nije pronađen niti jedan dokument koji bi posvjedočio o preciznome datumu dopremanja kipa *Sv. Ante* u Drnišu, no po svemu sudeći to je bilo 1988. ili 1989. godine[633] jer je u muzejskome arhivu preslik nepotpisanoga dokumenta datiranoga 1990. godine u kojem se navodi kao jedno od Meštrovićevih djela izvan *Galerije*.[634] Prema sjećanju fra Marka Durana koji je u to vrijeme bio župnik u susjednoj Župi Promina kip je bio postavljen na gusterni ispred župne kuće koja se nalazi pokraj crkve sv. Ante. Po svemu sudeći to je bilo privremeno rješenje s obzirom na to da su se tada izvodili građevinski radovi na crkvenoj kupoli te se vjerojatno čekalo na dovršetak radova da se kip smjesti na prikladnije mjesto u blizini crkve. Nažalost, nastupio je Domovinski rat koji je imao tragične posljedice za to Meštrovićevo djelo. Premda fra Ante Čavka navodi da su skulpturu izrešetali kalašnjikovima, s obzirom na to da je nakon rata pronađena samo desna šaka, vjerojatno je devastacija okončana eksplozivom. Nakon Domovinskog rata Fra Ivan Maletić u ime Provincije pokrenuo je pitanje lijevanja novoga primjerka u bronci, članovi obitelji kao nositelji autorskih prava dali su svoju suglasnost, a radove je kao nadležno tijelo odobrio Gradski zavod za zaštitu spomenika kulture i prirode Grada Zagreba. S obzirom na vlasništvo odljeva u gipsu, Rješenje o izradi novoga brončanog odljeva izdano je Atelijeru

[630] Potvrda da je Ljevaonica umjetnina u Zagrebu preuzela skulpturu *Sv. Ante;* Zagreb, 30. lipnja 1987. g. U Potvrdi je zabilježeno da je lijevanje jednog primjerka odobrila umjetnikova kći Marica Meštrović i da će to biti 3. odljev (Dokument pohranjen u Arhivu Atelijera Meštrović u Zagrebu).

[631] Dokumenti o preuzimanju gipsanog modela iz Gliptoteke (Zagreb, 30. lipnja 1987. g.) te o vraćanju (25. siječnja 1988. g.) jedini su pisani trag o lijevanju drniškoga primjerka *Sv. Ante Padovanskog*.

[632] *S njime je Drniš nešto vezalo: Meštrovićev sv. Ante, velika skulptura, koju smo na poklon dobili od Provincije, svoj prvi odljev imala je u Beogradu u Rochmesovoj crkvi. Po okupaciji Drniša Srbi su Meštrovićevo djelo prenijeli na krov garaže pred župskom kućom, a onda u njega pucali kalašnjikovima*., u: Čavka, Ante. *Građa za suvremenu povijest Drniške krajina*, Split, 1995., 467.

[633] Godine 1989. je započela obnova kupole na crkvi sv. Ante u Drnišu, nažalost niti ta projektna dokumentacija nije sačuvana, no opsežna foto-dokumentacija radova iz 1989. i 1990. godine pohranjena je u Fototeci KO Split, usp.: Tomić, Antonia. Osmanska ostavština u Drnišu: od džamije Halila hodže do crkve sv. Ante Padovanskog, u: *Zbornik radova XIV. dana Cvita Fiskovića*, Zagreb, 2016., 107.–115.

[634] Dokument je dio arhivske građe Atelijera Meštrović vezane uz Drniš, preslike je 2006. godine GMD-u ustupila Ljiljana Čerina, a taj list je ujedno jedini pisani trag o sv. Anti u arhivu drniškog muzeja. Dokument je datiran 1990. godine, naslovljen je *Meštrovićeva djela izvan galerije / Crkvene zbirke / Drniš*, a pod rednim brojem 1. naveden je *Sv. Ante* što sugerira da je dio opsežnijeg popisa. Premda se kao godina lijevanja u bronci navodi 1988. ili 1989., prethodno priloženi dokumenti iz Ljevaonice svjedoče da je lijevanje izvedeno 1987. godine.

Meštrović u Zagrebu, a lijevanje je izvedeno u Ljevaonici Ujević u Zagrebu.[635] U realizaciji toga pothvata Provinciji je financijsku pomoć pružio Grad Drniš, Grad Zagreb i Nacionalni park Krka. Novi odljev postavljen je na travnjaku nedaleko crkvenog zvonika (sl. 143), blagoslovljen je uz svečanu misu 13. lipnja 2017. godine na blagdan sv. Antuna Padovanskoga, a simbolično je obilježena i 25. godišnjica devastacije skulpture i crkve.[636]
Šaka ostala od uništenoga kipa darovana je GMD-u, postala je dio Zbirke Ivana Meštrovića te je izložena kao dio stalnog muzejskog postava (sl. 144).[637]

6.7. Djela Ivana Meštrovića na Visovcu

Na franjevačkom otočiću Visovcu na rijeci Krki u bogatoj umjetničkoj zbirci nalaze se dva djela Ivana Meštrovića – brončana *Pokaznica* (1935./1939.) i oštećena kamena skulptura *Naša Gospa* (1938.). [638]
Kamena skulptura *Naša Gospa* bila je postavljena 1938. na glavnome oltaru crkve Svete Marije u Biskupiji, a oštećena je početkom Drugoga svjetskog rata kad su četnički vojnici devastirali interijer crkve. Nakon rata vodile su se rasprave kako obnoviti interijer, te se konačno odlučilo umjesto prvotne kamene skulpture na glavni oltar postaviti varijantu u bronci. [639] Naime, u Galeriji Meštrović je bio pohranjen model u gipsu prema kojemu je Dujam Penić isklesao skulpturu u kamenu te je prema tome modelu 1959. godine izlivena skulptura u bronci.[640] Brončana varijanta na glavni je oltar postavljena 1966., a 1978. godine kipar Ante Starčević

[635] Rješenje Gradskog zavoda za zaštitu spomenika kulture i prirode Grada Zagreba, Klasa UP/I-612-08/17-006/367, ur.br 251-04-17-02; Zagreb, 9. svibnja 2017. g.
[636] U članku se navodi kriva datacija izvedbe gipsanog odljeva, 1935. umjesto 1954. g., vidi: Gligora, Dragan. U Drnišu blagoslovljen kip sv. Ante, preuzeto s: https://radio.hrt.hr/clanak/u-drnisu-blagoslovljen-mestrovicev-kip-sv-ante/147593/ (9.4.2021.)
[637] Ruku *Sv. Ante* poklonio je drniški župnik fra Damir (Ćiro) Čikara, u inventarnoj knjizi je pod brojem GMD 87.
[638] U literaturi se djelo spominje još pod nazivom *Bogorodica s Djetetom* (*Biskupijska*).
[639] Vidi: Kečkemet, Duško. *Život Ivana Meštrovića (1883.–1962.–2002.),* vol. 2, Zagreb: ŠK, 2009., 159.
[640] Vjerojatno su 1959. godine odljevena 2 primjerka bronce, jedan za crkveni oltar, drugi za Galeriju Meštrović. U Galeriji Meštrović u Splitu nalaze se dvije varijante, gipsani model iz 1937. godine u pohrani koji je vlasništvo obitelji (inv. ozn. pohrane 21/1000) te brončani odljev odliven 1959. godine u Ljevaonici umjetnina u Zagrebu (inv. ozn. GMS-111), podatke ustupila viša kustosica Zorana Jurić Šabić.

izveo je pozlatu.[641] Oštećena kamena skulptura prenesena je na Visovac, no nije zabilježeno kad je prijenos djela izvršen (sl. 145).[642]

Gipsani odljev *Pokaznice* dio je fonda Gradskog muzeja Drniš od 1959. godine. U prijeratnoj inventarnoj knjizi zabilježeno je da je gips dio muzejskog inventara, a u napomeni je navedeno da je odljev u bronci u *Mauzoleju Autora u Otavicama*.[643] Nažalost, brončani odljev je tijekom Domovinskog rata ukraden, ali srećom varijanta u gipsu preživjela je neoštećena ratna pustošenja. Početkom 2000-ih godina s Maricom Meštrović uspjelo se ispregovarati novo lijevanje u bronci pa je tu priliku iskoristio tadašnji visovački gvardijan fra Ivan Buljević (1952.–2019.). Uz primjerke za Župnu zbirku Gradac i za Gradski muzej Drniš[644] odljeven je i treći primjerak za Visovac.[645] Sam umjetnik za života nije bio namijenio niti jedno djelo za franjevački otočić na Krki, ali spletom povijesnih okolnosti dva njegova djela postala su dio visovačkoga umjetničkog inventara.

6.8. Župna zbirka Gradac

Župna crkva Male Gospe u selu Gradac u Općini Ružić tijekom Domovinskog rata bila je sravnjena sa zemljom. S obzirom na to da su u crkvu bile ugrađene brojne ranosrednjovjekovne spolije, prije obnove crkve provedena su arheološka istraživanja prilikom kojih je ispod barokne crkve pronađena apsida starohrvatske crkve posvećene sv. Petru. Prilikom obnove ostaci starohrvatske crkve u novu su crkvu uklopljeni poput kripte u kojoj je uređen prostor za izlaganje župne zbirke arheoloških, etnografskih i umjetničkih predmeta. Muzeološki koncept osmislili su djelatnici Gradskog muzeja Drniša Joško Zaninović i Davor Gaurina, a arhitektonski projekt izradio je Ured ovlaštenog arhitekta Zorana Popovića iz Šibenika.[646]

---

[641] Soldo, Josip Ante. *Biskupija: u prigodi 50. obljetnice posvete spomen crkve Naše Gospe*, Split, 1988., 79. Brončana skulptura *Bogorodica s Djetetom* bila je meta devastacijskih pohoda tijekom Domovinskog rata. Odnesena je iz crkve i sve do 2000. godine nije bila poznata njezina sudbina, bila je na listi ukradenih umjetničkih djela. Nenadano, 24. studenoga 2000. g. pronađena je na proširenju ceste u Ivoševcima, na relaciji Kistanje – Knin. Djelo je vjerojatno bilo negdje zakopano jer je bilo tragova zemlje te nekoliko zarezanih oštećenja koja su mogla nastati uslijed otkopavanja, vidi: Klisović, Jadranka. Meštrovićev kip na restauraciji: Tragom vijesti o pronalasku kipa „Bogorodica s djetetom" Ivana Meštrovića, u: *Vjesnik*, 29.11.2000., 14.

[642] Duško Kečkemet pogrešno navodi da se glava polomljene skulpture čuva na Visovcu. Glava i tijelo Djeteta su uništeni, a sačuvao se Gospin trup, vidi: Kečkemet, Duško. *Život Ivana Meštrovića (1883.-1962.-2002.)*, vol. 2, Zagreb: ŠK, 2009., 159.; Kečemet, Duško. *Umjetnost Ivana Meštrovića*, Split, 2017., 358.

[643] Inventarna knjiga, Zavičajni muzej Drniš, 1980-ih, inv. br. 67., Arhiv GMD.

[644] Podatke dao tadašnji ravnatelj muzeja Joško Zaninović.

[645] Galić, Anđelka i dr. (ur.). *Visovac – Duhovnost i kultura na Biloj Stini*, Zagreb: MUO, 2019., 180.

[646] Tomić, Antonia. *Sakralna arhitektura drniškoga i skradinskoga područja u XVIII. stoljeću*, Drniš, 2017., 78–87.

Budući da se radi o Župi kojoj pripadaju i Meštrovićeve rodne Otavice, jedan dio postava posvećen je umjetniku. Iz Gradskog muzeja Drniš na trajnu posudbu ustupljeni su gipsani odljev *Mojsija*, brončani odljev *Glave opatice* (*Glava žene u rupcu*), a posebno za zbirku je u bronci odljevena *Pokaznica* koju je Meštrović napravio za crkvu Presvetog Otkupitelja u Otavicama (sl. 146–148).[647] Zavičajna muzejska zbirka svečano je otvorena za javnost 5. rujna 2006. godine.[648]

U stalnome postavu drniškoga muzeja nije izložena niti jedna varijanta skulpture *Glava opatice,* a iza odluke da se to djelo izdvoji za Gradac krije se neobična priča. Naime, tijekom 1960-ih godina lokalna umjetnica Ana Živković dobila je zadatak popraviti oštećeni gipsani odljev, no ona ja na temelju originala izradila novi i taj je novi vratila u muzej, a za sebe je zadržala original. Budući da se nije znalo da je Ana podmetnula kopiju umjesto originala, kad su 1983. g. prema gipsanim modelima iz Zbirke Ivana Meštrovića lijevane brončane skulpture, *Glava Opatice* odljevena je prema kopiji.[649] Tijekom Domovinskog rata lažni gips i bronca bili su ukradeni, kasnije su pronađena u Beogradu te ih je 2004. godine od kriminalističke policije preuzeo tadašnji ravnatelj Joško Zaninović.[650] Originalno djelo u to doba nalazilo se još kod nasljednica Ane Živkoviće – kćeri Slavke i unuke Maje Pavin. One su 2004. godine ponudile aukcijskoj kući *Kontura* na procjenu i prodaju gipsani odljev *Glave žene s rupcem*. Prije procjene djela aukcijska kuća morala je potvrditi autentičnost pa su se obratili Fondaciji Ivana Meštrovića čiji su kustosi na temelju žute patine ustvrdili da se uistinu radi o originalu.[651] Nasljednice su tvrdile da njihova majka/baka nije počinila nikakvu prevaru, već joj je osnivač muzeja Nikola Adžija nakon izrađene kopije poklonio original, vjerojatno vjerujući da mu je zbog restauratorskih zahvata umanjena vrijednost. No za te tvrdnje nisu imale nikakvu pisanu potvrdu te su u sudskome epilogu kažnjene novčanom kaznom. Slijedom svega prethodno razloženoga, brončano djelo *Glava opatice* izloženo u Župnoj zbirci Gradac ispravno bi bilo atribuirati kao djelo Ane Živković.

---

[647] Premda je *Pokaznica* namijenjena Otavicama, postignut je dogovor da bude trajno izložena u gradačkoj kripti.
[648] Zaninović, Joško. Povodom otvaranja Zavičajne zbirke Župe Gradac (5. rujna 2006.), u: *List župe sv. Marije – Gradac*, god. XII., Božić 2006., 21–24.
[649] Vlah, Dragan. Neobična priča o sudbini „Glave žene u rupcu“: Restauratorica ponudila na prodaju originalnu Meštrovićevu skulpturu, u: *Slobodna Dalmacija*, 14.1.2005., 48.
[650] Potvrda Odjela kriminalističke policije o preuzimanju predmeta: 1. brončani odljevak „Glava žene s rupcem“ i 2. „Glava opatice“, sadra, Šibenik, 23.studenog 2004. g., Arhiv GMD.
[651] Na popisu Meštrovićevih djela predodređenih za Drniš navedeno je da je *Glava žene u rupcu* žuto patinirana, a kopija je bila čisto bijela. Taj nesvakidašnji slučaj opisan je u prethodno navedenom članku objavljenome u *Slobodnoj Dalmaciji*, te u *Vjesniku*, vidi: Klisović, Jadranka. Ukrali repliku misleći da je original, u: *Vjesnik: hrvatski politički dnevnik*, 14.siječnja 2005. (kopija u Arhivu GMD-a).

7. Arhitektonska ostavština Ivana Meštrovića u dalmatinskome zaleđu

Osvajanje prve nagrade za skulpturu na Međunarodnoj izložbi u Rimu 1911. godine koja je uključivala izdašan novčani iznos[652] označilo je početak graditeljskih zahvata Ivana Meštrovića u rodnim Otavicama. Pored toga za sudjelovanje i angažman oko izložbe dobio je značajan honorar od Kraljevine Srbije,[653] budući da je imao velik udio u kreiranju cjelovitoga koncepta.[654]

Prvi projekt bila je gradnja nove obiteljske kuće pored glavne prometnice, a krajem 1920-ih započela je gradnja škole, antimalarične stanice i crkve, a pored toga uređen je most preko rijeke Čikole i dio riječnog kanala. Sve izvedene projekte Milan Ćurčin sabrao je riječima:

> *– vraća se uvek natrag u svoje selo, u onaj krš iz kojega je izišao i kojega se rešiti ne može, nešto ga onamo vuče, i on mora da uzme učešća u svem onom što se tamo radi i zbiva, mora da zida škole i zdravstvene stanice, mora da kopa bunare i pravi mostove, i moraće da tamo ostavi i svoje kosti, pa već sad gradi sebi grobnicu, od kamena koji vadi iz onih surih stena pored puta: on je srastao s tom grudom (...).*[655]

Svojim arhitektonskim projektima osigurao je široj obitelji ugodniji stambeni prostor, unaprijedio je kvalitetu života svih suseljana osiguravši im prostore za stjecanje obrazovanja i primanja primarne zdravstvene zaštite, a pored toga sasvim je promijenio dotadašnji vizualni identitet mjesta. Njegove građevine, osobito crkva Presvetoga Otkupitelja, postale su najprepoznatljiviji simboli Otavica.

Dvadesetak kilometara dalje ostvario je još jedan impozantan sakralni objekt, crkvu Naše Gospe u Biskupiji kod Knina zajedno s pratećim skulpturalnim programom. Taj je objekt manifestacija njegova bliskoga odnosa s (lokalnim) predstavnicima Katoličke crkve te ljubavi

---

[652] Premda su u različitim glasilima objavili različite iznose nagrade, s vremenom je ustvrđeno da je primio prvu nagradu za skulpturu u iznosu od 50 000 lira, vidi: Kečkemet, Duško. *Život Ivana Meštrovića (1883.-1962.-2002.)*, vol. 1, Zagreb: ŠK, 2009., 240.; Bulimbašić, Sandi. *Povijest Društva hrvatskih umjetnika „Medulić“,* Zagreb: PDUH, 2016., 241–242.; Meštrović, Ivan. *Uspomene na političke ljude i događaje*, Zagreb, 1969., 18.

[653] Opsežnu arhivsku dokumentaciju o pripremama Kraljevine Srbije za izlaganje na Međunarodnoj izložbi u Rimu 1911. g. detaljno je obradio i objavio Dragutin Tošić. Ti su dokumenti omogućili objektivnije razmatranje uloge Ivana Meštrovića te ostalih zastupljenih hrvatskih umjetnika, vidi: Tošić, Dragutin. Učešće Srbije na izložbi u Rimu 1911. u izveštaju arhivske građe, u: *Zbornik Matice srpske za likovne umetnosti*, br. 16, Novi Sad, 19/80., 341–385.

[654] Opsežan pregled različitih aspekta povijesnog konteksta i cjelovit tijek nastanka srpskog paviljona priredio je arhitekt S. D. Selinkić, vidi: Selinkić, Slobodan Danko. *Paviljon Serbia u Rimu 1911.: Modernizam, arhitektura i rana ideja jugoslavenstva*, Novi Sad, 2021.

[655] Ćurčin, Milan. Na pedeseti dan rodjenja Ivana Meštrovića, u: *Nova Evropa o pedesetom rodjendanu I. Meštrovića*, vol. 26, 15.VIII. 1933., Zagreb, 1–8., 6.

prema starohrvatskim arheološkim lokalitetima koja se u njemu razvila još u djetinjstvu prilikom druženja s fra Lujom Marunom.

7.2. Obiteljska kuća, škola i antimalarična stanica u Otavicama

Obitelj Ivana Meštrovića živjela je u kamenoj kući podno Svilaje koju je 1886. godine zajedno s braćom sagradio njegov otac Mate 1892. g. (sl. 149–151). Premda je u odnosu na ostale kuće djelovala monumentalnije, uvjeti života bili su skromni jer je u jednome domaćinstvu živjelo nekoliko obitelji.[656] Skromnost obiteljskoga doma u Otavicama možda najbolje dočarava podatak da je Ivan pri svojim dolascima iz Beča u Drnišu unajmljivao stan kako bi mu boravak protekao u prikladnijim uvjetima na koje se počeo navikavati tijekom studiranja.[657] Vjerojatno se već tijekom tih godina počela u njemu rađati ideja o potrebi za gradnjom komfornije obiteljske kuće koja će biti u skladu sa suvremenim stilom stanovanja. Novac od nagrade koju je dobio na Internacionalnoj izložbi u Rimu u iznosu od 50 000 lira uložio je u gradnju nove obiteljske kuće.[658] Umjetnikova kći Marica navodi da je idejno rješenje osmislio nekoliko dana nakon primitka nagrade u Rimu, a da je gradnju kuće nadgledao inženjer Viktor Procunkijević.[659] Međutim u Arhivu Atelijera Meštrović sačuvana je dopisnica iz 1910. g. sa skicom koja veoma nalikuje sagrađenoj obiteljskoj kući[660] što potvrđuje da je Meštrović prije osvajanja nagrade planirao gradnju novoga obiteljskog doma, samo je čekao povoljnije financijske prilike. Radovi su potrajali do kraja 1912. godine, što se može iščitati iz pisma koje mu je dr. F. D. Marušića napisao u siječnju 1913. g.:

> *Tvoja kuća sa pokrovom sada krasno izgleda, te je u svakom pogledu kuća savršeno uspjela.*[661] (sl. 152)

[656] Kečkemet, 1. sv., 2009: 31.; Zorana Jurić Šabić. *Crkva Presvetog Otkupitelja: Meštrović u zavičajnom kontekstu*. Split: MIM, 2020., 34.
[657] Meštrović, Ivan. *Ludi Mile*, Zagreb, 1970., 14.; Jurić Šabić 2020: 34.
[658] Kečkemet, 1. sv., 2009: 239.; N. N. Iz hrvatskih zemalja: Meštrović dobio u Rimu prvu nagradu, u*: Hrvatska rieč*, br. 585, Šibenik, 1911., 2.
[659] Barbić, Vesna. Meštrović i arhitekti, u: *Rad Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti*, knjiga 423, 1986., 147–165. 156; Jurić Šabić, Zorana. *U Meštrovićevom rodnom kraju,* Split, 2010, 21.; Jurić Šabić, Zorana. *Crkva Presvetog Otkupitelja*, Split: MIM, 2020., 47; Meštrović, Maria. *Život i djelo Ivana Meštrovića*, Zagreb, 2011., 73.
[660] Deanović, Ana. Meštrovićevi prostori, u: *Rad Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti*, knj. 423, Zagreb: JAZU, 1986, 21, 7–117, 106–107.
[661] Pismo Filipa D. Marušića upućeno Ivanu Meštroviću, 22.1.1913, AAM, pup, ident. br. 550 A10.

U pismima upućenima Šimi Grubišiću tijekom 1912. godine Meštrović se žalio da radovi traju dulje nego što je očekivao. Budući da je u zaglavlju pisama pisanih tijekom listopada i prosinca kao mjesto pisanja naveden Drniš, evidentno je da je umjetnik sam nadgledao radove. Za zaključiti je da je Grubišić bio prilično upućen u tijek gradnje, ali i konkretno involviran u opremanje Meštrovićeve kuće jer ga u pismu poslanome iz Rima u travnju 1913. g. Ivan zadužuje za nabavu dvaju drvenih kreveta kod istoga stolara koji je izrađivao drvene prozore.[662] Sažet opis kuće zabilježio je Matija Murko nakon svojeg posjeta Otavicama 1932. g.:

> *Na mjestu kuće svojih roditelja sagradio je Ivan Meštrović, još prije dvadeset godina, kuću iz kamena. U prvom katu je, po starom običaju, velika soba s ognjištem, ali sasvim modernim (janje se peklo na dvorištu).*[663]

Simpatično je mjestom na kojem se peklo janje naglasio razliku između tradicionalnoga ognjišta u ostalim seoskim kućama i novoga kamina koji se nalazio u Meštrovićevoj kući. Družina koja se u Otavicama okupila kod Meštrovićeve obiteljske kuće zabilježena je na fotografijama koje je snimio Stanko Murko, Matijin sin koji ga je pratio na putovanjima (sl. 35 i 154).

Kuća je sačinjena od nekoliko združenih arhitektonskih segmenta, jedan dio je dvoetažno zdanje s trijemom u prizemlju i terasom na katu, natkriveno dvoslivnim krovom, a drugi dio kuće ima tri etaže, dvije su jednostavne pravokutne, a treća osmerokutna zaključena je šatorastim krovom. Secesijsko zadnje dovršeno prije Prvoga svjetskog rata i danas se ističe među lokalnim obiteljskom kućama svojim proporcijama, načinom zidanja od klesanog kamena te općenito modularnim arhitektonskim oblikom. Građevina ima status kulturnoga dobra, u Registru kulturnih dobara RH zavedena je pod brojem Z-2053 (sl. 153).

Sredinom 1920-ih godina Ivan Meštrović se odlučio pobrinuti za to da se u njegovu selu sagradi škola. Izradio je idejni nacrt za školsku zgradu u koju je bio uklopljen i učiteljski stan, a s braćom se dogovorio da će pokloniti obiteljsko zemljište.[664] Pismeno se obratio ministru prosvjete Stjepanu Radiću[665] izloživši mu svoje planove i procijenivši trošak izvedbe na 300 000 dinara. Dao je prijedlog da će tijekom 1926. g. financirati gradnju, ukoliko Ministarstvo

[662] Pisma Ivana Meštrovića upućena Šimi Grubišiću, 1912.–1913., Osobni fond Vice Iljadice (1869-1953), HR-DAŠI-181, Državni arhiv u Šibeniku.
[663] Lokacija kuće krivo je navedena jer je Ivan sagradio kuću na drugoj lokaciji, a stara obiteljska kuća još uvijek se nalazi u Gornjim Otavicama, vidi: Murko, Matija. Kod Meštrovića i njegovih, u: *Nova Evropa o pedesetom rođendanu I. Meštrovića*, vol. 26, 15.VIII. 1933., Zagreb, 25–30., 29.
[664] Molba Ivana Meštrovića upućena ministru prosvjete u Beograd, Otavice/Drniš, 1926. g. (preslik).
[665] Stjepan Radić bio je Ministar prosvjete Kraljevine SHS u periodu od 1925. do 1926. g., vidi: https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?ID=51444 (20.1.2023.)

nije u mogućnosti, ali da onda očekuje isplatu godišnje najamnine do isplate uloženoga novca.[666] Predradnje za uređenje potoka i gradnju zdravstvene (antimalarične) stanice započele su u rujnu 1929. godine geodetskim izmjerama terena.[667] Budući da su škola i zdravstvena stanica sagrađene jedna pored druge, za zaključiti je da je istovremeno obilježeno i zemljište za školu jer je u rujanskom izdanju *Novoga doba* izviješteno da je Ivan Meštrović u blizini svoje kuće poklonio zemljište i iznos od 80 000 dinara za gradnju seoske škole.[668] Meštrovićev idejni projekt razradio je riječki arhitekt David Bunetta, a nacrt iz pohrane Atelijera Meštrović svjedoči da su antimalarična stanica i (dvorazredna) škola bili jedinstven projekt.[669] Potvrda toga je i stilska ujednačenost dviju susjednih zgrada. Radove je izvodilo građevinsko poduzeće Grge Olivarija iz Šibenika, gradnja je dovršena 1931. godine, a Općina je školsku zgradu preuzela 1932. godine.[670] Tadašnji gradački župnik fra Lujo Plepel[671] nastojao je da i umjetnik bude prisutan na otvorenju pokušavajući dogovoriti prikladan datum uz sugestiju da pokuša odabrati nedjelju.[672] Međutim, iz pisma Nikole Adžije upućenome Meštroviću u listopadu 1933. g. se doznaje da je nabavka školskog namještaja još uvijek bila u tijeku i da svečano otvorenje još uvijek nije bilo upriličeno.[673] N. Ažija je u pismu sugerirao da svečano otvorenje ne bi trebalo biti zapreka za početak održavanja nastave. Podatak je li se uopće održano svečano otvorenje nije pronađen u pregledanoj građi.

Gradnjom tih dviju građevina Meštrović je veoma unaprijedio život u rodnome selu osiguravši suseljanima ono što u djetinjstvu sam nije imao – mogućnost obrazovanja i osnovne zdravstvene zaštite (sl. 155–156). Zorana Jurić Šabić u tome prepoznaje začetke kasnije umjetnikove donatorske aktivnosti.[674] Nova obiteljska kuća te kasniji sklop antimalarične stanice i škole promijenili su stilsku vizuru sela, a u drugoj polovici 20. stoljeća i poneki suseljani pokušali su u skromnijem obliku imitirati taj arhitektonski izričaj na svojim kućama. Škola je do Domovinskog rata zadržala svoju funkciju, a antimalarična stanica je s vremenom

[666] Molba Ivana Meštrovića upućena ministru prosvjete u Beograd, Otavice/Drniš, 1926. g. (preslik)
[667] Bratu Peši (Petru) Ivan piše da je s komisijom iz Trogira obišao teren i da je iskolčena parcela, vidi: Kečkemet, 2. sv., 2009: 28.
[668] *Veliki umjetnik čije je selo ležalo do danas u neznanju bez osnov. škole, učinio je jedan gest dobročinioca: darovao je za gradnju škole u Otavicama iznos od 80 000 Din. i poklonio potrebito zemljište u blizini svoje kuće.,* vidi: N. Š. Otavice rodno mjesto Ivana Meštrovića, u: *Novo doba*, 238/1929, 28. 9., Split, 2.
[669] Nacrt za antimalaričnu stanicu školu i dvorazrednu školu (ozalid kopija), pohrana Atelijera Meštrović, inv. br. 16 A1.
[670] Kosor, Karlo. Drniška krajina između dva svjetska rata, u: *Povijest Drniške krajine*, (ur.) fra Ante Čavka, Split, 1995., 441–558., 548.
[671] Otavice spadaju pod oblast Župe Gradac.
[672] Pismo fra Luje Plepla upućena Ivanu Meštroviću, 17.11.1932. g, AAM, pup, ident. br. 681 A1.
[673] Pismo Nikole Adžije upućeno Ivanu Meštroviću, 12.10.1933. g., AAM, pup, ident. br. 56 A1.
[674] Jurić Šabić, 2020: 51–54.

prenamijenjena u trgovinu mješovite robe i ta je prenamjena dovela do nagrđivanja izvorne arhitekture jer je zazidano nekoliko prozora.[675] Tijekom Domovinskog rata obje su zgrade teško oštećene i na obnovu su čekale do 2012. godine (sl. 157–159). Financijsku potporu Općini Ružić[676] pružilo je Ministarstvo kulture RH i Županija šibensko-kninska, radovi su tekli pod konzervatorskom paskom kako bi se zgrade obnovile u svojem izvornom obliku, a obnovljene zgrade svečano su otvorene u siječnju 2016. g. u sklopu manifestacije *Noć muzeja*.[677] Kompleks je dobio novu namjenu i postao je seoski društveni dom. Nekoliko godina kasnije ostvarena su sredstva za opremanje i uređenje interijera bivše škole.[678] U prizemlju je uređena lođa, središnja izložbena dvorana, prezentacijska dvorana i mini bara, a na katu čajna kuhinja i sobe za goste. Manifestacija *Noć muzeja* posljednjih je godina bila povod da se novi izložbeni prostor stavi u aktivnu uporabu, Galerija Meštrović iz Splita redovno tom prigodom priređuje izložbe vezane uz Meštrovićevo stvaralaštvo.[679] Osim izložbenih projekata, Muzeji Ivana Meštrovića u suradnji s različitim ustanovama provode različite aktivnosti u Otavicama još od 2008. godine kako bi revitalizirali Meštrovićevu ostavštinu i kvalitetno iskoristili veliki kulturno-umjetnički potencijal kraja.[680]

7.2. Crkva Presvetog Otkupitelja – grobnica obitelji Meštrović

Prijelaz iz 1920-ih u 1930-e bio je obilježen velikim graditeljskim projektima Ivana Meštrovića u zavičaju. U nekoliko godina selo je dobilo objekte koji će ubuduće biti najznačajniji

[675] Rudan, Katarina. Meštrovićeva ostavština: U Otavicama uređuju objekte koje sagradio i zajednici darovao veliki hrvatski i svjetski kipar., u: *Šibenski. Slobodna Dalmacija*, 5.5.2020., preuzeto s: https://sibenski.slobodnadalmacija.hr/sibenik/kultura/bastina/u-otavicama-ureduju-objekte-koje-je-sagradio-i-zajednici-darovao-veliki-hrvatski-i-svjetski-kipar-1019629 (20.1.2023.)

[676] Općina Ružić nanovo je ustanovljena 1993. godine, tijekom 20. stoljeća postojala je u nekoliko navrata, a u međuperiodima područje je pripadalo Općini Drniš.

[677] N. N. *Otvorena obnovljena zgrada bivše škole u Otavicama*, preuzeto s: https://www.sibensko-kninska-zupanija.hr/arhiva-novosti/otvorena-obnovljena-zgrada-bive-osnovne-kola-u-otavicama/1810.html (20.1.2023.)

[678] Projekt unutarnjeg uređenja i opremanja društvenog doma, ujedno i kulturnog centra, u Otavicama prošao je na natječaju za tip operacije 3.1.1. „Ulaganja u pokretanje, poboljšanje ili proširenje lokalnih temeljnih usluga za ruralno stanovništvo, uključujući slobodno vrijeme i kulturne aktivnosti te povezanu infrastrukturu“ koji je raspisala Lokalna akcijska grupa „KRKA“. Procijenjena vrijednost projekta bila je 262 805 kuna, vidi: Rudan 2020., preuzeto s: https://sibenski.slobodnadalmacija.hr/sibenik/kultura/bastina/u-otavicama-ureduju-objekte-koje-je-sagradio-i-zajednici-darovao-veliki-hrvatski-i-svjetski-kipar-1019629 (20.1.2023.)

[679] U 2022. godini održana je izložba *Nisu mogli naći većega da ih proslavi: Meštrovićev spomenik u Chicagu*; 2021. g. izložba *Umjetnost kao molitva – religiozna umjetnost Ivana Meštrovića (1914.–1918.)* i video-projekcija *110 godina nejunačkom vremenu u prkos*; 2019. g. video-projekcija *MEŠTROVIĆ: Nova dimenzija*; u 2018. g. održana je izložba *Ivan Meštrović i zavičaj*. Autorica svih nabrojenih izložbi je Zorana Jurić Šabić. Izvor: Radio Drniš, https://radiodrnis.hr (20.1.2023.) i Stranica Općine Ružić, https://www.opcina-ruzic.hr (20.1.2023.)

[680] Više u: Jurić Šabić 2020: 195–198.

identitetski simboli. Obiteljsko zemljište u Otavicama iskoristio je za gradnju zgrada javne namjene, a u susjednome selu Ružiću kojega od Otavica dijeli samo rijeka Čikola, odlučio je podići crkvu Presvetoga Otkupitelja koja će ujedno služiti i kao obiteljska grobnica.[681] Crkva je od 2002. godine postala doslovno zaštitni znak Općine postavši dijelom općinskoga grba.[682] Premda je sam Ivan Meštrović inzistirao na tome da je građevina primarno crkva, u literaturi, dokumentaciji i privatnim korespondencijama se naziva crkvica, kapelica, mauzolej i obiteljska grobnica, pri čemu je najčešći naziv mauzolej.

Nakon očeve smrti prvotno je imao ideju na lokalnome groblju sagraditi obiteljsku kapelicu, stoga je 1925. g. za te potrebe od biskupije zatražio parcelu od 70 m^2, a brata Marka zadužio da iz lokalnih kava tijekom zime pripremi kamen.[683] No s vremenom se od grobne kapele razvila ideja za gradnju crkvice s kriptom. Moguće je da je promjena plana najvećim dijelom bila motivirana činjenicom da selo nije imalo vlastito groblje i crkvu te su bili dio Župe kojoj je sjedište u susjednom selu Gradac. Motivaciju za gradnji crkve za svoje sumještane pojašnjavao je riječima:

> *Nije pravljena iz neke nadutosti ili grobova radi, nego više da ostavim uspomenu mom kraju.*[684]

Prije početka gradnje trebalo je osigurati prikladan put za dovoz građevinskoga materijala, Meštrović se stoga upustio u uređivanje prilaznoga puta između Otavica i Ružića te gradnju mosta preko Čikole (sl. 164).[685]

Gradnja crkve započela je 1928. i potrajala je do 1930. godine, a nakon toga je uslijedilo opremanje interijera. Sažet opis tijeka gradnje donio je Duško Kečkemet,[686] a detaljnu monografsku obradu priredila je Zorana Jurić Šabić u knjizi *Crkva Presvetog Otkupitelja: Ivan*

---

[681] *Meštrović je želio za svoje selo, pored škole i ambulante, sagraditi i crkvicu, u Otavicama. No vlasnici parcela na kojima je namjeravao graditi objekt nisu mu htjeli prodati zemlju. Stoga se Meštrović, pomalo uvrijeđen, odlučio da u susjednom selu Ružiću, na Paraćevoj glavici, kupi od privatnih posjednika određene parcele, a veći dio sada ograđena prostora oko Mauzoleja selo Ružić mu je dalo na dar, kao seosko dobro, i to odlukom na zboru žitelja sela Ružića, kojem je predsjedavao službenik općine Drniš Nikola Dereta. Površina darovana zemljišta procjenjuje se na oko 40 posto od ukupno ograđena kompleksa.*, vidi: Jukica, Jure. O posljednjem počivalištu velikog kipara: Gdje se nalazi mauzolej obitelji Meštrović?, u: *Vijenac*, br, 424, preuzeto s: https://www.matica.hr/vijenac/424/gdje-se-nalazi-mauzolej-obitelji-mestrovic-1971/ (23.1.2023.).

[682] Grb Općine Ružić sastoji se od zlatne crkvice/obiteljske grobnice Meštrović na zelenoj podlozi koja simbolizira Petrovo polje, preuzeto s: https://zeljko-heimer-fame.from.hr/hrvat/hr-si2.html (23.1.2023).

[683] Kečkemet, 2. sv., 2009: 10.

[684] Citat iz pisma upućenoga nećaku Tomi Meštroviću 9.10.1953. (privatni arhiv), objavljen u: Barbić 1983: 15.

[685] O radovima na crkvi/obiteljskoj grobnici i mostu u nekoliko navrata je izvještavano u listu *Novo doba*: N. N. Meštrović radi svoju grobnicu u rodnom mjestu, u: *Novo doba*, 326, 24.12.1928., Split, 36; N. Š. Otavice, rodno mjesto Ivana Meštrovića, *u: Novo doba, 238,* 28.9.1929., Split, 2.

[686] Kečkemet, 2. sv., 2009: 10–11.

Meštrovi u zavičajnom kontekstu. U razradi i provedbi Meštrovićeva idejnoga projekta sudjelovali su arhitekt Harold Bilinić i građevinar Marin Marasović, a da bi se simbolički još snažnije povezao s lokanom sredinom za gradnju je odabrao lokalni vapnenac sa Svilaje i u interijeru je za neke dijelove koristio meki vapnenački pješčenjak zvani muljika.[687]

Crkva je kvadratnoga tlocrta s upisanim križem koji u interijeru prelazi u osmerokut. U oblikovanju se priteklo jednostavnim, pročišćenim geometrijskim oblicima. Oblikovana je kao masivan kubus nadsveden kupolom, a na bočnim stranama su rizalitni istaci zaključeni trokutastim zabatima. Na dvama bočnim rizalitima je po jedan pravokutni prozor, a na glavnome pročelju je bio jednostavan pravokutni portal na kojem su 1931. godine postavljene brončane vratnice s portretima obitelji poredanima u deset kaseta.[688] U dnu kupole sa svake strane je u pravokutnome okviru upisan polukružni prozor (sl. 165–167). Opremanje interijera trajalo je između 1931. i 1933. godine. Umjetnici Grga Antunac, Antun Augustinčić, Ivan Vanja Radauš, Ivan Lozica, Marijan Matijević i Dragutin Orlandini bili su angažirani na prijenosu Meštrovićevih reljefa u kamen prema gipsanim modelima.[689] Na pomoćnim poslovima klesanja bili su angažirani Petar Štambuk, Emidij Mihajlić i Jozo Orlandini, a dok su trajali radovi zajedno s kiparima bili su smješteni u Meštrovićevoj obiteljskoj kući.[690] Za glavni oltar izrađen je reljef *Vječno Raspeti*,[691] u nišama u potkupolnom pojasu raspoređeni su reljefi s prikazima arkanđela i evanđelista. U jednoj bočnoj niši je reljef *Porođenje* koje na bočnim zidovima prate likovi Bogorodice i anđela Gabrijela objedinjeni u temi *Navještenje*, a na drugoj bočnoj niši je reljef *Oplakivanje* praćen personifikacijama duša pokojnice i pokojnika na bočnim zidovima.[692] Gipsani model za stopala serafina reljefa *Vječno Raspetoga* nakon Domovinskog rata je dospio

[687] Kump, Mirna. Popis Arhitektonskih djela i urbanističkih zahvata, u: *Rad JAZU,* knj. 423., Zagreb, 1986., 131–143., 141.

[688] Na vratnicama je lijevo krilo posvećeno ženskim članicama obitelji: majka Marta, prva supruga Ruža, druga supruga Olga, te kćeri Marta i Marija (Marica). Na desnome krilu su muški članovi: otac Mate, Ivanov autoportret, brat Marko, brat Petar i sin Tvrtko, vidi: Jurić Šabić 2020: 147–151.
Vratnice su skinute početkom rata 1991. godine, obiteljski portreti su izvađeni iz okvira i još uvijek nije poznata njihova sudbina. O nevjerojatnim razmjerima oskvrnjivanja crkve Presvetoga Otkupitelja posvjedočio je poslijeratni župnik fra Milan Ujević, vidi: Vlakić, Marina. Tražeći zlato, bombom raznijeli ljesove!, u: *Zadarski regional,* br. 108, 11.12.2002., Zadar, 6.

[689] Jordanka Jalić priredila je kratki članak o tijeku gradnje i suradnicima za *Drniški vjesnik* 1979. godine, vidi: Jalić, Jordanka. Kulturno-povijesne vrijednosti: Mauzolej Ivana Meštrovića u Otavicama, u: *Drniški vjesnik,* br. 11, 1979., 7.

[690] Jurić Šabić 2020: 99.

[691] Kameni blok za izradu reljefa nabavljen je u segetskom kamenolomu i vlakom je dopremljen do Drniša, vidi: N. N. Ogroman kamen za Meštrovićev mauzolej u Otavicama, u: *Novo doba*, br. 155, 7.7.1930., Split, 5.

[692] Jurić Šabić 2020: 123–147.

u drniški Centar za kulturu u sklopu kojega je djelovao Muzej, te je postao dio Zbirke Ivana Meštrovića (sl. 160).[693]

Tijekom 1933. i 1934. godine uređivao se okoliš, dovršeno je stubište do vrha Paraćeve glavice kojeg čini 120 stuba obloženih tamnim bračkim kamenom, uređeno je podziđe i podignut je kameni zid koji opasava zemljište. Pod crkvice 1935. godine obložen je pločama raznobojnog domaćeg kamena poslaganima u geometrijskome uzorku koji se od središta u koncentričnim krugovima širi prema zidovima.[694] Prozorski otvori ispunjeni su kvadratnim pločama oniksa. Podignut je i oltar izrađen od crvenoga kotorskog kamena. Ulaz u kriptu pokriven je trima pločama od crvenog bokita s bakrenim okvirima.[695] U realizaciji svojim projekata Meštrović je često dizajnirao i popratni inventar, tako je za seosku crkvicu izradio nacrte za bakreno kandilo, kalež, dva svijećnjaka i pokaznicu (monstrancu). Gipsani model za *Pokaznicu* u Drniš je pristigao kao dio fonda djela odabranih za osnivanje Adžijina muzeja 1959. g. (sl. 161). Inventar nije bio dopremljen odmah po dovršetku crkvice, bio je pohranjen u Galeriji Meštrović u Splitu, a u dogovoru s drniškim Centrom za kulturu predmeti su 1978. otpremljeni u Drniš.[696] Predmete je 1980. g. u Drnišu preuzela Kata Meštrović, ona je tada imala dužnost *čuvara mauzoleja*.[697] Nažalost crkveno se posuđe nije dugo zadržalo na svojem predviđenom mjestu, ukradeno je početkom Domovinskog rata i još uvijek mu se nije ušlo u trag.

Ivan Meštrović izradio je brojne skice u kojima je razradio autentičan ikonografski program za kupolu, no kupola je ipak ostala nedovršena zbog ratnih prilika i umjetnikova političkoga progona u Drugome svjetskom ratu. Oko pokušaja dovršavanja kupole angažirao se i Nikola Adžija što je zabilježeno u pismima između njega i umjetnikove supruge Olge. Budući da je

[693] Na gipsanom modelu vidljive su oznake, zaokruženi križići ucrtani olovkom, kojima se klesari služe pri prenošenju djela u kamen. Model je muzeju nakon Domovinskog rata ustupio Ante Vukušić, bivši direktor Centra za kulturu.

[694] Korištene vrste kamena su crni lički, crveni i žuti kotorski, sivo-bijeli žitnički *Belgris*, bijeli segetski *sv. Ilija* i tamnozeleni grčki *Tinos*.

[695] Tijekom 1977. godine provedena je jedna od obnova crkve Presvetog Otkupitelja pa su ploče od bokita zamijenjene betonskima koje su presvučene poliesterkom masom da imitiraju bokit budući da nisu uspjeli doći do te vrste kamena, vidi: Jurić Šabić 2020: 105.

[696] Na potrebu da se inventar dopremi u crkvu Presvetog Otkupitelj upozoravao je Marin Marasović (Dopis Marina Marasovića Atelijeru Meštrović u Zagrebu, „Mauzolej u Otavicama“, Split, 10.10.1977. g., Arhiv MM u AM, inv. br. 111), a budući da je od 1970-ih godina crkva bila pod nadležnošću Centra za kulturu i informacije Drniš primopredaja je izvršena između predstavnika Centra i Galerije Meštrović u Splitu dana 5. rujna 1978. g., vidi: Zahtjev Centra za kulturu i informacije Drniš za vraćanje umjetnina iz Galerije Meštrović, Split upućen Republičkom sekretarijatu za prosvjetu, kulturu i fizičku kulturu SRH, br. 237/78, Drniš, 24. ožujka 1978. g. (fotokopija), Arhiv GMD; Suglasnost o vraćanju predmeta Republičkoga sekretarijata za prosvjetu, kulturu i fizičku kulturu SRH upućena Galeriji Meštrović, Split br. K-2240/1-1978., Zagreb, 3.5.1978. (fotokopija), Arhiv GMD; Zapisnik o primopredaji predmeta Centru za kulturu općine Drniš, Galerija Meštrović Split, br. 57, Split, 5.IX.1978. g., (fotokopija), Arhiv GMD).

[697] Predmet: Preuzimanje radova Ivana Meštrovića za Mauzolej, Otavice, II. 1980. g. (fotokopija), Arhiv GMD.

Ivan Meštrović uspio izvesti samo nedovršene skice, Olga nije bila suglasna s idejom da se ta *četvrtina* postavi na svod kupole, tim više što je Ivan odustao od razrade te ideje.[698] Naknadno su 1979. godine na svod ipak montirana tri trokutasta i središnji kružni segment od šperploče, na njima su ugljenom i kredom skicirani predlošci za fresku.[699]

Meštrovićevom Darovnicom iz 1952. godine i *kapelica u Otavicama* postala je republička svojina. Konzervatorski zavod za Dalmaciju iz Splita uputio je 1954. g. dopis Narodnom odboru Općine Drniš u kojem na sebe preuzima obvezu isplate honorara čuvaru koji će biti zadužen za Otavice, a od Općine očekuju da imenuju osobu i da o tome obavijeste Ivana Meštrovića u SAD-u.[700] Čuvarom je imenovan Ante Meštrović pok. Josipa, a od 1956. godine trošak za njegovu mjesečnu plaću je prema odluci Savjeta za prosvjetu, nauku i kulturu NRH spao na Općinu Drniš.[701] O stanju *mauzoleja* kao počasni konzervator[702] brigu je vodio i Nikola Adžija. Osim toga umjetnikova udovica Olga redovito je slala novac za mise zadušnice, svijeće i cvijeće.[703] U arhivu Gradskog muzeja Drniš sačuvani su preslici brojnih Adžijnih dopisa višim instancama u kojima izvještava o zapuštenom stanju i potrebi za osiguravanjem financijskih sredstava za popravak kupole, čišćenje skulptura u interijeru izrađenih od muljike, rješavanje pitanja vlage te općenito za održavanje objekta i okoliša.[704] Problem probijanja vlage kroz

[698] U nekoliko pisama je Olga pisala o skicama: Pismo Olge Meštrović upućeno Nikoli Adžiji, Oktobar 12, 1963.; Pismo Olge Meštrović upućeno Nikoli Adžiji, 11. srpnja 1966.; Pismo Olge Meštrović upućeno Nikoli Adžiji, 21. svibnja 1969. Arhiv GDM.

[699] Predlošci su nastali 1938. godine u zagrebačkom atelijeru, ostali su pohranjeni u kasnije ustanovljenome Atelijeru Meštrović u Zagrebu i na njihovu inicijativu su 1979. g. postavljeni u Otavicama, vidi: Jurić Šabić 2020: 153. Dogovor o prijenosu segmenata u Otavice postignut je već 1969. godine o čemu svjedoči Dopis direktora Regionalnog zavoda za zaštitu spomenika kulture Split Cvita Fiskovića upućen Općini Drniš i Nikoli Adžiji, br. 27/52-1969., Split, 9.9.1969. g., Arhiv GMD.

[700] Dopis „Zaštita Meštrovićevog mauzoleja“ direktora Konzervatorskog zavoda za Dalmaciju Cvita Fiskovića upućen Savjetu za prosvjetu i kulturu Narodno odbora kotara Drniš, br. 226/54., 15.III.1954. g, Arhiv GMD.

[701] Dopis direktora Konzervatorskog zavoda za Dalmaciju Cvita Fiskovića upućen Narodnom odboru Općine Drniš, br. 1132/55., Split, 9. XII. 1955. g., Arhiv GMD.

[702] Nikola Adžija imenovan je počasnim konzervatorom početkom 1950-ih godina. Funkcija je obnašana bez novčane naknade, ali bi Ministarstvo izdvajalo godišnje novčane naknade za kancelarijske troškove. Na listi nagrađenih Nikola Adžija se spominje 1954. g., vidi: Šustić, Sandra. *Djelovanje Cvita Fiskovića na zaštiti i restauraciji povijesnoga slikarstva i skulpture na hrvatskoj obali*, Zagreb, 2016., doktorski rad, 69–72.

[703] Nikola Adžija je bio zadužen da se u godinama nakon Meštrovićeve smrti u crkvici redovito održava misa zadušnica za njega i sve ostale pokojnike. Novac za misu, svijeće i cvijeće je slala umjetnikova udovica Olga Meštrovi o čemu svjedoče njezina pisma upućena N. Adžiji sačuvana u Arhivu GMD-a (25 pisama Olge Meštrović upućena Nikoli Adžiji od 1965. do 1968. godine.), prijepisi Nikolinih pisama upućenih Olgi (11 komada od 1963. do 1969. g.) te bilješke u rukopisnom dnevniku za period od 1955. do 1964. (Arhiv GMD).

[704] Dopis Nikole Adžije upućen Konzervatorskom zavodu za Dalmaciju, Drniš, 21.III.1954. g., Arhiv GMD; Dopis Nikole Adžije „Zaštita kulturnih spomenika komune Drniš“ upućen Predsjedništvu N. O. Općine Drniš, 14: XI.1962. g, Arhiv GMD; Dopis Nikole Adžije upućen Konzervatorskom zavodu Split (oštećenje mauzoleuma), Drniš 30/8 1963. g., Arhiv GMD; Dopis Nikole Adžije upućen Galeriji grada Zagreba, br. 51/64, Drniš 17.XII.1964. g., Arhiv GMD; Dopis Nikole Adžije upućen Regionalnom zavodu za zaštitu spomenika i kulture Split (dovršetak oslika kupole), ad.br. 27/52/69, Drniš, 15/4.1968. g., Arhiv GMD; Dopis Nikole Adžije upućen Vesni Barbić vezan uz dovršavanje kupole, 17.7.1970. (fotokopija), Arhiv GMD i na istu temu 11.5.1970., (fotokopija), Arhiv GMD-a;

kupolu pojavio se već pri dovršetku radova, a tijekom proteklih desetljeća izvedeno je nekoliko sanacija. Tijekom 1960-ih godina obitelj se žalila Nikoli na zapušteno stanje mauzoleja i okoliša[705] pa se je još više angažirao u pisanju izvještaja Konzervatorskom zavodu te potraživanju sredstava za obnovu. U jednom Adžijinu dopisu zabilježeno je da su 1966. godine bila osigurana određena sredstva za popravke.[706] Od 1967. godine *mauzolej obitelji Meštrović* dobio je status spomenika kulture (oznaka Z–2056),[707] pa se godinu kasnije pristupilo obnovi kupole i stavljanju hidroizolacije.[708] Međutim, stanje se nije bitno popravilo. Te je godine Olga Meštrović posljednji put posjetila posljednje počivalište članova svoje obitelji (Sl. 168, 169). Po povratku je Nikoli Adžiji pisala o svojim dojmovima još jednom istaknuvši porazno stanje crkvice s obiteljskom grobnicom.[709] Deset godina kasnije ponovno se pokušalo riješiti problem obnove, ali i održavanja crkve i glavice. Pri drniškome Centru za kulturu 1977. g. kao kustosica muzeja zaposlena je Jordanka Jalić kojoj je uz to na brigu povjerena i grobnica obitelji Meštrović. O planiranim radovima u Otavicama izvijestila je udovicu pokojnoga umjetnika, Olgu Meštrović, na što joj ona odgovara:

> *Primivši vaše pismo u kome pišete da je konačno došlo do realizacije da se mauzolej i muzej Nikole Adžije uredi pao mi je težak kamen sa srca da se će se to posljednje boravište moga muža urediti kako je to on zaslužio i biti na čast njegovom rodnom kraju. Ne znam koliko i kako će biti restauriran jer osim vlage koja je prodirala u unutrašnjost bila bi u kratko vrijeme uništila skulpture. Pitam se da li i kako će biti uređena kupola ? Svakako je od velike važnosti da će biti uvedena elektrika na mauzoleju i prilazu. Nadam se da su konačno uredili cestu od Otavica do Drniša. (…) Meni su često stranci pisali da koliko žale da nisu posjetili grob moga muža no da su bili upozoreni kako je loša cesta a kada se tamo konačno došlo nisu znali na koga da se obrate da mogu ući u mauzolej. Sretna sam da je došlo do toga da se to uređuje.*[710]

[705] Pismo Olge Meštrović upućeno Nikoli Adžiji, South Bend, 30. september 1965., Arhiv GMD; Pismo Olge Meštrović upućeno Nikoli Adžiji,6. studeni 1965., Arhiv GMD.
[706] Dopis Nikole Adžije upućen Konzervatorskom zavodu za Dalmaciju Split, 6.6.1966. g., Arhiv GMD.
[707] Odluka o proglašenju Mauzoleja obitelji Meštrović memorijalni prirodnim spomenikom, Skupština Općine Drniš, 15.VI.1966. g., Arhiv GMD; Rješenje o zaštiti Regionalnoga zavoda za zaštitu spomenika kulture, Split, br. 24/140-67, 9.11.1967. g., Arhiv GMD.
[708] Dopis direktora Regionalnog zavoda za zaštitu spomenika kulture Split Cvita Fiskovića upućen Nikoli Adžiji „Popravak spomenika u Drnišu“ (osigurana sredstva za mauzolej), br. 24/60-1968., Split, 17.5.1968. g., Arhiv GMD.
[709] Pismo Olge Meštrović upućeno Nikoli Adžiji, 6. Mart 1967., Arhiv GMD.
[710] Pismo Olge Meštrović upućeno Jordanki Jalić, 16.10.1977., Arhiv GMD.

Zahvat nije uspio riješiti problem vlage pa je 1977. g. započela nova sanacija. Jordanka Jalić izvijestila je početkom 1978. g. Olgu Meštrović o završenoj prvoj fazi radova i o postavljanju putokaza uz glavne prometnice da se posjetitelji više ne bi gubili po lokalnim cesticama.[711] Tada je otisnuta i razglednica s fotografijom Mitje Komana s crkvicom u krupnome planu (sl. 167).

Potres 1986. g. uzrokovao je oštećenja zbog kojih su se krajem 1980-ih pristupilo radovima na sprječavanju prodora vlage u temelje, radilo se i na obnovi kupole te čišćenju vanjskih zidova.[712] Posljednja opsežna obnova provedena je tijekom 2021. i 2022. godine.[713] Sabor Republike Hrvatske donio je 1991. godine Zakon o Fondaciji Ivana Meštrovića čime su sve građevine obuhvaćene Darovnicom i pripadajuća umjetnička baština došli pod jedinstvenu organizaciju s administrativnim sjedištem u Zagrebu. Time je crkva Presvetog Otkupitelja prestala biti pod ovlašću i brigom drniškoga Centra za kulturu i informacije. Od 2007. g. Fondacija Ivana Meštrovića preimenovana je u Muzeje Ivana Meštrovića, s administrativnim sjedištem u Splitu. Muzeji Ivana Meštrovića od tada upravljaju Galerijom Meštrović i kompleksom nazvanim Meštrovićeve Crikvine – Kaštilac u Splitu, Atelijerom Meštrović u Zagrebu te grobnicom obitelji Meštrović – crkvom Presvetoga Otkupitelja kraj Otavica.[714]

Posljednje počivalište u crkvici prva je pronašla umjetnikova majka Marta Meštrović 1941. godine, potom brat Marko 1948. godine,[715] a budući da je otac bio sahranjen na gradačkom groblju jer je preminuo prije početka gradnje njegovi su posmrtni ostaci preneseni 1955. godine. Te 1955. godine još su preneseni ostaci djeda Ivana i bake Bire, stričeva Stipana, Josipa, Jakova i Marka te sestra Marta iz očeva prvoga braka (sl. 162, 163).[716] Ivanova kći Marta nakon teške

---

[711] Olga Meštrović se u svojem odgovoru referira na sve o čemu je Jordanka Jalić pisala 2. ožujka, vidi: Pismo Olge Meštrović upućeno Jordanki Jalić, 17.3.1978. g., Arhiv GMD.

[712] Jurić Šabić 2020: 186–187.; Dopremanje skupine djela namijenjenih Otavicama poklopilo se s dovršetkom restauracije Crkve Presvetog Otkupitelja, vidi: Jalić, Jordanka. Novi Meštrovićevi radovi u Mauzoleju, u: *Drniški vjesnik*, br. 9, studeni 1978., 7.

[713] Goreta, Mirela. Monumentalno djelo: Uskoro bi trebali završiti radovi na sanaciji kupole Meštrovićevog mauzoleja u Otavicama, u: *Šibenski. Slobodna Dalmacija*, 30. listopada 2021. g., preuzeto s: https://sibenski.slobodnadalmacija.hr/sibenik/kultura/bastina/uskoro-bi-trebali-zavrsiti-radovi-na-sanaciji-kupole-mestrovicevog-mauzoleja-u-otavicama-1139024 (24.1.2023.); Video o završenoj obnovi kupole (Crkve Presvetog Otkupitelja u Otavicama) izvođača Feromontaža: https://fb.watch/igSrgVMxuG/ (24.1.2023)

[714] Vidi: Muzeji Ivana Meštrovića, u: https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?ID=70344 (24.1.2023.); Slade, Iris. Meštrovićev Presveti Otkupitelj – od umjetnikove ideje do načela obnove, u: *Muzeologija*, br. 36, Zagreb: MDC, 1999., 74–80.

[715] *1948. 3/4 Marko Meštrović, brat kipara Ivana, preminuo je u bolnici Šibenik. On je bio alkoholičar 3 ‰, pošao je u Split predignuti paket koji mu je poslao brat Ivan iz Amerike. Kad je kući došao, probilo mu je ludilo – delirium – doveden odmah u bolnicu u Šibenik – u bolnici 2/4. preminuo. Sudjelovanje seljačkog naroda u sprovodu bilo je veliko*., vidi u: Adžija, Nikola. *Dnevnik 1941.–1950.*, Drniš: Ogranak Marice hrvatske Drniš, 2005., 308.

[716] Imena članova obitelji i rodbine koji su tada preneseni, te svih ostalih koji su kasnije bili sahranjeni u crkvi Presvetoga Otkupitelja vidi u: Jurić Šabić 2020: 171. Zorana Jurić Šabić navodi da je križ iz GMD-a s uklesanim

bolesti umrla je 1949. godine u SAD-u, a urnu s njezinim pepelom Tvrtko je u obiteljsku grobnicu donio 1958. godine.[717] Svega tri godine kasnije, 1961. g. u obiteljskoj grobnici je posljednje počivalište pronašao Tvrtko,[718] a početkom 1962. i njezin graditelj Ivan Meštrović.[719] Umjetnikov pokop nije uspio proći bez politizacije, no premda je Komisija za vjerska pitanja izmijenila neke dijelove pogrebnoga protokola, umjetnika je na posljednji počinak ispratilo mnoštvo od oko tri tisuće ljudi (sl. 170, 171).[720] Brat Petar umro je u Trstu 9. veljače 1966. godine, a sahranjen je 19. veljače.[721] Supruga Olga umrla je 1984. godine, a urna s njezinim posmrtnim ostacima položena je u grobnu nišu pored Ivanova lijesa.[722] Posljednji pokop člana obitelji bio je pokop Meštrovićeve kćeri Marije / Marice u rujnu 2023. godine.[723]

Tijekom 1950-ih Ivan Meštrović je zadužio Marina Marasovića da u blizini crkvice na Paraćevoj glavici napravi nacrt za manje ograđeno groblje koje bi služilo široj rodbini i ostalim suseljanima, do toga ipak nije došlo.[724]

Crkva i kripta oskvrnjene su tijekom Domovinskog rata,[725] stoga je nekoliko tjedana nakon oslobođenja drniškoga područja upriličena ponovljena sahrana posmrtnih ostataka članova obitelji Meštrović.[726] Premda je crkvicu namijenio za obiteljsku grobnicu, sam umjetnik se

---

imenom Marta Garbilović Meštrović, godinom rođenja 1876. i smrti 1883. pripadao Matinoj kćeri iz prvoga braka koju je dobio s Anom Reljanović (sl. 194). Obiteljsko stablo Meštrović vidi u prilogu 6.

U dnevničkom zapisu Nikole Adžije navedeno je da je tim povodom umjetnikov sin Tvrtko sa suprugom Teom dana 28. listopada boravio u Drnišu (Nikola Adžija, *Dnevnik 1955–1962*., rukopis, Arhiv GMD), a na poleđini fotografije s okupljenom obitelji i rodbinom naveden je 30. studeni uz opis: *Povodom prenesenja ostataka predaka I. Meštrovića u Mauzoleum u kapelu*; međutim u pismu Marina Marasovića zabilježeno je da je prijenos obavljen 30. listopada, vidi: Pismo Marina Marasovića upućeno Ivanu Meštroviću, Split, 3.XI.1955., fotokopija u Arhivu GMD.

[717] *1958. 15.VII. Tvrtko Meštrović donio urnu sa pepelom svoje sestre Marte iz Amerike za mauzolej u Otavice.,* u: Nikola Adžija, *Dnevnik 1955–1962*., rukopis, Arhiv GMD.

[718] Dnevnička bilješka: *1961. 26. IX. Tvrtko Meštrović si oduzeo život.,* u: Nikola Adžija, *Dnevnik 1955–1962*., rukopis, Arhiv GMD

[719] Dnevnička bilješka: *1961. 16. I. Ivan Meštrović od kapi svršio za uvijek.; 24. I. pokop I. Meštrovića – Mate, Marica, teta Sida* (Kesterčanek op. a.) *u pratnji.; 31. I. Mate i Marica Meštrović odletjeli iz Rima u New York.,* u: Nikola Adžija, *Dnevnik 1955–1962*., rukopis, Arhiv GMD.

[720] Detaljno o pokopu Ivana Meštrovića vidi: Josipović, Slađana. Politizacija pokopa Ivana Meštrovića, u: *Časopis za suvremenu povijest,* god. 39., br. 2., 319–338.

[721] U opsežnoj dnevničkoj bilješci Nikola Adžija piše da je pogreb vodio gradački župnik, okupilo se mnoštvo naroda obiju vjeroispovijesti (katoličke i pravoslavne), ali nije bilo predstavnika *općine ili vlasti*, vidi: Nikola Adžija. *Dnevnik 1966*, rukopis, Arhiv GMD.

[722] Vidi: Jurić Šabić 2020: 171.

[723] Marica je preminula 2. veljače u Buenos Airesu u 96. godini života, a skroman obiteljski pokop organiziran je 15. rujna, vidi: Zupčić, Gordana. Danas je u tišini pokopana kći čuvenog kipara Ivana Meštrovića, u obiteljskoj oazi u srcu Dalmatinske zagore, u: *Jutarnji list,* 15.9.2023., preuzeto s: https://www.jutarnji.hr/vijesti/hrvatska/danas-je-u-tisini-pokopana-kci-cuvenog-kipara-ivana-mestrovica-u-obiteljskoj-oazi-u-srcu-dalmatinske-zagore-15374969 (20.9.2023.)

[724] Pismo Ivana Meštrovića upućeno Marinu Marasoviću, 27. jula 1955., fotokopija u Arhivu GMD.

[725] Čelar, Joško. Skamenjeni pred zločinom, u: *Slobodna Dalmacija*, 12.8., Split, 1995., 10–11.

[726] Čelar, J. Otavice: Ponovno pokopana Meštrovićeva obitelj, u: *Slobodna Dalmacija*, 25.8., Split, 1995., 6.

protivio nazivu *mauzolej* inzistirajući prvenstveno na njezinoj sakralnoj funkciji i stavljajući pogrebnu funkciju u drugi plan.[727]

7.3. Crkva Naše Gospe u Biskupiji kod Knina

Biskupija kod Knina zauzela je značajno mjesto u mlađoj hrvatskoj povijesti kao crkveno sjedište hrvatske kneževine, a potom i kraljevine. Nekada je na tome mjestu postojalo pet crkava koje su danas sačuvane samo u arheološkome sloju, no popratni grobni nalazi i arhitektonski ulomci svjedoče o složenosti povijesno-arheološke topografije te o povijesnoj važnosti lokaliteta.[728] U narodnoj memoriji prenošenoj predajom Biskupija je zadobila gotovo mitsko mjesto zbog povezivanja lokaliteta sa stolovanjem i ubojstvom kralja Zvonimira. Iz toga se razloga već početkom 20. stoljeća među crkvenim krugovima razvila ideja o gradnji zavjetne crkve na tome mjestu.[729] Konkretnija razrada ideje o gradnji započela je 1933. godine kad je dekan kninskog samostana fra Bernardin Topić potaknuo osnivanje Odbora za gradnju. Imao je podršku samostanske subraće te kninskih trgovaca, a skicu buduće crkve izradio je arhitekt Stjepan Podhorski.[730] J. A. Soldo navodi poteškoće na koje je fra Ivon Menđušić nailazio pri prikupljanja milodara, te susret s Ivanom Meštrovićem u Zagrebu opisuje kao ključni trenutak za nastavak projekta.[731] Tada su se najviši crkveni krugovi zainteresirali za gradnju crkve,[732] umjetnik je potražio podršku i među splitskim intelektualcima preko prijatelja Ive Tartaglie i Ljube Karamana.[733] Nezadovoljan skicom Stjepana Podhorskoga odlučio je na sebe preuzeti izradu nove, a slikar Jozo Kljaković obećao je izraditi freske u interijeru. Početak gradnje crkve najavljen je u *Jutarnjem listu* uz kratak opis idejne skice crkve i kipa Majke Božje te uz

[727] Svoje nezadovoljstvo nazivom *mauzolej* izrazila je i umjetnikova kći Marica Meštrović, vidi: Jerinić, Mato. Genij maloga naroda, u: *Nedjeljna Dalmacija*, 6.11.1983, Split, 17.; Baričević, Marina. Otavice nisu mauzolej!, u: *Vjesnik*, br. 656, 2.2.1991, Zagreb, 9.
[728] Regan, Krešimir; Nadilo, Branko. Stare crkve u Biskupiji kod Knina, u: *Građevinar*, 60 (2008.), 559–568., 559–560.; Maja Petrinec. Arheološka istraživanja i uređenje arhitektonskog kompleksa na Crkvini u Biskupiji u razdoblju od 2008. do 2017. godine, u: *Starohrvatska prosvjeta*, III. serija – sv.44–45/2017.–2018., 283–306., 258.
[729] Soldo, Josip Ante. *Biskupija – u prigodi 50. obljetnice posvete spomen crkve Naše Gospe*, Split, 1988., 9–12.
[730] Dokumentacija vezana uz osnivanje i djelovanja odbora za gradnju bila je sačuvana u kninskom samostanu, vidi: Soldo 1988: 31.
[731] Povezao ih je vl. Svetozar Rittig koji je u to vrijeme s I. Meštrovićem surađivao na obnovi interijera crkve sv. Marka u Zagrebu (Soldo 1988: 34).
[732] Fra Lujo Marun iz želje za zaštitom arheološkog lokaliteta nije bio pobornik gradnje crkve na tome mjestu, a među pripadnicima Šibenske biskupije bilo je također skeptičnih (Soldo 1988: 34–35).
[733] Soldo, Josip Ante. *Biskupija – u prigodi 50. obljetnice posvete spomen crkve Naše Gospe*, Split, 1988., 35.

napomenu da je dužnost svih Hrvata da daju svoj prilog ostvarenju toga sakralnog objekta.[734] Temeljni kamen položen je 5. kolovoza 1937. godine, a među brojnim uglednicima bio je prisutan i Ivan Meštrović.[735] U *Jutarnjem listu* su i sljedeći mjesec podsjetili na potrebu za milodarima kako bi se taj velebni projekt, *veličanstveni spomenik vjeri pradjedova i slavnoj prošlosti Hrvatske slave,* mogao ostvariti. Značaj pothvata naglasili su istaknuvši da se izvodi pod pokroviteljstvom hrvatskog metropolita Antuna Bauera i predsjedništvom Ivana Meštrovića koji će darovati skulpturu s prikazom *Naše Gospe* za glavni oltar.[736] Umjetnik je izradio i velik dio crkvene opreme – liturgijsko posuđe, tabernakul za oltar te nacrt za kalež i kandilo koji su naknadno izrađeni kad se prikupilo dovoljno milodara.[737] Soldo je detaljno razložio kronologiju gradnje te izvedbe skulpturalnih i slikanih arhitektonskih dekoracija navodeći pritom suradnike koji su izvodili klesarske i pomoćne slikarske radove. Jozo Kljaković je između 23. kolovoza i 17. rujna 1938. g. oslikao zid nad ulazom prikazavši *Zvonimirovo saborovanje,* a oslikao je i trijumfalni luk u vrhu kojega je prikazao dva anđela koja drže rastvorenu knjigu s natpisom *Zdravo Marijo, Milosti puna,* a na krakovima s jedne strane klečećeg muškarca odjevena u narodnu nošnju s dječakom, a sa suprotne strane ženu također u narodnome ruhu s djevojčicom ispred sebe. Naknadno je Kljaković namjeravao angažirati svoje učenike da oslikaju bočne zidove, no rat je omeo planove.[738]

Crkva je posvećena 18. rujna 1938. godine (sl. 172), a svečanost posvete je predvodio nadbiskup Alojzije Stepinac. Nadbiskup je u svojem govoru iznio koje su ga misli vodile pri odabiru natpisa za veliko crkveno zvono, a taj su govor prenijele splitske novine *Novo doba*.[739] Odlučio je u posvetni tekst na zvonu uklopiti stoljetnu svezu između Hrvata i Crkve:

> *Omnipotenti Dominatori Christo, qui per secula multa populi Croatuorum dux solus fuit, hoc signum in laudem et gloriam sempiternam. / Svemogućem Vladaru*

[734] N. N. Gradnja zavjetne crkve kralja Zvonimira kod Knina, skicu napravio Ivan Meštrović, u: *Jutarnji list*, 12.VIII.1937.
[735] Vidi: Soldo 1988: 37–38.
[736] N. N. Gradnja zavjetne crkve kod Knina u spomen na hrvatskoga kralja Zvonimira, u: *Jutarnji list*, br. 26, 14. IX.1937., Zagreb, 12.
[737] Majdančić, Lana. Crkva Naše Gospe: Biskupija kod Knina 1937.–1938., u: Jurić Šabić, Zorana (ur.). *Meštrović: otisci duše / Religiozna umjetnost Ivana Meštrovića*, Split – Pula: Arheološki muzej Istre, Muzeji Ivana Meštrovića, 2019., 116–125., 120.
[738] Soldo, Josip Ante. *Biskupija: u prigodi 50. obljetnice posvete spomen crkve Naše Gospe*, Split, 1988., 55–57.
[739] Ivan Meštrović smatrao je da bi zvona trebali nabaviti trojica hrvatskih prelata što bi simboliziralo hrvatsko jedinstvo, zagrebački nadbiskup Alojzije Stepinac i sarajevski nadbiskup Ivan Šarić odmah su pristali, no splitski biskup Kvirin Klement Bonifačić tvrdio da on nema na raspolaganju tolika sredstva pa su za treće zvono naknadno prikupljena sredstva (Soldo 1988: 50–51).

Kristu, koji je kroz mnoge vjekove bio jedini vođa hrvatskoga naroda, ovo zvono na vječnu hvalu i slavu.[740]

Umjetnik nije osobno bio prisutan na svečanosti, ali njegovu poruku prisutnima je prenio dr. Ivo Tartaglia. Mjesec dana kasnije Meštrovićeva poruka objavljena je u šibenskom listu *Katolik.*[741] Njegova nadahnuta poruka nalikovala je svećeničkoj propovijedi koja je naglašavala veličinu nauma Svevišnjega s istaknutim zazivima poput: *zazovimo, zahvalimo (njoj),*[742] *pomolimo se, ne očajavajmo i ne posumnjajmo*. Ocu provincijalu fra Grabiću se ispričao zbog nedolaska istaknuvši da je ionako svoj dio posla izvršio:

Hvala budi Bogu, ono što je bilo na meni i na Kljakoviću,[743] *to je učinjeno, koliko su i kako sredstva i vrijeme dopuštali, a sada je stvar Vaših svećenika da obavite sveti čin i bogomolju predate narodu, komu je i namijenjena. Taj čin će biti obavljen onako, kako će biti i Bogu i narodu najmilije dolaskom našega Prvosvećenika Zagrebačkog Nadbiskupa, komu neka je čast i hvala, što nam se je poslije teške bolesti tako srdačno i požrtvovno odazvao. Sve drugo ćete vi domaćini, naš Presvijetli biskup Šibenski i Vi, Oče Provincijale, uz pomoć naših franjevaca najbolje obaviti i urediti.*

Svečanost su, kako je zabilježeno u pismu, popratili najviši crkveni velikodostojnici, što dodatno naglašava ulogu Meštrovićeve crkve sagrađene na mjestu tolike povijesne simbolike. Poimence su nabrojeni u članku objavljenome u *Jutarnjem listu* na dan posvećenja crkve – metropolit i zagrebački nadbiskup Alojzije Stepinac, nadbiskup vrhbosanski Ivan E. Šarić, biskup šibenski i zadarski Jeronim Mileta, a kao predsjednički zastupnik stigao je Milutin Majer. Čitav članak himnički je intoniran, posvećenje crkve najavilo se kao jedan od najznačajnijih nacionalnih događaja:

[740] N. N. Govor nadbiskupa dra. Stepinca na jučerašnjoj posveti spomen-crkve kralja Zvonimira, u: *Novo doba,* Split, 20.9.1938.
[741] Meštrović, Ivan. Poruka Ivana Meštrovića (Prilikom posvete Zvonimirove spomen-crkve u Biskupiji kod Knina 18. IX. 1938.), u: *Katolik*, 16.10.1938., god. IX., br. 42.
[742] Pod motom *Zahvalimo njoj* priređena je 2013. godine izložba povodom 130. godišnjice rođenja Ivana Meštrovića, autorica izložbe bila je Ljiljana Čerina. Dio izložbe bila je i slika iz GMD-a, *Moja majka,* 1911., Otavice, ulje na lesonitu, inv. br. 3.
[743] Premda se kao Kljakovićev suradnik u izvedbi sliko-oslika spominjao i Frano Šimunović, koji je u to doba već bio završio svoje umjetničko školovanje, Meštrović ne navodi ni njega niti ijednog drugog suradnika u svojem pismu. Vjerojatno ih je gledao tek kao pomoćnike koji nisu imali nikakvoga udjela u autorstvu. *Reljef Krista* na pročelju isklesao je Andro Krstulović, kip *Naše Gospe* Dujam Penić, oltar i oltarnu pregradu *Pavao Bilinić* (Soldo 1988: 50–57).

U tu svetu kolijevku Hrvatstva nagnut će danas mnoštvo svijesnih sinova i kćeri Majke Hrvatske. Tisuće Hrvata pohrlit će toga svijetlog dana u narodnom hodočašću na jedno od najsvetijih mjesta hrvatske narodne povijesti, na kojem je Ivan Meštrović ovjekovječio Krista Kralja i našu u narodno ruho odjevenu „Kraljicu Hrvata"...[744]

Obojica umjetnika iskoristila su ikonografski potencijal narodnoga ruha za naglašavanje nacionalne komponente toga crkvenoga zdanja – Meštrović pri izvedbi Bogorodice za glavni oltar, a Kljaković kod likova muškarca i žene s djecom na krakovima trijumfalnoga luka. Nažalost, vjerojatno nisu bili sasvim svjesni da prenaglašavanje hrvatske simbolike u likovnoj opremi neće biti dobro prihvaćeno među prevladavajućim srpskim pravoslavnim stanovništvom toga kraja. Već na početku Druga svjetskog rata na crkvi je počinjena strašna devastacija usmjerena na uništavanje svih motiva koji su svjedočili o stoljetnoj prisutnosti Hrvata na tome području. Najgore su prošle skulpture i slike – na skulpturi *Naša Gospa* otučena je Bogorodičina glava i uništeno je tijelo Djeteta Isusa, otučen je reljef *Krista* na pročelju, Kljakovićeve freske izrešetane su metcima, a uništeni su i posvetni napisi. Metcima su probušili i zvona, ukradene su krovne kamene ploče te kamen kojim je bio popločan interijer. Nestao je i crkveni inventar. O svjesnom provođenju kulturocida skupine četničkih vojnika ponajviše svjedoči uništavanje očiju na svim prikazanim ljudskim likovima – svetačkim, povijesnim i svjetovnim.[745] Najnužniji popravci su obavljeni tijekom 1950-ih godina, oštećena kamena skulptura *Naša Gospa* prenesena je na Visovac (sl. 154, 173), a na njezino mjesto je 1966. postavljen brončani odljev (sl. 174). Freske su obnovljene 1978. godine povodom proslave 40. obljetnice gradnje crkve.[746] Nažalost crkva je stradala i u Domovinskom ratu, miniran je ulazni portal i oštećene su freske. Nova obnova provedena je 1998. godine (sl. 175, 176).[747]

[744] N. N. Hodočasnici iz svih hrvatskih krajeva pohrlit će danas na posvetu crkve „Kraljice Hrvata" u Biskupiji kod Knina, u: *Jutarnji list*, 18.IX.1939.
[745] Soldo 1988: 74; Kečkemet, Duško. *Život Ivana Meštrovića (1883.–1962.–2002.),* 2. sv., Split: Školska knjiga, 2009., 159.
[746] Kečkemet, Duško. *Život Ivana Meštrovića (1883.–1962.–2002.),* 2. sv., Zagreb: Školska knjiga, 2009., 159–161.
[747] IKA, Proslava 20. obljetnice proglašenja crkve Sv. Marije u Biskupiji kod Knina Biskupijskim svetištem, preuzeto s: https://ika.hkm.hr/novosti/proslava-20-obljetnice-proglasenja-crkve-sv-marije-u-biskupiji-kod-knina-biskupijskim-svetistem/ (19.3.2021.)

8. Književna ostavština Ivana Meštrovića: Zbirka pripovijetki *Ludi Mile*

Književna ostavština Ivana Meštrovića obuhvaća nekoliko raznorodnih djela među kojima su pjesme, drame, memoarski zapisi te pripovijetke. Kroz sva njegova literarna djela provlače se autobiografski elementi koji na određeni način nadopunjuju pojedine segmente umjetnikove biografije. Pjesma u desetercu *Vilo moja pivat mi pomaži* (1899.) posvećena fra Andriji Kačiću Miošiću odražava narodnu književnu predaju na kojoj je odrastao, u autobiografskome romanu *Vatra i opekline* (1998.) razotkriva djelić svojega bogatog ljubavnog i emotivnog života, u memoarskim zapisima *Uspomena na političke ljude i događaje* (1961.[I]; 1969.) opisuje vlastito viđenje i dioništvo u političkim zbivanjima u Europi u prvoj polovini 20. st., a u dramama *Razgovori s Michelangelom* (2007.) i esejima *Michelangelo: eseji umjetnika o umjetniku* (2010.) izražava dio svojih promišljanja o umjetničkome stvaranju.[748] Pripovijetke objedinjene pod naslovom *Ludi Mile* (1970.) dočaravaju život u Meštrovićevu rodnome kraju tijekom 19. i na početku 20. stoljeća. Premda su pisane kao književna djela u njima je dokumentirana velika količina faktografskih podataka koji upotpunjuju ili potvrđuju poznate činjenice. Premda pripovijetke imaju književne kvalitete podatne za monodisciplinarnu književnu analizu, količina uklopljenih autobiografskih i stvarnih, povijesno potvrđenih elemenata omogućuje interdisciplinarni pristup putem kojega se mogu rekonstruirati kulturološke i društvene okolnosti na početku 20. stoljeća. Vodeći se tezom Zdenka Škreba o neodvojivosti književnosti od zbiljskog konteksta jer i književno djelo nastaje u određenom sociokulturnome trenutku,[749] iz Meštrovićevih pripovijetki nastojalo se ekstrahirati stvarnosne motive koje je Meštrović svjesno i nesvjesno upisao. Za pisanje tih priča inspiriranih zavičajem odabrao je stil narodnoga pripovjedača koji posezanjem za stvarnošću želi zadobiti čitateljevo puno povjerenje te potaknuti ga da sasvim uroni u pripovjedni tekst zanemarujući granice fikcije i fakcije.

Zbirka *Ludi Mile* tiskana je posthumno, a za tisak je tekstove odabrao i pripremio umjetnikov sin Mate Meštrović. Obuhvaćena je pripovijetka *Ludi Mile* po kojoj je nazvana cijela zbirka, potom slijede *Kako je Kejo ubio svoju zvizdu*, *Maruš Ojakalo, Punoljetni Nako Gazdić* i *Pusinica.* Nije poznato precizno vrijeme njihova nastanka, no prema navodu iz jednoga Ivanova

[748] Usp. Prančević, Dalibor. Imaginarni razgovori Ivana Meštrovića, u: *Kvartal*, br. V./1, Zagreb, 2008., 34–37., 34.

[749] Car, Milka. Književnost i povijesni svijet Zdenka Škreba i teorija fikcionalnosti, u: *Umjetnost riječi*, LIII (2009), 3–4, Zagreb,153.–167., 154.

pisma upućena sinu Tvrtku može se pretpostaviti da je verzije tih priča brusio pričajući ih svojoj djeci:

> *Ti ćeš se sjećati kad smo šetali po šumici u Gstadu, da ti pričam o tipovima iz sela kako sam ih iz djetinjstva upamtio. Najprije sam ti pričao o Keji, pa sam to onda metnuo i na hartiju*[750]

Podatak da je autor sam naveo utemeljenost priča u vlastitim sjećanjima razlog je više koji opravdava pristup Meštrovićevim pripovijetkama kao hibridnim književnim oblicima koji zbog svoje rascijepljenosti između autonomnog književnog pristupa i izvanknjiževne realnosti konstantno potiču čitatelja da propituje granice fikcije i fakcije.[751]

8.1. Ludi Mile

Mile (Mihail) Kričkić čovjek je koji je svojim životom i pogledom na svijet ostavio snažan dojam na Ivana Meštrovića. Njegov je lik zabilježio na slici, u skulpturi, a likovne portrete upotpunio je i tekstualnim zapisom. Uspomena na Milu Kričkića bila je živa u narodu dok je bilo živih njegovih suvremenika. Josipa Mijić Bepina prepričala je za *Večernji list* svoja sjećanja na Milu 2005. godine i tako se ponovno aktualizirala priča o tome osobenjaku.[752] Najživlje je ostalo sjećanje na njegove proročanske nagovještaje budućih ratova i stradanja, ti strašni prozori nadolazeće budućnosti su ga i nagnali da si 1936. godine u svojoj radionici oduzme život (sl. 177, 178). Međutim, Ivanova pripovijetka zahvatila je vrijeme koje je tome prethodilo. Pripovijetka je koncipirana kao kombinacija kazivanja pripovjedača te dijaloga pripovjedača i Mile. Emotivna angažiranost pripovjedača, pretendiranje na neupitnu istinitost sadržaja premda se spominju vile i dijalozi s pokojnicima, te jednostavnija narativna razrada čine pripovijetku bližom usmenoj predaji nego pisanim književnim formama.[753] Pripovjedač se javlja u ja-formi, i premda se nigdje ne navodi imenom i prezimenom iz sadržaja se može

---

[750] Preuzeto iz uvoda u zbirku *Ludi Mile,* (ur.) Vlatko Pavletić, Zagreb: Matica hrvatska, 1970.
[751] Termin fikcija i općenito odnose fikcije i fakcije u hrvatskoj književnoj teoriji razradio je Aleksandar Flaker, a za njegovom razdiobom posegnula je i Milka Car pri razradi pojma dokumentarne književnosti, vidi Milka Car, *Uvod u dokumentarnu književnost*, Zagreb: Leykam international, 2016., 11. i 25.
[752] Krce, Stipe. Nostradamus iz Drniša, u: *Večernji list*, 12. studenog 2005., preuzeto s: https://www.vecernji.hr/vijesti/nostradamus-iz-drnisa-812482 (11.1.2021.).
[753] Usp. Vekić, Denis. Mitske i demonološke predaje u usmenoknjiževnoj teoriji: poetička obilježja i žanrovske odrednice predaje, u: *Croatica et Slavica Iadertina*, XII/I (2016), Zadar, 199–230., 205.;
Dragić, Marko. Vile u tradicijskim pričama šibenskoga i splitskog zaleđa, u: *Titius*, br. 10 (2017), 219–240.

razaznati da Ivan Meštrović literarizira samoga sebe, te nastupa kao literarni lik koji obnaša ulogu pripovjedača. Nekoliko citata potkrjepljuje tu tvrdnju:

> *Čuo sam samo da je jednom prilikom, pred većom skupinom seljaka, ispred jedne seoske krčme branio mene i jednog mog druga slikara kad su nas seljaci osuđivali da ne vjerujemo u Boga ni u njegove svece, jer ne postimo petkom i radimo i na svetkovinu.*[754]

A još je izravnija aluzija u dijelu teksta u kojem prepričava anegdotu o portretiranju Mile prigodom svojeg posjeta Drnišu godinu dana pred Prvi svjetski rat:

> *I tako mi utanačili da on dođe sutradan. Nadrljao ja nešto u bojama na jednom kartonu u dva sata, a onda zovnu Milu da se digne pa da vidi*.[755]

Taj citat ujedno je bio izvor na temelju kojega je kao datacija Meštrovićeve slike određena 1913. godina (sl. 178).[756] U tekstu ne spominje bistu (sl. 179)[757] koja je prema dostupnim izvorima nastala godinu ranije te je 1915. godine bila izložena u Victoria & Albert muzeju u Londonu. Budući da nema drugih podataka u izvorima na temelju kojih bi se te datacije osporile, slika nije prethodila skulpturi i nije nastala kao skica koja bi poslužila kao predložak već je stvorena kao neovisno umjetničko djelo.

Kroz dijalog s Milom pružena je opsežna karakterizaciju toga neobičnog čovjeka. Posežući za formom dijaloga liku Mile daje mogućnost da obrazloži svoju motivaciju za napuštanje obiteljskoga doma te objasni što ga je nagnalo da odabere lutalačko-isposnički stil života. Naglasak je stavljen na Milin odnos prema religiji, crkvenim i civilnim zakonima, na njegovo poimanje pravde te na korelacije između ovozemaljskoga i zagrobnog života. Nema spomena vizija i nagovještaja budućnosti koji su sačuvani u narodnoj memoriji, međutim opisuje njegove razgovore s mrtvima u prilikama kad je prenoćište pronalazio na groblju ili kad bi mu u stanju polusna dolazila pokojna supruga Ljubica ili grkokatolički svećenik Serafin.[758] Zanimljiv je Milin ekumenski pristup religijama s kojima je dolazio u doticaj – vlastito pravoslavlje, ženino grkokatoličanstvo te dominantno katoličanstvo na svoj priprost način objašnjava:

---

[754] Meštrović, Ivan. *Ludi Mile,* Zagreb: Matica hrvatska, 1970., 10.
[755] Isto, 15.
[756] Barbić, Vesna. *Meštrović: Drniš – Otavice*, Zagreb, 1983., 8.
[757] Književni je to moment u kojemu do izražaja dolazi spisateljska sloboda koja potvrđuje da se ne radi o golom autobiografskome iskazu već pripovijetci koja ne mora obuhvatiti sve detalje iz stvarnosti.
[758] Na popisu župnika grkokatoličke Župe Kričke od njezina osnutka 1832. pa do 1942. godine nije naveden otac Serafin, što znači da je on isključivo književni lik, vidi: Mišur, Ivo. Demografska analiza stanovništva grkokatoličke Župe Kričke, u: *Služba Božja,* 59 (2019), br. 2, 159–175., 164.

Ma kakvu treću vjeru, Bog s tobom. Nema druge ni treće, neg je jedna vjera, jedan Bog i njegov sin, jedna prečista Djevica, a ovo su dva kalendara.

A odnosu dobra i zla razjašnjava riječima:

.. razvratnost (se) uvijek boji kreposti i sveta života, i njih dvije će se boriti sve do Sudnjeg dana.[759]

Slučajno ili ne, i sam Meštrović se pri poimanju religije priklonio religijskom sinkretizmu. Izučavajući različite religije na širem svjetskom planu nastojao je doći do te zajedničke iskre koja objedinjava sva religijska učenja što je imao namjeru dočarati u ikonografskome programu kupole u obiteljskoj grobnici u Otavicama, no projekt je nažalost ostao nedovršen.[760]
U pripovijetci je Meštrović zabilježio i Milinu reakciju na portret u kojoj se očitovala njegova neobičnost i osobenjaštvo, a to je dodatno podcrtano aluzijama na vizije koje su mu dolazile:

– Ma, boga mi, učinio si mi lude oči.
– Kakve lude, Bog s tobom, Mile, pa ti si mirno stajao i gledao ukočeno u me. To još nije gotovo, Mile, izmijenit će se još toga malo po malo.
– Ma, bogami, ja ne bih na tvome mjestu ni taka više. A oči, ja ne znam al ja mogu vidit, ko sebi može u oči pogledati? Al more da su sad bile tako. Tako mora da su mi bile kad mi je ono došlo.[761]

Pri dočaravanju mjesta radnje Meštrović je posezao za stvarnim prostorima, opisivao je Petrovo polje, brinu/kanjon uz rijeku Čikolu, teško prohodnu planinu Moseć te crkvu u Gradcu koja u to doba još nije bila okružena kućama kao danas jer su sve kuće bile na većem uzvišenju, na padinama Svilaje. Opisuje podstanarski stan i svoju stanodavku kod koje je boravio u Drnišu prilikom svojega posjeta 1913. godine. Stan je bio uređen po europskoj modi što je podrazumijevalo ulaštene parkete, sagove i suvremen namještaj koji je pružao punu udobnost. Stanodavku opisuje kao emancipiranu ženu u tridesetima koja se bavila sportom, igrala tenis, vozila bicikl, a vozila je i automobil. No pored toga revno se brinula i o kućanstvu, a voljela je i koketirati s muškarcima kojima je ta intelektualka odjevena po bečkoj modi bila veoma

[759] Meštrović 1970: 18–19.
[760] Jurić Šabić, Zorana. *Dekodiranje Meštrovića: Ikonološka studija skica za dekoraciju kupole crkve Presvetog Otkupitelja u Otavicama,* Split: MIM, 2015.
[761] Meštrović 1970: 15–16.

zanimljiva.[762] Premda imena ne spominje, moguće je da se radi o gospođi Mariji Seljan Procinkijević jer je zabilježeno da su inženjer Procinkijević i gospođa među prvima koristili teniski teren sagrađen u blizini Čikole.[763] Supružnici Procinkijević te obitelj dr. Filipa Davidovića Marušića bili su stalno Meštrovićevo društvo pri njegovim prijeratnim posjetima Drnišu. Viktor Procinkijević nadgledao je tijekom 1910-ih godina gradnju Ivanove nove obiteljske kuće u Otavicama, a u pismima fra Luje Maruna je zabilježeno da je u to vrijeme trebao za Meštrovića projektirati kuću i atelijer na Kninskoj tvrđavi.[764] Na fotografijama iz fototeke Muzeja Ivana Meštrovića Marija Seljan Procinkijević zabilježena je na fotografiji snimljenoj ispred drniške općine 1906. godine s velikom skupinom ljudi među kojima su bili Ivan Meštrović te njegova rodbina i prijatelji (sl. 19), također na skupnoj fotografiji koja je nastala prilikom posjeta redakcije časopisa Duje Balavac na kojoj se našao i Mile Kričkić (sl. 20). Na fotografiji nastaloj u Otavicama za koju se neprecizno navodi datacija 1911.–1912. g., pozirali su Marija Seljan-Procinkijević, Mile Kričkić, Ruža Meštrović i umjetnikov otac Mate Meštrović odjeveni u narodne nošnje, u stavu narodnoga kola (sl. 21).[765] Pažljivo promatranje fotografija navodi na zaključak da Mili Kričkiću nije bilo mrsko poziranje pred foto-aparatom, premda je suprotna tvrdnja navedena u jednome dijelu pripovijetke,[766] no to je vjerojatno bio Meštrovićev namjerni književni postupak kojim je težio postići još snažniji dojam začudnosti pri karakterizaciji lika. Ostaje neodgovoreno pitanje bi li se njegovi prijatelji i suvremenici prepoznali u pripovijetci da je bila ranije objavljena i na koji način bi reagirali na svoje književne pandane.

U Drnišu nažalost više ne postoji kuća u kojoj je Mile Kričkić imao svoju radionicu, ali sačuvana je na fotografijama koje je Gradskome muzeju Drniš ustupio Tomislav Ožegović. Kompleks kamenih kuća nalazio se na južnome rubu današnje tržnice, a srušen je 1963. godine.[767] Mile je sahranjen na pravoslavnome groblju kod crkve sv. Đurđa (Georgija) u rodnim Kričkama (sl. 180).

---

[762] Mile je među muškarcima koji su bacili oko na nju istaknuo i *njegova kuljava/trbušata kuma* čime se aludira na liječnika Filipa D. Marušića.

[763] Rašković, Dušan. Šport u Drnišu između dva rata, u: *Povijest športa*, 22(1991), br. 91., 46–51, 50.

[764] Jurić Šabić, Zorana. *Crkva Presvetog Otkupitelja: Ivan Meštrović u zavičajnom kontekstu*, Split: MIM, 2020., 47.; Pisma Luje Maruna upućena Ivanu Meštroviću, AAM, pup, ident. br. 549 A1–A19.

[765] Fotografije su često objavljivane, a recentna objava je u knjizi: Jurić Šabić, Zorana. *Crkva Presvetog Otkupitelja: Ivan Meštrović u zavičajnom kontekstu*, Split: MIM, 2020., 34, 42–43.

[766] Meštrović 1970: 15.

[767] Sklop kuća u vlasništvu pravoslavne crkve na mjestu buduće tržnici opisao je Niko Duboković u pismu upućenome počasnom drniškom konzervatoru Nikoli Adžiji prepoznajući u njoj tradicionalnu graditeljsku baštinu s početka 19. st. vrijednu čuvanja: *Ta kuća je stara, trošna, u sušitini neugledna, pak sam promislio da je veoma vjerovatno predviđena za rušenje. Međutim čini mi se da bi srušiti tu kuću bilo šteta, i evo zašto. Ne smatram je ni umjetničkim spomenikom, ni historijskim spomenikom, ni – kako naši ljudi kažu – „starinom" (...) Ova kuća sa*

8.2. Kako je Kejo ubio svoju zvijezdu

Pripovijetka *Kako je Kejo ubio svoju zvijezdu* bila je jedna od onih koje je Meštrović prepričavao svojoj djeci želeći im dočarati nekadašnji život u svojem rodnom kraju. U tu su priču bila upletena narodna vjerovanja, praznovjerja, odnos prema Bogu i Božjoj pravdi te običaji i tradicionalni način života. Priču u početku pripovijeda kolektivni mi-pripovjedač, a kasnije preuzima ja-pripovjedač. Međutim, premda nema upliva autobiografskih elemenata, u opsežnom teksta zabilježena je velika količina podataka o načinu života ljudi petropoljskog kraja. Okosnica priče je običaj odabira djevojke koju se želi oženiti, ali bez prethodnoga dogovora s njezinom obitelji što se nazivalo *uzimanjem djevojke na ružne.* Kako djevojka ne bi ozlovoljila svoju obitelj pravila su nalagala da se uzimanje djevojke iz njezina doma izvede kao da je djevojka protiv svoje volje pošla s mladićem u njegov dom. S obzirom na to da je Jela odbila pristati na uzimanje na ružne bez prosidbe i poći s Kejom, on je zapucao iz svoje puške u prazno prema nebu, točnije zapucao je na vlastitu zvijezdu zbog čega ga je nakon toga čitav život pratila zla kob. Čin pucanja na zvijezdu ima višestruku simboliku. Predstavlja čin protiv N*eba*, tj. Svevišnjega koji ne može proći bez kazne, istodobno odražava i čovjekovo praznovjerje zbog kojega vjeruje da jedan nepromišljen čin može odrediti čitavu sudbinu pojedinca, a ujedno simbolizira i pokušaj traženja životnoga smisla kroz pokušaj detektiranja uzročno-posljedičnih veza između slobodne volje i usuda. Naslov je svojevrsna parafraza izreke *Svatko je kovač svoje sreće*, a u ovome slučaju i nesreće. Kroz pripovijetku se isprepleću narodna praznovjerja i pobožna pokornost Božjem naumu. Neimenovani pripovjedni lik uspostavlja dijalog s Kejom što je tipičan postupak za usmenu predaju kojim se nastoji fingirati autentičnost kazivanog sadržaja.[768] Prijepis Meštrovićeve pripovijetke u dvije bilježnice bio je sačuvan i u ostavštini Đorđa Miliše u privatnoj ostavštini jedne šibenske obitelji. Ostavštinu je na uvid početkom 2000-ih dobio novinar Stanko Ferić te je zajedno s tadašnjim ravnateljem Gradskog muzeja Drniš alarmirao Državni arhiv u Zagrebu koji je građu zbog iznimne vrijednosti otkupio.[769] Među prijepisima pronađen je i nepotpisan crtež koji prikazuje Keju (sl.

svojom formom slova T, simpatičnom balaturom sa vanjske strane prema kancelariji Svilaje i pokrivena strehom iznad ulaznih vratiju sa unutarnje strane (...), u: Pismo Nike Dubokovića Nadalinija upućeno Nikoli Adžiji, 4.1.1954. g., Arhiv GMD.

[768] Predaja kao narativni konstrukt jednostavne je strukture, primitivnijeg je karaktera od bajke, a sadržajno pretendira na istinu iako se sadržaj kosi s realnošću i mogućim, usp. Bošković Stulli, Maja (pred.), *Narodne pripovijetke,* Zagreb, Matica hrvatska,1963.,11.

[769] Ostavština Đorđa Miliše koja je uključivala skice, pjesme i drugu privatnu građu Tvrtka Meštrovića pronađena je kod Gjacinte Matiazzi koja je bila posljednji izdanak te poznate šibenske obitelji i kao takva posljednja izvorna

181) koji je po svemu sudeći nacrtao Tvrtko Meštrović budući da je Đorđe Miliša u svojem privatnome arhivu sačuvao mnogo toga od Meštrovićeva sina[770] (sl. 182a, b, c, d).

8.3. Maruš Ojkalo

Priča *Maruš Ojkalo* obuhvatila je život Marka Rakotića, najmlađeg sina u jednoj pravoslavnoj obitelji poznatoj po nagloj ćudi i gizdavosti.[771] Marku je nadimak Maruš došao od imena, a Ojkalo od toga što je volio zapjevati pjesme o hajducima i ratovanjima s Turcima prilikom čega bi pjevao o Ivanu Senjaninu, Ličaninu od Orašca, Tali i Muji od Udbine.[772] Kroz opis obiteljskih odnosa u njihovoj zajednici može se iščitati da se poštovalo prvenstvo starijih što se vidi u običaju da je najstariji član obitelji obnašao ulogu starješine koji je vodio glavnu riječ u domaćinstvu. Žene su bile podložne svojim muževima, no mlađi članovi obitelji veoma su poštovali majku, odnosno snahe svekrvu. Kad su mlađe generacije stasale, skromna imanja bilo je teško razdijeliti pa se često jedna obitelj morala izdvojiti u zasebno domaćinstvo koje bi se uspjelo kupiti novcem priskrbljenim od prodaje blaga koje bi u razdiobi dobili. Podrobnijoj karakterizaciji likova i opisu međuljudskih odnosa pridonijele su brojne uzrečice:

- *Namjerio se rogat na bakovita.*[773]
- *Svaki pijevac nađe svoga orla.*
- *Koja tikva iđe često po vodu, konačno se i razlupa.*
- *Nisu mu jarići u staji.*[774]
- *Sirotinja ne nosi, nego prosi.*

U nekoliko navrata opisuje se tradicionalan odnos muža i žene koji se smatrao dobrim i kvalitetnim ukoliko muž nije dizao ruku na ženu, te ukoliko je držao do osnovnih životnih

nositeljica grba i plemićke titule obitelji Mattiazzi. Od početka 2000-ih postala je dio fonda Državnog arhiva u Zagrebu.

[770] Podatke o pronađenoj građi, skenirane rukopise i crtež ustupio na korištenje Stanko Ferić u listopadu 2022. g.

[771] U pripovijetkama se pravoslavci nazivaju rkači, a katolici bunjevci. Međutim, nema razlike u životnim načelima, načinu života i rada, te u patrijarhalnom ustrojstvu obiteljskih zajednica u kojima se poštivala i hijerarhija uspostavljena po starosti. Društveno je to uređenje u kojem je stasao Ivan Meštrović.

[772] Meštrović 1970: 251.

[773] bakovit, prid. – koji ima osobine bika, bikovit, neuškopljen.

[774] Druge varijante te izreke su *Nisu mu sve koze na broju*, čime se misli na smanjenu mentalnu ubrojivost i mogućnost prosuđivanja.

uvjeta, a to je da imaju krov nad glavom, da su siti i dobro/prikladno odjeveni.[775] Taj je odnos opisan kroz nekoliko narodnih izreka.

- *Bršljan se vije oko drveta, a ne drvo oko bršljana.*
- *Poznat ćeš ženi po licu kakav joj je čoek, a čoeku po košulji kakva mu je žena.*
- *Ne pušta ni pijevac kokoš da ona kukuriječe.*
- *Kakav bi to čoek bio kome bi žena zapovijedala.*

Narodne uzrečice su u malo riječi sažele narodne mudrosti, svjetonazor i društvena načela. Posežući za njima Meštrović je autentičnije opisao svoj rodni kraj i ljude. Oprečno tome u dalekome svijetu već su neka nova načela uzimala maha. Kad se Marušev sin Niko vratio iz Amerike, opisivao je ocu da su tamo sasvim drugačije ustrojeni muško-ženski odnosi, objasnivši to riječi:

Ondje su svi zakoni za žene napravljeni. One zapovijedaju, a ljudi slušaju.[776]

Niko je odlaskom u Ameriku doživio pravi sraz svjetova, život i običaji na koje je naviknuo u svojem selu razlikovali su se u svakom segmentu od onoga što je iskusio u Americi. Premda Niko odlazi u Ameriku kao siromah i jednakoga imovinskog stanja se vraća u svoj rodni kraj, iz njegovih riječi mogu se iščitati natruhe Meštrovićeva vlastita doživljaja velikih gradova u mladosti. Vjerojatno je dolaskom u Beč proživio gotov jednak kulturološki šok. Osim u svjetonazorima i životnome stilu, razlika između seljana i građana bila je očigledna već na prvu po njihovoj odjeći. Seoska odjeća je bila šivana od znatno grubljeg materijala (sukna) prikladnijega za obavljanje poljoprivrednih radova, a umjesto gospodskih šešira nosili su crvene kape obrubljene vezom od crnoga konca koju je i Meštrović imao na glavi na prvim foto-portretima na kojima je zabilježen. No, za razliku od njegova književnoga lika Nike koji je ostao u rascjepu tih dvaju svjetova, Ivan se je ipak brzo prilagodio suvremenome (vele)gradskome životu. Pri kasnijim posjetima rodnome kraju vjerojatno su se i njemu u glavi motale misli koje je pripisao Niki po povratku iz Amerike:

Međutim, sada, kad se vratio, ne samo da mu se sve pričinjalo sitno, manje, nego ni izdaleka slično onome kako se činilo prije nego je otišao. Nekako su mu i ljudi bili drugačiji. Sad su mu se činili nekako siromašniji i neveseliji.[777]

[775] Meštrović 1970: 260.
[776] Meštrović 1970: 330.
[777] Meštrović 1970: 275.

Suptilno je upleo autobiografski detalj i prilikom opisa Nikina dolaska u Šibenik u kojem je želio vidjeti katedralu prije nego zaplovi preko oceana. Katedrala sv. Jakova na njega je ostavila dojam najljepše građevine koju je vidio u životu, a grad mu se činio kao da su ga vile sagradile.[778] Na sličan je način katedralu doživio sam Ivan Meštrović kad ga je otac krajem 19. st. doveo u Šibenik.[779]

8.4. Punoljetni Nako Gazdić

Pripovijetka je utemeljena na životima boljestojećih drniških obitelji na prijelazu iz 19. u 20. stoljeće. Članovi obitelj Gazdić glavni su protagonisti radnje. Prezime nije utemeljeno na stvarnim, postojećim prezimenima u Drniškome kraju,[780] već se radi o ironičnoj asocijaciji na riječ *gazda* budući da su članovi obitelji pa i šire rodbine imali značajan udio u gospodarstvu, sudstvu i politici. Oni pripadnici društva koji nisu potjecali iz viđenijih građanskih obitelji društveni ugled su mogli steći ženidbom sa ženom koja je potjecala iz plemenita roda, takav je bio slučaj s Nakinim ocem Paškom:

> *A onda, kad je počeo da se udvara, pogodio je, kao slučajno, baš na Nakića sestru, koja nije bila ni hitra ni lijepa, ali je bila iz najviđenije kuće u gradu. Brat joj je bio načelnik,[781] dvije sestre udate za prve ljude u gradu,[782] i čim se njome oženio, bila*

[778] Isto, 274.
[779] Ivanova kći Marica Meštrović pišući očevu biografiju opisala je njegov posjet Šibeniku kao sudbinski trenutak u kojemu je gledajući svu tu baštinu ugrađenu u kamene kuće i ulice osvijestio svoju umjetničku sudbinu, vidi: Meštrović, Maria. *Život i djelo Ivana Meštrovića*, Zagreb: Matica hrvatska, 2011., 19.
[780] Da je prezime općenito postojalo u drniškome kraju svjedoči natuknica u knjizi *Ko je ko u Jugoslaviji* u kojoj je spomenut Ante Gazdić za kojega piše da je rođen oko Drniša 1878. godine, te je u Sjevernoj Americi u Pittsburghu bio predsjednik Bratske Hrvatske Zajednice, u: Sudarski Red, Đorđe. *Ko je ko u Jugoslaviji*, Novi sad, 1987., 37.
[781] Marko Nakić (1841.–1900.) bio je načelnik od 1875. do 1900. g. Ivan Meštrović izradio je reljef s njegovim portretom 1910. g. U Zbirci Ivana Meštrovića u Gradskom muzeju Drniš dva su primjerka (inv. br. GMD 11, inv. br. GMD 555.) jer je 1980-ih prema reljefu iz obiteljskog vlasništva odljeven novi za muzej, a nasljednici su 2000-ih i svoj primjerak ustupili muzeju.
[782] Pašanci (muževi ženinih sestara) Paška Skelina bili su sudac Buzolić i Divnić koji je završio medicinu u Padovi. Fra Karlo Kosor u svojem pregledu spominje dr. Jeru Buzolića kao suradnika Hrvatskoga starinarskog društava u Kninu te kao prvoga predsjednika uprave Hrvatske čitaonice koja je 1878. godine naslijedila Slavjansku narodnu čitaonicu, u: Kosor, Karlo. Drniš u ogledalu tiska za hrvatskog narodnog preporoda u Dalmaciji: 1860.–1921., u: *Povijest Drniške krajine*, Split, 1995., 273–410, 310, 381–382. U obiteljskome stablu obitelji Divnić naveden je kirurg Melkior Divnić (1818.–1903.) koji je bio veleposjednik u drniškome kraju, također je kao predstavnik autonomaške političke stranke bio je načelnik Drniša od 1861. do 1865. te zastupnik u kuriji vanjskih općina Drniš, Knin, Vrlika. Od proljeća 1863. g. bio je i zastupnik u Carevinskom vijeću u Beču (Divnić, u. Hrvatski biografski leksikon, s: http://hbl.lzmk.hr/clanak.aspx?id=4862, (19.1.2021.). Osnovni podaci o političkim mandatima

su mu pokrivena leđa i zaklonjeni bokovi i svako ga je gledao kao da se tu rodio i da je među prvima.[783]

Čak su momci i djevojke koji su bili kod takvih obitelji na službi morali biti prikladno odjeveni. Kroz opis momka na službi kod Gazdića detaljno je opisana muška nošnja drniškoga kraja:

A i sam Mijo se tako rekuć sjao i bilo je na njemu sve novo od glave do pete. Ono naše težačko odijelo s tamnoplavim osnovnim tonom, s crvenim pojasom i sa svijetlocrvenim gustim kitama po tamnosmeđem kaparanu, te sa dva reda gustih puceta, spletenih od srebrene žice niz prsa. Svako puce je bilo kao srednja kruška. Već su ga ljudi i po tom poznavali i okretali se za njim šapćući „ono je Gazdića" momak. U znak žalosti za gospodarom, Mijo je sad izvrnuo crvenu kapu naopako, tako da je samo donji rub bio crven oko tamne postave.[784]

Povijesne osobe poslužile su za gradnju konteksta priče i konstrukciju obiteljskoga stabla proznih likova. Paško Gazdić, drniški veleposjednik, vlasnik nekoliko trgovina, kuća i mlinica jednoga je dana nenadano odlučio počiniti samoubojstvo skučivši s prozora u potkrovlju vlastite kuće. Nakon njega ulogu starješine imanja preuzeo je sin Natko Gazdić koji je nadimak dobio prema ujaku Marku Nakiću. Kad se spomenuta imena dovedu u vezu sa stvarnim imenima, moguće je iščitati da je obitelj Gazdić iz pripovijetke zapravo obitelj Skelin.[785] Paško Gazdić je Paško Skelin (sl. 183),[786] njegov *pašanac* bio je dr. Jere Buzolić,[787] a žena Mara porijeklom iz obitelji Nakić (sl. 184, 185). Slijedom toga, Nako Gazdić bio je Giovannin (Ivan) Skelin, drniški gradonačelnik i veleposjednik, koji je imao udjela u školovanju Ivana Meštrovića, a kasnije je postao i obiteljski prijatelj. Opis Nake po povratku iz Graza nalikuje Ivanu Skelinu na fotografijama u fondu GMD-a (sl. 186):

Melkiora Divnića dostupni su i na internetskoj stranici austrijskog Parlamenta, https://www.parlament.gv.at/WWER/PARL/J1848/Difnico.shtml (19.1.2021.)

[783] Meštrović 1970: 314.

[784] Isto, 317.

[785] Nije pronađena potvrda u pregledanoj arhivskoj građi jesu li možda ljudi drniškoga kraja Skelinima nadjenuli nadimak Gazdić s obzirom na količinu posjeda koje su imali u svojem vlasništvu ili je to ipak vlastita Meštrovićeva konstrukcija kako bi izbjegao spominjanje njihova prezimena.

[786] Paško Skelin uistinu je skončao život počinivši samoubojstvo 1894. godine.

[787] Lukrecija Benković-Duboković, unuka Giovannina (Ivana) Skelina poklonila je GMD-u crno-bijele fotografije svoje prabake i pradjeda, Mare Skelin rođene Nakić-Vojnović i Paška Skelina, uokvirene u ovalni okvir. Na poleđini Paškove slike rukopisno je navedeno tko je portretiran, njihove godine života i smrti uz napomenu da je izvršio samoubojstvo te je uz to dodana fotokopija novinskog isječka s izrazom sućuti objavljenoga u *Narodnome listu* (18.VII.1894. g.) (sl. 183, 184).

On se tamo u Gracu, na njemački način trenirao, pa je čak donio i jedan mali „šmis“[788] na svome gojaznom i crvenom obrazu (…)[789]

Pružena je sažeta povijest obitelji Nakić koja seže još u doba ratovanja s Osmanskim Carstvom te lokacija njihove kuće (sl. 187):

Nakića je kuća bila, pored Radnića i Plenkovića, najstarija i najviđenija u našem gradu, tim trima kućama pripadalo je u stari zeman, kad su Turci istjerani, tako rekuć sve što je u gradu i gotovo sve polje ispod grada. Kad su Radnići izumrli, tj. utrlo im se ime u tanku lozu, jedini su Nakići ostali kao pravi „kolinovići[790]*“. Njihov je šukundjed vojevao s Turcima… Njegova stara kula stoji i danas na najizdignutijem dijelu grada, koju je sagradio kad je postao providur.*[791]

Viđenije obitelji kao vlasnici trgovina, mlinova i zemlje bile su nositelji gospodarstva, no ujedno su bili i nositelji političkoga života grada. Suprotstavljene su bile tri struje – autonomaši/talijanaši, narodnjaci i pravaši. Difnico je kao autonomaški (kolok. *tolomaški*) predstavnik bio poslan u Drniš da bi se borio na izborima za načelničko mjesto, a suprotstavljeni kandidat bio mu je pašanac Marko Nakić kao gorljivi Hrvat i predstavnik narodnjaka. Marko Nakić bio je biran za načelnika u nekoliko mandata, a njega je naslijedio nećak Markica. U doba kada se rasplamsala hrvatsko-srpska koalicija u Zagrebu, te kad braća Radić osnivaju Hrvatsku seljačku stranku Nako Gazdić se odlučio politički aktivirati i kao miljenik težaka uspijeva postati načelnik.[792] Političko opredjeljenje Nako je nastojao pokazati i svojim *poseljačenim* životnim stilom, uređenjem stambenog prostora i načinom odijevanja. Opreka tih dvaju opredjeljenja očituje se i u promišljanju Rite, kćeri lokanoga trgovca, o suprotnostima između Ivana Divnića i Nake:

Mrzim ja sve to njihovo gospodstvo i lažnu finoću. Voljela bih poći za nekog Hrvata, makar bio nezgrapno „murle“, kao onaj Gazdić. … Što bi ga i ljubila kad

[788] šmis, m. – brk, brčići.
[789] Meštrović 1970: 321.
[790] kolinović, koljenovi, m. – onaj koji je od stara koljena, od dobra roda (bez obzira na stalež).
[791] Meštrović 1970: 317–318.
[792] U pripovijetci su kao drniški načelnici spomenuti dr. (Ivan) Buić koji je odstupio, a na njegovo mjesto došao Rade Grubišić – lokalni trgovac pripadnik Narodnjačke stranke čiji je brat Jere bio pravaš pa su se pomirile te dvije suprotstavljene struje. Međutim u pripovijetci nisu jasno određene vremenske odrednice njihovih mandata. Premda se u tekstu Skelinovo načelnikovanje proteže i tijekom Prvoga svjetskog rata, stvarne činjenice se razlikuju. Naime Rade Grubišić mjesto načelnika je preuzeo 1912. godine te je potvrđen i na izborima 1913. g., vidi: Kosor, Karlo. Drniš: 1800.–1921., u: *Povijest Drniške krajine*, Split, 1995., 338–339.

se nalicka i previja, kao žensko i hladi lepezicom. Takvih bi mogao grabljama nakupiti u Italiji.[793]

Izgled Nakina domaćinstva opisan je prilikom prvoga dolaska njegove supruge:

Ona kod Nake nije našla kuću sa gospodskom fasadom, ali je iznutra bila prostrana i uređena sa svom tada mogućom udobnošću, sa skupim namještajem pa čak i sa perzijskim sagovima. Inače je u kući bilo svega obilja, kakva ona u očevoj kući nije vidjela.[794] *Ta udobnost i obilje u kući bilo joj je sve što je našla, i neki gospodski život je mogla voditi samo unutar zidova kuće, dok je ostala sredina bila malograđanska i upola težačka.*[795]

Nako je svoj životni stil prilagođavao onome što je on smatrao narodnim i težačkim:

Ja živim po svoju od zemlje i od težaka, sa zemljom i sa težakom, a ti živi po svoju i kad ti što usfali da živiš po svoju, a ti mi samo reci, ja ću ti nabaviti.“ Možda ga je na ovo njegovo „seljačenje“ raškalo i ženino držanje, jer ona, koliko se god htjela prilagoditi njemu, toliko je u kući htjela zadržati gospodski red, osobito ako su bili gosti.[796]

Ali njegova je supruga ipak je uočavala neke razlike u odnosu na prave seljake:

Međutim se vidjelo da je domaćica u sebi uspoređivala one seljake i ovu „učenu gospodu“, pa je po svom intimnom uvjerenju nalazila više gospodstva kod seljaka, koji se nisu pogospodili, nego kod ovih pogospođenih, kako po načinu kako su jeli, tako i po količini koju su uzimali… Pitala se tako u sebi, „kad moj Nako kaže da je seljak, i da hoće da se vlada po seljačku, zašto se onda ne vlada ovako skladno, kao ovi seljaci“.[797]

[793] Meštrović 1970: 330.
[794] Nako Gazdić oženio je *koljenovićku* iz Zadra, a supruga Ivana Skelina bila je *contesa* Mina de Grisogono iz Splita, pripadnica najstarije aristokratske obitelji u Dalmaciji, kći Elvire pl. Nakić Vojnović i Josipa de Grisogono, vidi: http://webcache.googleusercontent.com/search?q=cache:UXMNyu7u7z0J:www.nikodubokovic.com/roski_slap_vlasnici.html+&cd=2&hl=hr&ct=clnk&gl=hr&client=firefox-b-d (24.1.2021.)
[795] Meštrović 1970: 334.
[796] Isto, 353.
[797] Isto, 355.

Njegova imitacija seljačkoga načina ponašanja prelazila je u grotesku. Istinsku intenciju toga najbolje odražava rečenica kojom je sažeo samoga sebe ušavši blatnjav na fini sag:

(…) *nije ovo za prkos njoj (supruzi), nego gospodstvu.*[798]

Nako ipak nije beskompromisno inzistirao na kršenju odjevnih normi, kao načelnik ipak je odjeću prilagodio novoj funkciji te se je u svim situacija odijevao onako kako je bilo prikladno:

Za te službene kontakte morao se naravno i bolje obući, osobito ako je valjalo ići u Zadar. (...) premda se u propisnom odijelu osjećao kao u gvozdenoj košulji.[799]

Svečana narodna nošnja bila je prikladna za stanovnike sela u posebnim prigodama, primjerice pri nesuđenome dolasku predstavnika carske kuće bilo je naloženo da pozvani građani moraju biti odjeveni u svečano građansko odijelo ili narodnu nošnju. No dolaskom Prvoga svjetskog rata nastupila je opća neimaština, zbog manjka muške radne snage smanjili su se prinosi, a opća neimaština bila je jedan od glavnih razlog promjena u stilu odijevanja:

Žene, koje su se sad morale dati na muški posao u polju, nisu više mogle ni presti, ni tkati, ni šiti, tako da su morale kupovati kojekakve krpe da se obuku, i mjesto da su oblačile svoje stare, trajne i lijepe nošnje, koje su tako lijepo pristajale našoj krajini, sad su se obukle u neke kupljene krpe u kojima su se pričinjale kao aveti, a krpe su trajale po koji mjesec, a onda baci i gledaj da nabaviš druge.[800]

Simbolično je zamjena narodne nošnje suvremenijim ruhom odražavala sveopću promjenu životnoga stila i strelovit pad životnoga standarda. Premda bi se na prvu ta promjena mogla tumačiti kao hvatanje koraka sa suvremenom Europom, dogodilo baš suprotno – osiromašilo je i seosko i gradsko stanovništvo. Gospodarski uzlet koji se događao na prijelazu stoljeća naglo je prekinut. Drniško stanovništvo toga ratnoga i poslijeratnoga doba zasigurno ne bi imalo ekonomskoga potencijala školovati nekoga poput Ivana Meštrovića.

Simpatično je i u ovu pripovijetku uvrstio kuma i prijatelja dr. Filipa D. Marušića, ne spominjući ga imenom, već opisno kao *lokalnog doktora velike trbušine*, istaknuvši velik trbuh i gurmanstvo kao prepoznatljive karakteristike. Dok pripovjedni glas pripada sveznajućem pripovjedaču, uvođenjem u fabulu neimenovanoga Nakina prijatelja, Meštrović je literarizirao

[798] Isto, 354.
[799] Isto, 358.
[800] Isto, 384.

i samoga sebe. Nakin prijatelj naznačen inicijalom M. posvjedočio je razgovoru dvojice ljudi bliskih načelniku Naki koji su planirali pokušati likvidirati predstavnika carske kuće:

> *Prije nego uđe mora prijeći preko mosta, a most nije širok nego pet metara. Tu će ga dočekati dvojica, koji će predvoditi obližnje seljake da mu manifestiraju na način da će morati kola stati, a oni će onda učiniti svoje. Ako bi, po kom vragu, njima umaka, ja sam tajnik, a ovaj je općinski vijećnik i moramo biti uz načelnika, pa ću onda ja iz pištolja, ili on sa nožem. On je mesar, pravi obrtnik. Kad ni to ne bi uspjelo, što je teško vjerovati, on ne može iz grada pobjeć nego jednom cestom, a tu će čekat dva prije okuke, a dva iza nje.*[801]

Kad su urotnici primijetili da ih je gospodin M. slušao izdaleka, shvativši o kome se radi odahnuli su smatrajući da dijele iste stavove. No, dalje u razgovoru dao im je do znanja da ne želi ni na koji način imati udjela u napadu koji planiraju izvesti, a postaje jasno da u planove nije upućen niti načelnik. Premda je bio u velikoj dilemi da l' da pogazi riječ i upozori Naku što spremaju naivni prosvjednici jer bi i on mogao snositi političke posljedice takvoga čina, odlučio je šutjeti te iz Drniša otići u Split. Nekoliko dana kasnije od samoga Nake je saznao da je srećom *onaj* odgodio putovanje. Da je *onaj* zapravo Franjo Ferdinand[802] postalo je jasno u ostatku teksta u kojem se aludira na atentat počinjen u Sarajevu:

> *Iduće je godine „onaj" izgubio glavu na drugom putovanju za manevre i Nako je u sebi mislio da mu je to bilo suđeno, te je osjećao neko olakšanje u sebi, kao neki obzir sudbine prema njemu, što onaj nije prošle godine naišao u njegov gradić. Međutim je malo za tim došao rat „da se kazni krivce" i uguši u početku buntovni duh protiv carevine i kraljevine Njegova Carskog i Kraljevskog Apoštolskog Veličanstva. Dakako da je i Naki bilo teško, jer ma koliko da je njegova općina bila neznatna, udaljena i zabačena, i sastojala se od devedeset posto težaka, ipak su i*

[801] Meštrović 1970: 378.

[802] O uroti koja se spremala u Drnišu pisao je i Stanko Ferić pronašavši opis planirane akcije u pismu Đorđa Miliše napisanome 1958. godine Josipu Brozu Titu. Opisuje kako je skupina nacionalističke omladine, među kojima su glavni protagonisti bili Vladimir Čerina i Augustin Ujević, planirala atentat na nadvojvodu Franju Ferdinanda kod Drniša 1913. godine. S planovima je bio upoznat i Ivan Meštrović koji je tada boravio u Drnišu. Međutim, nadvojvodin put u Dalmaciju je otkazan i planovi su propali. Prijepis pisma na uvid je dao Stanko Ferić, a o tome je pisao u: Ferić, Stanko. 100. obljetnica Prvog svjetskog rata (1914.–2014.): Ljene šibenske priče iz Prvoga svjetskog rata, u: *Šibenik*, br. 22, 2014., 19.
Uzevši u obzir Milišino pismo postaje neupitno da je gospodin M sam Ivan Meštrović, a kroz pripovijetku je prilično sigurno želio ostaviti pisanu zabilježbu svojega protivnog stava prema planiranome ubojstvu zbog nemoralnosti samoga čina te neizvjesnosti o budućem odvijanju stvari nakon takvoga događaja. Ubojstvo austrougarskog prijestolonasljednika iz zasjede nije smatrao prikladnim načinom rješavanja hrvatske državne i političke pozicije.

do nje doprle najstrože mjere, koje je za svoju obranu poduzela vlada „Njegova Apoštolskog Veličanstva". Hapsilo se, zatvaralo i deportiralo ljude bez obzira na stalež, i to ne samo one koji su ma čim pokazali da su protiv države, nego i one za koje je bilo sumnje da bi mogli biti u tim idejama. Dokaza za to je bilo dovoljno: Svi oni koji su se radovali i manifestirali balkanskim pobjedama nad Turcima, svi oni koji su tražili ujedinjenje Dalmacije sa Hrvatskom i Bosnom, te napokon svi oni koji su bili protiv Njemaca i Mađara, stupova monarhije. (...) Iznimku su pravili stranci, činovnici, i pokoji domaći, te žandari i financi, ali se nije moglo potpuno vjerovati ni ovim potonjima, ako su bili domaćeg porijekla. Cijeli narod se, dakako nije moglo zatvoriti, nego samo one koje se smatralo za opasne „kolovođe", a ove druge gledat da ih se u što većem broju strpa u vojsku i pošalje u prve redove na fronti, da se njihov „ratnički nagon" pojačava pjesmama o junačkim podvizima i dijeljenjem kolajni.[803]

Prethodni citat bio bi veoma maštovita literarna konstrukcija da sličan opis nije pronađen u pismu Đorđa Miliše[804] upućenome Titu 1958. godine koji potvrđuje da je uistinu skupina mladih aktivista planirala izvršiti atentat na Franju Ferdinanda u Drnišu 1913. godine. Da su uspjeli u takvome naumu, vjerojatno bi se početak Prvoga svjetskoga rata računao od *Atentata u Drnišu*. U nastavku slijedi ulomak opsežnog pisma[805] u kojem se opisuje planirana urota:

Razgovarajući sa sinom Ivana Meštrovića o tome, jer je i njegov otac vrlo aktivno sudjelovao tada u Narodnom pokretu, pa čak se i istako svojim veleizdajničkim radom protiv Austro. Ugarske Monarhije, primio sam od njega 17. II. 1958. iz Amerike ovu kratku obavijest:

[803] Iz opisa ratnih događanja jasno je da pripovijetka nastaje nakon Prvoga svjetskog rata što omogućuje posezanje za *naknadnom pameću* pri zauzimanju stava prema svrsihodnosti otvorenoga napada na Monarhiju (1970: 386).
[804] Đorđe Miliša (Drniš, 1896. – Šibenik, 1973.) rodio se 1896. godine u Drnišu kao Jure Miliša. Kao uvjereni komunist jugoslavenizirao je, tj. točnije posrbio je svoje ime Jure u srpsko-pravoslavno Đorđe. Prije Drugoga svjetskog rata bio je novinar u zagrebačkim *Novostima*. Do napada Njemačke na Sovjetski Savez 22. lipnja 1941. godine slobodno je radio u Zagrebu, a kasnije su ga vlasti Nezavisne Države Hrvatske uhitile i nakon nekoliko mjeseci prebacile u Sabirni logor Jasenovac. Nedugo nakon što je završio Drugi svjetski rat Jure Đorđe Miliša napisao je i objavio knjigu *U mučilištu-paklu Jasenovac* i u njoj je detaljno opisao svoje logoraško iskustvo. Ondašnje komunističke vlasti knjigu su sudski zabranile;
izvor: https://hr.wikipedia.org/wiki/%C4%90or%C4%91e_Mili%C5%A1a (21.1.2021.)
[805] Pismo je naslovljeno na druga predsjednika F.N.R. Jugoslavije Josipa Broza – Tita, a piše ga Đorđe Miliša u Zagrebu 11. VI. 1958. godine. Zaprimni pečat predsjedničkog ureda (kancelarije) s brojem 642/1 i datumom 30. XII. 1958. g. dokazuje da je pismo uistinu bilo poslano. Preslik pisma na uvid dao je Stanko Ferić, novinar-istraživač.

„Pričao mi je tata i o Čerini, koji je bio jedan od glavnih organizatora atentata na Ferdinanda, kad je ovaj trebao godinu dana prije Sarajeva da dođe u Drniš i Šibenik“.

Na to sam napisao 25.II.1958.: „Molim, pitajte Vašeg dobrog tatu, da li mu je i sam Čerina pričao o svom sudjelovanju u atentatu na Ferdinanda, jer je to vrlo važno za našu političku historiju.“

Odgovor pod datumom 4.II.1958. je ovaj:

„Kad je Ferdinand trebao doći u Dalmaciju, tada tata je baš bio u Drnišu i čuo da su mu odlučili postaviti zasjedu na mostu ispred Drniša, na cesti što vodi iz Knina, a ako tamo ne uspije, da će ga probosti sam tajnik Drniške općine (presjednik je bio „Nako“ Skelin), a ako ni to ne uspije, da ga u Šibeniku čekaju još neki. Tata naravno u principu nije odobravao takve terorističke metode, te je odmah otputovao u Split. Kad mu je vlak stao u Perkoviću, upravo je naišao vlak iz Šibenika i iz njega iskočio Čerina[806] *te će tati na brzinu reći, da je baš išao u Drniš, da ga upozori da se udalji, jer da spremaju atentat. Još reče, ako ne uspije u Drnišu, da će ga on (Čerina) i još neki dočekati u Šibeniku: „Ne će nam umaći, ni živ otić iz Dalmacije“, rekao je na kraju Čerina i uskočio u vlak za Drniš, a tata produžio za Split.*

Međutim je Ferdinand u zadnji čas otkazao putovanje u Dalmatinsku Hrvatsku.

Iz zabilježene komunikacije između Tvrtka Meštrovića i Đ. Miliše potvrđeno je da je Ivanu (Đovaninu) Skelinu nadimak bio Nako. Pripovijetka se gotovo može preimenovati u *Uspomene na drniške političke ljude i događaje* jer količina dokumentarnosti nadilazi količinu fiktivnih elemenata. Izbjegavanje spominjanja nekih imena, pa i svojega vlastitog upućuje na još prisutan strah od mogućih posljedica mladenačke ishitrenosti i gorljivog političkog aktivizma koji samo spletom okolnosti nije prešao u politički terorizam.[807]

Svijet o kojem Ivan Meštrović piše zabilježen je i na nekoliko fotografija iz obiteljskog albuma obitelji Skelin koje se čuvaju u fondu Gradskog muzeja Drniš. Uokvirene portrete Mare i Paška Nakića nakon Domovinskog rata muzeju je uručila Lukrecija Benković Duboković, unuka Ivana Skelina. U fondu je i fotografija na kojoj Mara pozira sa svoje troje djece koja su još u

[806] U pripovijetci je naveden kao *neki omladinac koji je studirao u Švicarskoj* (Meštrović 1970: 381).

[807] Moguće je problematizirati bi li sam Ivan Meštrović za života dozvolio objavljivanje pripovijetke s obzirom na količinu iznesenih stvarnih događaja i osobnih sjećanja.

dječjoj dobi, te slika na kojoj Ivan Skelin kao mladić prepoznatljive oštre kose i tankih brkova pozira uz oca Paška Skelina. Na tim fotografijama osim portreta obitelji Skelin može se vidjeti i građanski stil odijevanja s kraja 19. stoljeća (sl. 183–186). Obiteljska kuća nalazila se u samome središtu grada, jedan dio zahvaćen je na razglednici s početka 20. stoljeća (sl. 187). Radilo se o združenom nizu nekoliko objekata, a u jednome od njih bio je stan i ordinacija liječnika Filipa D. Marušića.[808]

Pripovijetka je obuhvatila period koji se proteže od druge polovice 19. stoljeća pa do Prvoga svjetskog rata i pružila je slojevit prikaz života drniških građanskih obitelji. Te su obitelji moderirale sve sfere gradskoga života s obzirom na to da su imale u vlasništvu velik dio obradivih površina te gospodarskih objekata, a kao školovaniji i viđeniji pripadnici društva bili su birani na političke funkcije. Seosko stanovništvo ima sporednu ulogu i kroz pripovijetku se uglavnom spominje zbirno, kao koherentna skupina koja svoje stavove izriče kroz različite narodne mudrosti. Za pobliže pojašnjavanje odnosa seoskog stanovništva prema Naki koji se čak zaduživao zbog ulaganja u unaprjeđivanje poljoprivrednih gospodarstva u kojima je imao udjela poslužile su izreke:

- *Tko je zadužen, taj je naružen.*
- *Ko je dužan, i na Božić je tužan.*
- *Ko je previše za drugoga, ta u zadnje nije ni za sebe ni za drugoga.*
- *Ko ne plete kotac ko mu i otac, taj se u zadnje mora naći i bez njega.*

Nezadovoljnici njegovim načinom vođenja Općine Drniš posezali su za sljedećim izrekama:

- *Svaki je jednak kad se popne gore.*
- *Svaka metla s početka dobro mete.*

8.5. Pusinica

Pripovijetka Pusinica posvećena je Manduši Pletikosi koja se s Miljevaca udala u Polje[809] za Matu Bojčića zvanoga Puso Ćuk. Pripovijedana je u formi sveznajućeg pripovjedača, radnja se odvija na području od Petrova polja do Miljevaca, a kao topografske odrednice kojim se detaljnije dočarava prostor su rijeka Čikola, planina Svilaja, podnožje planine Moseć, mjesne

[808] Podatak o mjestu stanovanja dr. Filipa D. Marušića dao Tomislav Ožegović.
[809] Širi naziv za sela u Petrovu polju koja su obuhvaćala Meštrovićeve Otavice, Ružić i Gradac, a često i šire.

crkve no bez navođenja titulara, a u samom Drnišu spominje se stari minaret, Malivukova i Mihanovićeva gostionica te Divnićev dućan. Vremenske odrednice najčešće čine kršćanski blagdani – Mala Gospa, Gospa od Ružarija, Božić i Vodokršće (Sveta tri kralja). Blagdani su bili dani kada se stanovništvo šireg kraja okupljalo oko crkava, osim što su prisustvovali Bogoslužju, bili su to ujedno i društveni događaji popraćeni sajmovima, pjesmom, plesom i tradicionalnim igrama tipa balota. Bila je to i prigoda mladićima i djevojkama da izaberu svoje bračne partnere. Pričajući priču o Pusi i Manduši Meštrović je gotovo etnografski precizno zabilježio detalje narodne odjeće, običaje udvaranja, prosidbu te običaje vezane uz vjenčanje. Ti dijelovi teksta vrijedan su izvor za rekonstrukciju tadašnje mode i društvenih normi. Detaljno su opisani i svadbeni običaju. Prema običajnome roku tjedan dana nakon što je mladoženjina obitelj zajedno s njime isprosila djevojku slijedilo je prstenovanje, potom tri nedjelje bi se napovijedalo vjenčanje i u četvrtome tjednu bi uslijedio obred vjenčanja. Na vjenčanju su trebali biti stari svat, kumovi i djeverovi, potom još čauš (vođa svatova), jedeci (paradni konji), dvije jenge (djeveruše) i barjaktar. U mladenkinoj kući svadbeno je slavlje trajalo dva dana, a u đuvegijinoj (mladoženjinoj) tri. Svati su u mladenkinoj kući bili darovani košuljom ili maramom, djeveri su dobili po jedan izvezen pištolj, a mladoženja bi dobio izvezen jatagan (sl. 188). Uzimale su se škrinje napunjene dotom i mlada se vodila u novi dom u kojem ih je dočekivala svekrva koja je sve svatove blagoslivljala svetom vodom, uvela bi nevjestu do ognjišta, a potom bi jenge pokazale ostatak kuće i kućišta (okućnice).[810]

Odjeća se opisuje u nekoliko navrata:

> *– Pusina mati, Cvita Lukičina, bila je slaba zdravlja, tako da se gotovo nije ni starala za druge kućanske poslove nego samo za odjeću, ušiti pasove, načiniti koporane, navesti krožete i košulje, te ušiti našivače.*[811]

> *– Ta promijenila je kuću, promijenila odijelo, a mjesto djevojačke bijele haljine i sadaka, obukla se u modru haljinu i sadak. Mjesto djevojačke kape i marame, ustakli su joj kovrljak i dugačku bijelu okrugu preko njega.*[812]

[810] Meštrović 1970: 396–397.
[811] Isto, 395.
[812] Isto, 397–398.

–… a bila je onda i obično obučena, a danas je bilo na njoj misno ruho. Onda je imala šarenu maramu preko kape na glavi, a danas kapu sa cvancikama na bujnim crnim pletenicama ispod kojih su visili kraj ušiju crni, malo kovrčasti solufi…[813]

– Bila je podosta iznad srednjeg stasa, odjevena u svečano ruho: bijela djevojačka haljina od čiste, meke, ovčje vune, podrubljena crvenim skerletom i modrom strukom, sadak, isto tako od bijela sukna, sezao je do koljena, a straga do struka i sa strane do pod pazuho, ukrašen crvenim, plavim i bijelim skerletnim rizama od kojih je svako polje bilo još obrubljeno tankim stručicama bijelog i zagasito plavog gajtana. Sva je haljina sprijeda, po prsima, isto tako ukrašena, a po sredini su virila prsa od košulje, sva bogato izvezena bojama, kao i široki rukavi košulje do ramena, pa do podlanice. Oko vrata je bio gust đerdan od crvenog koralja, o kojih su dva-tri krupnija reda padala u polukrugu do sredine grudi, a između njih je bio nanizan pokoji još venecijanski dukat lagano probijen na krajevima. O lijepo izvezenom pojasu je visio dvostruki žuti lanac i na njemu kriva, kao polumjesec, britvica, čije su korice bile ukrašene srebrenim i pozlaćenim filigranskim radom od žice, očito rađen u Trogiru ili Šibeniku. U ušima je nosila velike pozlaćene naušnice, također ukrašene motivima sapletenim od žice sa tri rese iz njih, kao tri uska duguljasta zvonca, koji su se titrali kako bi se cura gibala. Na gustim, tamnim, pletenicama stajala je lijepo izvezena, crvena, djevojačka kapa pričvršćena za kosu sa dvije dugačke srebrene igle sa krupnim glavama (sl. 189), *kao šiške, također savijene od srebrne žice i sve išupljikane, a preko toga bijela, ali po uglovima bogato izvezena prozirna marama. Ispod pojasa od tkanice, pa do obuće, padala je krasna u sitnim krivudavim šarama otkana pregača sa dugim potkitama.*[814]

- Kad je Puse poginuo, Manduši je bilo oko trideset godina. Skinula je kovrljak, izvrnula sadak naopako, pripasala crnu pregaču (…)[815]

Na selima su za izradu odjeće bile zadužene žene, obično starije članice domaćinstva, a kad se pripremala dota za udavaču pripomogle su i ostale tkalje iz mjesta koje su bile plaćene novcem

[813] Isto, 402.
[814] Meštrović 1970: 431–432.
[815] Isto, 449.

ili u namirnicama, najčešće u žitu.[816] Međutim luksuzniji komadi, posebno filigranski nakit, nožići i oružje nisi bili dostupni na drniškome području, već su se dobavljali iz primorskih većih gradova tipa Trogira ili Šibenika u kojima je bilo razvijenije zlatarstvo i općenito tehnika filigrana.

Bilježi i postojanje razlike između seoske i gradske odjeće u Drnišu, no ne navodi u čemu se razlikuju:

> *Na jednoj strani crkve bilo je jedno mješovito kolo od mlađarije i poodraslih izmiješano sa svijetom odjevenim po seljačku i po gradsku, to su bili mještani, dok se pred crkvom igralo veliko kolo momaka i djevojaka i pokoja mlada žena, sve seljaka iz okolice.*[817]

Tom je prigodom opisao i kako je Puša prišao Manduši na način na koji se u to vrijeme odvijalo udvaranje:

> *(…) zatim skoči do cure, zgrabi je prije s rukom za ruku, a onda nagnu kolu i uhvati se s drugom rukom u kolo, pa igrajući onda prebaci svoju ruku curi za pojas i zavitla kolom gledajući djevojku ravno u obrve. Ona ga je pogledala ravno, kao začuđeno, a onda oborila oči i uhvatila ga rukom za pas sasvim po pravilu.*[818]

Gotovo da je identičan prizor Meštrović zabilježio na slici *Momak i djevojka u kolu* (sl. 190). Zajedno sa slikom *Žene Dalmatinske zagore* (sl.191) mogla bi sasvim prikladno poslužiti kao ilustracija uz pripovijetku.

Zabilježio je i dvije pjesme, jednu koja se pjevala u kolu – *Lipa j' Mara cviće barala;* te jednu naricaljku – *O moj Mate, diko moja, siv sokole sa gradine*. Teško je ustvrditi u kojoj su mjeri pjesme autentične narodne, a koliko ih je sam Meštrović doradio, no svakako su utemeljene na narodnoj usmenoj lirici.[819]

Ta pripovijetka, pa i čitava zbirka združeno sa slikama iz Zbirke Ivana Meštrovića u Gradskome muzeju Drniš na kojima su zahvaćeni motivi iz Dalmatinske zagore kao da su primarno nastale kao umjetnikov spomenar na rodni kraj u kojemu je trajno pohranio svoja sjećanja. Premda se obradom etno-motiva i opisom stila života, koji je građanima centralnoeuropskih gradova bio prilično egzotičan, pridružio rasplamsanoj secesijskoj estetici, ta njegova djela nisu bila samo

[816] Isto, 423.
[817] Isto, 401.
[818] Isto, 402–403.
[819] Meštrović 1970: 435–436; 449–450.

odjek prevladavajućeg umjetničkog stila već i likovna manifestacija vlastitoga životnog iskustva i osobnih sjećanja.[820] U njegovim kiparskim ostvarenjima na početku 20. stoljeća osjeća se snažan upliv narodne poezije,[821] a slike iz Gradskog muzeja Drniš djeluju kao narodna predaja doslovno prenesena u likovni medij.

8.6. Prostorni obuhvat mjesta radnje u pripovijetkama zbirke *Ludi Mile*

Pripovijetke Ivana Meštrovića sabrane u zbirci *Ludi Mile,* kako je u prethodnoj analizi već ustvrđeno, oblikovane su pod velikim utjecajem narodnoga usmenog narativa što se najviše očituje u referencijalnom oslanjanju na stvarnost posredstvom kategorija mjesta i vremena radnje.[822] Vrijeme radnje nejasno je definirano, nije precizirano navođenjem godina i stoljeća već se posredno iz konteksta može iščitati da se radi o drugoj polovici 19. i početku 20. stoljeća pri čemu je potrebno posegnuti za izvanknjiževnim znanjem o povijesnim prilikama u dalmatinskome zaleđu. Vremenske odrednice čine ratovanja s Osmanskim Carstvom, osnivanja prvih političkih stranaka, lokalni politički izbori, Sarajevski atentat i Veliki rat (Prvi svjetski rat). Radnju pripovijeda subjektivni pripovjedač koji se ponekad uključuje i u dijalog s nekim od likova, a primjenom dijaloškog posredovanja priče stvara se kod recipijenta dojam da je vrijeme radnje nedavna prošlost kojoj su likovi svjedočili. Mjesta radnje preciznije su definirana, radnja se odvija na širem drniškom području, u Meštrovićevu rodnome kraju (sl. 192). Spominje se Petrovo polje kojim teče rijeka Čikola, a okružuju ga planine Svilaja, Moseć i Promina. Mjesta koja se navode svojim imenom su: Kljaci, Gradac, Baljci, Drniš, Miljevci.[823] Osim toga još se spominje Zadar kao sjedište uprave, Šibenik kao luka te zajedno s Trogirom kao mjesto razvijenoga zlatarskog obrta, Split kao obližnje veće gradsko urbanizirano naselje te otočić Visovac i grad Sinj kao hodočasnička odredišta. Spomenute su i neke inozemne lokacije – gradovi Padova i Graz, država Švicarska kao mjesta stjecanja visokoškolskog obrazovanja te Amerika kao država u koju su brojni pošli iz ekonomskih razloga. Međutim, na

[820] Jedan aspekt folklornosti u Meštrovićevu stvaralaštvu obradio je Duško Kečkemet, vidi: Folklorni elementi u umjetnosti I. Meštrovića, u: *Ethnologica Dalmatica*, No. 6, 1997., Split: Etnografski muzej Split, 89–96.
[821] Obrađujući arhaične komponente u kiparstvu I. Meštrovića, Ana Adamec je istaknula da je svojim kiparstvom prenosio narodnu poeziju diljem Europe, vidi: Adamec, Ana. Arhaična komponenta u kiparstvu Ivana Meštrovića, u: *Radovi Instituta za povijest umjetnosti*, 18/1994., 73–86., 78.
[822] Stipe Botica ustvrđuje da su se u hrvatskoj sredini ustalile narodne priče koji su na određeni način oblikovale iskustvo svoje sredine, najčešće povijesno. Pripovijedanje je moralo podrazumijevati i povjerenje slušatelja priče, vidi: Botica, Stipe. *Povijest hrvatske usmene književnosti*, Zagreb: Školska knjiga, 2013., 387–400.
[823] Miljevci su skupni naziv za sedam sela na Miljevačkom platou/visoravni.

više mjesta u tekstu za detektiranje mjesta radnje potrebno je posegnuti za izvanknjiževnim znanjem. Čitatelj kojemu nije poznat Meštrovićev kraj neće moći detektirati sve lokacije, primjerice iz teksta neće moći iščitati odakle potječe Mile Kričkić / Ludi Mile jer mjesto opisano riječima *s one strane našeg polja* neupućena čitatelja neće upućivati na selo Kričke ili odgonetnuti da je Petrovo polje nekada i sinonim za sela Otavice, Ružić i Gradac.[824] Mogućnost razumijevanja sadržaja na taj je način svojevrsno lokalno uvjetovano, odnosno slična regionalna i kulturološka uvjetovanost/određenost pripovjedača i recipijenta omogućuje lakšu, jasniju i sveobuhvatniju recepciju.[825] U glasu pripovjedača na više mjesta je moguće prepoznati upliv autobiografskih elemenata, posebice kad se mjesta radnje naznačuju uz posvojene zamjenice tipa *naše polje, naš gradić, naše selo* ili pak *susjedno selo* i *susjedna župa*. Premda neizrečeno, mjesto radnje u tim slučajevima nije neko neodređeno mjesto već se radi o Meštrovićevim rodnim Otavicama. Poput narodne predaja pripovijetke Ivana Meštrovića mogu pridonijeti boljem razumijevanju konteksta lokalne povijesti ako im se pristupi interdisciplinarno kao sekundarnome povijesnome izvoru.[826] Predaja ima sposobnost u svoju strukturu apsorbirati specifičnosti određenog mjesta – inkorporirana su lokalna vjerovanja, povijesne okolnosti, nazori, mentalitet i stajališta – predaja stoga obično najbolje funkcionira u određenoj lokalnoj sredini.[827] Stoga je u prethodnim potpoglavljima posvećena značajna pažnja izdvajanju lokalnih specifičnosti koje je Ivan Meštrović vješto upleo u svoje pripovijetke, uz veliko oslanjanje na osobno poznavanje lokalnih autentičnosti mikrolokacije i običaja.

[824] Kad je 1930-ih godina fra Lujo Plepel za *Novu Evropu* pisao o životu u Meštrovićevu rodnome kraju upotrijebio je naziv Petrovopolje, vidi: Plepel, Fra Lujo. Petrovopolje, u: *Nova Evropa*, 15.VIII.1933. Zagreb, 31–35.
[825] Analizirajući lokacije prenošenja usmenih predaja Denis Vekić ustvrđuje da okupljanje oko ognjišta omogućuje bliski kontakt između kazivača i zajednice te kazivačka situacija postaje performativ pojedinca koji doprinosi kulturalnom produbljenju zajednice. Meštrovićeve pripovijetke mogu imati sličan učinak na čitatelja koji potječe iz istoga geografsko-kulturološkoga kruga, usp. Vekić, Denis. Lokacije usmenoknjiževnog pripovijedanja – pripovijedanje oko vatre, u gostionici i na bdijenju uz pokojnika, u: *Nova prisutnost,* 16 (2018) 3, 413-434, 414.
[826] Usp. Lukec, Katarina. Usmene predaje kao izvor znanja o mjestima na primjeru sjevernomoslavačkih sela, u: *Radovi Zavoda za znanstvenoistraživački i umjetnički rad u Bjelovaru*, No. 13, 2019., 133-146., 133-134.
[827] Botica, Stipe. *Povijest hrvatske usmene književnosti*, Zagreb: Školska knjiga, 2013., 435.

8.7. Stvarne osobe literarizirane u pripovijetkama iz zbirke *Ludi Mile*

Mile/Mihail Kričkić[828] (Kričke, 1865. – Drniš,1936.)

Čovjek porijeklom iz Kričaka. Stanovao je u Drnišu u sklopu zvanome *kaluđerice* koji se do 1963. godine nalazio na drniškoj tržnici, tu je imao radionu u kojoj je izrađivao poljoprivredne alatke. Pratio ga je glas da je mogao vidjeti budućnost, a slike koje su ga opsjedale bile su razlog zbog kojeg je 1936. g. sam sebi presudio. Ivan Meštrović naslikao je njegov portret u tehnici ulja na lesonitu te izradio portretnu bistu odljevenu u bronci, a posvetio mu je i pripovijetku.

Filip Davidović Marušić (Omiš, 1874. – Trbounje, 1944.)

Liječnik porijeklom iz Omiša koji je od početka 20. stoljeća živio i radio u Drnišu. Uz svoju liječničku službu bavio se književnošću. Njegovu obitelj i obitelj Ivana Meštrovića povezivalo je prijateljstvo i kumstvo. Za života u Drnišu stan i ambulantu je imao u kompleksu kuća Skelin, a tijekom Drugoga svjetskog rata stanovao je u Trbounju. Sahranjen je na drniškome groblju u Badnju. Ivan Meštrović je za njegovu grobnicu izradio nadgrobnu ploču s reljefnim portretom.

Marko Nakić (Drniš, 1841.–1900.)

Bio je potomak obitelji Nakić Vojnović, jedne od najstarijih i najuglednijih gradskih obitelji. Njegovi preci iskazali su se u ratovanju protiv Osmanskoga Carstva, a obiteljska kuća s popratnim gospodarskim građevinama bila je u najstarijem dijelu grada pokraj utvrde Gradine. Dužnost načelnik Drniša obnašao je od 1875. do 1900. godine. Ivan Meštrović izradio je 1910. g. reljef s njegovim likom.

Paško Skelin (Drniš, 1835. – 1894)

Bio je drniški veleposjednik u čijem su vlasništvu bile kuće u centru grada, trgovine, nekoliko poljoprivrednih zemljišta te mlinice na Roškom slapu. Oženio je Maru pl. Nakić (Vojnović), sestru Marka Nakića, dugogodišnjeg načelnika. S njom je imao petero djece, Ivana, Ivanicu, Pavicu, Karinu i Dobru.[829] Iz nerazjašnjenih razloga počinio je samoubojstvo, a obiteljske posjede je nakon njegove smrti nastavio voditi sin Ivan (Giovannin/Đovanin) Skelin.

[828] Često se prezime krivo navodi kao Krička, budući da u selu Kričke postoje obje varijante. Međutim, potvrda da je Milino prezime Kričkić je natpis na njegovu nadgrobnom križu na groblju uz crkvu sv. Đurđa (Georgija) u Kričkama (sl. 180) na kojem je uklesano njegovo puno ime: Mihail Kričkić (ćiril.) (1865.–1936.).

[829] U pripovijetci inspiriranoj obitelji Skelin naziva *Punoljetni Nako Gazdić* nabrojeno je samo troje djece, sin i dvije starije kćeri. Međutim s obzirom na to da se radi o književnome djelu, sadržaj ne treba nekritički izjednačavati sa stvarnim činjenicama. Dostupni biografski podaci omogućuju precizno razlučivanje literarnoga od zbilje.

Mara Skelin rođ. Nakić (Drniš, 1845.–oko 1900.)

Rođena je u drniškoj uglednoj obitelji Nakić Vojnović, brat joj je bio Marko Nakić. Bila je udana za Paška Skelina, trgovca i veleposjednika.

Ivan (Giovannin/Đovanin) Skelin (Drniš, 1872.−1918.)

Sin je Mare i Paška Skelin, oženio se kontesom Minom de Grisogono iz Splita. Nakon očeve smrti naslijedio je veliku obiteljsku imovinu. Obnašao je dužnost drniškoga načelnika, a uz njega se vežu počeci turizma na rijeci Krki jer je na Roškome slapu 1911. godine izgradio hotel, a 1912. godine organizirao izletničke plovidbe brodom po rijeci. Među prvima je u drniškome kraju posjedovao automobil i kamion. Imao je dioništva u školovanju Ivana Meštrovića. Bio je među osnivačima i aktivnim članovima društva Hrvatski sokol.

Melkior Divnić (1818.–1903.)

U Drniš je došao iz Šibenika, bio je veleposjednik te aktivni političar, kao predstavnik autonomaške stranke bio je načelnik Drniša od 1861. do 1865. te zastupnik u kuriji vanjskih općina Drniš, Knin, Vrlika. Od proljeća 1863. g. bio je i zastupnik u Carevinskom vijeću u Beču.

Jere Buzolić (Hvar, 1840.– Drniš, 1901.)

U povijesnim izvorima spominje se kao aktivni dionik kulturnoga života Drniša u drugoj polovici 19. stoljeća. Zabilježeno je da je 1886. godine bio predsjednik uprave novoosnovane Hrvatske čitaonice u Drnišu, a njegovo ime se pojavljuje i među suradnicima Hrvatskoga starinarskoga društva osnovanog u Kninu.

Ivan Buić

Po zanimanju bio je pravnik i aktivni politički djelatnik pravaškog opredjeljenja na prijelazu iz 19. u 20. stoljeće. Kao član Stranke prava 1907. godine bio je predstavnik za Carevinsko vijeće.

Rade Grubišić

Bio je drniški trgovac i aktivni političar pravaškoga opredjeljenja. U političkome životu sudjelovao je na prijelazu iz 19. u 20. stoljeće, a od 1912. godine obnašao je dužnost načelnika. Bio je među osnivačima i aktivnim članovima drniškoga ogranka društva Hrvatski sokol te član puhačkog orkestra.

9. Zaključak

Grad Drniš bio je prva urbana sredina s kojom se Ivan Meštrović susreo u svojem djetinjstvu i u kojoj je imao priliku doživjeti natruhe građanskoga stila života. Od sredine 19. stoljeća zahvaljujući rudnicima u Siveriću rasplamsao se razvoj industrije koji je sa sobom donio unaprjeđenje infrastrukture što je obuhvaćalo gradnju cesti, željezničkih trasa te gradnju hidrocentrala i uvođenje električne struje. Budući da se javila potreba za obrazovanim stručnjacima za upravljanje rudnikom te vođenje i nadgledanje radova na željeznici, a manjkalo je školovanoga kadra među lokalnim ljudima, zapošljavani su ljudi iz različitih dijelova Austro-Ugarske Monarhije. Među njima su bili i upravitelj rudnika Aleksandar König te rudarski inženjeri Adolf Widra i Kamilo Hofmann koji su bili dio grupe ljudi koja je omogućila školovanje mladom Ivanu. Jezgru te grupe ipak je činila skupina domaćih ljudi među kojima su bili gradski službenici, gospodarstvenici, vlasnici trgovina i gostiona te svećenici. Premda je život u Drnišu bio daleko skromniji nego u većim urbanim centrima tipa Splita i Zagreba, a posebno Beča, stanovnicima je nudio osnovne urbane sadržaje koji su se zahvaljujući njima i razvijali. Prijelaz iz 19. u 20. stoljeće bio je obilježen osnivanjem čitaonica, dramatičkih i sportskih društva, te osnivanjem puhačkog i tamburaškog orkestra. Grade se katolička i pravoslavna župna crkva, hotel Danica te nekolicina gradskih kuća u širem središtu. Drniš se oblikovao u gradić koji je imao mogućnost pružiti mladome Meštroviću polaznu osnovu za društvenu tranziciju i dinamičnu transformaciju koju je prošao u razdoblju od početka do kraja svojega školovanja u Beču od 1901. do 1906. godine. Tvrdnju o velikoj razlici u životnome stilu u Otavicama i u Drnišu potkrjepljuje podatak da je Ivan tijekom dolazaka na praznike boravio u unajmljenome stanu u Drnišu, umjesto u roditeljskome domu. U toj činjenici utjelovljena je Ivanova preobrazba iz maloga pastira u mladoga akademski obrazovanoga umjetnika. Kasnije kad je postao renomirani umjetnik, nastojao se rodnome kraju odužiti za dobročinstva koja je primio. U Otavicama je netom prije Prvoga svjetskog rata podigao novi obiteljski dom opremljen za suvremeno stanovanje. Početkom 1930-ih godina sagradio je za svoje mjesto školu, zdravstvenu stanicu, most preko Čikole i crkvu s obiteljskom grobnicom, a u Biskupiji nedaleko Knina je sudjelovao u gradnji crkve posvećene Našoj Gospi. Tijekom 1950-ih godina za Drniš je izradio nekolicinu javnih spomenika te je donirao zbirku djela koja je postala temeljni fond Gradskog muzeja Drniš. Selu u kojem je odrastao osigurao je infrastrukturu za sadržaje koji dotada nisu bili dostupni lokanoj zajednici, a gradu Drnišu je osigurao preduvjete za osnivanje muzeja te svojim javnim spomenicima uvelike oblikovao

prepoznatljiv kulturni identitet grada. Osim toga, pomogao je u školovanju dvojice mladića iz šireg kraja za koje su mu javljali da su umjetnički nadareni – Petra Bibića iz Velušića i Nikolu Bodrožića iz Koljana pokraj Vrlike. Prvotni odnosa Drniša i Ivana Meštrovića u kojemu je Ivan primao dobročinstva od združenih građana preobrazio se u odnos u kojem je Ivan postao dobrotvor u brojnim društvenim segmentima. Potkrjepa takvoga obrata u odnosima očitovala se i u njegovu odnosu s ljudima vezanima uz njegove početke poput Vice Iljadice, Šime Grubišića i posebno Nikole Adžije s kojima je tijekom čitava života zadržao prijateljske odnose te nesebično ih financijski potpomagao kad se za to pokazala potreba u njihovim poznim godinama.

Intencija doktorskog rada bila je istražiti različite aspekte života, prisutnosti, društvenih mreža i umjetničke ostavštine Ivana Meštrovića u njegovu širem rodnome kraju. Istraživanje je obuhvatilo nekoliko različitih segmenata, uvodni dio posvećen je analizi kulturološkoga konteksta drniškoga kraja na prijelazu stoljeća da bi se detektiralo koje su okolnosti omogućile prepoznavanje i razvijanje talenta mladića iz malog sela Otavica koji je bio bez ikakvog formalnoga obrazovanja. Pokazalo se da su društveno-gospodarske silnice toga vremena pridonijele uzletu drniškoga kraja u kojemu se pronašao relevantan broj intelektualaca koji su na različitim poljima aktivno pridonosili razvoju – gospodarskom, infrastrukturnom, političkom, kulturnom i društvenom. Budući da je Ivan Meštrović jako brzo postao aktivni dionik bečke, a potom i hrvatske umjetničke scene, drugi dio istraživanja usmjeren je na analizu medijske slike koja je o njemu posredovana u lokalnim periodičkim medijima. Na tu temu se nadovezalo istraživanje pisanih korespondencija sa suvremenicima koji su bili vezani porijeklom ili namještenjem za drniški kraj, među njima su se našli različiti uglednici, književnici te svećenici. Pisma su analizirana kao autentičan dokument vremena te su pružila uvid u prirodu međusobnih odnosa korespondenata, a otkrile su i neke nove informacije o neostvarenim Meštrovićevim djelima te o okolnostima pribavljanja djela koja su u konačnici pronašla svoje mjesto u javnome prostoru Drniša. Među najbrojnijim, a time i najinformativnijima bila su pisma liječnika Filipa Davidovića Marušića, potom svećenika fra Luje Maruna te drniškoga kroničara Nikole Adžije. Mreže korespondenta i gradova iz kojih je tekla komunikacije prikazana je grafički kako bi se lakše vizualizirala razgranatost društvenih kontakata (sl. 38). U pismima su zabilježena imena drugih ljudi s kojima se početkom 20. stoljeća Meštrović družio u Drnišu, tipa supružnika Procinkijević i inženjera Kažimira Grochowalskog.

Ostatak doktorskog rada posvećen je različitim vidovima umjetničkih ostvarenja Ivana Meštrovića u drniškome kraju te interdisciplinarnoj analizi zbirke pripovijetki *Ludi Mile* u kojoj je drniški kraj tematiziran. Tijekom 1950-ih godina u Drniš je pristigla većina javnih spomenika koje je Ivan izradio za grad, a krajem toga desetljeća dopremljena su djela koja je Nikola Adžija izvojevao od umjetnika kako bi mogao osnovati muzej. Neobjavljene Nikoline dnevničke bilješke otkrile su da je bio prisutan pri odabiru djela, a nekolicina njegovih privatnih pisama sačuvanih u muzejskome arhivu posvjedočila su da je uporno potraživao još toga za svoju zbirku, što je nakon njegove smrti, krajem 1980-ih godina motiviralo umjetnikovu kći Maricu da pokloni još nekoliko djela. U poglavlju posvećenome osnivanju i djelovanju drniškog muzeja te stvaranju Zbirke Ivana Meštrovića razložen je cjelovit historijat ustanove i tijek akviziranja djela u Zbirku. Taj dio istraživanja zajedno sa sljedećim poglavljem u kojem su obrađeni pojedinačni spomenici postavljeni u gradu i pojedinačna djela u manjim okolnim zbirkama čini temelj za buduću publikaciju posvećenu umjetničkoj ostavštini Ivana Meštrovića u drniškome kraju. Interes za publikacijom takvoga sadržaja pokazali su brojni posjetitelji koje je na posjet drniškome kraju motivirala želja za otkrivanjem Meštrovićeve umjetničke ostavštine. Lokalni umjetnički opus obrađen je u katalogu kojega je 1983. godine priredila Vesna Barbić, no od toga se vremena fond djela povećao, a osim toga došlo se i do nekih novih saznanja. Kataloška obrada Zbirke Ivana Meštrovića poslužit će za upotpunjavanje kataloških kartica u muzejskoj inventarnoj knjizi, osim toga bit će polazna građa za izradu digitalnih kataloga koji će biti prateći informativni sadržaj u stalnome postavu Gradskog muzeja Drniš, a bit će i polazište za izradu tiskanih muzejskih vodiča i kataloga. Pored toga, nova saznanja do kojih se došlo tijekom istraživanja dijela građe pohranjene u muzejskome arhivu otvorila su mogućnost za osmišljavanje i razradu budućih tematskih izložbi posvećenih temama vezanim uz značajne ličnosti i kulturno- povijesna zbivanja u Drnišu na početku 20. stoljeća.

Arhitektonska djela u širem drniškome kraju sagrađena prema idejnim koncepcijama Ivana Meštrovića dosada su bila obrađivana zasebno, objekti u Otavicama detaljno su obrađeni u radovima Zorane Jurić Šabić, a fra Ante Soldo je obradio crkvu u Biskupiji kod Knina. Međutim, u doktoratu su prvi put razmatrani svi objekti objedinjeno, a iznijeta su i neka nova saznanja na temelju arhivske građe u Gradskom muzeju Drniš te informacija iz pisama u pohrani Atelijera Meštrović u Zagrebu.

Budući da umjetnički opus Ivana Meštrovića uključuje i književna ostvarenja, umjetničkome opusu vezanome uz rodni kraj pripada i zbirka pripovijetki *Ludi Mile.* Prostorni obuhvat pripovijetki obuhvaća područje nekadašnje Općine Drniš koje uključuje sela uz Petrovo polje i

planinu Moseć, potom grad Drniš i naselje Miljevce. Analizi pripovijetki pristupilo se interdisciplinarno, analizirane su književne karakteristike tekstova, ali su istodobno ekstrahirani stvarnosni elementi vezani uz narodne običaje, opise narodnoga ruha, ali i poneke stvarne osobe i događaje. Premda su literarizacijom izmijenjena imena nekih stvarnih osoba i u manjoj mjeri tijek pojedinih događaja, na temelju arhivske građe detektirano je koje su stvarne osobe poslužile za književni tekst, posebno u slučaju pripovijetki *Ludi Mile* i *Punoljetni Nako Gadzić*. Budući da je Meštrović odrastao uz pučku narodnu predaju, vjerojatno mu je sasvim prirodno bilo za stil pripovijedanja odabrati stil narodnoga pripovjedača koji posezanjem za stvarnošću želi zadobiti puno povjerenje recipijenta te potaknuti ga da sasvim uroni u pripovjedni tekst zanemarujući granice fikcije i fakcije. Ujedno je u pripovjedne tekstove upisao svoja sjećanja na djetinjstvo u rodnom kraju zbog čega se pojedini segmenti teksta mogu razmatrati kao memoari. Zahvaljujući tolikome uplivu fakcije, pripovijetke pridonose kontekstualizaciji sredine u kojoj je Ivan Meštrović odrastao. Posebna zanimljivost je što je Meštrović u pripovijetci *Punoljetni Nako Gadzić* opisao i djelovanje revolucionarne nacionalističke mladeži u vremenu neposredno prije Prvoga svjetskog rata, štoviše da Franjo Ferdinand nije promijenio plan putovanja, rat bi započeo godinu dana ranije zbog atentata počinjenog u Drnišu. Imena mladih urotnika nisu navedena, no zahvaljujući bilješkama Đorđa Miliše otkriveno je da su među glavnima bili Augustin (Tin) Ujević i Vladimir Čerina.

Dosadašnja publicirana djela posvećena životu i djelu Ivana Meštrovića kontekst drniškoga kraja mahom obrađuju sporedno u službi uvoda u ključnu temu ili su usredotočena na izdvojena umjetnička djela. Ovaj doktorat po prvi put je kao temeljnu temu pružio obradu umjetničke ličnosti Ivana Meštrovića u drniškome kontekstu uzevši u obzir različite društvene, gospodarske i političke silnice koje su se odrazile na lokalnu sredinu, i pored toga, ili bolje rečeno uzajamno s time sve vidove umjetničkih ostvarenja Ivana Meštrovića – slike, skulpture, arhitektonska zdanja i literarne tekstove vezane uz rodni kraj. Na temelju istraživanja strukturirana je mreža značajnih osoba vezanih uz Drniš i Ivana Meštrovića, oblikovan je detaljan historijat nastanka i djelovanja Gradskog muzeja Drniš i ustanovljavanja muzejske Zbirke Ivana Meštrovića te historijat javnih spomenika te skulptura raspoređenih po manjim okolnim zbirkama. Analizirana građa – periodičke publikacije, pisma, arhivska dokumentacija – pružila je podatke na temelju kojih su predočene različite životne i društvene pozicije Ivana Meštrovića u rodnome kraju. Prošao je put od neobrazovanoga dječaka za kojega su organizirane dobrotvorne akcije, preko mladoga akademski obrazovanoga umjetnika koji je bio

aktivni dionik društvenoga života do pokrovitelja u zrelim godina koji je gradu Drnišu poklonio većinu javnih spomenika te osigurao preduvjete za osnivanje muzeja.

Premda se početkom 20. stoljeća uz Drniš vežu imena brojnih uglednika, osoba koja je konstantno bila prisutna i aktivno uključena u sve segmente kulturnoga života grada bio je Nikola Adžija. Zahvaljujući njegovoj posredničkoj ulozi te iznimnoj upornosti i ponekad drskosti, ime Ivana Meštrovića duboko je uklesano je u kulturni identitet grada Drniša i širega petropoljskog kraja.

Literatura i izvori

Literatura

Abels, Ludwig W. Ivan Meštrović, u: *Kunst für Alle*, (15. 3.), München, 1909., 285–289.

Adamec, Ana. Arhaična komponenta u kiparstvu Ivana Meštrovića, u: *Radovi Instituta za povijest umjetnosti*, 18/1994., 73–86.

Adžija, M. (N.). Ivan Meštrović: Uz 55-godišnjicu umjetničkog rada, u: *Šibenski list*, br. 329, Šibenik, 1959., 5.

Adžija, Nikola. *Dnevnik: 1941.–1950*., Drniš: Ogranak Matice hrvatske Drniš, 2005.

Antić, Ljubomir. Prvi svjetski rat i Hrvati, u: *Hrvatska revija*, br. 2, 2004., preuzeto s: https://www.matica.hr/hr/334/prvi-svjetski-rat-i-hrvati-20951/ (26.8.2020.).

B., I. Meštrovićev poklon Šibeniku, u: *Šibenski list*, br. 356, Šibenik, 1959., 3.

Balavac, Duje (Katunarić, Ante). I. Dalmatinska Umjetnička izložba (Prorektor Ivčević), u: *Duje Balavac*, br. 8, Split, 1909., 7–9.

B., D. (Katunarić, Ante). Meštrovićeve skulpture, u: *Duje Balavac*, br. 3, Split, 1910., 9.

Balavac, Duje (Katunarić, Ante). Za spomenik (Karikatura: Virgil Meneghello Dinčić/Baf Baf), u: *Duje Balavac*, br. 12, Split, 1910., 5.

Balavac, Duje (Katunarić, Ante) (ur). Kraljević Marko i žabe, u: *Duje Balavac*, br. 5, Split, 1911., naslovnica.

Balavac, Duje (Katunarić, Ante) (ur). Barbari osvajači Rima: Vivat Roman intangibile!, u: *Duje Balavac*, br. 8, Split, 1911., naslovnica.

Balavac, Duje (Katunarić, Ante) (ur). Naši kipari (Karikatura: Emanuel Vidović/Rode), u: *Duje Balavac*, br. 9, Split, 1911., 4.

B., Đ. Šibenik J. Dalmatincu, u: *Šibenski list*, br. 497, Šibenik, 1962., 4.

Barac, Lidija. *33. Aukcija: Numizmatika, odlikovanja, militaria,* Zagreb, 25.5.2013., 41.

Baras, Frano. Splitski listovi 20. stoljeća, preuzeto s: http://www.gkmm.hr/frano_baras-splitski_listovi_20_stoljeca.html (6.11.2018.)

Barbić, Vesna. *Meštrović: Drniš–Otavice*, Drniš-Zagreb, 1983.

Barbić, Vesna. Meštrović i arhitekti, u: *Rad Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti*, knjiga 423, 1986., 147–165.

Barbić, Vesna. Radovi Ivana Meštrovića u Zbirci Karla Wittgensteina u Beču, u: *Muzeologija*, br. 36, Zagreb: MDC, 1999., 104–110.

Baričević, Marina. Otavice nisu mauzolej!, u: *Vjesnik*, br. 656, 2.2.1991, Zagreb, 9.

Baričević, Marina. Trnovit put stvaranja muzeja za budućnost: Glas znanja nasuprot stilu svadbenih konfeta, u: *Novi list / Mediteran*, 1996., 7.

Bartulica, Milostislav. Jednome patrioti!, u: *Naprednjak*, br. 3, Šibenik, 1913., 2.

Begović, Bruno. Posjet Meštrovićevu zavičaju: „NAŠ IVAN“, u: *Slobodna Dalmacija*, 19/5263, 19.1.1962., 5.

Bennett, Steven Alan (ur.). *Ivan Meštrović: The Notre Dame Years,* Art Gallery Notre Dame, 1974.

Benić, Gordana. Novi početak: u potrazi za izgubljenim, u: *Slobodna Dalmacija/Forum*, 27. 8.1996., 2–3.

Bešker, Inoslav. Javna riječ u međuratnom Splitu, u: *Split i Vladan Desnica 1918.–1945.: Zbornik radova desničinih susreta,* Split, 2015., 61–75.

Bogner Šaban, Antonija. Adela Milčinović: Uspjeh gospodina Crownenshielda (Mr. Crownenshield's Success), u: *Dani hvarskog kazališta*, Vol 32, No. 1, Split: Književni krug, 2006., 281–296.

Bošković Stulli, Maja (predg.). *Narodne pripovijetke*, Zagreb, Matica hrvatska,1963.

Botica, Stipe. *Povijest hrvatske usmene književnosti*, Zagreb: Školska knjiga, 2013.

Brešić, Vinko. *Autobiografije hrvatskih pisaca,* Zagreb: AGM, 1997.

Buble, Sanja. Hrvatski dom Kamila Tončića u Splitu, u: *Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji*, 42 (2011), Split, 417–441.

Bulimbašić, Sandi. Prilog poznavanju povijesti Društva hrvatskih umjetnika Medulić 1908.–1919., u: *Radovi Instituta za povijest umjetnosti*, 33, Zagreb: IPU, 2009., 251–260.

Bulimbašić, Sandi. *Društvo hrvatskih umjetnika „Medulić" (1908.–1919.),* doktorski rad, Zagreb: Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, 2014.

Bulimašić, Sandi. *Društvo hrvatskih umjetnika „Medulić" (1908.–1919.): umjetnost i politika,* Zagreb: DPUH, 2016.

Bulimbašić, Sandi. Iso Kršnjavi i Društvo hrvatskih umjetnika "Medulić", u: *Iso Kršnjavi – veliki utemeljitelj*, Zbornik radova znanstvenog skupa, Mance, Ivana; Matijević, Zlatko (ur.). Zagreb: Institut za povijest umjetnosti, Hrvatski institut za povijest, 2015., 334–352.

Bulimbašić, Sandi. Prilog identifikaciji djela Ivana Meštrovića na izložbama u prva dva desetljeća 20. stoljeća, u: *Radovi IPU*, br. 39, Zagreb, 2015., 149–162.

Bulimbašić, Sandi. Ivo Tartaglia i Društvo hrvatskih umjetnika "Medulić", u: *Ivo Tartaglia: političar i intelektualac. Zbornik radova s međunarodnog znanstvenog skupa "Ivo Tartaglia i njegovo doba"* / Jakir, Aleksandar; Buljan, Marijan (ur.). Split: Književni krug Split, 2016., 225–248.

Bulimbašić, Sandi. Nadežda Petrović i Ivan Meštrović: motivacije nastojanja i pristupi oblikovanju nacionalne ideje u umjetnosti početkom 20. stoljeća, u: *Naučni skup posvećen Nadeždi Petrović (1873–1915)*. Zbornik radova, Novi Sad, 2016., 23–44.

Bulimbašić, Sandi. Korespondencija Emanuela Vidovića: prilog poznavanju slikareva doprinosa umjetničkom i kulturnom životu Splita početkom 20. stoljeća, u: *Peristil: zbornik radova za povijest umjetnosti,* vol. 60/1, Zagreb: DPUH, 2019., 57–70.

Bulimbašić, Sandi. Društvo hrvatskih umjetnika 'Medulić' – vizionari vremena, u: *Dan vredan veka 1. XII 1918.*, ur. Radovan Cukić, Veselinka Kastratović Ristić, Marija Vasiljević, katalog izložbe, Beograd: Muzej Jugoslavije, 2018., 49–64.

Bulimbašić, Sandi. Medulić, the Association of Croatian Artists in the Context of Central European Artistic and Political Aspirations: The Myth and the Nation, u: *Art and Politics in the Modern Period*, ur. Dragan Damjanović, Lovorka Magaš Bilandžić, Željka Miklošević, Jeremy F. Walton, Zagreb, 2019., 243–254.

Butković, I. „Izvor života“ pod Svilajom: Meštrovićev dar Drnišu „Orači“ i „Petropoljka“ * Danas se otkriva fontana „Izvor života“, u: *Vjesnik*, 18/1957., 3923 (25.VIII), 7.

(c) Rade se Meštrovićevi „Orači“, u: *Šibenski list*, br. 501–502, Šibenik, 1962., 4.

Car, Milka. Književnost i povijesni svijet Zdenka Škreba i teorija fikcionalnosti, u: *Umjetnost riječi*, LIII (2009), 3–4, Zagreb, 153.–167.

Car, Milka. *Uvod u dokumentarnu književnost*, Zagreb: Leykam international, 2016.

Cindrić, Velimir. Srednjoeuropska kavana kao stil življenja, u: *Hrvatska revija*, br 4., Zagreb, 2003., preuzeto s: https://www.matica.hr/hr/332/SREDNJOEUROPSKA%20KAVANA%20KAO%20STIL%20%C5%BDIVLJENJA/ (18.5.2020.)

Č., D. Vraćeni muzejski izlošci, u: *Vjesnik*, 7.9., Zagreb, 1995., 21.

Č., J. (postavljanje Jurja Dalmatinca), u: *Šibenski list*, br. 509, Šibenik, 1962., 1.

Čavka, Ante. *Povijest Drniške krajine*, Split, 1995.

Čavka, Ante. *Građa za suvremenu povijest Drniške krajine*, Split, 1995.

Čelar, Joško. Skamenjeni pred zločinom, u: *Slobodna Dalmacija*, 12.8., Split, 1995., 10–11.

Čelar, J(oško). Otavice: Ponovno pokopana Meštrovićeva obitelj, u: *Slobodna Dalmacija*, 25.8., Split, 1995., 6.

Čerina, Ljiljana. Četrdeset godina djelovanja i trideset godina izlaganja stalnog postava Atelijera Meštrović u Zagrebu, Fundacija Ivana Meštrovića, u: *Muzeologija*, br. 36 (1999,), Zagreb, 2000., 7–31.

Čerina, Ljiljana. Meštrović i „Meštrović“: Izvorno, originalno, legalno, nelegalno i kopirano djelo Ivana Meštrovića, u: *Informatica Museologica*, 36 (1–2) 2005., 58–79.

Čerina, Ljiljana. *Zahvalimo njoj…* Zagreb: Muzeji Ivana Meštrovića, 2013.

Čipčić, Marijan; Mladineo Mika, Hania. Pisma Ante i Ane-Netty Trumbić Ivanu i Ružici Meštrović za vrijeme Prvog Svjetskog Rata, u: *Kulturna baština*, Vol. 1 No. 47–48, Split, 2022., 161–202.

Ćurčin, Milan. *Ivan Meštrović: A Monograph*, London: Williams and Norgate, 1919., preuzeto s: https://archive.org/details/ivanmestrovicmon00curciala/page/62/mode/2up (16.2.2023.)

Ćurčin, Milan. Na pedeseti dan rodjenja Ivana Meštrovića, u: *Nova Evropa o pedesetom rodjendanu I. Meštrovića*, vol. 26, 15.VIII. 1933., Zagreb, 1–8.

Ćurčin, Milan (ur.). *Nova Evropa*, vol. 25, br. 12, Zagreb, 1932.

Ćurčin, Milan (ur.). *Nova Evropa*, Vol. 26, br. 8, Zagreb, 1933.

Krešimir Čvrljak. Dalmatinska zagora u dijariju cara i kralja Franje Josipa I. god. 1875., u: *Zbornik radova s Međunarodnog skupa Zagora između stočarsko-ratarske tradicije te procesa litoralizacije i globalizacije*, Zadar, 2011., 399–454.

D. Marušić, Filip. *Liječnikovi zapisci*, Zagreb: Matica hrvatska, 1906.

D. Marušić, Filip. Iz života Ivana Meštrovića, u: *Književni jug,* 10/12, 15.12.1918., Zagreb, 415–418.

Davidović Marušić, Filip. *Gorocvijet u dolini: rapsodije, elegije i meditacije*, Split, 1926.

D. Marušić, F(ilip). Meštrović svojoj Općini, u: *Narodni list*, god. 50., 20.VII.1911., Zadar

Deanović, Ana. Meštrovićevi prostori, u: *Rad Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti*, knj. 423, Zagreb: JAZU, 1986, 7–117.

Despot, Igor. Tisak Hrvatske i Dalmacije o Balkanskim ratovima, u: *Historijski zbornik*, (ur.) Damir Agičić, god. LXII (2009), br. 1, 109–135.

Diklić, Marjan. Pobjeda pravaša na općinskim izborima u Drnišu 1911. i 1913., u: *Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru*, sv. 33/1991, Zadar, 215–237.

Dragić, Marko. Vile u tradicijskim pričama šibenskoga i splitskog zaleđa, u: *Titius*, br. 10 (2017), 219–240.

Duboković-Nadalini, Niko. Spomenička problematika Dalmatinske zagore, u: *Ethnologica Dalmatica*, br. 3, Split, 1994., 77–79.

Duplančić, Arsen. Podaci o Meštroviću i njegovim djelima iz korespondencije Mihovila Abramića, u: *Mogućnosti*, br. 5–6, Split: Književni krug, 1987., 508–529.

Ellias-Bursać, Ellen, Sablasni glas Augustina Ouyévitcha u knjizi »Grammaire élémentaire de la langue Serbe«, u: *Croatic*a, Vol. 28/29, No. 47–48, Zagreb, 111–118.

F. Farkaš. U Biogradu otvorena izložba djela Ivana Meštrovića, u: *Slobodna Dalmacija*, 30.6.1983., 4.

Ferić, Stanko. Gdje je 16 ukradenih djela velikog Ivana Meštrovića, u: *Večernji list*, 2.3.1997., 15.

Ferić, Stanko. Druga Meštrovićeva medalja u Drnišu, u: *Slobodna Dalmacija*, 20.12.2008., Spektar, 21.

Ferić, Stanko, 100. obljetnica Prvog svjetskog rata (1914. – 2014.): Ljene šibenske priče iz Prvoga svjetskog rata, u: *Šibenik*, br. 22, 2014., 19–27.

Fisković, Cvito. Ivan Meštrović o starohrvatskim spomenicima u upućenim mi pismima, u: *Starohrvatska prosvjeta*, 21/1991 (1995.), Split: Muzej hrvatskih arheoloških spomenika, 275–288.

G., J. Kad će popraviti put do mauzoleja, u: *Šibenski list*, br. 258., Šibenik, 1958., 4.

Gagro, Božidar. *Ivan Meštrović*, Zagreb: Globus, 1987.

Galić, Anđelka i dr. (ur.). *Visovac – Duhovnost i kultura na Biloj Stini*, Zagreb: MUO, 2019.

Gall, Zlatko. Meštrović ispod pečata, u: *Nedjeljna Dalmacija*, Split, 15.XI. 1981., br. 549, 24–25.

Gaurina, Davor. *Povijest sokolskog pokreta u Drnišu*, Drniš: GMD, 2006.

Davor Gaurina. *Pregled povijesti školstva drniškog kraja*, Drniš: GMD, 2018.

Gaurina, Davor; Tomić, Antonia (ur.). *60 godina Gradskog muzeja Drniš (1960.–2020.)*, zbornik uz prigodni skup, Drniš: GMD, 2020.

Gaurina, Davor i Zaninović, Joško. *Roški slap – pokretač razvoja drniškog kraja*, Drniš–Šibenik: GMD, JU NP Krka, DAŠI, 2017.

Girjak, Zoran. O književnom i javnom djelovanju Iva Vojnovića s posebnim osvrtom na „supetarsku aferu“ 1907. godine, u: *PILAR – časopis za društvene i humanističke studije,* God. VI. (2011.), br. 12 (2), 9–49.

Gligora, Dragan. U Drnišu blagoslovljen kip sv. Ante, preuzeto s: https://radio.hrt.hr/clanak/u-drnisu-blagoslovljen-mestrovicev-kip-sv-ante/147593/ (9.4.2021.)

Goreta, Mirela. Monumentalno djelo: Uskoro bi trebali završiti radovi na sanaciji kupole Meštrovićevog mauzoleja u Otavicama, u: *Šibenski. Slobodna Dalmacija*, 30.10.2021. g., preuzeto s: https://sibenski.slobodnadalmacija.hr/sibenik/kultura/bastina/uskoro-bi-trebali-zavrsiti-radovi-na-sanaciji-kupole-mestrovicevog-mauzoleja-u-otavicama-1139024 (24.1.2023.)

Grcić, A(nita). Stvoreni uvjeti za izlaganje Meštrovićevih djela, u: *Šibenski list*, 24.6.2000., 10.

Gross, Mirjana. Uloga šibenskog pravaštva u dalmatinskoj i općehrvatskoj pravaškoj politici uoči Prvog svjetskog rata, u: *Radovi Instituta za hrvatsku povijest*, vol. 1, Zagreb, 1971., 259–285.

Grubač, Jordanka. Tragom nepoznate prepiske: Meštrović i Šibenik, u: *Slobodna Dalmacija*, 5.7.1992., 13.

Grubač, Jordanka. U Muzeju drniške krajine otvorena izložba Krhotine, u: *Slobodna Dalmacija*, 18.8.1995., ?. (isječak u sačuvan u Arhivu GMD-a)

Grubač, Jordanka. S „Ludim Milom“ zakrpao prozor, u: *Slobodna Dalmacija*, 26.4.1996., 6.

G(rubač), S(lobodan). Meštrovićev mecena, u: *RAD*, br. 16, 16.4.1965., 15. (isječak sačuvan u Arhivu GMD-a).

Grubač, Slobodan. Život i djelo Ivana Meštrovića. U Drnišu utvrđen program obilježavanja stogodišnjice od rođenja jednog od naših najistaknutijih kipara, u: *Borba*, 8.1.1981., br. 6, 10.

Grubač, Slobodan. Osmisliti umjetnikovo djelo. Proslava stogodišnjice rođenja Ivana Meštrovića, u: *Slobodna Dalmacija*, 24.1.1981., 5.

Grubač, Slobodan. Proslava 100-godišnjice rođenja Ivana Meštrovića, u: *Drniški vjesnik*, 6/1981., 5.

Grubač, Slobodan. U povodu 100-godišnjice rođena Ivana Meštrovića: Polemika bez potrebe, u: *Slobodna Dalmacija*, 13.3.1982., 5.

Grum, Željko. *Ivan Meštrović*, II. izdanje, Zagreb: Matica hrvatska i Grafički zavod Hrvatske, 1969.

Hammer Tomić, Dragica. *Jugoslavenstvo Ivana Meštrovića*, Zagreb: Srednja Europa, 2011.

Hammer Tomić, Dragica. *Meštrovićeva skulptura biblijsko religiozne tematike*, doktorski rad, Zagreb: Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, 2014.

Hammer Tomić, Dragica. *Sveto i tragično u kiparstvu Ivana Meštrovića*, Zagreb: Ex libirs, 2015.

Hudelist, Darko. Mate Meštrović – svjedok stoljeća (objavljeno u Nedjeljniku), u: *Globus*, 5.VII.2018., preuzeto s: http://www.darkohudelist.eu/det.php?id=136 (9.4.2021.)

IKA, Proslava 20. obljetnice proglašenja crkve Sv. Marije u Biskupiji kod Knina Biskupijskim svetištem, preuzeto s: https://ika.hkm.hr/novosti/proslava-20-obljetnice-proglasenja-crkve-sv-marije-u-biskupiji-kod-knina-biskupijskim-svetistem/ (19.3.2021.)

I., A. Biograd: Izložba Ivana Meštrovića, u: *Slobodna Dalmacija*, 28.6.1983., ? (isječak sačuvan u Arhivu GMD-a).

Ivančić, Jasna; Kreković-Štefanović, Sanja (ur.), *Građa za bibliografiju o Ivanu Meštroviću*, Zagreb: Fundacija Ivana Meštrovića, Sveučilišna i nacionalna biblioteka, 1993.

Ivanišević, Đurđica. Ukradena Meštrovićeva djela na (ras)prodaji u Austriji i Njemačkoj ?!, u: *Nedjeljna Dalmacija*, 15.12.1993., 18 i 31.

(J). Meštrovićev posjet rodnom kraju: Novi pokloni Drnišu, u: *Šibenski list*, 26.8.1959., 4

J. Št. Od doma kulture – samo temelji, u: *Slobodna Dalmacija*, 25.9.1969., 4.

J(alić), J(ordanka). Novi Meštrovićevi radovi u Mauzoleju, u: *Drniški vjesnik*, br. 9, 1978., 7.

Jalić, Jordanka. Kulturno-povijesne vrijednosti: Mauzolej Ivana Meštrovića u Otavicama, u: D*rniški vjesnik*, br. 11, 1979., 7.

Jalić, Jordanka. Rad Muzeja drniške krajine u 1978. godini, u: *Informatica museologica*, Vol. 10, br. 1, 1979., 26–27.

Jalić-Lunić, Jordanka. Obnovljen Muzej drniške krajine, u: *Informatica museologica*, Vol. 15 No. 4, 1984., 15–17.

Jelčić, Matilda. Povodom rođendana Ivana Meštrovića: Osvijetljen grb Drniša, u: *Slobodna Dalmacija*, nepoznata datacija (početkom 2000-ih), Arhiv GMD.

Jerinić, Mato. Genij maloga naroda, u: *Nedjeljna Dalmacija*, 6.11.1983, Split, 17.

Jerinić, Miho (ur.). Društvo za ubijanje Hrvata, u: *Hrvatski samobran*, br. 3, Šibenik, 1922., 2.

Jerinić, Miho. Hrvatska zvizda, Suze sina pokornika, u: *Hrvatski dom*, br. 1–2, Šibenik, 1924., 8., 12–13.

Jerinić, Miho. Rušenje Hrvatskog doma, u: *Hrvatski dom*, br. 5, Šibenik, 1924., 40.

Jerolimov, Pavao. Lujo Plepel, u: *Zadarski list*, 22.5.2009., preuzeto s: https://www.zadarskilist.hr/clanci/22052009/lujo-plepel (11.8.2020.)

Josipović, Slađana. Politizacija pokopa Ivana Meštrovića, u: *Časopis za suvremenu povijest*, god. 39., br. 2., 319–338.

Js., J. Gostovanje ansambla Kulturno-propagandnog centra iz N. Sada: Zaista zabavno veče, u: *Šibenski list*, br. 410, Šibenik, 1960., 4.

Jukica, Jure. O posljednjem počivalištu velikog kipara: Gdje se nalazi mauzolej obitelji Meštrović?, u: *Vijenac*, br, 424, preuzeto s: https://www.matica.hr/vijenac/424/gdje-se-nalazi-mauzolej-obitelji-mestrovic-1971/ (23.1.2023.)

Jurić Šabić, Zorana. *Dekodiranje Meštrovića: Ikonološka studija skica za dekoraciju kupole crkve Presvetog Otkupitelja u Otavicama,* Split: MIM, 2015.

Jurić Šabić, Zorana; Prančević, Dalibor; Vujanović, Barbara. *Skulptura i nagost – tjelesnost i erotika u djelima Ivana Meštrovića*, Zagreb: Muzeji Ivana Meštrovića, 2016.

Jurić Šabić, Zorana (ur.). *Meštrović: otisci duše / Religiozna umjetnost Ivana Meštrovića,* Split – Pula: Arheološki muzej Istre, Muzeji Ivana Meštrovića, 2019.

Jurić Šabić, Zorana. *Crkva Presvetog Otkupitelja: Ivan Meštrović u zavičajnom kontekstu*, Split: MIM, 2020.

Jurić Šabić, Zorana; Šeparović Palada, Maja. *Galerija Meštrović: katalog stalnog postav*, Split: MIM, 2018.

Jurišić, Karlo. Meštrović – naš konfrater, u: *Vjesnik Franjevačke provincije Presvetog Otkupitelja*, 11/5–6, Split, 1962., 52–57.

Jurković, Marina. Otvoren Muzej drniške krajine, u: *Slobodna Dalmacija*, 19.8.1996., 29.

K., B. Meštrovićev posjet rodnom kraju: Novi pokloni Drnišu, u: *Šibenski list*, br. 362, Šibenik, 1959., 1. i 4.

Kalajdžić, Ahmet. Predavanje "Ivo Vojnović i Kosovski mit", u: *Dubrovački vjesnik* (5.12.2017.) preuzeto s: https://dubrovacki.slobodnadalmacija.hr/dubrovnik/vijesti/kultura/predavanje-ivo-vojnovic-i-kosovski-mit-520266 (28.8.2020.)

Kalinić, Vojin D. *Kulturni preporod Srba u sjevernoj Dalmaciji od 1848. do 1914. godine*, doktorska disertacija, Beograd, 2014.,

Kapitanović, Vicko. Franjevci: stvaraoci i čuvari kulturne baštine, u: *Dalmatinska Zagora nepoznata zemlja*, Kusin, Vesna (ur.), Zagreb, 2007., 343–349.

Katunarić, Ante (ur.). *Duje Balavac*, br. 5, Split, 1908., 1.

Katunarić, Ante (ur.). *Duje Balavac*, br. 6, Split, 1908., 1.

Katunarić, Ante (ur.). *Duje Balavac*, br. 7, Split, 1908., 3.

Kečkemet, Duško; Prijatelj, Kruno. *Počeci Ivana Meštrovića*, Split, 1959.

Kečkemet, Duško. Život i djelo Ivana Meštrovića: Meštrovićevi roditelji, život na selu (2), u: *Slobodna Dalmacija*,1983. (serija feljtona 1–56)

Kečkemet, Duško. Život i djelo Ivana Meštrovića: Tko je otkrio kipara Meštrovića (3), u: *Slobodna Dalmacija*,1983. (serija feljtona 1–56).

Kečkemet, Duško. Feljton Ivan Meštrović: Umjetnik koji se posebnom strašću bavio i politikom, u: *Večernji list*, 10.8.2015., preuzeto s: https://www.vecernji.hr/lifestyle/umjetnik-koji-se-posebnom-strascu-bavio-i-politikom-1018571 (28.8.2020.)

Kečkemet, Duško. Folklorni elementi u umjetnosti I. Meštrovića, u: *Ethnologica Dalmatica*, No. 6, 1997., Split: Etnografski muzej Split, 89.–96.

Kečkemet, Duško. Meštrović, Marun, Gunjača i Povijest Hrvata, u: *Starohrvatska prosvjeta*, Vol. III No. 30, 2003., 261–268.

Kečkemet, Duško. *Život Ivana Meštrovića (1883.–1962.–2002.*), 1. sv., Zagreb: Školska knjiga, 2009.

Kečkemet, Duško. *Život Ivana Meštrovića (1883.–1962.–2002.)*, 2. sv., Zagreb: Školska knjiga, 2009.

Kečkemet, Duško. *Umjetnost Ivana Meštrovića*, Split: Filozofski fakultet u Splitu i Duško Kečkemet, 2017.

Kečkemet, Duško. *Ivan Meštrović: Bibliografija (1899.–2002.)*, Split: Filozofski fakultet Sveučilišta u Splitu, 2020.

Kečkemet, Duško. *Religiozna umjetnost Ivana Meštrovića.* Zagreb: ALU, 24 sata, 2022.

Kličinović, Božena. Gipsani odljevi Ivana Meštrovića u Gliptoteci HAZU u Zagrebu – kronologija pohrane**,** u: *Muzeologija*, br. 36 (1999,), Zagreb, 2000., 93–97.

Klisović, Jadranka. Meštrovićev kip na restauraciji: Tragom vijesti o pronalasku kipa „Bogorodica s djetetom" Ivana Meštrovića, u: *Vjesnik*, 29.11.2000., 14.

Klisović, Jadranka. Skromna obljetnica za umjetnika kojeg treba „oprati od političkog blata, u: *Nedjeljni Vjesnik*, 13.1.2002., 25.

Klisović, Jadranka. Ukrali repliku misleći da je original, u: *Vjesnik: hrvatski politički dnevnik*, 14. siječnja 2005. (on-line izdanje nedostupno, kopija u Arhivu GMD-a)

Knežević, Lj. Baštinski apel: Meštrović na plakatima, u: *Slobodna Dalmacija*, 25.2.1992., 5.

Kosor, Josip. Kako narod propada, u: *Crni glasovi*, Zagreb: vlastita naklada, 1905., 16–35.

Kosor, Josip. *Miris zemlje i mora*, Zagreb, 1925.

Kosor, Josip. *Moj prijatelj Stefan Zweig: Nepoznata pisma Josipa Kosora Stefanu Zweigu*, Ivica Metičević (pr.), Zagreb: Matica hrvatska, 2022.

Kosor, Karlo 1. Drniš u ogledalu tiska za hrvatskog narodnog preporoda u Dalmaciji: 1860.–1921., u: *Povijest Drniške krajine*, (ur.) fra Ante Čavka, Split, 1995., 273–410.

Kosor, Karlo 2. Drniška krajina između dva svjetska rata, u: *Povijest Drniške krajine*, (ur.) fra Ante Čavka, Split, 1995., 441–558.

Kovačević, Jelena. Nečuveno! Divljački napada na Meštrovićevo Vrelo života usred Drniša, u: *Večernji list*, 24.4.2014., preuzeto s: https://www.vecernji.hr/vijesti/necuveno-divljacki-napad-na-mestrovicevo-vrelo-zivota-usred-drnisa-934840 (25.1.2023.)

Krasnov, Gjuro. Numizmatička kronika. 4) Zadnja medalja Ivana Meštrovića, u: *Bilten hrvatskog numizmatičkog društva*, 8/1970, 15, 18.

Kraševac, Irena. Ivan Meštrović – rano razdoblje: Prilog istraživanju kiparevog školovanja u Beču, u: *Radovi Instituta za povijest umjetnosti*, 23/1999. 177–188.

Kraševac, Irena. *Ivan Meštrović i secesija. Beč-München-Prag, 1900.–1910.*, Zagreb: Institut za povijest umjetnosti i Fundacija Ivana Meštrovića, 2002.

Kraševac, Irena. Ivan Meštrović und sein Wiener Mäzen Karl Wittgenstein, u: *Uebergänge und Verflecthungen. Kulturelle Transfers in Europa*, Kokorz, Gregor i Mitterbauer, Helga (ur.), Bern: Peter Lang AG, Europäischer Verlag der Wissenschaften, 2004.,129–145.

Kraševac, Irena. Kosta Strajnić o Ivanu Meštroviću, *Kosta Strajnić: život i djelo: Zbornik radova povodom 120. godišnjice rođenja i 30. godišnjice smrti*, Ivan Viđen (ur.), Zagreb–Dubrovnik, 2009., 53–70.

Kraševac, Irena; Vugrinec, Petra. *Izazovi moderne: Zagreb – Beč oko 1900. Slikarstvo, kiparstvo i arhitektura zagrebačke i bečke secesije*, Zagreb: Galerija Klovićevi dvori, 2017.

Kraševac, Irena. Umjetnik i njegov kritičar. Dopisivanje Ivana Meštrovića i Arthura Roesslera, u: *Imago, imaginatio, imaginabile*, Zbornik u čast Zvonka Makovića, Zagreb, FF Press, 2018., 305–330.

Kravar, Zoran. Vidovdanski protusvjetovi i Matoševi protutekstovi, u: *15 dana*, br. 4–5, 2004., 8–15.

Krce, Stipe. Nostradamus iz Drniša, u: *Večernji list*, 12.11.2005., preuzeto s: https://www.vecernji.hr/vijesti/nostradamus-iz-drnisa-812482 (11.1.2021.)

Kruno (?). Dopisi: Drniš, 21/11. 1911., *Naprednjak*, (1.1.1911.), br. 21, god. I., 2.

Kuić, Ivanka. *Splitske novine 1918.–1929.*, katalog izložbe, Split: Sveučilišna knjižnica u Splitu, 1999.

Kump, Mirna. Popis Arhitektonskih djela i urbanističkih zahvata, u: *Rad JAZU*, knj. 423., Zagreb, 1986., 131–143.

Kusin, Vesna. Ode Meštrović iz Drniša u Knin, u: *Vjesnik*, 24.1.1992., 10.

Kuzmany, Karl M. Die Frühjahr-Ausstellung der Wiener Secession, u: *Die Kunst für Alle,* br. XXIII., 1908., 385–394., preuzeto s: https://digi.ub.uni-heidelberg.de/diglit/kfa1907_1908/0432/image,info (27.1.2023.)

Lipovčan, Srećko. Prozno djelo mladog Ujevića (Kriterij funkcionalnosti i tipološka sistematizacija tekstova), u: *Croatica*, 47–48/1998.–1999., 119–145.

Lipovčan, Srećko. *Mladi Ujević: politički angažman i rana proza: (1909.–1919.)*, Split: Književni krug, 2002.

Livaković, Ivo. *Poznati Šibenčani. Šibenski biografski leksikon*, Šibenik, 2003.

Lovrić, Božo. Luka Botić, u: *Hrvatska rieč*, br. 57; 59, Šibenik, 1905., 1–2; 1.

Luetić, Tihana. Balkanski ratovi i studentska mladež u Hrvatskoj, u: *B'lgaro-h'rvatski političeski i kulturni otnošenija prez vekovete. Sbornik v čest na 75-godišninata na Rumiana Božilova*, Eldarov, Svetlozar; Ognjanova, Irina; Balčeva, Antoaneta; Mindova, Ljudmila (ur.), Sofia: Bugarska akademija znanosti, Paradigma, 2015., 147–170.

Lukec, Katarina. Usmene predaje kao izvor znanja o mjestima na primjeru sjevernomoslavačkih sela, u: *Radovi Zavoda za znanstvenoistraživački i umjetnički rad u Bjelovaru*, No. 13, 2019., 133–146.

(m). U Drnišu će se postaviti Meštrovićevo djelo „Vrelo života“, u: *Šibenski list*, br. 251, Šibenik, 1957., 2.

(m). Sin Ivana Meštrovića posjetio Drniš i Otavice, u: *Šibenski list*, br. 253, Šibenik, 1957., 2.

M., V. Započeli radovi na postavljanju „Vrela života“. Otkrivanje spomenika predviđa se početkom kolovoza“, u: *Slobodna Dalmacija*, 15/1957.3847, 2.VII., 3.

M.,V. Grb Drniša – rad Ivana Meštrovića, u: *Slobodna Dalmacija*, 31.7.1978., 4.

Machiedo Mladinić, Norka. Prilog proučavanju djelovanja Ivana Meštrovića u Jugoslavenskom odboru, u: *Časopis za suvremenu povijest*, Vol. 39, br. 1, 2007., 133–156.

Machiedo-Mladinić, Norka. *Prijatelji: Dopisivanje Ivana Meštrovića s Ivom Tartagliom u razdoblju od 1905. do 1947. godine*, Split: Književni krug, 2015.

Majdančić, Lana. Crkva Naše Gospe: Biskupija kod Knina 1937.–1938., u: (ur.) Jurić Šabić, Zorana. *Meštrović: otisci duše / Religiozna umjetnost Ivana Meštrovića*, Split–Pula: Arheološki muzej Istre, Muzeji Ivana Meštrovića, 2019., 116–125.

Marić, Ruža. Obilježavanje Međunarodnog dana muzeja, u: *Informatica museologica*, Vol. 23 No. 1–4, 1992., 110–113.

Marijanović, Stanislav. Guido Jeny o počecima Ivana Meštrovića, u: *Croatica: časopis za hrvatski jezik, književnost i kulturu*, vol. 22, no. 35-36, 1991., 197–226.

Marković, Slavica. *Ćiril Metoda Iveković: Arhitekt i konzervator*, Zagreb: DPUH, 1992.

Maroević, Tonko. Kipar kao junak svoga doba, u: *Život umjetnosti*, 43/44, (1988.) 76–78.

Marović, Miodrag. Posle trideset godina: Meštrovićev učenik ponovo radi na delima svog majstora, 30.5.1959. (novinski isječak na ćirilici sačuvan u Arhivu GMD-a bez naziva novina)

Matijević, Zlatko. Recenzija: Srećko Lipovčan, Mladi Ujević, politički angažman i rana proza (1909.-1919.), Književni krug, Split 2002. , u: *Časopis za suvremenu povijest*, Vol. 35, No. 2, 2003., 646–648.

M(atković), A. U kninskoj tvrđavi izloženi radovi Ivana Meštrovića, u: *Slobodna Dalmacija*, 28.5.1983., 14.

Matković, A. U povodu stote godišnjice rođenja: Meštrovićeva djela u kninskoj tvrđavi, u: *Slobodna Dalmacija*, 9.6.1983., 4.

Medini, Čedomil (ur.). Umjetnost, u: *Demokrat*, br. 20, Šibenik, 1922., 6.

Meštrović, Ivan. *Vilo moja pivat mi pomaži*, 1899.

Meštrović, Ivan. Gospodinu uredniku lista „Die Zeit“, u: *Naprednjak*, br. 4, Šibenik, 1913., 1–2.

Meštrović, Ivan. *IV. Kolektivna izložba Ivana Meštrovića u Zagrebu 1932*., Zagreb: Zaklada tiskare Narodnih novina, 1932.

Meštrović, Ivan. Smrt don Frane Bulića, u: *Nova Evropa*, knj. 27, br. 9, Zagreb, 1934., 336.

(Meštrović, Ivan). Poruka Ivana Meštrovića (Prilikom posvete Zvonimirove spomen-crkve u Biskupiji kod Knina 18. IX. 1938.), u: *Katolik*, 16.10.1938., god. IX., br. 42.

Meštrović, Ivan. *Sculpture of Ivan Meštrović*, Syracuse: Syracuse University Press, 1948.

Meštrović, Ivan. *Uspomene na političke ljude i događaje, Zagreb,* 1969.

Meštrović, Ivan. *Ludi Mile*, Zagreb: Matica hrvatska, 1970.

Meštrović, Ivan. *Vatra i opekline: Ružena, Ruža, Klara*, Zagreb: Dora Krupićeva, 1998.

Meštrović, Ivan. *Razgovori s Michelangelom*, Zagreb: Školska knjiga, 2007.

Meštrović, Ivan. *Michelangelo – eseji umjetnika o umjetniku*. Zagreb: Školska knjiga, 2010.

Meštrović, Maria. *Život i djelo Ivana Meštrovića*, Zagreb: Matica hrvatska, 2011.

Meštrović, Ruža; Ivetić, Jovanka. Sestre Jugoslovenke: Hrvatice i Srpkinje!, u: *Naprednjak,* br. 45, 1912., 3.

(mil). Svečanost u Drnišu: Otkrivena fontana „Izvor života“, jedno od prvih Meštrovićevih djela, u: *Slobodna Dalmacija,* 15/1957., 3894, 26.VIII., 3.

Milačić, Karmen (ur.), *Talijanska pisma Ivanu Meštroviću 1911–1921 / Lettere italiane a Ivan Meštrović*, Zagreb: Globus, 1987.

Milošević, Ante. *Meštrovićeva Povijest Hrvata čuvarica naše baština*, Split, 2013., deplijan uz izložbu.

Mirnik, Ivan. Nepoznate medalje Ivana Meštrovića, u: *Numizmatičke vijesti*, god. 25, Zagreb, 1993., 128–135., 131., 133.

Mirnik, Ivan. Američke medalje Ivana Meštrovića, u: *Osmi memorijal Ive Kerdića: Triennale hrvatskog medaljarstva i male plastike*, Osijek: Galerija likovnih umjetnosti, Osijek 2004., 69–93.

Miše, Jerolim. Svečane negjelje, u: *Naprednjak,* br. 46, 1912., 1.

Miše, Jerolim. U znaku Meštrovića!, u: *Naprednjak*, br. 5, Šibenik, 1913., 2.

Mišur, Ivo. Demografska analiza stanovništva grkokatoličke Župe Kričke, u: *Služba Božja*, 59 (2019), br. 2, 159-175.

Mišur, Ivo. *Dalmatinski grkokatolici*, Zagreb: Ogranak Matice hrvatske u Drnišu, 2022.

Mitrinović, Dimitrije. Feuilleton: Meštrović, u: *Naprednjak,* br. 2, Šibenik, 1913., 1–2.

Mladineo Mika, Hana. Dr. Vicko Vice Mihaljević, u: *Kulturna baština*, br. 44, Split, 2018., 173–200.

Mlivončić, I. U subotu u Drnišu obilježena 100. obljetnica rođenja Ivana Meštrovića: Svečano i dostojanstveno, u: *Slobodna Dalmacija*, 15.8.1983., 1.

M(ojaš), V(ladimir). Bista Božidara Adžije u Drnišu, u: *Slobodna Dalmacija*, 22.7.1968., 7.

Mojaš, V(ladimir). Radi se na izdavanju publikacije o I. Meštroviću, u: *Slobodna Dalmacija*, 30.9.1977., 13.

Mojaš, V(ladimir). Drniš pred proslavu 100-godišnjice rođenja Ivana Meštrovića: „Orači" na pravom mjestu, u: *Slobodna Dalmacija*, 15.7.1983., 3.

Mrđen. M., Odnosi u porodici, u: *Šibenski list*, br. 418, 21.9.1960., 4.

Murko, Matija. Kod Meštrovića i njegovih, u: *Nova Evropa o pedesetom rođendanu I. Meštrovića*, vol. 26, 15.VIII. 1933., Zagreb, 25–30.

N.N. Domaće viesti, u: *Narodni list*, br. 13, 13.2.1878., Zadar ? (isječak sačuvan u Arhivu GMD-a).

N.N. Naši dopisi osobiti, u: *Narodni list*, br. 14, 14.2,1878., Zadar? (isječak sačuvan u Arhivu GMD-a).

N.N. Domaće viesti, u: *Narodni list*, (ur.) Juraj Biankini, 38/51, Zadar, 1899., 3.

N. N. Pišu nam iz Drniša, u: *Narodni list*, (ur.) Juraj Biankini, Zadar, 1900., 3.

N. N. Članovi stranke i pokretači lista, u: *Sloboda*, br. 1 (16.8.), Split, 1905.

N. N. Domaće viesti: Odkriće spomenika Luki Botiću u Splitu, u: *Hrvatska rieč,* br. 52, 28.10.1905., Šibenik, 3.

N. N. Domaće viesti: Ivan Meštrović, u: *Hrvatska rieč*, br. 82, Šibenik, 1906., 2.

N.N. Vrelo života (od Ivana Meštrovića), u: *Hrvatska rieč,* br. 164, 165, 166, 167, 168, 169, 170, 172, 173, 174, 176, 177, Šibenik, 1907.

N. N. Viesti: Novi Meštrovićevi reljefi, u: *Hrvatska rieč*, br. 182, Šibenik, 1907., 3.

N. N. Meštrović u bečkoj izložbi „Secesije“, u: *Hrvatska rieč,* br. 230, Šibenik, 1908., 3.

N. N. Književnost i umjetnost: O Meštroviću, u: *Hrvatska rieč*, br. 264, Šibenik, 1908., 2.

N. N. Književnost i umjetnost: Umjetnička izložba u Splitu, u: *Hrvatska rieč*, br. 276, Šibenik, 1908., 2–3.

N. N. Pokrajinske viesti: Otvor umjetničke izložbe u Splitu, u: *Hrvatska rieč*, br. 278, Šibenik, 1908., 3.

N. N. Iz grada i okolice: Drniš za družbu sv. Ćirila i Metoda, u: *Hrvatska rieč*, br. 359, Šibenik, 1909., 2.

N.N. Književnost i umjetnost: Mladi daroviti kipar, u: *Hrvatska rieč*, br. 401, Šibenik, 1909., 5.

N. N. „Duje“ u Drnišu, u: *Duje Balavac*, br. 11, Split, 1909., 9–10.

N. N. Književnost i umjetnost: Meštrović na bečkoj izložbi, u: *Hrvatska rieč*, br. 408, Šibenik, 1910., 4.

N. N. Razne viesti: Umjetnička izložba u Zagrebu, u: *Hrvatska rieč*, br. 438, Šibenik, 1910., 3.

N. N. Držtvo „Medulić“, u: *Hrvatska rieč*, br. 451, Šibenik, 1910., 3.

N. N. Pokrajinske viesti: Za izložbu „Medulića“ u Zagrebu, u: *Hrvatska rieč*, br. 477, Šibenik, 1910., 3.

N. N. Iz hrvatskih zemalja: Za izložbu „Medulića“ u Zagrebu, u: *Hrvatska rieč*, br. 488, Šibenik, 1910., 4.

N. N. Iz hrvatskih zemalja: Hrvati na rimskoj izložbi, u: *Hrvatska rieč*, br. 526, Šibenik, 1911., 2.

N. N. Iz hrvatskih zemalja: Meštrović dobio u Rimu prvu nagradu, u: *Hrvatska rieč*, br. 585, Šibenik, 1911., 2.

N.N. „Sa kninske krajine. Srbi i Hrvati Dositeju“, u: *Dubrovnik*, br. 45, 26.10.1911.

N. N. Kosor, u: *Duje Balavac*, br. 11, Split, 1912., 8.

N. N. O našem drugu Ujeviću, u: *Naprednjak*, br. 54, 28.12.1912., 1.

N. N. Iz grada i pokrajine: Dar umjetnika Šibeniku, u: *Hrvatska rieč*, br. 808, Šibenik, 1913., 3.

N. N. Meštrović Šibeniku, u: *Naprednjak*, br. 12, Šibenik, 1913., 2.

N. N. Bilješke. Zašto je Meštrović otišao iz Austrije, u: *Naprednjak*, br. 14, Šibenik, 1913., 2.

N. N. Bilješke. „Tribuna“ rimska o Meštroviću, u: *Naprednjak*, br. 15, Šibenik, 1913., 2.

N. N. Meštrović radi svoju grobnicu u rodnom mjestu, u: *Novo doba*, 326, 24.12.1928., Split, 36.

N. N. Ogroman kamen za Meštrovićev mauzolej u Otavicama, u: *Novo doba*, br. 155, 7.7.1930., Split, 5.

N. N. O Meštrovićevoj izložbi u Parizu, u: *Narodna tribuna*, br. 1. Šibenik, 1933., 2.

N. N. Svjetska kronika: Kipar Ivan Meštrović, u: *Narodna tribuna*, br. 48, Šibenik, 1933., 4.

N. N. Gradnja zavjetne crkve kod Knina u spomen na hrvatskoga kralja Zvonimira, u: *Jutarnji list*, br. 26, 1937., Zagreb, 12.

N. N. Govor nadbiskupa dra. Stepinca na jučerašnjoj posveti spomen-crkve kralja Zvonimira, u: *Novo doba*, 20.9.1938., Split.

N. N. Hodočasnici iz svih hrvatskih krajeva pohrlit će danas na posvetu crkve „Kraljice Hrvata“ u Biskupiji kod Knina, u: *Jutarnji list*, 18.IX.1939. Zagreb.

N. N. (Mihovil Abramić). Ima dvije godine da je…, u: *Slobodna Dalmacija*, br. 3342, 12.11.1955., Split, 3.

N. N. Svečanost u Drnišu: Otkriveno „Vrelo života“ od Ivana Meštrovića, u: *Šibenski list,* br. 259, Šibenik, 1957., 1.

N. N. Ivan Meštrović posjetio Otavice i Drniš, u: *Šibenski list*, br. 362, Šibenik, 1959., 1.

N. N. Nove ustanove u Drnišu: Imenovani članovi Savjeta muzeja, u: *Šibenski list,* br. 430, Šibenik, 1960., 3.

N. N. Umro veliki kipar Ivan Meštrović, u: *Šibenski list*, br. 488, Šibenik, 1962., 1.

N. N. Osnovan odbor za sahranu Ivana Meštrovića, u: *Šibenski list*, br. 488, Šibenik, 1962., 4.

N. N. Naša mala anketa o lokaciji spomenika Jurju Dalmatincu: Gdje postaviti spomenik?, u: *Šibenski list,* br. 484–485, Šibenik, 1962., 6.

N. N. Mala galerija: Meštrovićev „Nevoljnik“, u: *Narodni list*, travanj, 1962., 7.

N. N. Postavljen spomenik Jurju Dalmatincu, u: *Šibenski list*, br. 510, Šibenik, 1962., 4.

N.N. Popravci u Muzeju drniške krajine, u: *Slobodna Dalmacija,* 17.10.1979., 8.

N.N. Pismo dr. Mate Meštrovića Cedricu Thornberryju: Otavice gore pred očima UN-a, u: *Slobodna Dalmacija,* 12.5.1993., 2.

N. N. Pješčani sat, u: *Večernji list,* 3.2.2002., preuzeto s: https://www.vecernji.hr/vijesti/tramvaji-ce-biti-niskopodni-709696 (20.5.2020.)

N. N. *Otvorena obnovljena zgrada bivše škole u Otavicama*, preuzeto s: https://www.sibensko-kninska-zupanija.hr/arhiva-novosti/otvorena-obnovljena-zgrada-bive-osnovne-kola-u-otavicama/1810.html (20.1.2023.)

N. N. Baština: Započela restauracija Meštrovićevih djela u Drnišu: Studentica Barbara Pulić radi na Oračima, u: *Slobodna Dalmacija*, preuzeto s: https://sibenski.slobodnadalmacija.hr/sibenik/kultura/bastina/zapocela-restauracija-mestrovicevih-djela-u-drnisu-studentica-barbara-pulic-radi-na-oracima-1111253 (10.10.2021.)

N. N. Živio Drniš!, u: *Hrvatska rieč*, br. 586, 22.11.1911., Šibenik, 2.

Nikčević, Sanja. Dramski repertoar HNK u Zagrebu za vrijeme Prvoga svjetskog rata ili nastavak tadašnje poetike, politike i organizacije, u: *Dani Hvarskoga kazališta: Građa i rasprave o hrvatskoj književnosti i kazalištu*, Vol. 41 No. 1, 2015., 356–382.

Oraić Tolić, Dubravka. *Čitanje Matoša*, Zagreb: Naklada Ljevak, 2013.

Oštrovid. Drniške iskrice, u: *Slobodna Dalmacija*, 10.12.1966., 16.

Ožegović, Tomislav i Vranjković, Matilda. *U svemu vrijeme valja naći*, Drniš, 1999.

Pasini, S. U povodu stote obljetnice rođenja Ivana Meštrovića: Bogati program proslave, u: *Vjesnik*, 13.8., Zagreb, 1983., 4.

Passek, Zvonimir. Pisma kipara Ivana Meštrovića predsjedniku Jugoslavenskog odbora Anti Trumbiću 1914.–1918. g., u: *Starina*, knj. 57, Zagreb, 1978., 325–342.

Perlić, Đuro. Dug kiparskom geniju, u: *Večernji list*, 15.8., Zagreb, 1983., 5.

Perlić, Đuro. Dug kiparskom geniju, u: *Večernji list*, 15.8., Zagreb, 1983., 5.

Petrinec, Maja (pr.). *Fra Lujo Marun: Starinarski dnevnici*, Split: MHAS, 1998.

Petrinec, Maja. Arheološka istraživanja i uređenje arhitektonskog kompleksa na Crkvini u Biskupiji u razdoblju od 2008. do 2017. godine, u: *Starohrvatska prosvjeta*, III. serija – sv. 44–45/2017.–2018., 283–306.

Pilić, Šime. Građa i prilozi za Leksikon Drnišana, u: *Godišnjak Titius*, br. 9 (2016), 11–138.

Piplović, Stanko. Tehnički suradnici Hrvatskoga starinarskoga društva, u: *Starohrvatska prosvjeta*, vol. III, br. 18, Split, 1998., 203–231.

Plazibat Zima, Danica. Ivan Meštrović u Americi, u: *Život umjetnosti : časopis o modernoj i suvremenoj umjetnosti i arhitekturi*, Vol. 60 No. 1, 1998., 98–107.

Plazibat, Danica. *Ivan Meštrović: Tragovi u vremenu i prostoru*, Zagreb: Muzeji Ivana Meštrovića, 2015.

Plein-Air (Ludwig W. Abels). Ein dalmatinischer Künstler. Das Werk des Bildhauers Ivan Meštrović, u: *Ergeist*, br. 3, Beč, 1908., 62–66.

Plepel, fra Lujo. *Zagorke (Pripovijesti iz života zagorske Dalmacije),* Šibenik: Kačić, 1931.

Plepel, fra Lujo. Dalmatinski franjevci u napoleonsko dobu Dalmaciji (1797—1814), u: *Nova Evropa*, Milan Ćurčin (ur.), vol. 25, br. 12, Zagreb, 1932., 666–671.

Plepel, Fra Lujo. Petrovopolje, u: *Nova Evropa*, 15.VIII.1933. Zagreb, 31–35.

Povjestni dnevnik o putovanju Nj. C. i Kr. Ap. Vel. Franja Josipa I. Cara Austrije, Kralja Ugarske itd. itd. itd. po Kraljevini Dalmaciji u mjesecima Travnja i Svibnja 1875., Zadar, Izdav. tisk. Vitaliani i Janković, 1878.

Prančević, Dalibor. Akademija likovnih umjetnosti u Pragu kao stjecište moderne kiparske scene: iskustva češkoga i hrvatskoga kulturnog prostora, u: *Ivan Meštrović i Česi: Primjeri hrvatsko-češke kulturne i političke uzajamnosti*, (ur.) Barbara Vujanović i dr., Zagreb, 2018., 60–109.

Prančević, Dalibor. Between Art Nouveau ant the Avant-Garde: The Personal (Ego) Network of Ivan Meštrović and the Mapo of Critical Reception of His Work during the 1910s, u: *Modern and Contemporary Artists' Networks. an inquiry into digital History of art and Architecture*, Zagreb, IPU, 2018., 38–62.

Prančević, Dalibor. Imaginarni razgovori Ivana Meštrovića, u: *Kvartal*, br. V./1, Zagreb, 2008., 34-37.

Prančević, Dalibr. Umjetničke veze između Ivana Meštrovića i Ante Katunarića, u: *Anali Galerije Antuna Augustinčića*, br. 30, Klanjec, 2011., 3–31.

Prančević, Dalibor. *Ivan Meštrović u kontekstu ekspresionizma i art décoa*, 2012., doktorska disertacija, Filozofski fakultet, Zagreb.

Prančević, Dalibor. *Ivan Meštrović i kultura modernizma: ekspresionizam i art déco.* Split: Filozofski fakultet u Splitu, Muzeji Ivana Meštrovića, 2017.

Prelog, Petar. *Hrvatska moderna umjetnost i nacionalni identitet*, Zagreb: IPU, 2018.

Prelog, Petar. Hrvatska umjetnost i nacionalni identitet od kraja 19. stoljeća do II. svjetskoga rata, u: *Kroatologija*, 1(2010)1, 254–268.

Prijatelj, Kruno. Nepoznata pisma Ivana Meštrovića, u: *Mogućnosti*, 30/10-11, 1983., 926–931.

Pupavac, Jovo (ur.), *Rešeto,* br. 9, Šibenik, 1921., 2.

Rafolt, Leo. Nepovoljna vremena za rađanje nacije: O ideološkim supstratima Vojnovićeva dramskog stvaralaštva (i njihovu prešutnom kontinuitetu), u: *Književna smotra*, 42 (2010), 156 (2), 21–32.

Rajčić, Tihomir. Djevojka koju su prodali u selo Kosore, preuzeto s: http://www.brodarica.net/zivot/clanak/789/djevojka-koju-su-prodali-u-selo-kosore (20.7.2020.).

Ramljak, O. Godišnjice: Nepoznati Meštrović, u: *Slobodna Dalmacija*, 17.2.1982., 8.

Rašković, Dušan. Šport u Drnišu između dva rata, u: *Povijest športa*, 22(1991), br. 91., 46–51.

Regan, Krešimir; Nadilo, Branko. Stare crkve u Biskupiji kod Knina, u: *Građevinar*, 60 (2008.), 559–568.

Relja, Mate. Dvije tisuće kruna za Medulićevu bistu, u: *Šibenski list*, 20.3.1999., ? (Isječak sačuvan u Arhivu GMD-a).

Ristić, Snežana. Skriveno blago Beograda, u: *Oris*, br. 88 (2014.), 196–205., 200–201.

Rudan, Katarina. Meštrovićeva ostavština: U Otavicama uređuju objekte koje sagradio i zajednici darovao veliki hrvatski i svjetski kipar., u: *Šibenski. Slobodna Dalmacija*, 5.5.2020., preuzeto s: https://sibenski.slobodnadalmacija.hr/sibenik/kultura/bastina/u-otavicama-ureduju-objekte-koje-je-sagradio-i-zajednici-darovao-veliki-hrvatski-i-svjetski-kipar-1019629 (20.1.2023.)

S., E. Planovi za proslavu Meštrovićeva jubileja, u: *Slobodna Dalmacija*, 6.8.1981., 5.

Sabotič, Ines. *Stare zagrebačke kavane i krčme*, Zagreb: Biblioteka povjesnice, 2007.

Schmeckebier, Laurence. *Ivan Meštrović – Sculptor and Patriot*, Syracuse, 1959.

Selinkić, Slobodan Danko. *Paviljon Serbia u Rimu 1911.: Modernizam, arhitektura i rana ideja jugoslavenstva*, Novi Sad, 2021.

Sirovica, Dinko. O odkriću spomenika Luki Botiću u Splitu: Sonet, u: *Hrvatska rieč*, br. 54, Šibenik, 1905., 1.

Slade, Iris. Meštrovićev Presveti Otkupitelj – od umjetnikove ideje do načela obnove, u: *Muzeologija*, br. 36, Zagreb: MDC, 1999., 74–80.

Soldo, Josip Ante. *Franjevačka provincija Presvetog Otkupitelja*, Split, 1979.

Soldo, Josip Ante. Ivan Meštrović u dodiru sa sv. Franjom Asiškim, u: *Brat Franjo*, 7/1983, Zadar, 12—13. i 16.

Soldo, Josip Ante. *Biskupija: u prigodi 50. obljetnice posvete spomen crkve Naše Gospe*, Split, 1988.

S., K. O Jurju Dalmatincu, u: *Šibenski list*, br. 511, Šibenik, 1962., 2.

Srhoj, Vinko. Povijesni sunovrat jugoslavenske ideje, u: *Slobodna Dalmacija*, 1.2.1992., 27.

Srhoj, Vinko. Kosta Strajnić i ideja nacionalnog stila u umjetnosti, *Kosta Strajnić: život i djelo: Zbornik radova povodom 120. godišnjice rođenja i 30. godišnjice smrti*, Ivan Viđen (ur.), Zagreb–Dubrovnik, 2009., 29–52.

Srhoj, Vinko. Ivan Meštrović i politika kao prostor ahistorijskog idealizma, u: *Ars Adriatica*, 4/2014., 369–384.

Srhoj, Vinko. Meštrovićevo napuštanje ideje o jugoslavenskom nacionalnom stilu u razdoblju između dva svjetska rata, u: *Zbornik Dana Cvita Fiskovića VII*, Fisković, Igor (ur.), Zagreb: Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, 2018., 207–216.

Stančić, Nikša. Hrvatska politika i nastanak Jugoslavije: od Berlinskog kongresa 1878. do kraja Prvoga svjetskog rata 1918., u: *Adrias*, sv. 20, Split: HAZU, 93–103

Stanić, Stevan. Drniš, Mojsije i Meštrović, u: *Borba*, 32/167, (20.VI.1967.) Zagreb, 7.

Sudarski Red, Đorđe. *Ko je ko u Jugoslaviji*, Novi sad, 1987.

Š., N. Otavice rodno mjesto Ivana Meštrovića, u: *Novo doba*, 238/1929, 28. 9., Split, 2.

Šćepanović, Ivo. Ivanu Meštroviću ne godi drniška klima, u: *Slobodna Dalmacija*, 4.10.1999.

Šebečić, Berislav. Dr. sc. Vicko Mihaljević, Filip Marušić, dr. med. i don Josip Dragaš – istraživači ruda u cetinskom i dinarskom kraju, u: *Prirodoslovlje*, 11/1, Zagreb: Matica hrvatska, 2011., 43–66.

Šegvić, Edo. Karikature Emanuela Vidovića, u: *Kulturna baština,* (ur.) Stanko Piplović, br. 36, Split, 201., 361.–386.

Šeparović Palada, Maja. *Meštrovićeve Crkvine,* Split: Muzeji Ivana Meštrovića, 2012.

Šeparović Palada, Maja. *Ivan Meštrović: Spomenik Grguru Ninskom u Splitu*, Split: Muzeji Ivana Meštrovića, 2016.

Šerić, Divna. Pomagao sam Meštrovića, u: *Slobodna Dalmacija*, Split, 29.3.1967., 4.

Šimetin Šegvić, Filip. Umjetnost kao propaganda: Ivan Meštrović, sukobljene paralelne kulturne politike i veliki rat, u: *Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru*, No. 63, 2021., 325–353., 328.

Šrepel, Ivo. *Ivan Meštrović: Religiozna umjetnost,* Zagreb, 1944.

Št., J. U Zagrebu otvorena izložba „Meštrović Otavice – Drniš“: Iz djetinjstva velikog meštra / Predstavljeni zlatnici i srebrnjaci izdani u povodu 100. godišnjice Meštrovićeva rođenja“, u: *Slobodna Dalmacija*, 20.10.1983., 10.

Šulc, Branka. Ratno razaranje i rekviriranja kulturne baštine u Hrvatskoj, u: *Informatica museologica*, Vol. 23 No. 1–4, 1992., 41–45.

Šulc, Branka. Restitucija i sukcesija kulturnih dobara iz muzeja i galerija Hrvatske, u: *Informatica museologica*, Vol. 23 No. 1–4, 1992., 6–17.

Šustić, Sandra. *Djelovanje Cvita Fiskovića na zaštiti i restauraciji povijesnoga slikarstva i skulpture na hrvatskoj obali*, Zagreb, 2016., doktorski rad.

Tatham, David. Ivan Mestrovic in Syracuse, 1947–1955, u: *Syracuse University Library Associates Courier*, vol. XXXII., 1997., 5–24.

Tarle, Ivan. Drniško rudarstvo (velika činjenica drniške povijesti), u: *Godišnjak Titius: godišnjak za interdisciplinarna istraživanja porječja Krke*, vol. 9, br. 9, Split, 2016., 139–222.

Tomić, Antonia. Vrelo života Ivana Meštrovića od vremena nastanka do danas, u: *Anali Galerije Antuna Augustinčića, Zbornik radova simpozija Problem spomenika: spomenik danas*, br. 32–33/34–35, Klanjec, 2015., 221–240.

Tomić, Antonia. Grkokatolička crkva Pokrova Presvete Bogorodice u Kričkama i Preobraženja Gospodinova u Baljcima kod Drniša: nastanak – devastacija – obnova, u: *Klasicizam u Hrvatskoj: zbornik radova znanstvenog skupa*, Zagreb, 2016., 89–106.

Tomić, Antonia. Osmanska ostavština u Drnišu: od džamije Halila Hodže do crkve sv. Antuna Padovanskog, u: *Zbornik radova XIV. Dana Cvita Fiskovića: Razmjena umjetničkih iskustava u jadranskom bazenu*, (ur.) Jasenka Gudelj i Predrag Marković, Zagreb, 2016., 107–116.

Tomić, Antonia. *Sakralna arhitektura drniškoga i skradinskoga područja u XVIII. stoljeću*, Drniš, 2017.

Tomić, Antonia. Političko i umjetničko djelovanje Ivana Meštrovića kroz prizmu dalmatinskih periodičnih publikacija na početku 20. stoljeća, u: *Znanstveno-stručni skup Hrvatski povjesničari umjetnosti: Olga Maruševski (1922.–2008.)*, program i knjižica sažetaka (ur.) Martina Petrinović, Zagreb, 2018, 15. + rukopis

Tomić, Antonia. Drniš na prijelazu stoljeća i otkriće talenta mladog Ivana Meštrovića, u: *Zbornik radova Veleučilišta u Šibeniku*, no. 3–4/2018, 2018., 215–229.

Tomić, Antonia. Novo ruho drniškog Meštrovića, u: *Anali Galerije Antuna Augustinčića*, (2018.–2019.), br. 38–39, Zbornik simpozija Skulptura u muzeju, Klanjec, 2019., 381–396.

Tomić, Antonia i Zaninović, Joško. Od Gradine do grada – stalni postav u nastajanju: muzealizacija kulturne povijesti, u: *Zbornik 4. kongresa hrvatskih povjesničara umjetnosti*, Zagreb: DPUH, IPU, 2020., 170–179.

Tomić, Antonia. (O novom stalnom postavu) *60 godina Gradskog muzeja Drniš: zbornik uz prigodni skup*, Davor Gaurina, Antonia Tomić (ur.), Drniš, 2020., 9–13.

Tomić, Antonia. The Echo of Ivan Meštrović's Participation in the International Fine Art Exhibition Held in Rome in 1911 in His Homeland, za zbornik radova s međunarodnog skupa: *Art and the State in Modern Central Europe (18th – 21st Century)*, rukopis, 2021. g.

Tomić, Antonia. *DRNIŠ OBJEKTIV(NO) II.: 65. obljetnica postavljanja fontane Vrelo života u Drnišu i 60. godišnjica smrti Ivana Meštrovića,* Drniš: Gradski muzej Drniš, 2022.

Tomić, Bruno. Meštrović posjetio Otavice i Drniš, u: *Slobodna Dalmacija,* 14.8.1959., 2.

Tomić, Radoslav. Smjernice za obnovu spomeničke baštine Drniša, u: *Ethnologica Dalmatica,* br. 3, Split, 1994., 81–83.

Tošić, Dragutin. Učešće Srbije na izložbi u Rimu 1911. u izveštaju arhivske građe, u: *Zbornik Matice srpske za likovne umetnosti,* br. 16, Novi Sad, 19/80., 341–385.

Trogrlić, Marko. Visovac u prošlosti, u: *Visovac. Duhovnost i kultura na 'Biloj Stini'*, Anđelka Galić (ur.), Zagreb: Muzej za umjetnost i obrt, 2019., 21–36.

Ujević, Augustin. Iz omladinskih krugova: Za Mladu Dalmaciju, u: *Naprednjak,* br. 44, 11.10.1912., 2.

Ujević, Augustin. Božanski lagum, u: *Naprednjak,* br. 5, Šibenik, 1913., 1–2.

Vd. Izložba u Veneciji, u: *Hrvatska rieč*, 940, Šibenik, 1–2.

Vlah, Dragan. Neobična priča o sudbini „Glave žene u rupcu“: Restauratorica ponudila na prodaju originalnu Meštrovićevu skulpturu, u: *Slobodna Dalmacija,* 14.1,2005., 48.

Vekić, Denis. Mitske i demonološke predaje u usmenoknjiževnoj teoriji: poetička obilježja i žanrovske odrednice predaje, u: *Croatica et Slavica Iadertina*, XII/I (2016), Zadar, 199–230.

Vekić, Denis. Lokacije usmenoknjiževnog pripovijedanja – pripovijedanje oko vatre, u gostionici i na bdijenju uz pokojnika, u: *Nova prisutnost,* 16 (2018) 3, 413–434.

Visković, Ivo. Josip Kosor – slikar života primoraca i ravničara, u: *Naše more: znanstveni časopis za more i pomorstvo*, Vol. 3 br. 2, Dubrovnik, 1956. 144–146.

Vlakić, Marina. Tražeći zlato, bombom raznijeli ljesove!, u: *Zadarski regional,* br. 108, 11.12.2002., Zadar, 6.

Vojnović, Ivo. Riječ gosp. Iva Vojnovića, u: *Naprednjak*, br. 4, Šibenik, 1913., 1.

Vujanović, Barbara. Pronađeni pisani tragovi prijateljstva dvojice kipara (povodom izložbe Ivan Meštrović kod Rodina: Hrvatska ekspresija, Pariz, 2012. –2013.), u: *Kvartal*, X-1/2–2013., Zagreb, 93–97.

Vujanović, Barbara. *Spomenik Andriji Meduliću – sjećanje na izložbe Ivana Meštrovića u Umjetničkom paviljonu*, preuzeto s: https://mestrovic.hr/spomenik-andriji-medulicu/ (4.2.2022.).

Vujanović, Barbara. Auguste Rodin and Ivan Meštrović – French connections in Croatian sculpture, u: *Sculpture Journal*, Vol. 25, No. 5, Liverpool, 2016., 203.–216.

Vujanović, Barbara. *Meštrovićev znak u Zagrebu*, Zagreb: Muzeji Ivana Meštrovića, 2017.

Vujanović, Barbara; Lipovac, Marijan; Prančević, Dalibor; Rudela, Jiri. *Ivan Meštrović i Česi: Primjeri hrvatsko-češke kulturne i političke uzajamnosti*, Zagreb: Muzeji Ivana Meštrovića, 2018.

Vujanović, Barbara. *Od antičkih uzora do neoklasicizma: klasična komponenta u djelu Ivana Meštrovića, 2021.*, doktorska disertacija, Filozofski fakultet, Zagreb.

V(ukušić), A(nte). U subotu će se u drniškom kraju obilježiti 100. obljetnica rođenja Ivana Meštrovića: Meštrovićevi radovi u Muzeju drniške krajine, u: *Slobodna Dalmacija*, 10.8.1983., 1.

Vukušić, Ante. „Meštrovićevi dani“ u Drnišu: Povratak sv. Roka, u: *Slobodna Dalmacija*, 17.8.1990., 3.

Vukušić, Ante. Meštrović pod okupacijom (2): Nismo digli ruke, u: *Slobodna Dalmacija*, 24.1.1992., 22.

Waugh, Alexander. *Kuća Wittgenstein*, Zagreb: Vuković & Runjić, 2014.

Z. Sjećanja Nikole Adžije na velikog kipara, u: *Šibenski list*, br. 360, Šibenik, 1959., 3.

Zagorac (Meštrović, Ivan), Čudno znamenje (spjev), u: *Naprednjak*, br. 52, Šibenik, 1912., 2.

Zaninović, Joško. Sv. Roko – zaštitnik Grada Drniša, u: *Ethnologica Dalmatica*, br. 3, Split, 1994., 67–76.

Zaninović, Joško. Stalni postav radova Ivana Meštrovića u Muzeju drniške krajine, u: *Muzeologija*, Vol./No. 36, 1999., 86–91.

Zaninović, Joško. Povodom otvaranja Zavičajne zbirke Župe Gradac (5. rujna 2006.), u: *List župe sv. Marije – Gradac*, god. XII., Božić 2006., 21–24.

Zaninović, Joško; Gaurina, Davor; Tomić, Antonia. *Muzeološki koncept stalnog postava Gradskog muzeja Drniš*, Drniš 2014.

Zekan, Mate. Fra Lujo Marun (1857.–1939.): utemeljitelj, misionar i vizionar hrvatske arheologije, u: *Starohrvatska prosvjeta*, br. 34, 2007., 9–56.

Zekan, Mate. Fra Lujo Marun (1857.–1939.) – život i djelo, u: *Zbornik radova sa Znanstvenog skupa o fra Luji Marunu u povodu 150. obljetnice rođenja (1857.–2007.)*, Željko Tomičić i Ante Uglešić (ur.), Šibenik–Zadar–Zagreb, 2009., 7–47.

Zupčić, Gordana. Danas je u tišini pokopana kći čuvenog kipara Ivana Meštrovića, u obiteljskoj oazi u srcu Dalmatinske zagore, u: *Jutarnji list*, 15.9.2023., preuzeto s: https://www.jutarnji.hr/vijesti/hrvatska/danas-je-u-tisini-pokopana-kci-cuvenog-kipara-ivana-mestrovica-u-obiteljskoj-oazi-u-srcu-dalmatinske-zagore-15374969 (20.9.2023.)

Živković Šupuk, Krste (ur.). Meštrović, u: *Naprednjak*, br. 47., Šibenik, 1912., 3.

Živković Šupuk (ur.), Krste. Ivan Meštrović, Bista Dr. V. Iljadice, u: *Naprednjak*, br. 27.,Šibenik, 1913., 3.

Živković Šupuk, Krste (ur.), Meštrovićevo novo djelo, u: *Naprednjak*, br. 29., Šibenik, 1913., 3.

Živković, Petra. *Ivan Meštrović 1883.–1962*., Knin: Muzej kninske krajine, 1983., deplijan.

Internetski izvori:

Austrijski Parlament, https://www.parlament.gv.at/WWER/PARL/J1848/Difnico.shtml (19.1.2021.)

Bartulica, Milostislav: Hrvatski biografski leksikon (Anđelka Stipčević-Despotović), http://hbl.lzmk.hr, (20.8.2020.)

Biografija Ivana Meštrovića, https://mestrovic.hr/biografija/ (15.5.2020.)

Beograd – župa sv. Ante Padovanskog, Franjevačka provincija Sv. Križ – Bosna Srebrena, preuzeto s: https://www.bosnasrebrena.ba/beograd-samostan-i-zupa-sv-ante-padovanskog (9.4.2021.)

Belgijski mramor, preuzeto s: https://www.canterbury-archaeology.org.uk/belgian-black-marble (5.10.2023.)

Bugojno – župa sv. Ante Padovanskog, Franjevačka provincija Sv. Križ – Bosna Srebrena, preuzeto s: https://www.bosnasrebrena.ba/bugojno-zupa-sv-ante-padovanskog (9.4.2021.)

Petar Bibić, https://www.vecernji.hr/vijesti/tramvaji-ce-biti-niskopodni-709696 (20.5.2020.).

Vinka Bulić, https://www.domine.hr/?lang=hr&index=111 (11.5.2020.)

Caffe Argani, https://it.wikipedia.org/wiki/Caff%C3%A8_Aragno (18.5.2020.)

Crkve Gospe Lurdske, http://www.klub-susacana.hr/revija/clanak.asp?Num=69&C=7 (22.5.2020).

Duje Balavac, Digitalna zbirka Gradske knjižnice Marko Marulić u Splitu: https://digitalnezbirke.gkmm.hr/object/10154 (25.2.2022.)

Duje Balavac, Digitalna zbirka Sveučilišne knjižnice u Splitu: http://dalmatica.svkst.hr/index.php?sitetext=316 (25.2.2022.)

Grb Općine Ružić, https://zeljko-heimer-fame.from.hr/hrvat/hr-si2.html (23.1.2023)

Hrvatsko plemstvo, http://www.plemstvo.hr/obitelji/marusic (19.5.2020.)

Hrvatska enciklopedija Leksikografskog zavoda „Miroslav Krleža“, http://www.enciklopedija.hr/

„Književni jug“, Hrvatska enciklopedija, Leksikografski zavod „Miroslav Krleža“, Zagreb, http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=32124 (5.11.2018.)

Muzeji Ivana Meštrovića, u: https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?ID=70344 (24.1.2023.)

„Narodni list“, Hrvatska enciklopedija, Leksikografski zavod „Miroslav Krleža“, Zagreb, http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=32124 (5.11.2018.)

Stjepan Radić, Hrvatska enciklopedija, Leksikografski zavod „Miroslav Krleža“, Zagreb, https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?ID=51444 (20.1.2023.)

Kamilo Tončić, Hrvatska enciklopedija, Leksikografski zavod „Miroslav Krleža“, Zagreb, https://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=61739 (21.7.2021.)

Hrvatski biografski leksikon, http://hbl.lzmk.hr/clanak.aspx?id=4862 (19.1.2021.)

Obitelj Divnić, http://hbl.lzmk.hr/clanak.aspx?id=4862, (19.1.2021.).

Vice Iljadica Grbešić, https://bl.lzmk.hr/Clanak/8422 (25.2.2023.)

Hrvatski povijesni muzej: Nevenka Prosen, preuzeto s: http://sjecanjana20st.hismus.hr/hr/Ostav%C5%A1tine/Nevenka%20Prosen_1221 (17.3.2023.)

Jugoslavenski odbor, Proleksis enciklopedija, https://proleksis.lzmk.hr/29378/ (25.8.2020.)

Jugoslavenski odbor, Hrvatska enciklopedija, https://enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=29461 (26.8.2020.).

Kninski muzej Knin, https://kninskimuzej.hr/dir-po-tvrdavi/ (21.7.2021.)

Kninska tvrđava-fotografije, www.crp-eu-com (21.7.2021.)

Filip D. Marušić, http://kbm.mdc.hr/knjizevnici/knjizevnik-detalji/filip-marusicdavidovic/281 (15.5.2020.).

Ljubomir Mihailović, https://sr.wikipedia.org/sr-el/ (22.8.2020.)

Đorđe Miliša, https://hr.wikipedia.org/wiki/%C4%90or%C4%91e_Mili%C5%A1a (21.1.2021.)

Narodni list – 150 godina, Turistička zajednica Grada Zadra, preuzeti s: https://www.zadar.travel/hr/o-zadru/povijesne-zanimljivosti/30-01-2012/narodni-list-150-godina#.W-0qIOLR_cs (5.11.2018.)

MDC, Ratne štete na muzejima i muzejskoj građi u Hrvatskoj, http://ratne-stete.mdc.hr/hr/ratne-stete/detalji/Gradski%20muzej%20Drni%C5%A1,10.html (11.7.2022.)

Ministarstvo unutarnjih poslova, Ravnateljstvo policije https://policija.gov.hr/gradjani-detektivi/umjetnine/otudjene-i-nestale/skulptura/213 (14.7.2022.)

Novo doba (digitalizirani listovi): http://dalmatica.svkst.hr/?sitetext=368 (23.1.2023.)

Obitelj Skelin, Vlasnici Roškog slapa: http://webcache.googleusercontent.com/search?q=cache:UXMNyu7u7z0J:www.nikodubokovic.com/roski_slap_vlasnici.html+&cd=2&hl=hr&ct=clnk&gl=hr&client=firefox-b-d (24.1.2021.)

Općina Ružić, https://www.opcina-ruzic.hr (20.1.2023.)

Knez Domagoj, u: Proleksis enciklopedija, https://proleksis.lzmk.hr/18202/ (9.2.2023.)

Radio Drniš, https://radiodrnis.hr (20.1.2023.)

Video o završenoj obnovi kupole (Crkve Presvetog Otkupitelja u Otavicama) izvođača Feromontaža: https://fb.watch/igSrgVMxuG/ (24.1.2023)

Vrlika u Begovićevo doba, https://uskok-sosice.hr/vrlika-u-begovicevo-doba/ (28.7.2020.)

Zavičajna zbirka *Sibenicensia* Gradske knjižnice „Juraj Šižgorić“ u Šibeniku: http://212.92.192.228/#casopisi (20.10.2023.)

Pavel Endlicher, ravnatelj rudnika u Siveriću, https://gw.geneanet.org/rfonda?lang=en&p=paul&n=endlicher (23.2.2023.)

Željeznica, Hrvatska tehnička enciklopedija, preuzeto s: https://tehnika.lzmk.hr/zeljeznica/ (25.2.2023.)

Dokumenti i arhivski izvori:

Molba Ivana Meštrovića upućena ministru prosvjete u Beograd, Otavice/Drniš, 1926. g.

Dopis direktora Konzervatorskog zavoda za Dalmaciju Cvita Fikovića upućen Mjesnom Narodnom odboru Drniš, br. 293/49., Split, 31.3.1949. g., Arhiv GMD.

Nikola Adžija, Dnevnik 1955.–1962., rukopis, Arhiv GMD.

Pismo Nike Dubokovića Nadalinija upućeno Nikoli Adžiji, 4.1.1954. g., Arhiv GMD.

Dopis „Zaštita Meštrovićevog mauzoleja“ Cvita Fiskovića, direktora Konzervatorskog zavoda za Dalmaciju, Split) upućen Savjetu za prosvjetu i kulturu Narodno odbora kotara Drniš, br. 226/54., 15.III.1954. g, Arhiv GMD.

Pismo Ivana Meštrovića upućeno Marinu Marasoviću, 27. jula 1955., fotokopija u Arhivu GMD.

Pismo Marina Marasovića upućeno Ivanu Meštroviću, Split, 3.XI.1955., fotokopija u Arhivu GMD

Dopis direktora Konzervatorskog zavoda za Dalmaciju Cvita Fiskovića upućen Narodnom odboru Općine Drniš, br. 1132/55., Split, 9. XII. 1955. g., Arhiv GMD.

Pismo Ivana Meštrovića upućeno Nikoli Adžiji 14.12.1955. g., inv.br. GMD 69.

Dopis Nikole Adžije upućen Konzervatorskom zavodu za Dalmaciju, br. 2/56, Drniš, 26. 1. 1956. g., Arhiv GMD-a.

Pismo Ivana Meštrovića upućeno Josipu Smrkiniću 20.6.1956. g., Arhiv Atelijera Meštrović u Zagrebu (fotokopija).

Pismo Ivana Meštrovića upućeno Nikoli Adžiji 23.6.1956. g., inv.br. GMD 70.

Pismo Nikole Adžije upućeno Josipu Smrkiniću 19. II. 1957. g., Arhiv GMD.

Dopis Nikole Adžije upućen Narodnom odboru Općine Drniš, Drniš, 10.12.1957. g., Arhiv GMD

Pismo Ivana Meštrovića upućeno Dušanu Marušiću, 6.6.1958. g. (obiteljski arhiv, ustupio Filip Marušić)

Pismo Ivana Meštrovića upućeno Nikoli Adžiji 19.6.1958. g., inv.br. GMD 74.

Pismo Ivana Meštrovića upućeno Nikoli Adžiji 28.8.1958. g., inv.br. GMD 75.

Pismo Ivana Meštrovića upućeno Dušanu Marušiću, 29.8.1958. g. (obiteljski arhiv, ustupio Filip Marušić)

Pismo Ivana Meštrovića upućeno Nikoli Adžiji 31.10.1958. g., inv.br. GMD 76.

Pismo Nike Dubokovića Nadalinija upućeno Nikoli Adžiji, Jelsa, 10.6.1959. g., Arhiv GMD.

Pismo Ivana Meštrovića upućeno Nikoli Adžiji 12.6.1959. g., inv.br. GMD 78.

Popis skulptura i slika Ivana MEŠTROVIĆA određenih za DRNIŠ, Zagreb, 6.8.1959.g., Arhiv GMD.

Dopis Vesne Barbić upućen Nikoli Adžiji 11.8.1959. g., Arhiv Atelijera Meštrović u Zagrebu (fotokopija).

Dopis Jerka Jurinca Narodnom odboru općine Drniš, 2.9.1959. g., Arhiv Atelijera Meštrović u Zagrebu (fotokopija).

Dopis NOO Drniš upućen GGSU Zagreb, 21.8.1959. g., Arhiv Atelijera Meštrović u Zagrebu (fotokopija).

Pismo Ivana Meštrovića upućeno Nikoli Adžiji 21.9.1959. g., inv.br. GMD 79.

Pismo Ivana Meštrovića upućeno Nikoli Adžiji 15.10.1959. g., inv.br. GMD 80.

Opomena iz Atelijera Meštrović upućena Nikoli Adžiji 6.11.1959. g., Arhiv Atelijera Meštrović, Zagreb (Fotokopija)

Dopis Nikole Adžije upućen GGSU Zagreb (Atelijeru Meštrović) 8.11.1959. g., Arhiv Atelijera Meštrović (fotokopija).

Ugovor o darovanju posjeda Nikole Adžije Općini Drniš zastupanu po predsjedniku NO Općine Smiljanu Reljiću, 18.10.1960. g., Arhiv GMD.

Pismo Petra Meštrovića upućeno Nikoli Adžiji, South Bend, 26.XII.1960., Arhiv GMD.

Pismo Šime Dujmovića upućeno Nikoli Adžiji 10.1.1961. g., Arhiv GMD.

Pismo Ivana Meštrovića upućeno Nikoli Adžiji, 2.2.1961.g., inv. br. GMD 82.

Pismo Šime Dujmovića upućeno Nikoli Adžiji, Hvar, 12.V.1961. g., Arhiv GMD.

Rješenje o nastavku rada Gradskog muzeja Drniš, 7.4.1962. g., br. P.S.–2049/1–1962., Arhiv GMD.

Dopis Vesne Barbić upućen Nikoli Adžiji, br. 03-707/1, Zagreb, 12.9.1962. g, Arhiv GMD (fotokopija).

Pismo Nikole Adžije upućeno Vesni Barbić (Atelijer Meštrović, Zagreb), 9.10.1962. g., Arhiv GMD (fotokopija).

Pismo Nike Dubokovića Nadalinija upućeno Nikoli Adžiji, Hvar, 16.11.1962. g., Arhiv GMD.

Marasović, Marin. Meštrovićeve građevine: Uspomene na rad s preminulim umjetnikom, rukopis, 1962.; Arhiv Atelijera Meštrović u Zagrebu.

Dopis NO Općine Drniš upućen Sekretarijatu za prosvjetu i kulturu NO Kotara u Split, 15.1.1963., Arhiv GMD.

Dopis NO Općine Drniš upućen Župskom uredu Drniš, 18.1.1963., Arhiv GMD.

Rješenje o imenovanju Savjeta gradskog muzeja, 15.5.1963. g., Arhiv GMD.

Dopis Nikole Adžije upućen Konzervatorskom zavodu Split (oštećenje mauzoleuma), Drniš 30/8 1963. g., Arhiv GMD.

Dopis Nikole Adžije upućen Narodnom odboru Kotara Split 1963. g. (prijepis Dopisa upućenoga NO Općine Drniš 16.XI.1963. g.), Arhiv GMD.

Pismo Olge Meštrović upućeno Nikoli Adžiji, Oktobar 12, 1963., Arhiv GMD.

Pismo Nikole Adžije upućeno Vesni Barbić (Atelijer Meštrović, Zagreb), 14.11.1964. g., Arhiv GMD (fotokopija).

Pismo Vesne Barbić upućeno Nikoli Adžiji, 7.12.1964. g., Arhiv GMD (fotokopija).

Dopis Nikole Adžije upućen Općinskom pravobranitelju Općine Drniš, 4/III 1965. g., Arhiv GMD.

Pismo Nikole Adžije upućeno Olgi Meštrović, Drniš, 12.4.1965. g., prijepis u Arhivu GMD.

Pismo Olge Meštrović upućeno Nikoli Adžiji 23. lipnja 1965., Arhiv GMD.

Pismo Olge Meštrović upućeno Nikoli Adžiji, South Bend, 30. september 1965., Arhiv GMD.

Pismo Olge Meštrović upućeno Nikoli Adžiji, 6. studeni 1965., Arhiv GMD.

Dopis Nikole Adžije upućen Konzervatorskom zavodu za Dalmaciju Split, 6.6.1966. g., Arhiv GMD.

Odluka o proglašenju Mauzoleja obitelji Meštrović memorijalni prirodnim spomenikom, Skupština Općine Drniš, 15.VI.1966. g., Arhiv GMD.

Pismo Olge Meštrović upućeno Nikoli Adžiji, 11. srpnja 1966., Arhiv GMD.

Obavijest predsjednika vijeća Općinskog suda u Splitu Lava Dujmova o stanju tužbe upućena Nikoli Adžiji, br. P – 636/65, Split, 27.1.1967. g., Arhiv GMD.

Pismo Olge Meštrović upućeno Nikoli Adžiji, 6. Mart 1967., Arhiv GMD.

Pismo Šime Dujmovića upućeno Nikoli Adžiji, Hvar, 11.4.1967. g., Arhiv GMD.

Dopis javnog pravobranitelja Općine Drniš Miće Viličića upućen Sekretaru S.O. Drniš i konzervatoru Nikoli Adžiji, br. P 18/65, Drniš, 19.4.1967. g., Arhiv GMD.

Dopis Nikole Adžije upućen Regionalnom zavodu za zaštitu spomenika i kulture Split (dovršetak oslika kupole), ad.br. 27/52/69, Drniš, 15/4 1968. g., Arhiv GMD.

Dopis direktora Regionalnog zavoda za zaštitu spomenika kulture Split Cvita Fiskovića upućen Nikoli Adžiji „Popravak spomenika u Drnišu“ (osigurana sredstva za mauzolej i Vrelo života), br. 24/60-1968., Split, 17.5.1968. g., Arhiv GMD.

Dopis Nikole Adžije upućen Regionalnom zavodu za zaštitu spomenika i kulture Split (premještanje Vrela života), Drniš, 27/5 1968. g., Arhiv GMD.

Pismo Nikole Adžije upućeno Vesni Barbić, 29.7.1968. g., Arhiv Atelijera Meštrović u Zagrebu (fotokopija).

Pismo Vesne Barbić upućeno Nikoli Adžiji, 1.8.1968. g., Arhiv Atelijera Meštrović (fotokopija).

Pisma Olge Meštrović upućena Nikoli Adžiji od 1965. do 1968. godine (25 komada), Arhiv GMD.

Pismo Olge Meštrović upućeno Nikoli Adžiji, 21. svibnja 1969., Arhiv GDM.

Dopis Direktora Regionalnog zavoda za zaštitu spomenika kulture Split Cvita Fiskovića upućen Općini Drniš i Nikoli Adžiji, br. 27/52-1969., Split, 9.9.1969. g., Arhiv GMD.

Kupoprodajni ugovor između Nikole Adžije i Općine Drniš, 11.4.1970. g., Arhiv GMD.

Rješenje Regionalnog zavoda za zaštitu spomenika kulture Split, br. 24/132-70. za reljef „Vrelo života“, Split, 26.5.1970., (fotokopija) Arhiv GMD.

Dopis Vesne Barbić upućen Nikoli Adžiji, 30.6.1970. g., predmet: Suradnja sa zbirkom N. Adžija u Drnišu, br. 03-632/2 VB, (fotokopija) Arhiv GMD.

Dopis Marina Marasovića Atelijeru Meštrović u Zagrebu, „Mauzolej u Otavicama“, Split, 10.10.1977. g., Arhiv MM u AM, inv. br. 111.

Zahtjev Centra za kulturu i informacije Drniš za vraćanje umjetnina iz Galerije Meštrović, Split upućen Republičkom sekretarijatu za prosvjetu, kulturu i fizičku kulturu SRH, br. 237/78, Drniš, 24. ožujka 1978. g. (fotokopija), Arhiv GMD

Pismo Olge Meštrović upućeno Jordanki Jalić, 16.10.1977., Arhiv GMD.

Pismo Olge Meštrović upućeno Jordanki Jalić, 17.3.1978. g., Arhiv GMD.

Suglasnost o vraćanju predmeta Republičkoga sekretarijata za prosvjetu, kulturu i fizičku kulturu SRH upućena Galeriji Meštrović, Split br. K-2240/1-1978., Zagreb, 3.5.1978., (fotokopija) Arhiv GMD.

Zapisnik o primopredaji predmeta Centru za kulturu općine Drniš, Galerija Meštrović Split, br. 57, Split, 5.IX.1978. g., (fotokopija) Arhiv GMD.

Predmet: Preuzimanje radova Ivana Meštrovića za Mauzolej, Otavice, II. 1980. g. (fotokopija) Arhiv GMD.

Dopis Ljudevita Lapenne upućen Centru za kulturu i informacije, 10.2.1981. g., (fotokopija) Arhiv GMD.

Popis skulptura Ivana Meštrovića iz Muzeja drniške krajine za odljevanje u bronzi u Ljevaonici umjetnina "Torzo" u Sesvetama, 9. IX. 1982. g., Arhiv GMD.

Dopis Regionalnog zavoda za zaštitu spomenika kulture upućen Muzeju Drniške krajine, br. 8/68-82., Split, 19.XI. 1982. g., (fotokopija) Arhiv GMD.

Informacije o pripremama proslave 100-te obljetnice rođenja Ivana Meštrovića u Drnišu, sastavila Jordanaka Jalić (?), početkom 1983. g.

Poziv na sjednicu Koordinacionog odbora za proslavu 100. godišnjice rodjenja Ivana Meštrovića upućen Jordanki Jalić, br. 99/83., Drniš, 16.V.1983. g., Arhiv GMD.

Program rada Muzeja drniške krajine za 1983. godinu i pregled financijskih troškova, sastavila Jordanka Jalić, Arhiv GMD.

Jordanka Jalić, Davor Domančić. *Postava Muzeja drniške krajine Drniš*, Split – Drniš, 20. srpnja 1983. g.

Izvještaj o toku proslave 100. obljetnice rodjenja Ivana Meštrovića na području općine Drniš, sastavio Mile Čulina, Drniš, 15.9.1983.

Program Znanstvenog skupa u povodu 100. godišnjice rođenja kipara Ivana Meštrovića počasnog člana Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti, Zagreb – Drniš – Split, 19.–22. listopada, 1983.

Marija (Marica) Meštrović, Suglasnost za lijevanje skulpture *Pastir I.*, 29.XI.1987. (br. 202/1/87), Arhiv GMD.

Ministarstvo prosvjete i kulture RH: Upute o poduzimanju mjera zaštite kulturnih dobara u izvanrednim prilikama, ur.br. 532-03-3/2-91-02, 8. srpnja 1991. g., Arhiv GMD.

Muzejsko dokumentacioni centar: Preporuke za izradu sigurnosnih kopija evidencije od važnosti za muzejske ustanove, br. 103/134-91, Zagreb, 8.8.1991. g., Arhiv GMD.

Dozvola za lijevanje dvaju odljeva u bronci rada Ivana Meštrovića „Nevoljnik“ (Dopis Marine Baričević upućen gospođi (Ewi) Lapenna), Zagreb, 23.11.1991., br. 123/91, (fotokopija) Arhiv GMD.

Radovi Ivana Meštrovića u Drnišu i Otavicama do 1991., (nedatiran popis), Arhiv GMD.

Ukradene slike kipara Ivana Meštrovića iz Muzeja drniške krajine, Stanica javne sigurnosti Knin, 4. 5.1992. g., 20-1/92, direktor Milojko Budimir, (fotokopija) Arhiv GMD-a.

Pismo Ewe Lapenna upućeno Marini Baričević (Fundacija Ivana Meštrovića), 1993. g., Arhiv AMZg br. 152/93, (fotokopija) Arhiv GMD.

Predmet: Preuzimanje umjetnina, predsjednik Gradskog poglavarstva Drniš Ante Matić, ur.br. 2182-06-95-02, 28. kolovoza 1995. g., Arhiv GMD.

Očitovanje Marije Meštrović o legalnosti postupa lijevanja u bronci djela Ivana Meštrovića „Nevoljnik“, nedatirano, moguće 1996. g., (fotokopija) Arhiv GMD.

Evidencija o stanju Zbirke radova Ivana Meštrovića izvršena 13. veljače 1996. g., izvršio: Joško Zaninović.

Ante Vukušić, Predmet: Pripreme za stalni postav radova Ivana Meštrovića u Muzeju drniške krajine, ur.br. 73/96, Drniš, 28.veljače 1996. g.

Pismo Ewe Lapenna upućeno Mariji Meštrović, Zadar, 18.10.1996. g., (fotokopija) Arhiv GMD.

Predmet: Ratni zločin nad kulturnim dobrima u drniškom kraju, upućeno Ministarstvu pravosuđa, n.r.g. Tomislava Šeparovića, Davor Gaurina, Joško Zaninović, Arhiv GMD.

Joško Zaninović, Izvješće – Predmet: Slika „Dvije žene u tuzi“ rad Ivana Meštrovića, Zagreb, 28. siječnja 1998. g.

Joško Zaninović, Predmet: „Majka Ivana Meštrovića“ – rad Ivana Meštrovića, Zagreb, 3. veljače 1998. g.

Joško Zaninović, Predmet: „Studija žene“ – rad Ivana Meštrovića, Zagreb, 3. veljače 1998. g.

Odgovor na dopis o počinjenju ratnih zločina nad kulturnom baštinom bivše Općine Drniš, Ministarstvo pravosuđa RH, potpisao pomoćnik ministra Dubravko Palijaš, 17. rujna 1999. g., ur.br. 514-03/99-01, Arhiv GMD.

Pismo Dušana Raškovića upućeno Davoru Gaurini i Jošku Zaninoviću, 1999. g., Arhiv GMD.

Ovjeren dogovor između Barbare Lapenna-Brakus (predstavnice obitelji Lapenna) i Joška Zaninovića (ravnatelja GMD-a) o kupnji djela Ivana Meštrovića „Sušićavi starac/Nevoljnik“, Drniš, 27.7.2001. g., Arhiv GMD.

Ovjerena potvrda o preuzimanju djela Ivana Meštrovića „Sušićavi starac/Nevoljnik“, ovjerili Joško Zaninović (ravnatelj) i Barbara Lapenna-Brakus (za obitelj Lapenna), Drniš, 27.7.2001. g., Arhiv GMD.

Irena Kraševac, Predmet: Stručno mišljenje o skulpturi Ivana Meštrovića „Nevoljnik“, 1903. g., Zagreb, 10. rujna 2001. g., Arhiv GMD.

Izjava o preuzimanju djela Ivana Meštrovića „Nevoljnik“, Beč 1903. godine, potpisnici Barbara Lapenna-Brakus i Joško Zaninović, ur.br. 32/04, Drniš, 20.9.2004. g., Arhiv GMD.

Potvrda Odjela kriminalističke policije Policijske uprave Šibensko-kninske o preuzimanju predmeta: 1. brončani odljevak „Glava žene s rupcem“ i 2. „Glava opatice“, sadra, Šibenik, 23. studenog 2004. g., Arhiv GMD.

Kupoprodajni ugovor između Gradskog muzeja Drniš (Joško Zaninović) i Ranka Paunovića, Drniš, 1.10.2013. g., Arhiv GMD.

Muzeji Ivana Meštrovića – Galerije Meštrović, Split: Izvješće o radu za 2014. g. (preuzeto 22.2.2023.)

Dopis Konzervatorskog odjela u Šibeniku, Predmet: „Vrelo života“ u Drnišu – mišljenje glede zaštite kulturnog dobra, klasa: 612-08/14-01/2590, ur.br. 532—04-02-14/4, Šibenik, 14. svibnja 2014. g., Arhiv GMD.

Dopis Hrvatskog muzejskog vijeća, Predmet: Spomenik „Vrelo života“, rad Ivana Meštrovića u Drnišu, Hitne mjere zaštite nakon oštećenja spomenika, klasa: 612-05/14-01/0116, ur. br. 532-05-01-03/4-14-02, Zagreb, 18. lipnja 2014., Arhiv GMD.

Grad Drniš, Odluka o prijenosu djela „Vrelo života“ rad Ivana Meštrovića iz drniškog perivoja u Stalni muzejski postav Gradskog muzeja Drniš, klasa: 612-05/18-50/2, ur. br. 2182/06-18-1, Drniš, 12. veljače 2018. godine, Arhiv GMD.

Konzervatorski odjel u Šibeniku, Predmet: Posebni uvjeti za konzervatorsko-restauratorske radove i premještanje zidne fontane „Vrelo života“ iz gradskog parka (kat. čest. 8/6 k.o. Drniš), u zaštićenoj kulturno-povijesnoj cjelini grada Drniša u stalni postav Gradskog muzeja Drniš, klasa: 612-08/18-23/1085, ur. br. 532-04-02-14/3, Šibenik, 9.3.2018., Arhiv GMD.

Hrvatski restauratorski zavod, Predmet: Izvješće o zatečenom stanju kulturnog dobra „Vrelo života“ Ivana Meštrovića i prijedlog mjera zaštite, ur. br. 1065-05-751-4-ISŠ-18, Split, 31.1.2018. g., Arhiv GMD.

Frederik Levarda, Dokumentacija konzervatorsko-restauratorskog postupka, izvještaj, Drniš, 18.12.2019., Arhiv GMD.

Gradski muzej Drniš, Dopis upućen Ministarstvu kulture i medija RH (pitanje zaštite Vrela života), ur. br. 34/21, 14. rujna 2021. g., Arhiv GMD.

Hrvatski restauratorski zavod, Predmet: Dostava laboratorijskog izvješća, Laboratorijsko izvješće br. 33/2022, sastavio dr.sc. Domagoj Mudronja, Zagreb, 8.2.2022. g., Arhiv GMD.

Uprava za zaštitu kulturne baštine Ministarstva kulture i medija RH, predmet: Ivan Meštrović, Vrelo života, određivanje konzervatorsko-restauratorskog pristupa i postupaka – bilješka sa sastanka, sastavila Višnja Bralić, klasa: 612-08/22-01/0609, ur. br. 532-05-02-14/3, Zagreb, 26.4.2022. g., Arhiv GMD.

Skenirani rukopisi „Ivan Meštrović: Kejo“ iz ostavštine Đorđa Miliše sačuvane u obiteljskom arhivu Gjacinte Matiazzi, na korištenje ustupio Stanko Ferić u listopadu 2022. g. (Originali pohranjeni u Državnom arhivu u Zagrebu)

Presnimak crteža „Kejo“, rad Tvrtka Meštrovića, iz ostavštine Đorđa Miliše sačuvane u obiteljskom arhivu Gjacinte Matiazzi, na korištenje ustupio Stanko Ferić u listopadu 2022. g. (Originali pohranjeni u Državnom arhivu u Zagrebu).

Osobni Arhiv Stanka Ferića: Pismo Đorđa Miliše upućeno Josipu Brozu Titu, Zagreb–Šibenik, 1985. g., preslik.

Usmeni kazivači:

- Slavica Čavka, unuka Ivanova brata Marka Meštrovića, kći Mate Meštrovića
- Fra Marko Duran, župnik Promine
- Stanko Ferić, novinar-istraživač
- Davor Gaurina, profesor povijesti i filozofije, ravnatelj Gradskog muzeja Drniš
- Željko Krnčević, diplomirani arheolog, ravnatelj Muzeja grada Šibenika
- Filip Marušić, unuk liječnika Filipa D. Marušića
- Silvestar Meštrović, sin Ivanova brata Marka Meštrovića
- Tomislav Ožegović, sakupljač građe o drniškoj baštini
- Ivan Tarle, diplomirani ekonomist
- Božo Vrekalo, akademski kipar
- Ante Vukušić, bivši ravnatelj Centra za kulturu i informacije
- Joško Zaninović, diplomirani arheolog, bivši ravnatelj Gradskog muzeja Drniš

Popis kratica

AM – Atelijer Meštrović u Zagrebu

AAM, pup – Arhiv Atelijera Meštrović, pismo u pohrani

ALU – Akademija likovnih umjetnosti u Zagrebu

DAŠ – Državni arhiv u Šibeniku

EMS – Etnografski muzej Slovenije

FGM – Fototeka Galerije Meštrović

GGSU Zagreb – Gradska galerija suvremene umjetnosti u Zagrebu

GM – Galerija Meštrović u Splitu

GMD – Gradski muzej Drniš

HAZU – Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti

KO Split – Konzervatorski odjel u Splitu

MIM – Muzeji Ivana Meštrovića

NO – Narodi odbor

SRH – Savezna Republika Hrvatska

RSIZ / OSIZ – Republička samoupravno-interesna zajednica, Općinska samoupravno-interesna zajednica

Sažetak

Kulturološki kontekst drniškoga kraja u dosadašnjim pregledima života i stvaralaštava Ivana Meštrovića obrađivan je više kao marginalna tema u službi određivanja umjetnikova skromna podrijetla. Detaljnijoj analizi Meštrovićeve obitelji te drniških kulturnih krugova posvetio se Duško Kečkemet, a detaljnu analizu arhitektonske ostavštine u Otavicama provela je Zorana Jurić Šabić. Međutim izostajalo je jezgrovito sagledavanje svih kulturoloških aspekata drniškoga kraja što je motiviralo izradu ove doktorske disertacije.

Nakon preglednoga uvodnog poglavlja pažnja je posvećene analizi tekstova iz dalmatinskih serijskih publikacije iz prve polovice 20. stoljeća u kojima se na bilo koji način spominjao Ivan Meštrović. Premda već postoje opsežni bibliografski pregledi građe o Meštroviću, najveći dio članaka objavljivan u šibenskim listovima nije bio uključen. Osim što izdvojeni članci upotpunjuju bibliografsku građu, pružili su informacije o medijskoj slici o umjetniku oblikovanoj u lokalnim glasilima, a također su omogućili detekciju društvenih veza između urednika, dopisnika i samoga Ivana Meštrovića. Iako se radi o šibenskim i djelom o splitskim glasilima, ta dva grada kao veća srednjodalmatinska centra zajedno sa cjelokupnim zaleđem čine jedinstven medijski prostor u kojem djeluju i isti kulturno-društveni krugovi.

Osnovni biografski podaci o Meštrovićevim mladenačkim danima te imena ljudi zaslužnih za omogućavanje njegova obrazovanja bili su i dosada poznati, no saznanja o njihovim međusobnim odnosima produbljena su iščitavanjem privatnih korespondencija. Potvrdilo se da je umjetnik pamtio primljena dobročinstva, a u njegovim zrelim godinama došlo je do zamjene uloga te sam umjetnik postaje dobročinitelj, bilo da skrbi o kvaliteti života svojih ostarjelih prijatelja poput Šime Grubišića, bilo da poklanja svoja djela kao što je bio slučaj s Nikolom Adžijom.

Prilično opsežan fond djela koja je Nikola Adžija izvojevao od umjetnika postala su temelj današnjega Gradskog muzeja Drniš. Budući da se radi o značajnome opusu iz Meštrovićeva stvaralaštva izrazito zavičajnih obilježja izrađen je detaljan historijat samoga muzeja, Zbirke Ivana Meštrovića te segmenta stalnoga postava u kojem je zbirka izložena. Sadržajno tome poglavlju pripada i Katalog Zbirke Ivana Meštrovića.

U drugome djelu doktorata obuhvaćeni su svi vidovi umjetničkih ostvarenja Ivana Meštrovića vezanih uz širi drniški kraj. Nižu se poglavlja o javnim spomenicima i manjim zbirkama koje posjeduju njegove skulpture, potom o arhitektonskoj ostavštini i naposljetku o književnom djelu – zbirci pripovijedaka *Ludi Mile*. Po prvi put je provedena slojevita interdisciplinarna

analiza pripovjednih tekstova iz kojih su ekstrahirani autobiografski, povijesni i etnografski elementi.

Objedinjavanjem različitih tema i interdisciplinarnom kombinacijom različitih pristupa doktorat u prvome djelu pruža slojevitu sliku kulturološkoga konteksta drniškoga kraja na prijelazu iz 19. u 20. stoljeće, a u drugome dijelu analizu bogate Meštrovićeve umjetničke baštine kojoj vremenski raspon seže od skulpture *Nevoljnik* iz 1903. g. do posljednjega brončanog odljeva *Sv. Ante* (1954.) iz 2017. godine.

Ključne riječi:

Ivan Meštrović, kulturološki kontekst drniškoga kraja, Gradski muzej Drniš, dalmatinske serijske publikacije s početka 20. st., pisane korespondencije; arhitektonska ostavština Ivana Meštrovića u zavičaju, zbirka pripovijetki *Ludi Mile*

Summary

The cultural context of the Drniš region in the previous publications of Ivan Meštrović's life and work has been treated as no more than a marginal topic in the service of determining the artist's humble origins. Duško Kečkemet devoted himself to a more detailed analysis of Meštrović's family and cultural circles in Drniš, while Zorana Jurić Šabić conducted a detailed analysis of the architectural legacy in Otavice. However, a concise overview of all the cultural aspects of the Drniš region was lacking, which motivated the creation of this doctoral dissertation.

After the introductory chapter, the attention is devoted to the analysis of texts from Dalmatian serial publications dating from the first half of the 20th century in which Ivan Meštrović was mentioned. Although there are already extensive bibliographic reviews of materials about Meštrović, a large part of the articles published in the Šibenik newspapers was not included. Apart from the fact that the selected articles complete the bibliographic material, they have provided information about the media image of the artist formed in local newspapers, and also have enabled the detection of social connections between editors, correspondents and Ivan Meštrović himself. Even though these are Šibenik and partly Split newspapers, these two cities, as larger Central Dalmatian cities together with the entire hinterland, form a unique media space in which the same cultural and social circles operate.

Basic biographical information about Meštrović's youthful days and the names of the people responsible for making his education possible were already known, but knowledge about their mutual relationships was deepened by reading private correspondence. It was confirmed that the artist remembered the donations he had received, and in his mature years the roles were reversed and the artist himself became a benefactor, whether by taking care of the quality of life of his elderly friends like Šime Grubišić, or giving away his works, as was the case with Nikola Adžija.

The extensive fund of works that Nikola Adžija had received from the artist became the basis of today's Drniš City Museum. It is a significant segment of Meštrović's artistic heritage with distinctive native features, therefore a detailed history of the museum, the Ivan Meštrović Collection and the segment of the permanent exhibition where the collection is exhibited have been created. The Catalog of the Collection of Ivan Meštrović also belongs to this chapter.

In the second part of the dissertation, all aspects of Ivan Meštrović's artistic creations related to the wider Drniš area are covered. There are chapters about public monuments and smaller

collections that his sculptures are a part of, followed by the architectural legacy and finally the literary work – a collection of short stories called *Ludi Mile.* For the first time, a layered interdisciplinary analysis of narrative texts was carried out, from which autobiographical, historical and ethnographic elements were extracted.

By combining various topics and an interdisciplinary combination of different approaches, the dissertation in the first part provides a layered picture of the cultural context of the Drniš region at the turn of the 19th and 20th centuries, and in the second part an analysis of Meštrović's rich artistic heritage, which extends from the *Nevoljnik* sculpture made in 1903 to of the last bronze casting of *St. Ante* (1954) made in 2017.

Key words:

Ivan Meštrović, the cultural context of the Drniš region, Dalmatian serial publications from the beginning of the 20th century, written correspondence, Drniš City Museum, the architectural legacy of Ivan Meštrović in his hometown, the collection of short stories *Crazy Mile*

Katalog djela Ivana Meštrovića u Gradskom muzeju Drniš

Kat. br. 1. Sušićavi starac / Nevoljnik

Beč, 1903.

patinirani gips, 59 x 29 x 29 cm[830]

bronca, 1991. g.

inv. br. 51 (patinirani gips), 52 (bronca)

sign. MEŠTROVIĆ MCMIII

[830] Sva su djela izmjerena za potrebe doktorata, dimenzije se ponešto razlikuju od onih navedenih u katalogu Vesne Barbić.

Skulptura naziva *Sušičavi starac* jedno je od ranih djela Ivana Meštrovića nastalo 1903. g. tijekom studentskih dana u Beču. Budući da su tijekom čitava razdoblja njegova školovanja u Drnišu povremeno organizirane donatorske prigode, za jednu od takvih dobrotvornih lutrija Ivan je dao tu skulpturu kao nagradu. Supružnici Jerolima i Ante Vukasović osvojili su skulpturu kupivši najveći broj srećki. Skulpturu je kasnije naslijedio Jerolimin nećak Petar Lappena, a u njegovoj obitelji dobila je novo ime – *Nevoljnik*. Ewa Lappena dobila je 1991. godine od Fundacije Meštrović dozvolu za lijevanje gipsanog modela u bronci, s time da bi se jedan primjerak odlio za vlasnike, drugi za Fundaciju, međutim odljeven je samo jedan jer obitelj nije raspolagala potrebnim financijskim sredstvima.

Pred proslavu 100. obljetnice Meštrovićeva rođenja 1981. g. pokušalo se otkupiti djelo za Muzej drniške krajine, ali obitelj nije bila zainteresirana za prodaju. Dvadesetak godina kasnije nova generacija promijenila je odluku te je Barbara Lappena-Brakus 2001. g. predala muzeju patinirani gipsani model i brončani odljev, a 2004. godine zaključen je kupoprodajni ugovor na iznos od 15 000 DEM.

Skulptura prikazuje lik ispijena starijeg čovjeka do visine prsiju, ali bez ramena i ruku, samo je pri dnu prikazana suhonjava šaka ispružena preko prsa. Lice je tužna izraza, naborano, no uredno podšišana frizura te brada i brkovi kao da su relikt nekih boljih dana. Sam Meštrović je navodno izjavio da mu je model za skulpturu bio propali bečki aristokrat koji se zbog siromaštva odao prosjačenju.[831] U načinju njegova oblikovanja Irena Kraševac prepoznaje rodenovski utjecaj u težnji ka prikazivanju manje lijepih čovjekovih stanja. Ova skulptura odraz je težnje za uključivanjem antiklasične estetike ružnoga u stvaralačku umjetničku praksu.

[831] N. N. Mala galerija: Meštrovićev „Nevoljnik“, u: *Narodni list*, travanj, 1962., 7.

Kat. br. 2. Pastir s mjehom

Pariz, 1909. g.
gipsani model 77 x 81 x 33 cm, inv. pohrane 19/78, Galerija Meštrović u Splitu
bronca 1988. g., 74,5 x 33 x 78 cm
inv. br. 15; prijeratni inv. br. 264.

Gipsani model po kojem je lijevana skulptura vlasništvo je nasljednika Ivana Meštrovića, a nalazi se u pohrani Galerije Meštrović u Splitu. Prema dopuštenju Marice/Marie Meštrović izveden je brončani odljev za drniški muzej.[832]

Pastir s mjehom nastao je u vrijeme kad je umjetnik bio zaokupljen Kosovskim mitom i stvaranjem likovne interpretacije kosovske mitologije. Lik pastira prikazan je nag, tijelo je postavljeno u S-liniju pri čemu je desna noga u klečećem položaju, lijeva u dubokom iskoraku, a torzo je snažno zakrenuto u lijevo. Ruke čvrsto obavija oko mijeha, napetih mišića. Takvom impostacijom unosi dinamiku u prizor, naglašava napetost mišića čime pastoralnoj temi pridaje herojski i antikizirajući naboj. U prijeratnoj inventarnoj knjizi djelo je upisano pod rednim brojem 264. kao *Pastir I.*, kao datacija navedena je 1909. godina, a 1988. kao godina izvedbe brončanog odljeva.

Tijekom Domovinskog rata djelo je bilo preneseno na kninsku tvrđavu, neposredno nakon vojno-redarstvene operacije Oluja vraćeno je u drniški muzej.

Literatura:

Jurić Šabić, Zorana, Šeparović Palada, Maja. *Galerija Meštrović: Katalog stalnog postava*, Split, 2018., 211.

[832] Marica Meštrović dala 29.XI.1987. (br. 202/1/87) suglasnost za lijevanje skulpture *Pastir I.*, kopija dokumenta o lijevanju iz 1988. godine pohranjena u Arhivu GMD-a.

Kat. br. 3. Marko Nakić

Drniš, 1910. g. (?)

61 x 35 x 5 cm

bronca, 1981. g.

inv. br. I. 11; prijeratni inv. br. 204

inv. br. II. 555 (poklon Zlate Jambay, rođ. Nakić)

sign. IM

Reljefni portret drniškoga načelnika Marka Nakića (1841.–1900.) jedno je od dijela koje je Ivan Meštrović izradio za privatnu obiteljsku kolekciju. Prema brončanome odljevu koji je bio u vlasništvu Miće Nakića 1981. godine izveden je odljev za Muzej drniške krajine. Tijekom Domovinskog rata bio je odnesen na kninsku tvrđavu, a nakon vojno-redarstvene operacije Oluja vraćen je u drniški muzej. Početkom 2000-ih nasljednici Miće Nakića su i prvoodljeveni reljef poklonili muzeju, muzeju ga je uručila Zlata Jambay rođena Nakić. Taj primjerak je u muzejskom spremištu, a onaj lijevan 1981. g. dio je stalnoga postava.

Reljef je heraldičkog oblika, donji dio je zaobljen, a gornji trokutasto zaključen. Na donjoj plohi je natpis MARKO NAKIĆ / ROĐ. 1841. PRM. 1900. / NAČELNIK OPĆINE DRNIŠ / 1875. – 1900.; te potpis Ivana Meštrovića u ligaturi IM. Iz natpisnog polja izrasta reljefni portret čovjeka u blagom poluprofilu s leptir mašnom, uzdignutom kragnom košulje, uredno oblikovanih brkova i brade te kose začešljane s razdjeljkom na lijevoj strani. Pozadina je hrapavije obrade pa u kontrastu s oblinama lica pojačava dojam plastičnosti portreta.

Sličan reljef, ali u kvadratnome polju bez natpisa i signiran u donjem desnom dijelu posjeduje obitelj Damira Viličića, a primjerak takvog reljefa nalazi se i u zbirci Zvonimira Pučara u Zagrebu, kolekcionara koje bio blizak Meštrovićev prijatelj.

Literatura:

Barbić, Vesna. *Meštrović: Drniš–Otavice*, Drniš–Zagreb, 1983., 6, 64, 75, 98. (bronca)

Kat. br. 4. Majka Ivana Meštrovića

Otavice, 1911. g.

ulje na lesonitu, 102 x 73 cm

inv. br. 21; prijeratni inv. br. 3

sing. ćirilicom: Otavice VIII.IX.MCMXI IM.

Slika *Majka Ivana Meštrovića* nastala je u Otavicama u rujnu 1911. godine o čemu svjedoči ćirilični natpis Отавице uz dataciju naznačenu rimskim brojkama i s inicijalima u donjem lijevom kutu slike. U prvome planu prikazan je sjedeći lik umjetnikove majke Marte u profilu. Odjevena je u tradicionalnu odjeću koju čini bijela košulja s crvenim vezom na prsima i duž zvonolikih rukava, raznobojni sadak (prsluk) od sukna, suknja preko koje je tkana prugasta pregača, a na glavi joj je bijela marama zvana okruga. Majčino lice je ozbiljno, a zatvorene oči i dlanovi položeni na koljena sugeriraju stanje molitvene kontemplacije. U daljini, u drugom planu prikazan je krilati mladić koji ore njivu, odjeven je u tamne hlače i bijelu košulju. Mladić predstavlja samoga Ivana onakvoga kakav je bio u majčinim očima. Prizor u gornjem dijelu slike uokviruje odrna s koje visi vinova loza s grožđem, a takva odrna nalazila se ispred njihova obiteljskoga doma. Gusto obrasla vinova loza stvara sjenu koja je na slici dočarana plavičastim tonovima ruha koje je u osnovi bijele boje.

Za vrijeme Domovinskoga rata slika je bila ukradena iz muzeja. Pronađena je 1998. godine na području Hrvatske zajedno sa crtežom u ugljenu *Studija žene*. Bila je umotana u šatorsko krilo i zabetonirana u pod kuće, međutim Joško Zaninović u svojem izvještaju o pronalasku nije naveo lokaciju kuće.[833] Unatoč lošim uvjetima čuvanja na njoj nisu pronađena nikakva mehanička oštećenja, no nastala su manja oštećenja uslijed utjecaja vlage. Nakon pronalaska vraćena je u drniški muzej.

Literatura:

Barbić, Vesna. *Meštrović: Drniš–Otavice*, Drniš–Zagreb, 1983., 6, 33, 76, 98.

Hammer–Tomić, Dragica. *Sveto i tragično u kiparstvu Ivana Meštrovića*, Zagreb: Ex libirs, 2015., 373–374.

Jurić Šabić, Zorana. *Crkva Presvetog Otkupitelja: Ivan Meštrović u zavičajnom kontekstu*, Split: MIM, 2020., 41.

Kečkemet, Duško. *Umjetnost Ivana Meštrovića*, Split: Filozofski fakultet u Splitu i Duško Kečkemet, 2017., 173–174.

Prančević, Dalibor. *Ivan Meštrović i kultura modernizma: ekspresionizam i art déco.* Split: Filozofski fakultet u Splitu, Muzeji Ivana Meštrovića, 2017., 81.

[833] Joško Zaninović, Predmet: „Majka Ivana Meštrovića“ – rad Ivana Meštrovića, Zagreb, 3. veljače 1998. g.

Kat. br. 5. Sestre Ivana Meštrovića

Otavice, 1911. g.

ulje na lesonitu, 49,5 x 73 cm

inv. br. 21; prijeratni inv. br. 4

sing. ćirilicom: Otavice 13.IX.MCI. IM.

Skupni portret svojih sestara Mande, Bire i Danice umjetnik je naslikao nekoliko dana nakon majčina portreta u rujnu 1911. g. Slika je pravokutnog položenog formata. U donjem lijevom kutu slike ćirilicom je zabilježio mjesto nastanka i svoje inicijale, a rimskim brojkama datum. Sestre su prikazane u krupnom planu do visine prsiju, poredane jedan uz drugu, a iza njih je isječak krajolika kojeg čine oranice i brežuljci. Odjevene su u tradicionalnu djevojačku odjeću koju čini bijela košulja, haljina s naramenicama zvana carza ili provaljenica te na glavi crvena marama sa sitnim ukrasima uz rub. Sve tri su ozbiljnoga izraza lica, prignutih glava i zatvorenih očiju, no bogat kolorit u kojem dominira crvena boja na maramama unosi određenu dozu vedrine u prizor.

Slika je dio donacije Ivana Meštrovića Nikoli Adžiji koja je u Drniš pristigla krajem 1959. godine. Pred otvorenje prvoga stalnog postava restaurirana je 1983. g., u Domovinskome ratu bila je ukradena, pronađena je u Beogradu i 1999. godine vraćena je u muzej.

Literatura:

Barbić, Vesna. *Meštrović: Drniš–Otavice*, Drniš–Zagreb, 1983., 6, 34, 76, 98.

Kečkemet, Duško. *Umjetnost Ivana Meštrovića*, Split: Filozofski fakultet u Splitu i Duško Kečkemet, 2017., 173. (bez reprodukcije)

Jurić Šabić, Zorana. *Crkva Presvetog Otkupitelja: Ivan Meštrović u zavičajnom kontekstu*, Split: MIM, 2020., 40.

Prančević, Dalibor. *Ivan Meštrović i kultura modernizma: ekspresionizam i art déco.* Split: Filozofski fakultet u Splitu, Muzeji Ivana Meštrovića, 2017., 82.

Kat br. 6. Žene iz Dalmatinske zagore

Otavice, 1911. g.

ulje na lesonitu, 102 x 73,5 cm

inv. br. 22; prijeratni inv. br. 5

Na slici vertikalno postavljenoga formata prikazane su četiri žene odjevene u tradicionalnu odjeću drniškoga kraja. Središnji dio prizora zauzimaju tri žene u razgovoru iza kojih se naziru obrisi planinskog masiva. Ispred njih, u prvome planu je žena u sjedećem položaju. Prilično detaljno su prikazane dekoracije na odjeći – raznobojni vez na dugim bijelim haljinama na predjelu prsiju, potom različiti geometrijski motivi na pasicama, sadacima (prslucima) i pregačama. Na glavama imaju manje crvene kape crnoga obruba. Na nogama imaju opanke, tradicionalnu obuće izrađenu od kožnog potplata i isprepletenih kožnih trakica. Kompozicijski je naglasak stavljen upravo na odjeću, budući da prikazani likovi žena djelomično izlaze iz kadara čime im se daje sporedna uloga. Bogat kolorit odjeće umiruje zelenilo travnate površine koja ih okružuje.

Slika je dio donacije Ivana Meštrovića Nikoli Adžiji koja je u Drniš pristigla u ljeto 1959. godine. Restaurirana je pred otvorenje stalnog postava 1983. g., u Domovinskome ratu je bila ukradena, pronađena je u Beogradu i 1999. godine je vraćena u muzej.

Literatura:

Barbić, Vesna. *Meštrović: Drniš–Otavice*, Drniš–Zagreb, 1983., 6, 36, 76, 98.

Kečkemet, Duško. *Umjetnost Ivana Meštrovića*, Split: Filozofski fakultet u Splitu i Duško Kečkemet, 2017., 175. (bez reprodukcije)

Prančević, Dalibor. *Ivan Meštrović i kultura modernizma: ekspresionizam i art déco.* Split: Filozofski fakultet u Splitu, Muzeji Ivana Meštrovića, 2017., 82.

Kat br. 7. Sv. Roko / Grb Općine Drniš

Split, 1997. g.
izradio Božo Vrekalo prema Ivanu Meštroviću, autorizirana kopija
patinirani gips, 89 x 75 x 8 cm
brončani odljev postavljen na Općinu Drniš

* Ivan Meštrović, Drniš, 1911. g.
bronca, 89 x 75 cm
inv. br. 17; prijeratni inv. br. 25
sign. Meštrović MCMXI

Ivan Meštrović izradio je *Grb Općine Drniš* kao prvo djelo namijenjeno javnome izlaganju u Drnišu. Nastalo je tijekom ljeta 1911. godine, bronca je lijevana u ljevaonici Srpek u Beču, a na zgradu Općine postavljeno je početkom studenoga. Nakon Drugoga svjetskog rata općinske vlasti procijenile su da reljef svetačke tematike nije prikladan za pročelje općinske zgrade pa su ga uklonili te je zahvaljujući Nikoli Adžiji završio u njegovoj kući kao dio Zbirke Ivana Meštrovića.[834] Reljef je bio u muzeju do 1990. godine, pod inventarnim brojem 25. Promjenom političke klime odlučeno je da se vrati na mjesto za koje je bio namijenjen te je 16. kolovoza 1990. godine, na blagdan sv. Roka, reljef ponovno postavljen na pročelje općinske zgrade kao grb Općine.[835] Nažalost, tijekom Domovinskog rata demontiran je te još uvijek nije poznata njegova sudbina. U prvim godinama nakon rata odlučeno je da će se izraditi kopija grba, a taj posao povjeren je akademskom umjetniku Boži Vrekalu.[836] Bronca je odljevena za Grad Drniš, a tamno patinirani gipsani model predan je Gradskom muzeju Drniš.

Reljef izrađen kao grb Općine Drniš prikazuje svetog Roka s prepoznatljivim ikonografskim simbolima – tikvicom za vodu, hodočasničkim štapom te ranom na nozi koju liže pas. Svetac je prikazan u poluprofilu, nagog torza, a oko struka ima prebačenu tkaninu. Ustalila se tvrdnja da je model za lik svetca bio je Božo Čulina pok. Nikole iz Drniša, [837] što potkrjepljuje članak objavljen u *Slobodnoj Dalmaciji* 1978. godine.[838] Međutim članak donosi krivu godinu nastanka djela – 1921., te je još navedeno da u vrijeme pisanja Božo Čulina ima 77 godina. Budući da je djelo nastalo 1911. godine, nemoguće je da je model za sv. Roka bio desetogodišnji dječak. Reljef je u skladu sa svojom namjenom stiliziran u obliku štita – izduljenog je formata zasječenih donjih kutova, a nad gornjim rubom je nadodana polukružna traka kojom teče natpis *OPĆINA DRNIŠ*. Glava sveca izlazi izvan dimenzija okvira, aureola je upisana u natpisno polje što pridonosi određenoj dinamizaciji prizora. U dnu reljefa bila je umjetnikova signatura: Meštrović MMXI.

Literatura:

Barbić, Vesna. *Meštrović: Drniš–Otavice*, Drniš-Zagreb, 1983., 7, 40, 77, 99.

Čavka, Ante. *Građa za suvremenu povijest Drniške krajine*, Split, 1995., 215–216, 222–223, 410.

[834] Adžija, Nikola. *Dnevnik: 1941.–1950*., Drniš: Ogranak Matice hrvatske Drniš, 2005., 320.
[835] Čavka, Ante. *Građa za suvremenu povijest Drniške krajine*, Split, 1995., 410.
[836] Dokumentacija ne postoji u arhivu muzeja jer je ugovor bio potpisan između umjetnika i Grada Drniša, odobrenje za izradu kopije dala je Marica Meštrović te tadašnji ravnatelj Fundacije Meštrović Guido Quien. Ujedno je odobrena izrada umanjenog kalupa reljefa za lijevanje gipsanih suvenira.
[837] Fotografija Bože Čuline uz reljef sačuvana je u Fototeci GMD-a
[838] V. M. Grb Drniša – rad Ivana Meštrovića, u: *Slobodna Dalmacija*, 31.7.1978., Split, 4.

Kat. br. 8. Medalja Dositeja Obradovića

Rim, 1911. g.

bronca, p 36 mm

inv. br. 42 i 49; prijeratni inv. br. 215

sign. ćirilicom Meštrović

Tijekom 1911. godine kroz razne manifestacije obilježavala se 100. godišnjica smrti srpskoga prosvjetitelja Dositeja Obradovića pa se rodila ideja o gradnji doma kulture u Kninu i podizanju spomenika u kninskome selu Kosovo. Na izborima za Carevinsko vijeće održanima u Drnišu pobjedu je odnio predstavnik narodnjaka i demokrata dr. Vice Ivčevića, stoga se nakon izbora na proslavi Vidovdana (15. lipnja) u Kosovu okupio značajan broj političara i uglednika među kojima je bio i Ivan Meštrović. Formiran je Središnji Odbor za izvedbu spomenika Dositeju Obradoviću, a Meštroviću je povjerena izvedba idejnog rješenja za spomenik. Da bi se olakšalo prikupljanje novčanih priloga, Meštrović je izradio medaljon s Dositejevim likom koji je izljeven u bronci (2 000 komada) i srebru (100 komada). Cijena brončanoga medaljona bila je 10 kruna, a srebrenoga 100 kruna. Za donacije od 1 krune bila je predviđena spomenica. Planiralo se imena svih donatora i osnivača ispisati na pergamentu koji bi se ugradio u postolje spomenika.[839] Unatoč inicijalnome entuzijazmu, prikupljanje sredstava nije teklo tako brzo kako se željelo. U siječnju 1912. dr. Filip D. Marušić piše Meštroviću da je na svetosavskom ručku prikupljeno 1500 kruna, spominje još i cifru od 10 000 kruna te napominje da bi trebao poslati još skica spomenika kako bi se lakše prikupila sredstva.[840] Postalo je jasno da spomenik neće moći biti gotov do Vidovdana 1912. te u lipnju Odbor daje službenu izjavu da će se realizacija spomenika prolongirati.[841] Nastupio je Prvi svjetski rat i ideja o spomeniku sasvim je pala u zaborav. Brončani medaljon otkupljen je za muzej u veljači 1982. g. od Frane Fantulina iz Šibenika. Taj je primjerak ukraden tijekom Domovinskog rata i još mu se nije ušlo u trag. Nova medalja otkupljena je od Marije Vrčić iz Šibenika početkom 2000-ih. Obje strane medalje reljefno su obrađene. Na aversu je portret Dositeja Obradovića okrenut ulijevo, okružuje ga natpisom na ćirilici: *Dositej Obradović srpskohrvatski prosvjetitelj*. Na reversu je prikaz dojilje koja istovremeno doji dva djeteta, u pozadini je arhitektonsko zdanje nalik kapeli. Oko prizora teče natpis na ćirilici: *Članu utemeljitelju Dositejeva spomenika na dalmatinskom Kosovu.* U desnom dijelu je Meštrovićev potpis ćirilicom.

Literatura:

Barbić, Vesna. *Meštrović: Drniš–Otavice*, Drniš–Zagreb, 1987., 7, 70, 77, 99.

Bulimašić, Sandi. *Društvo hrvatskih umjetnika „Medulić" (1908.–1919.): umjetnost i politika,* Zagreb: DPUH, 2016., 285.

[839] Čavka, Ante. *Drniške krajine*, Split, 1995, 388; Vojin D. Kalinić, Kulturni preporod Srba u sjevernoj Dalmaciji od 1848. do 1914. godine, doktorska disertacija, Beograd 2014., 156–158.
[840] Pismo Filipa D. Marušića upućeno Ivanu Meštrovću, 29.1.1912., AAM, pup, ident. br. 550 A7.
[841] D. Kalinić 2014: 158.

Kat. br. 9. Kubus s bakljonošama (Skica za spomenik)

Rim, 1912. g.

patinirani gips, 15 x 14 x 14 cm

bronca 1983. g

inv. br. 43 (gips), 4 (bronca); prijeratni inv. br. 65

Kubus s bakljonošama izveden u patiniranome gipsu pristigao je u Drniš u sklopu Meštrovićeve donacije Nikoli Adžiji 1959. godine. Bronca je odljevena 1983. g. Prilikom obrade Zbirke Ivana Meštrovića za potrebe objave kataloga 1983. godine Vesna Barbić determinirala je djelo kao *Studiju za spomenik* koju datira u 1911. ili 1912. godinu, a to potkrjepljuje podatkom da se u londonskoj monografiji iz 1919. g. spominje Studija za spomenik Dositeju nastala 1912. g. u Rimu. Premda u monografiji nije priložena slika djela, prepoznaje sličnosti u oblikovanju lučonoša i lika žene na *Medalji Dositeja Obradovića*, te u metaforičkome potencijalu lučonoša kao nositelja svjetla koji primjereno mogu simbolizirati Dositeja kao prosvjetitelja. Stilskim karakteristikama djelo neosporno pripada Meštrovićevu Kosovskome ciklusu. Ako su uzme u obzir pismo Filipa D. Marušića pisano Ivanu Meštroviću 29. siječnja 1912. godine u kojem od umjetnika traži što više fotografija rada na skici za spomenik Dositeju Obradoviću u Kosovu kod Knina, može se zaključiti da je skica još uvijek bila u izradi te se 1912. godina može bez upitnika prihvatiti kao godina nastanka studije. Činjenica da je gipsani odljev bio zeleno patiniran upućuje na to da je skica bila namijenjena pokazivanju pa je umjetnik uložio dodatan trud da bude dovoljno reprezentativna. U privatnim korespondencijama nije pronađen razloga odustajanja od podizanja spomenika.

Dimenzije kubusa prilično su pravilne, izveden je gotovo u formi kocke. Reljefno su obrađene samo dvije bočne, susjedne plohe na kojima su prikazana po četiri muškarca prignutih glava, u ruci drže plamteću baklju. Budući da su ostale plohe plošne, nameće se zaključak da se radi o segmentu veće nerealizirane cjeline.

Tijekom Domovinskog rata ukradena je varijanta izvedena u patiniranome gipsu i još uvijek joj se nije ušlo u trag. Bronca je bila prenesena na kninsku tvrđavu, a po završetku rata je vraćena u muzej.

Literatura:

Barbić, Vesna. *Meštrović: Drniš–Otavice*, Drniš–Zagreb, 1987., 7–8, 65, 77–78, 99–100.

Kat. br. 10. Sestra I. (Glava djevojke s pletenicom oko glave), portret sestre Mande

Otavice, 1912. g.
gips, 39 x 26 x 16 cm
bronca, 1983. g.
inv. br. 44 (gips), 14 (bronca); prijeratni inv. br. 9 (gips)
sign. MEŠTROVIĆ

Ivan Meštrović portretirao je članove obitelji tijekom svojih boravaka u Otavicama. Portret sestre Mande nastao je 1912. godine, u doba kada je nadgledao gradnju i opremanje nove obiteljske kuće. Njegova najstarija sestra prikazana je ozbiljnoga izraza lica, kosa je podijeljena razdjeljkom po sredini, začešljana i spletena u pletenicu zamotanu oko glave. Kosa je izvedena tipično secesijski nizanjem paralelnih linija. Glatko obrađen vrat nastavlja se u pravokutni, rustikalnije obrađen postament na kojem je upisano velikim slovima MEŠTROVIĆ. Gipsani odljev pristigao je u Drniš u sklopu Meštrovićeve donacije Adžiji 1959. g., a bronca je lijevana 1983. godine. Tijekom Domovinskog rata gipsani primjerak je ukraden i još mu se nije ušlo u trag, brončani je bio prenesen na kninsku tvrđavu te je vraćen u muzej nakon završetka rata 1995. g.

Literatura:

Barbić, Vesna. *Meštrović: Drniš–Otavice*, Drniš–Zagreb, 1987., 8, 51, 78, 100–101.

Bulimašić, Sandi. *Društvo hrvatskih umjetnika „Medulić" (1908.–1919.): umjetnost i politika,* Zagreb: DPUH, 2016., 284.

Jurić Šabić, Zorana. *Crkva Presvetog Otkupitelja: Ivan Meštrović u zavičajnom kontekstu*, Split: MIM, 2020., 37–39.

Kat. br. 11. Sestra II. (Glava djevojke s pletenicom oko glave), portret sestre Bire

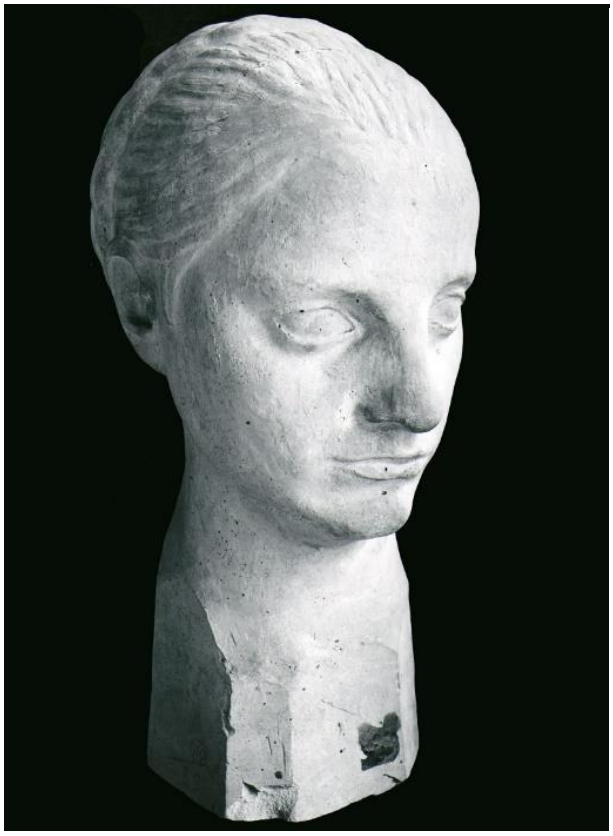

Otavice, 1912. g.
gips, 46 x 25 x 19 cm
bronca, 1983. g.
inv. br. 45 (gips), 28 (bronca); prijeratni inv. br. 10 (gips)

Tijekom boravaka u Otavicama tijekom prva dva desetljeća 20. st. Ivan Meštrović portretirao je članove svoje obitelji. Portret sestre Bire nastao je u vrijeme gradnje nove obiteljske kuće 1912. godine kad je umjetnik zbog nadgledanja radova češće boravio u selu. Sestra je prikazana ozbiljnoga izraza lica, kosa je začešljana prema natrag i spletena je u pletenicu zamotanu oko glave. Za razliku od portreta starije sestre koji ima secesijske natruhe, kod mlađe sestre je primijenio klasičniji stil. Glatko obrađen vrat nastavlja se u osmerokutni postament. Gipsani odljev pristigao je u Drniš u sklopu Meštrovićeve donacije Adžiji 1959. g., a bronca je lijevana 1983. godine. Tijekom Domovinskog rata gipsani model je ukraden i još mu se nije ušlo u trag, brončani je bio prenesen na kninsku tvrđavu te je vraćen u muzej nakon završetka rata 1995. g.

Literatura:

Ćurčin, Milan. *Ivan Meštrović: A Monograph*, London: Williams and Norgate, 1919., plate XLVI.

Barbić, Vesna. *Meštrović: Drniš–Otavice*, Drniš–Zagreb, 1987., 8, 52, 78, 101.

Jurić Šabić, Zorana. *Crkva Presvetog Otkupitelja: Ivan Meštrović u zavičajnom kontekstu*, Split: MIM, 2020., 37–39.

Kat. br. 12. Pastir s mjehom, psom i ovcama

Otavice, 1911.–1913. g.
ulje na lesonitu, 73 x 101,5 cm
inv. br. 20; prijeratni inv. br. 2

Slika s prikazom pastira koji posjednut na kamen svira mjeh okružen s lijeve strane ovcama i s desne psom nije precizno datirana, no pripada skupini slika sa zavičajnim temama nastalima između 1911. i 1913. godine**.** Pastir je odjeven u tradicionalnu odjeću koju čine modre hlače, bijela košulja i smeđi prsluk od čoje dekoriran raznobojnim vezom na rubovima. Na glavi mu je dalmatinska crvena kapa s dvoredom crnih vezenih boula (kružnih vezenih ukrasa). U pozadini je naslikan krajolik s livadama, brežuljcima i plastom sijena. Prikazana grupa izlazi iz kadra zbog čega se stvara dojam da je umjetniku bila namjera što prije zahvatiti prizor te se nije prethodno posvetio razradi kompozicije. To se najviše očituje u pastirovoj kapi koja seže do samoga ruba slike, a vrh čak i izlazi iz kadra. Na poleđini je sačuvan crtež *Poklonstvo kraljeva* na kojem Vesna Barbić prepoznaje sličnosti s istoimenim pohranjenim u Atelijeru Meštrović (inv. br. 258). Slika je u muzej pristigla u sklopu Meštrovićeve donacije Adžiji 1959. g. Restaurirana je 1983. godine i tada je originalni okvir s izrezbarenim motivom palmete zamijenjen nedekoriranim okvirom, a budući da je slika umetnuta u drveni okvir crtež na pozadini više se ne može vidjeti. Tijekom Domovinskog rata bila je ukradena, pronađena je u Beogradu 1999. godine i vraćena je u muzej.

Literatura:

Barbić, Vesna. *Meštrović: Drniš–Otavice*, Drniš–Zagreb, 1987., 8, 52, 78, 101.

Jurić Šabić, Zorana. *Crkva Presvetog Otkupitelja: Ivan Meštrović u zavičajnom kontekstu,* Split: MIM, 2020., 40, 42.

Kečkemet, Duško. *Umjetnost Ivana Meštrovića*, Split: Filozofski fakultet u Splitu i Duško Kečkemet, 2017., 173.

Prančević, Dalibor. *Ivan Meštrović i kultura modernizma: ekspresionizam i art déco.* Split: Filozofski fakultet u Splitu, Muzeji Ivana Meštrovića, 2017., 83.

Kat. br. 13. Momak i djevojka u kolu

Otavice, 1911.–1913. g.
ulje na lesonitu, 146 x 101 cm
inv. br. 23; prijeratni inv. br. 6

Na slici su u prvome planu prikazani momak i djevojka u plesnome pokretu, odjeveni u tradicionalnu odjeću. Djevojka ima dugu bijelu košulju-haljinu zvonolikih rukava, izvezenu raznobojnim motivima na rukavima, oko vrata i na prsima. Preko haljine ima bijeli sadak (prsluk) obrubljen žutim i crvenim trakama, a oko struka privezanu raznobojnu tkanu pregaču s resama i omotan vezen pojas. Na nogama su joj opanci i vuneni nazuvci – vrsta pletenih debljih čarapa ukrašenih u gornjem dijelu oko gležnja. Momak ima hlače i prsluk od modre čoje, bijelu košulju i oko struka omotan strukani vuneni pojas izveden od snopa od 15 uzica koje su na pravilnim razmacima prstenasto opšivene koncem. Na nogama su mu također opanci, a oboje na glavi imaju crvene kape s dvoredom crnih izvezenih boula. Jedno drugome su zatakli ruke u pojas jer se na takav način pleše kolo u Dalmatinskoj zagori. U drugome je planu skupina djevojaka i udanih žena koje se razlikuju po boji marama svezanih oko glave, djevojke imaju crvene marame, a udane žene bijele okruge.

Slika ime veliku vrijednost s etnografskog aspekta zbog minuciozne preciznosti kojom su prikazani detalji narodnoga ruha te karakterističan plesni pokret. U muzej je pristigla u sklopu Meštrovićeve donacije Nikoli Adžiji 1959. g. Restaurirana je 1983. godine pred otvorenje novouređenoga stalnog postava. U Domovinskog rata bila je prenesena na kninsku tvrđavu, a nekoliko tjedana nakon vojno-redarstvene akcije Oluja vraćena je u muzej.

Literatura:

Barbić, Vesna. *Meštrović: Drniš–Otavice*, Drniš–Zagreb, 1987., 7, 53, 76, 99.

Kečkemet, Duško. *Umjetnost Ivana Meštrovića*, Split: Filozofski fakultet u Splitu i Duško Kečkemet, 2017., 175. (bez reprodukcije)

Prančević, Dalibor. *Ivan Meštrović i kultura modernizma: ekspresionizam i art déco.* Split: Filozofski fakultet u Splitu, Muzeji Ivana Meštrovića, 2017., 83.

Kat. br. 14. Ludi Mile

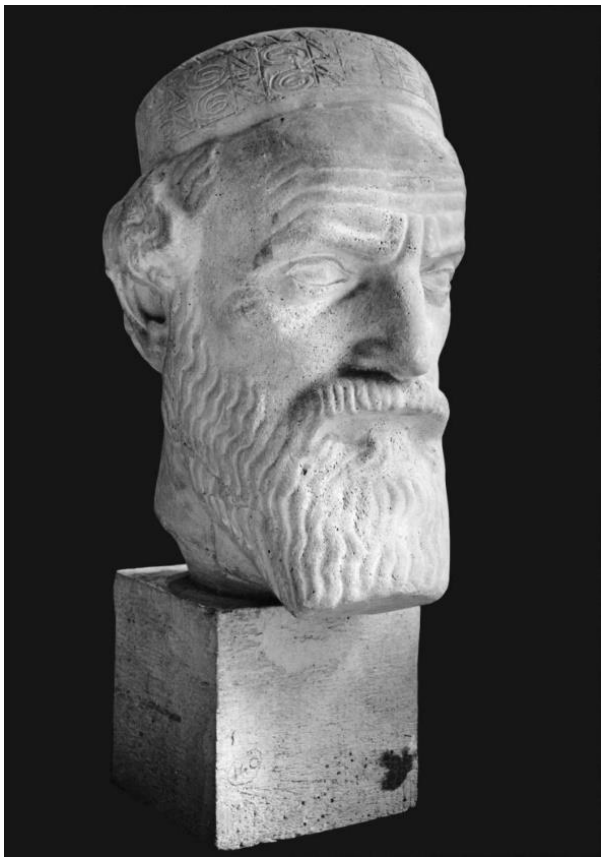

Otavice, 1912. g.
gips, 49,5 x 24 x 24 cm
bronca, 1983. g.
inv. br. 30 (gips), 9 (bronca); prijeratni inv. br. 11 (gips)

Skulpturalni portret Mile (Mihaila) Kričkića (1865.–1936.), u narodu prozvanog Ludi Mile, nastao je 1912. godine. Mile je prikazan kao namršten muškarac, naborana čela, oštra pogleda, s gustim brkovima i bradom. Na glavi mu je dalmatinska kapa koja na obodu ima izvezen dvored crnih boula. Vrat se naslanja na postament pravilnoga, kockastoga oblika. Tretman brade i kose koji su ostvareni paralelnim valovitim linijama, spiralni linijski prikaz boula na kapi te geometrijski pravilan postamenta daju skulpturi secesijski predznak. Bila je izložena na Meštrovićevoj samostalnoj izložbi u Londonu održanoj u Victorija and Albert Museumu 1915. godine pod nazivom *Dalmatinski seljak „Mislioc“* (*A Dalmatian Pesasnt / A peasant „philosopher“*).[842]

Gipsana skulptura pristigla je u Drniš u sklopu umjetnikove donacije Nikoli Adžiji 1959. g., bronca je lijevana 1983. g. Za vrijeme Domovinskoga rata gipsana varijanta je razbijena, no sačuvani su gotovo svi fragmenti. Brončana skulptura bila je prenesena na kninsku tvrđavu, a nakon vojno-redarstvene operacije Oluja vraćena je u muzej.

Literatura:

Barbić, Vesna. *Meštrović: Drniš–Otavice*, Drniš–Zagreb, 1987., 8, 51, 78, 100.

[842] Ćurčin, Milan. *Ivan Meštrović: A Monograph*, London: Williams and Norgate, 1919., 63; preuzeto s: https://archive.org/details/ivanmestrovicmon00curciala/page/62/mode/2up (16.2.2023.)

Kat. br. 15. Ludi Mile

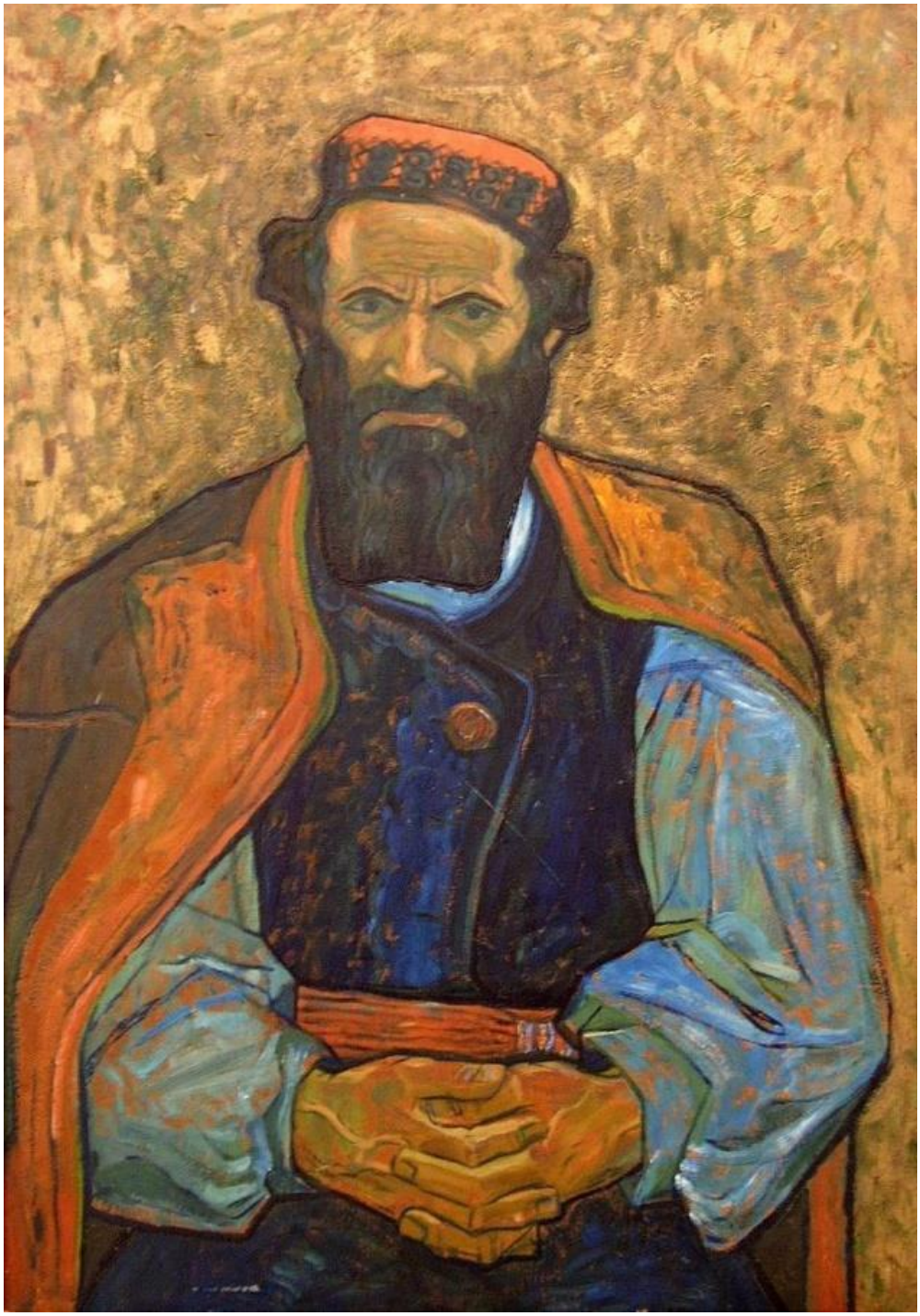

Drniš, 1913. g.

ulje na lesonitu, 102 x 73 cm

inv. br. 24; prijeratni inv. br. 1

Godinu dana nakon što je izveo skulpturu, Ivan Meštrović je 1913. g. naslikao portret Mile (Mihaila) Kričkića (1865.–1936.). Tijek slikanja Meštrović je spomenuo u pripovijetci Ludi Mile u kojoj piše:

> *Nadrljao ja nešto u bojama na nekom kartonu u dva sata, a onda zovnu Milu da se digne pa da vidi. Kad je došao, digao je obje ruke, pa veselo uskliknuo: – Jesam ja pa jesam – a onda malo zastao, pa se prekrstio i kao malo stužio. – Šta je Mile? – Ma, bogami, učinio si mi lude oči. – Kakve lude, Bog s tobom, Mile, pa ti si mirno stajao i gledao ukočeno u me. To još nije gotovo, Mile, izmijenit će se još toga malo–pomalo.*[843]

Mile je prikazan u sjedećem položaju, sklopljenih ruku oslonjenih na noge. Oblikovanje lica gotovo je identično onome na skulpturi, ali u drugome mediju poprima malo blaži dojam. Odjeven je u tradicionalnu odjeću koju čini bijela košulja na kojoj su sjene dočarane plavičastim tonovima, prsluk i hlače su modri, oko struka ima crveni prutani pas, a preko ramena prebačenu smeđu jaknu zvanu kaparan, ukrašenu crvenim resama. Na glavi nosi karakterističnu crvenu kapu s dvoredom crnih boula. Pozadina je monokromna u bež nijansama te svojom neutralnošću dodatno akcentira portretirani lik.
U muzej je pristigla u sklopu Meštrovićeve donacije Adžiji 1959. g. Restaurirana je 1983. godine pred otvorenje novouređenoga stalnog postava. U Domovinskom ratu bila je ukradena, a pronađena je 1996. godine u jednoj privatnoj kući u Kninu te je vraćena u muzej.

Literatura:

Barbić, Vesna. *Meštrović: Drniš–Otavice*, Drniš–Zagreb, 1987., 8, 37, 78, 101.

Kečkemet, Duško. *Umjetnost Ivana Meštrovića*, Split: Filozofski fakultet u Splitu i Duško Kečkemet, 2017., 172, 175.

Prančević, Dalibor. *Ivan Meštrović i kultura modernizma: ekspresionizam i art déco.* Split: Filozofski fakultet u Splitu, Muzeji Ivana Meštrovića, 2017., 83–84.

[843] Meštrović, Ivan. *Ludi Mile*, Zagreb: Matica hrvatska, 1970., 15.

Kat. br. 16. Dvije žene u tuzi

Otavice, 1913. g. (?)
ulje na lesonitu, 100 x 73 cm
inv. br. 19; prijeratni inv. br. 66

Slika s prikazom dviju tugujućih žena odabrana je za Drniš 1959. godine zajedno sa slikama s prikazom folklornih motiva. Vesna Barbić je iznijela pretpostavku da su prikazane Meštrovićeva prva supruga Ruža i njezina sestra Olga prilikom tugovanja za preminulim ocem. Premda je kolorit umjereniji i prikazane žene imaju nešto više portretnih karakteristika od tipiziranih likova prikazanih u narodnim nošnjama, slikama odabranima za drnišku zbirku zajednički je pristup prikazu teme koji pomalo nalikuje fotografskom zahvaćanju motiva i trenutka. Duško Kečkemet kompoziciju opisuje kao uspjelu, a stil slikanja kao gotovo grafički bez suvišnih detalja te ostavlja mogućnost da slika nije slikana u Otavicama već negdje drugdje. Likovi dviju žena postavljene su u piramidalnu kompoziciju, žena u modroj haljini (Olga) u sjedećem položaju zagrlila je ženu u bijeloj haljini (Ružu) koja joj se smjestila u krilo naslonivši glavu na njezina prsa. Pozadina je prebojana žutim i oker tonovima, prostor je nedefiniran čime se fokus usmjerava isključivo na prikazane žene i iskaz tugovanja.

Slika je bila ukradena iz muzeja tijekom Domovinskoga rata, međutim osoba čiji je identitet ostao nepoznat odlučila je donijeti sliku u Veleposlanstvo RH u Beogradu svjesna njezine vrijednosti. U ime muzeja sliku je preuzeo Joško Zaninović 28. siječnja 1998. godine te ustvrdio da je dobro očuvana.[844]

Literatura:

Barbić, Vesna. *Meštrović: Drniš–Otavice*, Drniš–Zagreb, 1983., 8, 38, 79, 101.

Kečkemet, Duško. *Umjetnost Ivana Meštrovića*, Split: Filozofski fakultet u Splitu i Duško Kečkemet, 2017., 175. (bez reprodukcije)

[844] Joško Zaninović, Izvješće – Predmet: Slika „Dvije žene u tuzi“ rad Ivana Meštrovića, Zagreb, 28. siječnja 1998. g.

Kat. br. 17. Studija žene

Otavice, 1913. g. (?)

ugljen na lesonitu, 100 x 73 cm

inv. br. 25

Tijekom restauracije Meštrovićeve slike *Dvije žene u tuzi* na poleđini je pronađena skica izvedena ugljenom. Na skici je prikazana nedovršena figura žene glave prignute u lijevo i lijeve ruke prislonjene na prsa. Tijekom restauracije odvojena je od slike, potom je podaščana i uokvirena okvirom od jelovine. Tijekom Domovinskoga rata ukradena je iz muzeja, a pronađena je 1998. godine na području Hrvatske. Naime, zajedno sa slikom *Majka Ivana Meštrovića* bila je umotana u šatorsko krilo i zabetonirana u pod kuće. Joško Zaninović u svojem izvještaju o pronalasku nije precizirao lokaciju kuće u kojoj su slike pronađene.[845] Zbog neadekvatna smještaja na njoj su se pojavile mrlje uzrokovane vlagom. Nakon vraćanja u muzej studija je dobila svoj vlastiti inventarni broj, ranije nije bila inventirana, no u katalogu iz 1983. g. bila je navedena u istoj kataloškoj jedinici sa slikom *Dvije žene u tuzi* na čijoj je poleđini pronađena (br. 15). Čuva se u muzejskom spremištu.

Literatura:

Barbić, Vesna. *Meštrović: Drniš–Otavice,* Drniš–Zagreb, 1983., 8, 39, 79, 101.

[845] Joško Zaninović, Predmet: „Studija žene“ – rad Ivana Meštrovića, Zagreb, 3. veljače 1998. g.

Kat. br. 18. Sumersko božanstvo

Rim, 1913. g. (?)
gips, Gliptoteka HAZU u Zagrebu
bronca, 1988. g., 101 x 40 x 59,5 cm
inv. br. 5; prijeratni inv. br. 262.

Skulptura *Sumersko božanstvo* pristigla je u muzej 1988. godine kao donacija Marice Meštrović. Gipsani odljev nalazi se u Glipototeci HAZU-a u Zagrebu, lijevanje u bronci je izvedeno 1987. godine u Ljevaonici Umjetničke akademije, a troškove je snosio RSIZ za kulturu. U staroj inventarnoj knjizi upisana je pod imenom *Sumersko božanstvo*, detaljno su opisani motivi prikazani na pojedinim segmentima, no mjesto i vrijeme nastanka nije navedeno. Međutim u inventarnim karticama u Gliptoteci djelo se vodi kao *Skica za spomenik* i uz njega je kao moguća datacija navedena 1913. (?) godina.[846] Ako se i radi o skici za spomenik, nije poznato da je takav spomenik realiziran.

Skulptura prikazuje muškarca duge kose i brade postavljena na uslojenom postamentu, dimenzije niže razine su 14 x 40 cm, druge razine 15 x 28 cm i treće 2 x 19 cm. Tri strane prve razine postamenta stilizirane su poput kamenih blokova, dok je jedna bočna strana glatko obrađene kao da je namijenjena prislanjanju. Na drugoj razini postamenta teče friz nagih ljudskih figura, na širim stranama figure muškaraca i žena su u sjedećem položaju, a na užim stranama figure su u stojećem položaju, s time da su na stražnjoj strani prikazana petorica muškarca rukama isprepletenih u zagrljaj, a na prednjoj strani šest žena stidljivo pognutih glava i ruku prekriženih na prsima. Treća je razina bitno plića, bez figuralne je obrade i na njoj se uzdiže figura muškarca koji u desnoj ruci drži zvono, a u lijevoj uspravno postavljeno dijete. Konture tijela gotovo se ni ne naziru ispod duge halje u koju je odjeven. Oblik postamenta podsjeća na stepenaste piramide, a oblikovanje ljudskih figura također izaziva reminiscencije na likovne prikaze u drevnim bliskoistočnim kulturama. Prepoznatljiva je secesijska manira u načinu oblikovanja kose i brade paralelnim uslojenim linijama, te u strogim konturama lica i odjeće. Friz ljudskih figura podsjeća na ranija djela *Zdenac života* (1905.) i *Vrelo života* (1906.), premda su figure manje plastično oblikovane te više dominira linija.

Skulptura je tijekom Domovinskog rata bila prenesena na kninsku tvrđavu, a nakon vojno-redarstvene operacije Oluja vraćena je u muzej.

[846] Podatke ustupila Tihana Boban, kustosica Gliptoteke HAZU u Zagrebu.

Kat. br. 19. Isus i Samarićanka

Beograd, 1913. g.

gips, 133 x 96 x 5 cm

bronca 1988. g.

inv. br. 10; prijeratni inv. br. 263.

Reljef je dopremljen u muzej 1988. godine kao donacija umjetnikove kćeri Marice Meštrović. Gipsani model nalazi se u Gliptoteci HAZU u Zagrebu,[847] a Marica je kao nositeljica autorskih prava dala odobrenje za lijevanje u bronci. Djelo je uvršteno u prvu monografiju Ivana Meštrovića koju je 1919. godine napisao Kosta Strajnić. Uz reprodukciju nisu navedeni materijal i datacija, no očito je da se radi o gipsanom odljevu jer su uočljive manje pukotine na rubovima te izostaje odbljesak svjetla koji bi se pojavio na bronci. U prijeratnoj muzejskoj inventarnoj knjizi kao nepotvrđena datacija navodi se 1916. godina, a uz opis djela navedeno je da je Ruža odabrala taj prizor za svoj nadgrobni spomenik. Reljef postavljen na Ružinoj grobnici na Mirogoju isklesan je u kamenu. Međutim, djelo je ipak nešto starije, nastalo je 1913. godine u Beogradu, tehnikom direktnog rezanja u gipsu. Duško Kečkemet prepoznaje krutu secesijsku stilizaciju te natruhe mladog art-decoa. Dalibor Prančević također je analizirao art-decovske morfološke karakteristike detektiravši u izduženoj ruci Krista prepoznatljiv znak karakterističan za djela koja je Meštrović radio u periodu koji uslijedio.[848]

Reljef *Isus i Samarićanka* izrezbaren je u ploči gipsa uspravljenoga pravokutnog formata. Odabrana tehnika olakšala je izvedbu niskog reljefa kojim dominiraju linije i plošnost. Likovi Isusa i žene iz Samarije prikazani su u profilu, okrenuti jedno prema drugome, u središtu prizora s dvije paralelne uslojene trake između njih je naznačen zdenac i pokraj zdenca vrč. Likovi nisu prikazani u punoj visini, okvir reljefa uokviruje prizor poput prozora koji ne omogućuje pogled na donji dio nogu i stopala, te iz kadra ispadaju rubni dijelovi draperija. Smiren prizor dinamizira Isusova izduljena ruka ispružena prema ženi te snopovi paralelnih linija kojima su izvedeni uvojci kose i nabori odjeće. Suština biblijske priče dočarana je impostacijom tijela protagonista, Isus iskoračuje prema ženi pruživši joj ruku, a ona pokorno priginje glavu.

Reljef je tijekom Domovinskog rata bila prenesena na kninsku tvrđavu, a nakon vojno-redarstvene operacije Oluja vraćena je u muzej.

Literatura:

Briton, Christian. *The Ivan Meštrović Exhibition*, New York: Brooklyn Museum, 1924., prilog 23. (gips)

[847] Djelo je u vlasništvu nasljednika obitelji Meštrović, a u pohrani u Gliptoteci pod inventarnim brojem MZP-238. U Gliptoteci imaju još jedan primjerak u vlasništvu ALU, pod inv. brojem MZP-108 i prema tome je izrađen obiteljski (Podatke ustupila Tihana Boban, kustosica Gliptoteke HAZU).

[848] Kečkemet, Duško. *Umjetnost Ivana Meštrovića*, Split, 2017., 195–196.; Prančević, Dalibor. *Ivan Meštrović i kultura modernizma: ekspresionizam i art déco,* Split, 2017., 94.

Ćurčin, Milan. *Ivan Meštrović: A Monograph*, London: Williams and Norgate, 1919., plate LII. (gips)

Kečkemet, Duško. *Religiozna umjetnost Ivana Meštrovića*, Split, 2022., 64–65. (kamen i gips)

Prančević, Dalibor. *Ivan Meštrović i kultura modernizma: ekspresionizam i art déco.* Split: Filozofski fakultet u Splitu, Muzeji Ivana Meštrovića, 2017., 94. (gips)

Strajnić, Kosta. *Ivan Meštrović*, Beograd, 1919., prilog 10. (gips)

Kat. br. 20. Žena s krilima / Ženska figura u klečećem stavu, rukama pridržava draperiju kao krila

Rim, 1915. g.
gips, 53 x 34 x 40 cm
bronca, 1983. g.
inv. br. 13 (bronca), 33 (gips); prijeratni inv. br. 7

Skulptura *Žena s krilima* ili opisnoga naziva zabilježenoga u inventarnoj knjizi *Ženska figura u klečećem stavu, rukama pridržava draperiju kao krila*, nastala je u Rimu 1915. godine kao jedno od svjedočanstava romanse između Ivana Meštrovića i Růžene Zátkove (1885.–1923.). Svoj odnos s njom umjetnik je opisao u romanu *Vatra i opekline*, nazvavši je mješavinom nimfe, bakantice i božice.[849] Umjetnik je oblikovao poput gracioznoga nadnaravnog bića, stilski je bliska Vidovdanskome ciklusu, ali se osjeća već avangardni pomak te različita motivacija pri stvaranju. D. Prančević upućuje na sličnost u profilaciji lica s figurama Vestalki. Premda je prikazana naga, nije previše pažnje posvećeno dočaravanju intimnih detalja. Prizorom dominiraju krila koja oblikuje draperija ovješena preko ruku te unose tračak nadnaravnosti koja umanjuje erotičnost prizora, a pojačava dojam transcendentalnosti..

Gipsani model pristigao je u Drniš u sklopu Meštrovićeve donacije Nikoli Adžiji, a brončani odljev izveden je 1983. godine. Tijekom Domovinskog rata gipsana skulptura je djelomično razbijena, no manja oštećenja bila su i prethodno zabilježena u muzejskoj dokumentaciji. Brončana skulptura je u Domovinskome ratu bila prenesena na kninsku tvrđavu, no nedugo nakon operacije Oluja vraćena je u drniški muzej.

Literatura:

Barbić, Vesna. *Meštrović: Drniš–Otavice*, Drniš–Zagreb, 1983., 9, 41, 79, 102.

Hammer–Tomić, Dragica. *Sveto i tragično u kiparstvu Ivana Meštrovića*, Zagreb: Ex libirs, 2015., 209, 212.

Prančević, Dalibor. *Ivan Meštrović i kultura modernizma: ekspresionizam i art déco.* Split: Filozofski fakultet u Splitu, Muzeji Ivana Meštrovića, 2017., 161. (bronca)

[849] Meštrović, Ivan. *Vatra i opekline*, Zagreb: Dora Krupićeva, 1998., 242.

Kat. br. 21. Mojsije

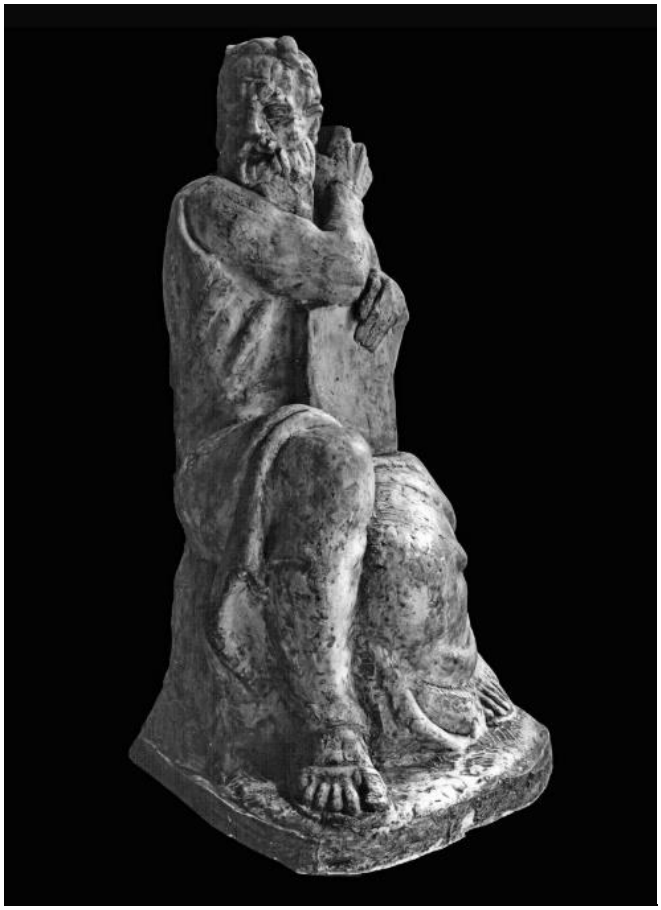

New York, 1925. g.
gips, 60 x 32 x 31 cm
bronca, 1983. g.
inv. br. 50 (gips) , 3 (bronca); prijeratni inv. br. 8.

Gipsani odljev jedne od studija za Mojsija u Drniš pristigao je kao dio Meštrovićeve donacije Nikoli Adžiji 1959. godine. Brončani odljev lijevan prema tome modelu nalazi se u Galeriji Meštrović u Splitu, nije zabilježena godina lijevanja, a na umjetnikovu Darovnome ugovoru iz 1952. g. bio je naveden pod rednim brojem 29. Jedan brončani odljev nalazi se i u Kolekciji Museo Nacional de Belles Artes u Buenos Airesu, a drniški brončani odljev lijevan je 1983. godine.

Maja Šeparović Palada navodi da je skulptura najvjerojatnije nastala u atelijeru kojeg je Ivan Meštrović bio unajmio od kipara Paula Manshipa na Manhattanu u New Yorku tijekom svojega boravka 1924. i 1925. godine.

Gipsani model u Drnišu restauriran je u nekoliko navrata. Prva restauracija bila je potrebna zbog neadekvatnih uvjeta čuvanja u improviziranim izložbenim dvoranama u Adžijinoj kući. Zidovi su zbog prevelike količine vlage bili prekriveni gljivicama i plijesni, a s vremenom su se gljivice i plijesni počele razvijati i na površini gipsanih skulptura. U staroj kartoteci nije zabilježeno kome je povjereno čišćenje skulpture, a prema prijeratnim fotografijama i razglednici razvidno je da je već tada nedostajao kažiprst na desnoj ruci podignutoj u zrak.[850] Tijekom Domovinskog rata gipsani model završio je u stražnjem dvorištu muzeja gdje je pronađen u studenom 1995. g. prekriven zemljom i mahovinom. Restauratorske zahvate obavio je restaurator Frederik Levarda. Brončana skulptura je u Domovinskom ratu prenesena na kninsku tvrđavu, nedugo po oslobođenju Drniša pronađena je i vraćena u muzej.

Literatura:

Barbić, Vesna. *Meštrović: Drniš–Otavice,* Drniš–Zagreb, 1983., 9, 42, 79, 102. (bronca)

Jurić Šabić, Zorana; Šeparović Palada, Maja. *Galerija Meštrović: katalog stalnog postav*, Split: MIM, 2018., 160–161. (bronca iz Galerije Meštrović Split)

Kečkemet, Duško. *Religiozna umjetnost Ivana Meštrovića*, Split, 2022., 109. (bronca iz GM Split)

[850] Na popisu skulptura koje su 1982. godine poslane u Ljevaonicu umjetnina „Torzo“ u Sesvetama olovkom je dodana napomena da nedostaje kažiprst. Za potrebe lijevanja u bronci prst je rekonstruiran, vjerojatno je to izveo stručan djelatnik ljevaonice. Brončani odljev koji se nalazi u Galeriji Meštrović u Splitu od drniškoga se razlikuje upravo u izvedbi toga kažiprsta.

Kat. br. 22. Grgur Ninski

Zagreb, 1927. g.
gips, 69 x 32 x 23 cm
bronca, 1983. g.
inv. br. 31 (gips) , 16 (bronca); prijeratni inv. br. 20.

Studiju za spomenik Grguru Ninskome iz Zbirke Ivana Meštrovića u drniškome muzeju Vesna Barbić naznačuje kao prvu u nizu brojnih koje su prethodile konačnoj izvedbi splitskoga spomenika. Prema tome modelu izrađen je brončani kip visine 280 cm koji je 1931. godine postavljen u Varaždinu, a još jedan brončani odljev izveden je 1970. godine za Nin.

Gipsani model u Drniš je pristigao 1959. g. kao dio donacije Ivana Meštrovića namijenjene Nikoli Adžiji. Prizemlje Adžijine kuće u kojem je bila smještena Zbirka Ivana Meštrovića bilo je u prilično lošem stanju, na zidovima su se zbog vlage razvile gljivice i plijesni zbog kojih su i gipsani modeli bili ugroženi. Osim toga, izgledno je da su i postamenti bili neprikladni jer je u staroj inventarnoj knjizi zabilježeno da je gipsani model Grgura Ninskog 12. studenoga 1977. g. pronađen na podu razbijen u nekoliko dijelova. Restauraciju je izveo Božo Vrekalo 1980. g.[851] U staroj inventarnoj knjizi je zabilješka da nedostaje dio ruke i stopala, no prilikom lijevanja u bronci 1983. godine ti su dijelovi rekonstruirani te se nedostaci na bronci ne vide. Tijekom Domovinskog rata gipsani model je snašla zla sudbina, ponovno je razbijen, ali ovoga puta namjerno. Nakon rata nije se pristupilo restauraciji. Brončani odljev bio je tijekom Domovinskoga rata prenesen na kninsku tvrđavu, a nakon operacije Oluja vraćen je u drniški muzej.

Skulptura *Grgur Ninski*, premda malih dimenzija, načinom oblikovanja figure kod koje dominira voluminoznost duge teške draperije habita ima snagu monumentalnoga djela. Iz glomazne odjeće proviruje desna ruka podignuta u zrak s prijeteće istaknutim kažiprstom. Duga kosa, bujna brada i ozbiljan namršten izraz lica pridonose dojmu autoritativnosti prikazanog biskupa, a dojam dodatno podcrtava Sveto Pismo koje lijevom rukom pridržava uz bok. Simbol biskupske službe je biskupska kapa s križem na vrhu.

Literatura:

Barbić, Vesna. *Meštrović: Drniš–Otavice*, Drniš–Zagreb, 1983., 9, 42, 79, 102. (bronca)

Šeparović Palada, Maja. *Ivan Meštrović: Spomenik Grguru Ninskom u Splitu*, Split: Muzeji Ivana Meštrovića, 2016., 81. (bronca)

Kečkemet, Duško. *Religiozna umjetnost Ivana Meštrovića*, Split, 2022., 96. (bronca)

[851] U inventarnoj knjizi izostaje zabilješka o restauraciji, no zabilježeno je u prijeratnoj kartoteci, a podatak je usmeno potvrdio i sam kipar Božo Vrekalo.

Kat. br. 23. Glava opatice / Glava žene u rupcu

Zagreb, 1928. g.
gips, 33 x 21 x 17 cm
brončani odljev u Galeriji Meštrović, Split
inv. br. 36; prijeratni inv. br. 14

Skulptura *Glava opatice*, odnosno kako je u inventarnoj knjizi muzeja bila navedena *Glava žene u rupcu*, dio je Meštrovićeve donacije Nikoli Adžiji koja je u Drniš dopremljena 1959. godine**.** Gipsani model imao je neobičnu sudbinu. Naime, tijekom 1960-ih godina skulptura je oštećena pa je Nikola Adžija zadužio lokalnu umjetnicu Anu Živković da sanira oštećenja. Ispostavilo se da je Ana izradila novu skulpturu i nju predala Adžiji, a originalnu zadržala za sebe. Budući da ta restauracija i zamjena nisu bile zabilježene u muzejskoj dokumentaciji, 1983. g. brončani odljev izveden je prema kopiji. Tijekom Domovinskoga rata i brončana i gipsana varijanta bile su ukradene iz muzeja. Pronađene su 2004. g. u Beogradu, a gotovo istovremeno su Anine nasljednice zagrebačkoj aukcijskoj kući Kontura ponudile na procjenu gipsani model za koji se ispostavilo da je original te se počela raspetljavati cijela priča koja je imala i svoj sudski epilog.[852] Originalni gipsani model s tragovima žućkaste patine te vidljivo tretiranim pukotinama vraćen je u muzej, čuva se u muzejskom spremištu. Brončani odljev izveden prema kopiji u trajnoj je posudbi Župne zbirke Gradac. U Galeriji Meštrović u pohrani je bio brončani odljev lijevan za života umjetnika, no 2014. g. su ga preuzeli nasljednici.[853] U inventarnoj knjizi GMD-a uz *Glavu žene u rupcu* je navedena 1928. g., a uz brončan odljev u pohrani Galerije Meštrović u Splitu navedeno je neprecizno vrijeme nastanka 1925.–1928. g. Duško Kečkemet navodi da je I. Meštrović u periodu od 1920. do 1930. godine napravio oko četrdeset ženskih portreta sličnoga naziva pa je stoga teško precizno ustvrditi mjesto i vrijeme nastanka *Glave opatice*, no u jednome od svojih posljednjih monografskih pregleda Meštrovićeve umjetnosti kao dataciju je naveo 1924. godinu.[854]

Lik žene glave blago nagnute u lijevo, tankih usana i velikih bademastih očiju odiše određenom spiritualnošću i mirnoćom. Linija nosa nastavlja se u lukove obrva, marama potpuno obavija glavu i vrat bez da se vidi ikakva naznaka kose. U punoći volumena, izduljenoj formi, važnoj oblikovnoj ulozi linije ogledaju se stilske odlike *art décoa*.

[852] Klisović, Jadranka. Ukrali repliku misleći da je original, u: *Vjesnik: hrvatski politički dnevnik,* 14.1. 2005. (online izdanje nedostupno, kopija u Arhivu GMD-a); Vlah, Dragan. Neobična priča o sudbini „Glave žene u rupcu": Restauratorica ponudila na prodaju originalnu Meštrovićevu skulpturu, u: *Slobodna Dalmacija*, 14.1,2005., 48.
[853] Vidi: Muzeji Ivana Meštrovića – Galerije Meštrović, Split: Izvješće o radu za 2014. g., 2.
[854] Kečkemet, Duško. *Religiozna umjetnost Ivana Meštrovića*, Split, 2022., 77.

Literatura:

Barbić, Vesna. *Meštrović: Drniš–Otavice*, Drniš–Zagreb, 1983., 9, 65, 80, 102.

Grum, Željko. *Ivan Meštrović*, II. izdanje, Zagreb: Matica hrvatska i Grafički zavod Hrvatske, 1969., 129. (bronca)

Kečkemet, Duško. *Umjetnost Ivana Meštrovića*, Split: Filozofski fakultet u Splitu i Duško Kečkemet, 2017., 231. (bronca iz GM Split).

Kečkemet, Duško. *Religiozna umjetnost Ivana Meštrovića*, Split, 2022., 77. (bronca iz GM Split)

Kat br. 24. Studija šake

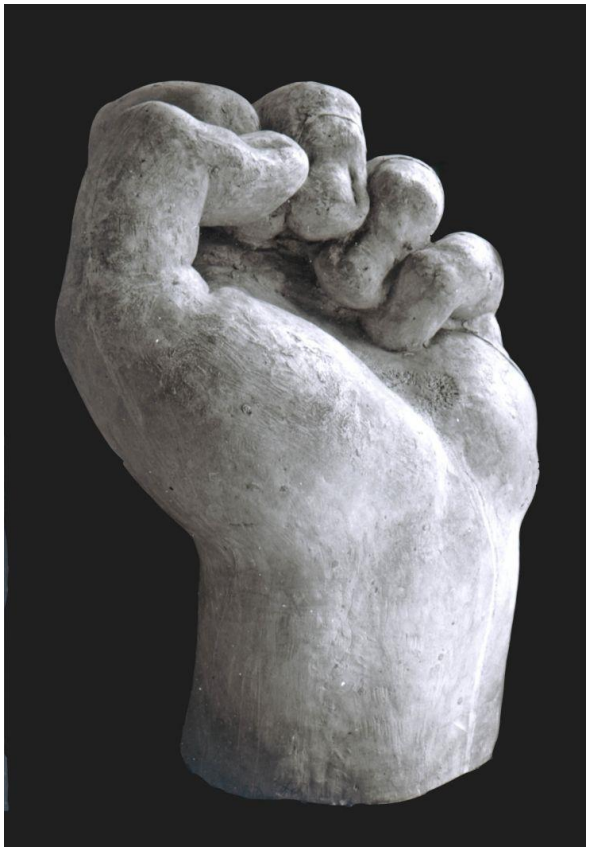

Zagreb, 1930. g.

gips, 51 x 36 x 35 cm

bronca, 1983. g.

inv. br. 12 (bronca), 40 (gips); prijeratni inv. br. 12.

Studija šake velikih dimenzija nastala je tijekom izvedbe spomenika *Zahvalnost Francuskoj* postavljenoga 11.11.1930. godine na Kalemegdanu u Beogradu, a dvadesetak dana kasnije studija je reproducirana na naslovnici pariškog časopisa L'Illustration.

Studija prikazuje šaku do razine zapešća, prsti su skupljeni, a velika pažnja posvećena je oblikovanju detalja kao što su nokti, zglobni pregibi te mišići i linije dlana. Gipsani model je u Drniš pristigao u sklop Meštrovićeve donacije Nikoli Adžiji 1959. g., a brončani odljev izrađen je 1983. godine.

U Domovinskome ratu su i gipsana i brončana skulptura bile ukradene, gipsanoj se još uvijek nije ušlo u trag, a brončana je pronađena na kninskoj tvrđavi te je nakon Oluje vraćena u muzej.

Literatura:

Barbić, Vesna. *Meštrović: Drniš–Otavice*, Drniš–Zagreb, 1983., 10, 67, 80, 102.

L'Illustration, No 4577, god. 87, 22.11.1930., Pariz (naslovnica).

Kat. br. 25. Stopala serafina s reljefa *Vječno raspeti*

Zagreb, 1930. g. (?)
gips,47 x 42 x 19 cm
inv. br. 47

Projektirajući Crkvu Presvetoga Otkupitelja Ivan Meštrović posvetio se cjelokupnome oblikovanju što je uključivalo arhitektonski projekt, skulpturalni program interijera, oslik kupole te dizajn liturgijskog posuđa. Za glavni oltar izradio je reljef naziva *Vječno raspeti* na kojemu je neuobičajen prikaz nagoga Isusa Krista koji je umjesto na križ položen raširenih ruku na šesterokriloga serafina. Klesanje u kamenu je tijekom 1931. godine izveo Antun Augustinčić na samome gradilištu prema gipsanom modelu. Sačuvana su tri gipsana odljeva, dva su u vlasništvu obitelji i jedan od njih se čuva u Galeriji Meštrović u Splitu, a drugi u Gliptoteci HAZU-a u Zagrebu. Treći gipsani model patiniran brončanom bojom dio je stalnog postava Atelijera Meštrović u Zagrebu.[855] Budući da su na modelu u pohrani splitske Galeriji Meštrović sačuvane oznake i tragovi punktiranja evidentno je da je prema njemu klesan kameni reljef. Tijekom 1990-ih u muzej je pristigao gipsani odljev stopala serafina sa sačuvanim oznaka i tragovima punktiranja. Taj segment svjedoči da su u gipsu odljevani i pojedini segmenti da bi se olakšalo prenošenje u kamen. Gipsani segment reljefa *Vječno raspeti* pronađen je nakon vojno-redarstvene operacije Oluja u zgradi Centra za kulturu i informacije Drniš te ga je tadašnji direktor Ante Vukušić uručio muzeju. Nije zabilježeno niti tko je predmet donio u Centar, niti gdje se nalazio prije toga.

Tijekom Domovinskog rata nastalo je više oštećenja u interijeru crkve Presvetog Otkupitelja kraj Otavica, između ostaloga bili su otučeni prsti na stopalima serafina. Oštećenja su restaurirana do 1998. godine, restauraciju je proveo Restauratorski zavod Hrvatske primjenom mineralne žbuke naziva *bizek mort* uz tonsko usklađivanje.

[855] Jurić Šabić 2020: 99, 125.

Kat. br. 26. Medalja Domagojevi strijelci

Split, 1931. g.

bronca, p 35 mm

inv. br. 55

Godine 2013. Zbirka Ivana Meštrovića postala je bogatija za još jednu medalju, od Ranka Paunovića otkupljena je medalja *Domagojevi strijelci* izrađena 1931. godine za međunarodni slet Sokolskih saveza koji se održavao u Splitu od 13. do 19. lipnja.[856] Medalja je kružnog oblika, na aversu je prikazano sedam Domagojevih strijelaca sa zapetim strijelama, u donjem lijevom dijelu su upisani inicijali SSJ (Sokolski savez Jugoslavije) i godina 1931. Na poleđini su igla i zakačka za pričvršćivanje. Zanimljivo je da je za medalju odabrao baš taj motiv iz hrvatske nacionalne povijesti – nepobjedive ratnike koji su prema mletačkim izvorima omogućili knezu Domagoju osamostaljivanje Dalmatinske Hrvatske od franačke vlasti[857] – budući da su od uvođenja Šestosiječanjske diktature 1929. godine bila zabranjena gimnastička društva s nacionalnim nazivima slijedom čega su raspuštena hrvatska sokolska društva te se osniva Sokol Kraljevine Jugoslavije.[858]

Temu Domagojevih strijelaca Meštrović je prvi put obradio 1917. g. u Cannesu na gipsanom reljefu, te potom 1923. godine u mapi litografija. Identično oblikovanje i uslojenu kompoziciju likova primjenjuje i na sokolskoj medalji 1931. g., a 1955. godine u South Bendu isklesao je reljef u kamenu.

Literatura:

Kečkemet, Duško. *Umjetnost Ivana Meštrovića*, Split: Filozofski fakultet u Splitu i Duško Kečkemet, 2017., 297.

[856] Medalja je otkupljena za 315 kuna, vidi: Kupoprodajni ugovor između Gradskog muzeja Drniš (Joško Zaninović) i Ranka Paunovića, Drniš, 1.10.2013. g., Arhiv GMD.
[857] Knez Domagoj, preuzeto s: https://proleksis.lzmk.hr/18202/ (9.2.2023.)
[858] Buble, Sanja. Hrvatski dom Kamila Tončića u Splitu, u: *Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji*, 42 (2011), Split, 417–441, 424.

Kat. br. 27. Navještenje

Zagreb, 1931.–1932. g.

gips, 61 x 57 cm

kamen, 1932. g., crkva sv. Marka u Zagrebu

inv. br. 38; prijeratni inv. br. 15

Reljefna ploča s prikazom *Navještenja* dio je triptiha kojega je Ivan Meštrović izradio za crkvu sv. Marka u Zagrebu, a sadrži još ploče s prikazom *Rođenja* i *Prikazanja u hramu*. Triptih je dio stipesa oltara u kapeli sv. Fabijana i Sebastijana. Na površini su vidljive oznake i tragovi punktiranja s obzirom na to da je gipsani odljev korišten kao predložak za klesanje kamenoga reljefa. Reljefna ploča je tijekom Domovinskoga rata ukradena i još joj se nije ušlo u trag.
U pravokutnoj reljefnoj ploči u profilu su prikazani anđeo Gabrijel s lijeve strane i Djevica Marija u klečećem položaju s desne strane. Anđeo drži podignutu desnu ruku s istaknutim kažiprstom što simbolizira blagovijest od Svevišnjega, a u lijevoj ruci drži ljiljan koji simbolizira Marijinu čistoću i odabranost. Prema njoj se od anđela dijagonalno pruža snop božanske svjetlosti. U pozadini je prikaz stupovlja s kapitelima koji dočaravaju antikizirajući arhitektonski okvir.

Literatura:

Barbić, Vesna. *Meštrović: Drniš–Otavice*, Drniš–Zagreb, 1983., 10, 68, 80, 103. (gips)

Hammer Tomić, Dragica. *Sveto i tragično u kiparstvu Ivana Meštrovića*, Zagreb: Ex libirs, 2015., 380, 382. (kamen)

Kečkemet, Duško. *Religiozna umjetnost Ivana Meštrovića*, Split, 2022., 173. (kamen)

Schmeckebier, Laurence. *Ivan Meštrović – Sculptor and Patriot*, Syracuse 1959. (kat. br. 124)

Šrepel, Ivo. *Ivan Meštrović: Religiozna umjetnost,* Zagreb, 1944., 22. (kamen)

Kat. br. 28. Porođenje / Rođenje

Zagreb, 1931.–1932. g.

gips, 61 x 106 cm

kamen, 1932. g., crkva sv. Marka u Zagrebu

inv. br. 34; prijeratni inv. br. 16

Reljefna ploča s prikazom *Rođenja / Porođenja* dio je triptiha kojega je Ivan Meštrović izradio za crkvu sv. Marka u Zagrebu, a sadrži još ploče s prikazom *Navještenja* i *Prikazanja u hramu*. Triptih je dio stipesa oltara u kapeli sv. Fabijana i Sebastijana. Na površini su vidljive oznake i tragovi punktiranja koji su služili za prijenos u kamen. Tijekom Domovinskog rata reljefna ploča je uništena, u razrušenome muzeju nakon rata pronađen je dio razlomljenih fragmenata.
U položenom pravokutnom reljefnom polju prikazan je prizor rođenja Djevice Marije. Umjetnik se držao ustaljenoga ikonografskog obrasca prema kojemu je sv. Ana pri porodu okružena ženama koje joj pomažu. Ana leži oslonjena na ženu koja je pridržava i pruža oslonac, druga žena kleči ispred nje te joj u ruke predaje tek rođenu Mariju, a treća se nalazi pored njezinih nogu i podiže dlan u gesti blagoslova. Sve žene su odjevene u duge haljine, glave su im prekrivene maramama. U pozadini s lijeve strane je prikazan okruglasti ćup te drvene nosive grede koje sugeriraju da se prizor odvija unutar neke jednostavnije, priprostije građevine.

Literatura:

Barbić, Vesna. *Meštrović: Drniš–Otavice*, Drniš–Zagreb, 1983., 10, 69, 80, 103. (gips)

Kečkemet, Duško. *Religiozna umjetnost Ivana Meštrovića*, Split, 2022., 174. (kamen)

Schmeckebier, Laurence. *Ivan Meštrović – Sculptor and Patriot*, Syracuse 1959. (kat. br. 124)

Šrepel, Ivo. *Ivan Meštrović: Religiozna umjetnost,* Zagreb, 1944., 22. (kamen)

Kat. br. 29. Prikazanje u hramu

Zagreb, 1931.–1932. g.

gips, 61 x 57 cm

kamen, 1932. g., crkva sv. Marka u Zagrebu

inv. br. 39; prijeratni inv. br. 17

Reljefna ploča s prikazom *Prikazanja u hramu* dio je triptiha kojega je Ivan Meštrović izradio za crkvu sv. Marka u Zagrebu, a sadrži još ploče s prikazom *Navještenja* i *Rođenja*. Triptih je dio stipesa oltara u kapeli sv. Fabijana i Sebastijana. Na površini su vidljive oznake i tragovi punktiranja s obzirom na to da je gipsani odljev korišten kao predložak za klesanje kamenoga reljefa. Tijekom Domovinskoga rata reljefna ploča je ukradena i još joj se nije ušlo u trag.
Na pravokutnoj reljefnoj ploči prikazano je prikazanje Djeteta Isusa u hramu koje se spominje u Lukinu Evanđelju:

> *Kad je prošlo vrijeme njihova čišćenja, prema Mojsijevu zakonu, donesoše Isusa u Jeruzalem da ga prikažu Gospodinu, kako je pisano u Zakonu Gospodnjem: „Svako muško novorođenče neka se posveti Gospodinu!" i dadnu za žrtvu kako je rečeno u Zakonu Gospodnjem, „par grlica ili dva golubića". (Lk 2,22-24).*

Isusa su donijeli Marija i Josip, a u hramu su se našli proročica Ana i starac Šimun koji je uzevši Isusa u ruke u njemu prepoznao Mesiju. Meštrović vjerno pratio biblijski predložak, prikazuje s lijeve strane četiri muškarca od kojih jedan pridržava Sveto Pismo, jedan na rukama drži Isusa pa je izvjesno da predstavlja Šimuna, a jedan podiže lijevu ruku u gesti blagoslova. Marija pridržava dijete zajedno sa Šimunom, a iza leđa su joj žena koja predstavlja proročicu Anu i Josip. U drugome planu je prikaz stupovlja s kapitelima koji dočaravaju antikizirajući arhitektonski okvir, tj. židovski hram.

Literatura:

Barbić, Vesna. *Meštrović: Drniš–Otavice*, Drniš–Zagreb, 1983., 10, 68, 80, 103. (gips)

Kečkemet, Duško. *Religiozna umjetnost Ivana Meštrovića*, Split, 2022., 172 (kamen)

Schmeckebier, Laurence. *Ivan Meštrović – Sculptor and Patriot*, Syracuse 1959. (kat. br. 124)

Šrepel, Ivo. *Ivan Meštrović: Religiozna umjetnost,* Zagreb, 1944., 22. (kamen)

Kat. br. 30. Sv. Marko

Zagreb, 1932. g.

gips, 178 x 129 cm

kamen, 1932. g., crkva sv. Marka u Zagrebu

inv. br. 27; prijeratni inv. br. 18.

Reljef s prikazom sv. Marka Evanđelista pristigao je u Drniš u sklopu Meštrovićeve donacije Nikoli Adžiji. Gipsani model ukalupljen u rustikalni drveni okvir bio je predložak za klesanje reljefa u kamenu namijenjenom postavljanju u apsidi crkve sv. Marka u Zagrebu. Ivan Meštrović odabrao je neuobičajenu kompoziciju u kojoj su likovi sv. Marka i lava stiješnjeni unutar pravokutnoga okvira. U kamenoj varijanti rubni segmenti izlaze izvan okvira, primjerice vrh pera kojim evanđelist piše, veliki dio svetčeve aureole, rub knjige te vrhovi stopala sveca i lava. Na gipsanome modelu aureola nije izvedena, kao ni uklesani natpis SV. MARKO / ZAŠTITNIK / CRKVE u gornjem lijevom kutu. Lik sveca prikazan je u sjedećem položaju s knjigom u lijevoj ruci prislonjenom na koljeno te s perom u desnoj ruci podignutoj u zrak. S njegove desne strane leži lav koji je naslonio glavu evanđelistu na desno koljeno. Reljef je izveden urezivanjem u sadreni blok čime se imitira način rada u drvu. Plohe su zaravnjene, no oštro i duboko urezanim linijama ostvaruju se sjene koje u čvrstu, zatvorenu formu unose veću plastičnost.

Tijekom Domovinskog rata reljef je ostao u muzeju, vjerojatno je bio pretežak za prenošenje. Nastala su manja oštećenja na površini i bio je obijen svetčev nos. Restauraciju je početkom 2000-ih godina izveo restaurator Frederik Levarda te je pritom rekonstruirao manje nedostajuće segmente.

Literatura:

Barbić, Vesna. *Meštrović: Drniš–Otavice*, Drniš–Zagreb, 1983., 10, 43, 80, 103. (gips)

Kečkemet, Duško. *Umjetnost Ivana Meštrovića*, Split: Filozofski fakultet u Splitu i Duško Kečkemet, 2017., 348–349. (kamen)

Kečkemet, Duško. *Religiozna umjetnost Ivana Meštrovića*, Split, 2022., 169. (kamen)

Hammer–Tomić, Dragica. *Sveto i tragično u kiparstvu Ivana Meštrovića*, Zagreb: Ex libirs, 2015., 360–361. (kamen)

Meštrović, Ivan. *Sculpture of Ivan Meštrović*, Syracuse University Press, 1948. (kat. br. 48)

Schmeckebier, Laurence. *Ivan Meštrović – Sculptor and Patriot*, Syracuse 1959. (kat. br. 123)

Šrepel, Ivo. *Ivan Meštrović: Religiozna umjetnost*, Zagreb, 1944., 71. (kamen)

Kat. br. 31. Krštenje Kristovo

Zagreb, 1933.–1938. g.

gips, 61 x 57 cm

kamen, 1932. g., crkva sv. Marka u Zagrebu

inv. br. 37; prijeratni inv. br. 17

Reljef s prikazom Krštenja Kristova izrađen je za krstionicu smještenu u kapeli sv. Fabijana i Sebastijana u crkvi sv. Marka u Zagrebu. Ivan Meštrović prikazuje Isusa odjevena samo u perizomu, skrušeno prignutoga ispred Ivana Krstitelja koji ga polijeva pliticom. Ivan Krstitelj prema biblijskom tekstu odjeven je u haljinu izrađenu od devine dlake. Stopalima su plitko zagazili u rijeku Jordan, a pozadina je plošno obrađena što daje dojam bezvremenosti i prostorne neodređenosti prizora.

Površina je prekrivena oznakama i tragovima punktiranja – postupka kojim se gipsani model prenosi u kamen. Gipsani model u Drniš je stigao u sklopu Meštrovićeve donacije Nikoli Adžiji. Tijekom Domovinskog rata ukraden je i još uvijek mu se nije ušlo u trag.

Literatura:

Barbić, Vesna. *Meštrović: Drniš–Otavice*, Drniš–Zagreb, 1983., 10, 69, 81, 103. (gips)

Kat. br. 32. Pokaznica za crkvu Presvetog Otkupitelja u Otavicama (Monstranca)

Zagreb–Split, 1935.–1939. g.

gips, 45 x 20 x 18 cm

I. bronca 1982./3. g., ukradena u Domovinskom ratu

II. bronca početkom 2000-ih (Ljevaonica Nikole Šeparovića, Blato na Korčuli)

inv. br. 46 (gips), 54 (bronca); prijeratni inv. br. 67 (gips)

Pokaznica (*Monstranca*) za crkvu Presvetog Otkupitelja u Otavicama izrađena je 1930-ih godina. Točnije između 1935. i 1939. godine nastao je gipsani model, međutim za umjetnikova života nije bio izljeven u bronci. Pokaznica je 1959. godine dopremljena u Drniš kao dio Meštrovićeve donacije Nikoli Adžiji za budući muzej. Na popisu djela u kući Adžija iz 1968. godine[859] te na popisu djela u Muzeju drniške krajine iz 1979.[860] još uvijek se navodi samo sadra. Marin Marasović u pismu upućenome Galeriji Meštrović 10. listopada 1977. g. upozorava da se predmeti namijenjeni Otavicama – kandilo, kalež i ostenzorij (monstranca)[861] – trebaju dopremiti u crkvu.[862] Prijenos djela proveden je 1978. godine, te su u prijeratnoj muzejskoj inventarnoj knjizi zabilježene dvije gipsane monstrance, jedna pod brojem 67 i druga koja je bila u dva dijela pod brojem 87. Pokaznica je međutim tek početkom 1980-ih odljevena u bronci povodom 100. obljetnice rođenja Ivana Meštrovića te je 1983. g. brončana varijanta smještana u crkvi u Otavicama,[863] a gips je ostao dio inventara Muzeja drniške krajine.[864] Tijekom Domovinskog rata brončana je pokaznica ukradena, a jedan od dva gipsa je srećom sačuvan. Župnik Župe Gradac kojoj pripadaju i Otavice založio se da se gipsani model ponovno izlije u bronci. Početkom 2000-ih godina Marica Meštrović dala je župniku fra Jozi Matiću dozvolu za lijevanje dvaju brončanih odljeva, jedan je primjerak bio namijenjen Župnoj zbirci Gradac, a drugi Gradskom muzej Drniš. Tadašnji je visovački gvardijan fra Ivan Buljević (1952.¬2019., gvardijan 1997.–2006.) izrazio želju da se izlije još jedan primjerak za Visovac s obzirom na snažnu povezanost braće franjevaca s umjetnikom te je izlivena i treća *Pokaznica* koja je danas dio visovačke umjetničke zbirke. Lijevanje u bronci je izvedeno u Ljevaonici Nikole Šeparovića u Blatu na Korčuli.

Pokaznica je oblikovana kao kružni medaljom na kojem je u niskom reljefu prikazan Krist na prijestolju okružen tetramorfom – personificiranim prikazom evanđelista, Matej kao anđeo,

[859] Popis zbira umjetnina Ivana Meštrovića nalazeća se u Drnišu kuća Adžija, Drniš, V. V. 1968. (strojopis), Arhiv IM GMD.
[860] Jordanka Jalić, Popis radova Ivana Meštrovića u Muzeju drniške krajine, Drniš, 9.X. 1979. (strojopis), Arhiv IM GMD.
[861] ostenzorij, lat. – pokaznica
[862] Zorana Jurić Šabić navodi da su pokaznica, kalež i dva svijećnjaka donesena u Otavice 1980. godine iz splitske Galerije Meštrović što navodi na zaključak da se jedna Pokaznica nalazila i u Splitu, vidi: Jurić Šabić, Zorana. *Crkva Presvetog Otkupitelja: Ivan Meštrović u zavičajnom kontekstu*, Split: MIM, 2020., 145. Potvrda o preuzimanju dokaz je o postojanju još jednog primjerka Pokaznice, (Split, 5. IX. 1978. g.; Arhiv GMD-a). Dopremanje skupine djela namijenjenih Otavicama poklopilo se s dovršetkom restauracije Crkve Presvetog Otkupitelja, vidi: Jalić, Jordanka, Novi Meštrovićevi radovi u Mauzoleju, u: *Drniški vjesnik*, br. 9, studeni 1978., 7.
[863] U arhivu GMD-a sačuvan je zapisnik koji potvrđuje da je Kata Meštrović zadužena za brigu o crkvi Presvetog Otkupitelja u veljači 1980. godine preuzela monstrancu, kalež i dva svijećnjaka uz napomenu da predmeti trebaju biti izloženi na oltaru.
[864] Vesna Barbić, Meštrović: Drniš–Otavice, Drniš–Zagreb, 1983., 21.

Marko lav, Luka vol i Ivan orao. Druga strana plošno je obrađena, a na sredini je kružna plitka spremnica za hostiju nestandardnog oblika jer nema niti lumule, tj. prihvatne kopče u koju se umeće hostija, nit zaštitnog stakalca. Moguće je da je da je planirana funkcija bila relikvijar ili moćnik. Medaljon je naslonjen na stalak stiliziran kao anđeo široko raširenih krila, pričvršćen je na kružno postolje. Stilizacijom je izrazitih art decoovskih obilježja.

Literatura:

Barbić, Vesna. *Meštrović: Drniš–Otavice,* Drniš–Zagreb, 1983., 11, 21, 67, 81, 92, 104, 116.

Galić, Anđelka i dr. (ur.). *Visovac – Duhovnost i kultura na Biloj Stini*, Zagreb: MUO, 2019., 180.

Jurić Šabić, Zorana. *Crkva Presvetog Otkupitelja: Ivan Meštrović u zavičajnom kontekstu*, Split: MIM, 2020., 145.

Kat. br. 33. Model postolja za spomenik kraljevima Rumunjske Ferdinandu I. i Karolu I.

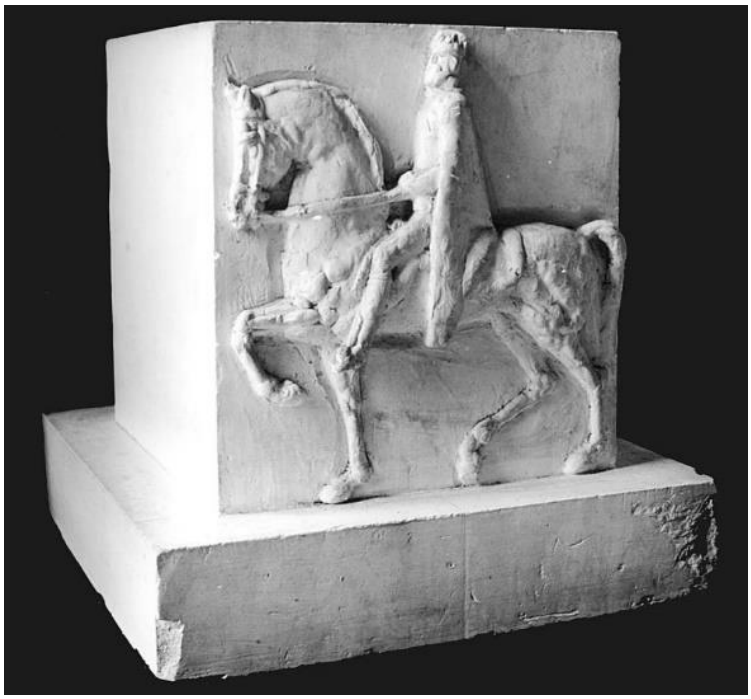

Zagreb, 1937. g.

gips, 25 x 27 x 26,5 cm

bronca, 1983. g.

inv. br. 32 (gips), 7 (bronca); prijeratni inv. br. 13 (gips)

Studija za postolje spomeniku rumunjskim kraljevima Ferdinandu I. i Karolu I. izvedena je kao kubus postavljen na bazu nešto širih dimenzija od kubusa. Na dvjema nasuprotnim stranama prikazani su konjanici u profilu koji predstavljaju portrete kraljeva, dok su ostale plohe uključujući i postament ravne. Ta studija ipak nije poslužila kao predložak za spomenik koji je kasnije izveden za Bukurešt.

Gipsani model stigao je u Drniš u sklopu Meštrovićeve donacije Nikoli Adžiji 1959. g., a bronca je lijevana 1983. godine. Tijekom Domovinskoga rata gipsani model je ostao u muzeju te su nastala oštećenja na bazi, ali reljefne plohe su sačuvane cjelovite, detektirane su tek manje ogrebotine. Brončani odljev bio je prenesen na kninsku tvrđavu, ali je po završetku rata zajedno s ostalim djelima iz Zbirke Ivana Meštrovića vraćen u drniški muzej.

Literatura:

Barbić, Vesna. *Meštrović: Drniš–Otavice,* Drniš–Zagreb, 1983., 10, 66, 81, 103.

Kat. br. 34. Petar Meštrović

Zagreb (?), 1939–1940. g.

gips, 59 x 50 x 37 cm

I. bronca u Art Collection Syracuse University

II. bronca u vlasništvu Tome Meštrovića

inv. br. 29; prijeratni inv. br. 19

Poprsje s prikazom Petra Meštrovića (1894.–1966.), mlađega brata Ivana Meštrovića, bilo je u Petrovu vlasništvu, no pridruženo je skupini djela koje je Ivan Meštrović poklonio Nikoli Adžiji za potrebe osnivanja muzeja u Drnišu. Brončani odljev postoji u umjetničkoj zbirci Sveučilišta u Syracusi, a u muzejskoj dokumentaciji je zabilježeno da je Nikola Adžija gipsani model ustupio umjetnikovu nećaku Tomi za lijevanje još jednoga brončanog odljeva. Potvrda da je izvršeno lijevanje u bronci su linijski tragovi od uzimanja kalupa koji su ostali vidljivi duž skulpture.

Petar je prikazan je kao markantan muškarac u odijelu, uredno začešljane kose, ozbiljna izraza lica te s lulom u lijevoj ruci prislonjenoj na prsa. Prije nego je muzej obnovljen i nadograđen 1983. godine, Zbirka djela Ivana Meštrovića bila je izložena u prostoriji koja je imala velikih problema s vlagom što je negativno utjecalo i na gipsane skulpture, posebno na Petrovu bistu čiju su površinu prekrile gljivice i plijesni što je djelomično vidljivo i na fotografiji u katalogu iz 1983. g. jer se očito nije provela temeljita restauracija. Budući da su već postojali odljevi u bronci, nije izrađen još jedan odljev za drniški muzej. Tijekom Domovinskog rata djelo je bilo preneseno na kninsku tvrđavu zajedno s većinom Meštrovićevih djela iz Zbirke, no netom nakon operacije Oluja vraćena su u drniški muzej. Premda se radi o gipsanom odljevu, nisu se dogodila znatnija oštećenja. Osnovne zahvate čišćenja površine početkom 2000-ih godina obavio je restaurator Frederik Levarda. Premda to nije zabilježeno u muzejskoj dokumentaciji, vjerojatno je čišćenje obavljeno i prije Domovinskog rata jer je s kninske tvrđave djelo nakon vojno-redarstvene akcije Oluja vraćeno znatno svjetlije nego je prikazano na reprodukciji u katalogu.

Literatura:

Barbić, Vesna. *Meštrović: Drniš–Otavice*, Drniš–Zagreb, 1983.,11, 71, 81, 104.

Kečkemet, Duško. *Umjetnost Ivana Meštrovića*, Split: Filozofski fakultet u Splitu i Duško Kečkemet, 2017., 310.

Bennett, Steven Alan (ur.). *Ivan Meštrović: The Notre Dame Years,* Art Gallery Notre Dame, 1974., 73.

Kat. br. 35. Gospa Petropoljka

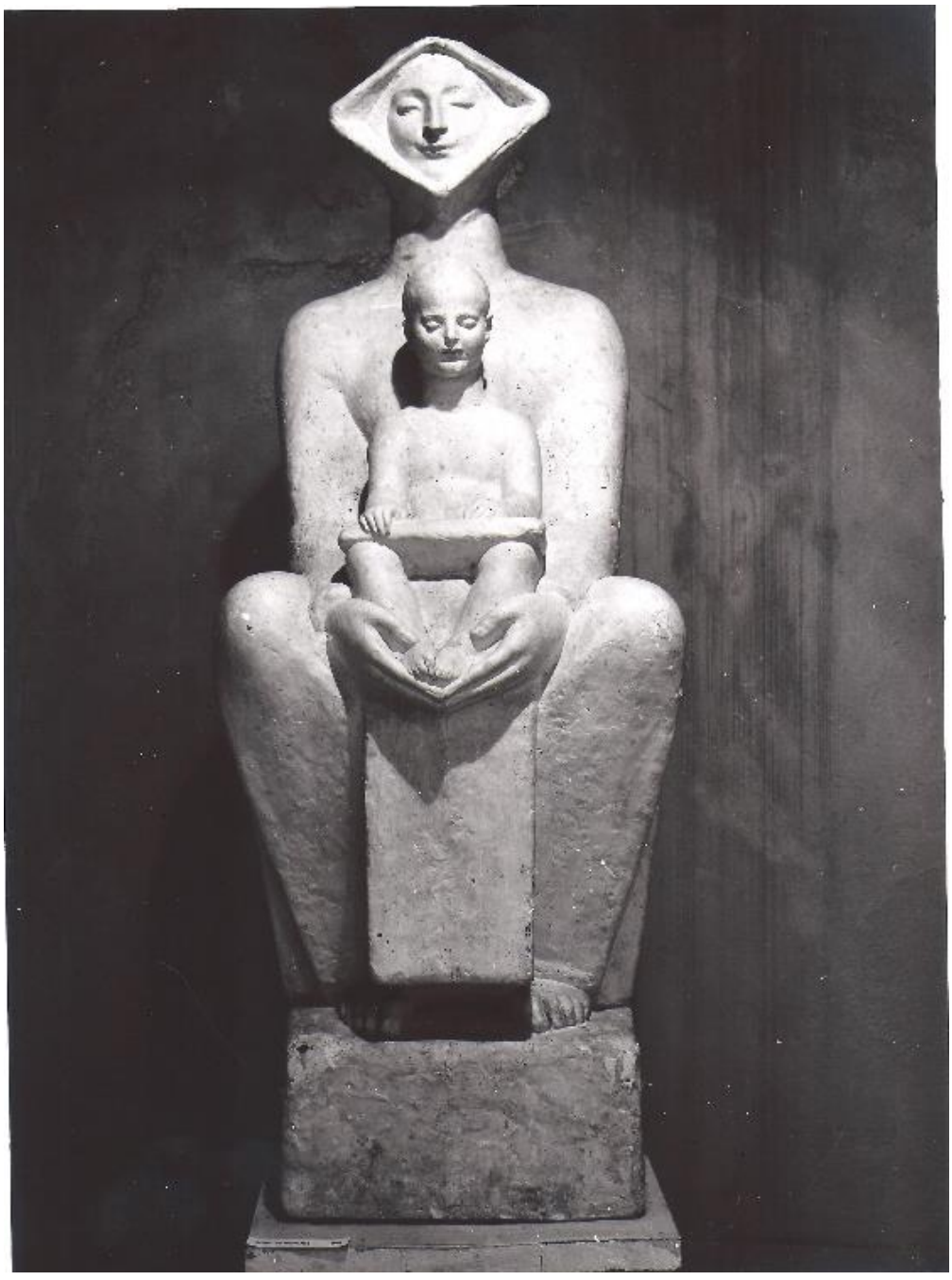

Syracusa, 1947. g.
gips, 190 x 73 x 73 cm
kamen 1961. g., glavni oltar župne crkve Gospe od Ružarija, Drniš
inv. br. 41, prijeratni inv. br. 24

Kip *Gospa Petropoljka* nastao je 1947. godine u Syracusi, u SAD-u, a u Drniš je pristigao na traženje Nikole Adžije. Naime, 1950-ih godina se gradila nova zgrada drniške bolnice te je Adžija samoinicijativno u ime Općine Drniš zatražio djelo od Ivana Meštrovića koje bi se skladno uklopilo ispred nove zgrade. Umjetnik mu je preporučio da u katalogu izdanome 1948. g. pogleda odgovara li kip *Gospe Petropoljke* koji bi se mogao nazvati *Majka s djetetom*. Budući da se Općina nećkala oko izvedbe djela u kamenu zbog previsokih troškova, Adžija je djelo ponudi Župi za glavni oltar župne crkve. Na posljetku je za bolnicu izvedeno novo djelo s prikazom *Majke s djetetom*, kamena varijanta *Gospe Petropoljke* koju je isklesao Šime Dujmović 1961. g.[865] postavljena je na glavni oltar župne crkve, a model u gipsu postao je dio muzejskog postava. Nažalost, gipsano djelo nestalo je iz muzeja tijekom Domovinskog rata i još mu se nije ušlo u trag.

Monumentalna skulptura prikazuje ženu u sjedećem položaju s djetetom u naručju, postavljena je na pravokutno postolje. Ispod teške, plošno obrađene draperije oštrih bridova proviruju bosa stopala. Rubac oko glave nalikuje na bijele marame – okruge – koje su na glavi nosile udane žene drniškoga kraja, između ostaloga i majka Ivana Meštrovića. Dijete u majčinu krilu također je u sjedećem položaju, a u rukama drži kamenu ploču. Ikonografski kip *Gospe Petropoljske* pripada tipu Prijestolja Mudrosti poput ranije izvedene *Hrvatske Bogorodice* (1932. g.) postavljene u bočnoj apsidi crkve sv. Marka u Zagrebu te *Biskupijske Gospe* (1937.) koju je oblikovao za crkvu sv. Marije u Biskupiji.

Literatura:

Barbić, Vesna. *Meštrović: Drniš–Otavice, Drniš–Zagreb*, 1983., 11, 45, 81, 104.

Čavka, Ante. *Povijest Drniške krajine,* Split, 1995., 405.

Hammer–Tomić, Dragica. *Sveto i tragično u kiparstvu Ivana Meštrovića*, Zagreb: Ex libirs, 2015., 342–343. (kamen)

Kečkemet, Duško. *Religiozna umjetnost Ivana Meštrovića*, Split, 2022., 258 (gips)

Meštrović, Ivan. *Sculpture of Ivan Meštrović,* Syracuse: Syracuse University Press, 1948. (kat. br. 125)

Schmeckebier, Laurence. *Ivan Meštrović – Sculptor and Patriot*, Syracuse 1959. (kat. br. 108).

[865] Dopisi Nikole Adžije upućeni NO Kotara Split i NO Općine Drniš 1963. g., Arhiv GMD-a.

Kat. br. 36. Medalja Sokrat / Platon

Syracuse, 1954. g.

bronca, p 73 mm

sign: IM

inv. br. 55

Medalja *Sokrat/Platon* otkupljena je 2008. godine od antikvara Domagoja Bernića.[866] Okolnosti njezina nastanka istražio je Ivan Mirnik proučivši arhivsku dokumentaciju i privatna pisma sačuvana u Arhivu Sveučilišta Notre Dame u SAD-u. Izradu medalje naručilo je Društvo medaljara 1953. godine, a umjetnik je dobio honorar od 500 dolara i imao je punu slobodu u odabiru motiva. Kalup dimenzija 14“ / 35,56 mm pohranjen je u kovnici Medallic Art Company. Avers medalje u Hrvatskoj je prvi put publiciran 1970. godine u *Biltenu hrvatskog numizmatičkog društva*. U kružnome polju s lijeve strane prikazan je Sokrat nag do pasa u razgovoru s trojicom učenika smještenih s desne strane, a uz rub teče natpis na engleskom jeziku: *Socrates discussing with his disciples / Sokrat raspravlja sa svojim učenicima*. Na reversu je na lijevoj strani prikazan Platon koji piše po ploči prislonjenoj na lijevo koljeno, a nadahnuće mu pristiže od mladoga genija koji se nalazi s desne strane. Meštrović je upisao inicijale u ligaturi u donjem desnome dijelu i na aversu i na reversu.

Literatura:

Krasnov, Gjuro. Numizmatička kronika. 4) Zadnja medalja Ivana Meštrovića, u: *Bilten hrvatskog numizmatičkog društva*, 8/1970, 15, 18.

Mirnik, Ivan. Nepoznate medalje Ivana Meštrovića, u: *Numizmatičke vijesti*, god. 25, Zagreb, 1993., 128–135., 131., 133.

Mirnik, Ivan. Američke medalje Ivana Meštrovića, u: *Osmi memorijal Ive Kerdića: Triennale hrvatskog medaljarstva i male plastike*, Osijek: Galerija likovnih umjetnosti, Osijek 2004., 69–93., 75–76.

[866] Ferić, Stanko. Druga Meštrovićeva medalja u Drnišu, u: *Slobodna Dalmacija*, 20.12.2008., Spektar, 21.

Kat. br. 37. Šaka Sv. Ante

Syracuse, 1954. g.
33 x 18 x 21 cm
bronca, 1987./1988. g.
inv. br. 87

Kip *Sv. Ante* Ivan Meštrović je izradio 1954. godine za beogradsku crkvu sv. Antuna Padovanskoga. Crkva je građena prema projektu kojega je 1936. g. izveo Jože Plečnik i već je tada I. Meštrović obećao biskupu da će izraditi kip sveca titulara, no u tome ga je spriječio Drugi svjetski rat. Na obećanje ga je podsjetio 1954. g. tadašnji župnik Eduard Žilić kojemu je umjetnik potvrdio da će izraditi kip uz napomenu da ne traži nikakvu naknadu, ali transport i izvedbu u trajnom materijalu treba snositi Župa. Moli i da njihov dogovor ne izađe u javnost jer dobiva previše zahtjeva, a zbog svojih godina i narušena zdravlja ne stigne svima udovoljiti.[867] Brončani odljev lijevan je u Zagrebu 1955., a postavljanje u Beogradu obavljeno je 1956. godine. Prema istome gipsanome modelu odljeven je kip za Bugojno, a 1987. godine Marica Meštrović dala je dopuštenje da se jedan primjerak izlije za drniško crkvu sv. Ante. Kip je lijevan u Ljevaonici umjetnina u Zagrebu, a u Drniš je dopremljen 1988. g. Budući da se obnavljala crkvena kupola, kip je privremeno bio ispred župne kuće čekajući na postavljanje pored crkve. Tijekom Domovinskog rata nažalost je miniran, a od njega je ostala samo desna šaka.

Župa je odlučila zatražiti od obitelji Meštrović dozvolu za novo lijevanje budući da se gipsani primjerak nalazi u pohrani u Gliptoteci HAZU, nakon njihova pozitivnoga odgovora novi brončani kip *Sv. Ante* postavljen je 2017. godine pored istoimene crkve. Tadašnji drniški župnik fra Damir Ćiro Čikara poklonio je Gradskome muzeju Drniš fragment prethodnoga – desnu šaku.

Literatura:

Kečkemet, Duško. *Religiozna umjetnost Ivana Meštrovića*, Split, 2022., 265 (gips)

Kečkemet, Duško. *Život Ivana Meštrovića (1883.–1962.–2002.),* 2. sv., Zagreb: Školska knjiga, 2009., 383. (gips)

Schmeckebier, Laurence. *Ivan Meštrović – Sculptor and Patriot*, Syracuse 1959. (kat. br. 185). (gips)

[867] Isječke pisma Ivana Meštrovića upućena Eduardu Žiliću objavio je Duško Kečkemet, vidi: Kečkemet, Duško. *Život Ivana Meštrovića (1883.–1962.–2002.),* 2. sv., Zagreb: Školska knjiga, 2009., 383.

Kat. br. 38. Orači

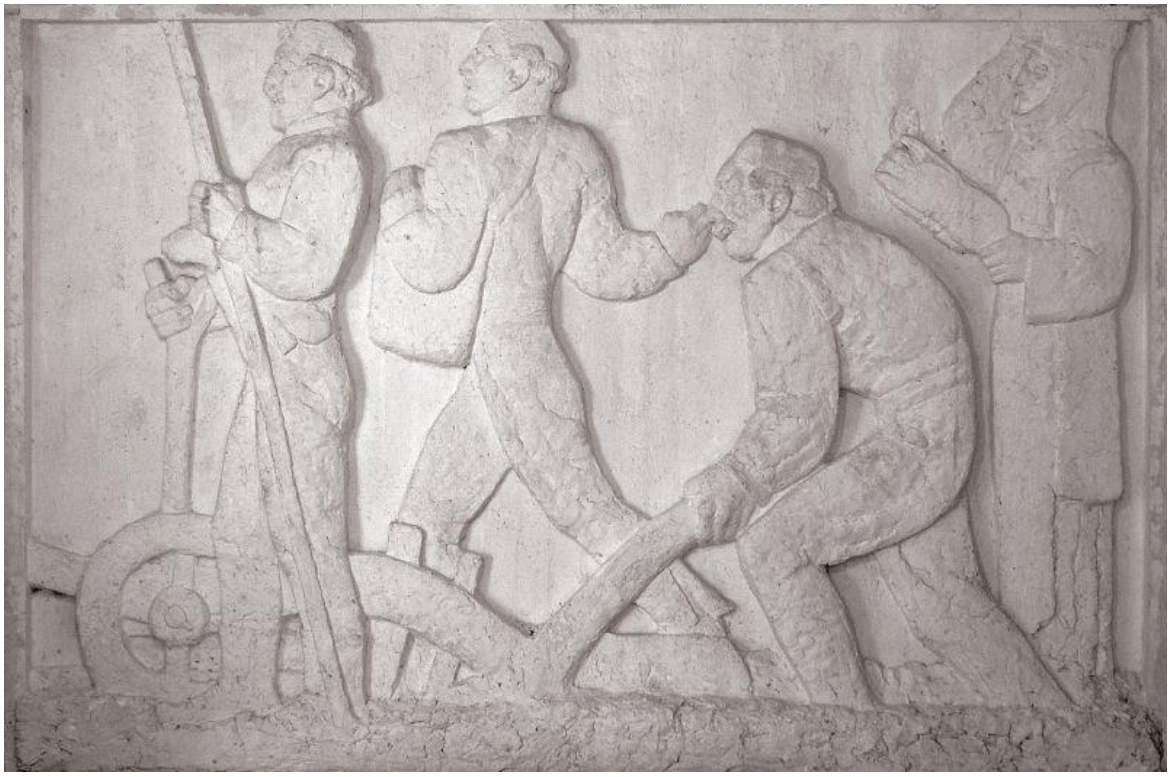

South Bend, 1955. g.
gips, 209 x 322 x 16 cm
kameni reljef klesao Mate Čvrljak 1962.–63. g., postavljen na stubištu Doma kulture u Drnišu 1983. g.
inv. br. 6; prijeratni inv. br. 26

Reljef *Oračи* poklon je Ivana Meštrovića Narodnome odboru općine Drniš za zgradu Doma kulture građenu 1950-ih godina. Gipsani model nastao je 1955. godine u South Bendu u SAD-u. U Split je dopremljen brodom 1956. godine, a u toj pošiljci su se našla još tri djela za Drniš.[868] Iz umjetnikova pisma Nikoli Adžiji doznaje se da je donacija toga djela ponajviše Adžijina zasluga.[869] Nakon dopremanja djela postavilo se pitanje koji trajni materijal odabrati za njihovu izvedbu, broncu ili kamen. O dvojbama Općine Nikola Adžija očigledno je izvijestio i Ivana jer umjetnik u pismu datiranome 1. travnja 1957. g. piše:

> *Što se tiče „orača" razumijem da bi trošak kamena i klesanja bio veći nego lijevanje u bronzi, pa prema tome učinite kako znadete i možete. U slučaju da je u bronzi treba da bude uzidan u zid. Nastranu kamen, meni se čini da klesanje ne bi smjelo više stajati nego ljevanje u bronzi. Imadete tamo vještih klesara (n. p. Dujmović) koji bi to mogli relativno jeftino isklesati umjesto da stoje nezaposleni.*

Odlučeno je da će se reljef isklesati u kamenu i od predloženog kipara Šime Dujmovića zatražena je ponuda.[870] Na posljetku radovi ipak nisu bili povjereni Dujmoviću, razlog takve odluke najvećim dijelom bio je u njegovoj napomenuo da je takvo djelo prikladnije klesati na licu mjesta da se izbjegne transport preteških kamenih blokova, a ideja da nekoliko mjeseci proboravi u Drnišu nije mu bila prihvatljiva zbog zdravstvenog stanja.

Gipsani model prevezen je u Drniš 1962. godine,[871] a nedugo nakon toga je Mati Čvrljku (1934.–2018.) povjereno klesanje u kamenu. Pri radu mu je asistirala Slavka Živković, premda nije točno zabilježeno kad je klesanje izvedeno, može se zaključiti da se odvijalo 1962./63. godine jer već 1964. g. Nikola Adžija spominje dovršenu varijantu u kamenu.[872]

Obje su varijante nakon Domovinskog rata ostale neoštećene. Gipsani model dio je stalnoga muzejskog postava, a kameni reljef postavljen je na Domu kulture od 1983. g.[873] kao javni

---

[868] Radi se o Meštrovićevu *Autoportretu*, portretu Nikole Adžije te *Gospi Petropoljki* za župnu crkvu, vidi: Isječak pisma Ivana Meštrovića Josipu Smrkiniću, 20. lipnja 1956. g., fotokopija, Arhiv GMD-a.

[869] *Ne spominješ mi ništa šta je sa reljefom „oranje" koje sam izmodelirao za Dom K. kao ni sa Gospom, koja je odredjena za tamošnju istoimenu crkvu. Hoće li i mogu li obje stvari isklesati u kamenu, i onda ih postaviti na odredjena mjesta. Je li općina ovu pošiljku primila i što kani dalje? Reljef ste tražili a da sam poslao i Gospu to je držim samo plus, jer i ta stvar napokon dolazi Drnišu bez obzira da će se postaviti u crkvi za koju današnji predstavnici naše općine mozda ne mare. Ako i ovo sve nisu bile tek tvoje dobronamjerne želje bez „kategoričke" želje same opcinske uprave. Kako bilo da bilo, ja sam moje obećanje kako vidiš izvršio, pa, makar da me je to koštalo izvjesnog truda i vremena kojeg nemam na pretek.;* Pismo Ivana Meštrovića upućeno Nikoli Adžiji, 23.7.1956. g., ZIM, inv br. GMD-70.

[870] Pismo Šime Dujmovića upućeno Nikoli Adžiji 10. siječnja 1961. g., Arhiv GMD-a.

[871] Potvrda o preuzimanju od 13. I. 1962. godine zabilježena u prijeratnom katalogu Muzeja Drniške krajine.

[872] Grubač, Slobodan. Razgovor s Nikolom Adžijom: Čovjek koji je otkrio Meštrovića, u: *Šibenski list*, 11.3.1964., 4, preuzeto s: http://212.92.192.228/digitalizacija/novine/sibenski-list_1964_599.pdf (15.4.2021.)

[873] Predviđena niša nije bila prikladno izvedena pa je ugrađen u bočni zid stubišta.

gradski spomenik. Početkom 2000-ih manje restauratorske zahvate na gipsanom modelu izveo je restaurator Frederik Levarda.

Na reljefu su prikazana četiri lika, tri muškarca i jedna žena, prikazani su u profilu. Dvojica muškaraca upravljaju plugom, prvi je uspravljen i desnom rukom pridržava plug dok u lijevoj drži štap, a iza njega pognuti muškarac gura plug. Između njih je u dugome planu prikazan muškarac koji lijevom rukom pridržava torbu prebačenu preko ramena, a desnom sije. Sasvim desno je lik žene koja u lijevoj ruci drži preslicu, a na glavi desnom rukom pridržava zamotuljak u kojem vjerojatno nosi objed za orače. Odjeća je jednostavno stilizirana, ali prepoznatljivo je da se radi o narodnome, tradicionalnome ruhu. Prema dosada poznatim podacima, Ivan Meštrović je motiv orača radio samo dva puta – na slici *Majka* iz 1911. g i na ovom reljefu.

Literatura:

Barbić, Vesna, *Meštrović: Drniš–Otavice*, Drniš–Zagreb, 1983., 11, 48, 82, 105.

Kat. br. 39. Nikola Adžija

South Bend, 1956. g.
bronca, 1957., 56 x 54 x 31 cm
gips u Galeriji Meštrović u Splitu
inv. br. 28; prijeratni inv. br. 12.

Portretna bista s prikazom Nikole Adžije bila je Nikolina izravna narudžba od Ivana Meštrovića što se može iščitati iz pisama koja mu je Ivan pisao sredinom 1950-ih godina. Umjetnik je u prosincu 1955. godine obavijestio Nikolu da je primio njegove fotografije i da još razmišlja hoće li kao predložak koristiti onu iz mlađih dana ili onu koja je nešto mlađeg datuma nastanka.[874] Iz pisma pisanoga u srpnju sljedeće godine postaje jasno da se poslužio fotografijom iz mlađih dana što je i Nikoli bilo po volji.[875] Nikola Adžija je dogovorio s direktorom Galerije Meštrović u Splitu Josipom Smrkinićen da Galerija plati jedan brončani odljev, a istodobno je pokušao dogovoriti s Općinom Drniš da Općina financira lijevanje još jednog primjerka.[876] Dogovor s Općinom nije uspio pa je Galerija plativši troškove lijevanja u bronci otkupila od Nikole Adžije gipsani model te se tamo nalazi i danas pod inventarnim brojem GMS-25, a Nikola je za svoju privatnu zbirku dobio brončani odljev. Lijevanje je izvedeno u prosincu 1957. g. u Ljevaonici umjetnina u Zagrebu.

U oblikovanju biste prepoznaje se kasni Meštrovićev ekspresionistički stil kojega karakterizira neravna površina koju je postizao izbjegavanjem zaravnjivanja pri modeliranju skulpturu. Nezaglađenom površinom, nesjedinjenom u jedinstvenu plohu kao da promatraču želi omogućiti uvid u sam proces stvaranja od početne faze oblikovanja u glini.

Kad se 1983. godine obnavljao muzej na ulazu je bila izvedena niša u kojoj je bila smještena bista Nikole Adžije kao osnivača muzeja. Tijekom Domovinskoga rata bila je odnesena na kninsku tvrđavu, a po završetku rata vraćena je u drniški muzej. Nakon rata određeno je novo mjesto za smještaj Nikoline biste, postavljena je na kameni postament u dvorište, a bista njegova brata Božidara koja se na tome mjestu nalazila prethodno postala je dio stalnog postava. Manje restauratorske zahvate na odstranjivanju nečistoća i oksida izveo je restaurator Frederik Levarda tijekom 2010-ih godina.

Literatura:

Barbić, Vesna. *Meštrović: Drniš–Otavice,* Drniš–Zagreb, 1983.,11, 71, 82, 104.

[874] Pismo Ivana Meštrovića upućeno Nikoli Adžiji 14.XII.55., GMD ZIM inv. br. 69.
[875] Pismo Ivana Meštrovića upućeno Nikoli Adžiji 23.VII.56., GMD ZIM inv. br. 70.
[876] Dopis Nikole Adžije upućen Narodnom odboru Općine Drniš, Drniš, 10.12.1957. g., Arhiv GMD.

Kat. br. 40. Autoportret

South Bend, 1956. g.
patinirani gips, 61 x 61 x 49 cm
inv. br. 1; prijeratni inv. br. 23

Jedna od posljednjih varijanti autoportreta Ivana Meštrovića pristigla je iz SAD-a zajedno s portretom Nikole Adžije 1956. g. Pismo koje je umjetnik pisao Nikoli u srpnju 1956. g. otkriva da se Nikola poslužio malom prevarom, ali je Ivan proniknuo o čemu se radu pa je napomenuo Nikoli:

> *Ti se sjećaš, da si mi u svoje vrijeme pisao, kako bi željeli da imadu moju bistu za općinu. Ja sam se tada doduše čudio da bi današnja općina imala takovu želju budući ja nisam kamerad. Međutim sad vidim da je to bila tvoja ideja, pa prema tome primam tvoj prijedlog, da zasada uzmeš i držiš kod sebe taj moja autoportret, stime da ga iza smrti tvoje ostaviš općini, koja će ga možda s vremenom rado imati. Ja ne znam hoćeš li ti baš uživati gledajući kod sebe taj crni portret, i više je pristajalo da sam ti poslao jednu fotografiju nego baš bistu, ali budući si ukumio, drži je ti do pomenutog roka za koji se nadam da neće nastupiti tako brzo.*[877]

U oblikovanju biste prepoznaje se kasni Meštrovićev ekspresionistički stil kojega karakterizira neravna površina na kojoj se prepoznaju segmenti grudastih nakupina gline od kojih je modelirao skulpturu. Segmente ne zaglađuje i ne sjedinjuje ih u jedinstvenu masu, svojevrsnim rastakanjem površine pruža promatraču priliku da prodre u sam proces stvaranja. Istodobno takvom formom predočuje svoju poodmaklu životnu dob i narušeno zdravlje.

Budući da je *Autoportret* izvedena od patiniranoga gipsa Nikola je pokušao dogovoriti s Galerijom Meštrović iz Splita lijevanje u bronci, no budući da su oni u svojem fondu već imali jako sličan brončani autoportret dogovor nije postignut. Jednako bezuspješno je pokušao privoljeti Općinu da uvrsti lijevanje u bronci u svoj financijski plan. Do lijevanja u bronci nije došlo niti 1983. g. kad su drugi gipsani modeli iz drniške Zbirke Ivana Meštrovića lijevani jer se vjerojatno smatralo da patina osigurava dovoljnu čvrstoću i trajnost. Rezistentnost materijala dokazana je u Domovinskome rata kad je skulptura bila prenesena iz muzeja na kninsku tvrđavu, po završetku rata je vraćena, a na njoj su nastale tek manja oštećenja patine pri samome dnu.

Literatura:

Barbić, Vesna. *Meštrović: Drniš–Otavice,* Drniš–Zagreb, 1983., 11, 46, 82, 105.

[877] Pismo Ivana Meštrovića upućeno Nikoli Adžiji 23. VII 1956., GMD ZIM inv. br. 70.

Kat. br. 41. Filip D. Marušić

South Bend, 1958. g.
gips, 62 x 66,5 x 5 cm, promjer reljefnog polja 45 cm
kameni nadgrobni spomenik na groblju u Badnju kod crkve sv. Ivana Krstitelja
inv. br. 26; prijeratni inv. br. 27

Reljefni portret liječnika Filipa Davidovića Marušića (1874.–1944.) Ivan Meštrović izradio je 1958. godine u South Bendu. Model u gipsu bio je predložak za klesanje kamenoga nadgrobnog spomenika pa su na površini ostali tragovi punktiranja. Nadgrobni spomenik naručio je Filipov sin Dušan Marušić, a vjerojatno ga je isklesao kipar Andrija Krstulović jer je njega preporučio sam I. Meštrović u pismu Dušanu poslanome početkom lipnja 1958. g. U pismu opisuje kako je zamislio spomenik te traži da mu se pošalje Pilina fotografija da bi mogao izraditi portret.[878] Dovršen reljef poslan je u Split u kolovozu iste godine.[879] Budući da je F. D. Marušić bio jako prisan Meštrovićev prijatelj, a I. Meštrović krsni kum njegovu sinu Dušanu, gotovo je samorazumljivo da je njemu povjerena izvedba nadgrobnog spomenik.

Reljef je jednostavne izvedbe, u pravokutnu plohu upisano je kružno polje u koje je uklesan portret Filipa D. Marušića. Portret je izveden vjerno i plastično. Prikazao je njegovu prepoznatljivu bujnu kosu začešljanu prema natrag te guste brkove i bradu.

Gipsani model je tijekom Domovinskog rata ostao u muzeju, sačuvan je bez značajnijih oštećenja. Manje restauratorske zahvate obavio je restaurator Frederik Levarda početkom 2000-ih godina.

Literatura:

Barbić, Vesna. *Meštrović: Drniš–Otavice*, Drniš–Zagreb, 1983., 12, 30, 82, 105. (gips)

[878] Pismo Ivana Meštrovića upućeno Dušanu Marušiću, 6.6.1958. g.; pismo ustupio Filip Marušić, Dušanov sin, iz osobnog obiteljskog arhiva.

[879] Pismo Ivana Meštrovića upućeno Dušanu Marušiću, 29.8.1958. g.; pismo ustupio Filip Marušić, Dušanov sin, iz osobnog obiteljskog arhiva.

Kat. br. 42. Božidar Adžija

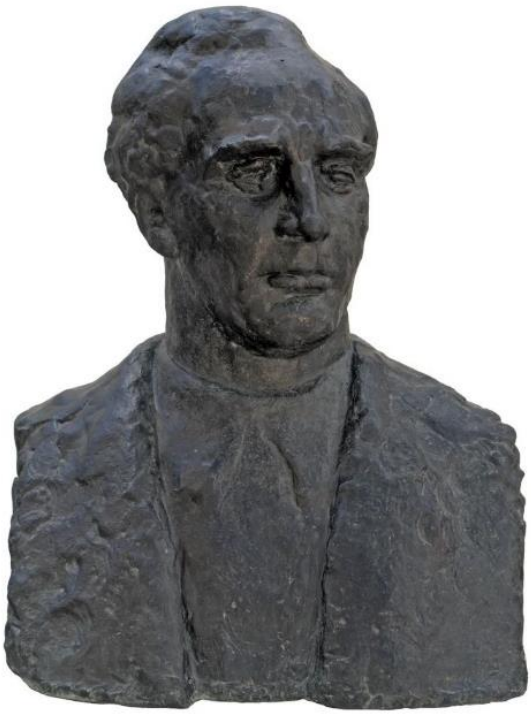

South Bend, 1959. g.
gips, 52 x 42 x 36 cm
bronca 1959. g.
1968. g. postavljen u dvorište muzeja[880]
inv. br. 48 (bronca), 86 (gips)

[880] V. M. Bista Božidara Adžije u Drnišu, u: *Slobodna Dalmacija,* 22.7.1968., 7.

Nikola Adžija obratio se Ivanu Meštroviću u svibnju 1952. godine s idejom o izvedbi biste njegov brata Božidara Adžije (1890.–1941.). Međutim, umjetnik prvotno nije podržao prijedlog te svoje mišljenje razlaže u pismu pisanome 27. lipnja iste godine:

> *Šta se tiče biste tvoga brata, i ako Ti je brat, i ako mi ga je žao bilo kad je stradao, držim da stvar nije ni tako hitna ni tako važna, jer je sličnih žrtava bilo i biva na tisuće, tako da bi mi mogli posuti cijelu zemlju bistama, kao što je posuta grobovima.*

Ipak prema kraju desetljeća umjetnik je promijenio mišljenje, a tome je vjerojatno uvelike pridonijela poznata upornost Nikole Adžije te činjenica da se počelo raditi na osnivanju muzeja u Drnišu kojem su temelj bili radovi Ivana Meštrovića i memorijalna soba Božidara Adžije pa se u taj koncept prikladno uklopila i bista. Nakon što je izradio bistu, Ivan Meštrović poslao je Nikoli Adžiji fotografiju priloženu uz pismo pisano 12. lipnja 1959. godine. Gipsana skulptura fotografirana je u umjetnikovu atelijeru u South Bendu i već je tada bila tamno patiniran. Bronca je lijevana 1968. godine te je postavljena na kameni postament u dvorištu kuće obitelji Adžija, tj. u dvorištu muzeja. Tijekom Domovinskog rata bista je nasilno iščupana s postamenta i bačena na tlo pored postamenta. Patinirani gipsani model bio je prenesen na kninsku tvrđavu, a nakon operacije Oluja vraćen je u muzej te se čuva u spremištu.
Kad se pristupilo obnovi muzeja iza rata odlučeno je da će se u dvorištu postaviti bista osnivača muzeja – Nikole Adžije – pa je Božidareva bista postala dio stalnog postava. Božidar Adžija prikazan je do visine prsiju, naziru se konture košulje i odijela, a ekspresionistički neravna površina pridonosi izražajnosti suptilno aludirajući na tragičnu sudbinu portretiranoga.

Literatura:

Barbić, Vesna, *Meštrović: Drniš–Otavice*, Drniš–Zagreb, 1983., 12, 72, 82, 105.

Kat. br. 43. Majka s djetetom

South Bend, 1959. g.
gips, 87 x 54 x 65 cm
bronca 1966. g., postavljena ispred Doma zdravlja u Drnišu
inv.br. 35, prijeratni inv. br. 22

Nova drniška bolnica svečano je otvorena 1951. godine pa je Ivanu Meštroviću upućena molba za skulpturu koja bi se postavila ispred bolnice. Iz pisama i dopisa sačuvanima u arhivu GMD-a doznalo se da se radilo o osobnoj inicijativi Nikole Adžije bez prethodnoga dogovora s predstavnicima Općine. Prvotno je u Drniš 1956. godine poslana skulptura *Gospa Petropoljka* koja je u kamenu trebala biti isklesana za glavni oltar drniške župne crkve Gospe od Ružarija, a brončani odljev bi bio namijenjen za bolnicu. Od brončanoga odljeva se ipak odustalo te je Meštrović 1959. g. izradio novu skulpturu za postavljanje ispred drniškoga Doma zdravlja.[881] Prije nego je *Majka s djetetom* poslana u Drniš, umjetnik je poslao fotografiju snimljenu u svojem atelijeru. Tamno patinirani gipsani odljev dočarao je kako će izgledati odljev u bronci. Prilikom posljednjeg posjeta Drnišu u kolovozu 1959. g. Ivan je obišao grad i predviđeno mjesto ispred bolnice za postavljanje djela. Nekoliko mjeseci kasnije u pismu je izvijestio Nikolu Adžiju da je *„žena sa djetetom" za Dječje rodilište u Drnišu* pristigla u ljevaonicu Umjetničke akademije u Zagrebu.[882] Brončani odljev pred bolnicu je postavljen 1966. godine.[883]

Tamno patinirani gipsani odljev postao je dio Zbirke Ivana Meštrovića u kući Adžija, no tijekom Domovinskog rata ukraden je iz muzeja i do danas nije pronađen.

Figura žene prikazana je u sjedećem položaju do visine koljena, na glavi ima maramu, tijelo je ovijeno draperijom, pod tkaninom se naziru konture. U naručju drži dijete koje je privila objema rukama uza se i nježno mu daje poljubac u glavu.

Literatura:

Barbić, Vesna. *Meštrović: Drniš–Otavice*, Drniš–Zagreb, 1983., 12, 47, 82, 105.

Kečkemet, Duško. *Religiozna umjetnost Ivana Meštrovića*, Split, 2022., 310. (bronca)

Kečkemet, Duško. *Umjetnost Ivana Meštrovića*, Split: Filozofski fakultet u Splitu i Duško Kečkemet, 2017., 417. (bronca)

[881] *U prilogu ti šaljem fotografiju biste tvoga brata, i jednu majke i djeteta, koju sam obećao Drnišanima da ću učiniti. Obe stvari kao i onu za Šibensku bolnicu, sam izradio nedavno i jedva su se sadre posušile pa čekaju, kad će, kako i na koga biti poslane tamo*., Pismo Ivana Meštrovića Nikoli Adžiji, 12. 6. 1959. g, ZIM, inv. br. GMD 78.

[882] Pismo Ivana Meštrovića upućeno Nikoli Adžiji, 15.10.1959., ZIM, inv. br. GMD 80.

[883] Oštrovid. Drniške iskrice, u: *Slobodna Dalmacija*, 10.12.1966., 16.

Prilog 1. - vlasnici autorskih prava nisu dali odobrenje za javnu objavu

Prilog 2.

Pisma Ivana Meštrovića upućena Nikoli Adžiji iz Zbirke Ivana Meštrovića u fondu Gradskog muzeja Drniš (ZIM GMD)

1. **ZIM GMD, inv. br. 56**

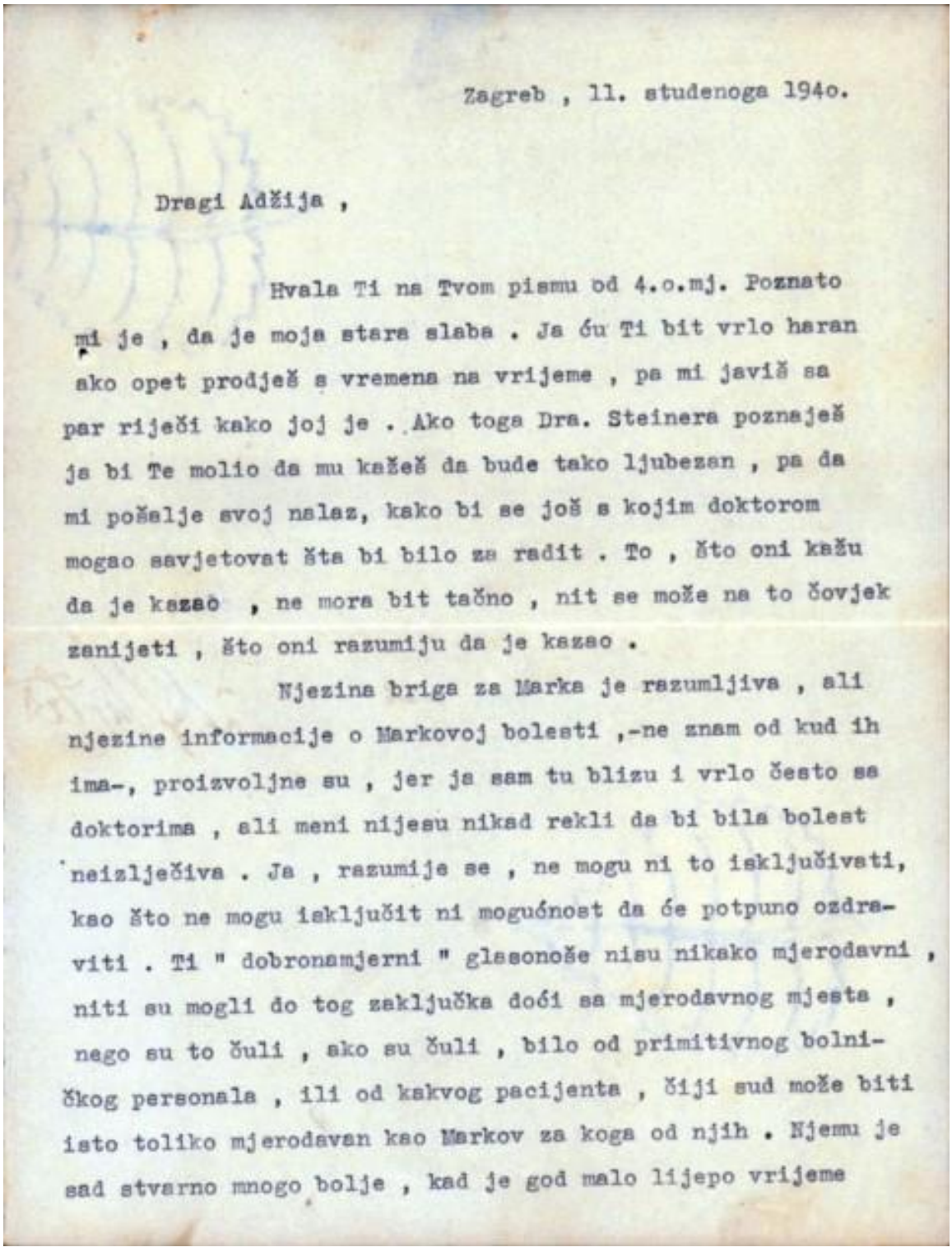

Zagreb , 11. studenoga 1940.

Dragi Adžija ,

Hvala Ti na Tvom pismu od 4.o.mj. Poznato mi je , da je moja stara slaba . Ja ću Ti bit vrlo haran ako opet prodješ s vremena na vrijeme , pa mi javiš sa par riječi kako joj je . Ako toga Dra. Steinera poznaješ ja bi Te molio da mu kažeš da bude tako ljubezan , pa da mi pošalje svoj nalaz, kako bi se još s kojim doktorom mogao savjetovat šta bi bilo za radit . To , što oni kažu da je kazao , ne mora bit tačno , nit se može na to čovjek zanijeti , što oni razumiju da je kazao .

Njezina briga za Marka je razumljiva , ali njezine informacije o Markovoj bolesti ,-ne znam od kud ih ima-, proizvoljne su , jer ja sam tu blizu i vrlo često sa doktorima , ali meni nijesu nikad rekli da bi bila bolest neizlječiva . Ja , razumije se , ne mogu ni to isključivati, kao što ne mogu isključit ni mogućnost da će potpuno ozdraviti . Ti " dobronamjerni " glasonoše nisu nikako mjerodavni , niti su mogli do tog zaključka doći sa mjerodavnog mjesta , nego su to čuli , ako su čuli , bilo od primitivnog bolničkog personala , ili od kakvog pacijenta , čiji sud može biti isto toliko mjerodavan kao Markov za koga od njih . Njemu je sad stvarno mnogo bolje , kad je god malo lijepo vrijeme

izlazi u vrt . Onomadne je bio kod mene u kući na ručku, a izlazio bi i češće u grad , kad ne bi imao teškoća sa nogom , koja mu je bila ranjena za vrijeme rata . To mu je sada u stvari najveća teškoća . Eto toliko i tako o njegovu stanju , a Ti budi tako ljubezan , pa to pripovijedi staroj . Kaži joj , da se ja nadam , ako bude Marku išlo na bolje , kao što mu je išlo ova zadnja dva mjeseca , da je moguće , da bi mogao do Božića i kući doći .

Vjerojatno je , da ću još ovog tjedna doći na par dana u Split , pa ću , kad uhvatim prvi beskišan dan , doći da vidim staru .

Mnogo pozdrava Teki i Todjina
od Tvoja [illegible]

2. ZIM GMD, inv. br. 57

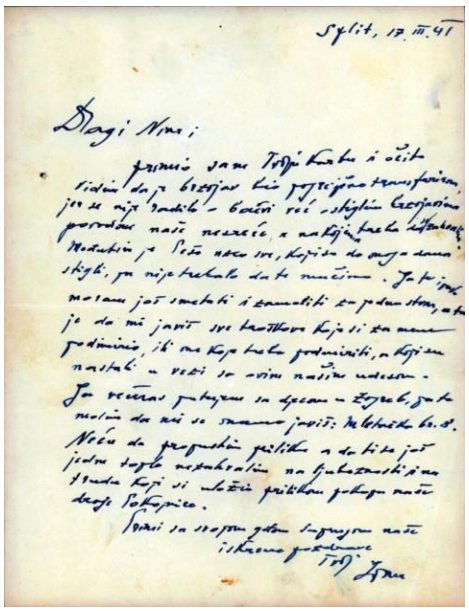

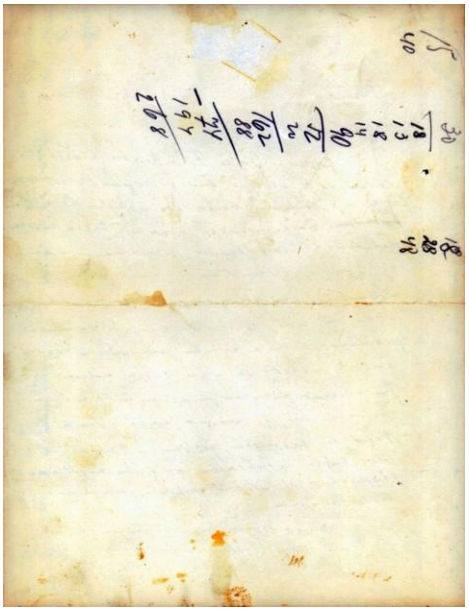

Split, 17. III. 41.

Dragi Nine,

primio sam Tvoju kartu i očito
vidim da je brzojav bio pogriješno transporiran
jer se nije radio o bačvi već o stiglim brzojavima
povodom naše nesreće, a na kojima treba da se zahvalim.
Međutim je Pešo uzeo sve, koji su do onoga dana
stigli, pa nije trebalo da te mučim. Ja te ipak
moram još smetati i zamoliti za jednu stvar, a to
je da mi javiš sve troškove koje si ti za mene
podmirio, ili one koje treba podmiriti, a koji su
nastali u vezi sa ovim našim udesom.
Ja večeras putujem sa djecom u Zagreb, pa te
molim da mi se onamo javiš: Mletačka br. 8.
Neću da propustim priliku a da ti se još
jedne toplo ne zahvalim na ljubaznosti i na
trudu koji si uložio prilikom pokopa naše
drage pokojnice.

Primi sa svojom gđom suprugom naše
iskrene pozdrave
Tvoj Ivan

3. ZIM GMD, inv. br. 58

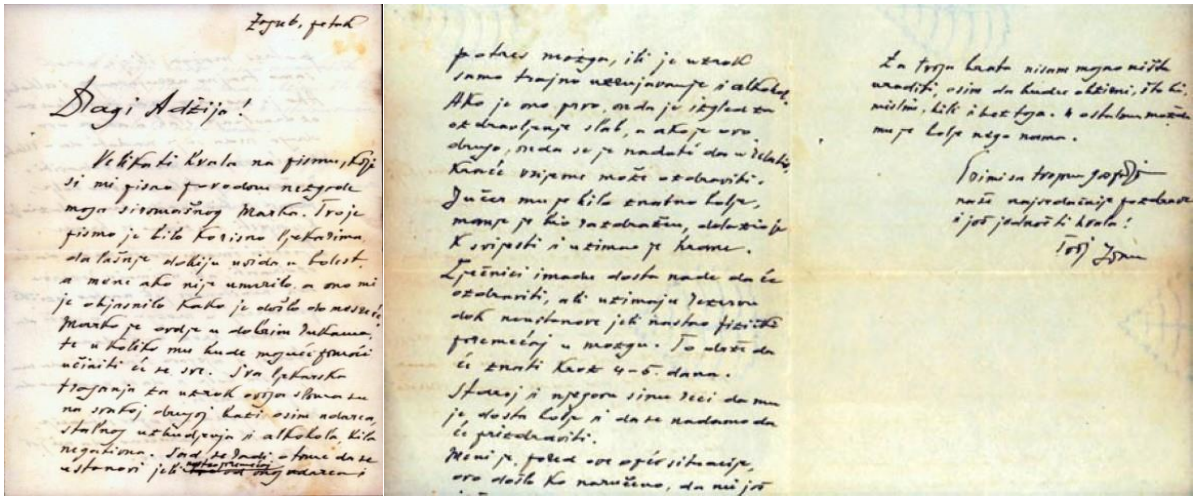

Zagreb, petak

Dragi Adžija!

Veliko ti hvala na pismu, koje
si mi pisao povodom nezgode
moga siromašnog Marka. Tvoje
pismo je bilo korisno lijekarima
da lašnje dobiju uvida u bolest,
a mene ako nije umirilo, a ono mi
je objasnilo kako je došlo do nesreće.
Marko je ovdje u dobrim rukama,
te u koliko mu bude moguće pomoći
učinit će se sve. Sva ljekarska
traganja za uzrok ovoga sloma su
na svakoj drugoj bazi osim udarca,
stalnog uzbudjenja i alkohola, bila
negativna. Sad se radi o tome da se
ustanovi je li nastao poremećaj od onog udarca
i potres mozga, ili je uzrok
samo trajno uzrujavanje i alkohol.
Ako je ono prvo, onda je izgled za
ozdravljenje slab, a ako je ovo
drugo, onda se je nadati da u relativno
kraće vrijeme može ozdraviti.

Juče mu je bilo znatno bolje,
manje je bio razdražen, dolazio je
k svijesti i uzimao je hranu.
Liječnici imadu dosta nade da će
ozdraviti, ali uzimaju u rezervu
dok neustanove je li nastao fizički
poremećaj u mozgu. To drže da
će znati kroz 4 – 5 dana.
Stoga i njegovu sinu reci da mu
je dosta bolje i da se nadamo da
će ozdraviti.
Meni je, pored ove opće situacije,
ovo došlo ko naručeno, da mi još
jače prodrma nerve.
Za tvoga brata nisam mogao ništa
uraditi, osim da budu obzirni, što bi
mislim bili i bez toga. K ostalom, možda
mu je bolje nego nama.

Primi sa tvojom gospođom
naše najsrdačnije pozdrave
i još jednom ti hvala!

Tvoj Ivan

4. ZIM GMD, inv. br. 59

Dragi Nine,
Sa velikim žaljenjem sam primio tužnu vijest da je Tvoj brat Toni preminuo, pa te molim, da sa njegovom udovicom i cjelom vašom cj. porodicom primiš moje najtoplije saučešće u velikoj tuzi koja vas je zadesila njegovom smrti.
Odani vam
8 1. 41. I.Meštrović

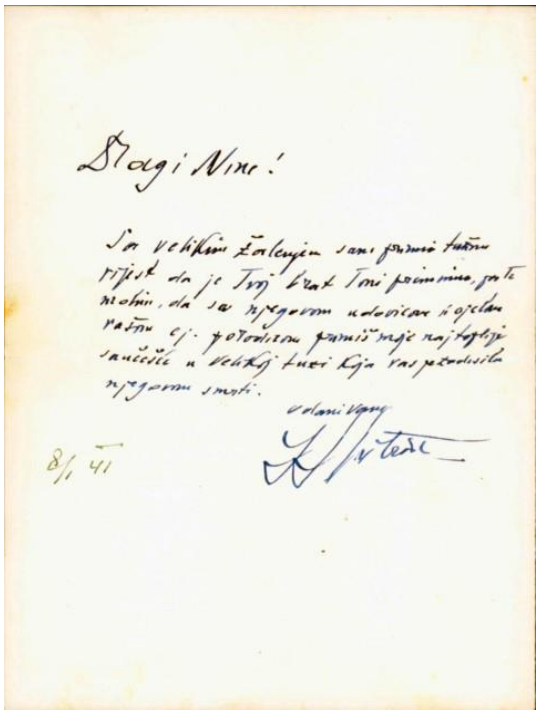
Dragi Nine!

Sa velikim žaljenjem sam primio tužnu vijest da je Tvoj brat Toni preminuo, pa te molim, da sa njegovom udovicom i cjelom vašom cj. porodicom primiš moje najtoplije saučešće u velikoj tuzi koja vas je zadesila njegovom smrti.

Odani Vam

I. Meštrović

8/1 41

5. ZIM GMD, inv. br. 60

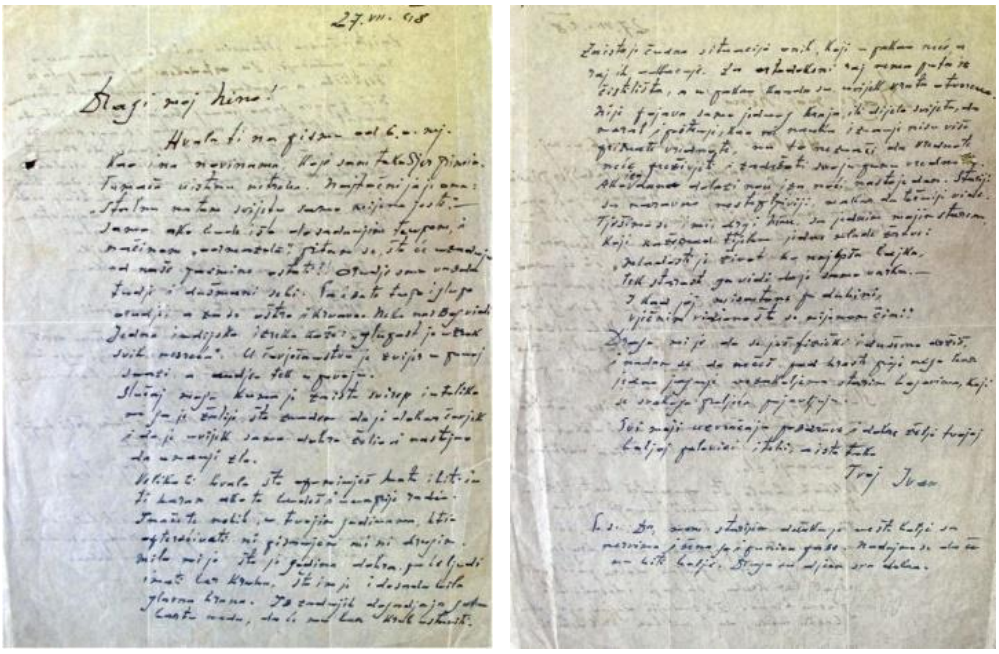

27. VII. 48.

Dragi moj Nine!

Hvala ti na pismu od 6. o. mj.

Kao i na novinama koje sam također primio.

Tumača uistinu ne treba. Najtočnija je ona:

„Stalna na tom svijetu samo mijena jeste.“

Samo ako bude išlo dosadanjim tempom, i

načinom „odmazde“, pitam se, što će uzadnju

od naše pasmine ostati?! Orudje smo vazda

tudje i dušmani sebi. Pa i za te tupo i glupo

orudje, a za se oštro i krvavo. Neka nas Bog vidi.

Jedna indijska izreka kaže: „Glupost je uzrok

svih nesreća“. U čovječanstvu je zvijer

u punoj snazi, a andjeo tek u povoju.

Slučaj moga kuma je zaista svierp i u toliko

mi ga je žalije što znadem da je dobar čovjek

i da je uvijek samo dobro želio i nastojao

da uzmanji zlo.

Veliko ti hvala što opominješ brata i bit ću

ti haran ako to budeš i unaprijed radio.
Inače te ne bi, u tvojim jadima, htio
opterećivati ni pisanjem ni drugim .
Milo mi je što je godina dobra, pa će ljudi
imati bar kruha, što i je i dosada bila
glavna hrana. Iz zadnjih događanja gajim
bar to nadu, da će nam bar kruh ostaviti.
Zaista je čudna situacija onih, koji u pakao neće, a
raj ih odbacuje. Za ortodoksni raj nema puta iz
čistilišta, a u pakao kanda su uvijek vrata otvorena.
Nije pojava samo jednog kraja ili dijela
svijeta, da moral i poštenje, kao ni nauku i
znanje nisu više priznate vrednote, no to ne
znači da vrednote neće preživjeti i zadržati svoju punu vrednotu.
Ako iza dana dolazi noć, iza noći nastaje dan. Stariji
su naravno nestrpljiviji, nakan da točniji vide.
Tješimo se i mi, dragi Nine, sa jednim mojim starcem,
koji kaže nad tijelom jedne mlade žrtve:
„Mladosti je život ko najljepša bajka ,
tek starost ga vidi da je tek varka. –
I kad joj misao tone po dubini,
vječnim vidi ono što se mijenom čini.“
Drago mi je da se još fizički i duševno držiš,
i nadam se da nećeš pod hraste prije nego bar
jedno jagnje ne zakoljemo u starim bogovima koji
se svakog proljeća pojavljuju.
Svi moji uzvraćaju pozdrave i dobre želje tvojoj
boljoj polovici i tebi, a isto tako

Tvoj Ivan.

P. S. Da, mom starijem dečaku je nešto bolje sa nervima i žena ga i punica paze. Nadajmo se da će mu biti bolje. Druga su djeca dobro.

6. ZIM GMD, inv. br. 61

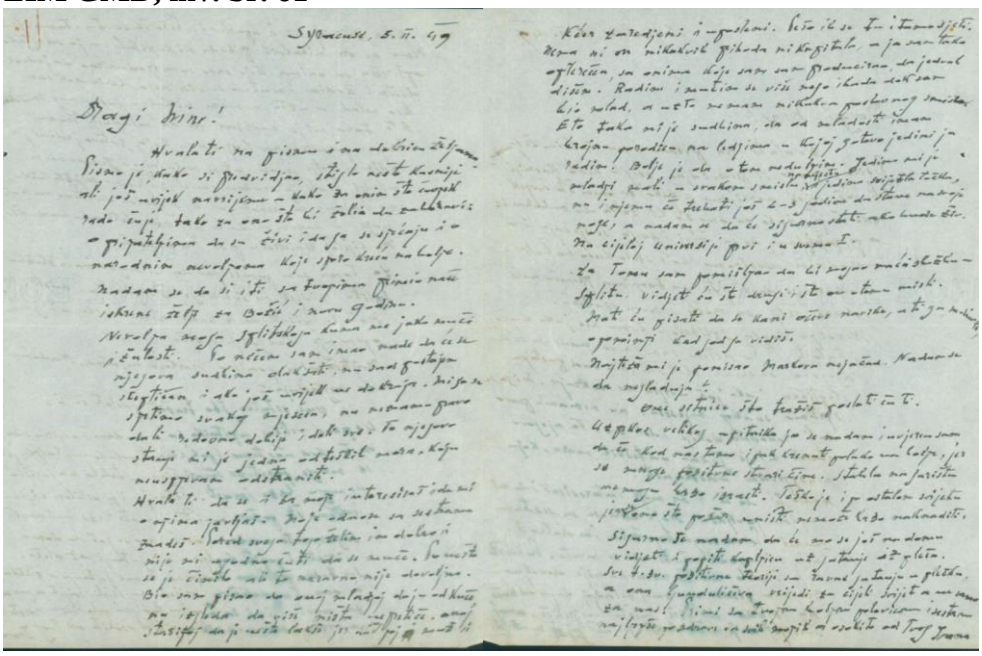

Sayracuse, 5. II. 49.

Dragi Nine!

Hvala ti na pismu i na dobrim željama.

Pismo je, kako si predviđao, stiglo nešto kasnije ali još uvijek na vrijeme. Kako za onim što čovjek rado čuje, tako za onim što bi želio da zaboravi. O prijateljima da su živi i da ga se sjećaju i o narodnim nevoljama koje sporo kreću na bolje. Nadam se da si i ti sa tvojima primio naše iskrene želje za Božić i Novu godinu.

Nevolja moga splitskog sina me jako muči i žalosti. Po nečem sam imao nadu da će se njegova sudbina dovršiti, no sad postajem skeptičan, iako još uvijek ne dokraja. Mi ga se sjetimo svakog mjeseca, no ne znamo pravo da li redovno dobije i dali sve. To njegovo stanje mi je jedno od teških mora koju neuspjevam odstraniti.

Hvala ti da se i za moje interesiraš i da mi o njima javljaš. Pored svega toga želim im dobro i

nije mi ugodno čuti da se muče. Ponešto
se je činilo, ali to naravno nije dovoljno.
Bio sam pisao da onoj mlađoj daju od kuće,
no izgleda da više ništa ne potiče. Onoj
starijoj da je nešto lakše jer joj su joj muž i
i kuća sređeni i ugodni. Pešo ih se tu i tamo sjeti.
Nema ni on nikakvih prihoda ni kapitala,
a ja sam tako opterećen sa onima koje sam sam producirao da jedva
dišem. Radim i mučim se više nego ikada dok sam
bio mlad, a uz to nemam nikakva posebnog smisla.
Eto tako mi je sudbina, da od mladosti imam
brojnu porodicu na ledjima u kojoj gotovo jedino ja
radim. Bolje je da o tom ne duljim. Jedino mi je
mladji mali u svakom smislu na mjestu, i jedina svijetla točka,
pa i njemu će trebati još 2 – 3 godine da stane na svoje
noge, a nadam se da će sigurno stati ako bude živ.
Na cijeloj universi je prvi i u svemu I.
Za Tomu sam pomišljao da bi mogao naći službu u
Splitu. Vidjet ću što drugi i što on o tome misli.
Mati ću pisati da se kani očeve navike, a ti ga molim te
opominji kad ga vidiš.
Najtužnija mi je pomisao Markova nejačad. Nadam se da ne gladuju?
One sitnice što tražiš poslat ću ti.
Uzprkos velikog upitnika, ja se nadam i uvjeren sam
da će kad nas tamo ipak krenuto polako na bolje, jer
se mnoge pozitivne stvari čine. Stabla na garištu
ne mogu brzo izrasti. Teško je i po ostalom svijetu
jer se ono što požar uništi nemože brzo nadoknaditi.
Sigurno se nadam, da će mo se još na domu
vidjeti i popiti kapljicu uz gatanje u plećku,
a ona Gundulićeva vrijedi za cijeli svijet a ne samo
za nas! Primi sa tvojom boljom polovicom i sestram najljepše pozdrave od svih mojih a
osobito od tvog Ivana.

7. ZIM GMD, inv. br. 62

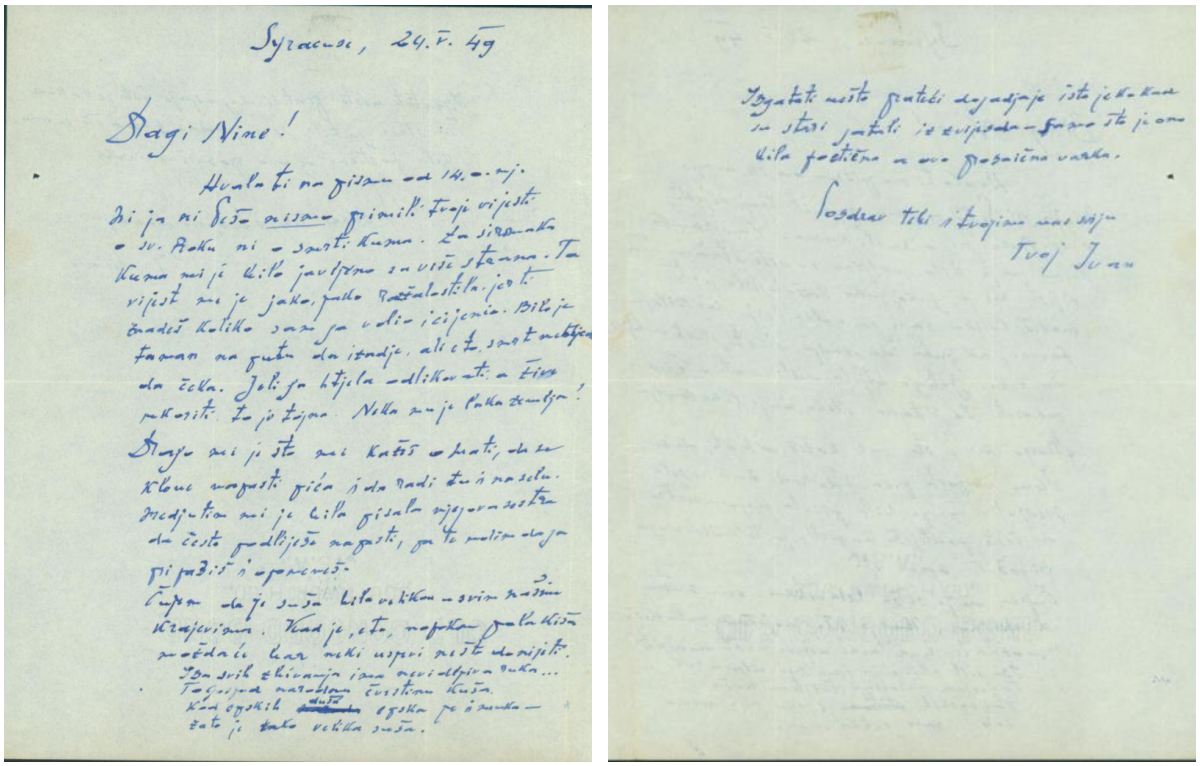

Syracuse. 24. V. 49.

Dragi Nine!

Hvala ti na pismu od 14. o. mj. Ni ja ni Pešo nismo primili tvoju vijest o sv. Roku ni o smrti kuma. Za siromaha kuma mi je bilo javljeno sa više strana. Ta vijest me je jako, jako razžalostila jer ti znaš koliko sam ga volio i cijenio. Bilo je taman na putu da izadje, ali eto smrt ne htjede da čeka. Je li ga htjela odlikovati, a žive ukoriti, to je tajna. Neka mu je laka zemlje! Drago mi je što mi kažeš o brati, da se klone napasti pića i da radi tu i na selu. Međutim mi je bila pisala njegova sestra da često podliježe napasti, pa te molim da ga pripaziš i opomeneš.

Čujemo da je suša bila velika u svim našim krajevima. Kad je, eto, napokon pala kiša možda će bar neki usjevi nešto donijeti. Iza svih zbivanja ima nevidljiva ruka...

To Gospod narodnu čvrstinu kuša. Kod opakih duša opaka je i muka – zato je tako velika suša.

Izgatati nešto prateći događaje isto je ko kad su stari gatali iz zvijezda – samo što je ono bilo poetična a ovo prozaična varka.

Pozdrav tebi i tvojima nas sviju

Tvoj Ivan

8. ZIM GMD, inv. br. 63[986]

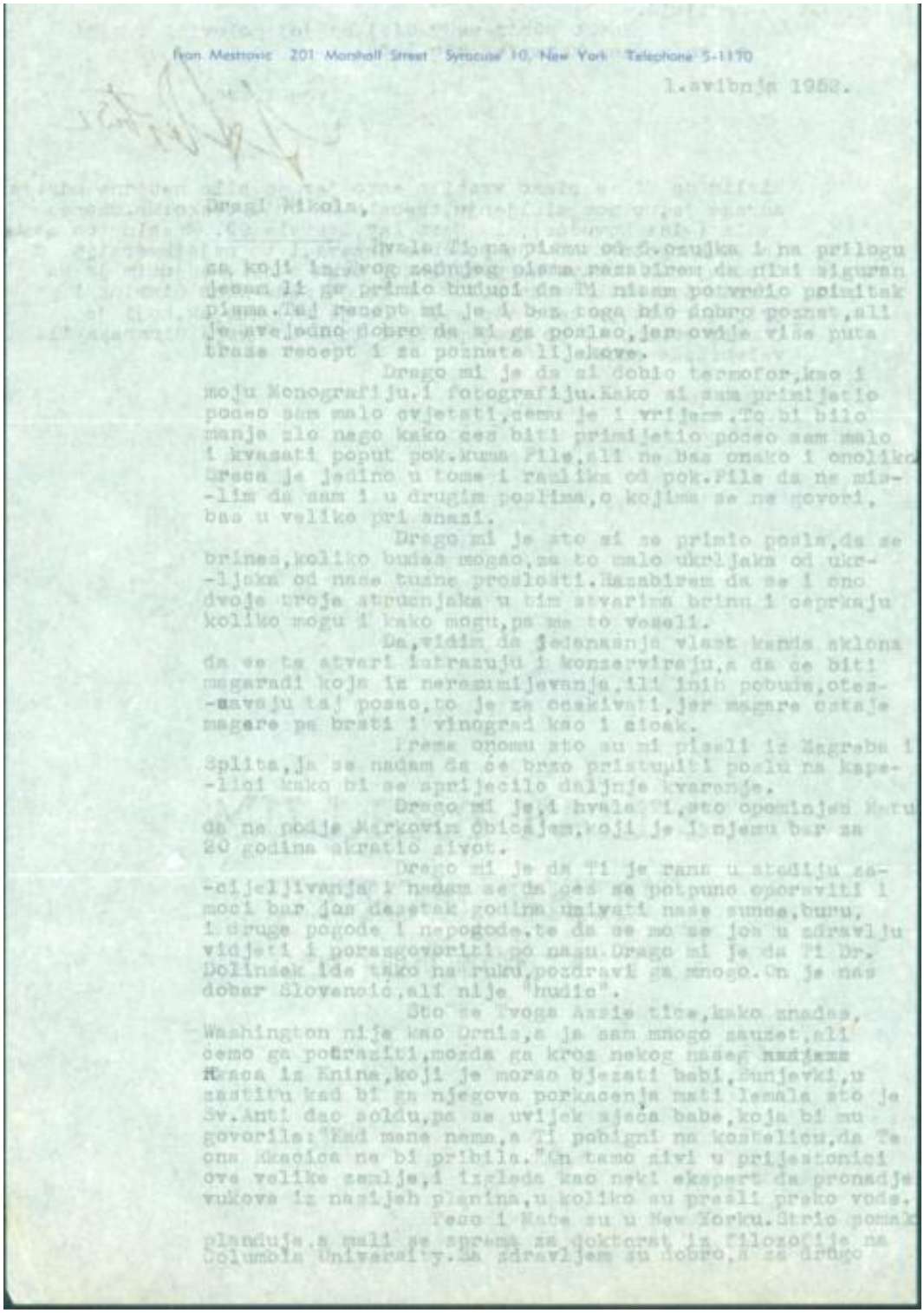

Ivan Meštrović 201 Marshall Street Syracuse 10, New York Telephone 5-1170

1.svibnja 1952.

Dragi Nikola,

Hvala Ti na pismu od 5.ožujka i na prilogu za koji ima vrlo zapnjeg plema razabrem da nisi siguran jesam li ga primio budući da Ti nisam potvrdio primitak pisma. Taj recept mi je i bez toga bio dobro poznat, ali je ovaj jedno dobro da ni ga poslao, jer ovdje više puta traže recept i za poznate ljekove.

Drago mi je da si dobio termofor, kao i moju Monografiju i fotografiju. Kako si sam primijetio počeo sam malo cvjetati, čemu je i vrijeme. To bi bilo manje zlo nego kako ces biti primijetio počeo sam malo i kvasati poput pok. kuma Pila, ali ne baš onako i onoliko kao je jedino u tome i razlika od pok. Pila da ne mislim da sam i u drugim poslima, o kojima se ne govori, baš u velike pri snazi.

Drago mi je što si se primio posla, da se brineš, koliko budeš mogao, za to malo ukrljaka od ukrljaka od naše tužne prošlosti. Razabirem da se i ono dvoje troje stručnjaka u tim stvarima brinu i ceprkaju koliko mogu i kako mogu, pa me to veseli.

Da, vidim da jednanaša vlast kanda sklona da se te stvari istrazuju i konzervireju, a da će biti magaradi koja iz neresumijevanja, ili inih pobuda, otezanavaju taj posao, to je za očekivati, jer magare ostaje magare pa brsti i vinograd kao i ziosak.

Prema onomu što su mi pisali iz Zagreba i Splita, ja se nadam da će brzo pristupiti poslu na kapelici kako bi se sprijecilo daljnje kvarenje.

Drago mi je, i hvala Ti, što spominješ Katu da ne podje Markovim običajem, koji je i njemu bar za 20 godina skratio život.

Drago mi je da Ti je rana u stopiju zacijeljivanja i nadam se da ces se potpuno oporaviti i moći bar još desetak godina uživati naše sunce, buru, i druge pogode i nepogode, te da se mo se još u zdravlju vidjeti i porazgovoriti po našu. Drago mi je da Ti Dr. Dolinšek ide tako na ruku, pozdravi ga mnogo. On je naš dobar Slovenac, ali nije "hudic".

Što se tvoga Azzie tiče, kako znadeš, Washington nije kao Ornis, a ja sam mnogo zauzet, ali ćemo ga poćraziti, možda ga kroz nekog našeg [illegible] Kraca iz Knina, koji je morao bježati bebi, Junjevki, u zaštitu kad bi ga njegova porkacenja nati lemala što je Sv. Anti dao soldu, pa se uvijek sjeća babe, koja bi mu govorila: "Kad mene nema, a Ti pobigni na kostelicu, da Te ona Kraćica ne bi pribila." On tamo živi u prijestonici ove velike zemlje, i izgleda kao neki ekspert da pronadje vukove iz naših planina, u koliko su preši preko vode.

Tezo i Nate su u New Yorku. Strio pomalo planuje, a mali se sprema za doktorat iz filozofije na Columbia University. Sa zdravljem su dobro, a za drugo

[986] Strojopisna pisma koja je Ivan Meštrović slalo iz SAD-a tipkala je njegovu supruga Olga budući da on nije bio kadar tipkati tako duge tekstove jer su mu prsti pomalo već otkazivali poslušnost.

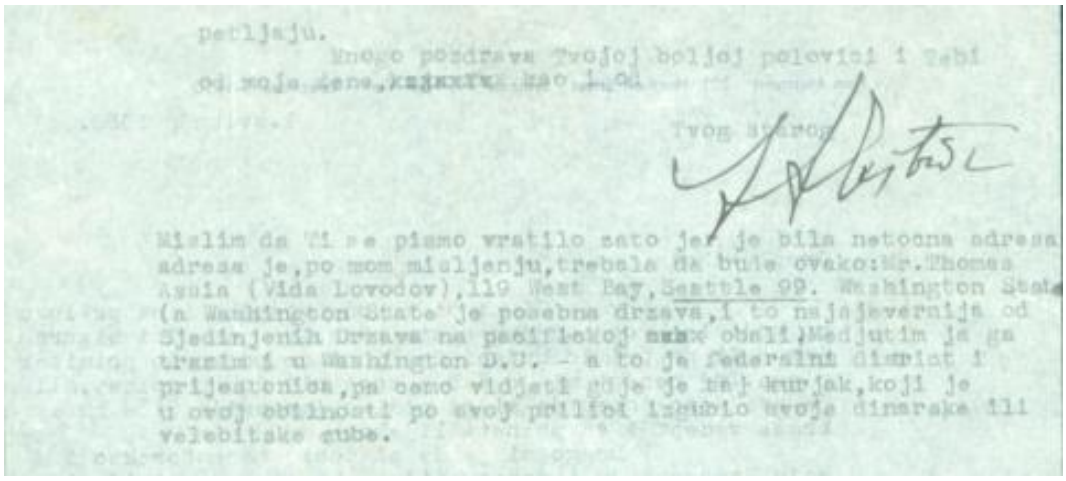

petljaju.

Mnogo pozdrava tvojoj boljoj polovici i Tebi
od moje žene, kao i od

Tvog st

Mislim da Ti se pismo vratilo zato jer je bila netocna adresa
adresa je, po mom misljenju, trebala da bude ovako: Mr. Thomas
Aquin (Vida Lovodov), 119 West Bay, Seattle 99. Washington State
(a Washington State je posebna drzava, i to najjevernija od
Sjedinjenih Drzava na pacifickoj xxx obali). Medjutim ja ga
trazim i u Washington D.C. - a to je federalni district i
prijestonica, pa cemo vidjeti gdje je taj kurjak, koji je
u ovoj obilnosti po svoj prilici izgubio svoje dinarske ili
velebitske gube.

9. ZIM GMD, inv. br. 64

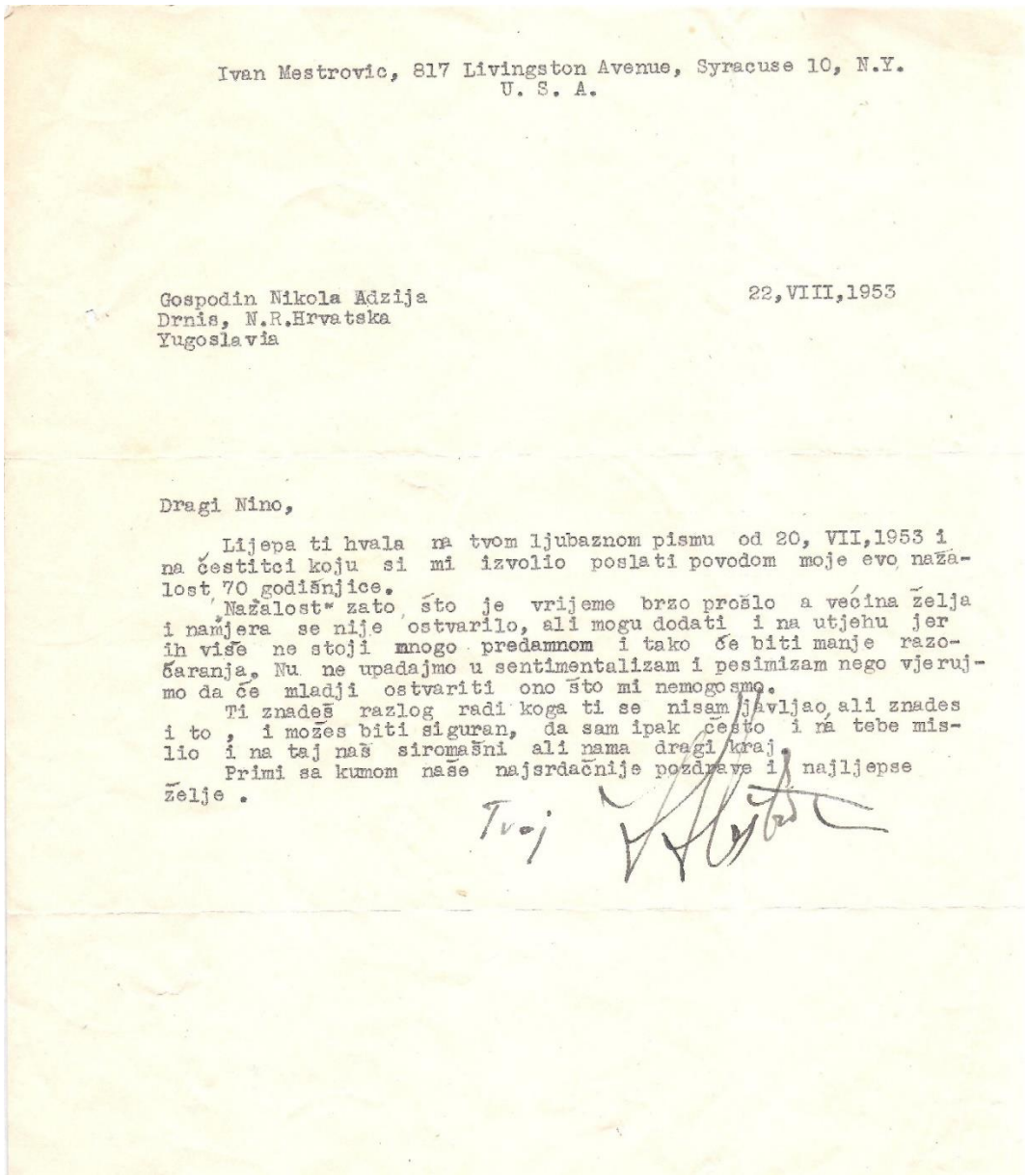

Ivan Mestrovic, 817 Livingston Avenue, Syracuse 10, N.Y.
U. S. A.

Gospodin Nikola Adzija
Drnis, N.R.Hrvatska
Yugoslavia

22,VIII,1953

Dragi Nino,

Lijepa ti hvala na tvom ljubaznom pismu od 20, VII,1953 i na čestitci koju si mi izvolio poslati povodom moje evo nažalost 70 godišnjice.

Nažalost" zato što je vrijeme brzo prošlo a većina želja i namjera se nije ostvarilo, ali mogu dodati i na utjehu jer ih više ne stoji mnogo predamnom i tako će biti manje razočaranja. Nu ne upadajmo u sentimentalizam i pesimizam nego vjerujmo da će mladji ostvariti ono što mi nemogosmo.

Ti znadeš razlog radi koga ti se nisam javljao ali znades i to , i možes biti siguran, da sam ipak često i na tebe mislio i na taj naš siromašni ali nama dragi kraj.

Primi sa kumom naše najsrdačnije pozdrave i najljepse želje .

Tvoj

10. ZIM GMD, inv. br. 67

Ivan Mestrovic 817 Livingston Avenue Syracuse 10, New York Telephone 75-1170

9,IV,1954

Dragi moj Nino,

Mogao bi te prema tvojim i mojim godinama i tako dugim poznanstvom osloviti i sa Nikoletina, ali necu jer vidim da si jos svjez sudeci i po tvom rukopisu i po sadrzaju tvoga pisma.

Posto bas moram kroz jedan sat otputovati u Kanadu, odgovotit cu ti kratko i na brzu ruku.

Ti znades da je meni uvjek drago dobiti tvojih vijesti a ako ti svaki put ne odgovorim znadem da ces razumiti kako sam pretrpan poslom. Zao mi je i cudi me da nisi dobio nase Bozione cestitke. Biti ce se nekome svidila slika.

Milo mi je da si postao konzervator za nas kotar i da su te kao takovog "priznali". Milije bi mi bilo kad bi tvoj opseg djelovanja bio u razmjerama staroga kotara, jer na onom podrucju imade vise i za nas znacajnijih starina nego sto ih ima u tom novo stvorenom kotaru.

Drago mi je da je g.Fiskovic poduzeo sto treba oko cuvanja i konzerviranja Crkvice u Otavicama, i potpuno sam zadovoljan sa nacinom kako ste odlucili da se cuva.

Sto se tice tvoje zelje u vezi sa Badnjom ja te , iako sam pretrpan poslom, nisam krivo pogledao.Rado cu ti ispuniti zelju cim budem mogao i stigao. Morao bi mi ti , medjutim, poslati dimmenzije Crkvice i oltara da bi mogao priblizno znati koje razmjere moze imati slika.

Ovo ovliko i kako sam rekao na brzu ruku toliko da te umirim. Pozdravi nam tvoju bolju polovicu , te primi i sam najsrdacnije pozdrave od mene i mojih.

Tvoj Ivan

11. ZIM GMD, inv. br. 68

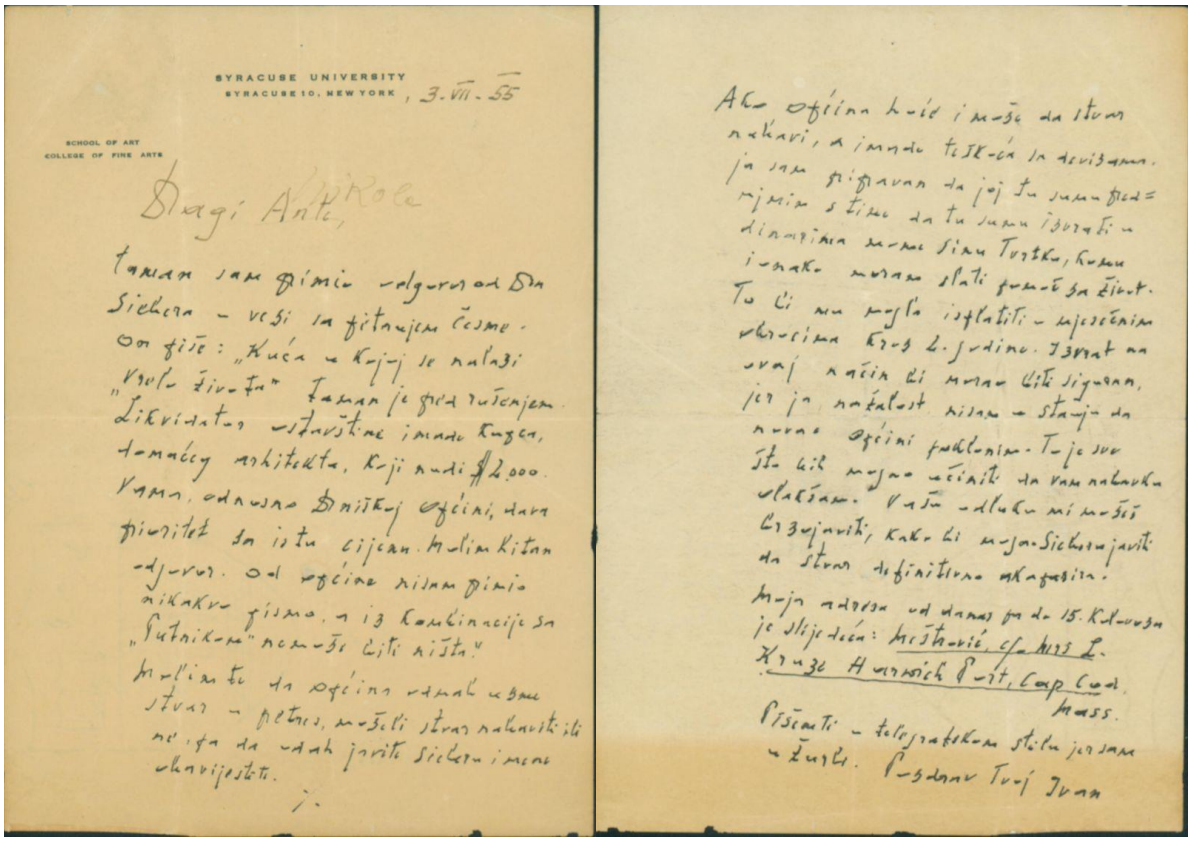

SYRACUSE UNIVERSITY
SYRACUSE 10, NEW YORK 3. VII. 55.

SCHOOL OF ART
COLLEGE OF FINE ARTE

Dragi Ante, Nikola

taman sam primio odgovor od dr.
Siebera u vezi sa pitanjem česme.
On piše: »Kuća u kojoj se nalazi
'Vrelo života' taman je pred rušenjem.
Likvidator ostavštine imade kupca,
domaćeg arhitekta, koji nudi $ 2000.
Vama, odnosno drniškoj općini, dava
prioritet za istu cijenu. Molim hitan
odgovor. Od općine nisam primio
nikakvo pismo, a iz kombinacije sa

'Putnikom' ne može biti ništa.«
Molim te da općina odmah uzme
stvar u pretres, može li stvar nabaviti ili
ne, pa da umah javite Sieberu i mene
obavijestite.
Ako općina hoće i može da stvar
nabavi, a imade teškoća sa devizama,
ja sam pripravan da joj tu sumu pred-
ujmim s tim da tu sumu izvrati u
dinarima mom sinu Tvrtku, komu
ionako moram slati pomoć za život.
To bi mu mogli isplatiti u mjesečnim
obrocima kroz 2 godine. Izvrat na
ovaj način bi morao biti siguran,
jer ja nažalost nisam u stanju da
novac Općini poklonim. To je sve
što bih mogao učiniti da vam nabavku
olakšam. Vašu odluku mi možeš
brzojaviti, kako bi mogao Sieberu javiti
da stvar definitivno zakaparira.
Moja adresa od danas pa do 15. kolovoza
je slijedeća: Meštrović c/o 4195 L.
Kruze Harnovich Port, Cap Cod.
Mass.
Pišem ti u telegramskom stilu jer sam
u žurbi. Pozdrav Tvoj Ivan.

12. ZIM GMD, inv. br. 69

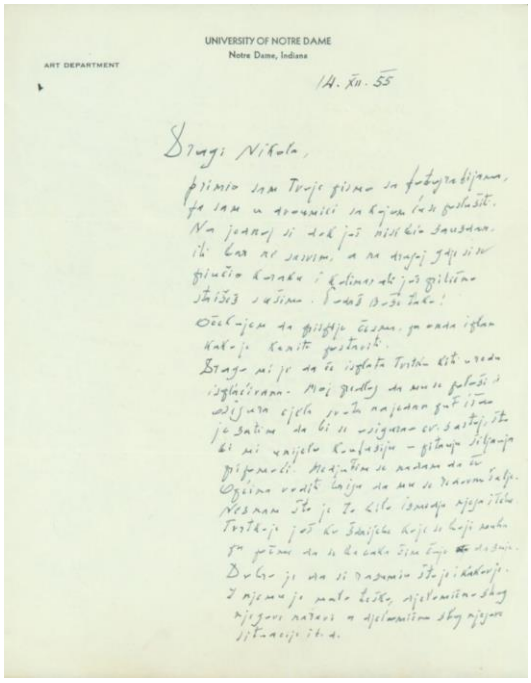
UNIVERSITY OF NOTRE DAME
Notre Dame, Indiana
ART DEPARTMENT

14. XII. 55.

Dragi Nikola,

primio sam Tvoje pismo sa fotografijama,
pa sam u dvoumici sa kojom ću se poslužiti.
Na jednoj si dok još nisi bio zauzdan,
ili barem ne sasvim, a na drugoj gdje si se
priučio koraku i kolima, ali još prilično
strižeš s ušima. Podrž Bože tako!
Očekujem da prispije česma, pa onda i plan
kako je kanite postaviti.
Drago mi je da će isplata Tvrtku biti u redu
isplaćivana. Moj predlog da mu se položi i
osigura cijela svota na jedan put išao
je za tim da bi se osigurao cv. zastoj, što
bi mi unijelo konfuziju u pitanje šiljanja
pripomoći. Međutim se nadam da će

Općina voditi brigu da mu se redovno šalje.
Ne znam što je to bilo izmedju njega i Tebe.
Tvrtko je još ko ždrijebe koje se boji muha
pa počne da se baca čim čuje da zuju.
Dobro je da si razumio što je i kakav je.
I njemu je malo teško, djelomično zbog
njegove naravi, a djelomično zbog njegove
situacije itd.
Kako sam ti pisao, portrete ćeš dobiti zajedno sa
pošiljkom za Općinu i crkvu, kad sve bude gotovo.
Na Badnjanca nisam zaboravio. I on će stići sa
ostalim. Vidim da ti misliš da kod mene ide
kao da sipam iz rukava. Ta ni mačići se ne kote
tako brzo.
Bez šale tvoja posljednja slika me je iznenadila.
Kako još dobro i krijepko izgledaš, da moram ponoviti
podrž Bože tako!
Javio sam da ti se pošalje dva zrna kafe, koju ćeš
nadam se dobiti prije Božića.
Neka ti ne bude krivo na Pešu što ti se ne javlja.
To je njegov stari običaj, i meni se rijetko javlja.
Doći će nam za Božić sa mojom unučicom, da
nas dvoje stari ne sjedimo sami uz badnjake,
pa ćemo se sjećati naših starih običaja i
prijatelja u 'starom kraju'.
Uz najljepše želje tebi i tvojoj boljoj polovini
Za Božić i Novu Godinu mi vas toplo pozdravljamo.

Tvoj Ivan.

13. ZIM GMD, inv. br. 70

IVAN MESTROVIC
214 S. POKAGON
SOUTH BEND 17, INDIANA
PHONE CENTRAL 3-3215

23, Jula 1956

Dragi Nino:

Primio sam tvoje pismo od 3. srpnjao.g. Baš sam i od Tvrtka dobio pismo , gdje mi piše da si njega i ženu mu ljepo primio. Hvala ti . Drago mi je da on dobro izgleda .

Milo mi je da si zadovoljan što sam te na bisti napravio iz mladjih ti dana. (i ako ne kažeš je si li bistu u stvari pridigao ili si samo sa faktom zadovoljan) , ali mi nije milo , što mi prigovaraš u pogledu moga autoportreta. Ti se sjećaš , da si mi u svoje vrjeme pisao,kako bi željeli da imadu moju bistu za općinu. Ja sam se tada doduše čudio da bi danasnja općina imala takovu želju buduć ja nisam kamerad. Medjutim sad vidim da je to bila tvoja ideja, pa prema tome primam tvoj predlog,da za sada uzmeš i držis kod sebe taj moj autoportret, stime da ga iza smrti tvoje ostaviš općini , koja će ga možda s vremenom rado imati. Ja naznam hoćeš li ti baš uživati gledajući kod sebe taj crni portret , i više je pristajalo da sam ti poslao jednu fotografiju nego baš bistu , ali,buduć si ukumio, drži je ti do pomenutog roka za koji se nadam da neće nastupiti tako brzo. Inače vidim da sa mi u ovom pitanju slažemo. Ja mislim da će ti Smrkinić povjerovati i izručiti ti oba portreta. Ako to ne bude tako piši mi , pa ću mu ja onda javiti da to uradi.

Ne spominješ mi ništa što je sa reljefom "oranje" koje sam izmodelirao za Dom K. kao nisa Gospom , koja je odredjena za tamošnju istoimenu crkvu. Hoće li i mogu li obje stvari isklesati u kamenu, i onda ih postaviti na odredjena mjesta. Je li Općina ovu posiljku primila i što kani dalje. Reljef ste tražili a da sam poslao i Gospu to je držim samo plus , jer i ta stvar napokon dolazi Drnišu, bez obzira da će se postaviti u crkvi za koju današnji prestavnici naše općine možda ne mare. Ako je i ovo sve nisu bile tek tvoje dobronamjerne želje bez " kategoričke " zelje same opcinske uprave. Kako bilo da bilo , ja ~~ću~~ moje obecanje ~~sam~~ kako vidiš izvršio , pa ,makar da me je to koštalo izvjesnog truda i vremena kojeg nemam na pretek.

Što se tiče postavljanja česme ja očekujem nacrt , pa ću vam onda moći pisati svoje mišljenje. Slažem se sa tobom da ne držim da će biti baš prikladno mjesto ona uska i tamna rupa pred općinom , koju ste vi okrstili "perivojem" Zar nije mogla doći na ono mjesto što ste vi ranije zvali bazar i gdje je bila neka česma? U pogledu kamena tu nema straha da će mu ista naškoditi , jer je to granit , koji izdržava hiljade godina.

Istina je da ti nisam poslao „menjaka" za badanj, ali ni na to ne ću zaboraviti kad sam obecao.

Nadam se da si dobro kao i tvoja žena.usprkos da se ne hvalite toplinom i ako je morala već zetva početi. Ni ovdje kod nas nije bilo jos prave topline , a k tome proricu da će i zima ranije početi. Primi, dragi Nikola, zajedno sa tvojom boljom polovicom najljepse pozdrave kako od mene tako i od moje žene.

Tvoj Ivan

Rezmire original.

14. ZIM GMD, inv. br. 71

IVAN MESTROVIC
214 E. POKAGON
SOUTH BEND 17, INDIANA
PHONE CENTRAL 3-3215

15 Listopad 1956.

Dragi Nikola:

Primio sam tvoje pismo od 29 rujna . Razumijem kako te je neugodno impresionirao Tvrtkov stan. To su me već i drugi informirali , a ja ne mogu ništa pomoći, kad su vaše prilike tamo takove i pravica njima odgovarajuća. Kako ćeš biti čuo , ja sam imao u Ilici kuću sa osam velikih i modernih stanova , ali moj sin nije mogao dobiti ni jedan , jer su valjda okupirani po drugovima, i to pored svega toga što navodno i po postojećim propisima članovi porodice bi imali prvenstvo da dobiju stan u porodičnoj kući.

Dakle razumio sam , i to je bilo vrlo ljubazno od tebe , da si pomislio , da nadješ način kako bi se Tvrtko sa djecom izvukao iz vlažne i nezdrave rupe. Medjutim , proponirani objekat od te gdje , koja se kani preseliti sinu u Ameriku , po mome nahodjenju ne bi odgovarao. Prije svega je dosta skup , a drugo i poglavito ne bi odgovarao za to , što mu ja ne bi htio nabaviti kuću , koja bi imala još jednog vlasnika, jer dva vlasnika jednog objekta nisu ničije vlasništvo. To je staro pravilo , a po gotovo bi ono važilo za Tvrtka koji je nepraktičan i nezna da zgrabi i drži ono što je njegovo. Inače u principu ne bi bila ideja loša da mu nabavim nešto gotovo , gdje bi se mogao odma useliti, kao ni kombinacija da platim u ratama ovdje u dolarima. No što ćemo , kad iz navedinih razloga ne može odgovarati.

Vidim , da si ti još ko stara vučina , koja se zaliće čak preko Like do Zagreba, a neka te Bog podrži još na nogama koje ne klecaju.

Pozdravi nam tvoju bolju polovicu , koja izgleda pomaže tvojim nogama da ne ramlju , te primi i sam prijateljske pozdrave od tvog

Ivana

15. ZIM GMD, inv. br. 72

IVAN MESTROVIC
UNIVERSITY OF NOTRE DAME
COLLEGE OF ARTS & LETTERS
NOTRE DAME, INDIANA

I. Travanj 1957

Dragi Nikola:

Primio sam tvoje pismood 30 ožujka o.g. (što mi se čini nemoguće jer je danas tek I. travanj) Nisam ti dospio odgovoriti na ono od prosinca prosle godine,no time već sam ispričavas i domišljaš se koliko sam okupiran poslovima . Ja se radujem i čestitam ti što te ruka pri pisanju izvrsno služi a još više na tome da te pamet služi , i da normalno i logično misliš što nije uvjek slučaj sa ljudima koji nanizu 80.

Nerazumijem o kakovim"odkupim" govoriš , ali čini se da se tu radi o troškovima oko transporta poslanih stvari. To me čudi, jer su mi od jugoslovenske delegacije u New- Yorku bili obećali , da će to ići o državnom trošku.Tako je bilo sa pošiljkom Njegoša,pa Sv. Ante za Beograd i ja sam mislio da je to logično , kako za ranije posiljke tako i za ovu posljednju , jer je razumljivo da ja pored toga što sam stvari radio badava (pa čak iz svoga džepa plaćao ljevanje u sadri) ne mogu snositi troškove oko transporta.Istina je da su posiljane stvari bile za mjesta u raznim vašim republikama , ali sam mislio da će sve biti tretirano jednako i da će se smatrati da su one neka umjetnicaka akvizicija od općeg kulturnog značaja ,pa gdje se u zemlji smjestile i na koga bile adresirane. Dto tako sam mislio da će biti i sa zadnjim pošiljkoma od kojih su neke stvari išle u Split a neke u Zagreb, pa neznam zašto se troškovi za sve ne tretiraju jednako. Nadam se da ćete to temo nekako razmrsiti ,i uzimajući stvari kako jesu držim da je tvoja sugestija dobra što se tiče"iskupa" Petropoljske Gospe , koja je poklonjena Drnišu,stime da bude postavljena u istoimenoj crkvi u Drnišu, t.j. da original u kamenu ide na oltar crkve , a kopija u bronzu da se postavi u bolnici. Sama stvar je u stvari poklonjena Drnišu pa opčini može biti svejedno gdje stoji i držim da bi ona trebala da snosi troškove i oko izradbe figure u kamenu.Hoće li je odliti i u bronzu to je stvar opčine,ali držim da je malo previše imati dvije iste figure u istom mjestu. Osim toga bi bili troškovi dvostruki. Svakako ja dajem svoj pristanak da učine po svom nahodjenju. Što se tiče"Oraća" razumijem da bi trošak kamena i klesanja bio veći nego ljevanje u bronzi, pa prema tome učinite kako znadete i možete. U slučaju da je u bronzi treba da bude uzidan u zid. Nastranu kamen , meni se čini da klesanje ne bi smjelo više stajati nego ljevanje u bronzi. Imadete tamo vještih klesara (n.p. Dujmović) koji bi to mogli relativno jeftino isklesati umjesto da stoje nezaposleni. U slučaju teškoće da se kamen dobije iz jednog komada mogao bi biti iz dva ili četiri samo bi trebalo da su komadi fino sljubljeni i uzidani u zid a klesar da ih onda,postavljene na svoje mjesto, iskleše. Mislim da sam ti na sve odgovorio pa nemam nego da ti prilozim posvjedočenje za Dujmovića , koje je preko tebe zatražio gosp. Duboković, te napokon da te zamolim da izručiš moje i moje žene pozdrave tvojoj boljoj polovici, kao i najljepše želje za Uskrs tebi i njoj.

Tvoj Ivan

Obustao sam se izradi projekta za bolnicu, a zanimalo bi me za bolnicu učiniti drugu figuru. Možda Pietà. Što bi ona učinila u navedenom prostoru

16. ZIM GMD, inv. br. 73

IVAN MESTROVIC
UNIVERSITY OF NOTRE DAME
COLLEGE OF ARTS & LETTERS
NOTRE DAME, INDIANA

Dragi Nikola , South Bend, 21 . I . 1968 . -

hvala ti na pismu od 14og o.mj., kao i na obavjestenju da su Tvrtkovoj zeni isplatili za sijecanj sto ga je pripadalo. Ona je o tomu vec Tvrtka obavijestila. Dobro je sto si pogledao i ustanovio, da se Tvrtku imade jos dati 200.000, sto znaci do konca maja. I Tvrtko mi je pricao da je tome tako. Njemu je krivo da se ti na njega tuzis sto ti se nije javio prije odlaska ovamo. Njemu je to zao utoliko vise sto ste po svemu izgleda u dobrim odnosima. On je svoj odlazak ovamo odlucio tek u zadnji cas i vizu dobio brze nego sto je ocekivao, pa nije stigao da se javi prijateljima prije nego je kremuo. Putovao je brodom dugo i prica da je more bilo vrlo hrgjavo. Za povratak ce morat uzeti neku brzu ladju, jer sa nasom traje mjesec dana. On ne izgleda hrgjavo, ali ponesto bez elana. Je li mu to u prirodi ili je u vezi sa ne bas lagodnim putovanjem? Inace smo ja i mati mu zadovoljni sa njime, a hoce li mu ovaj posjet biti od koristi, to cemo tek vidjeti. Svakako smo zadovoljni mi i on sto nam je dosao da ga poslije toliko vremena opet vidimo i to u mnogo boljem stanju nego je bio kad smo se rastali.

Ti na slici strizes usima ko zec, pa me zacudilo da ti je sluh oslabio. Ja cu ti rado poslati tu slusalicu, koja ali, kako mi rekose, ne pristaje za svaku vrst gluhoce. Ti ces mi javiti kad je budes oprobao. Nadam se, kako bude da bude, da ces zenu cuti kad tă bude ljubazne rijeci govorila, a ako se kada i obratno desi, onda jednostavno neces cuti, ili skini slusalice.

Pretpostavljam da je i kod vas pocela jaca zima i da vas posjecuje bura od Dinare, ali se nadam da ces dobit koji grumen uglja iz Siverica i koji partljak hrastovine iz Mirlovica, ili iz Zagore, pa zagrijati malo u sobi i prebroditi zimu. Tvrtko ce ti se javiti kad se malo familijarizira sa Amerikom, sto ne ide tako brzo. On te toplo pozdravlja zajedno sa starim cacom i materom.

Tvoj Ivan Ivan

17. ZIM GMD, inv. br. 74

IVAN MESTROVIC
UNIVERSITY OF NOTRE DAME
COLLEGE OF ARTS & LETTERS
NOTRE DAME, INDIANA

19 juna 1958

Dragi moj Nikola:

Imam pred sobom tri tvoja pisma , pa neznam s koje bi strane počeo da ti odgovaram , a osjećam da mi je dužnost , da to uradim uz prkos stalno sve većeg posla i nagomilavanja korespondencije na koju moram , kako tako da odgovorim.

Čini mi se , da tebe najviše interesuje moje zdravstveno stanje , pa ću ti zato najprije odgovoriti. Istina je , da sam bio operiran , kako si čuo , ali je također istina , da je sve dobro prošlo , i da se sada nakon dva mjeseca osjećam kao i prije i radim po svome običaju. Vidim i veseli me , da je i sa tvojim zdravljem potpuno dobro , jer te još drži stari humor , koji je najbolji znak normalnog dobrog fizičkog stanja. Za to neka te sateliti ne smetaju i ne vodi toliko brige za tvoj stan u visinama , jer držim i nadam se da ti još dugo ne će trebati. Sjećam se i sam kad sam se probudio od narkoze i vidio nekoliko ljekara oko sebe a pored njih i jednog popa , kako sam se začudio i upitao ga , što on radi tu , kad ja nisam ni najmanje spreman da idem sv. Petru i da se objašnjavam sa njime.

Što se tiče tvojih ušiju pokazao sam ovaj nalaz kod ljekara , i on mi je rekao , da ovo ne razumije i da su oni ovdje mnogo dalje u ovim stvarima podvlačeći , da bi bilo iluzorno da kupim ovdje makar kakovu aparaturu , jer da ona ne bi odgovarala bez prisutnosti i probe na samom čovjeku kome to treba. Pored toga mi vele , da je i u ovom slučaju vrlo ~~kompliciran~~ komplicirano , da se pronađe i potrefi , što dotičnom pacijentu odgovara.

Tvoja namisao o nekom mome „muzeju", ne može se krstiti senilnom , ali svakako fantastičnom radi pomanjkanja tkiva za takovo ćebe i mogućnosti da se istka. Eto biti ćeš bolan čuo , da sam pred više godina poklonio svoju kuću i ateljer u Zagrebu u kojoj se je našlo mnogo stvari i Republika je preuzela odgovornost da to sve bude jedan muzej , i da bude održavan decentno i u redu. Medjutim o tome nema govora , osim da se tu i tamo u novinama čita , po koji redak u kome se spominje "Galerija ". U stvari je kuća jedna pohabana podrtina , a "Galerija" stan nekog druškana koga sam nekada bio uzeo za slugu u Modernoj Galeriji . a sada je on mjerodavni faktor i nastanio svoju užu i širu porodicu zeta i unučad, i gospodare i rade prema svome nahodjenju. Možeš misliti poslje navedenog iskustva , kako sam se nasmijao tvojo ideji o nekom novom muzeju mojih stvari, u svome rodnom starom kraju.

Tvrtko ti se valjda nije javio zato , što je imao da dode u Drniš i Otavice u jednoj stvari , koju sam mu povjerio , i mislim da je već bio tamo i da ste razgovarali o svemu , što te zanimalo čuti o nama u Americi. I ja držim , da je bilo za njega dobro što nas je posjetio ovdje , i vidio po

nešto od Amerike i ako ne mnogo , jer je bio kratko vrjeme , a Amerika je kako znadeš vrlo velika , a bila je i ciča zima , i on u ne baš najboljem zdravlju. Inače moram ti reći , da smo bili potpuno zadovoljni sa njime , i našli ga u duševnom stanju , bolje nego smo očekivali. Mnogo je sredeniji i ozbiljniji i nadam se da će nastaviti sa svojim studijama i poslom gdje radi , koliko mu god bude zdravlje dopuštalo.

Moj Mate mi se hvalio sa ljubaznim dočekom , koji ste mu tamo pružili , a je li vam se na to zahvalio pojedinačno ili skupno , ja neznam , svakako držim da će njemu i njegovoj ženi taj prijem ostati u ljepoj uspomeni.

Sa žaljenjem sam primio tvoju vjest o stanju Mate pok Marka Ja sam se nadao , da ne će svršiti kao i pok. mu otac , nu na žalost vidim , da su mi se te nade izjalovile. Čudi me , da mi nitko od njegove djece nista ne pise o njegovu stanju. Da li to ne čine da me ne uznemiruju , ili mu je krenulo znatno na bolje , ili pak na gorje , da je svaka nada izgubljena.

Eto sada sam ti po prilisi na sve o čemu mi piseš odgovorio , pa mi ne ostaje drugo , nego da ~~xx xxxxxxx~~ tebi i tvojo boljoj polovici izrucim naše najbolje želje i najljepše pozdrave.

Tvoj

Ivan

P. S. Sljepčevićevu fabliš adresu nesnam
Ga stanuje u istoj ulici gdje si Peša. pa mu mogu
pisati c/o P. M. Prosimo je pomjeni isovere
Peter Sarv

18. ZIM GMD, inv. br. 75

IVAN MESTROVIC
214 E. POKAGON
SOUTH BEND 17, INDIANA
PHONE CENTRAL 3-3215

28 august 1958

Dragi Nikola:

Hvla ti na tvome pismu , i na dobrim zeljama za moj sedamdeset peti rodjendan.

Da Tvrtko mi je pisao da je bio tamo sa urnom pok. Marte i da si mu ti ljubazno kao uvjek isao na ruku i ako te nije obavjestio o svome dolasku. Tjesi me da se je Mate pokoj. Marka nekako izvukao i da ti je obecao da ce se unaprèd cuvati , sto je veliko pitanje hoce li moci odrzati , jer je slabe volje. Tjesi me takodjer da su oni na selu poceli intenzivnije da rade na ono zemlje sto imadu , i da iz nje izbijaju svakdanju koricu kruha. Ako se trude to je u redu , jer i ja evo jos u 75 god. moram da drzim plug i da izbijam dnevne potrebe. Neznam zasto je Markov Drago izvukao najtanji kraj , pa bi mi bilo milo da me o tome informiras.malo poblize.

Pisala mi je jedna Matina curica po imenu Darija, koju naravno ja nisam vidio , jer su se Matina djeca sva manje vise rodila odkada ja vise nisam navracao tamo. Ona bi zeljela da joj pomognem bar za jednu godinu da ide u u Hercegnovom u neku umjetnicku skolu , jer da to ona vrlo voli. Meni nije jasno kakova to skola u Hercegnovom moze biti osim neka zanatska. Ona ne pise ni gdje a ni kakovu je skolu polazila do sada a ni koliko joj je godina , pa bi te molio da pozoves Matu i da se informiras koliko joj je godina , kakova je karaktera i kako je do sada ucila u skoli i da li je ta njezina namjera sa njegovim znanjem. I ti sam da malo providis da li se isplati da ju se mice iz njezina dosadanjeg miljea , jer kako znades imao sam sa dvije sestre hrdjavo iskustvo. Ako bi se mogao popitati , kakova je to skola i dom u kome ona misli stanovati , i koliko bi bio mjesecni potrosak , onda bi se ja tekar mogao odluciti da joj tu godinu osiguram ili ne. Bio bi ti zahvalan da me o tome sto prije obavjestis , jer skole valjda pocimaju skoro.

Vracajuci se na tvoju fantasticnu ideju o nekoj maloj zbirci mojih sitnijih radova zena me gura da ti u tome nastojanju pomognem pa ma kako ispao skroman konacni rezultat.Naci ce se nesto izmedju mojih nepoklonjenih stvari u Zagrebu , a nesto i ovdje za ti svrhu. Pitanje ce biti jedino oko transporta no ni to ne ce biti Bog zna sta,i o tome potom. Ja bi ti savjetovao da nastojis pronaci koje kuda po koju od mojih najranijih stvari po gotovo onih iz djetinstva, nu tu se pazi da ti ne podmetnu koji falsifikat. Osim toga bi bilo dobro da mi posaljes broj i dimenzije soba u koje bi to zelio smejestiti da moguzmati koje velicine stvari mogu doci u obzir. Dakle ova stvar ce se moci uputiti i mozda izvesti ako obojica budemo jos koju godinu na zivotu.

Molim te da pozdravis tvoju bolju polovicu od strane moje zene i moje te da i sam primis nase srdacne pozdrave.

Tvoj Mestrović

19. ZIM GMD, inv. br. 76

IVAN MESTROVIC
UNIVERSITY OF NOTRE DAME
COLLEGE OF ARTS & LETTERS
NOTRE DAME, INDIANA

Oktobra 31. 1958

Dragi moj Nikola:

Hvala ti na tvome opširnom pismu od 7 oktobra, u kome si me izvjestio o stvarima , koje me interesiraju i za koje sam te pitao. Sada idemo redom.

Žao mi je, sto te je Mate gnjavio radi fotografija, neznajući , koje su teškoće pri tome i skoro nemoguće da se kapela iznutri snimi radi rdava svjetla. One dvje izvana , koje si mu poslao prilične su i moći će se kad li tadli upotrebiti, a drugo nije dovoljno jasno , da bi se moglo upotrebiti za reprodukcije. To mislim u vezi sa kapelom, a one dvje tri manje stvari nemaju ni vrjednosti ni važnosti. Svakako Tebe da mi posaljes , koliki je tvoj izdatak bio , da ti mogu izvratiti.

Što se tiče Matine kćeri Darije , stvar je objašnjena, ona je upisana kako znaš u školu , a ja ću joj slati kroz godinu dana po 10 dol. mjesečno .

Neobično mi je žao , što se mali Drago pok. Marka nalazi u takovoj nevolji kao što si mi opisao. Po tvome savjetu šaljem ti za njega 100 dolara , a ti mu ih izruči na način kako nadeš da je najzgodnije. Znadem , da je to aitnica za onog koji ništa nema , ali mu za sada ne mogu sa više pomoći , jer češ se domišljati , koliko ih imade kojima moram pomagati. Stara je stvar , da je nezgoda roditi se u siromašnoj familiji usadenoj u jednom siromašnom narodu , koji je gotovo čitav postao prosjak. Možeš misliti koliko ih ima izbjeglih i neizbjeglih koji se obraćaju na mene , a ja nemam nego deset prstiju pa i oni kad nešto zarade valja da dadu malo tamo malo amo. Ja bi volio kad budeš stigao , da izvidiš sa koliko bi se moglo bar gače zakrpati tom nesretnom Dragi, pa da mi onda pišeš , a ja da vidim sa koliko i kada bi mu mogao pomoć. Pešo ne može tu ništa , jer i sam nema ništa , a i od tog malog svi mu izvlače, i sestra i sinovice i.t.d.

Za taj od tebe projektovan " muzej" u tvojoj kući , kako sam ti pisao udesiti ćemo i dokrajčiti što u njega može doći kad budem došao tamo (što se nadamo da će biti u dogledno vrjeme)i preturio što se za ne tu svrhu može naći u mojim spremištima u Splitui u Zagrebu. Slike tvog pok. brata Bože su slabe , ali ja mislim da ću nešto moći iz njih izvući i poslati ti, za tebe. Resto češ razumjeti i nemoj misliti , kad sam ranije bio onako odgovorio , da je to bilo zaziranje od njega radi njegove ideologije . Naprotiv, ja sve ljude poštujem koji se drže svoga uvjerenja , a po gotovo kad za nj i umru kao što je bio Božov slučaj.

Ja se nadam da će se poprsje u gipsu mog pok. oca naći u mome spremištu u Zagrebu , a isto tako od Matere, pak ću naravno jedno i drugo dati za taj muzej kuda prvenstveno i spada. Fantazija o mome predasniku Agi i drugima spada u ilustraciju za djecu sa kojom bi se mogao poigrati da i sam nisam već ostario i spreman da i sam odem u priče.

U Tvrkovu situaciju sam prilično upućen , ali ja na njoj ne mogu ništa izmjeniti. On je dobra srca i imade vrlo bistru pamet , samo eto tako prati ga nezgodna kob , kao što se često dešava njemu sličnim. Medjutim se nadam da će dalje plivati i konačno nekako isplivati.

Eto, dragi Nikola, mislim da sam ti na sve pomalo odgovorio o čemu je bila rječ u tvome pismu, pa mi ne preostaje nego da te sa tvojom boljom polovicom srdačno pozdravim, kako ja tako i moja zena

Tvoj Ivan

20. ZIM GMD, inv. br. 77

IVAN MESTROVIC
UNIVERSITY OF NOTRE DAME
COLLEGE OF ARTS & LETTERS
NOTRE DAME, INDIANA

Marta 8, 1959

Dragi Nikola:

Primio sam tvoje pismo od 12 veljače , i evo ti danas odgovaram. Ja te razumijem , da ti nije ugodno obzirom na moje zdravlje , godine i posao preporučati molbenice , pa ma kako im bila plemenita svrha, ali te razumijem , da si morao presljediti želju Dr. Šimovića. Ja sam njegovo pismo primio , koje si ti pročitao , i obećao mu , da ćeš preporučiti. Bez obzira na sve to , ja sam osjećao , da mi je dužnost da to učinim , ako mi ikako bude moguće , koliko obzirom na svrhu , toliko radi Šibenika , koji nema ništa od mene , osim kipa Jurja Dalmatinca, koga sam im pred nekoliko dana poslao , a najbliži nam je grad u Primorju . Za to sam Simoviću odgovorio , da ću im želji udovoljiti čim budem stigao, a vjerovatno ću stići u dogledno vrjeme , a da požurim na to ćeme nukati vrjeme , koje bježi.

Što se tiče zakrpavanja kuće u selu , poslati ću im preko tebe , čim stignem. Dobro si uradio , što si ih upozorio , da ni meni ni Peši , ne cvatu ruže a da u Americi ne rastu dolari na granama. Obojica smo prilično stari , pa je najbolje da oni upru u se i u svoje kljuse , kao što i mi radimo i ako su nam kosti raskli-mane.

Čuo sam , da je siromah stric nam Martinac umro, i da su ga sahranili. Bogme se je dosta držao uz sve teške prilike od početka rata na ovamo.

Da , čuo sam , da su proveli "nacionalizaciju" nekretnina u Jugoslaviji. Jednima iz ruke , a drugima u ruke. I ja držim , da će morati oštetiti strane drža-vljane.

Ako mi prilike budu dozvolile , da dodjem tamo , to se razumije , da ću Te posjetiti i u napred zahvaljujem na ljubaznom gostoprimstvu , koje naravno ne će moći biti dugačko , jer ako već dodjem morati ću vidjeti druge prijatelje takodjer. Kako ćeš biti, čuo ,Tvrtko nam je opet bio u posjetu , i pred dva dana se opet ukrcao na ladju , da se vrati kući. Bili smo zadovoljni i sa njegovim zdravljem i raspolože-njem.

Ni ja tebi ne ću duljit pismo , pa ga završavam sa mnogo pozdrava tebi i tvojoj boljoj polovici od nas oboga .

Tvoj Mestrović

21. ZIM GMD, inv. br. 78

IVAN MESTROVIC
UNIVERSITY OF NOTRE DAME
COLLEGE OF ARTS & LETTERS
NOTRE DAME, INDIANA

I2, Lipanj I959

Dragi Hadži-Nikola:

Primio sam danas tvoje pismo od 7 lipnja , pa ti odma odgovaram da ti bar u tome ne ostanem dužan . Posljednju knjigu o mojim stvarima , koju je izdala University Press u Syracusi , nastojati ću da ti se pošalje jedan primjerak ili ću ti ga donjeti sa sobom. Ne razumijem , što je nekome palo u oko u predgovoru Dr. Schmeckebiera. Prije svega predgovor je napisao čovjek , kome je universa povjerila redakciju , pa ga ja tu ništa ne ulazim. Medjutim mi se čini , da ta gospoda koji očito misle da su i u ovakovim stvarima mjerodavni , neznaju engleski i da su ili krivo procitali ili krivo razumjeli, a drugo da ne razumiju i ne cjene slobodu mišljenja drugih ljudi , i ako inače uvjek trabunjaju o slobodi i o demokraciji.

Inače ovo nije bio prvi put , da sam izrazio svoje mišljenje , da umjetničko stvaranje mora biti slobodno , te da ako hoće biti autentično , nesmije služiti mišljenjima ili ideologijama drugih , nego samo rodjenim osjećajima i uvjerenju. Medjutim , ja nisam nigdje rekao , da umjetnost u Jugoslaviji nije slobodna a to nisam činio za to , što nisam na terenu , da bi tačno znao , kako stizim u istini stoji. Naprotiv u nekoliko navrata, sudeći po stvarima , koje sam vidio samo u fotografijama, izrazio sam mišljenje da se radujem napretku naših umjetnika tamo. Ne treba te boliti glava kao ni mene što tko misli i kako sudi , jer je to našem čovjeku prirodjeno, bez obzira na ideologiju , da svemu i svačemu zamjeri , kako ne bi izgledao da je neznalica . To dolazi možda iz njegova kompleksa inferiornosti.

U prilogu ti šaljem fotografiju ~~tvoga~~ biste tvoga brata, i jednu majke i djeteta , koju sam obećao Drnišanima da ću učiniti. Obe stvari kao i onu za Šibensku bolnicu , sam izradio nedavno i jedva su se sadre posušile pa čekaju , kad će , kako i na koga biti poslane tamo. Nu to ćemo nadam se moći dogovoriti , ako se uskoro budemo vidjeli , što je moja namjera , ne zaprječi li me neka nepredvidjena okolnost. Medjutim , i za svaki slučaj te molim , da mi ne dolazis u buduće sa nikakovim novim željama ili preporukama , jer su mi se ruke već umorile udovoljavajuć mnogim željama , koje su mi dolazile iz naših krajeva. Otuda kako znadeš da ja nisam dokon , da kozliće krstim.

To da Tvrtko namjerava doći tamo k tebi i okušati se opet , da nešto modelira stvar je čisto tvoja i njegova , a od moje strane ne će biti zamjerke.

Dakle u nadi , da ćemo se ipak skoro vidjeti sa tvojom boljom polovicom srdačno pozdravljam , a moja polovica se priključuje.

Tvoj Ivan

P.S. Peso je otputovao ima dvje nedjelje za Evropu , a hoće li tamo navraćati ne bi znao reći , ali predmjevam , da vjerojatno hoće.

22. ZIM GMD, inv. br. 79

IVAN MESTROVIC
UNIVERSITY OF NOTRE DAME
COLLEGE OF ARTS & LETTERS
NOTRE DAME, INDIANA

Dragi Nikola:

21 rujan 1959

Mi smo se vratili u svoju američku rezidenciju nakon ugodna putovanja, koje je pored svega toga bilo ipak zamorno , a ovdje smo našli na vagone pošte , pa je trebalo najhitnije stvari najprije odgovoriti. Evo zato tek sada stižem , da odgovorim na tvoje pismo od 16 kolovoza , ali ti ćeš se domišljat razlogu i nećeš mi zamjeriti.

I meni je bilo drago što smo se opet nakon toliko godina vidjeli. U Zagrebu doduše malo dulje , ali kako se sjećaš nisam bio pri dobru zdravlju ni raspoloženju. U Otavicama i Drnišu smo bili opkoljeni sa toliko rodjaka i znanaca da se tako rekuć nismo mogli što bi se „zvanično" reklo na te ~~nane~~ razgovarati. Svejedno, meni će Drniški doček i banket ostati u ugodnoj uspomeni, a ništa manje ono što sam vidio po našem malo Drnišu , koji je u mnogo čemu uznapredovao . Bio sam doduše umoran , ali si vidio , da sam se sa vama dobro osjećao i prilično izdržao. I da zadovoljimo kumu čak poslje svega i njezin kolač okusili koga je ona pripravila u vašemu domu. I ja se nadam , da ćemo se opet, nakon kraće pauze nego što je ova bila, vidjeti i temeljitije nabiti tvoje ognjište.

Toliko o posjeti , a sada da predjemo na pitanje stvari koje sam na tvoj poticaj poslao Drnišu. Mene je začudilo , što mi pišeš , da općinari nisu saglasni s time , da te stvarcice budu smještene u tvojoj kući , kao što si mi već odavno predlagao i ja na to pristao u tome cilju , da ih ti smjestiš i čuvas u svojoj kući dokle budeš živ , a poslje će i onako ostati Drnišu i općini kao valjda i tvoja kuća u koju ćeš ih smjestiti. Glede troškova za prenos stvari i smještanja to ti rješi sa općinom kako nadjete da je najlogičnije. Meni se čini , da bi bilo prirodno obzirom na namjenu da te troškove podnese općina.

Eto ovo bi bilo sve što bi ti u ovaj mah mogao u tome pitanju odgovoriti. Držim da je suvišno da općinskoj upravi nešto napose pišem u ovom pitanju, a do potrebe mislim da će biti dovoljno da im ovo moje pismo pokažeš.

Veselilo me je što smo se zajedno popeli do Nelepića kule , odakle je prekrasan izgled. Izvrsna vam je ideja , da gore napravite kosturnicu palim borcima u zadnjem ratu , a držim da je onaj nacrt , koga ste mi pokazali kao i mjesto gdje će spomenik biti postavljen takodjer vrlo dobar , i da ga se trebate držati. Nastojte , da svakako dobijete jedan monolitni blok od onog crvenkastog kamena sa Žitnica. Mislim , d da će biti umjesno i podesno da pored natpisa na spomeniku upletete ili dodate i Nelepićevo ime u čijoj je vlašnosti bio taj položaj što i njegova kula svjedoči.

Nemojete zaboraviti da krov bivše damije a sada svetišta sv. Ante preudesite , i da mu vratite stari oblik i karakter. To bi bilo sve što ti u ovaj mah mogu pisati, moleći te ujedno , da izručiš moje i moje žene pozdrave tvojoj boljoj polovici kao i drugim našim prijateljima u Drnišu , a napose tebi.

Tvoj Ivan

P.S. Baš je Pešo sada stigao k meni te vas naravno oboje pozdravlja.

23. ZIM GMD, inv. br. 80

IVAN MESTROVIC
UNIVERSITY OF NOTRE DAME
COLLEGE OF ARTS & LETTERS
NOTRE DAME, INDIANA

I5 listopad I959

Dragi Nikola:

Ti se vec dugo ne javljas , pa se pribojavam da nisi bio zadovoljan sa tenorom moga pisma u vezi mojih stvari , koje sam ti poklonio za mali muzej koga namjeravas osnovati u svojoj kuci. Medjutim , ja drzim , da je pismo bilo jasno i da si stvar sa opcinom uredio glede troskova za transport , a ako nisi , sto ti ja mogu, tako biva uvjek sa ljudima koji hoce nesto da urade za javnu svrhu.

Ovime te obavjestavam , da sam poslao u ljevaonicu Umjetnicke Akademije u Zagrebu sanduk sa tri skulpture i naputio ljevaonicu na koga da se obrati za honorar ljevanja i posalje cjene. Prva je : Sjedeca polu figura "zene sa djetetom"za Djecje rodiliste u Drnisu. Druga: Poprsje u reljefu"Mati sa dojencetom", za Djecje Odjeljenje bolnice u Sibeniku. Treca Bista tvoga brata.

Za prve dvje stvari mi je bilo receno , da dotiene dvje ustanove zele da stvari budu izljevene u bronzu za njihov racun , a trecu t.j. bistu tvoga brata poslao sam u istom sanduku u predpostavci da ce i ona biti izljivena na racun kulturnog doma u Drnisu kako si mi bio jednom pisao , da se to zeli. Ako oni ne budu mogli ili htjeli da podnesu troskove za ljevanje , a ti pisi ljevaonici da ti stvar posalju u gipsu. U svakom slucaju sam ljevaonicu upozorio , da ti sadreni model posalju cak i u slucaju da bude odljev napravljen u bronzi , a ti ces sadru postaviti u svojoj kuci. Evo ovo je sve , sto sam imao da ti javim,ma da ce sanduk prispjeti u Zagreb tek kroz mjesec dana. Mislio sam da je bolje da budete o tome obavjesteni na vrjeme. Troskove pakovanja i transporta sam pokrio ja do postave na brod , a za prevoz od New- Yorka do Zagreba zatrazio sam da bude o narodnom trosku posto su predmeti od kulturnog znacenja.

Mnogo pozdrava tvojoj boljoj polovici i tebi od mene i moje zene.

Tvoj Ivan

24. ZIM GMD, inv. br. 81

IVAN MESTROVIC
UNIVERSITY OF NOTRE DAME
COLLEGE OF ARTS & LETTERS
NOTRE DAME, INDIANA

25 travanj 1960

Dragi Nikola:

Vrlo mi je zao , da ti se nisam javio vec tako dugo i i odgovorio na tvoja dva pisma , koja si mi pisao u vezi sa posiljkom od triju mojih skulptura, za Drnis i Sibenik. Mene je vrlo iznenadilo cuti , da te stvari joste nisu stigle , te sam trazio kopije korespondencije u vezi sa tom posiljkom, te ovih dana boraveci u New- Yorku provjeravao sam kod jugoslavenskih predstavnika , koji su odpremu preuzeli na sebe , kada kojim brodom i na koju adresu su te skulpture otposlane. Saljem ti prepiske te korespondencije , koja ce ti stvar razjasniti.

Ako vas do danas ljevaonica nije obavjestila o prijemu modela , stupite u vezu sa njome , a glede ojene ljevanja * i upustva kuda da se gotove odljeve posalje , pisite im joste jednom.

Oprosti sto ti na druga pitanja u tvome pismu danas ne cu odgovoriti , no zelim da ti ovo pismo sto prije ode , a upravo sam u velikom poslu u ateljeru.

Sa zdravljem petljamo kao obicno , a hocemo li i ovog ljeta u vase krajeve , to cemo odluciti , kad budemo konsultirali ljecnikai a i mnogo sto drugog.

* polovica papira nedostaje

25. ZIM GMD, inv. br. 82

IVAN MESTROVIC
UNIVERSITY OF NOTRE DAME
COLLEGE OF ARTS & LETTERS
NOTRE DAME, INDIANA

2 veljace 1961

Dragi Nikola:

Dobili smo poodavno dva pisma od tebe , na koja ti nismo do sada odgovorili. Ti ces se domisljati , da je u glavnom uzrok moja bolest , sto se mene tice , a za zenu takodjer briga oko mene i takodjer ne najbolje zdravlje. Za Bozic su bili kod nas Peso , Mate i mala Olgica od pok. Marte. Malo prije toga je bila Marica sa dvoje djece ali se vratila u Argentinu pred Bozic. Tvrtko pak je stigao ovamo iza Bozica nekako u oci Nove Godine. Dosao je sa malim sinicem Sipom , sa avionom , a Stipi je tekar 6 godina . Oni ce ostati ovdje do Uskrsa , a onda se naravno vracaju tamo. Oni su oba sa zdravljem dobro i izgledaju dobro , a mi do sada nemamo nikakove napasti sa njima. Izgleda dase je Tvrtko u mnogo cemu umirio i posao na bolje. Mali je neobicno pametan spretan brz i bistar , pa uzivamo u u njemu radi toga, i milo nam je,sto ga je Tvrtko doveo didu i babi. Onaj stariji , kako znades dobar je ali slab i boleciv , da nije za nikakav put i izgleda usljed svoga stanja , da ne ce biti nikada kadar da nesto ponese na sebi i povuce brige oko familije. Za Stipu se moze proreci , ako bude zdrav da ce biti vredan i sposoban, i da ce vuci ulogu koju mu je did vukao. To je naravno sanja buducnosti koju ne ce did dozivjeti. Drugo ti neznam reci ni o Tvrtkovoj familiji ni njegovu stanju ni zivovanju. Skon sam da vjerujem zamrsenosti , koju mi sam naglasavas , ali ja tu ne mogu nista,niti hocu da uzimam njegove teskoce na sebe . To neka sam ispetljava kako bude znao i mogao , ali ce po svoj prilici biti svjestan , da ima duznosti prema ovome malome koji mu je jedina dobit u cjeloj nezgodi.

Sto se tice ovih drugih stvari o kojima mi pises , ja nisam u stanju ni raspolozenju da o tome razmisljam i da ti pisem. Sto se tice Grubisiceve biste , vidim da se i sam domisljas , da nisam u stanju da je sa ovim raspolozenjem i zdravljem napravim. To je bio dobar covjek , ali ispod osrednjih umnih i drugih kapaciteta a i nimalo zanimive fizionomije da bi se moglo ocekivati neko remek djelo. O nekoj bisti , koju ti spominjes da je na tavanu nije pouzdano Grubisiceva , jer ga ja nisam nikada pravio. Dakle , pustimo ga u miru bozjem. Sto se tice nekih drugih stvari , koje bi ti zelio , da dadem nalog gdji. Barbic , da ih izruci tvome muzeju Drnisu , ne mogu nista odgovoriti , jer i'ako si mi poslao brojeve od dotienih stvari , koje su tamo pohranjene , a nisu nikome darovane , ja se ne sjecam vise o kojima se stvarima radi niti su naslovi naznaceni. Dakle pustimo tu stvar u zaborav,a stvari neka ostanu pohranjene gdje su do moje odredbe , ako budem kada budem mogao doci tamo ili inace.Ti znades da sam vecinu i to najboljih stvari poklonio narodu , da se sacuvaju u Spliskoj i Zagrebackoj zbirci , a od nepoklonjenih stvari htio sam ostaviti djeci da bar imaju uspomenu ako vec ne od mnogo stvari a ono bar od nekolicine.Bar nesto takovoga moram im ostaviti , kad su sve druge nekretnine konfiscirane koje sam trudom i znojem u inostranstvu zaradio u vidu , da cu moci zeni i djeci ostaviti.

Ono par stvarcica koje su bile poslane Pesi ovamo , kao njegova svojina te stvari su bile svojina moje prve zene od koje je to Peso po primjerenoj cjeni kupio. Neznam po kakovom moralnom kriteriju su vlasti mogle zadrzati dvje stvari i ako njegova svojina i ne poslati mu po njegovoj i mojoj zelji. Ja ti dragi Nikola zavrsavam ovo pismo , jer me i samo diktiranje zamara.

Dragi moj Nikola primi sa tvojom zenom najljepse pozdrave od nas obojo.

Tvoj Ivan

P.S. Posebno ti saljem manografiju , koju sam ti svojedobno obecao.

26. ZIM GMD, inv. br. 83

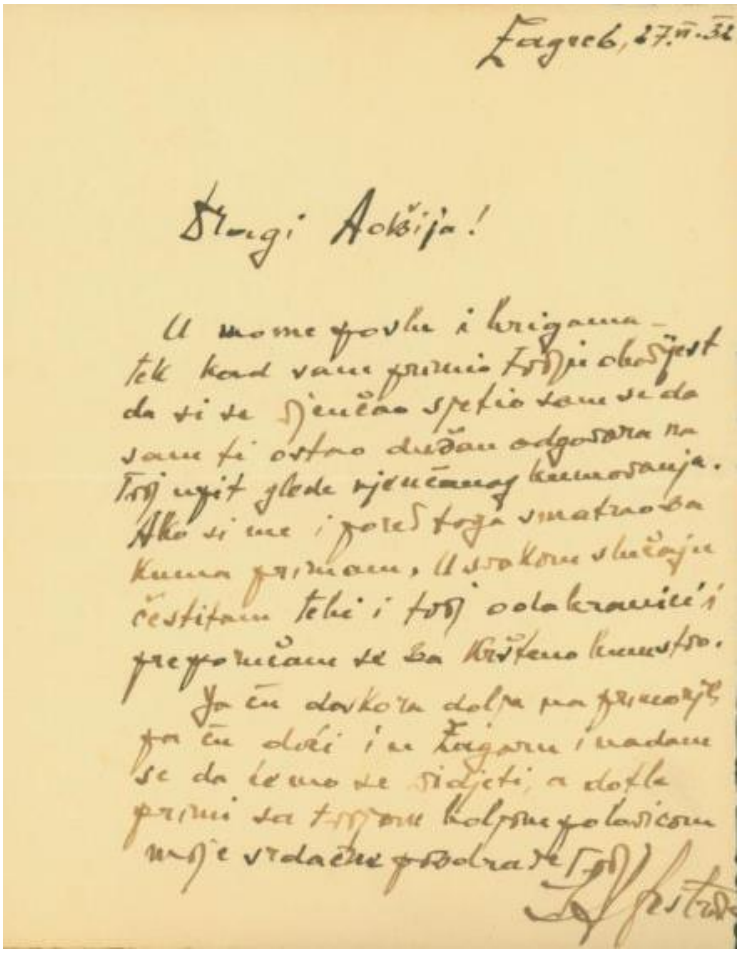

Zagreb, 27. VI. 32.

Dragi Adžija!

U mome poslu i brigama
tek kad sam primio tvoju obavijest
da si se vjenčao sjetio sam se da
sam ti ostao dužan odgovora na
tvoj upit glede vjenčanog
kumovanja.
Ako si me i pored toga smatrao za
kuma priznam. U svakom slučaju
čestitam tebi i tvoj odabranici i
preporučam se za kršteno kumstvo.
Ja ću doskora dolje na primanje
pa ću doći i u Zagoru i nadam
se da ćemo se vidjeti, a dotle
primi sa tvojom boljom polovicom
moje srdačne pozdrave.

Tvoj IMeštrović

Prilog 3.

Pisma članova obitelji Ivana Meštrovića iz Arhiva Gradskog muzeja Drniš

Odabrana pisma Petra Meštrovića upućena Nikoli Adžiji

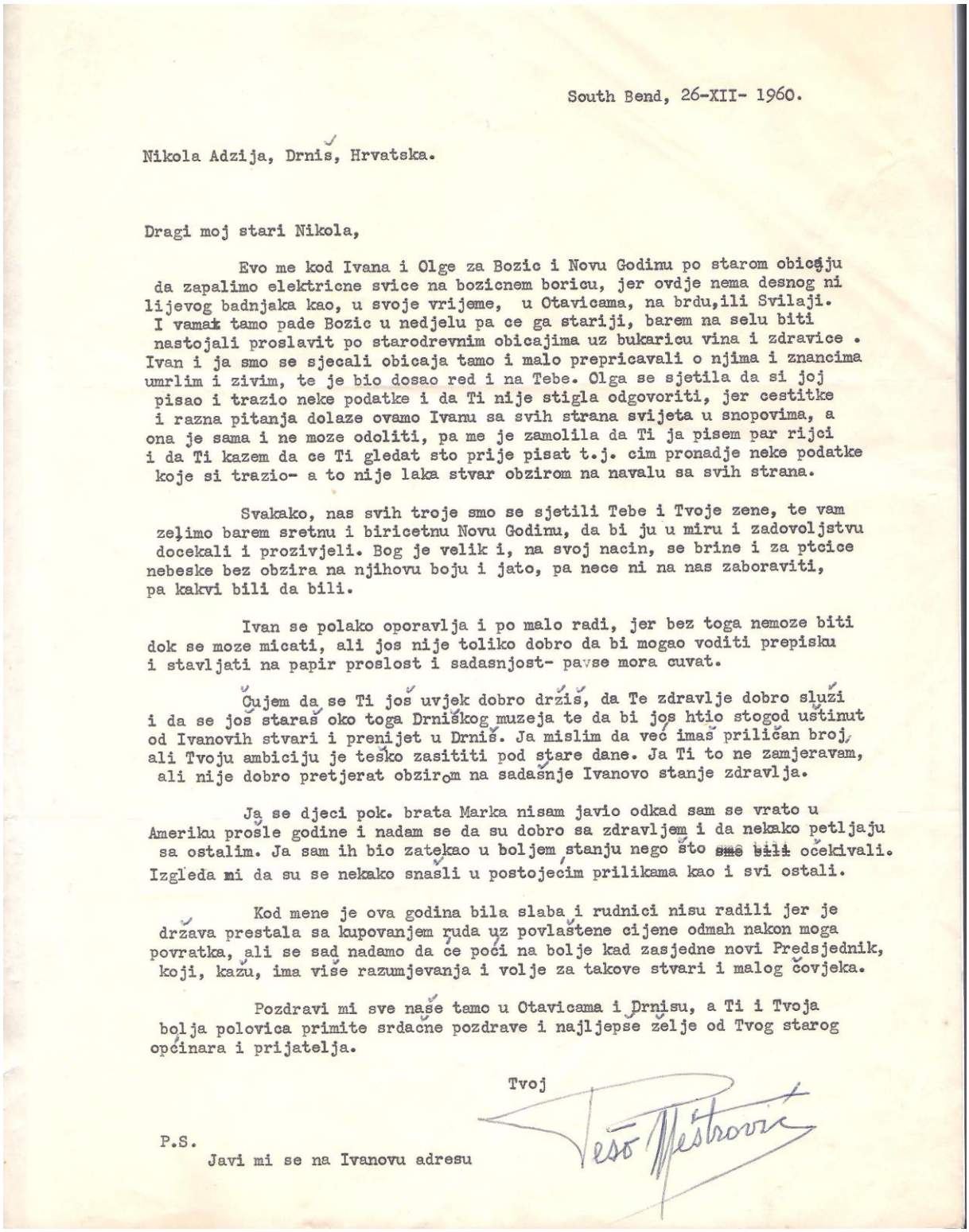

South Bend, 26-XII- 1960.

Nikola Adzija, Drnis, Hrvatska.

Dragi moj stari Nikola,

Evo me kod Ivana i Olge za Bozic i Novu Godinu po starom obicaju da zapalimo elektricne svice na bozicnem boricu, jer ovdje nema desnog ni lijevog badnjaka kao, u svoje vrijeme, u Otavicama, na brdu,ili Svilaji. I vamak tamo pade Bozic u nedjelu pa ce ga stariji, barem na selu biti nastojali proslavit po starodrevnim obicajima uz bukaricu vina i zdravice . Ivan i ja smo se sjecali obicaja tamo i malo prepricavali o njima i znancima umrlim i zivim, te je bio dosao red i na Tebe. Olga se sjetila da si joj pisao i trazio neke podatke i da Ti nije stigla odgovoriti, jer cestitke i razna pitanja dolaze ovamo Ivanu sa svih strana svijeta u snopovima, a ona je sama i ne moze odoliti, pa me je zamolila da Ti ja pisem par rijci i da Ti kazem da ce Ti gledat sto prije pisat t.j. cim pronadje neke podatke koje si trazio- a to nije laka stvar obzirom na navalu sa svih strana.

Svakako, nas svih troje smo se sjetili Tebe i Tvoje zene, te vam zelimo barem sretnu i biricetnu Novu Godinu, da bi ju u miru i zadovoljstvu docekali i prozivjeli. Bog je velik i, na svoj nacin, se brine i za ptcice nebeske bez obzira na njihovu boju i jato, pa nece ni na nas zaboraviti, pa kakvi bili da bili.

Ivan se polako oporavlja i po malo radi, jer bez toga nemoze biti dok se moze micati, ali jos nije toliko dobro da bi mogao voditi prepisku i stavljati na papir proslost i sadasnjost- pavse mora cuvat.

Cujem da se Ti jos uvjek dobro drzis, da Te zdravlje dobro sluzi i da se jos staras oko toga Drniskog muzeja te da bi jos htio stogod ustinut od Ivanovih stvari i prenijet u Drnis. Ja mislim da vec imas prilican broj, ali Tvoju ambiciju je teško zasititi pod stare dane. Ja Ti to ne zamjeravam, ali nije dobro pretjerat obzirom na sadašnje Ivanovo stanje zdravlja.

Ja se djeci pok. brata Marka nisam javio odkad sam se vrato u Ameriku prošle godine i nadam se da su dobro sa zdravljem i da nekako petljaju sa ostalim. Ja sam ih bio zatekao u boljem stanju nego što ~~sme bili~~ očekivali. Izgleda mi da su se nekako snasli u postojecim prilikama kao i svi ostali.

Kod mene je ova godina bila slaba i rudnici nisu radili jer je država prestala sa kupovanjem ruda uz povlaštene cijene odmah nakon moga povratka, ali se sad nadamo da ce poci na bolje kad zasjedne novi Predsjednik, koji, kazu, ima više razumjevanja i volje za takove stvari i malog covjeka.

Pozdravi mi sve naše tamo u Otavicama i Drnisu, a Ti i Tvoja bolja polovica primite srdacne pozdrave i najljepse želje od Tvog starog općinara i prijatelja.

Tvoj

Ješo Meštrović

P.S.
Javi mi se na Ivanovu adresu

South Bend, 3-II-1962

Dragi Nino,

Olga mi je urucila Tvoje pismo od 27*-I, u kojem izrazavas saucesce povodom smrti njenog dobrog muza a moga brata, Ivana, na 16*I, ovdje u South Bendu.

Mi oboje srdacno zahvaljujemo Tebi i Tvojoj zeni na tolikoj paznji i izrazima sucuti nad tim nenadanim i tuznim dogadjajem koji nas je zadesio zajedno sa ostalom rodbinom, mnogim prijateljima i narodom u opce .

Ja TEbi, osobno ne trebam pricati, kako sam potresen ovim tuznim dogadjajem jer znas kako smo tjesno bili povezani jos od rane mladosti kroz 60 godina, kroz zlo i dobro. Medjutim, tjesi me spoznaja, da je pok. Ivan, savjesno i nepokolebivo izvrsio svoju postavljenu zadacu kao covjek, roditelj, brat i sin svoje zemlje dok se god mogao micat i , u tome pogledu, mogao je svima gledati ravno u oci- kao sto je to radio za vrijeme zivta.

Umrijeti daleko od rodne grude nije nikome lako, a osobito covjeku Ivanova kova koji je zelio u njoj biti sahranjen z a vjecni pocinak. Radi toga se je bilo postavilo pitanje prenosa njegova tjela u domovinu i, toj zurbi i brizi, obratili smo se bili na ovdasnje Jugoslavenske vlasti za saradnju i pomoc oko formalnosti prenosa zracnim putem. Ovdasnje vlasti su ucinile sve sto je do njih bilo. Bili smo uvjereni da ce Ivanovo tjlo biti u Zagrebu 2 dana, u crkvi Sv. Marka te 2 dana u Splitu u crkvici na Mejama, a poslije da se prenese u Drnis i Otavice na pogreb. Taj raspored bi bio odgovarao njegovom duhu i zelji. Medjutim, kako vidim iz ovdasnjih novina, tako se nije desilo, a sta se je desilo , to ces Ti sigurno bolje znati. U buri se je rodio i zivio, pa je, izgleda, sa burom i u grob legao;

Tebi, dragi Nino, sve ovo nije potrebito spominjati, jer si Ti prilicno stariji od pok. Ivana i pratio si njegov zivot od mladih dana, ali eto, ne mogu a da na to ne pomislim kad o njemu pisem.

Uz mnogo srdacnih pozdrava, te ponovno hvala Tebi i gospodji.

Tvoj

Peso

Petar Mestrovic
w214 East Pokagon St.
South Bend 17, Ind., U.S.A.

Odabrana pisma Olge Meštrović poslana Nikoli Adžiji

I august 1963

Mnogo postovani gospodin Âdzija;

Evo kroz par dana ce biti Velika Gospa, rodjendan moga dragog i nezaboravnog muža Ivana. U mislima sam vrlo često u Otavicama , na Glavici, gdje pocivaju njegovi zemni ostaci. Tesko mi je, da tako daleko , da ne mogu obici njegov grob , ali znadem da je tamo njegovo mjesto da bude, a predpostavljam , da njegovi brojni rodjaci i stari prijatelji obilaze od vremena do vremena Glavicu.

Neznam na koga da se obratim sa mojom molbom , no cini mi se da je najbolje da se obratim na vas. Neznam tko vodi brigu o stanju kapele kao i sumice i puta do gore , dali jedan od rodjaka to cini , ili svaki po malo , da li opcina ili vi. Nadam se da je u redu u kapeli i oko nje , da ne budemo kritizirani ili osudivani od onih , koji mozda tamo dolaze, a imali bi pravo da to cine.

Ja vas molim i prilazem mali cek na dolara 30, da za taj dan se nabavi nesto cvjeca i zapale svjece a dali se moze odsluziti misa , to znadete vi , a nelja. Svakako vas molim, da to za mene ucinite.

Nadam se da vas i dalje sluzi zdravlje kao i vasu gospodju. Ja sam manje vise isto , no vec sam se privikla na moje muke , i tako zivot ide dalje.

Hvala vam na trudu , uz pozdrav vama i vasoj gospodji ostajem uz postovanje

Olga Meštrović

Oktobar 12, 1963

Mnogo postovani gospodine Adzija:

Vidim da je vec mnogo vremena prosla , sto sam primila vase cjenjeno pismo , na kome vam srdacno zahvaljujem kao i na brizi da se odsluzila misa na rodjendan moga dragog i neprezaljenog muza Ivana i vaseg kuma i prijatelja. Hvala joste jedamput. Ja znadem , da nije pravo da ma sa cime teretim vas , koji u vasim godinama zasluzujete mir i odmor , ali vjerujte mi, da doista neznam na koga bi se mogla obratiti.

Evo dolaze i Sesvete i Dusni dan , je bi zeljela da se opet odsluzi misa za moje pokojnike i sve one , koji pociyaju u Mauzoleju na Glavici , te sam tako slobodna da u ovo pismo prilozim cek na 20 dolara sa molbom da ih u tu svrhu upotrebite , i dadete onome, koji ce tu duznost preuzeti. Hvala vam i za to.

Ja sam vam mislim u posljednjem pismu pisala da ona dryena konstrukcija je samo nacrt u cetvrtini sa crnom kredom , koja je bila zapoceta skica za nesto uciniti na kupoli , sto je Ivan kasnije posve napustio i uopce nije spominjao kupolu. Dok je bio u Jugoslaviji , mozda je mislio t.j. valjda je mislio provesti jedno ljeto u svojim dragim Otavicama i u drustvu sa nekim slikarom ili slicno urediti kupolu. No eto, prilike su ga odvele u daleki svjet i kupola je ostala nedovrsena. Ja se nikako ne smatram sama sposobna da o tome ucinim ikakovu odluku , jer premalo poznam mogucnosti sto bi se moglo uciniti, da bude trajno i od vrjednosti i u skladu sa Ivanovim idejama. To ce na zalost morati valjda za moga zivota ostati nedovrseno , ali ja sam uvjerena da ce doci dan , kada ce i to biti ucinjeno.Za to za momenat mi je briga da se odrzi suha i u redu kapela , i u tome smislu sam poduzela korake. Nadam se da cu o tome doskora nesto saznati. Ja sam isto pisala Pesi i poslala mu vase pismo i on mi je odgovorio vrlo povoljno , no nista konkretno. On i dalje zivi u Kanadi u Montrealu , gdje se valjda bolje osjeca u drustvu nekolicine svojih starih prijatelja , ma da se meni cini, da to nije najbolje za njega, zbog klime tamo i konacno potpune samoce za slucaj bolesti. I on ne postaje ~~stariji~~-neg mladji nego sve stariji , i trebat ce mu svevise netko da se brine oko njega. Izgleda, da je imao neki lagani slucaj kapi vec prod vise godina , koji je prosao , tako da hoda okolo i moze polako da valjda obavi sam za sebe ono, sto mu je potrebno, no to moze biti i gorje svaki cas. No konacno, na njemu su odluke da ih cini.

Ja se nadam, da vas i vasu cjenjenu gospodju j dalje zdravlje sluzi , sto vam od srca zelim. Ja nisam dobro i mnogo se mucim da se odrzim toliko , da ne budem prevelika smetnja samoj sebi , a molim Boga da ne budem briga i smetnja kome drugome. Nadam se, da ce mi da molba i zelja biti uslisana.Imam uvjek briga oko stvari (i ako ih ima vrlo malo koje su iza Ivana ostale) jer to je u ovoj zemiji strasno neugodno , traje vjecno i stoji mnogo novaca za urediti. No tu se ne moze nista promjeniti. Ja sam vrlo sretna da vi imadete uvjek interes za vas muzej , i ako bi ikada dosla u mogucnost rado bi vas se sjetila sa kojim stvarcicama. Drnis je konacno Ivanov najuzi zavicaj , od tamo je posao u daleki svjet i pronio slavu svojoj domovini , a najvise svome rodnome mjestu u kome je poceo da radi i odakle je nikao.

Primite gospodin Adzija kao i vasa cjenjena gospodja moje najbolje zelje za vase zdravlje, uz najljepse pozdrave

Olga Meštrović

23 lipanj 1965

Mnogo postovani gospodin Adzija:

U prvom redu vas molim da me ispricate , sto vam do danas nisam odgovorila na vase pismo od I2 travnja. danas sam primila i vase drugo pismo od I5 lipnja i eto hocu da vam u kratko odgovorim. Sto se tiče vaseg prvog pisma , nisam pravo znala sto da vam odgovorim. Vi u njemu spominjete da se nezna tko su nasljednici Ivana Mestrovica , i da treba poslati dokaz za to. Posto sam ja ziva , sto nije tajna i moje dvoje djece Marica i Mate mislim da i bez dokaza smo mi nasljednici , posto nije nitko drugi bio obavjesten da je nasljednik. Sto se tiče pokućtva koje se nalazi u Zagrebu i Splitu , da je to bilo moje vlasnistvo toliko je puta rečeno i napisano od Ivana , i dok je on živio kada sam nesto od toga pokućtva dala Tvrtku , nitko nije smnjao u pravovaljanost moga naloga da se to uz moj potpis njemu izruči , ili kome vec drugome. Što se tiče nase imovine u kućama i zemljistima u Zagrebu i Splitu sa time se već davno joste za Ivanovog zivota postupalo bez da se ga o tome ikada pitalo. Niti smo znali tko sa time upravlja i ubire stanarinu ni sto se sa tim objektima desilo. Kako smo americki državljani to smo razumjeli da nam je to oduzeto , i kao i ostali naravno akceptirali , i čekali na otštetu, kao i drugi. Što se pak tiče skulptura u darovnici je jasno rečeno , koje su darovane , i koje nisu. Dok se postuje taj ugovor kao i cuva ono sto nije darovano i drzi u redu , nije ni Ivan imao što da prigovori , kao ni ja. O nekim usmenim obecanjima Splicanima ja neznam , no mogu da vjerujem da je rekao , da ce zbirku u Splitu i Zagrebu joste nadopuniti sa nekoliko stvari. Kako kažete nije do toga doslo , jer se više nije vratio nego mrtav u jugoslaviju , skoliko vrjede ne specificirana usmena obecanja tamo , ja to svakako neznam. U ovoj zemlji znadem iz iskustva , da je vrjedilo samo ono sto je bilo pravovrjedno i pred svjedocima potpisano od Ivana. Zato bi mozda bilo najbolje da se nista ne mjenja i da sve ostane kako je Ivan odredio u darovnici i mjenjajuć dodje u komplikacije i poteskoće.

Sto se pak tice onog sto sam ja spomenula , da mi je teško i sa stvarima koje imadem ovdje , to je u neku ruku tacno , i ako imadem mogućnosti da i to pitanje rješim , jer imade dosta muzeja , koji bi bili više nego sretni , da im dadem na cuvanje Ivanove skulpture. To je sa moje strane više sentimentalne prirode , jer mi neizmjerno teška pomisao da se odjelim sa Ivanovim stvarima , koje su me okruzivale od početka naseg zajednickog zivota , i koje za mene vise znače nego sve drugo. Da ih nekako drzim na okupu , ostajem u kući , koja mi je i prevelik trošak i briga oko nje s obzirom na moje slabo zdravlje , no kako rekoh, te stvari su dio moga zivota , a koje nisu u kući su na Notre Dame pohranjene i mogu da ih isto vidim i nadgledam kada god želim. Ja bi vam kao i gospodinu profesoru Smrkinicu vrlo rado poslala recimo kataloge njegovih izložaba u Americi , koje imadem u duplikatima no to slati postom je teško , jer neznam u koliko bi jugoslavenske vlasti to propustile. Poslala sam i njegovu knjigu Memoara , koja isto nije stigla onome , kome sam poslala. Ja to razumijem , i za to mislim da bi bilo besmisleno dalje ista slati. Najvažnije je sve sto je ostalo sacuvati i nastojati da se nista ne izgubi , jer je svaka sitnica vrjedna da se sacuva i uspomena na tog velikog čovjeka i umjetnika koji je toliko volio svoju domovinu i toliko joj poklonio i proslavio diljem svjeta. Jedina mi je želja , da to naš narod nikada ne zaboravi i sa poštovanjem uzdrži uspomenu na tog velikog sina.

S obzirom na Gospu Petropoljsku , mogu samo da kažem , da je vase stanoviste potpuno ispravno i da gipsani model pripada Drnišu. Ni jedan klesat ili ljevač na svjetu nema prava da zadrzi gipsani model , jer je to posve protuzakonito. Ivan je ili gipsane modele nakon klesanja ili ljevanja u bronzu bilo dao razbiti ili su njemu bili vraćeni , jer je vlasnik jedini , koji ima autorsko pravo i sa time moze po svojoj volji da raspolaze i nitko drugi.

Ja sam prilično zaposlena ovih dana , jer se pripravlja posmrtna Ivanova izložba , sto iziskuje mnogo priprema i posla. Osim toga bi ze-

ljela joste tokom ljeta da podjem u neke poznate kupke u Austriju. Naravno mi se namece želja, ako mi zdravlje bude bolje , da na par dana podjem u Jugoslaviju , u prvome redu da obidjem grob moga neprezaljenog muža i moje djece , da posjetim Zagreb i Split i vidim joste svoju vec po godinama prilicno staru braću i sestre , kao i da na licu mjesta usmeno govorim sa par ljudi , i mozda rjesim koje pitanje koje narocito interesira upravitelje galerija , a narocito da vidim i pozdravim vas ~~velikog~~ i vjernog prijatelja Ivana . No eto želja je tu , no kako kaze poslovica čovjek snuje a Bog odredjuje.

Od srca me raduje da vas je Peso posjetio i sa vama razgovarao o mnogo čemu , sto vama leži na srcu. Milo mi je isto da ste konačno dosli do misnog odjela , jer ja doista ne bi bila znala ovdje na koga da se obratim , a i inače nemam mnogo dara da išta od ikoga tražim , meni je mnogo lakše davati , ako mogu nego primati. Nadam se dok se Peso amo vrati radi svojih interesa da ce me posjetiti na koji dan, da čujem kako mu je bilo u Evropi.

Ja vam želim od srca da vas Bog sto dulje uzdrži na životu tako agilnog kao sto ste sada , i da vidite uredjenu vasu malu galeriju , koja vam je toliko na srcu. Ja sam sigurna da ce se pomalo nadopunjavati i da ce ljudi koji imadu koju uspomenu od Ivana a odnosi se na njegov rodni kraj rado doprinjeti da se ta uspomena što zivlja uzdrži u Drnišu. Koliko se sjecam Peso je imao neke izreske od izložaba , to je valjda ono sto ce da vam pokloni.

Ja vas molim da sa vasom dragom gospodjom primite moje srdačne pozdrave i iskreno postovanje.

vasa

Olga Meštrović

South Bend 30. septembar 1965.

Postovani gospodine Adzija:

Po prilozenom pismu vidite da je Marica pred neko vrjeme stigla u Sjevernu Ameriku tj.k meni i pričala mi je o svome putu u Jugoslaviju. Meni je bilo vrlo zao da se licno nisam mogla svratiti u stari kraj, ali sam se bojala da bi to bilo pre naporno za mene i fizicki i dusevno. Kako je Marica mlada mogla je za malo dana mnogo toga vidjeti i o tome me potanko obavjestiti.

Medutim mi je i Mate poslao vaše pismo od 23 augusta. Neznam dali vam je on na to pismo stigo odgovoriti, no mislim da ovo moje pismo za župnika Jankovića, koje vam prilazem, će služiti kao odgovor na više pitanja koja vi Mati postavljate.

Pošto je Marica vidjela žalosno stanje na Glavici kao napuknutu kupolu, razbite prozore i ulaza u kriptu, zapustenost i nečistocu u mauzoleju bili smo prisiljeni da se odma obratimo višim nadleznim vlastima da se ta stvar što prije uredi i da ne bi služila na sramotu onih, koji bi bili dužni da bar iz pieteta spram mrtvih se za to dostojno brinu, ako vec ne razume umjetnicku vrjednost toga objekta kojeg ce stranci sve to vise obilaziti.

Kako ste se i sami mogli uvjeriti, pošto je to nacionalno vlasništvo treba i kao takovo biti čuvano i oni snositi svu odgovornost. To ce se jedino moci postici, ako samo nadležne vlasti imaju kljuc tj. svoga čuvara, a ne ma bilo koji od rođaka. Cvrsto se nadamo da ce do uredjenja tog pitanja doskora doci.

Marica je govorila, a ja sam pisala prof. Smrkinicu, da kad bude raspolagao sa mojim pokucstvom kao i sa kojim manjim radom moga muza neka i o vama vodi računa.

Nema mnogo smisla momentano govoriti o nekoj trajnoj zadusbini, dok se to pitanje mauzoleja ne rješi. Trošak za košulju će vam biti poslat i ljepo vam se zahvaljujem da ste o tome vodili racuna kao i o misnom odjelu, kojeg ste primili od nadbiskupa Sepera. Isto vam se najljepše zahvaljujem na ljubaznosti, koju ste Marici iskazali prigodom njenog posjeta u Drnisu.

~~Nadajući se da vas i dalje zdravlje dobro služi kao i vašu~~ ljubeznu gospodju molim vas da primite za danas kao i sa strane Marice

moje najljepse i srdacne pozdrave uz iskreno postovanje ,

Olga Mestrom

(Olga Mestrovic)

6 studeni 1965

Mnogo postovani i cjenjeni gospodin Adzija:

Na moju zalost , tekar danas stizem da potvrdim prijam vaseg ljubaznog pisma , sa prilogom redosljovlja i uspomenama i sudjelovanja vaseg u zivotu moga dragog Ivana. Poslala sam naravno Marici to pismo, i sigurna sam , da vam ga je potvrdila i najljepse vam se zahvalila na trudu oko pisanja tolikh stranica. Divim se vasoj svjezini duha i sjecanju i prekrasnom rukopisu , koji je tako divan i citljiv. Doista cudo za vase godine, koje hvala Bogu tako krasno nosite. Nadam se da vam je boravak u Rogaskoj Slatini dobro cinio , i da cete osjecati korist te kure do iduceg ljeta , kada cete sigurno opet tamo. Sve sto ste napisali od velike je vrjednosti da znadu Ivanova i moja djeca i unucad , a i oni koji ce biti interesirani da autenticno znadu o pocecima Ivana. Svakako mozete biti zadovoljni i ponosni , da trud koji ste ulozili da mu u prvim pocetcima pomegnete je urodio tako divnim plodom. Kada bi barem uvjek ili cesto bilo tako , da oni koje pomognemo se doista pridignu i , b budu zahvalni svojim dobrociniteljima i sluze im na cast.

Sto se tice nekih stvari , koje su u Zagrebu a vi biste ih htjeli imati za vas mali muzej u Drnisu , nista ne treba drugo , nego da se sa gdjom Barbic dogovorite , koje su to stvari , da mi popis posaljete , a ja cu vam onda napisati par rjeci , da se mogu prenjeti u vas muzej u Drnis. Gosp. profesor Smrkinic imade isto od mene pismo , u kome mu kazem , da vam izruci ono sto misli da bi bilo zgodno i povoljno za vas , kao i nesto mebela , koji su u Splitu, a on ih nece trebati kod uredjenja nekih prostorija kako su bile dok smo mi tamo zivjeli.

Vitalnije je za mene ali pitanje Mauzoleja , i neznam kako ce se dugo morati cekati , da se to pitanje dostojno uredi. I ja pomisljam a valjda i Peso , kada dodje nase vrjeme da budemo sahranjeni tamo , sto moze biti svakog dana , a kako cujem od Marice cak i ploca kroz koju se ulazi u kriptu je razbijena i ne moze se otvoriti. Ja ne znam , da li je Peso mogao poci u mauzolej i vidio stanje u kojem se nalazi i rekao svoje misljenje o tome. Sigurno svaki odnas ako moze treba da pomaze zive , no taj slucaj je ipak drugaciji. Ivan i ako je tjelesno umro , i dalje zivi i zivjeti ce u uspomeni i postovanju i kao covjek i kao umjetnik , tako u prvom redu treba to pitanje urediti i uciniti sve sto se moze , da njegovo trajno obitavaliste bude dostojno njega, a ne da ovisi o dobroj volji cuvara ili drugih , da se drzi u redu. Tu je valjda igrao momenat da treba placati onoga koji to cini , (to mogu akceptirati) no ne mogu vjerovati da sve ono sto je on za svoju familiju cinio , nije moglo biti ucinjeno i na kredit za placu , koja bi sigurno jednog dana bila isplacena.

Ja sam se zadnje vrjeme osjecala manje dobro , ovdje je vrlo losa i silno promjenljiva klima , a to naravno je tesko za snositi. No eto , joste imam mnogo posla , a ne mnogo vremena , pak cinim sto i koliko mogu.

Zeleci vam svako dobro , kao i vasoj ljubaznoj gospodji i joste dugo dobro zdravlja , ostajem uz najljepse pozdrave sa postovanjem odana

vam Olga Mestrovic

Olga Mestrovic

II sepnja I966

Mnogo postovani gospodin Adzija:

Molim vas da mi oprostite, da vam već tako dugo nisam dala odgovor na vaše pismo , no posljednja dva mjeseca usljed velike vrućine i uopce promjene u vremenu se osjecam prilicno slabo i jedva mogu da posvršavam ono najnuznije za ovdje , a cega ima uvjek dosta i previše. Nadam se da ste vi i vaša cjenjena gospodja dobro i da vas dalje zdravlje sluzi. U medju vremenu ste valjda sa gospodinom Smrkinicem uredili , koje komade pokucstva da vam izruci. Naravno da bi bilo zgodnije da imadete joste koju skulpturu , no valjda ce i do toga doci.

Nisam dalje nista cula , da li se pocelo na popravku mauzoleja. Dok cujem da je popravljen , onda cu tekar u to vjerovati. Da se to ucini i pravi malo reklame , poceli bi dolaziti turisti i tamo , sto bi isto bilo od koristi za opcinu Drnis. Ovdje ove godine u raznim magazinima mnogo pisu o Jugoslaviji i mislim da ce to sigurno koristiti turizmu. Naravno kada god se spomene u tim magazinima Jugoslavija , uvjek se spominje i ime Ivana Mestrovica.

Razne prepiske o spomeniku Njegosa smo i mi ovdje citali , vidjeti ce se kakv ce biti konacni rezultat. I onaj vas dugi interesantan clanak sam isto citala, a i druge.

Sto se tice oporuke pok. Pese , ja nista o tome neznam , nego mi vele, da je on one vaznije papire ponio sa sobom , kada je otisao odavle ,i mora da su kod onoga , koji je bio sa njime i preuzeo stvari , koje su ostale. U ovoj zemlji treba stotinu dokaza za ovo i ono i potvrda i.t.d. to je jedna nevjerovatna procedura , koja se zavlaci godinama. Ja mislim, da je sreca, da je ovdje ostavio testament kod jednog naseg covjeka advokata , sa kojime moze Tomo , koji valjda kao najpismeniji vazi, vodi prepisku. Gleda se i na najmanje sitnice i sve se mora priloziti. Potvrdu o placenom porezu , svaki ugovor koji se imao ma sa kime, jer bez toga stvari ne idu smjesta. Zao mi je vrlo da je to donjelo mozda iznenadjenje nasljednicima , no ja iz iskustva znadem , kako je to dugotrajno , zanovjetno i skupo. No ja mislim , da Tomo moze ipak mnogo da nabavi od dokumenata , koje se treba od tamo, a ovdašnje dokumente treba da skupi advokat ovdje. Jadan Peso , zivio je vise nego skromno i povuceno , tro sio vise nego malo za sebe , ali za doci na zelenu granu ovdje , treba biti mnogo mladji nego sto je on bio kada je dosao u ovu zemlju, a svi su mislili da on moze svakom da pomaze. Iz daleka sve izgleda drugacije i masta radi kod mnogih, jer ne znadu realnost i prilike.

Ja na zalost moram spomenuti , da ja definitivno ne razumijem sto i kako vi mislite o onoj drvenoj konstrukciji koja je bila u pocetku misljena za kupolu. Koliko se sjecam to je velika drvena konstrukcija naravno nedovrsena, sa krejonom narisane neke figure i to je sve. Krejonske se figure i drvena kupola ne mogu stavljati na strop od mauzoleja.

Moj Mate je na žalost mnogo zaposlen u svome uredu cesto mi ga je i zao da se toliko muci i radi , ma da treba raditi dok se je mlad . U New- Yorku je isto nezapamcena zega. Jedva cekam da mu dodju praznici od cetiri nedjelje.

Želeci vam svako dobro i poglavito zdravlje kao i vasoj godpodji ostajem uz postovanje i najljepse pozdrave

Olga Mestrovic

6 Mart 1967

Mnogo postovani gospodin Adzija:

Eve sam se vec ima vise dana vratila u Ameriku . Putovanje natrag nije bilo lako i prilicno sam se izmorila , te sada nastojim da lezim koliko mogu , dok se priviknem na promjenu klime i vremena , no ne zalim da sam taj put učinila , i ako je zimi teze nego ljeti.

U prvom redu hocu da vam zahvalim kao i vasoj toliko dragoj gospodji na ljubaznom i prijateljskom prijemu , koji ste nam iskazali prilikom naseg kratkog posjeta u vasoj kuci. Došli smo iznenada , jer mi se upravo taj dan ukazala prilika da dobijem dobra kola i da me Dr. Fiskovic prati . Cekala sam punih 12 dana u Splitu u Hotelu,da se vrjeme popravi i da podjem do Drnisa i Otavica , sto mi je bila najveca želja i cilj moga putovanja u Jugoslaviju. Jer je vec proslo podne, bojala sam se najprije kod vas zadrzati se da gosp. D^r. Fiskovic ne izgubi previse vremena , i tako smo najprije posli na Glavicu. Moram priznati, da ucinak,koji je na mene učinio mauzolej je bio porazan. Iza zimskih kiša i nevremena izgledao mi je kao neka zapustena ruševina koja propusta vodu i vlagu na toliko mjesta. Ljeti,dok grije sunce i kamenje se osuši nema valjda vode unutra i ne izgleda tako zapusteno i oštećeno kao sada. Zato molim vas i vasu dobru i ljubaznu gospodju da mi oprostite,sko nisam bila onako raspoložena u vašoj kuci , kako bih bila trebala da budem u kuci Ivanovog, rekla bih,najbližeg prijatelja od najmaladjih dana . Utisak njegovog zapuštenog posljednjeg boravista toliko me bolno impresionirao , da se nisam mogla pravo sneci. Cinilo mi se,kao posljednja uvreda, koja se ucinila tome velikom covjeku koji je toliko ljubio svoj narod , selu i obitelj,da leži zakopan u takovom ambijentu. Isto služiti misu u mauzoleju,cini mi se, skoro kao svetogrdje.

Ja potpuno svacem da u Republici Hrvatskoj a takodjer u opcini Drnis nema mnogo sretstava na raspolozenju,a konzervatorski zavod to sam uciniti ne može , imajuci na sve strane starine , koje cekaju na popravak da se ne uniste potpuno. No da se bar svake godine nešto potrosilo za najnuzniji popravak , ne bi bilo došlo,do sada tako radikalnog popravka i veceg troška. Tocno se vidjelo gdje kamenje propušta,gdje je napuklo i gdje ulazi voda. Ima kamenja razne vrste, jedno je vise rezistentno a drugo manje , a koji je razlog za takovu selekciju to ja neznam. To je Ivan znao. Vidjela sam kapelu u Cavtatu , koja je takodjer na vrhu brežuljka , naravno manje izložena oštrome vjetru i zimi , kraj obale mora , no i ako je bila gradjena prije mauzoleja na Glavici , stoji potpuno neoštećena i doista divna. Da ulazim dalje u kritiziranje tog žalosnog slucaja , ne želim. Sada kada zapocnu dulji i topliji dani trebalo bi odma sa najnuznijim popravcima za_poceti , da se spasi od dalje propasti. Ivan je želio,da bude pokopan sa svojim najbližima u selu odkuda je potekao , što ja posve razumijem , no da ce tako brzo biti zaboravljen i od rodbine i od svojih suseljana , doista je tuzno. Da i hocu , ja njegove odredbe i zelje ne bi se ufala da mjenjam, nego u posljednoj nuzdi. Nije daleko da i ja budem uz njih , uz moga muza i djecu no pomisao na to zapusteno mjesto,me ispunjava sa strahom. Kolika sramota za nas,njegovu najbližu obitelj , njegovo selo i narod, da stranci vide , nakon što su obisli Split i vidjeli, što je darovao svome narodu i podigao taj narod u cjelome svjetu na najviši nivo u umjetnosti , da je pokopan,tako reci u zapustenoj ruševini.

Želim samo joste spomenuti , koliko sam bila dirnuta sa vašom malom zbirkom Ivanovih radova i sa projektom za urediti taj vaš memorialni muzej.

Koliko misli truda i ljubavi ulažete u to,to je zaista nevjerojatno u vasim godinama.Dao Bog da jošte mnogo godina pozivite tako svjež i agilan , i da vidite vase djelo privedeno kraju,na vašu radost i zadovoljstvo i cast Drniša.

Hvala vam za vase krasne pjesme koje sam sa uzitkom procitala i koje sam stavila uz ostale takove spomenice u moj prilicno veliki arhiv, raznih rukopisa i pisama.

Joste jednoc , hvala za ljubazan prijem , uz želju,da joste mnogo godina pozivite sa vašom dragom gospodjom ostaje uz najljepse pozdrave vama i njoj

Odana vam Olga Mestrović

21 svibanj 1969

Mnogo postovani gospodin Adzija:

Vec vam dugujem odgovor na dva vasa pisma , pa molim da me izvinite za to zakasnjenje.

Vrlo mi je zao cuti da je vasa draga gospodja morala u bolnicu u Sibenik , no nadam se da ce se vec bila vratila kuci , i da nije bilo nista previse opasano, i da ste vi sami prebrodili tu nepriliku u redu.

Sto mi pisete o kupoli za mauzolej , vi me niste izgleda razumjeli, da je drvena konstrukcija učinjena samo kao model za freske , a tri četvrtine nije učinjeno , jer je Ivan odustao od te ideja , kako je najprije mislio da učini. Ta četvrtina ako vam stigne u Drnis i ako je rastavljena biti ce vam samo na veliku smetnju , jer je ni rastavljenu ni sastavljenu ne cete imati gdje da metnete. Bolje bi bilo da imate najprije prilike da to vidite , prije nego je otpremite. Sto se tiče slikarija, koje vi predlažete mislim, da i to ne odgovara onome, što je Ivan mislio , i naravno prije nego bi se ista poduzelo trebalo bi konsultovanja od vise mjerodavnih osoba. Medjutim biti ce i za to vrjeme ili prije ili kasnije.

Drugo pitanje, da neke gipsane modele pošaljem u Domovinu , i to treba razmišljanja , jer kod kuće imade stotine i stotine radova , ovo sto se nalazi ovdje je vrlo malo od onog što je Ivan za svog života uradio , i za sada je učuvano u redu i ima gdje da bude , a mozda će djeca željeti da drugačije sa onim, što je ovdje raspolože. To pitanje bih zeljela da rjese moja djeca , jer ja pomalo postajem sve više umorna od razmišljanja, što je bolje ili pametnije da se učini, oni su mladi i na njima je da u svoje vrjeme učine odluke. Što se tice obiteljskih portreta to bi jedino bilo moguće , da se od gipsa učine drugi gipsani odljevi , u koliko bi se sa time složio profesor Smrkinic.

Inace se moja obitelj opet sprema ljeti u Jugoslaviju , te cete tako imati prilike, da ih vidite i sa njima razgovarate. Ja sam mnogo željela doci jeste prije turističke sezone u domovinu , naročito me zanima sada uredjena galerija u Kletačkoj ulici , no želja je ovdje ali zdravlje nije. Ako bi mi se noge t.j. hodanje do jeseni popravilo , sigurno bih došla bar na tri nedjelje. No to je sve u božjoj ruci, a ne u mojoj.

Molim vas da me spomenete vasoj dragoj gospodji sa mojim najiskrenijim zeljama za njeno potpuno ozdravljenje, a vi mnogo stovani gosp. Adzija primite mno srdacnih pozdrava uz postovanje

Olga Mestrovic

Pisma Olge Meštrović upućena Jordanki Jalić

16 listopad 1977

Prof. Jordanka Jalic
Kustos - Centar za kulturu
Drnis Yugoslavija

Postovana prof. Jalic :

Oprostite da vam tekar danas odgovaram na vas cjenjeni dopis od 29 rujna ove godine , no kako nisam dobro sa zdravljem i vec u vrlo visokim godinama polako i sporo mogu da odgovaram na korespondenciju koja mi joste uvjek dolazi narocito u vezi sa mojim pok. mužem.

Od gdjice Barbic sam cula da je bila u Drnisu i Otavicama glede uredjenja Mauzoleja na Glavici i Muzeja Nikole Adzije u Drnisu. Da je mauzolej vec mnogo godina trebao popravaka to sam cesto cula jer vec mnogo godina nisam mogla sama doci u moju staru domovinu zdravlja radi i da obidjem Split , Zagreb Drnis Otavice i Vrpolje. Primivi vase pismo u kome pisete da je konacno doslo do realizacije da se mauzolej i muzej Nikole Adzije uredi pao mi je težak kamen sa srca da ce se to posljednje boraviste moga muza urediti kako je to on zasluzio i biti na cast njegovom rodnom kraju. Neznam koliko i kako ce biti restauriran jer osim vlage koja je prodirala u unutrasnjost bila bi u kratko vrjeme unistila skulpture. Pitam se da li i kako ce biti uredjena kupola? i dali. Svakako je od velike vaznosti da ce biti uvedena elektrika na mauzoleju i na prilazu . Nadam se da su konacno uredili cestu od Otavica do Drnisa. Posto je Mauzolej na brezuljku rasvjeljenje ce biti zapazeno od velike daljine što ce biti narocito krasno. Sigurno je bilo od velike potrebe da muzej u Drnisu dodje pod strucni nadzor i da se svi radovi koji su tamo sacuvaju. Stranci ce sigurno kada bude to sve uredjeno dolaziti u velikom broju u Drnis i Otavice, žitelji tamo ce vrlo brzo uvidjeti veliku korist od tih posjeta. Meni su cesto stranci pisali koliko zale da nisu posjetili grob moga muža no da su bili upozoreni kako je losa cesta a kada se tamo konacno doslo nisu znali na koga da se obrate da mogu uci u mauzolej. Sretna sam da je doslo do toga da se to uredjuje . Ja nemam nikakovih sugestija , sigurna sam da ce nadlezni uciniti što bolje mogu da što dostojnije sacuvaju zahvalnost na njihovog sina koji je uvjek živio u duhu u svojoj domovini koju je ljubio nadasve.

Primite moje najljepse pozdrave i najbolje zelje.

Olga Mestrovic

Olga Meštrović

Centar za Kulturu , Obrazovanje i Informacije
Drnis
Muzej Drniske Krajine
Drnis

17 Mart 1978

Postovana prof. Jordanka Jalic

Primila sam jucer vase pismo od 2. ozujka koje me je vrlo obradovalo kao i tolike razglednice koje ste mi poslali sa radovima moga pok muza. Nalazim da je vrlo dobro da ce stranci koji posjete Drnis i Otavice imati priliku da ih kupe i sobom ponesu za uspomenu. Isto mi je vrlo drago cuti da je prva faza radova na kupoli zavrsena ma da neznam kako su taj problem rjesili, i da sa izolacijom zidova od vlage je posao zapoceo. Nalazim takodjer da je vrlo dobro da ce centar za kulturni rad izdati putokaze jer daljina od Sibenika ili Splita nije daleko od Drnisa ako se putuje pravim putem. Neki moji prijatelji su mi pred dvje godine pricali da su posli krivim putem i satima okolo vozili da dodju do prave ceste koja vodi do mauzoleja.

Sto se tice moje dozvole da se gipsani modeli odliju u bronzu to sigurno mozete uciniti ako vam budu prilike dozvolile. Bronza je vrlo skupa no ja sam taj problem ovdje u South Bendu rjesila da sam na gipsane modele koje imadem dala staviti broncanu patinu u ljevaonici sto nije skupo a tko nezna da se to moze uciniti ne vidi razliku od brncanog odljeva u cjelosti. Ja se sjecam kada sam bila 1959 u Drnisu a pok. Adzija je joste bio ziv da mi je palo u oci da u prostoriji gje su bili izlozeni radovi gipsani modeli su vrlo monotono izgledali. Ako vam mogu to savjetovati pokusajte izliti t.j. metnuti patinu na gips a to moze da se ucini na licu mjesta bez da se stvari salju u ljevaonicu. To je vrlo jednostavna procedura, i izgleda ljepo.

Evo toliko samo da vam se zahvalim u brzini za poslato mi pismo i razglednice koje su vrlo ljepe, i da se radujem da Centar za kulturu Drniske Krajine tako ljepo radi i napreduje.

Uz najljepse pozdrave i stovanje ostajem

Olga Mestrovic

Olga Mestrovic

Prilog 4.

Isječci iz rukopisnog dnevnika Nikole Adžije za period od lipnja 1955. g. do lipnja 1965. g. u kojima se spominje Ivan Meštrović i članovi njegove obitelji (Arhiv GMD)

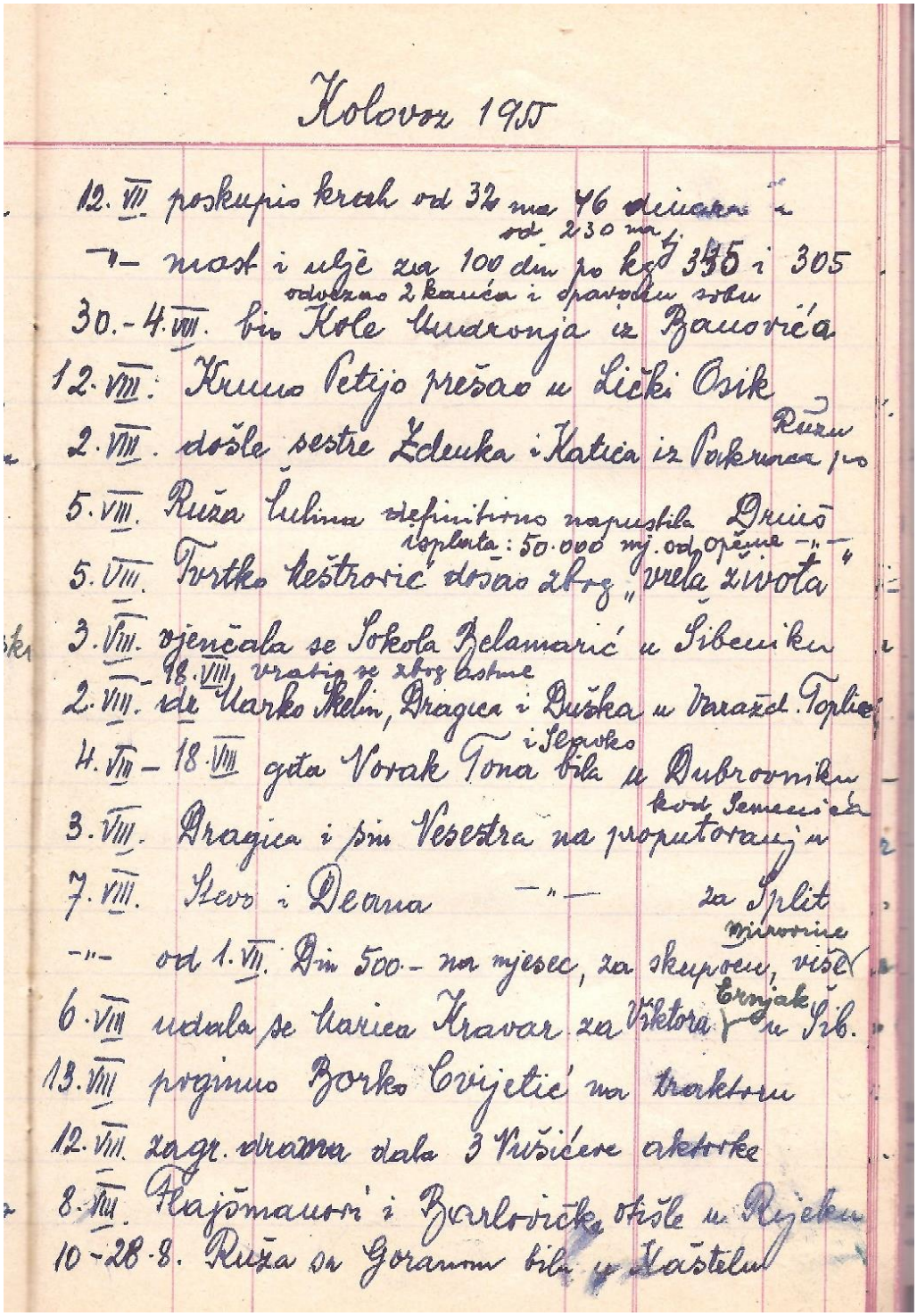

Kolovoz 1955

12. VII poskupio krah od 32 na 46 dinara i od 230 na
-"- most i ulje za 100 din po kg 335 i 305
odvezao 2 kauća i spavaću sobu
30.-4. VIII. bio Kole Mudronja iz Banovića
12. VIII. Kruno Petijo prešao u Lički Osik
2. VIII. došle sestre Zdenka i Katica iz Pakraca po Ružu
5. VIII. Ruža Šulina definitivno napustila Drniš
isplata: 50.000 mj. od općine -"-
5. VIII. Tvrtko Meštrović došao zbog „vrela života"
3. VIII. vjenčala se Sokola Belamarić u Šibeniku
18. VIII. vratio se zbog astme
2. VIII. ide Marko Škelin, Dragica i Duška u Varaždi. Toplice
4. VIII – 18. VIII gđa Vorak Tona i Slavko bila u Dubrovniku
kod Semenića
3. VIII. Dragica i sin Vesestra na proputovanju u
7. VIII. Stevo i Deana -"- za Split
-"- od 1. VII. Din 500.- na mjesec, za skupoću, više mirovine
6. VIII udala se Marica Kravar za Viktora Crnjak u Šib.
13. VIII poginuo Borko Cvijetić na traktoru
12. VIII. zagr. drama dala 3 Vušićeve aktorke
8. VIII. Flajšmanovi i Barlovičko otišle u Rijeku
10-28.8. Ruža sa Goranom bila u Kaštelu

5. VIII. Tvrtko Meštrović došao zbog „Vrela Života" / isplata: 50 000 mj. od Općine

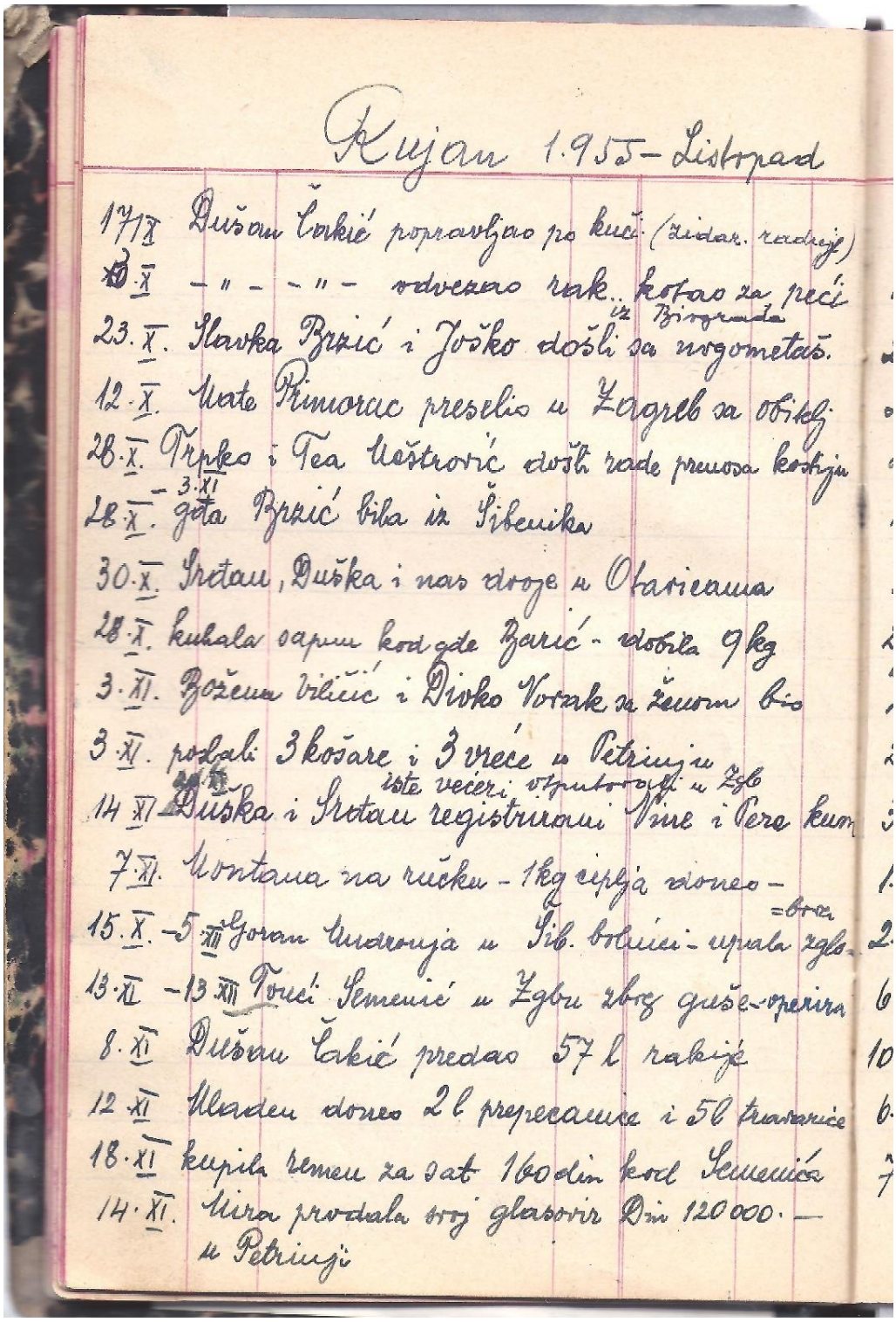

Kujan 1.955 – Listopad

17/X Dušan Čakić popravljao po kuči (zidar. radnje)
3.X – " – – " – odvezao rak. kotao za peći iz Bivgrada
23.X. Slavka Brzić i Joško došli sa nogometaš.
12.X. Mate Primorac preselio u Zagreb sa obitelj
28.X. Trpko i Tea Meštrović došli rade prenosa kostiju
28.X. – 3.XI gđa Brzić bila iz Šibenika
30.X. Srđan, Duška i nas dvoje u Otavicama
28.X. kuhala sapun kod gđe Barić – dobila 9 kg
3.XI. Božena Viličić i Divko Vorak sa ženom bio
3.XI. poslali 3 košare i 3 vreće u Petrinju
14.XI – 29.XI Duška i Srđan registrirani Vine i Pere kum iste večeri otputovali u Zgb
7.XI. Montana na ručku – 1 kg ciplja doneo –
15.X. – 5.XII Goran Mudronja u Šib. bolnici – upala zglobova
13.XI – 13.XII Tonći Semenić u Zgbu zbog guše – operira
8.XI Dušan Čakić predao 57 l rakije
12.XI Mladen doneo 2 l prepecanice i 5 l travarice
18.XI kupila remen za sat 160 din kod Semenića
14.XI. Mira prodala svoj glasovir Din 120000. – u Petrinji

28. X. Tvrtko i Tea Meštrović došli rade prenosa kostiju

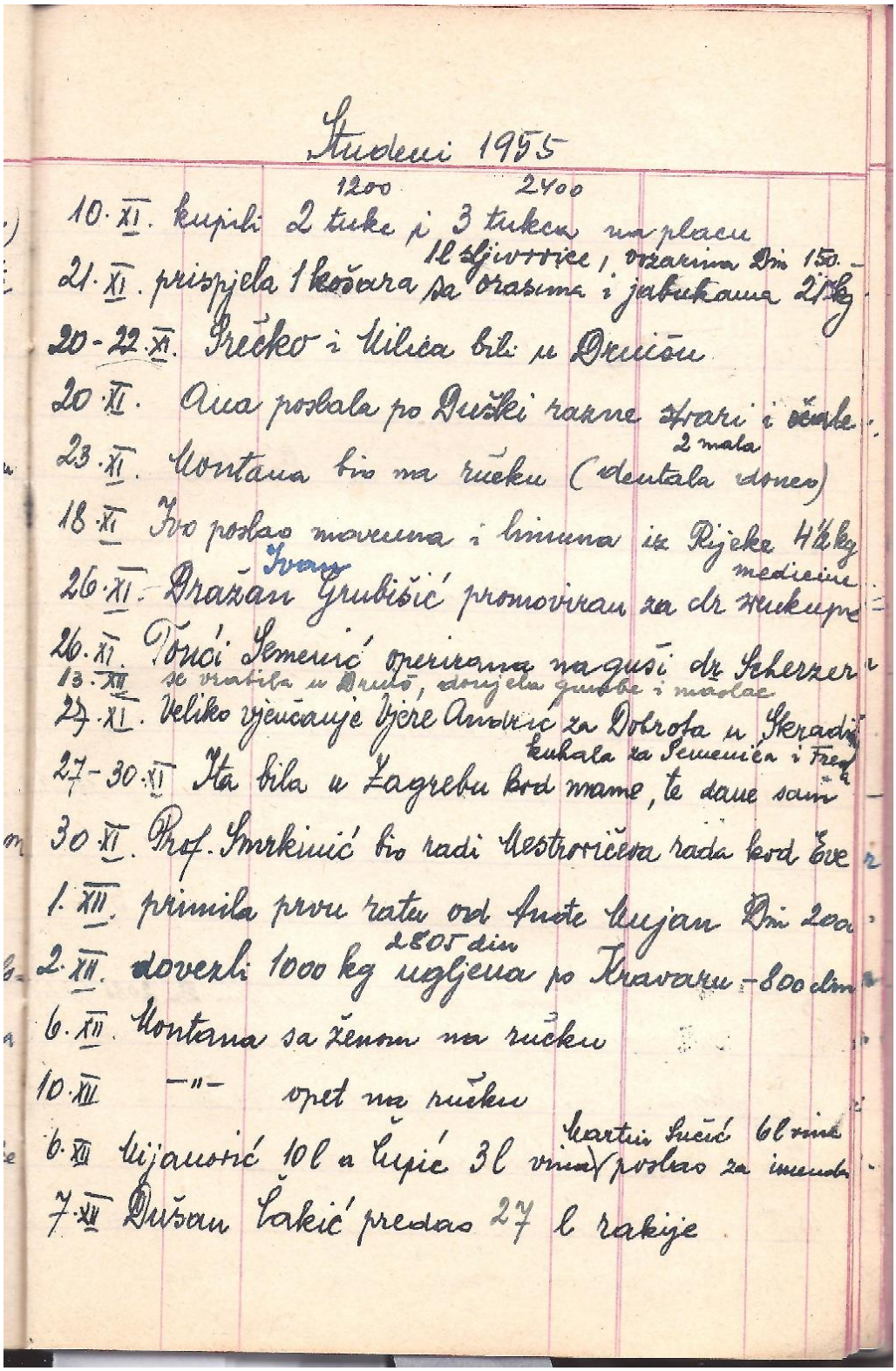

Studeni 1955

1200 2400

10. XI. kupili 2 tuke i 3 tukca na placu

1l sljivovice, vozarina Din 150.–

21. XI. prispjela 1 košara sa orasima i jabukama 21 kg

20-22. XI. Srečko i Milica bili u Drniši

20. XI. Ana poslala po Duški razne stvari i očale

2 mala

23. XI. Montana bio na ručku (dentala donco)

18. XI Ivo poslao mavruna i limuna iz Rijeke 4½ kg

Ivan medicine

26. XI. Dražan Grubišić promoviran za dr. svukupne

26. XI. Ponći Semenić operirana na guši dr. Scherzer

13. XII se vratila u Drniš, donjela gumbe i maslac

27. XI. Veliko vjenčanje Vjere Andrić za Dobrota u Skradin

kuhala za Semenića i Freda

27-30. XI Ita bila u Zagrebu kod mame, te dane sam

30. XI. Prof. Smrkinić bio radi Meštrovićeva rada kod Eve

1. XII. primila prvu ratu od Ante Mujan Din 200

2805 din

2. XII. dovezli 1000 kg ugljena po Kravaru – 800 din

6. XII. Montana sa ženom na ručku

10. XII –"– opet na ručku

Martin Sučić 6 l vina

6. XII Mijanović 10 l a Čupić 3 l vina poslao za imenda

7. XII Dušan Čakić predao 27 l rakije

30. XI. Prof. Smrkinić bio radi Meštrovićeva rada kod Eve[987]

[987] Pretpostavljam da se radi o Evi Lapenna i djelu *Sušićavi starac / Nevoljnik* (1903.).

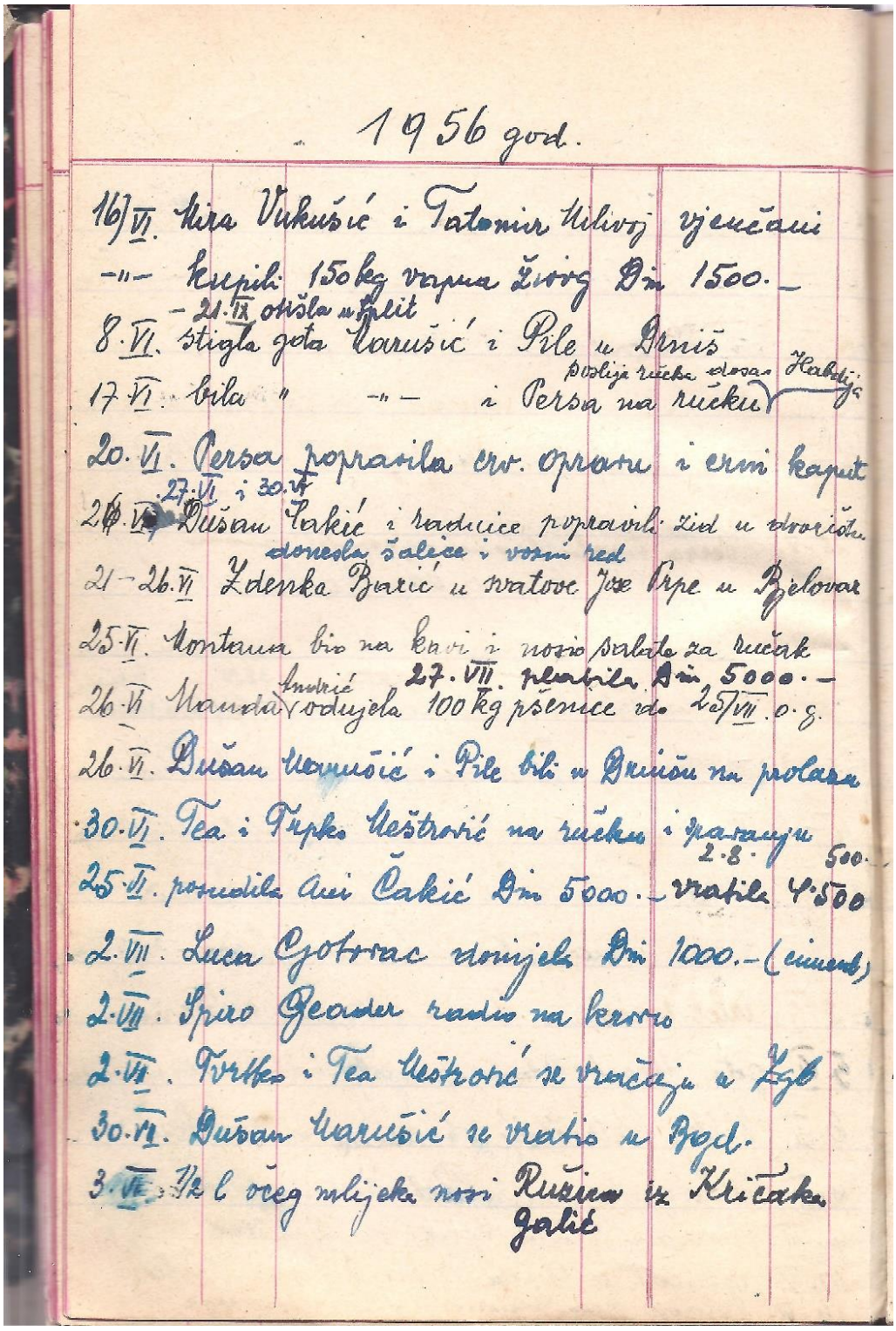

1956 god.

16/VI. Mira Vukušić i Tatomir Milivoj vjenčani
-"- kupili 150 kg vapna Živog Din 1500.-
- 21.IX otišla u Split
8.VI. stigla gđa Marušić i Pile u Drniš
17.VI. bila " -"- i Persa na ručku poslije ručka dosao Habdija
20.VI. Persa popravila crv. opravu i crni kaput
27.VI i 30.VI
26.VI. Dušan Čakić i radnice popravili zid u dvorištu
donesla šalice i vozni red
21-26.VI Zdenka Barić u svatove Jose Prpe u Bjelovar
25.VI. Montana bio na kavi i nosio salate za ručak
27.VII. platila Din 5000.-
26.VI Manda Andrić odujela 100 kg pšenice do 25/VII. o.g.
26.VI. Dušan Marušić i Pile bili u Drniš na prolazu
30.VI. Tea i Trpko Meštrović na ručku i spavanju
2.8.
25.VI. posudila Ani Čakić Din 5000.- vratila 4.500 500.-
2.VII. Luca Gotovac donijela Din 1000.- (ciment)
2.VII. Spiro Geader radio na krovu
2.VII. Tvrtko i Tea Meštrović se vraćaju u Zgb
30.VI. Dušan Marušić se vratio u Bgd.
3.VII. 1/2 l očeg mlijeka nosi Ružica iz Kričaka
galić

30. VI. Tea i Tvrtko Meštrović na ručku i spavanju

…

2. VII. Tvrtko i Tea Meštrović se vraćaju u Zgb.

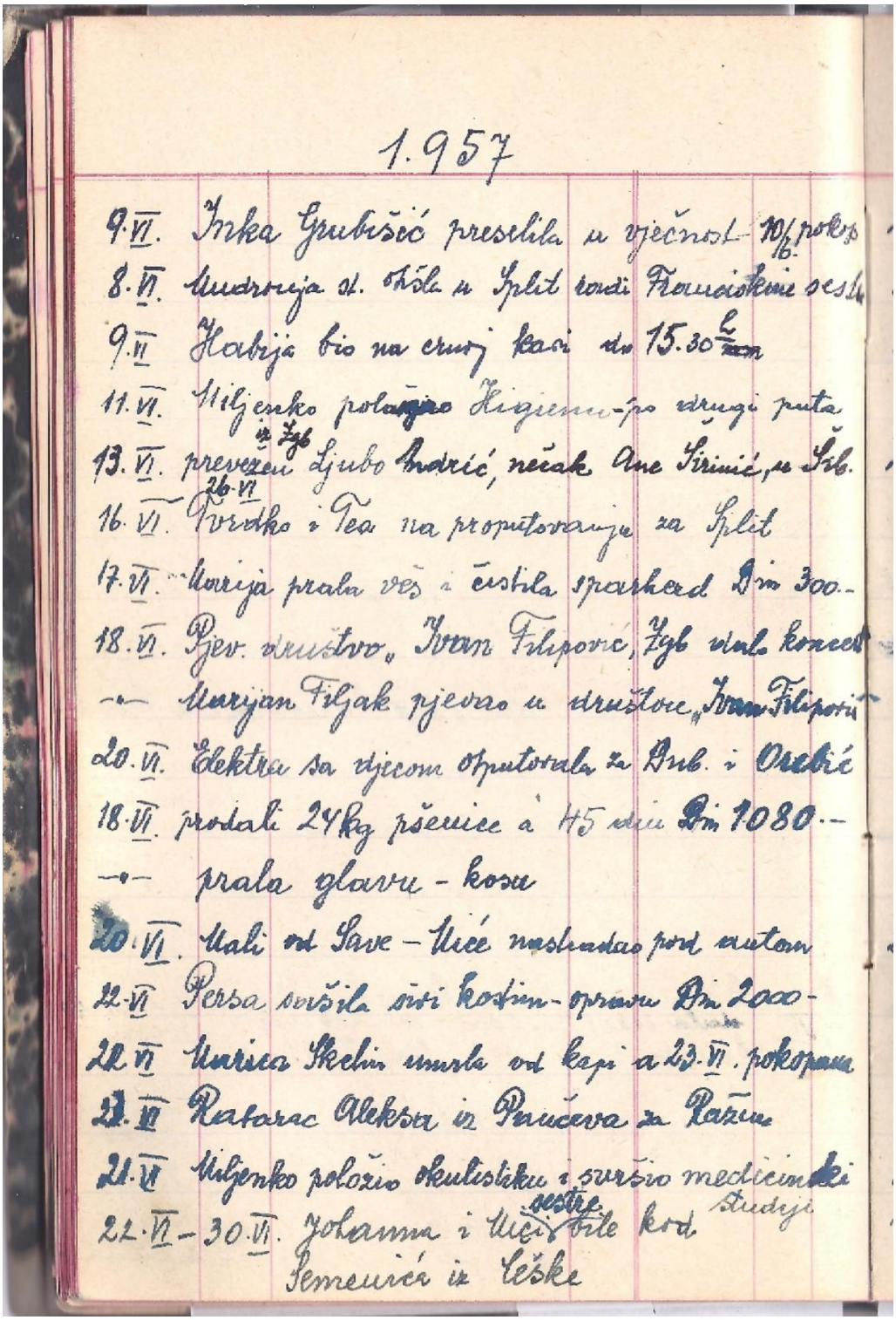

1.957

9.VI. Inka Grubišić preselila u vječnost 10/6. pokop
8.VI. Mudronja st. otišla u Split radi Franciskine sestre
9.VI Habija bio na crnoj kasi do 15.30 h
11.VI. Miljenko položio Higienu - po drugi puta
13.VI. prevežen iz Zgb Ljubo Andrić, nečak Ane Širinić, u Šib.
16.VI. 26.VI Tvrdko i Tea na proputovanju za Split
17.VI. Marija prala veš i čistila sparherd Din 300.-
18.VI. Pjev. društvo „Ivan Filipović, Zgb dalo koncert
-"- Marijan Filjak pjevao u društvu „Ivan Filipović"
20.VI. Elektra sa djecom otputovala za Dub. i Orebić
18.VI. prodali 24 kg pšenice à 45 din Din 1080.-
-"- prala glavu - kosu
20.VI. Mali od Save - Mićé nastradao pod autom
22.VI Persa sašila sivi kostim - opravu Din 2000-
22.VI Marica Skelin umrla od kapi a 23.VI. pokopana
23.VI Rabarac Aleksa iz Pančeva za Ražine
21.VI Miljenko položio okulistiku i svršio medicinski studiji
22.VI - 30.VI. Johanna i Mići sestre bile kod Semenića iz Češke

16. VI. Tvrtko i Tea na proputovanju za Split

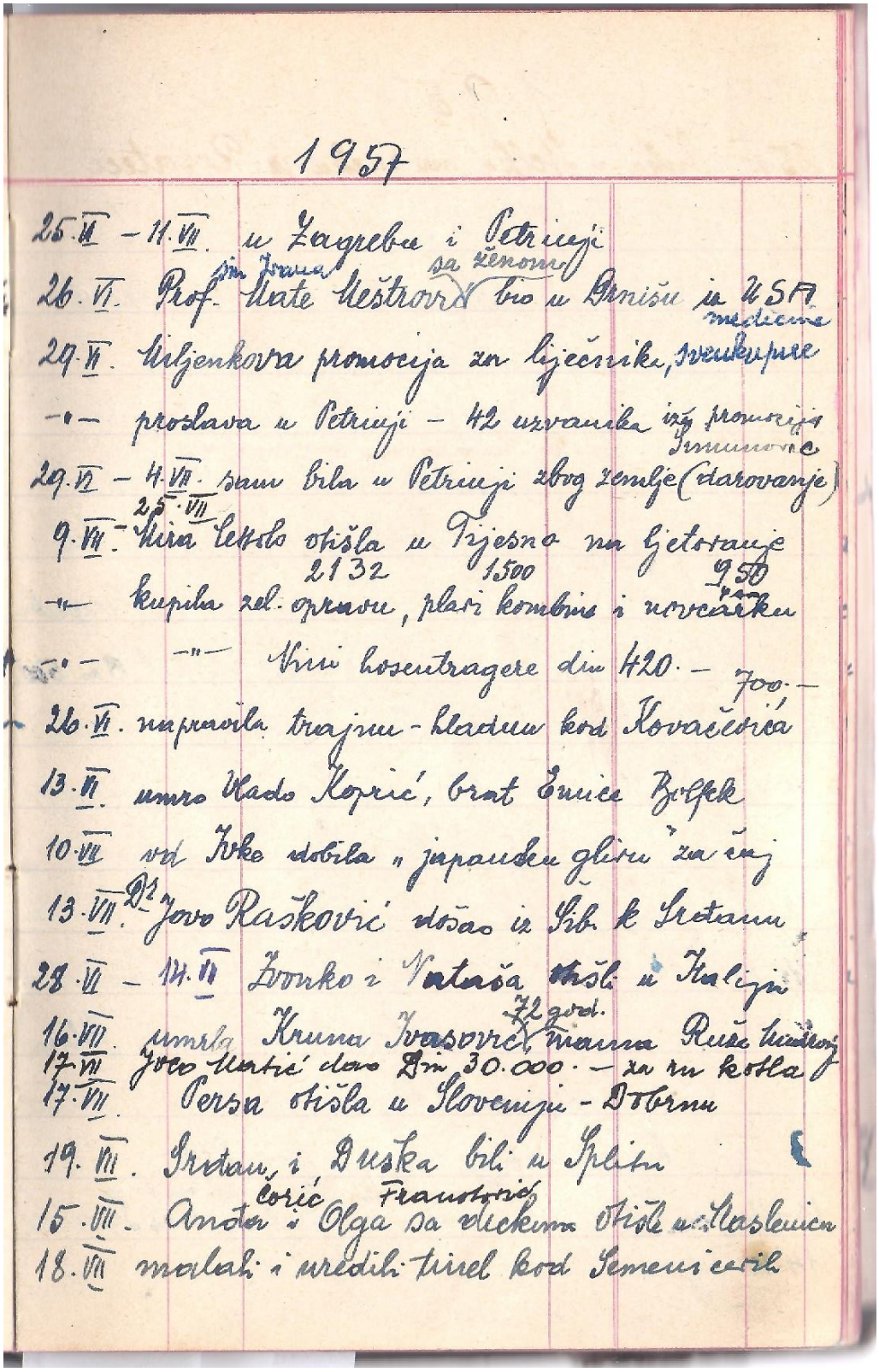

1957

25.VI – 11.VII. u Zagrebu i Petrinji

26.VI. Prof. Mate Meštrović (sin Ivana) sa ženom bio u Drnišu iz USA

29.VI. Miljenkova promocija za liječnika, medicine, svenkupne

–"– proslava u Petrinji – 42 uzvanika iza promocija Simunovic

29.VI – 4.VII. sam bila u Petrinji zbog zemlje (darovanje)

9.VII – 25.VII Mira Lettolo otišla u Tijesno na ljetovanje

–"– kupila zel. opravu 2132, plavi kombine 1500 i novčarku 950

–"– –"– Vini hosentragere din 420.– 700.–

26.VI. napravila trajnu – hladnu kod Kovačevića

13.VI. umro Vlado Koprić, brat Emice Bolfek

10.VII vd Ivke dobila „japansku gliru" za čaj

13.VII. Dr. Jovo Rašković došao iz Šib. k Srđanu

28.VI – 14.VII Zvonko i Nataša otišli u Italiju

16.VII. umrla Kruna Ivasović 72 god. mama Ruže Mudrovj

17.VII Joco Matić dao Din 30.000.– za ru kotla

17.VII. Persa otišla u Sloveniju – Dobrnu

19.VII. Srđan i Duška bili u Splitu

15.VII. Anđa Čorić i Olga Franotović sa deckima otišle u Maslenicu

18.VII malali i uredili tinel kod Semenicerih

26. VI. Prof. Mate Meštrović (sin Ivana) sa ženom bio u Drnišu iz USA

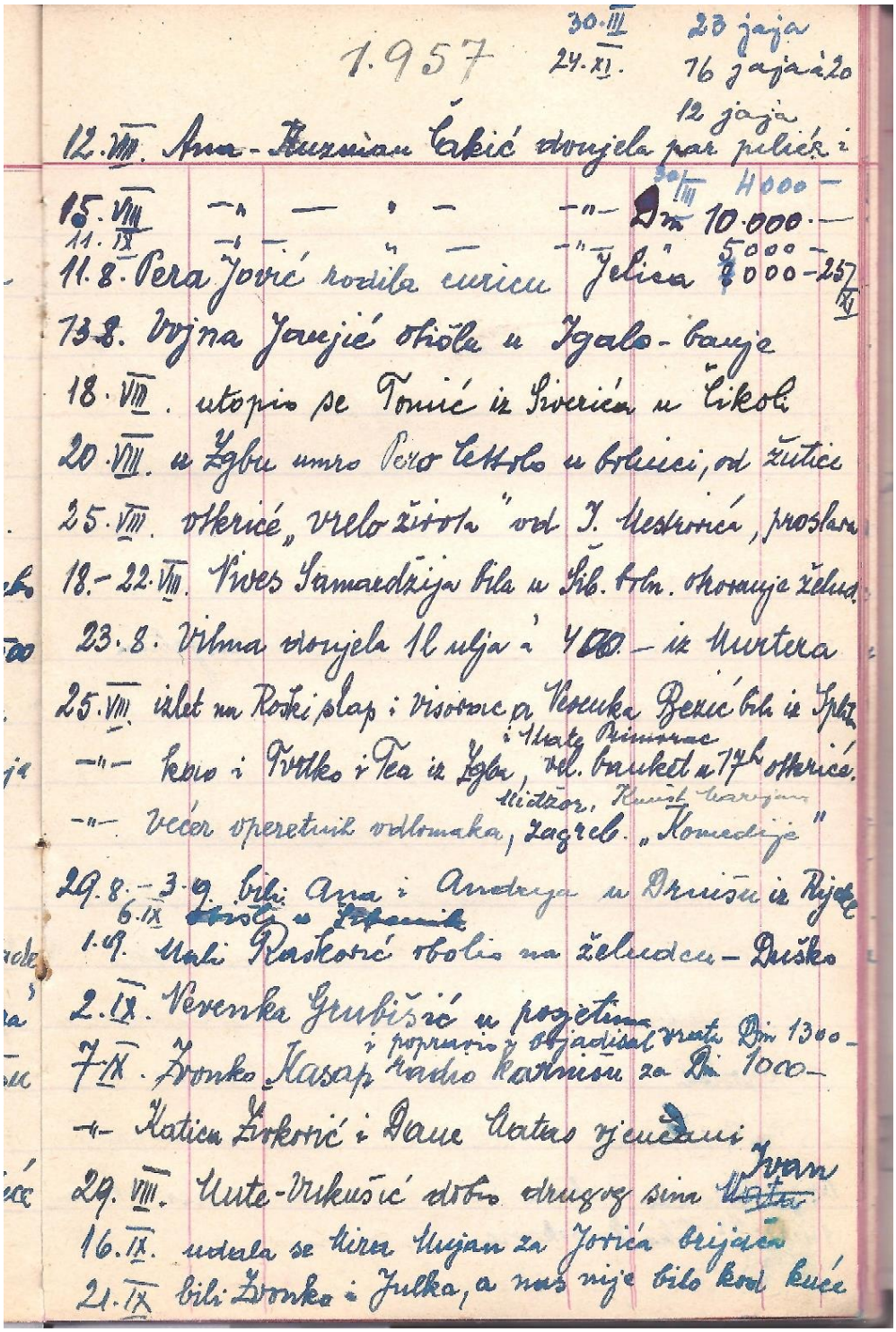

25. VIII. Otkriće „Vrela života“ od I. Meštrovića, proslava

...

25. VIII. izlet na Roški slap i Visovac, a Nevenka Bezić i Mate Primorac bili iz Splita

-"- kao i Tvrtko i Tea iz Zgba, vel. baket u 17 h otkriće

-"- večer operetnih odlomaka, Zagreb. „Komedije“

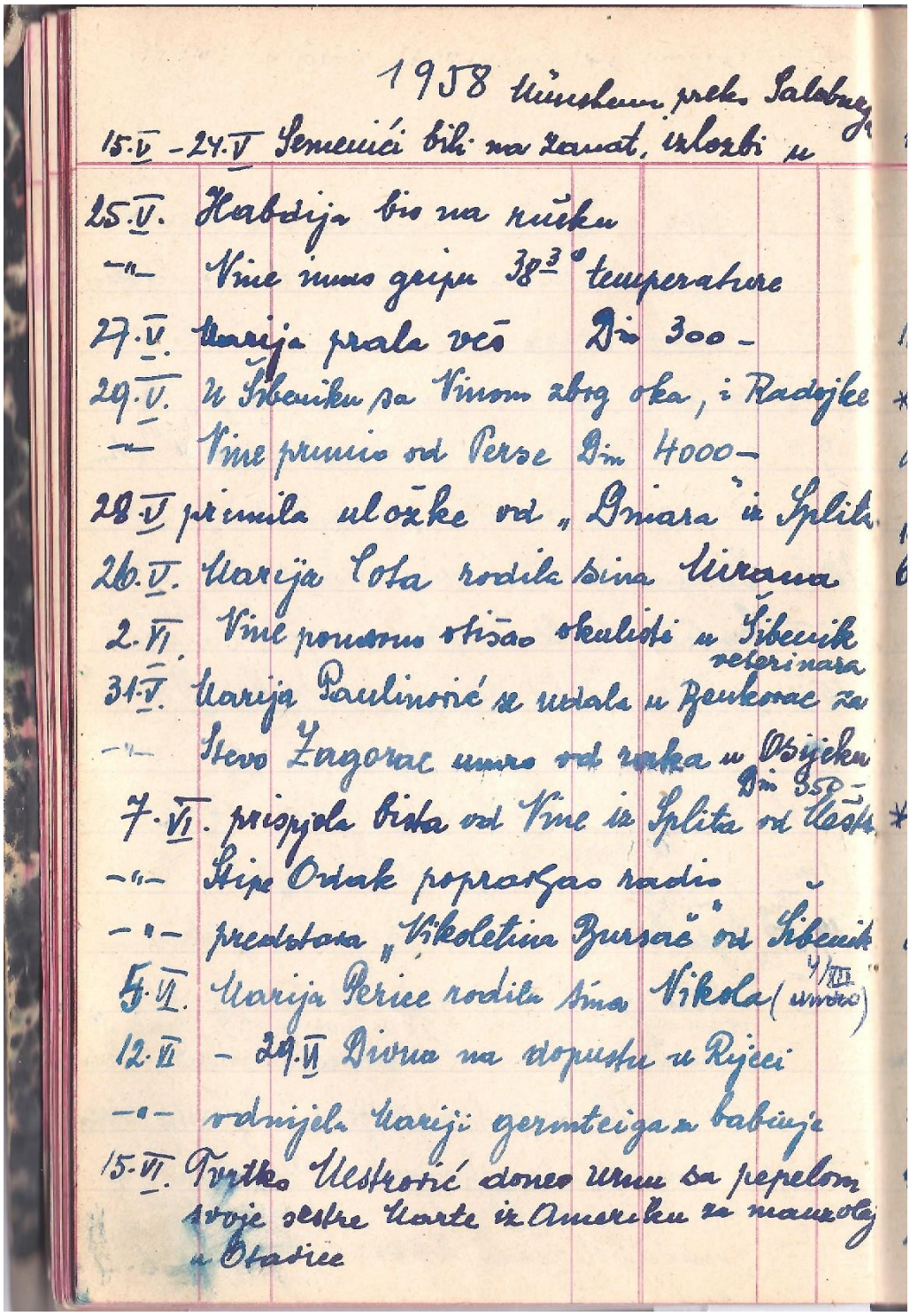

1958 München preko Salzburg

15.V – 24.V Semenići bili na zanat, izložbi u

25.V. Habdija bio na ručku

–"– Vine imao gripu 38³⁰ temperature

27.V. Marija prala veš Din 300 –

29.V. U Šibeniku sa Vinom zbog oka, i Radojke

–"– Vine primio od Perse Din 4000 –

28.V primila uložke od „Dinara" iz Splita

26.V. Marija Cota rodila sina Mirana

2.VI. Vine ponovno otišao okulisti u Šibenik veterinara

31.V. Marija Paulinović se udala u Benkovac za

–"– Stevo Zagorac umro od raka u Osijeku Din 350 –

7.VI. prispjela bista od Vine iz Splita od Meštr.

–"– Stipe Ordak popravljao radio

–"– predstava „Vikoletina Bursač" od Šibenik

5.VI. Marija Perice rodila sina Nikola (4/VIII umro)

12.VI – 29.VI Divna na dopustu u Rijeci

–"– odnijela Mariji germteiga za babinje

15.VI. Tvrtko Meštrović doneo urnu sa pepelom svoje sestre Marte iz Ameriku za mauzolej u Otavice

15. VI. Tvrtko Meštrović doneo urnu sa pepelom svoje sestre Marte iz Amerike za mauzolej u Otavice

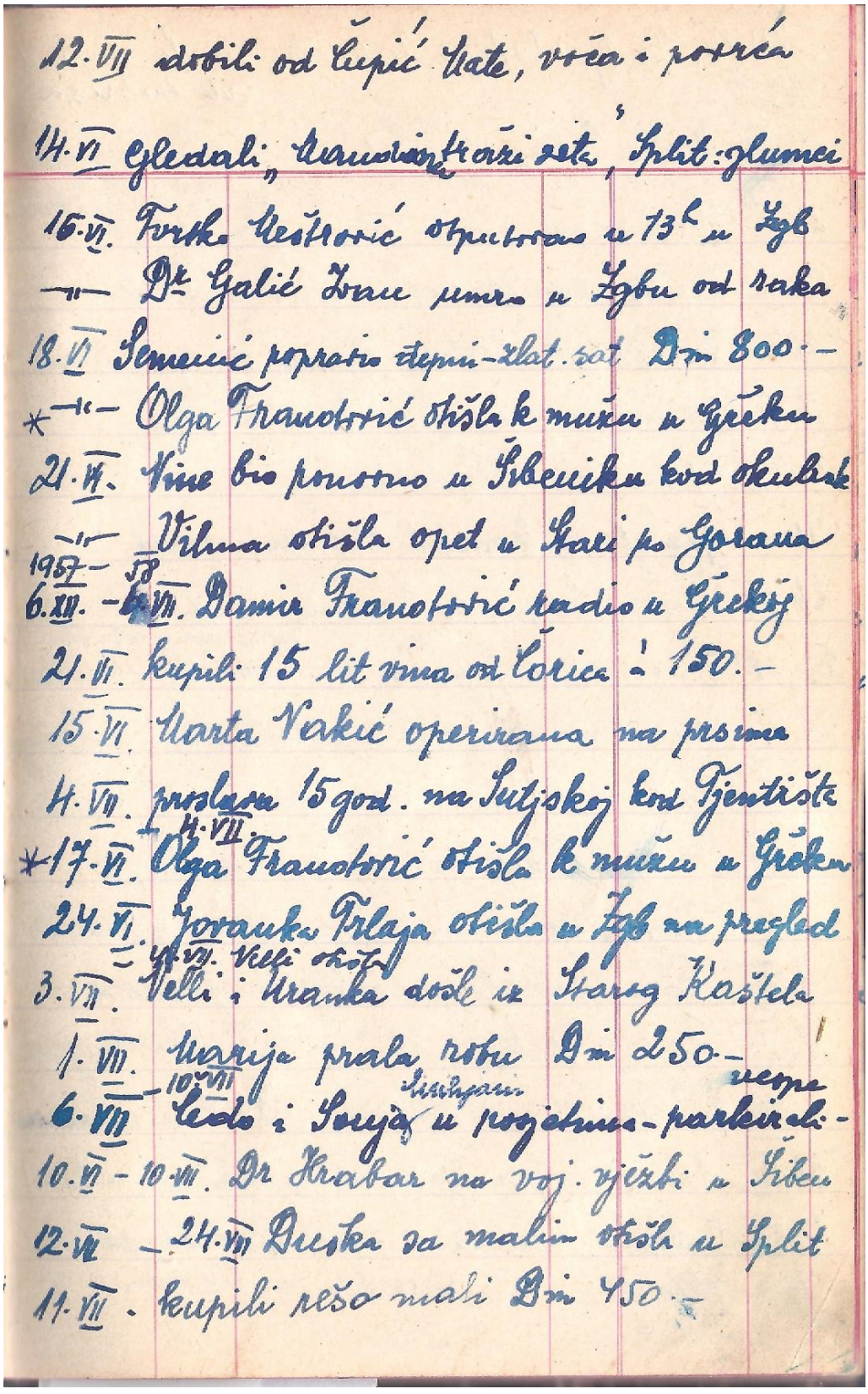

12.VII dobili od Čupić Mate, voća i povrća

14.VI Gledali „Mandiona traži zeta", Split: glumci

16.VI. Tvrtko Meštrović otputovao u 13h u Zgb

—"— Dr Galić Ivan umro u Zgbu od raka

18.VI Semenić popravio depni-zlat. sat Din 800.—

*—"— Olga Franotović otišla k mužu u Grčku

21.VI. Vine bio ponovno u Šibeniku kod okulnik

—"— Vilma otišla opet u Stari po Gorana

1957 — 58

6.XII. — 6.VII. Damir Franotović radio u Grčkoj

21.VI. kupili 15 lit vina od Čorica à 150.—

15.VI. Marta Vakić operirana na prsima

4.VII. proslava 15 god. na Sutjskoj kod Tjentišta

4.VII.

*17.VI. Olga Franotović otišla k mužu u Grčku

24.VI. Jovanka Trlaja otišla u Zgb na pregled

4.VII. Velli otišla

3.VII. Velli i Uranka došle iz Starog Kaštela

1.VII. Marija prala robu Din 250.—

10.VII

6.VII Ledo i Sonja Mihajan u posjetima-parkirali-vespa

10.VI — 10.VII. Dr Hrabar na voj. vježbi u Šibeniku

12.VII — 24.VII Duška sa malim otišla u Split

11.VII. kupili rešo mali Din 450.—

16. VI. Tvrtko Meštrović otputovao u 13 h u Zgb.

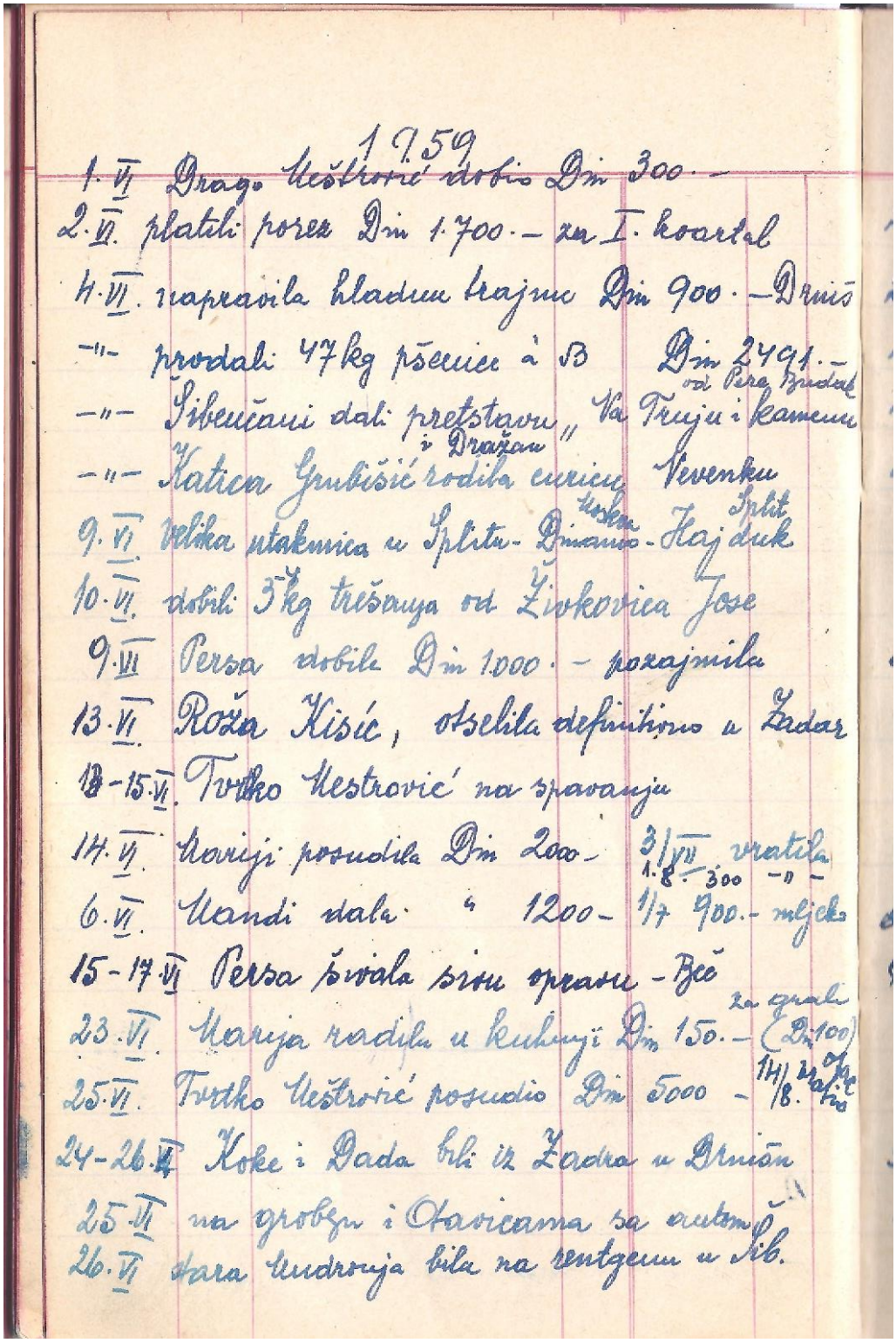

1959

1.VI Drago Meštrović dobio Din 300.–

2.VI. platili porez Din 1.700.– za I. kvartal

4.VI. napravila hladnu trajnu Din 900.– Drniš

–"– prodali 47 kg pšenice à 53 Din 2491.–

–"– Šibenčani dali pretstavu „Va Truju i kamenu" od Pere Budak

–"– Katica Grubišić i Dražan rodila curicu Vevenku

9.VI. velika utakmica u Splitu – Dinamo Moskva – Hajduk Split

10.VI. dobili 3 kg trešanja od Živkovica Jose

9.VI Persa dobila Din 1.000.– pozajmila

13.VI. Roža Kisić, otselila definitivno u Zadar

13–15.VI. Tvrtko Meštrović na spavanju

14.VI. Mariji posudila Din 2000.– 3/VII vratila 1.8. 300 –"–

6.VI. Mandi dala " 1200.– 1/7 900.– mljeko

15–17.VI Persa šivala sivu opravu – Beč

23.VI. Marija radila u kuhnji Din 150.– za grali (Din 100)

25.VI. Tvrtko Meštrović posudio Din 5000 – 14/8. vratio otac

24–26.VI Koke i Dada bili iz Zadra u Drniš

25.VI na grobju i Otavicama sa autom

26.VI stara Mudronja bila na rentgenu u Šib.

13.–15.VI. Tvrtko Meštrović posudio Din 5000 – 14/8 otac vratio

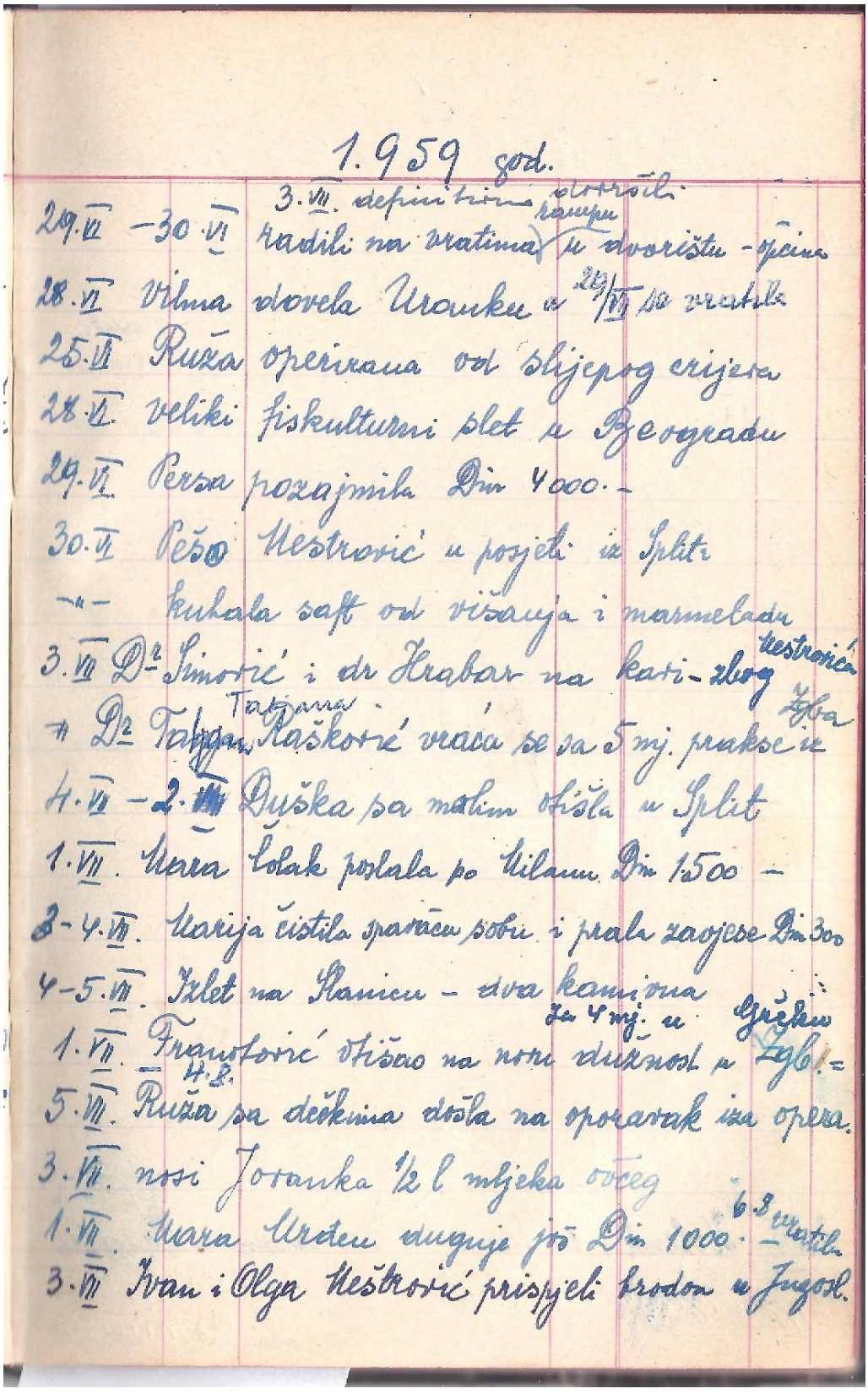

1.959 god.

3.VII. definitivno dovršili

29.VI – 30.VI radili na vratima rampu u dvorištu – opčina

28.VI Vilma dovela Uranku a 29/VII sa vratila

25.VI Ruža operirana od slijepog crijeva

28.VI. veliki fiskulturni slet u Beogradu

29.VI. Persa pozajmila Din 4000.–

30.VI Pešo Meštrović u posjeti iz Splita

–"– kuhala saft od višanja i marmeladu

3.VII Dr Simović i dr Hrabar na kavi – zbog Meštrovića

" Dr Tatjana Rašković vraća se sa 5 mj. prakse iz Zgba

4.VII – 2.VIII Duška sa malim otišla u Split

1.VII. Mara Čolak poslala po Milanu Din 1500 –

3–4.VII. Marija čistila spavaću sobu i prala zavjese Din 300

4–5.VII. Izlet na Slanicu – dva kamiona

1.VII. Franotović otišao na novu dužnost u Zgb. za 4 mj. u Grčku

4.8.

5.VII. Ruža sa dečkima došla na oporavak iza opera.

3.VII. nosi Jovanka 1/2 l mljeka ovčeg

1.VII. Mara Urđen duguje još Din 1000.– 6.8 vratila

3.VII Ivan i Olga Meštrović prispjeli brodom u Jugosl.

30. VI. Pešo Meštrović u posjeti iz Splita

…

3. VII. Ivan i Olga Meštrović prispjeli brodom u Jugoslaviju

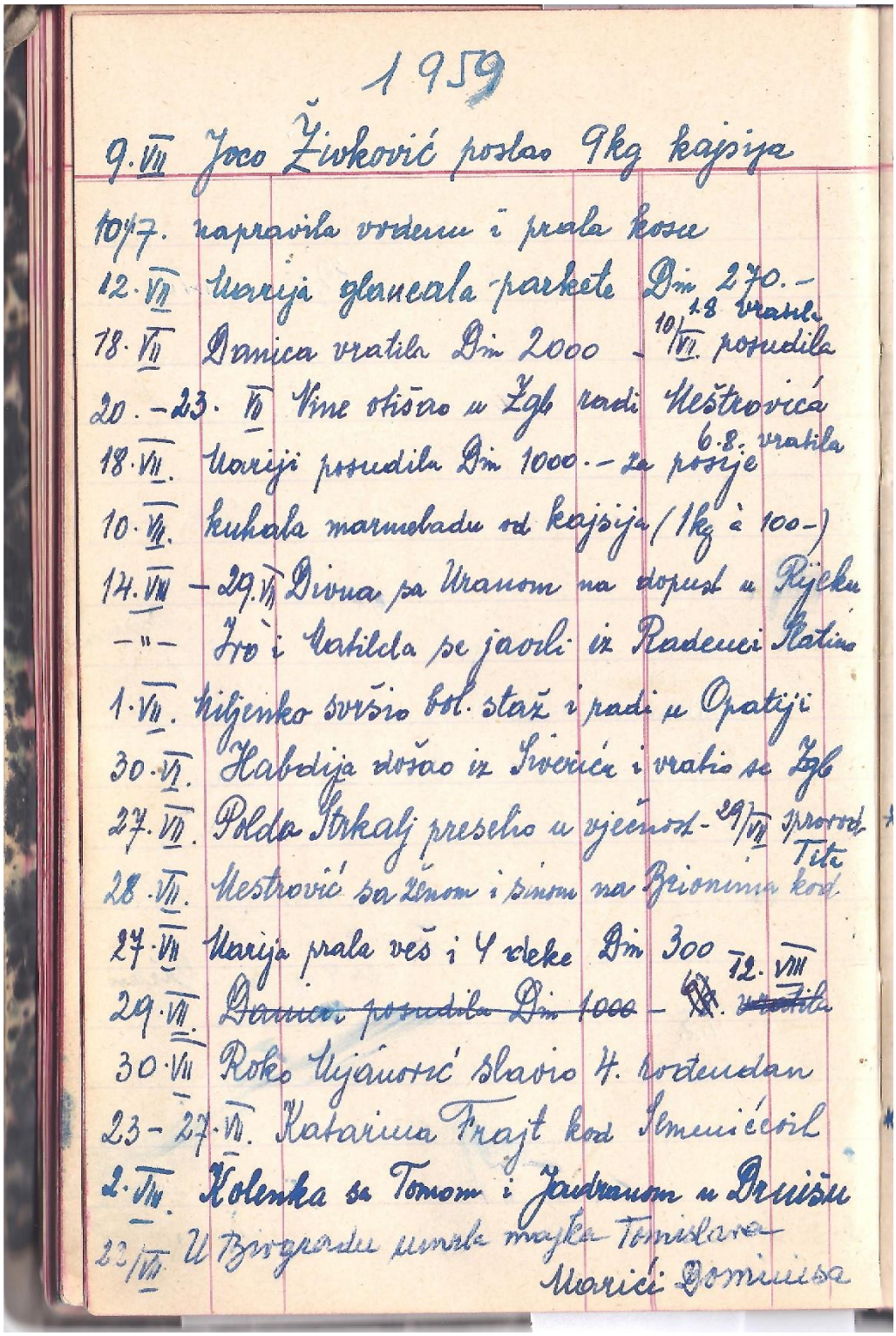

1959

9.VII Joco Živković poslao 9kg kajsija

10/7. napravila vodenu i prala kosu

12.VII Marija glancala parkete Din 270.–

18.VII Danica vratila Din 2000 – 10/VII. 1.8 vratila posudila

20.–23. VII Nine otišao u Zgb radi Meštrovića

18.VII. Mariji posudila Din 1000.– za posije 6.8. vratila

10.VII. kuhala marmeladu od kajsija (1kg à 100–)

14.VIII – 29.VII Divna sa Uranom na dopust u Rijeku

–"– Iro i Matilda se javili iz Radenci Slatino

1.VII. Miljenko svršio bol. staž i radi u Opatiji

30.VI. Habdija došao iz Sivorića i vratio se Zgb

27.VII. Polda Strkalj preselio u vječnost – 29/VII sprovod Tita

28.VII. Meštrović sa ženom i sinom na Brionima kod

27.VII Marija prala veš i 4 deke Din 300

29.VII. ~~Danica posudila Din 1000~~ – ~~[illegible]~~ 12.VIII ~~vratila~~

30.VII Roko Mijanović slavio 4. rođendan

23–27.VII. Katarina Frajt kod Semenićcoil

2.VIII. Kolenka sa Tomom i Jadranom u Drnišu

22/VII U Biogradu umrla majka Tomislava Marići Dominisa

20.–23. VII. Nine otišao u Zgb radi Meštrovića

…

28.VIII. Meštrović sa ženom i sinom na Brionima kod Tita

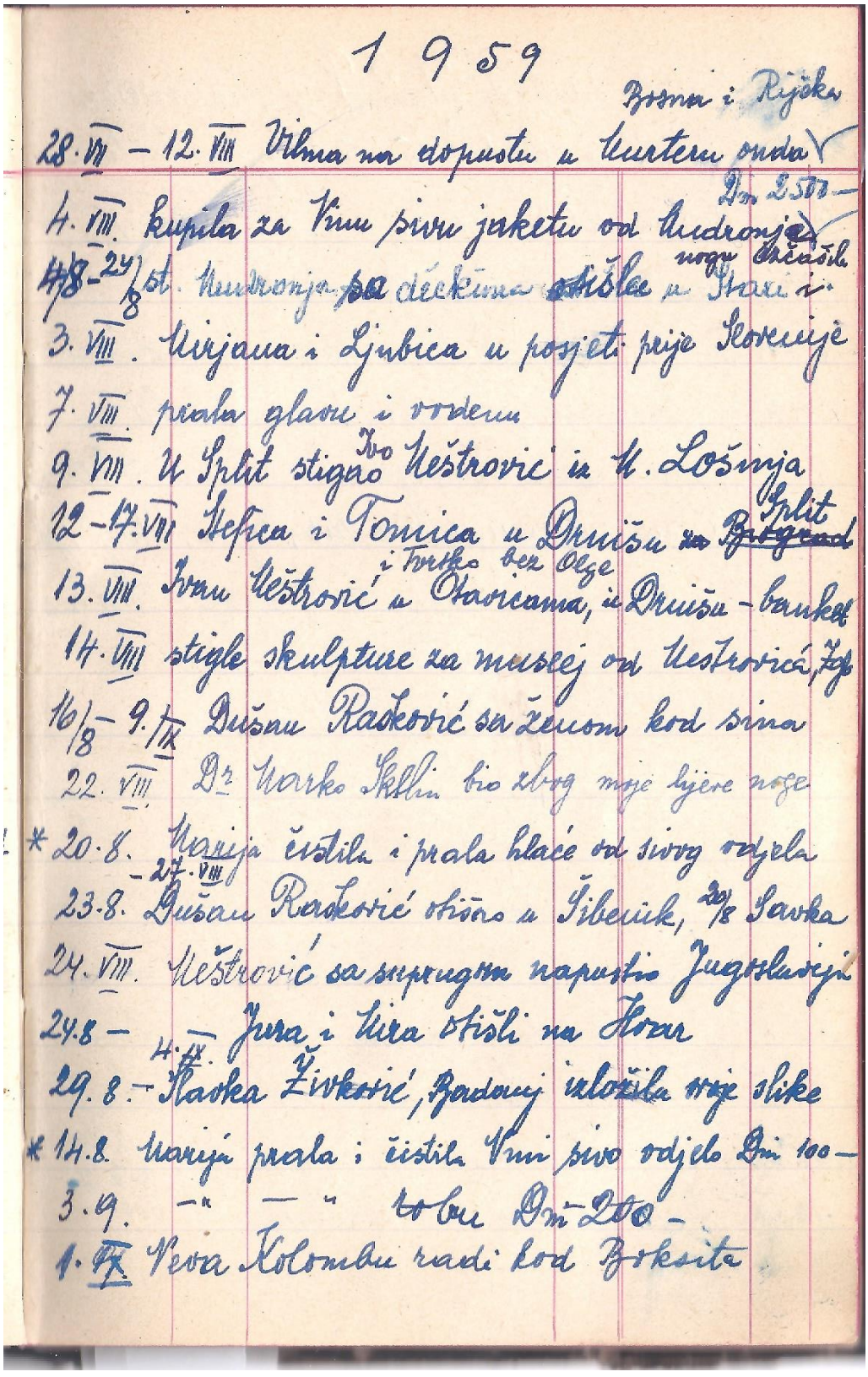

1959

Bosna i Rijeka

28.VII – 12.VIII Vilma na dopustu u Murteru onda

Dm 2500 –

4.VIII. kupila za Vinu sivu jaketu od Mudronje

nogu ozčašila

4/8 – 24/8 st. Mudronja sa dečkima otišla u Stari i

3.VIII. Mirjana i Ljubica u posjeti prije Slovenije

7.VIII. prala glavu i vodenu

9.VIII. U Split stigao Ivo Meštrović iz M. Lošinja

12 – 17.VIII Stefica i Tomica u Drnišu ~~za Biograd~~ Split

i Tvrtko bez Olge

13.VIII. Ivan Meštrović u Otavicama, u Drnišu – banket

14.VIII stigle skulpture za muzej od Meštrovića, Zgb

16/8 – 9./IX Dušan Rašković sa ženom kod sina

22.VIII Dr Marko Sklin bio zbog moje lijeve noge

* 20.8. Marija čistila i prala hlaće od sivog odjela

– 27.VIII

23.8. Dušan Rašković otišao u Šibenik, 20/8 Savka

24.VIII. Meštrović sa suprugom napustio Jugoslaviju

24.8 – 4.IX. Jura i Mira otišli na Hvar

29.8. – Slavka Živković, Badanj izložila svoje slike

* 14.8. Marija prala i čistila Vini sivo odjelo Dm 100 –

3.9. – " – " tobu Dm 200 –

1.IX Veva Kolombu radi kod Boksita

13.VIII. Ivan Meštrović i Tvrtko bez Olge u Otavicama, u Drnišu – banket
14.VIII. stigle skulpture za muzej od Meštrovića, Zgb.
…
24.VIII. Meštrović sa suprugom napustio Jugoslaviju

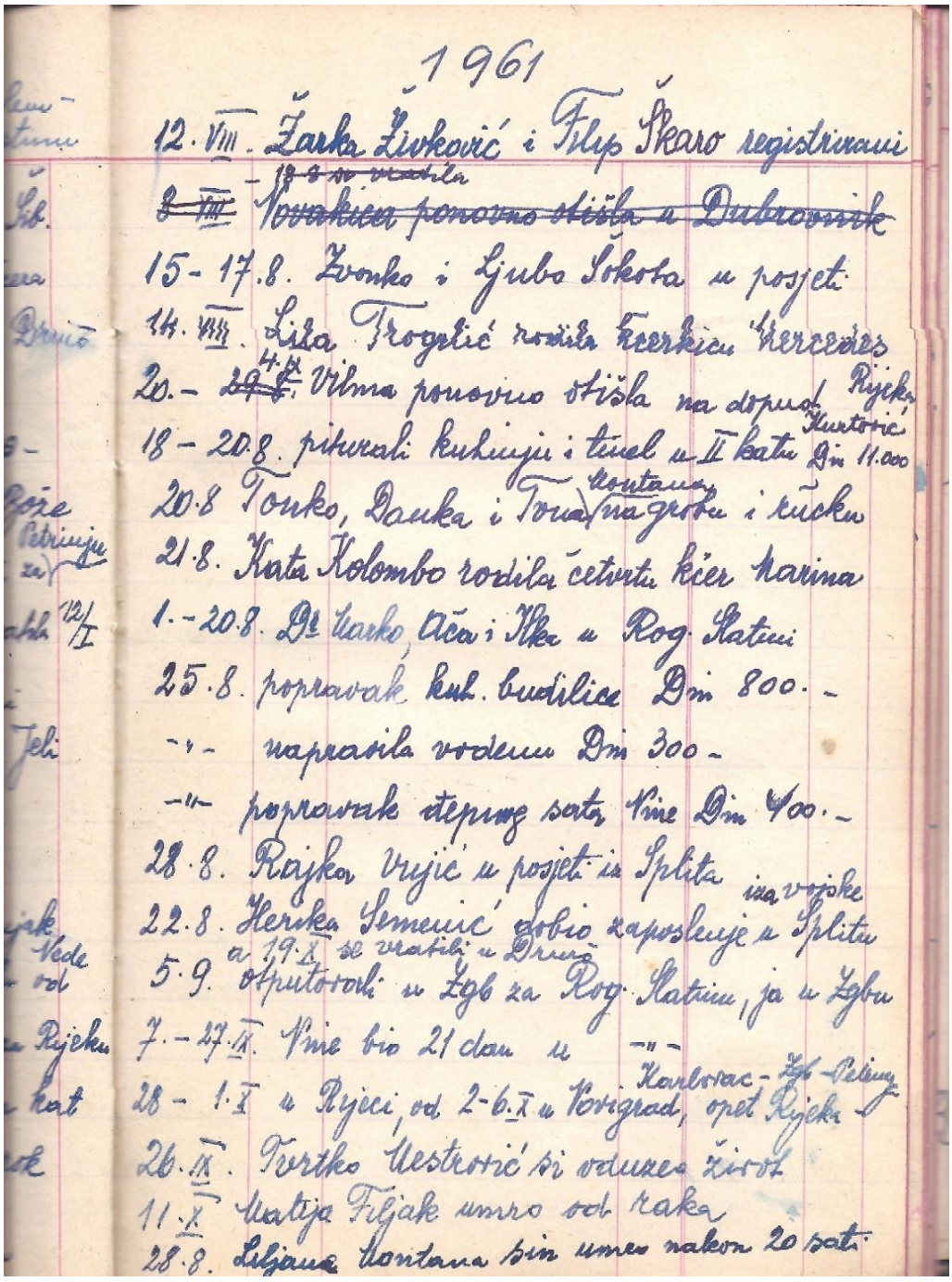

1961

12. VIII. Žarka Živković i Filip Škaro registrirani

~~8. VIII. Novakica ponovno otišla u Dubrovnik~~ – 18.8 se vratila

15 – 17.8. Zvonko i Ljubo Šokota u posjeti

14. VIII. Lika Trogrlić rodila kćerkicu Mercedes

20. – ~~29.8.~~ 4.IX. Vilma ponovno otišla na dopust Rijeka

18 – 20.8. piturali kuhinju i tinel u II katu Kurtović Din 11.000

20.8 Tonko, Danka i Tona Montana na grobu i ručku

21.8. Kata Kolombo rodila četvrtu kćer Marina

1. – 20.8. Dr Marko, Aca i Ilka u Rog. Slatini

25.8. popravak kuh. budilice Din 800.–

–"– napravila vodenu Din 300.–

–"– popravak depuvę sata Vine Din 400.–

28.8. Rajka Vujić u posjeti iz Splita

22.8. Herika Semenić dobio zaposlenje u Splitu iza vojske

5.9. a 19.X se vratili u Drnuš otputovali u Zgb za Rog. Slatinu, ja u Zgbu

7. – 27.IX. Vine bio 21 dan u –"–

28 – 1.X u Rijeci, od 2-6.X u Novigrad, opet Rijeka Karlovac – Zgb – Petrinja

26.IX. Tvrtko Meštrović si oduzeo život

11.X Matija Filjak umro od raka

28.8. Liljana Montana sin umro nakon 20 sati

26.IX. Tvrtko Meštrović si oduzeo život

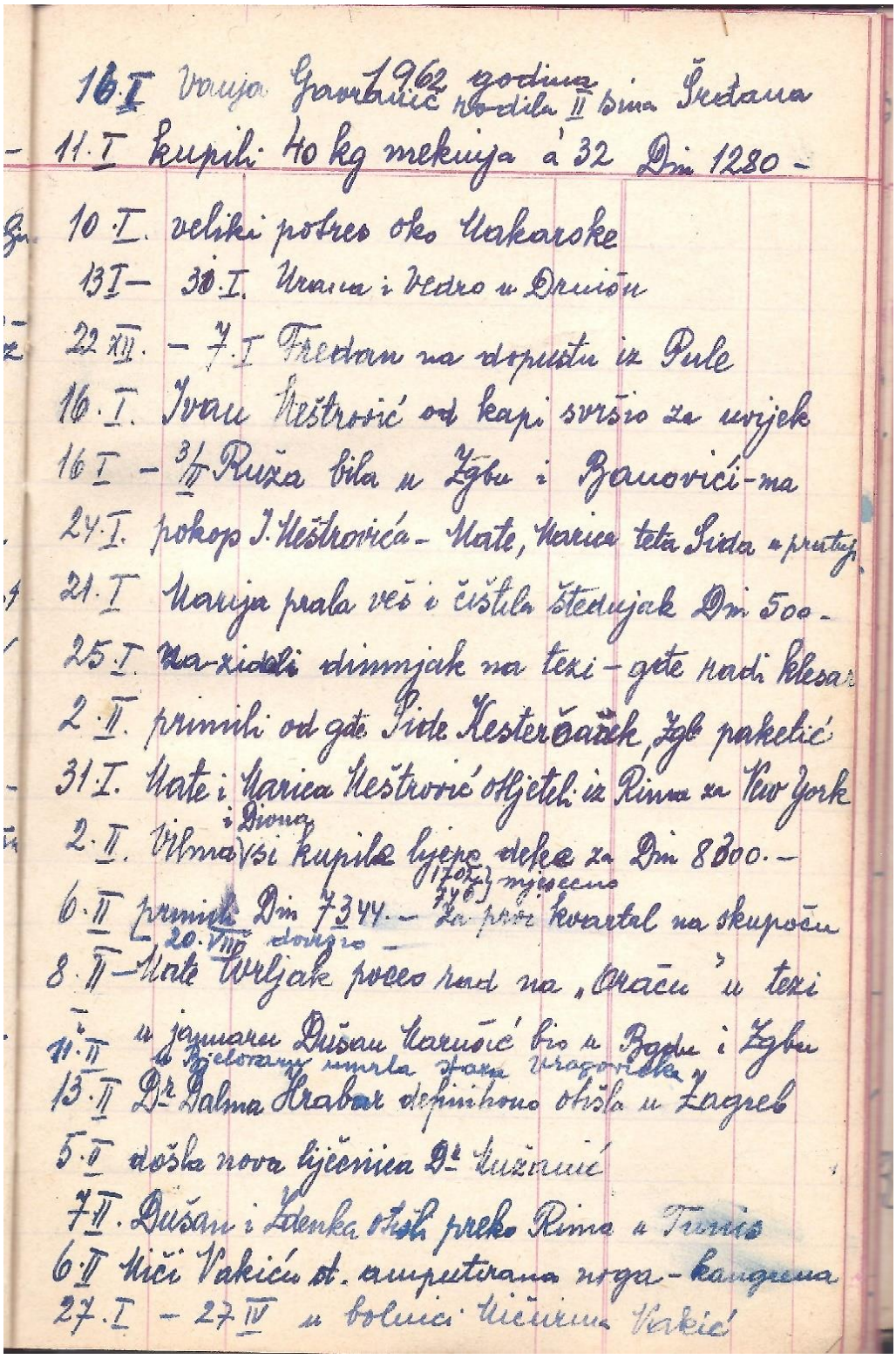

16.I Vanja Gavranić 1962 godina rodila II sina Šrđana
11.I kupili 40 kg mekinja á 32 Din 1280 –
10.I. veliki potres oko Makarske
13.I – 30.I. Urana i Vedro u Drniši
22.XII. – 7.I Fredan na dopustu iz Pule
16.I. Ivan Meštrović od kapi svršio za uvijek
16.I – 3/II Ruža bila u Zgbu i Banovići-ma
24.I. pokop I. Meštrovića – Mate, Marica teta Sida u pratnji
21.I Marija prala veš i čistila štedujak Din 500 –
25.I. Na-zideli dimnjak na tezi – gđe radi klesar
2.II. primili od gđe Side Kesterčanek, Zgb paketić
31.I. Mate i Marica Meštrović otljeteli iz Rima za New York
2.II. Vilma i Diona si kupile lijepe deke za Din 8300. –
6.II primili Din 7344. – (1702, 746) mjesečno za prvi kvartal na skupoču
20.VIII dovršio –
8.II – Mate Vrljak poceo rad na „Oraču" u tezi
11.II u januaru Dušan Marušić bio u Bgdu i Zgbu
u Bjelovaru umrla stara Vragovička
13.II Dr Dalma Hrabar definitivno otišla u Zagreb
5.II došla nova liječnica Dr Mužanić
7.II. Dušan i Zdenka otišli preko Rima u Tunis
6.II Niči Vakiću st. amputirana noga – kangrena
27.I – 27.IV u bolnici Ničurina Vakić

16.I. Ivan Meštrović od kapi svršio za uvijek

…

24.I. pokop I. Meštrovića – Mate, Marica, teta Sida u pratnji

…

31.I. Mate i Marica Meštrović odletjeli iz Rima za New York

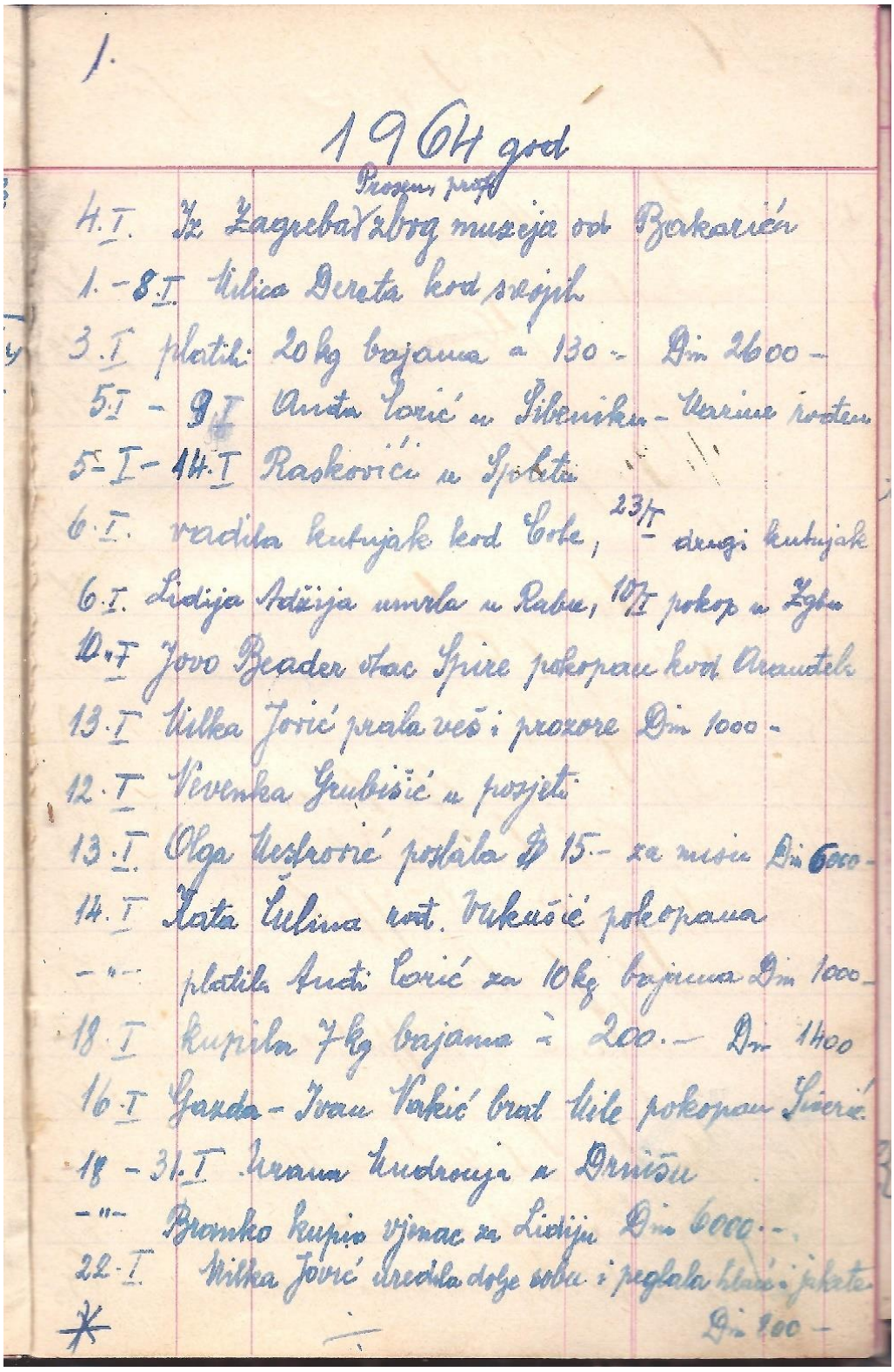

1.

1964 god

4.I. Iz Zagreba Prosen, prof. zbog muzeja od Bakarića
1.–8.I. Milica Dereta kod svojih
3.I platili 20 kg bajama à 130.– Din 2600.–
5.I – 9.I Anđa Lorić u Šibeniku – Marine rođen
5.I – 14.I Raskovići u Splitu
6.I. vadila kutnjak kod Cote, 23/I drugi kutnjak
6.I. Lidija Adžija umrla u Rabu, 10/I pokop u Zgbu
10.I Jovo Beader otac Spire pokopan kod Aranđela
13.I Milka Jović prala veš i prozore Din 1000.–
12.I Nevenka Grubišić u posjeti
13.I Olga Meštrović poslala $ 15.– za misu Din 6000.–
14.I Kata Čulina rođ. Vukušić pokopana
–"– platila Anđi Lorić za 10 kg bajama Din 1000.–
18.I kupila 7 kg bajama à 200.– Din 1400
16.I Gazda – Ivan Vakić brat Mile pokopan Siverić
18 – 31.I Urana Mudronja u Drnišu
–"– Branko kupio vjenac za Lidiju Din 6000.–
22.I Milka Jović uredila dolje sobu i peglala hlaće i jakete
Din 800.–

13.I. Olga Meštrović poslala $ 15 – za misu Din 6000

Prilog 5.

Isječci iz rukopisnog dnevnika Nikole Adžije za period od siječnja 1966. g. do 1970. g. u kojima se spominje Ivan Meštrović i članovi njegove obitelji (Arhiv GMD)

*za razliku od prethodnih dnevnika, u ovome su pisane opsežnije natuknice, ali rjeđe. Neke od bilješki su prepisani novinski članci.

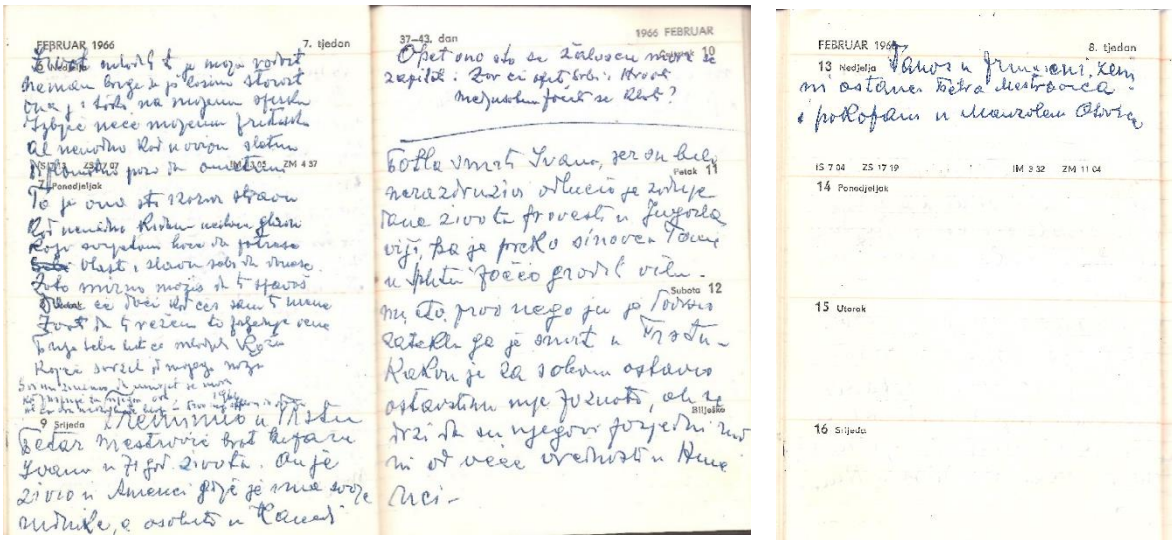

FEBRUAR 1966
9. srijeda *Preminuo u Trstu Petar Meštrović brat kipara Ivana u 71. god života. On je živio u Americi gdje je ima svoje rudnika, a osobito u Kanadi.*
/
Potla smrti Ivana, jer su bili nerazdruživi odlučio je zadnje dane života provesti u Jugoslaviji, pa je preko sinovca Tome u Splitu počeo graditi vilu. Nu eto prvo nego ju je dovršio zatekla ga je smrt u Trstu. Kakvu je za sobom ostavio ostavštinu nije poznato, ali se drži da su njegovi posjedni imovni od veće vrijednosti u Americi.

FEBRUAR 1966
13 Nedjelja
Danas su prineseni zemni ostaci Petra Meštrovića i pokopani u Mauzoleumu Otavice.

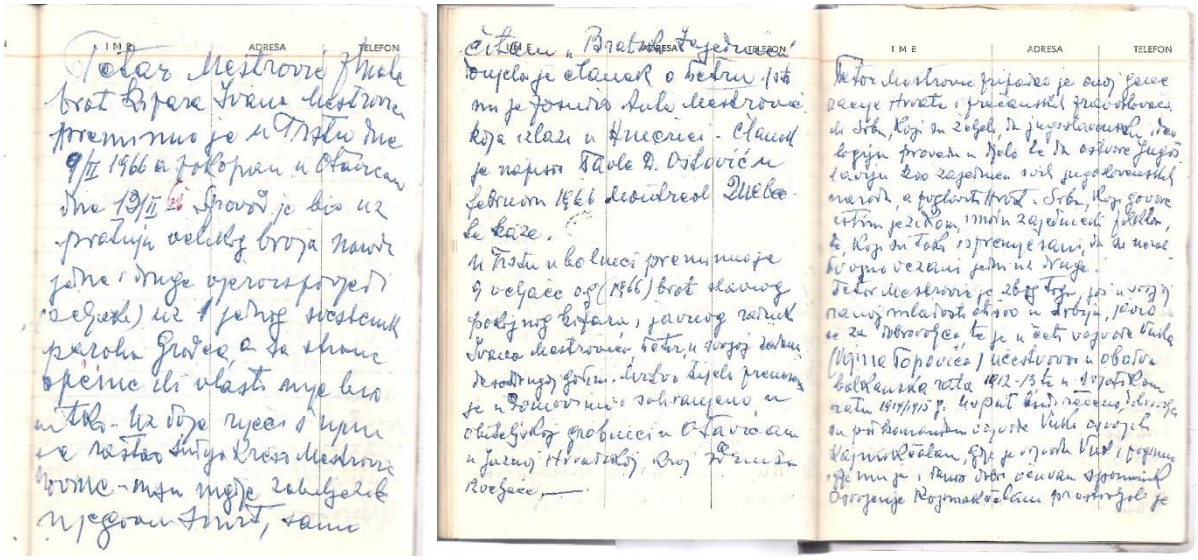

Petar Meštrović (...)
brat kipara Ivana Meštrovića
preminuo je u Trstu dne
9/II 1966 a pokopn u Otavicama
Dne 19/II. Sprovod je bio uz
Pratnju velikog borja naroda
Jedne i druge vjeroispovijesti
(seljaka) uz jednog svještenika
paroha Gradca, a sa strane
općine ili vlasti nije bio
nitko. Uz dvije riječi s njim
se rastao sudija Krešo Meštrović.
Novine nisu nigdje zabilježile
njegovu smrt, samo
/
čitam „Bratsku Zajednicu“
donijela je članak o Petru, što
mi je posudio Ante Meštrović,
koja izlazi u Americi. Članak
je napisao Pavle D. Ostović u
februaru 1966 Montreal Quebec
te kaže:
**prijepis članka slijedi na sljedećih 6 stranica.

Prilog 6.

Stablo obitelji Gabrilović Meštrović

Stablo obitelji Gabrilović Meštrović oblikovano je na temelju usmenih podataka i preslika dokumenta iz privatnog vlasništva Slavice Čavke, unuke umjetnikova brata Marka Meštrovića, odnosno kćeri njegova najstarijega sina Mate.

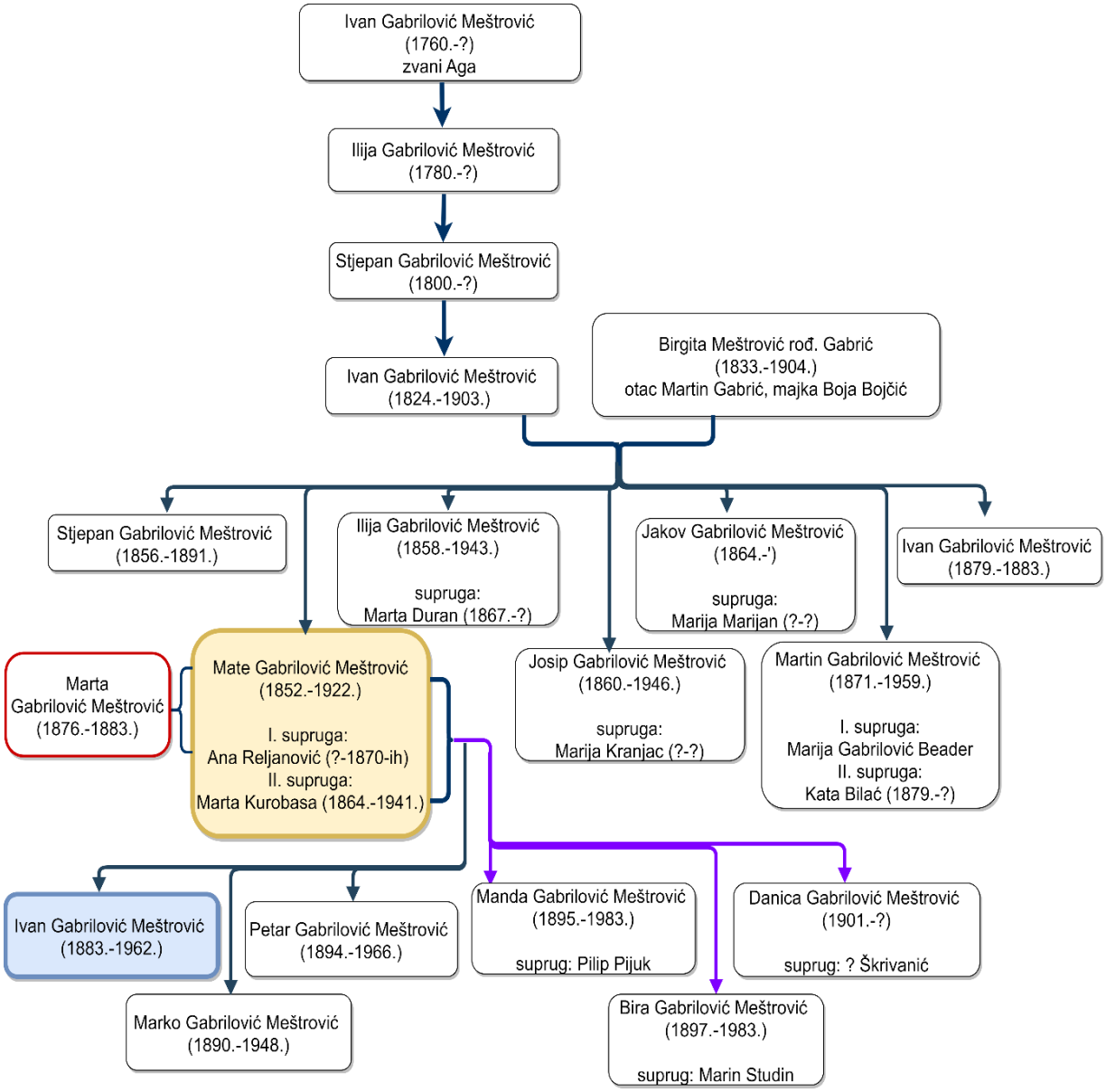

Ivan Meštrović

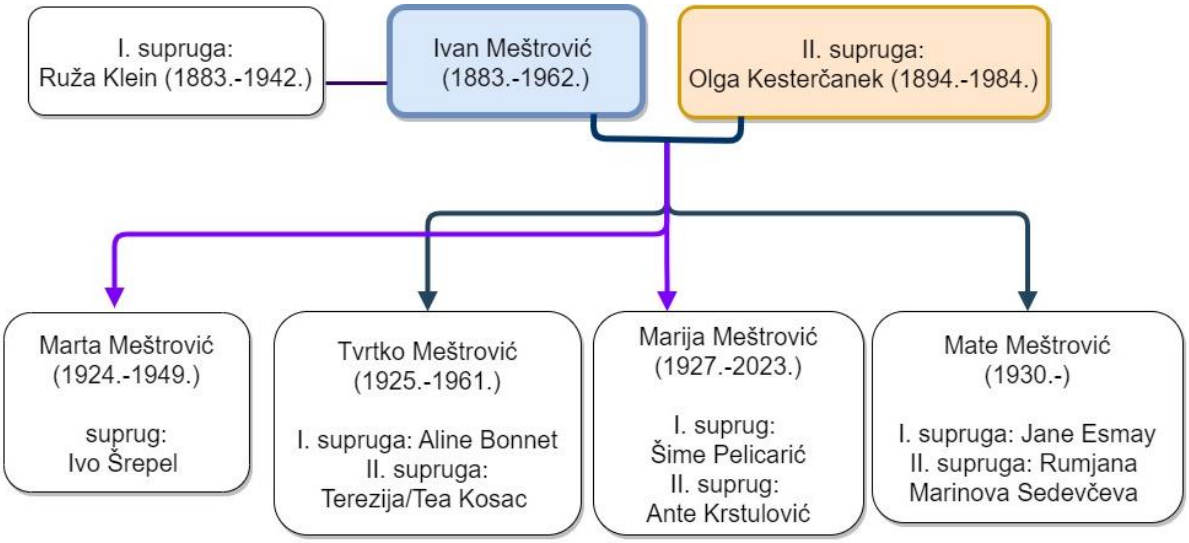

Marko Meštrović, brat Ivana Meštrovića

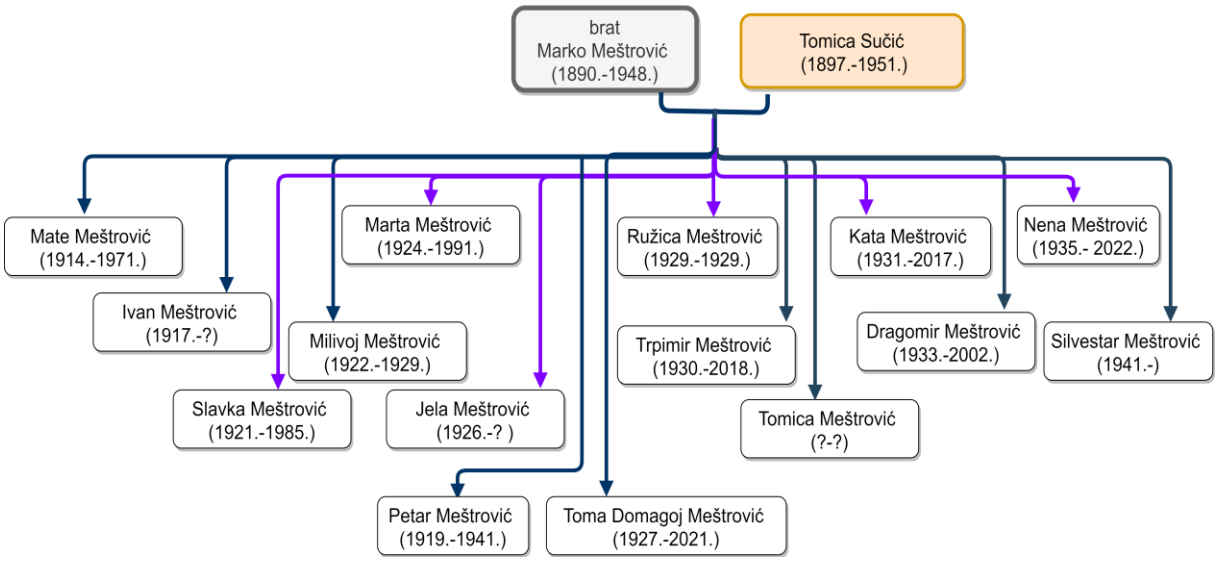

U dosada objavljenoj literaturi preci Ivana Meštrovića spominju se usputno, izdvajaju se tek pojedini članovi mnogočlane loze Gabrilović Meštrović u službi kontekstualizacije primarne teme pisanja. Djelomično obiteljsko stablo izradio je Duško Kečkemet u prvom svesku knjige *Život Ivana Meštrovića (1883.–1962.–2002.),*[988] a dio podataka o članovima obitelji moguće je ekstrahirati iz knjige Zorane Jurić Šabić *Crkva Presvetog Otkupitelja: Ivan Meštroviću zavičajnom kontekstu,* potom Norke Machiedo-Mladinić *Prijatelji: Dopisivanje Ivana Meštrovića s Ivom Tartgliom u razdoblju od 1905. do 1947. g.*, te Marije Meštrović *Život i djelo Ivana Meštrovića*.

Izrađeni grafički prikaz prvi je cjelovit prikaz loze Meštrović Gabrilović koji započinje s Ivanom zvanim Aga koji je živio u drugoj polovici 18. stoljeća, a završava s djecom umjetnika Ivana i njegovoga brata Marka. Umjetnik odbacuje prezime Gabrilović, a njegov je primjer slijedila i sva bliža rodbina.

Marta Meštrović često je ime u obitelji Meštrović stoga ne čudi da ponekad nije jasno o kojoj se Marti radi. Naime, u Gradskom muzeju Drniš čuva se nadgrobni križ na kojem je uklesano: OVDJE POČIVA MARATA / GABRILOVIĆ MEŠTROVIĆ / RODJENA 18. SVIBNJA 1876. / PRIMINU 20. OŽUJKA 1883. (sl. 194). Križ je isklesao Mate Meštrović (umjetnikov otac) za svoju kći koju je dobio s prvom ženom Anom Reljanović koja je preminula krajem 1870-ih u Đakovu dok su bili na sezonskome radu. Nažalost, nekoliko godina kasnije, još u dječjoj dobi preminula je i njihova kći.

Mate je novi brak sklopio 1881. g. s Martom Kurobasa s kojom je imao šestero djece – Ivana, Marka, Petra, Mandu, Biru i Danicu. Međutim, Ivanova supruga Olga u pismu upućenome Vesni Barbić 3. prosinca 1975. godine spominje da je Ivanova majka (Marta) nedugo nakon njega rodila kći Martu koja je poživjela 6 godina i za koju je Ivan bio veoma vezan.[989] Budući da se dotada takav podatak nigdje prethodno ne spominje, prilično je upitna njegova istinitost s obzirom na to da je i polusestra istoga imena poživjela svega 6 godina, no umrla je nekoliko mjeseci prije Ivanova rođenja i stoga se nisu mogli poznavati. No ostaje mogućnost da je Olga u obitelji čula priče o njoj pa je s vremenom razvila „lažno sjećanje“. Iz toga razloga Marta iz Olgina pisma nije navedena na obiteljskom stablu.

[988] Kečkemet 1. sv. 2009: 22.
[989] Jurić Šabić 2020: 149.

Slikovni prilozi

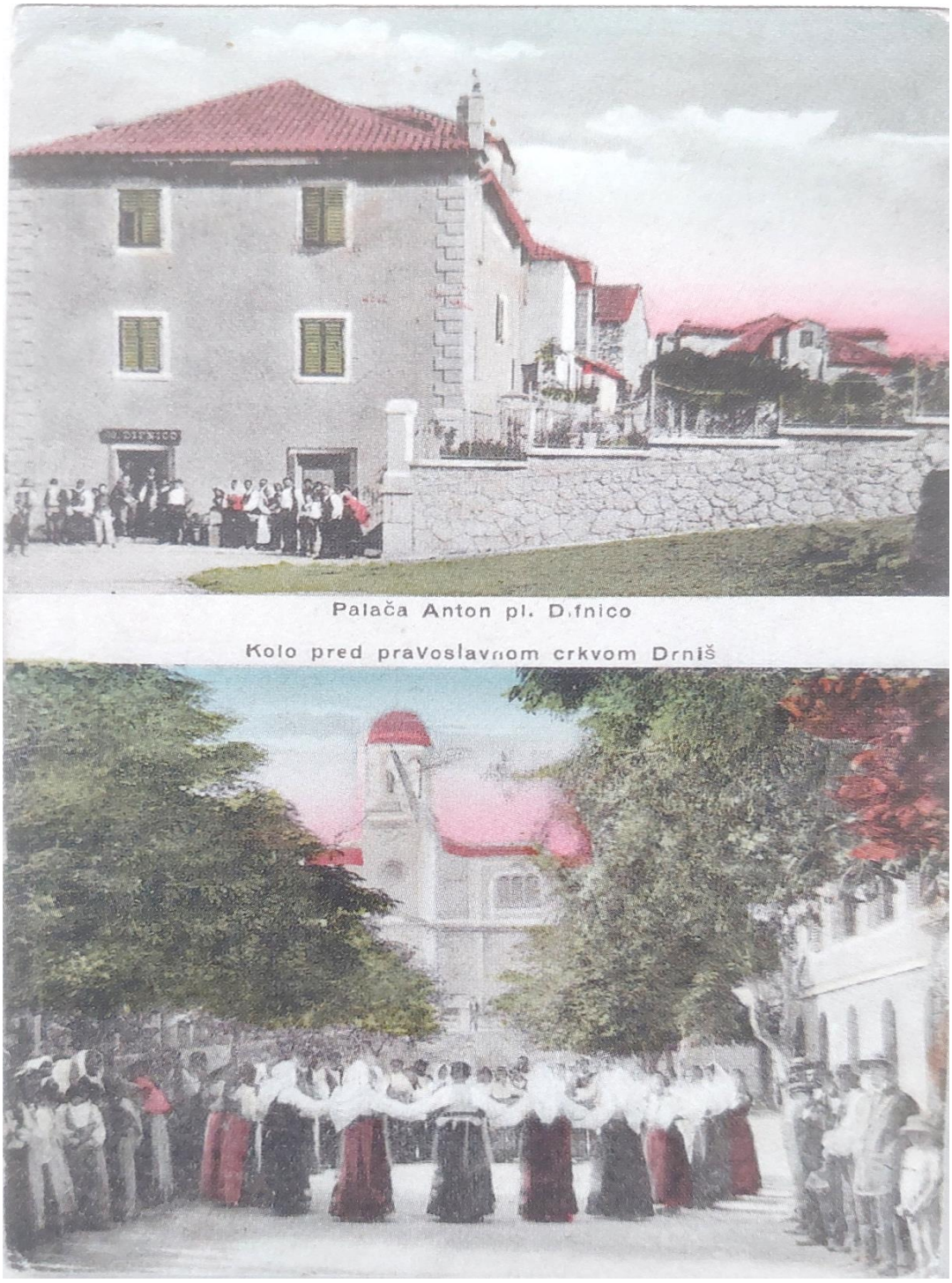

Sl. 1 Razglednica s prikazom Palače Divnić i narodnog kola na glavnom trgu ispred Općine, početak 20. stoljeća (Razglednica u vlasništvu Damira Drvodelića)[990]

[990] Damir Drvodelić razglednicu smješta u 1904. godinu, ali u literaturi je zabilježeno da pravoslavna crkva 1906. g. još nije imala kupolu na zvoniku, a dovršena građevina svečano je posvećena 1908. g. pa je razglednica vjerojatno ipak nastala nekoliko godina kasnije.

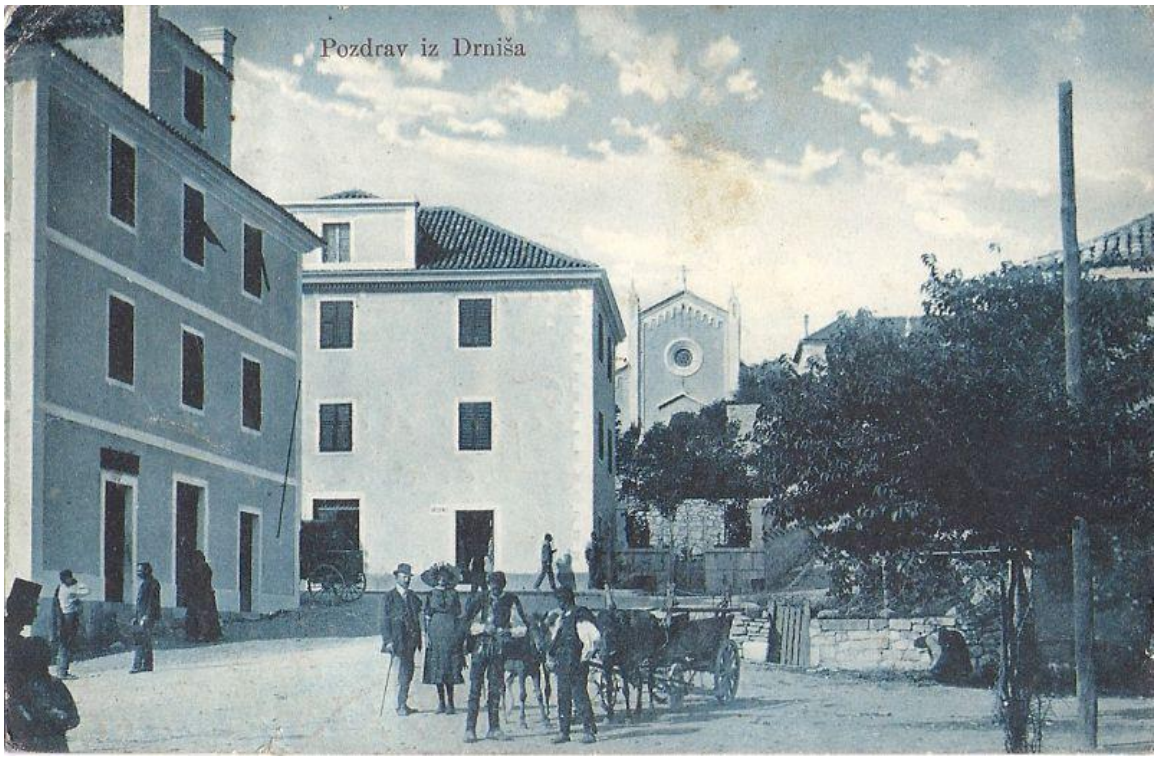

Sl. 2 Razglednica s prikazom ljudi na glavnoj drniškoj ulici te sklopom kuća Divnić i župnom crkvom u pozadini, 1913. g. (GMD, Zbirka razglednica, inv. br. 1600)

Sl. 3 Uspomena na proslavu 90. godišnjice Pučke muške škole u Drnišu, 1905. g. (Fototeka GMD)

Sl. 4 Ivan Meštrović u Drnišu 1896. g. (Arhiv za likovne umjetnosti HAZU, Zagreb)

Sl. 5 Ivan Meštrović u Beču 1901. g. (foto: H. Ephron, Arhiv GM, Split)

Sl. 6 Ivan Meštrović u Beču 1900. (foto: Johan E. Hahn, Arhiv GM, Split)

Sl. 7 Ivan Meštrović u Beču 1902. g. (foto: H. Ephron, Arhiv GM, Split)

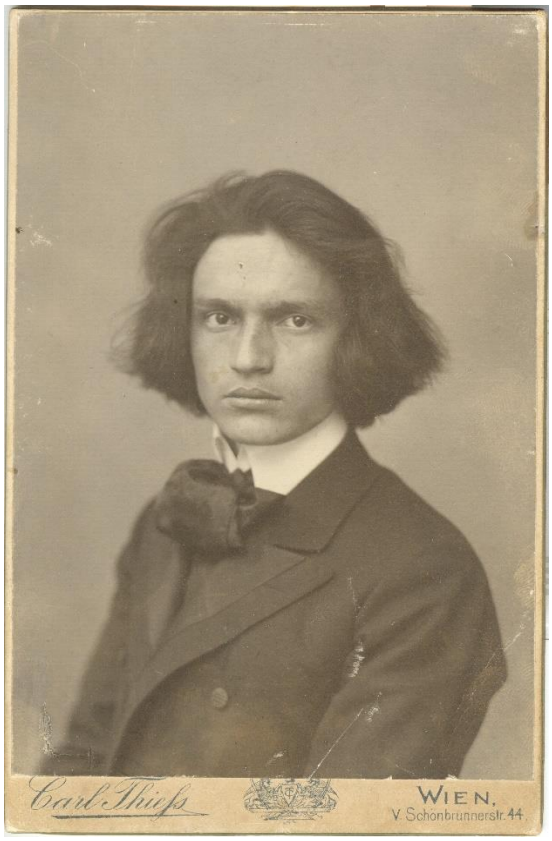

Sl. 8 Ivan Meštrović u Beču 1905. (foto: Carl Thiels, Arhiv GM, Split)

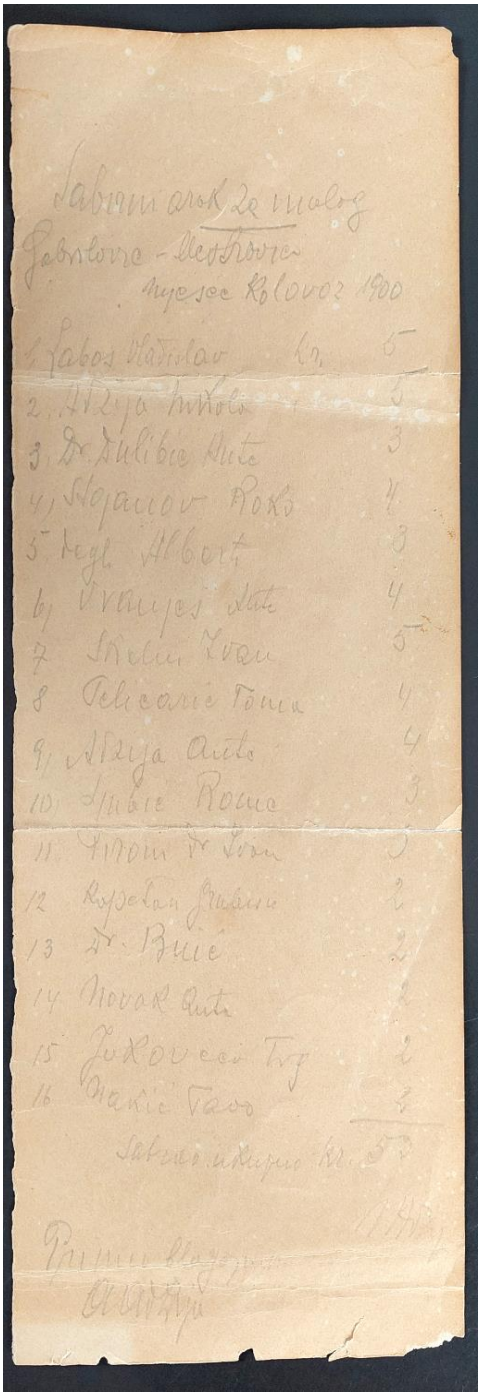

Sabirni arak za malog
Gabrilović-Meštrovića
Mjesec kolovoz 1900.

1. Laboš Vladislav	kr	5
2. Adžija Nikola		5
3. Dr. Dulibić Ante		3
4. Stojanov Roko		4
5. Regli Albert		3
6. Vranješ Ante		4
7. Skelin Ivan		5
8. Pelicarić Toma		4
9. Adžija Ante		4
10. Ljubić Rome		3
11. Tironi dr. Ivan		3
12. Kapetan Grubišić		2
13. Dr. Buić		2
14. Novak Ante		2
15. Jurkovec trg.		2
16. Nakić Pavo		2
Sabrao ukupno kr.		53

N. Adžija

Primio blagajnik
A. Adžija

Sl. 9. Sabirni arak za malog Gabrilović-Meštrovića iz 1900. g. i prijepis (Arhiv GMD)

Sl. 10 Razglednica s prikazom prizora iz Siverića (separacija, ulaz u rudarski kop *Franz Joseph*, nekoliko seoskih kuća), poslana 1905. g. (Zbirka razglednica GMD, inv. br. 1690)

Sl. 11 Stara jama rudnika mrkog ugljena u Siveriću, 1906. g. (Fototeka GMD)

Sl. 12 Separacija rudnika u Siveriću, 1. pol. 20. st. (Fototeka GMD)

Sl. 13 Razglednica s prikazom drniškog željezničkog kolodvora poslana 1910. g. (Zbirka razglednica GMD, inv br. 1537)

Sl. 14 Ivan Meštrović, *Franjo Josip I.,* 1900. g.

(Fototeka Muzeja Laško, preuzeto s: https://www.facebook.com/photo/?fbid=5184409244907096&set=a.851666318181432&locale=ms_MY (25.2.2023.))

Sl. 15 Hotel obitelji Skelin na Roškom slapu, 1930-ih (Fototeka GMD)

Sl. 16 Prvi turistički plakat s prizorima Roškog slapa, 1912. g. (Fototeka GMD)

Sl. 17 Hotel Danica u Drnišu, 1910-ih (Fototeka GMD)

Sl. 18 Hotel Danica u Drnišu, 1970-ih (Fototeka GMD)

Sl. 19 Ivan Meštrović s društvom ispred općinske zgrade u Drnišu 1905/6. g.
(Fototeka GMD; presnimak iz Galerije Meštrović, Split, FGM-501)

Na slici su prikazani počevši od stražnjeg reda, geometar Živko Novak, stric Jozo Meštrović, dr. Ivo Tartaglia, Prvislav Grisogno, Emanuel Vidović, Marija Seljan-Procinkijević, Tomislav Krizman, Ivan Meštrović, Marija Marušić i pokraj sin Dušan, Ruža Meštrović, Ante Katunarić, Ivan Skelin (načelnik), mlađa gospođa i dječak desno te starija gospođa lijevo zasada su još neidentificirani.

Sl. 20 Skupina ljudi u Drnišu koja se okupila povodom posjeta splitskih umjetnika koji su uređivali humoristični list *Duje Balavac,* 1909. g. Članak o posjetu objavljen u listu *Duje Balavac,* br. 11, 1909., 9. (Fototeka Atelijera Meštrović FAM-987)

Na slici su na kočiji prikazani Emanuel Vidović, Virgil Meneghello-Dinčić, Ante Katunarić i Marija Seljan, s lijeve strane kočije je Tomislav Krizman, ispred su u narodnim nošnjama Mile Kričkić (Ludi Mile) i Mate Meštrović (Ivanov otac), desno uz kočiju su dr. Andrija Štampar i Petar Meštrović (Ivanov mlađi brat) te sudac Vicko Novaković, malo dalje njih dječak sa šeširom je Dušan (sin liječnika Marušića) i sam Filip D. Marušić. Ostali okupljeni ljudi su Ivanovi prijatelji i rodbina iz Otavica.[991]

[991] Premda se fotografija u Atelijeru Meštrović datira u 1911. godinu, autorica ovoga doktorata smatra da se ipak radi o 1909. godini kada je objavljen članak u *Duji Balavcu.* Tome u prilog ide i dob Marušićeva sina Dušna koji je na slici slične dobi kao na fotografiji ispred Općine u Drnišu snimljenoj 1906. g.

Sl. 21 Marija Seljan, Mile Kričkić (Ludi Mile), Ruža Meštrović, Mate Meštrović (umjetnikov otac) odjeveni u narodnu nošnju u Otavicama, 1911. g. (?)
(Fototeka Atelijera Meštrović, FAM-1219)

Sl. 22 Ivan Meštrović u društvu Marije Seljan Procinkijević, dr. Filipa Marušića, supruge Ruže i dvojice časnika u Drnišu 1911. g.
(Fototeka Atelijera Meštrović, FAM-1220/1)

Sl. 23 Grkokatolička crkva Pokrova Presvete Bogorodice u Kričkama krajem 19. st. (Fototeka GMD)

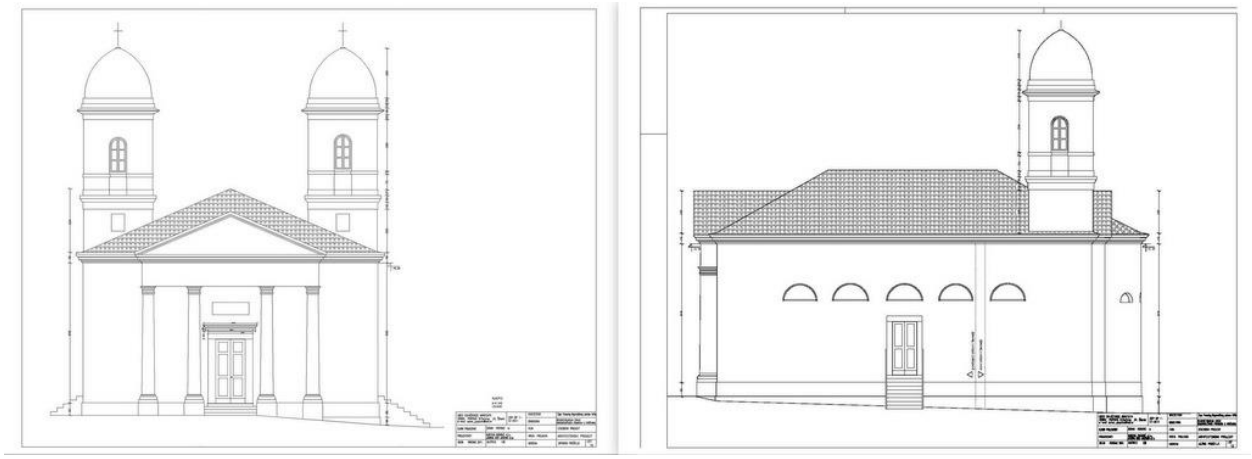

Sl. 24 Glavno i bočno pročelje crkve Pokrova Presvete Bogorodice u Kričkama, 2011. (izradio: Ured ovlaštenog arhitekta Zorana Popovića, Arhiv GMD)

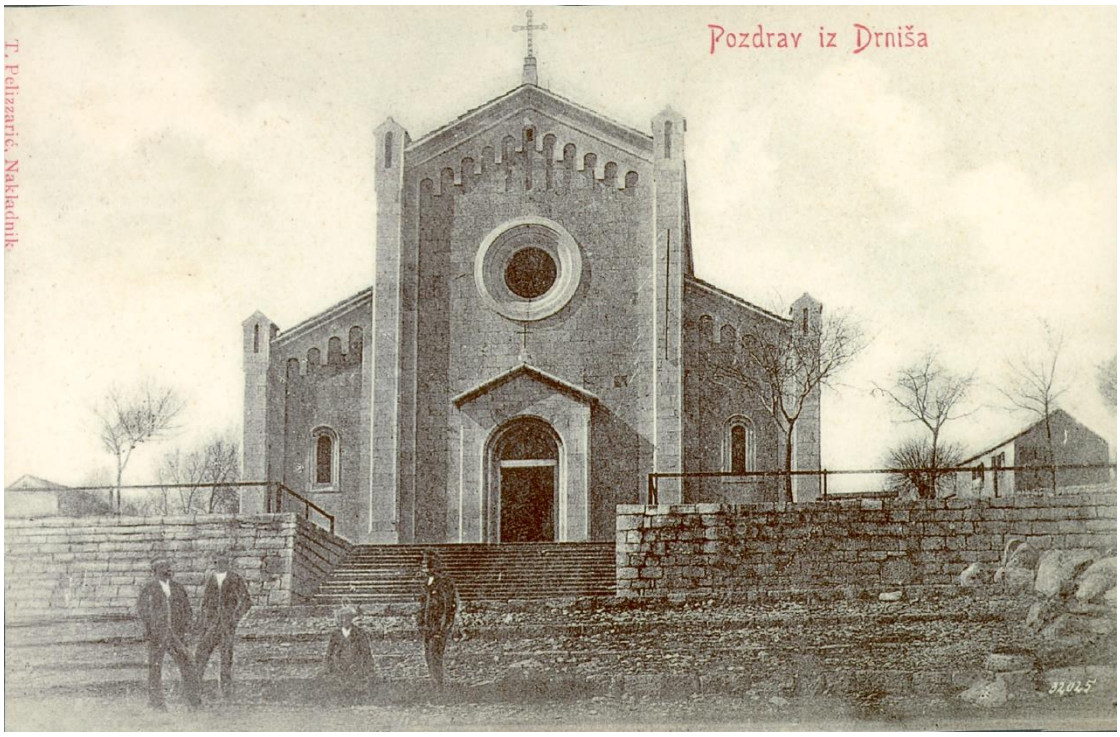

Sl. 25 Katolička župna crkve Gospe od Ružarija u Drnišu, početak 20. st.
(Izvor: Fototeka GMD)

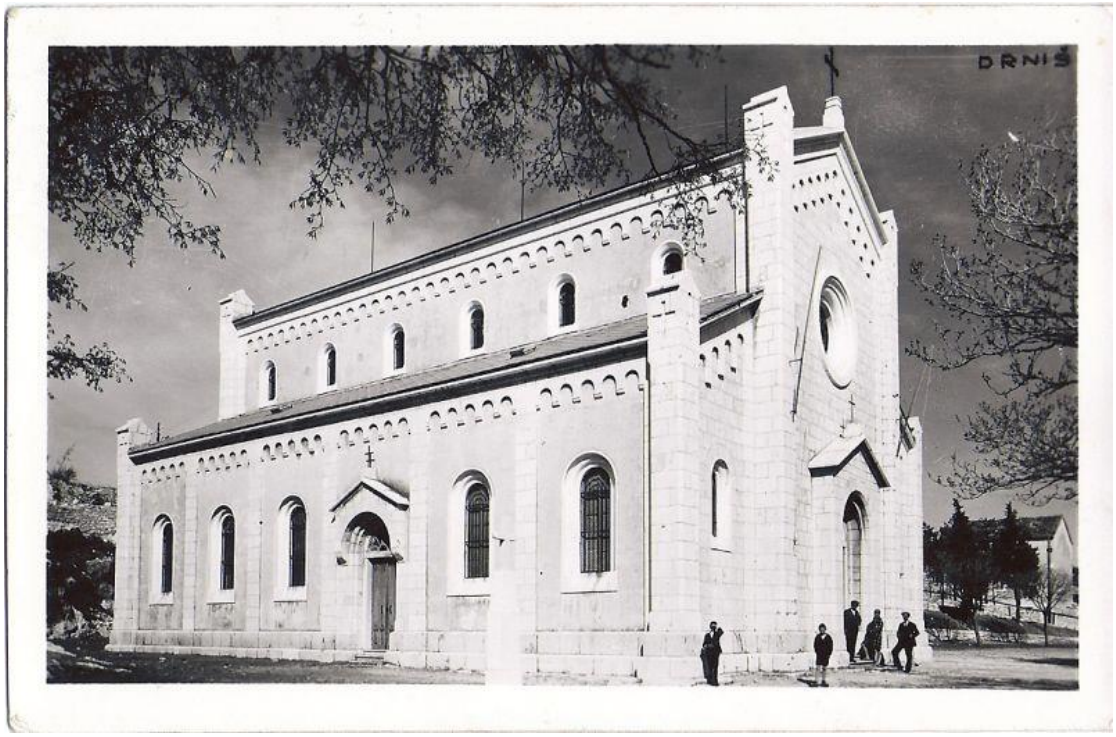

Sl. 26 Razglednica s prikazom katoličke župne crkve Gospe od Ružarija u Drnišu, 1. pol. 20. st. (Izvor: Zbirka razglednica GMD, inv. br. 1564)

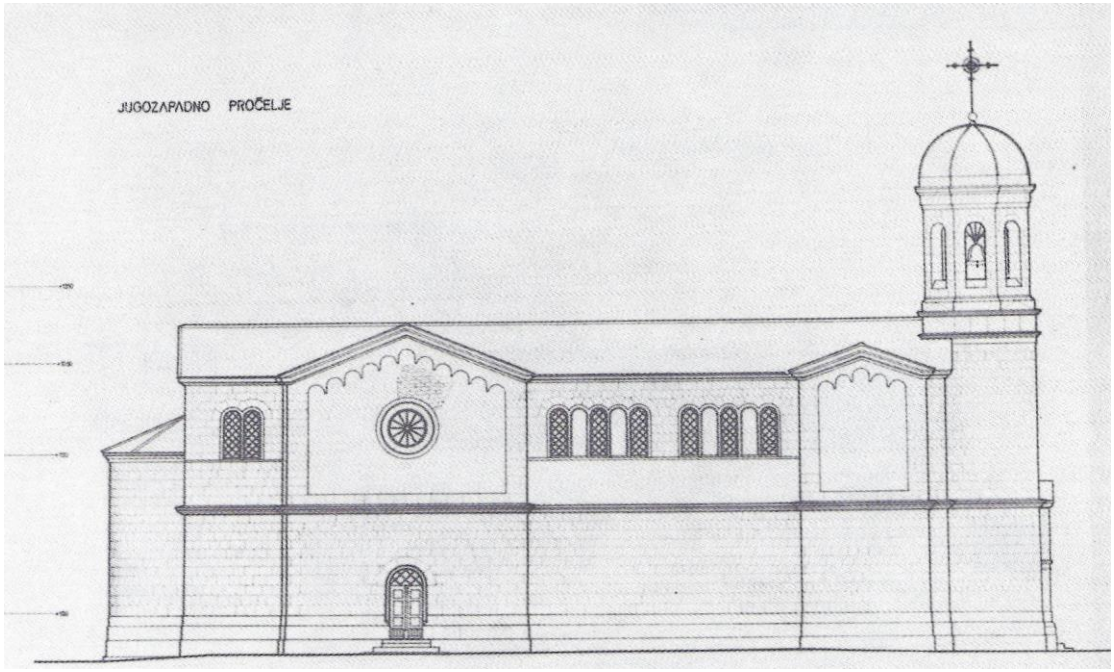

Sl. 27 Pravoslavna crkva Uspenja Presvete Bogorodice u Drnišu, arhitektonski snimak izradio: Zdravko Živković

(Izvor: Marković, Slavica. *Ćiril Metoda Iveković: Arhitekt i konzervator*, Zagreb: DPUH, 1992., 70)

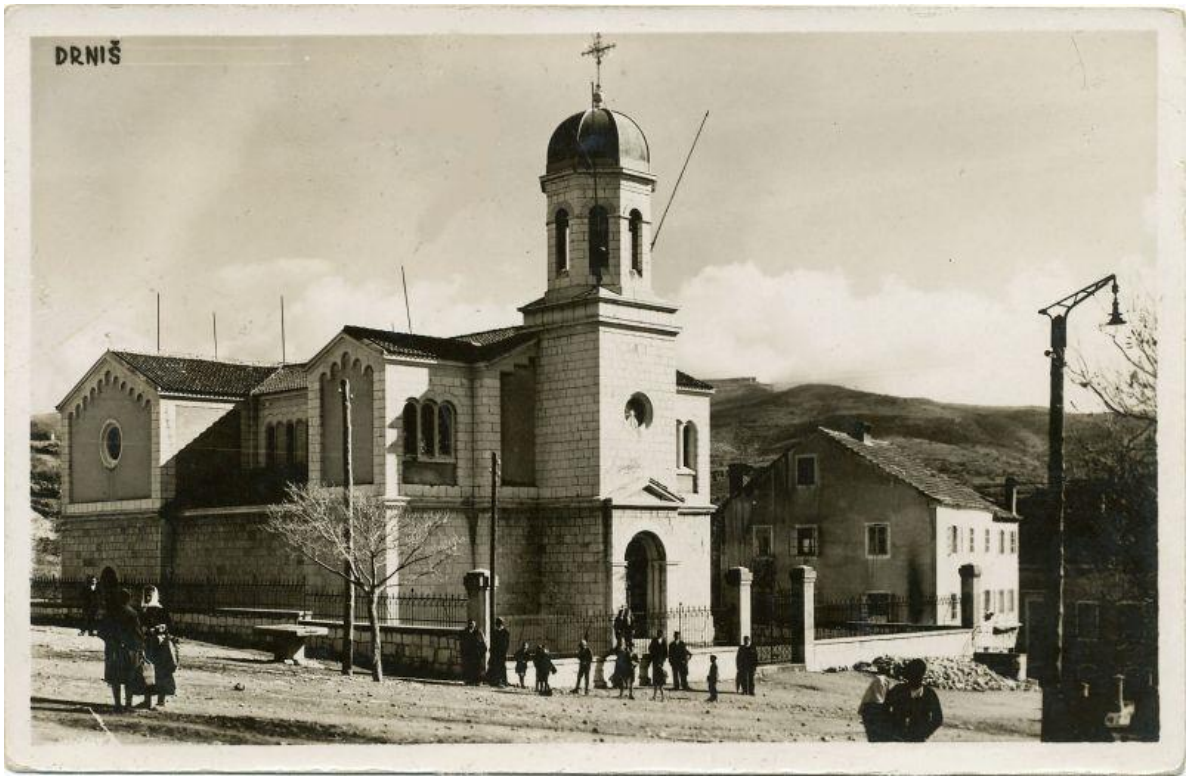

Sl. 28 Razglednica s prikazom pravoslavne crkve Uspenja Presvete Bogorodice u Drnišu, poč. 20. st. (Izvor: Zbirka razglednica GMD, inv. br. 1523)

Jedan od prvih radova Ivana Meštrovića

Sl. 29 Ivan Meštrović, *Žena s pticom*, gips (izvor: Šibenski list, br. 360, Šibenik,1989., 3.)

Sl. 30 Naslovnica šibenskog lista *Naprednjak* 1912. g. (Naprednjak, br. 54, 1912.)

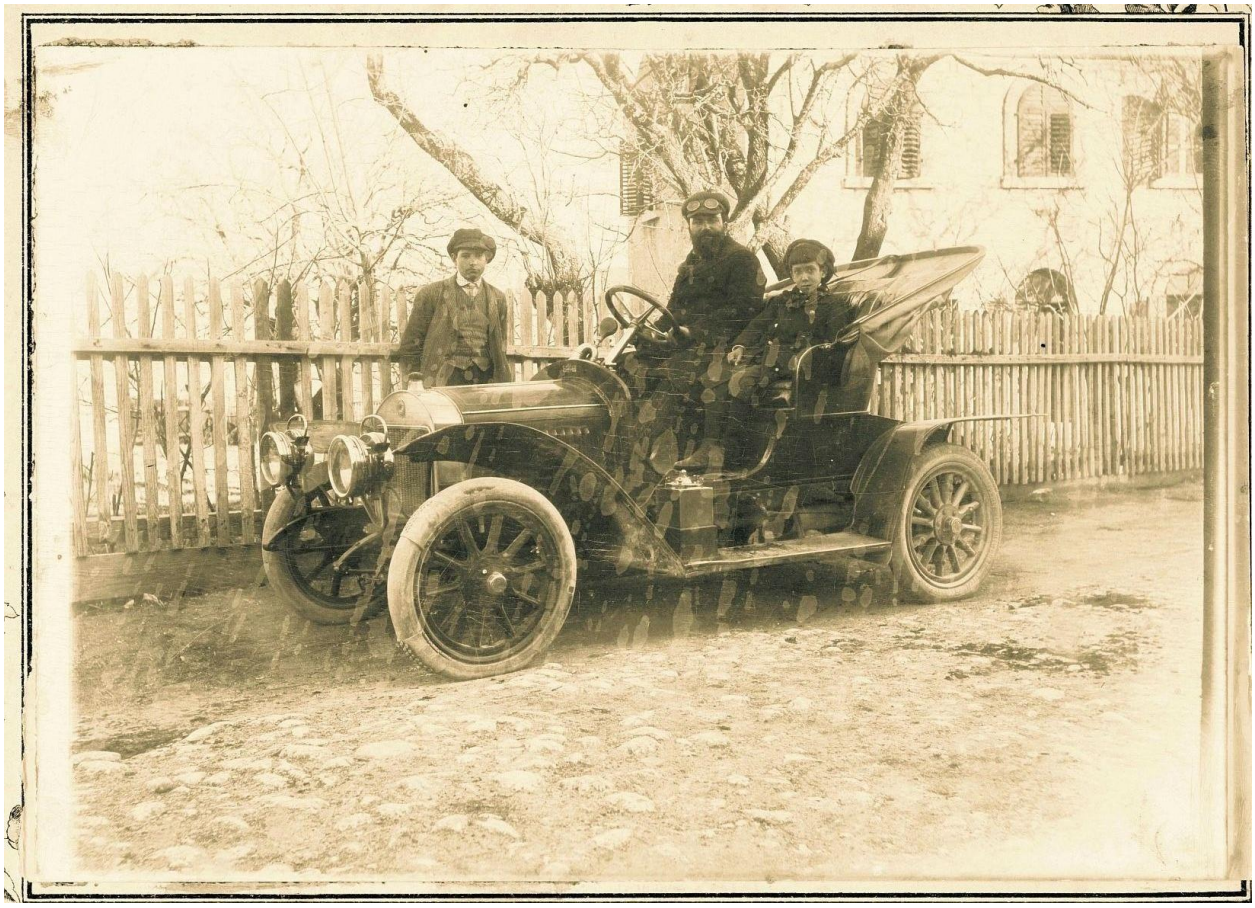

Sl. 31 Filip Davidović Marušić sa sinom u automobilu i kraj njih nepoznati mladićem u Siveriću ispred rudarske zgrade, poč. 20. st. (Fototeka GMD)

Sl. 32a, b, c Ruža Meštrović, *Bista Vice Iljadice,* 1912., bronca

(Fotografiju ustupilo Šibensko pjevačko društvo *Kolo*)

Sl. 33 Plan Kninske tvrđave s naznačenim objektima i zonama. Nekadašnja bolnica, a današnji segment muzeja označen je brojem 36.

(Preuzeto s: Kninski muzej, https://kninskimuzej.hr/en/general-data-2/ (21.7.2021.))

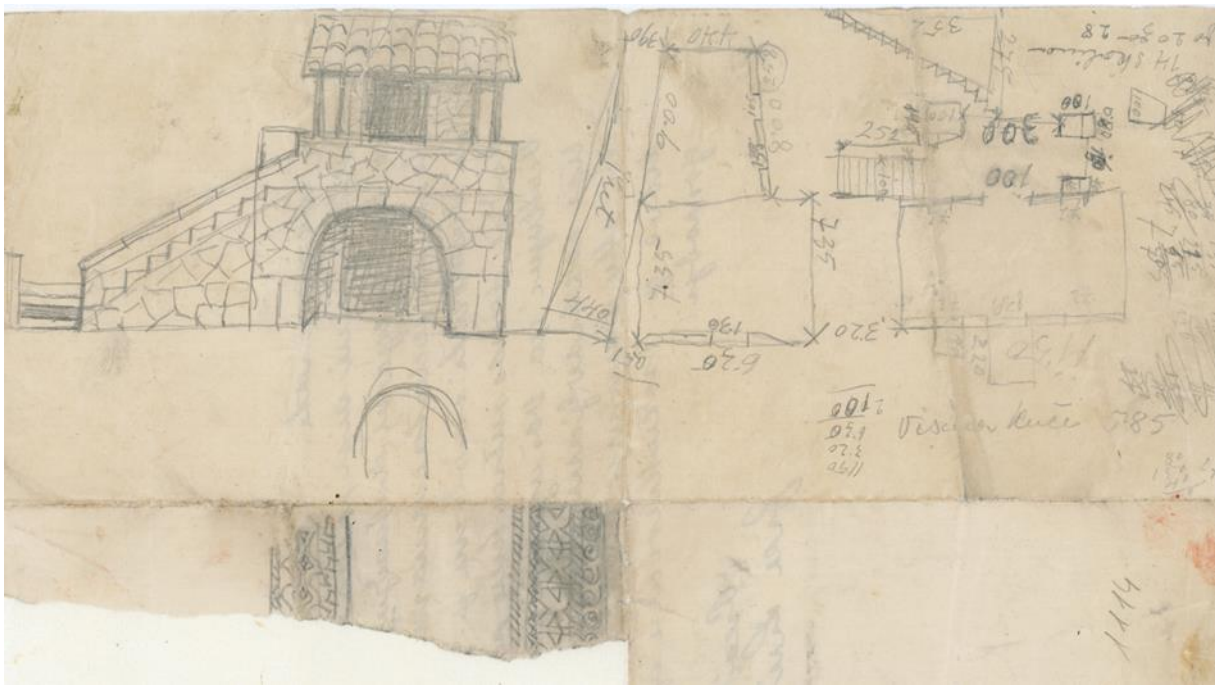

Sl. 34 Skica uz pismo fra Luje Maruna upućeno Ivanu Meštroviću 10 . kolovoza 1911. g.
(AAM, pup, ident. br. 549 A1)

Sl. 35 Loredanova vrata na prilazu Kninskoj tvrđavi
(Preuzeto s: www.crp-eu-com (21.7.2021.))

Sl. 36 Gostovanje u Meštrovićevu domu: Na fotografiji se s lijeva nadesno nalaze Ivanov stric Josip/Jozo, Stanko Murko, Petar Meštrović, župnik i književnik Lujo Plepel, tadašnji drniški načelnik Nikola Adžija, Ivan Meštrović, prof. Matija Murko, dr. Filip D. Marušić *književnik koji je na guslama pratio Meštrovićevo pjevanje* (narodnih deseteraca), 1932. g.
(foto: Stanko Murko, SEM, Zbirka Matija Murko, inv. broj F0042366)

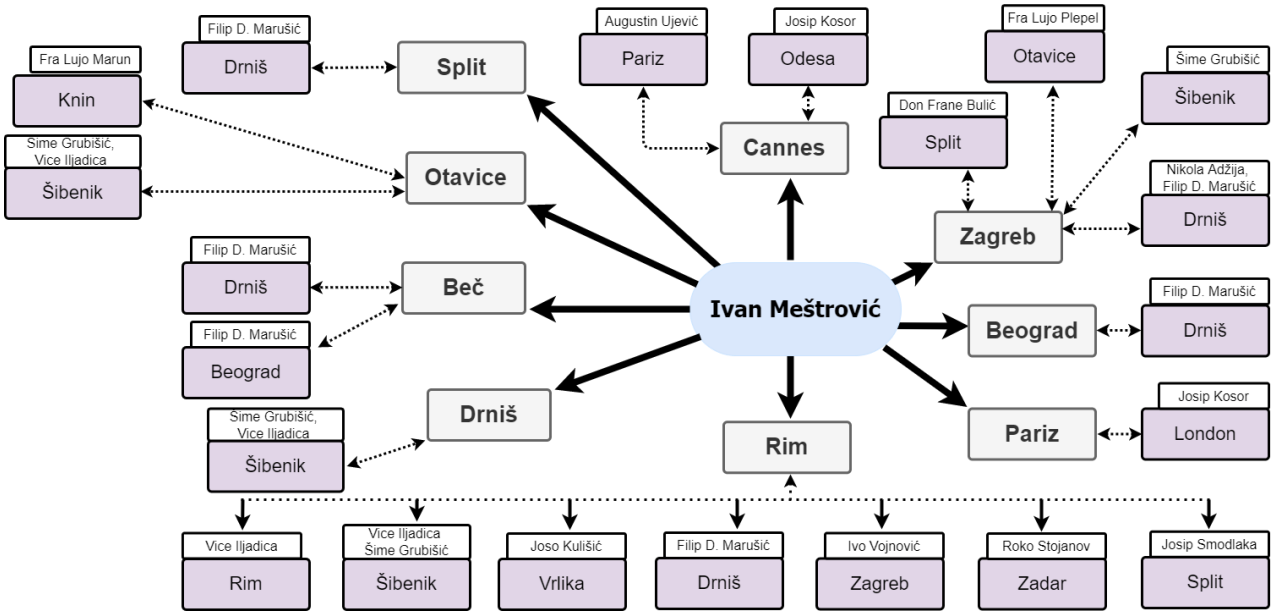

Sl. 37 Mreža gradova između kojih se odvijala komunikacija između Ivana Meštrovića i njegovih suvremenika u odabranim pismima iz pohrane arhiva Atelijera Meštrović u Zagrebu i Državnog arhiva u Šibeniku (izradila A. Tomić)

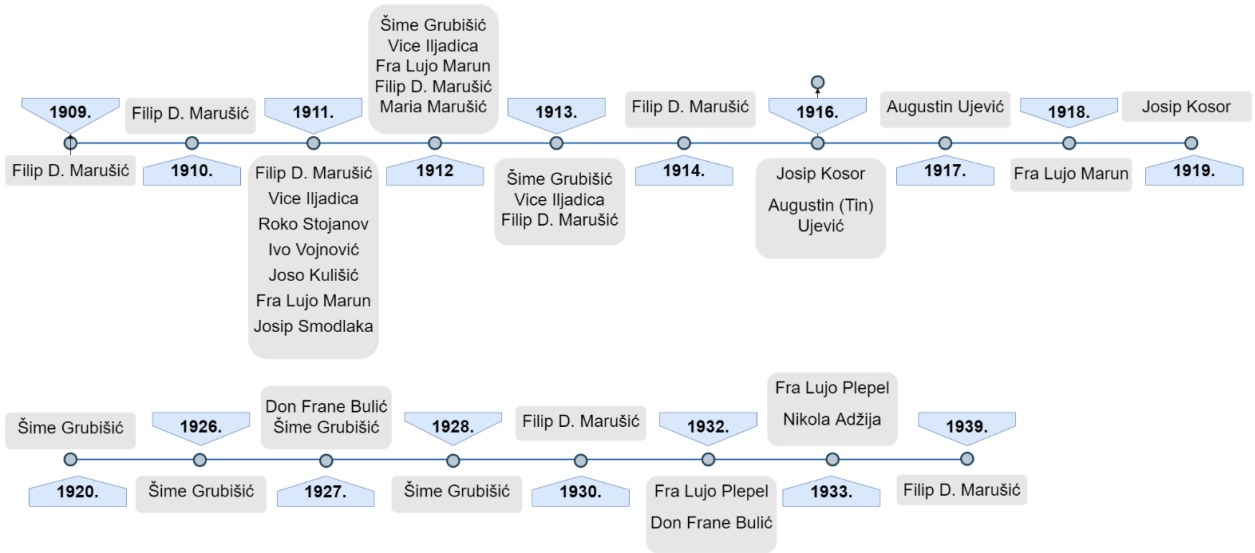

Sl. 38 Vremenska lenta s navedenim pošiljateljima odabranih pisama Ivanu Meštroviću pohranjenih u arhivu Atelijera Meštrović u Zagrebu i Državnom arhivu u Šibeniku
(Izradila: A. Tomić)

Sl. 39 Gradski muzej Drniš (Obiteljska kuća Adžija), 1965. godine (Fototeka GMD)

Sl. 40 Muzej drniške krajine, 1977. godine (Fototeka GMD)

Sl. 41 Gradski muzej Drniš, 2020. g. (foto: Antonia Tomić)

Sl. 42 Ivan Meštrović u Drnišu, 13.8.1959. g. (Fototeka GMD)

Sl. 43 Ivan Meštrović u Općini sa sinom Tvrtkom i gradskim predstavnicima (desno od Ivana je Tvrtko, lijevo Smiljan Reljić i pored njega Nikola Adžija, imena ostalih nisu zabilježena), 13.8.1959. g. (Fototeka GMD)

Sl. 44 Ivan Meštrović s rodbinom u Otavicama, 13.8.1959. g. (Fototeka GMD)

P o p i s skulptura i slika Ivana MEŠTROVIĆA odredjenih za DRNIŠ

S k u l p t u r a:

1/ FIGURA U KLEČEĆEM STAVU, rukama pridržava draperiju kao krila, sadra, 54x34x4o - inv.br. 8o

2/ MOJSIJE, sadra, 6ox32x34 - inv.br. 9o

3/ GLAVA DJEVOJKE sa pletenicom oko glave, sadra, 4ox26x16 - inv. br. 119

4/ GLAVA DJEVOJKE sa pletenicom oko glave, sadra, 4ox26x16 - sign. d.d. Meštrović, inv.br. 12o

5/ LUDI MILE, sadra, 5ox24x23 - inv.br. 140

6/ STUDIJA ŠAKE, sadra, 51x41x36 - inv,br. 144

7/ MODEL POSTAMENTA ZA SPOMENIK, sa strane dva konjanička reljefa, asadra, 26x27,5x27,5 - inv.br. 147

8/ KUBUS, sa dviju strana reljefi muškarca s bakljama, sadra, zeleno patinirano, 15x14xx14 - inv.br. 148

9/ GLAVA ŽENE U RUPCU, sadra, žuto patinirano, 32,5x23x17 - inv. br. 157

1o/ POKAZNICA /monstranca/, sadra, 46x2oxl5,5 - inv.br. 165.

11/ NAVJEŠTENJE, reljef, sadra, 61x57 - inv.br. 48

12/ RODJENJE MARIJINO /Ivanovo/, reljef, sadra, 61xlo5 - inv,br 49

13/ PRIKAZANJE ISUSA U HRAMU, sadra, reljef, 61x57 - inv.br. 5o

14/ SV. MARKO /iz crkve sv. Marka/, reljef, sadra, u drvenom okviru, 17oxl2l - inv. br. 67

15/ PEŠO MEŠTROVIĆ, sadra, /poprsje/, 6ox55x45 -inv.br. 92

16/ GRGUR NINSKI, sadra, /skica za Varaždin/, otpala desna ruka, 67x38x2o - inv.br. 93

17/ KRŠTENJE KRISTOVO, sadra, reljef, 97x58xll - inv.br. 8o.

S l i k e:

1/ SELJAK IZ DALM.ZAGORE, ulje na kartonu, loox7l,5 cm, drveni okvir, rezbaren motivom palmeta

2/ PASTIR SA MJEHOM, PSOM I OVCAMA, ulje na kartonu, loo,5x7i,5 cm. Napoledjini skice religioznog karaktera, olovkom, okvir drveni, rezbaren motivom palmeta.

S l i k e:

3/ ŽENA IZ DALM. ZAGORE, u drugom planu orač s krilima,, sign. l.d.u. ćirilicom: Otavice 8.IX. MCMXI, I.M., ulje na kartonu lolx71, okvir drveni, rezbaren motivom palmeta.

4/ ŽENE IZ DALM. ZAGORE, ulje na kartonu, lolx71,5 cm., okvir drveni, rezbaren motivom palmeta.

5/ DETALJ KOMPOZICIJE KOLA IZ DALM. ZAGORE, ulje na kartonu, loox72 cm., bez okvira.

6/ DETALJ VEĆE KOMPOZICIJE: GRUPA SELJAKA IZ DALM. ZAGORE, ulje na kartonu, 74x42 cm., bez okvira.

7/ DETALJ VEĆE KOMPOZICIJE: GRUPA SELJAKA IZ DALM. ZAGORE, ulje na kartonu, 61x52 cm., bez okvira.

8/ GLAVA TRIJU ŽENA IZ DALM. ZAGORE, ulje na kartonu, sign.l.d.u. Otavice 13.IX.MCMXI, I.M. /ćirilicom/, 72x48, bez okvira, na blindrami.

9/ DVIJE ŽENE U TUZI, ulje na kartonu, loox73, na poledjini crtež olovkom žene, bez okvira.

Ua Zagrebu, dne 6.8.1959.

Direktor:
Vesna Barbić

Potvrdjujemo ovime, da smo od ATELIERa "MEŠTROVIĆ" u Zggrebu primi u gornjem popisu navedenih 17 skulptura i 9 slika.

U Drnišu, dne 15 augusta 1959.

Za:

P.S. - Zapažam da nisu uz rodjenje Marijino i Ivanovo inv.br.49 stigli krilni djelovi isto od sadre i ženska figura u stojećem stavu raširenih ruku- koja je takodjer odredjena za muzej Drniš

Sl. 45 Popis umjetnina s potpisom i komentarom Nikole Adžije priložen dopisu koji je tajnik Narodnog odbora općine Drniš Miće Nakić uputio Gradskoj galeriji suvremene umjetnosti u Zagrebu, 21.8.1959. g.

Sl. 46 *Frulaš,* 1908. g. (Fototeka GMD)

Sl. 47 *Ruka Grgura Ninskog*, 1927. g. (Fototeka GMD)

Sl. 48 *Orao*, 1931. g. (Fototeka GMD)

Sl.49 *Pastir s mjehom*, 1909. g. (Foto: Zoran Alajbeg, fototeka GM, br. pohrane 18/78)

Sl. 50 *Sumersko božanstvo / Skica za spomenik*, 1913. g. (?) (Fototeka Gliptoteke HAZU)

Sl. 51 *Isus i Samarićanka*, 1913. g. (Fototeka Gliptoteke HAZU)

Sl. 52 *Sušićavi starac / Nevoljnik*, Beč, 1903. g. foto-studio H. Ephron (Fototeka GMD)

PLANOVI ZA PROSLAVU MEŠTROVIĆEVA JUBILEJA

Iako će se stota godišnjica rođenja slavnoga kipara Ivana Meštrovića napuniti tek 1983. godine, plan za proslavu tog jubileja već je izrađen na republičkom nivou. U suradnji splitske Galerije Meštrović, Drniške općine i tamošnjeg memorijalnog muzeja te zagrebačkog muzeja i galerije tom će se prilikom održati niz manifestacija. Osim izložaba, filmova o velikom umjetniku i znanstvenih skupova, restaurirat će se slike, odliti neka njegova djela u bronci, a bit će uređena galerija u Splitu i zavičajna kuća u Otavicama. (E.S.)

Sl. 53 Isječak iz *Slobodne Dalmacije*, 6.8.1981. g., 5.

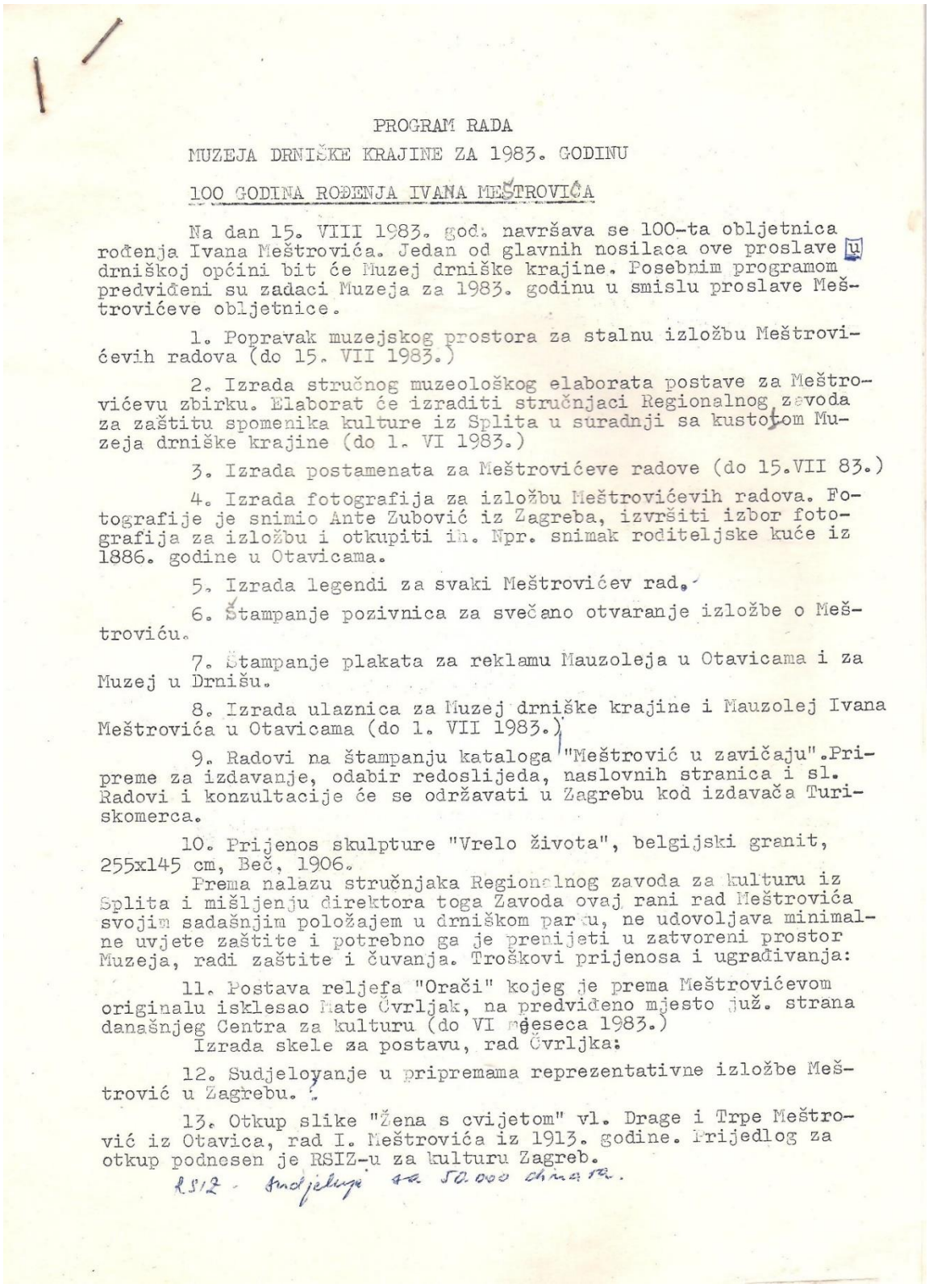

PROGRAM RADA

MUZEJA DRNIŠKE KRAJINE ZA 1983. GODINU

100 GODINA ROĐENJA IVANA MEŠTROVIĆA

Na dan 15. VIII 1983. god. navršava se 100-ta obljetnica rođenja Ivana Meštrovića. Jedan od glavnih nosilaca ove proslave u drniškoj općini bit će Muzej drniške krajine. Posebnim programom predviđeni su zadaci Muzeja za 1983. godinu u smislu proslave Meštrovićeve obljetnice.

1. Popravak muzejskog prostora za stalnu izložbu Meštrovićevih radova (do 15. VII 1983.)

2. Izrada stručnog muzeološkog elaborata postave za Meštrovićevu zbirku. Elaborat će izraditi stručnjaci Regionalnog zavoda za zaštitu spomenika kulture iz Splita u suradnji sa kustosom Muzeja drniške krajine (do 1. VI 1983.)

3. Izrada postamenata za Meštrovićeve radove (do 15.VII 83.)

4. Izrada fotografija za izložbu Meštrovićevih radova. Fotografije je snimio Ante Zubović iz Zagreba, izvršiti izbor fotografija za izložbu i otkupiti ih. Npr. snimak roditeljske kuće iz 1886. godine u Otavicama.

5. Izrada legendi za svaki Meštrovićev rad.

6. Štampanje pozivnica za svečano otvaranje izložbe o Meštroviću.

7. Štampanje plakata za reklamu Mauzoleja u Otavicama i za Muzej u Drnišu.

8. Izrada ulaznica za Muzej drniške krajine i Mauzolej Ivana Meštrovića u Otavicama (do 1. VII 1983.)

9. Radovi na štampanju kataloga "Meštrović u zavičaju". Pripreme za izdavanje, odabir redoslijeda, naslovnih stranica i sl. Radovi i konzultacije će se održavati u Zagrebu kod izdavača Turiskomerca.

10. Prijenos skulpture "Vrelo života", belgijski granit, 255x145 cm, Beč, 1906.
Prema nalazu stručnjaka Regionalnog zavoda za kulturu iz Splita i mišljenju direktora toga Zavoda ovaj rani rad Meštrovića svojim sadašnjim položajem u drniškom parku, ne udovoljava minimalne uvjete zaštite i potrebno ga je prenijeti u zatvoreni prostor Muzeja, radi zaštite i čuvanja. Troškovi prijenosa i ugrađivanja:

11. Postava reljefa "Orači" kojeg je prema Meštrovićevom originalu isklesao Mate Ćvrljak, na predviđeno mjesto juž. strana današnjeg Centra za kulturu (do VI mjeseca 1983.)
Izrada skele za postavu, rad Ćvrljka:

12. Sudjelovanje u pripremama reprezentativne izložbe Meštrović u Zagrebu.

13. Otkup slike "Žena s cvijetom" vl. Drage i Trpe Meštrović iz Otavica, rad I. Meštrovića iz 1913. godine. Prijedlog za otkup podnesen je RSIZ-u za kulturu Zagreb.
RSIZ - sudjeluje sa 50.000 dinara.

Sl. 54 Program rada Muzeja drniške krajine u 1983. g. (1. stranica), sastavila Jordanka Jalić (Arhiv GMD)

POPIS IZLOŽENIH RADOVA

1. AUTOPORTET, sadra 60x60 cm, 1956.
2. DR BOŽIDAR ADŽIJA, bronca, poprsje, 52x40 cm 1958 — 59.
3. NIKOLA ADŽIJA, bronca, poprsje, 54x52 cm, 1953.
4. GLAVA DJEVOJKE SA PLETENICOM OKO GLAVE (Portret sestre) bronca, 40x26x16 cm, 1912.
5. GLAVA DJEVOJKE SA PLETENICOM OKO GLAVE (Portret sestre) bronca, 44x25x16 cm, 1912.
6. STUDIJA ZA MOJSIJA, bronca, 60x23x34 cm
7. MAJKA S DJETETOM, sadra, vis. 87 cm, 1959.
8. GRGUR NINSKI, bronca 67x38x20 cm, 1927.
9. LUDI MILE, bronca 50x24x23 cm, Otavice 1912.
10. STUDIJA ŠAKE, (detalj) bronca, 51x41x36 cm, 1930.
11. FIGURA ŽENE U KLEČEĆEM STAVU, bronca, 54x34x40 cm, 1915.
12. GLAVA ŽENE U RUPCU, bronca, 32,5x23x17 cm, 1928.
13. MODEL POSTAMENTA ZA SPOMENIK KRALJEVIMA RUMUNIJE KAROLU I I FERDINANDU U BUKUREŠTU, bronca, vis. 26 cm, baza 27,5 cm,1937.
14. SKICA ZA SPOMENIK, (Bakljonoše), bronca, 15x14x14 cm, 1911-12.
15. MAJKA IVANA MEŠTROVIĆA, ulje, karton, 101x71 cm, 1911.
16. SESTRE IVANA MEŠTROVIĆA, ulje karton, 48x72, cm, 1911.
17. ŽENE IZ DALMATINSKE ZAGORE, ulje, karton, 101x71,5 cm, 1911.
18. PASTIR S MJEHOM, PSOM I OVCAMA, ulje, karton 71,5x100,5 cm, 1911-13.
19. LUDI MILE, ulje, karton, 100x72 cm, 1913.
20. STUDIJA ŽENE, crtež, karton, 100x73 cm 1913.
21. DVIJE ŽENE U TUZI, ulje, karton, 100x73 cm, 1913.
22. MOMAK I DJEVOJKA U KOLU, ulje, karton, 100x72 cm, 1911-13.
23. NAMJEŠTENJE, sadra, reljef, 61x57 cm, 1931-32.
24. PRIKAZANJE U HRAMU, reljef, sadra, 61x75 cm, 1931-32.
25. MARKO NAKIĆ, bronca, reljef, 65x34,7 cm, Drniš 1910.
26. SVETI ROKO, bronca, reljef, 89x75 cm, Drniš 1911.
27. SPOMEN-MEDALJA DOSITEJA OBRADOVIĆA (avers i revers), bronca, p. 36 mm, 1911-1912.
28. SPOMEN - CRKVA »NAŠA GOSPA«, tlocrtna veličina 8x17 m, u Biskupiji kod Knina, 1936-1938.
29. KRST, reljef, 100x250 cm, na spomen-crkvi u Biskupiji, 1938.
30. »NAŠA GOSPA« bronca 160 cm, u istoimenoj spomen-crkvi Biskupija, 1938.
31. »POVIJEST HRVATA«, kamen 167 cm, kopija, Muzej HAS Split, 1932.

Sl. 55 Naslovnica deplijana i popis izloženih djela na izložbi *Ivan Meštrović 1883.–1962.* u Galeriji Tvrđava u Muzeju kninske krajine, 1983. g. (Arhiv GMD)

IVAN MEŠTROVIĆ
(1883 — 1983)

Program obilježavanja 100. obljetnice rođenja Ivana Meštrovića na području općine Drniš — subota 13. kolovoza 1983. godine

9,30 sati	Svečana sjednica Odbora za proslavu 100. obljetnice rođenja Ivana Meštrovića (Velika viječnica S. O. Drniš)
10,30 sati	Otkrivanje Meštrovićeve skulpture »Orači« (prijenos u kamen izveo Mate Čvrljak, akademski kipar)
11,00 sati	Otvaranje novog izložbenog postava u Muzeju drniške krajine
12,30 sati	Predaja na upotrebu modernizirane ceste do Meštrovićeva mauzoleja (Kadina Glavica — Otavice — Ružić)
13,00 sati	Polaganje vijenca i razgledanje Mauzoleja u Otavicama

Pozivamo Vas da svojim prisustvom uveličate svečanosti posvećene 100. obljetnici rođenja velikog kipara Ivana Meštrovića

Odbor za proslavu — Drniš
SIZ u oblasti kulture općine Drniš
Centar za kulturu Drniš

Sl. 56 Pozivnica za obilježavanje 100. obljetnice rođenja Ivana Meštrovića u Drnišu, Centar za kulturu Drniš, 1983. g.

Sl. 57 Otvorenje obnovljenog Muzeja drniške krajine 13.8.1983. g. (Fototeka GMD).

Petak, 21. listopada 1983.

8 sati Polazak sudionika Znanstvenog skupa autobusom iz Zagreba u Drniš

13 sati **Dolazak u Drniš.** Ručak na Roškom slapu

15 sati Posjet Mauzoleju Meštrovića u Otavicama
Polaganje lovor-vijenca

16 sati Posjet Muzeju drniške krajine

17 sati NASTAVAK RADA ZNANSTVENOG SKUPA

Predsjeda: Marko Vukušić

— Duško KEČKEMET: Meštrovićevo djelo u suvremenoj umjetnosti
— Marica MEŠTROVIĆ: Ivan Meštrović: Pisma kćerki
— Radoslav TOMIĆ: Drniš u doba Ivana Meštrovića i dr Filip Marušić
— Jordanka JALIĆ: Osnivanje i razvoj Zbirke Meštrovićevih radova u Muzeju drniške krajine

18,30 sati Odlazak za Split

20 sati Dolazak u Split

Sl. 58 Program drniškog dijela Znanstvenog skupa u povodu 100. godišnjice rođenja kipara Ivana Meštrovića počasnog člana Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti, Zagreb – Drniš – Split, 19.–22. listopada, 1983. g.

Sl. 59 Stalni postav Muzeja drniške krajine 1983. g.

(Izvor: *Informatica Museologica*, vol. 15, br. 4, 1984.)

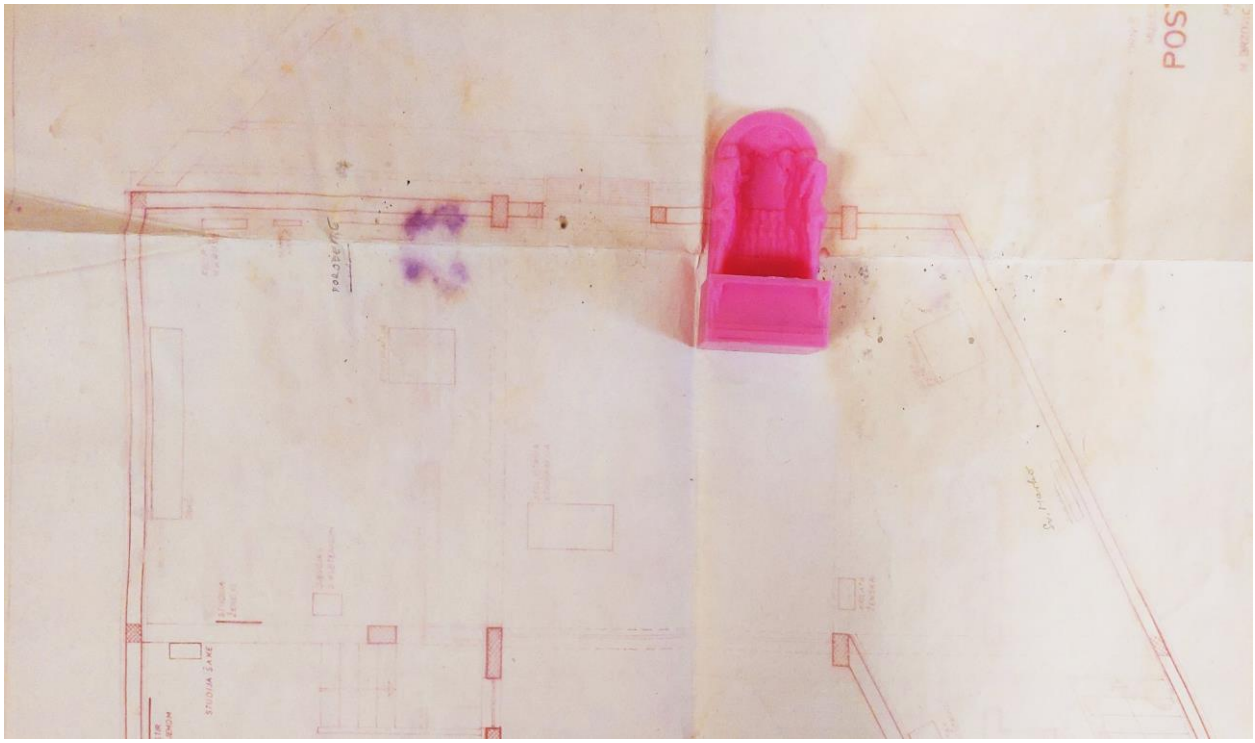

Sl. 60 Isječak tlocrta stalnog postava Muzeja drniške krajine s označeno pozicijom za postavljanje *Vrela života*, 1983. g.

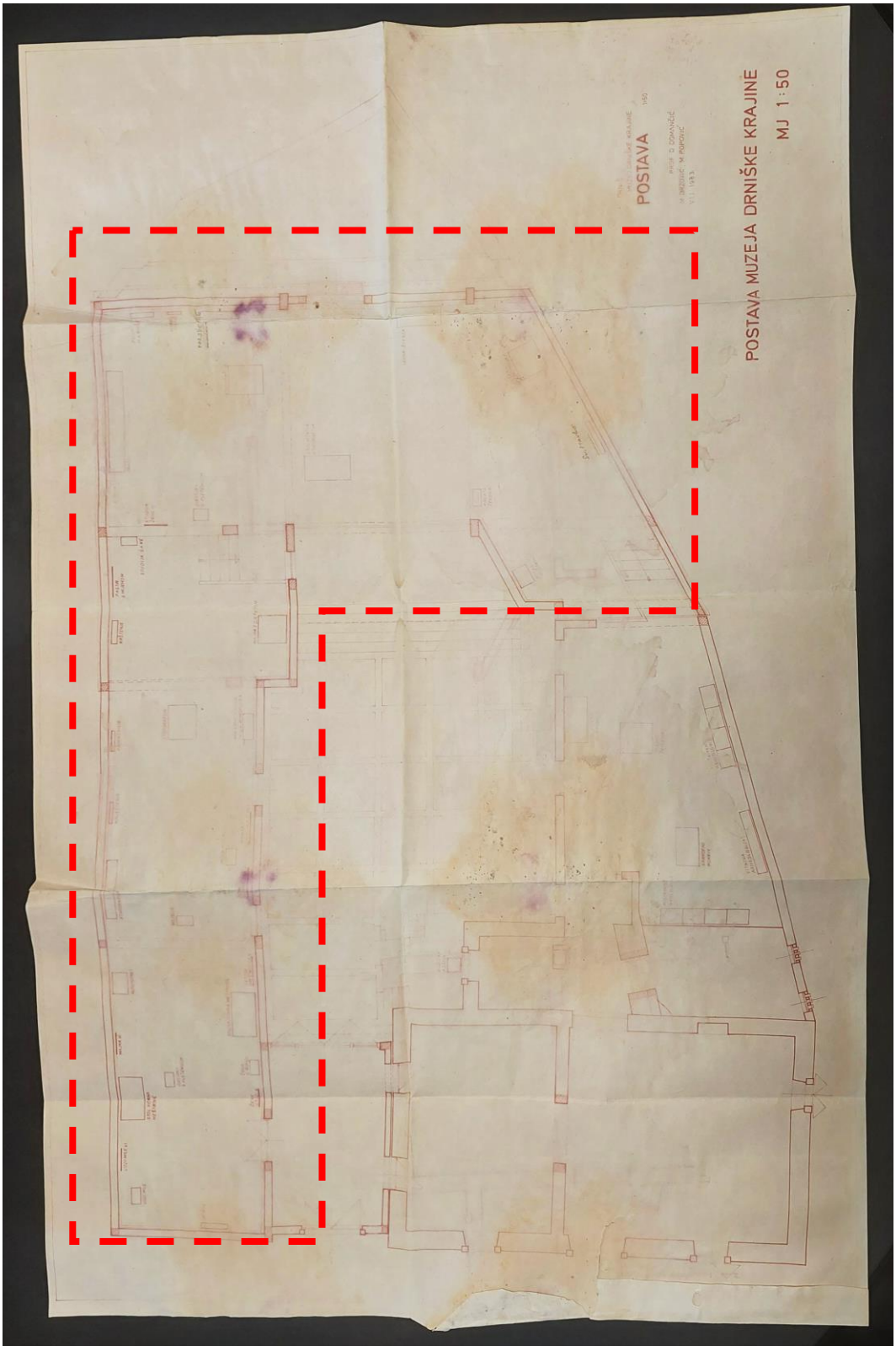

Sl. 61 Tlocrt stalnog postava Muzeja drniške krajine s označenim dvoranama s djelima iz Zbirke Ivana Meštrovića, 1983. g. (izradili: D. Domančić, M. Brezović, M. Popović)

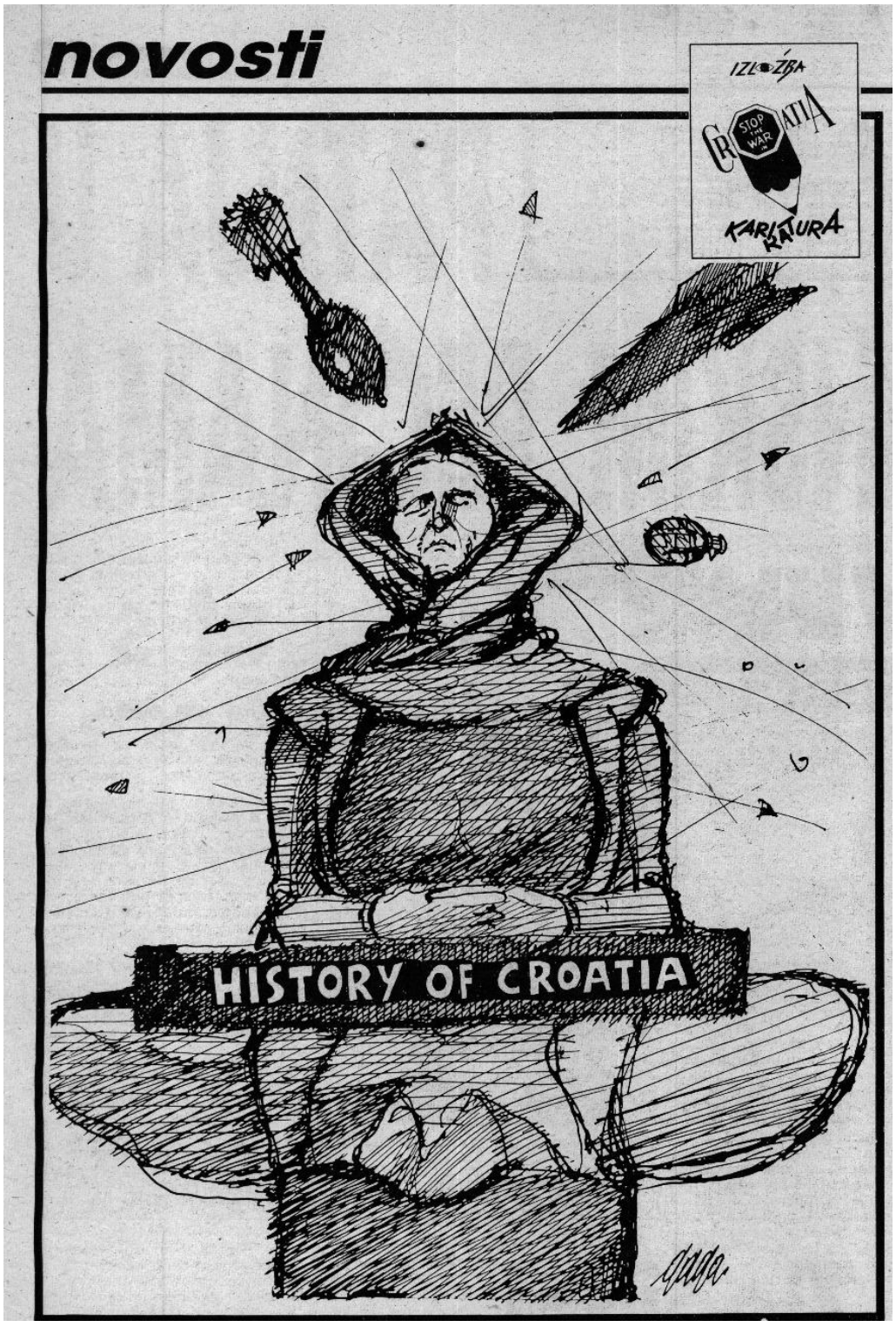

Sl. 62 Karikatura *History of Croatia* (izvor: *Slobodna Dalmacija*, 7.12.1991., 11.)

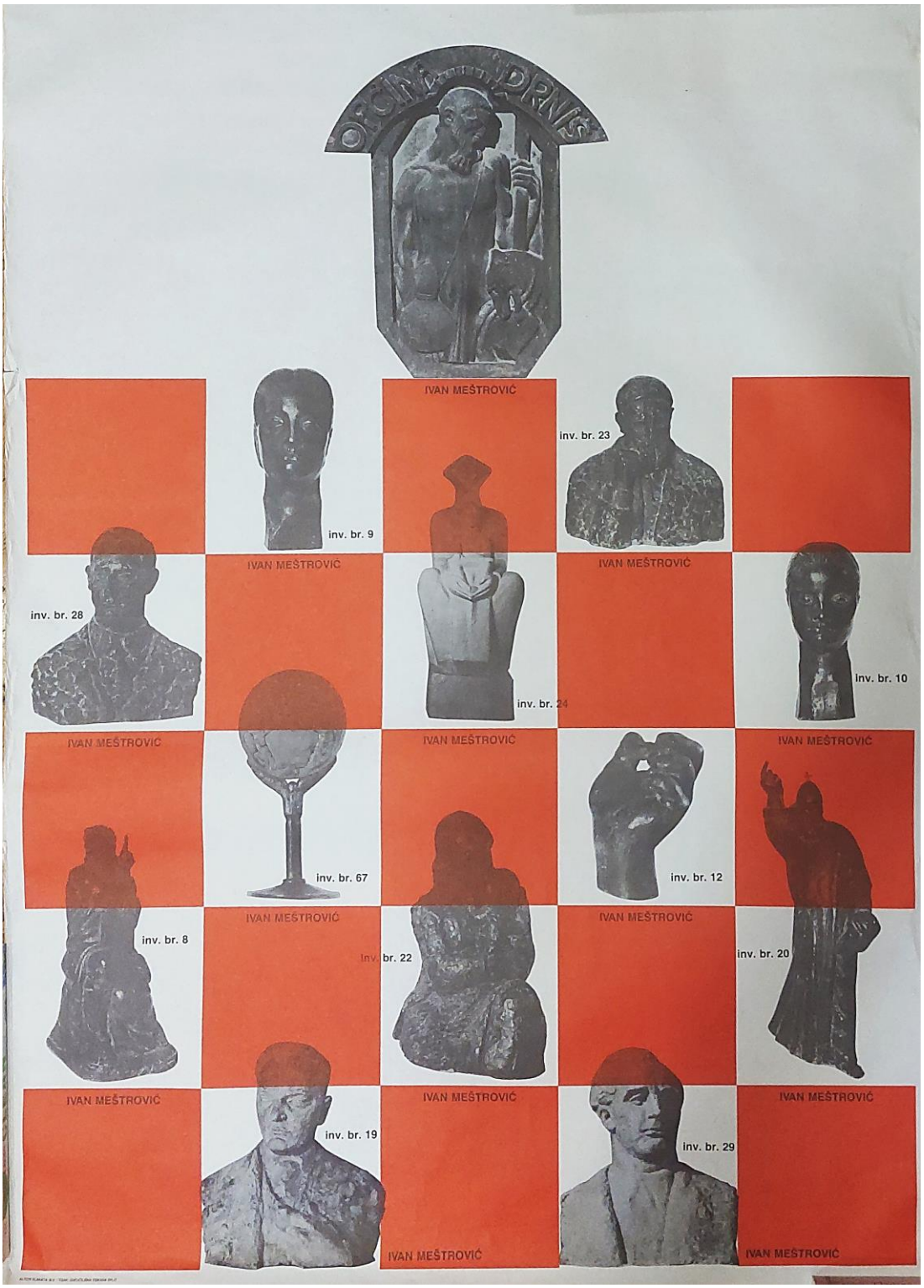

Sl. 63 Plakat Fundacije Ivana Meštrovića za Međunarodni dan muzeja 1992. godine (Arhiv GMD)

Sl. 64 Pročelje Muzeja drniške krajine na naslovnici *Slobodnog tjednika* 26. veljače 1992. g. (Arhiv GMD)

Sl. 65 Pročelje Muzeja drniške krajine nakon Oluje, 1995. g. (Fototeka GMD)

DJELA ODNESENA U KNIN

1. Sv. Roko, bronca
2. Marko Nakić, bronca
3. Moja majka, ulje, karton
4. Moje sestre: Bira, Mana i Danica, ulje
5. Žene iz Dalmatinske zagore, ulje
6. Pastir s mijehom, psom i ovcama, ulje
7. Momak i djevojka u kolu, ulje
8. Medalja Dositeja Obradovića, bronca
9. Skica za spomenik, sadra
10. Skica za spomenik, bronca
11. Ludi Mile, sadra
12. Ludi Mile, bronca
13. Glava djevojke s pletenicom, sadra
14. Glava djevojke s pletenicom, bronca
15. Glava djevojke s pletenicom, sadra
16. Glava djevojke s pletenicom, bronca
17. Ludi Mile, ulje
18. Dvije žene u tuzi, ulje
19. Ženska figura u klečećem stavu, sadra
20. Žena koja kleči, bronca
21. Studija za Mojsija, sadra
22. Mojsije, bronca
23. Grgur Ninski, sadra
24. Grgur Ninski, bronca
25. Glava žene s rupcem, bronca
26. Glava žene s rupcem, sadra
27. Studija šake, sadra
28. Studija šake, bronca
29. Navještenje, sadra
30. Porođenje, sadra
31. Prikazanje u hramu, sadra
32. Sv. Marko, sadra
33. Krštenje Kristovo, sadra
34. Model postolja za spomenik kraljevima, sadra
35. Postolje za spomenik kraljevima, bronca
36. Pokaznica, sadra
37. Petar Meštrović, sadra
38. Gospa Petropoljka, sadra
39. Nikola Adžija, bronca
40. Orači, sadra
41. Autoportret, sadra
42. Dr. Filip Marušić, sadra
43. Dr. Božidar Aždija, bronca
44. Majka s djetetom, sadra
45. Majka s djetetom, bronca

Sl. 66 Djela Ivana Meštrovića odnesena u Knin (izvor: *Nedjeljna Dalmacija*, 15.12.1993., 31)

Sl. 67 Reljef *Porođenje* nakon Domovinskog rata, 1995. g. (Fototeka GMD)

Sl. 68 *Model postolja za spomenik kraljevima Rumunjske Ferdinandu I. i Karolu I.* nakon Domovinskog rata, 1995. g. (Fototeka GMD)

Sl. 69 Nada Bogdanović, Davor Gaurina i Nataša Desabota (Zaninović) u muzeju neposredno nakon Oluje, 1995. g. (fototeka GMD)

Sl. 70 Nataša Desabota i Željko Krnčević u muzeju nakon Oluje,1995. g. (Fototeka GMD)

Sl. 71 Joško Zaninović u muzeju nakon Oluje, 1995. g. (Fototeka GMD)

Sl. 72 Željko Krnčević i Davor Gaurina u muzeju nakon Oluje,1995. g. (Fototeka GMD)

Sl. 73 *Žena s krilima* nakon Domovinskog rata, 1995. g. (Fototeka GMD)

Sl. 74 *Grgur Ninski* nakon Domovinskog rata, 1995. g. (Fototeka GMD)

Sl. 75 *Ludi Mile* nakon Domovinskog rata, 1995. g. (Fototeka GMD)

Sl. 76 Djela Ivana Meštrovića na kninskoj tvrđavi, kolovoza 1995. g. (Fototeka GMD)

Sl. 77 Željko Krnčević fotografira djela Ivana Meštrovića pronađena na kninskoj tvrđavi, kolovoz 1995. g. (Fototeka GMD)

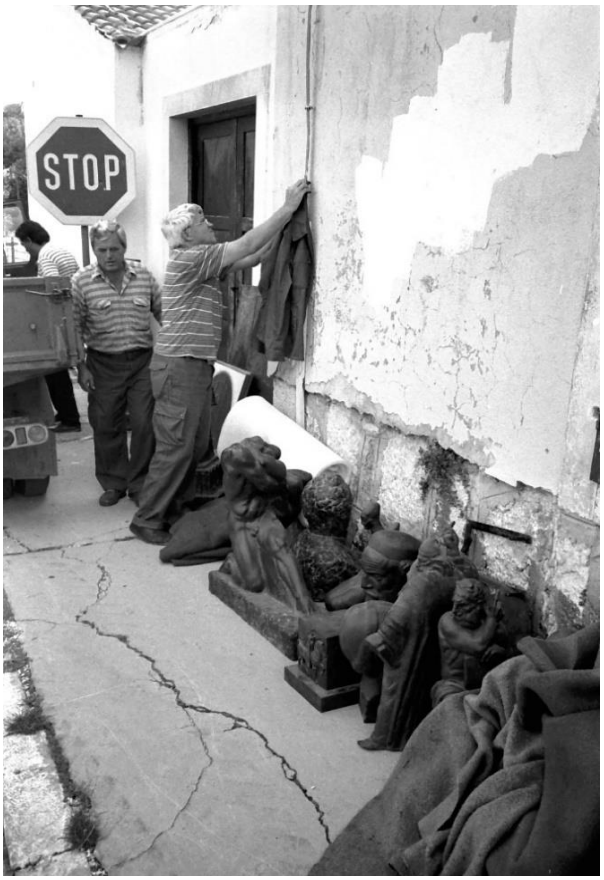

Sl. 78, 79, 80 Povratak djela Ivana Meštrovića s kninske tvrđave u drniški muzej, rujan 1995. g. (Fototeka GMD)

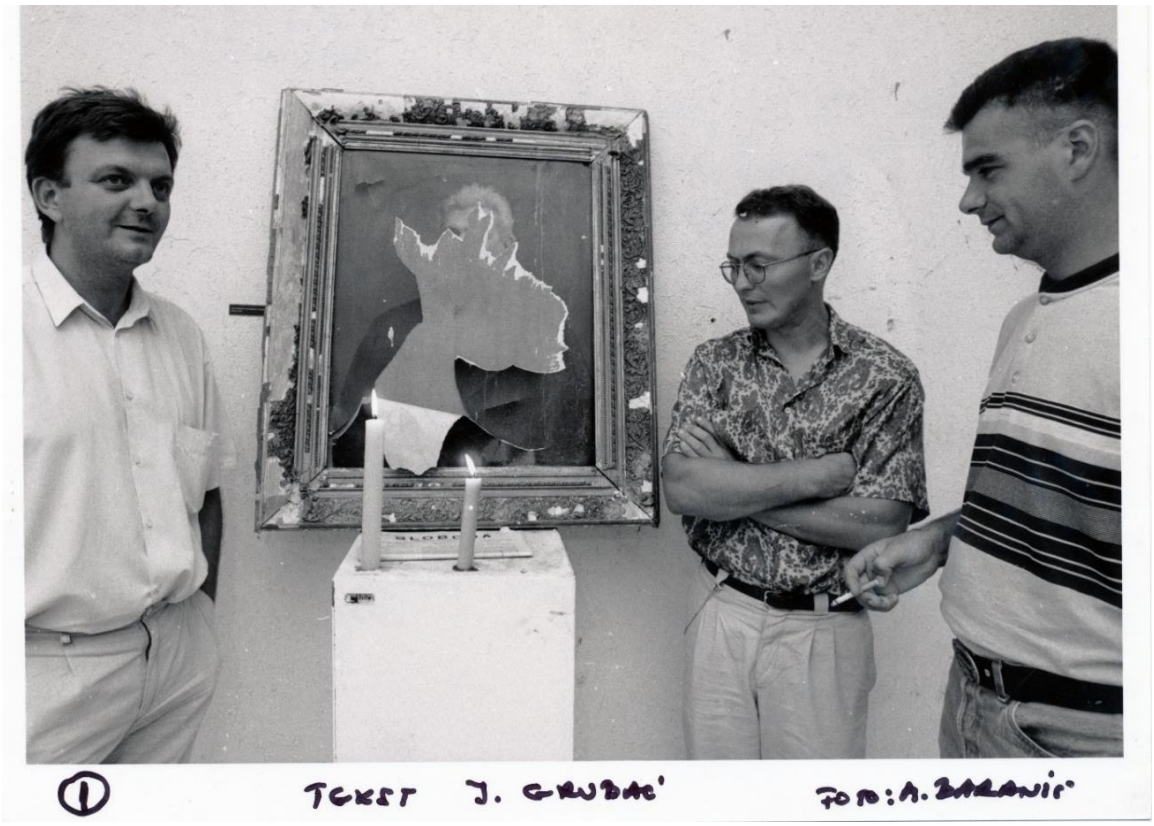

Sl. 81 Željko Krnčević, Davor Gaurina i Joško Zaninović na otvorenju izložbe *Krhotine* u Muzeju drniške krajine, 16. kolovoza 1995. g. (Fototeka GMD)

Sl. 82 Posjetitelji na izložbi *Krhotine* u Muzeju drniške krajine, 16. kolovoza 1995. g. (Fototeka GMD)

Sl. 83 *Žena s krilima*,/ Izložba *Krhotine* (Fototeka GMD)

Sl. 84 *Ludi Mile*, Izložba *Krhotine*, (Fototeka GMD)

Sl. 85 *Grgur Ninski*, Izložba *Krhotine*, (Fototeka GMD)

Sl. 86 Fra Ante Čavka s desnom šakom preostalom nakon miniranja Meštrovićeve skulpture *Sv. Ante Padovanskog*, 6. kolovoza 1996. g. (Fototeka GMD)

Sl. 87 Postament skulpture *Majka s djetetom*, kolovoz 1995. g. (Fototeka GMD)

Sl. 88 Gipsani odljev *Mojsija* nakon provedenih restauratorskih zahvata početkom 2000-ih godina (Fototeka GMD)

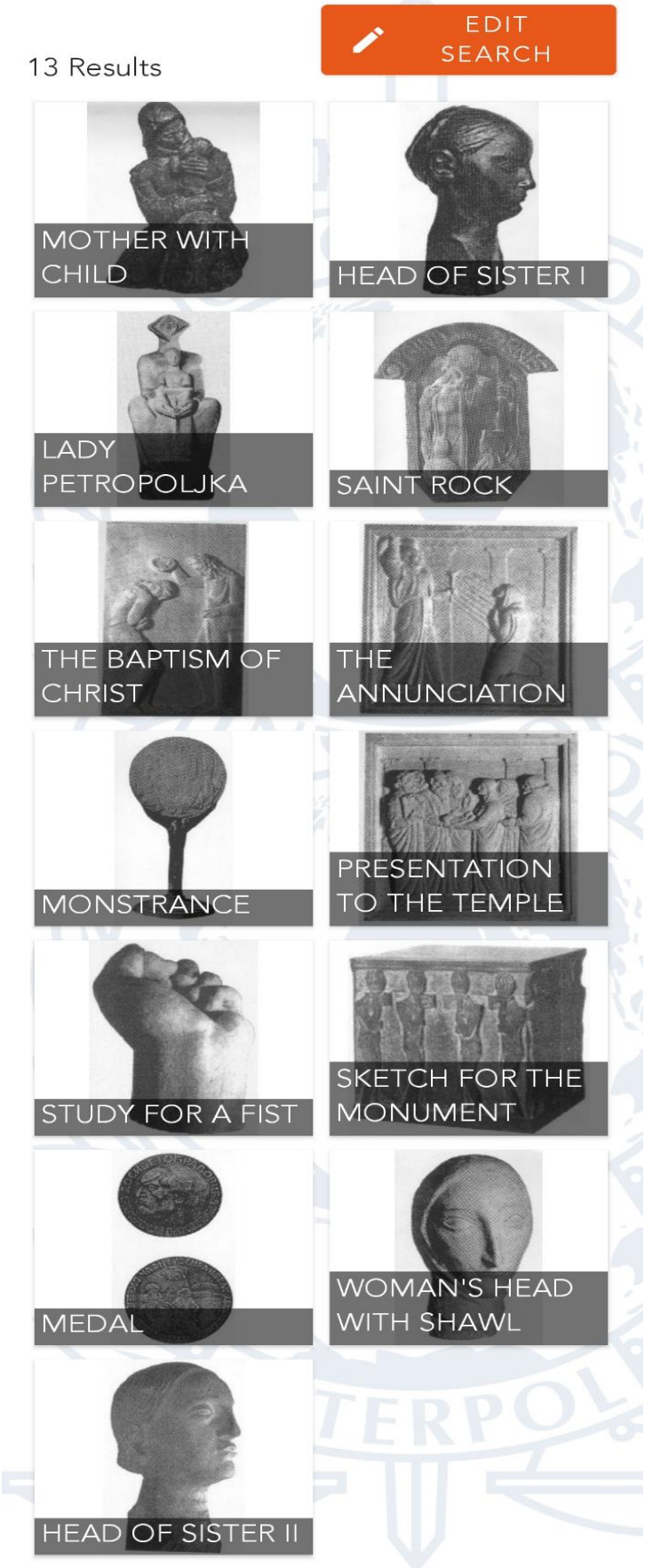

Sl. 89 Interpolova lista djela Ivana Meštrovića ukradenih iz Drniša tijekom Domovinskoga rata (pristup 21.1.2023. g.)

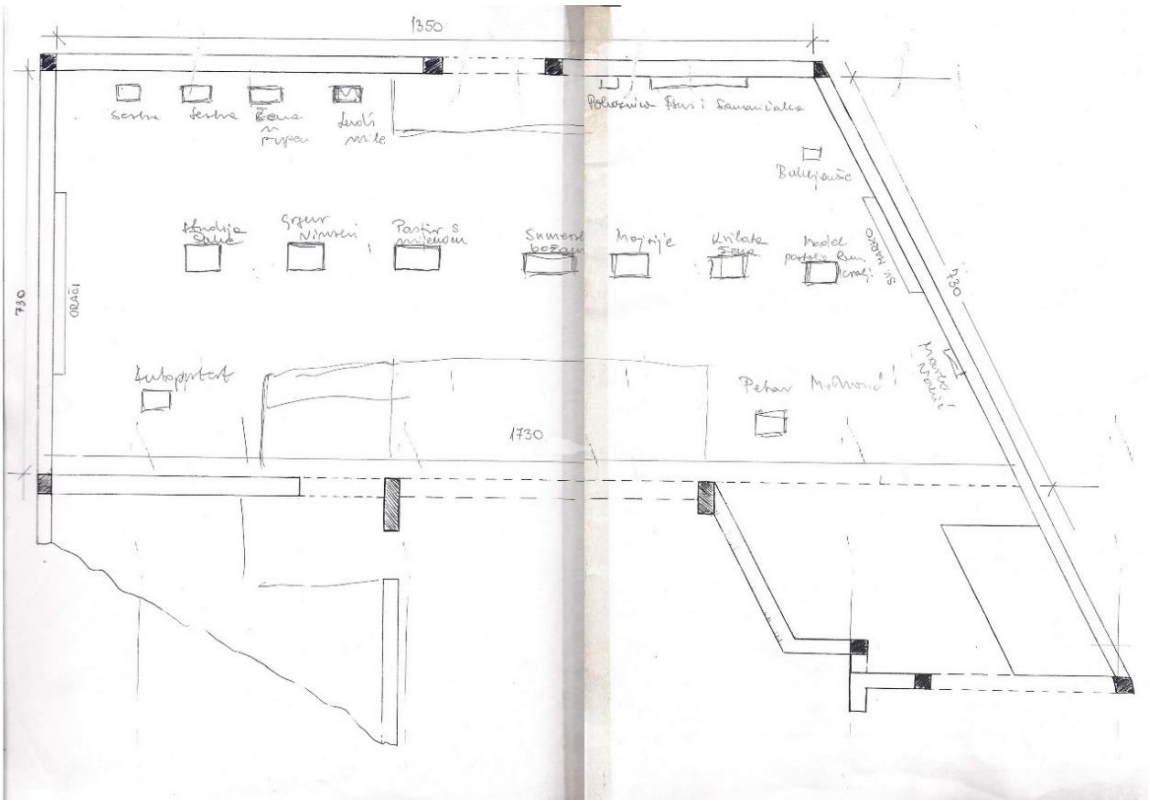

Sl. 90 Neostvarena skica postava djela Ivana Meštrovića netom nakon Domovinskog rata, 1996. g. (Arhiv GMD)

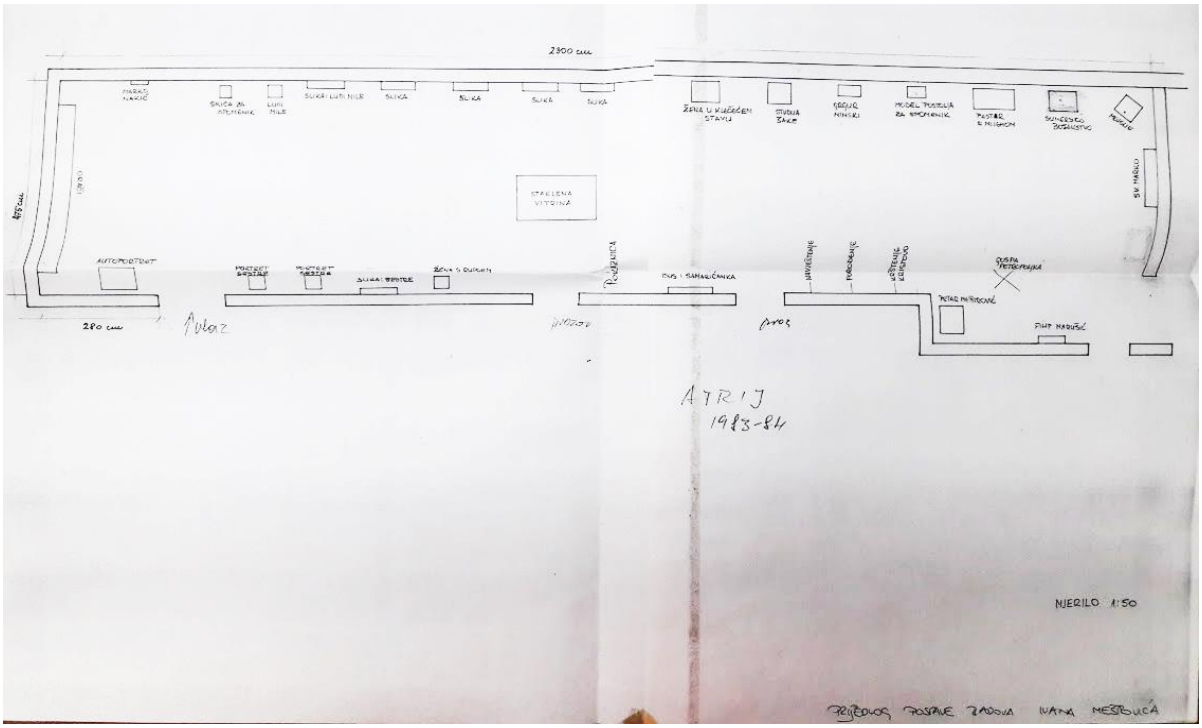

Sl. 91 Poslijeratni plan postavljanja djela Ivana Meštrovića (Izvor: Arhiv AM, Zagreb)

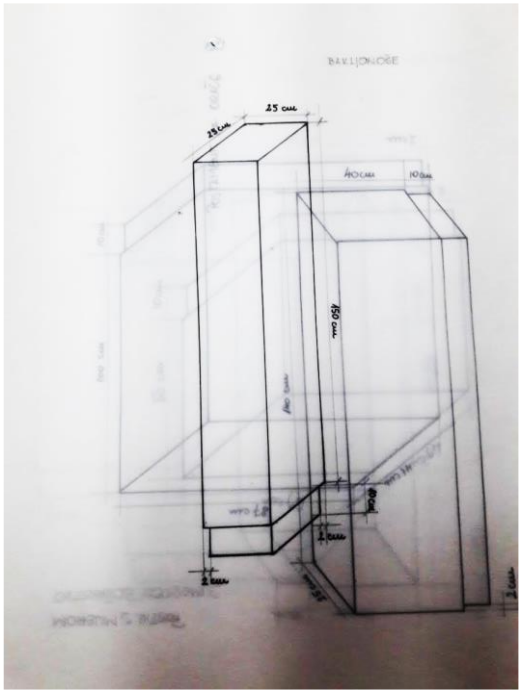

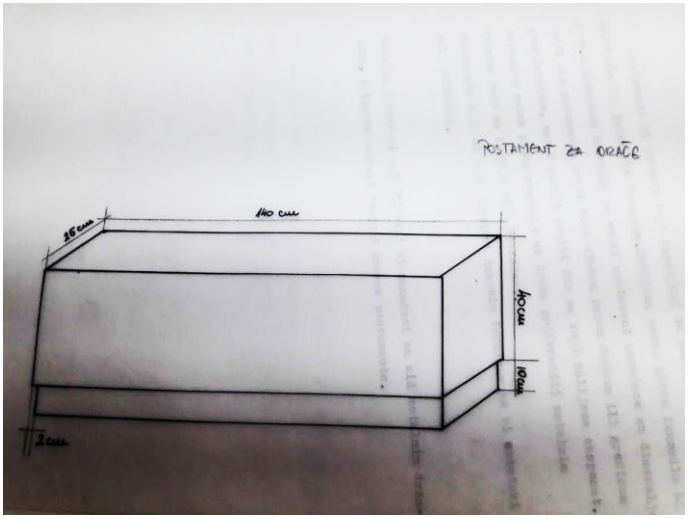

Sl. 92, 93 Nacrti za postamente za *Bakljonoše* i za *Oračе*, 1996. g. (Arhiv AMZg)

Sl. 94 Vitrina *Ranjeni Meštar* u prvome stalnom postavu nakon Domovinskog rata, 1996. g. (Fototeka GMD)

Sl. 95 Otvorenje Muzeja drniške krajine 16.8.1996. g.

(Fototeka GMD / donacija *Slobodne Dalmacije*)

Sl. 96 Stalni postav djela Ivana Meštrovića 1996. g. (Fototeka GMD)

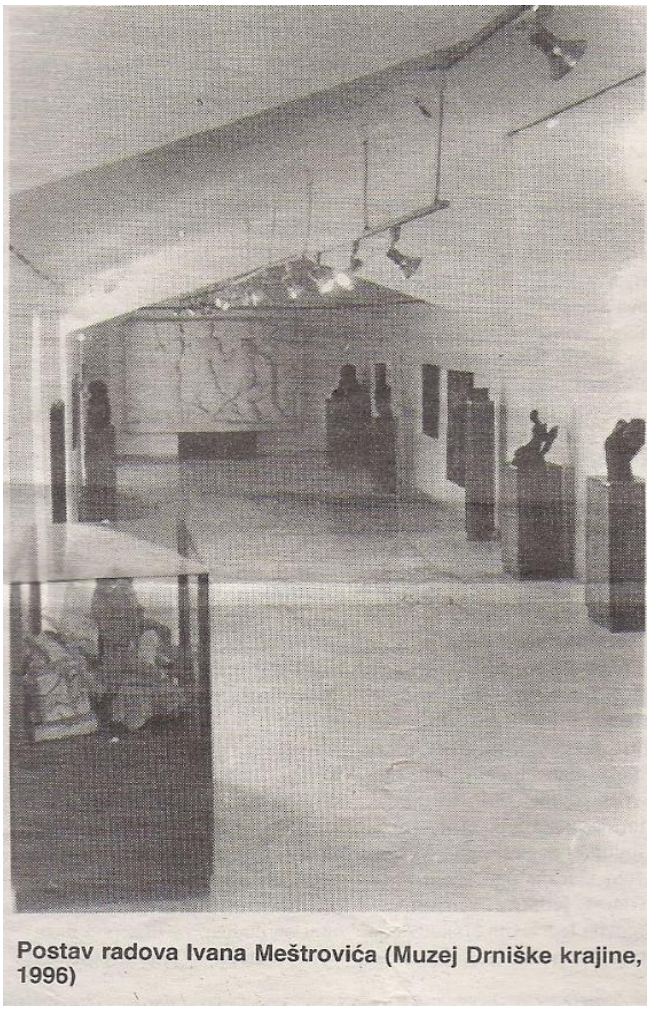

Postav radova Ivana Meštrovića (Muzej Drniške krajine, 1996)

Sl. 97 Fotografija preuzeta iz članka Marine Baričević *Trnovit put stvaranja muzeja za budućnost: Glas znanja nasuprot stilu svadbenih konfeta* (Arhiv GMD)

U DRNIŠKOM MUZEJU: Izložen je manji dio Meštrovićevih djela

KARLO HAUER

Sl. 98 Slika stalnog postava preuzeta iz *Nedjeljnog vjesnika* 13. siječnja 2002. g. (Jadranka Klisović: *Skromna obljetnica za umjetnika kojeg treba „oprati od političkog blata“*, Arhiv GMD)

Sl. 99 Poslijeratni stalni postav djela Ivana Meštrovića oko 2010. g (Arhiv GMD)

Sl. 100 Stalni postav GMD-a 2014. godine (Fototeka GMD)

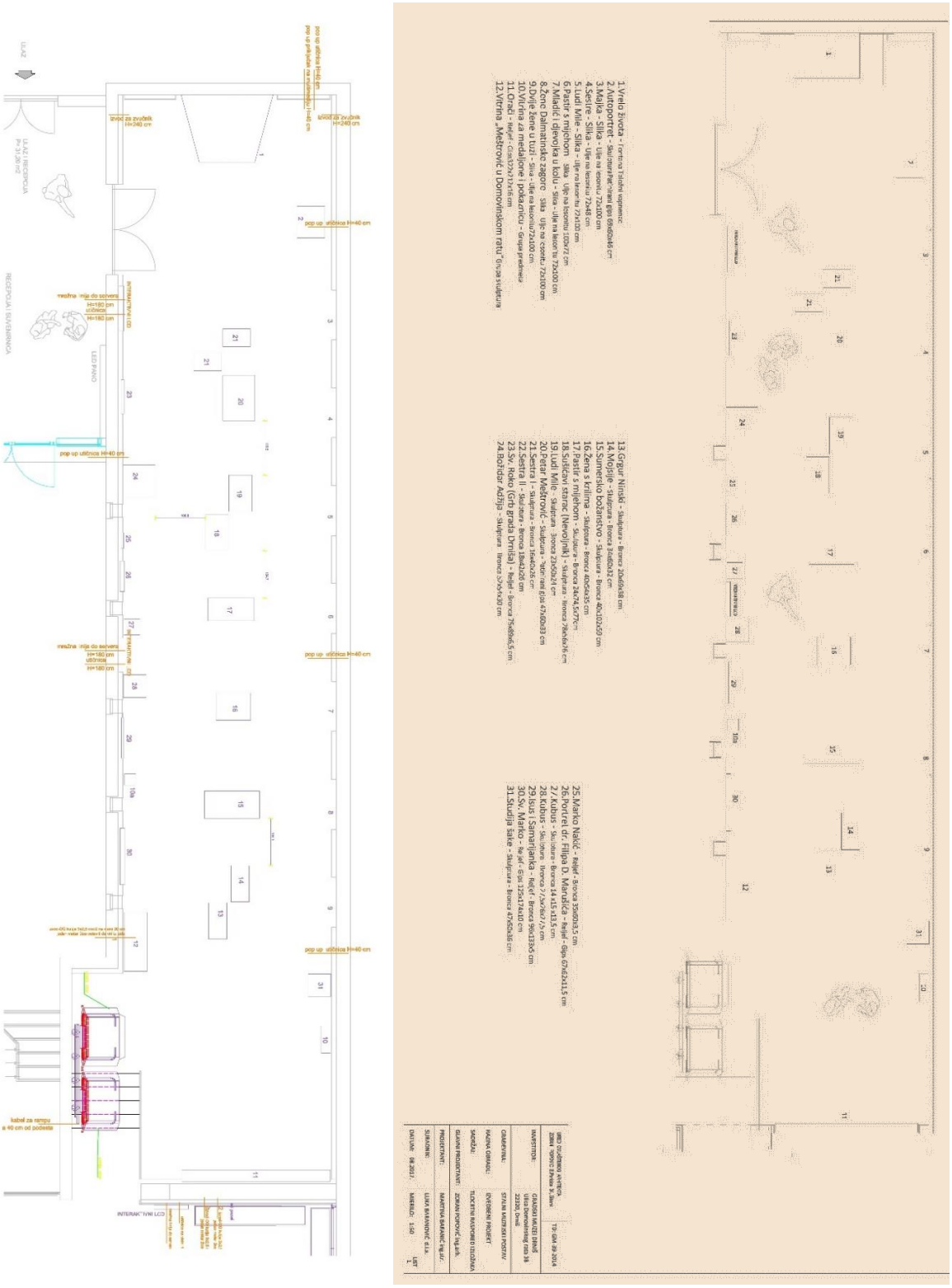

Sl. 101, 102 Nacrt postava stalnog postava djela Ivana Meštrovića, 2014. g.

(Izradio: Arhitektonski ured Zoran Popović)

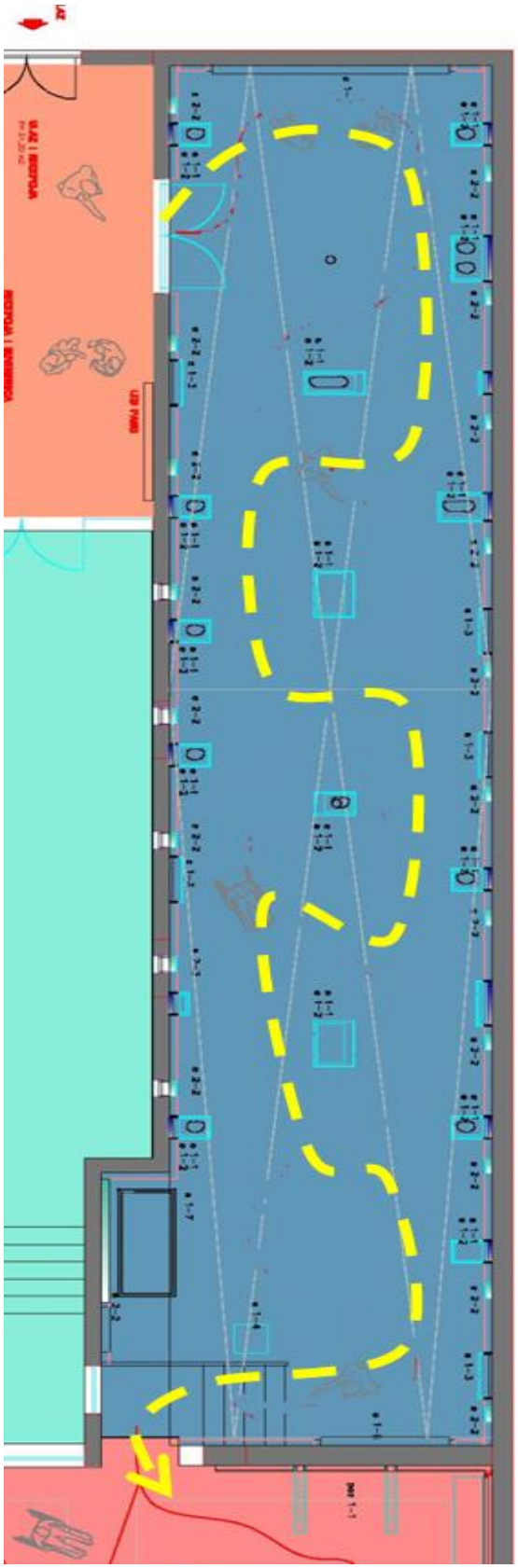

Sl. 103 Shematski prikaz smještaja vitrina u središnjem dijelu dvorane i sugerirani smjer kretanja kroz postav djela Ivana Meštrovića, 2014. g. (Izradila: A. Tomić)

Sl. 104 Stalni postav djela Ivana Meštrovića 2018. g. (Fototeka GMD)

Sl. 105 Stalni postav djela Ivana Meštrovića 2022. g. (Fototeka GMD)

Sl. 106 Medaljoni prezentirani na LED-panelu u stalnom postavu djela Ivana Meštrovića, 2023. g. (Fototeka GMD)

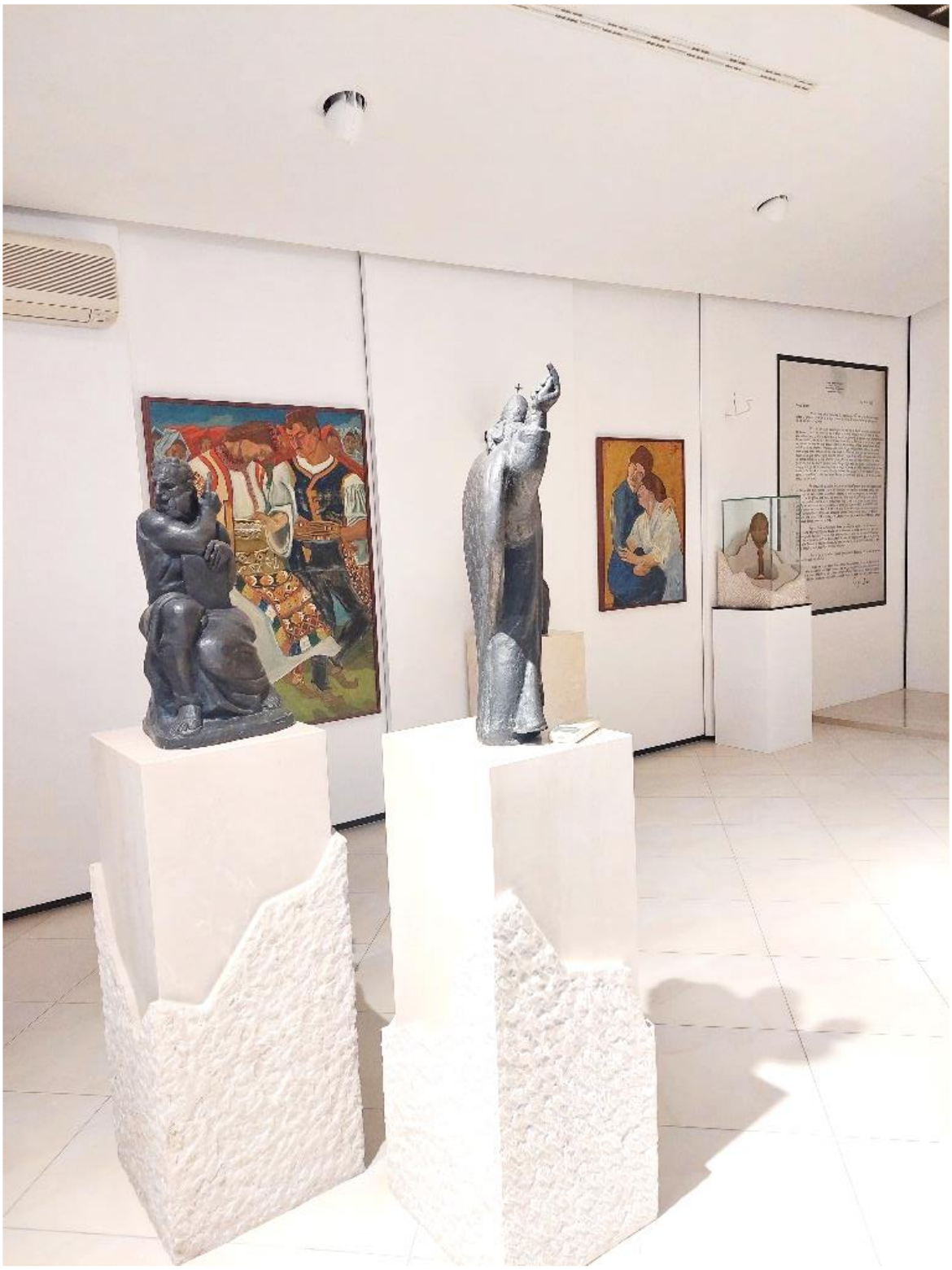

Sl. 107 Dio stalnog postava djela Ivana Meštrovića 2023. g. (Fototeka GMD)

Sl. 108 Ekrani za prikaz digitalnih sadržaja u dvorani s djelima Ivana Meštrovića (foto: A. Tomić)

Sl. 109 Ekran s digitalnom interpretacijom fontane *Vrelo života* (foto: A. Tomić)

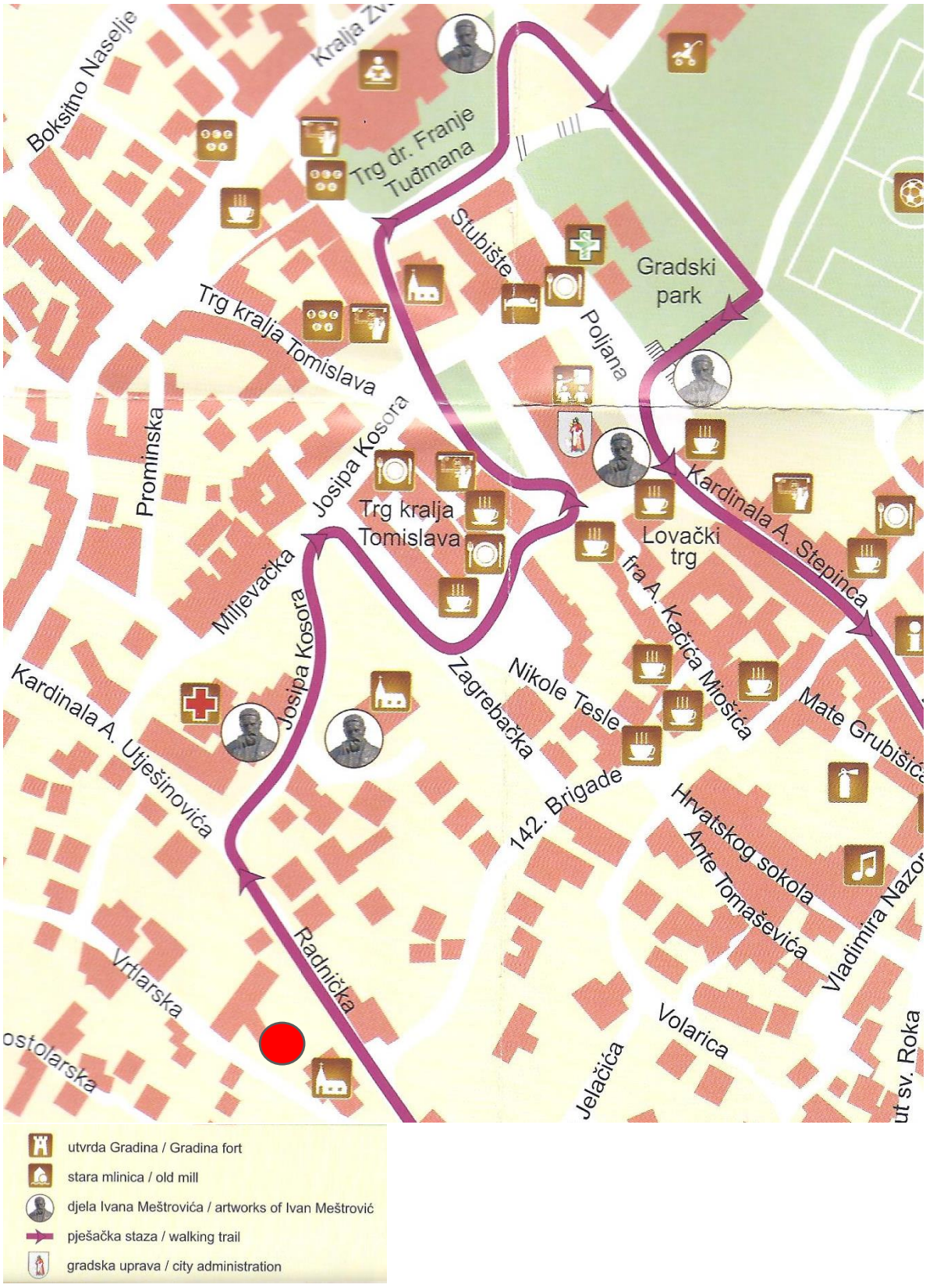

Sl. 110 Isječak turističke karte Drniša, 2015. g. (izvor: Turistička zajednica Grada Drniša)

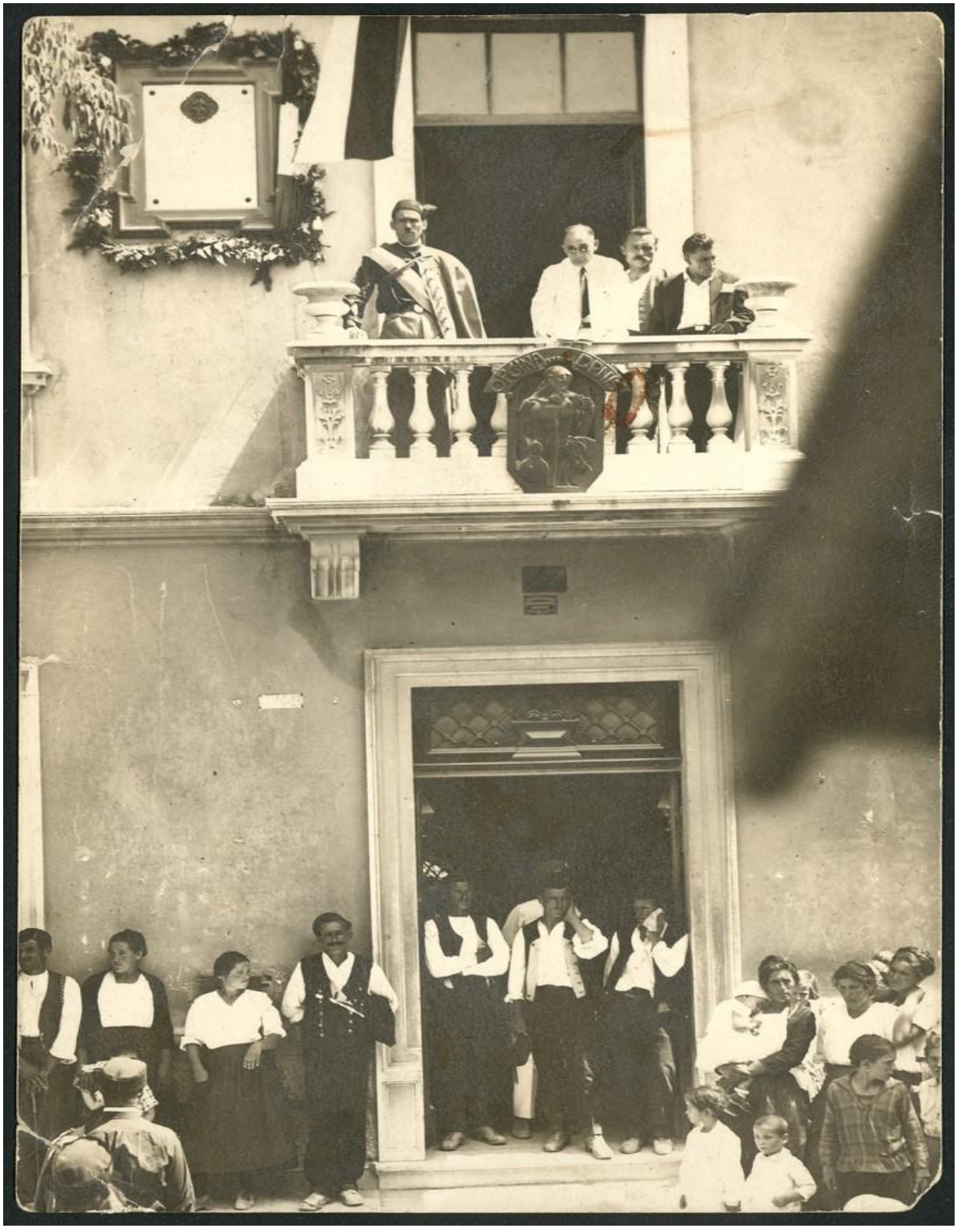

Sl. 111 Pročelje drniške općinske zgrade s *Grbom Općine Drniš* / *Reljefom sv. Roka* postavljenim na balkonsku ogradu, 16.8.1928. g. (Fototeka GMD)

Sl. 112 *Reljef sv. Roka / Grb Općine Drniš*, 1911., bronca (Fototeka GMD)

Sl. 113 Ante Atlagić otkriva *Grb Općine Drniš* 16. kolovoza 1990. g. (Fototeka GMD)

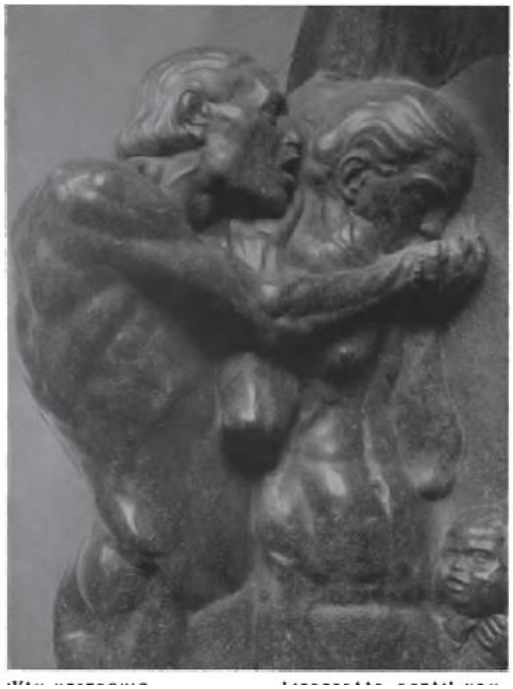

Sl. 114 Detalj fontane *Vrelo života* (izvor: Ludwig Abels, W. Ivan Meštrović, u: *Kunst für Alle*, (15. 3.), München, 1909., 294.)

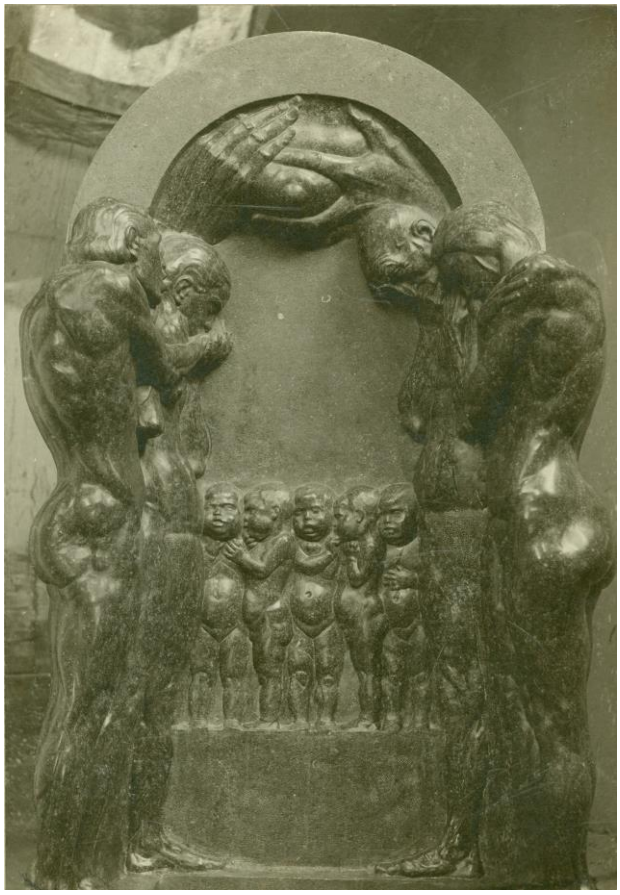

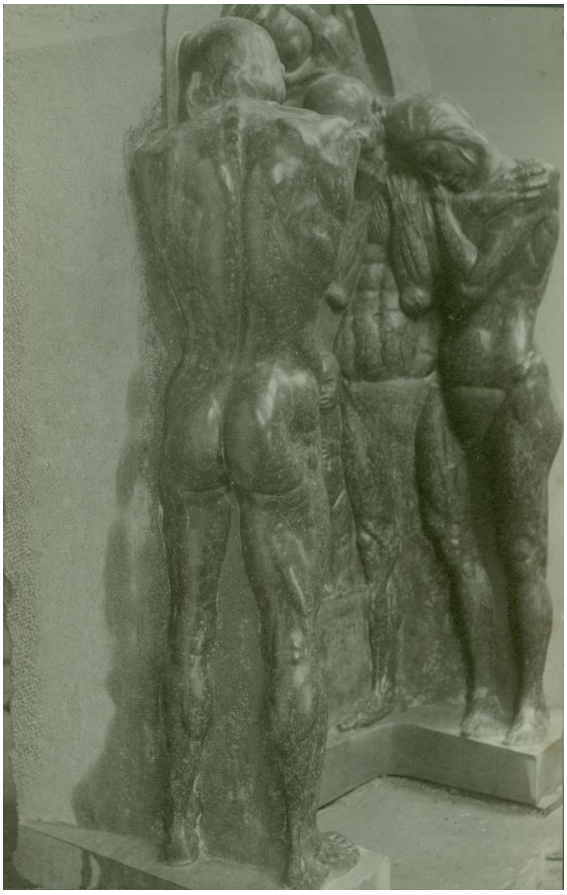

Sl. 115 *Vrelo života* u atelijeru (?), 1907. (Fototeka GM, FGM-940)

Sl. 116 *Vrelo života* u atelijeru (?), 1907. (Fototeka GM, FGM-1176-13)

Sl. 117 Fontana *Vrelo života*, 1908. g.

(izvor: Karl M. Kuzmany. Die Frühjahr-Ausstellung der Wiener Secession, u: *Die Kunst für Alle*, br. XXIII., 1908., 391.)

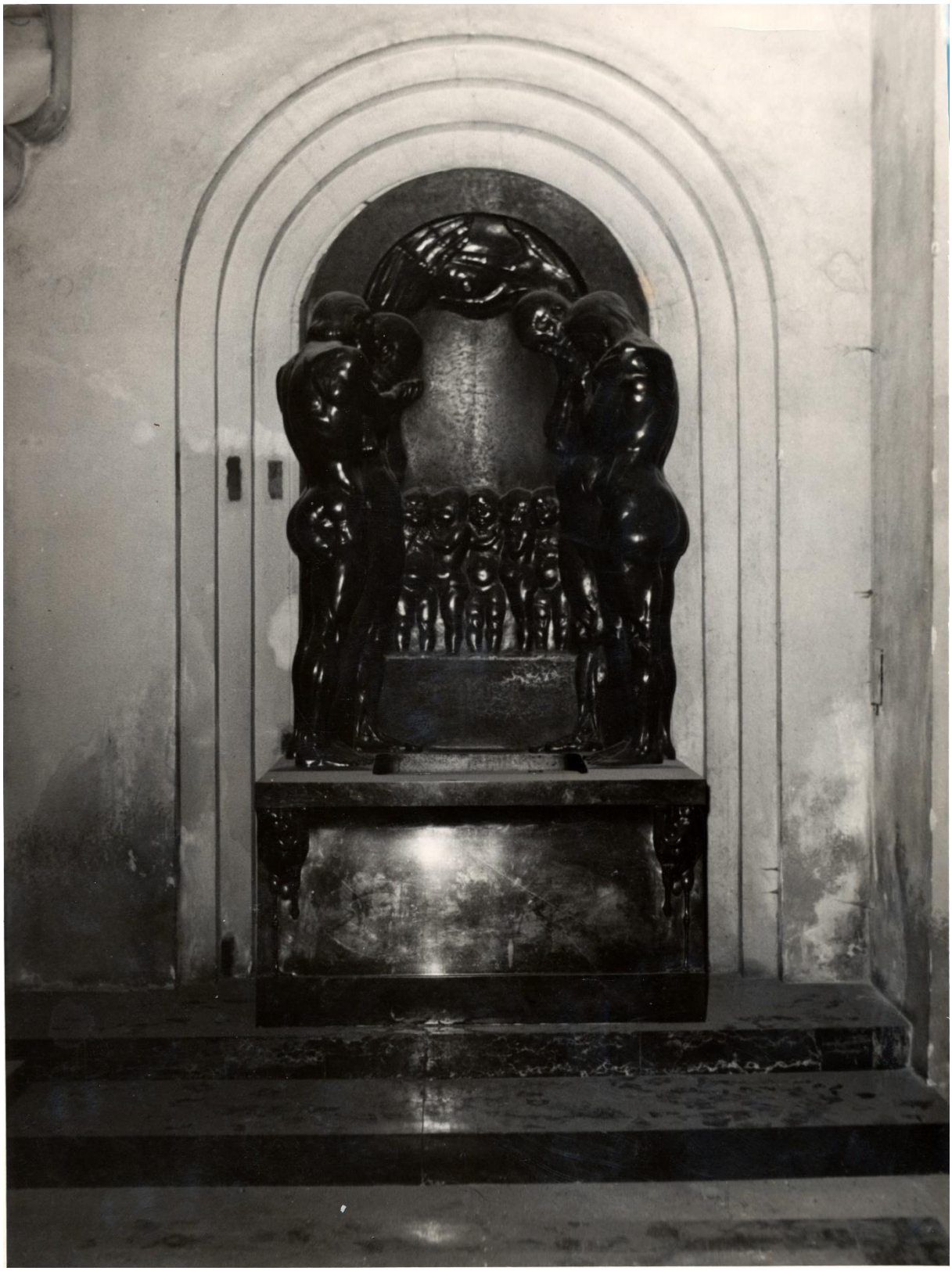

Sl. 118 Fontana *Vrelo života* u bečkoj palači obitelji Wittgenstein u 1. pol. 20. st.
(foto: Alfred Bayer, fototeka GMD)

Sl. 119 Fontana *Vrelo života* u predvorju bečke palače obitelji Wittgenstein u 1. pol. 20. st. (izvor: Alexander Waugh. *Kuća Wittgenstein*, Zagreb: Vuković & Runjić, 2014., 183)

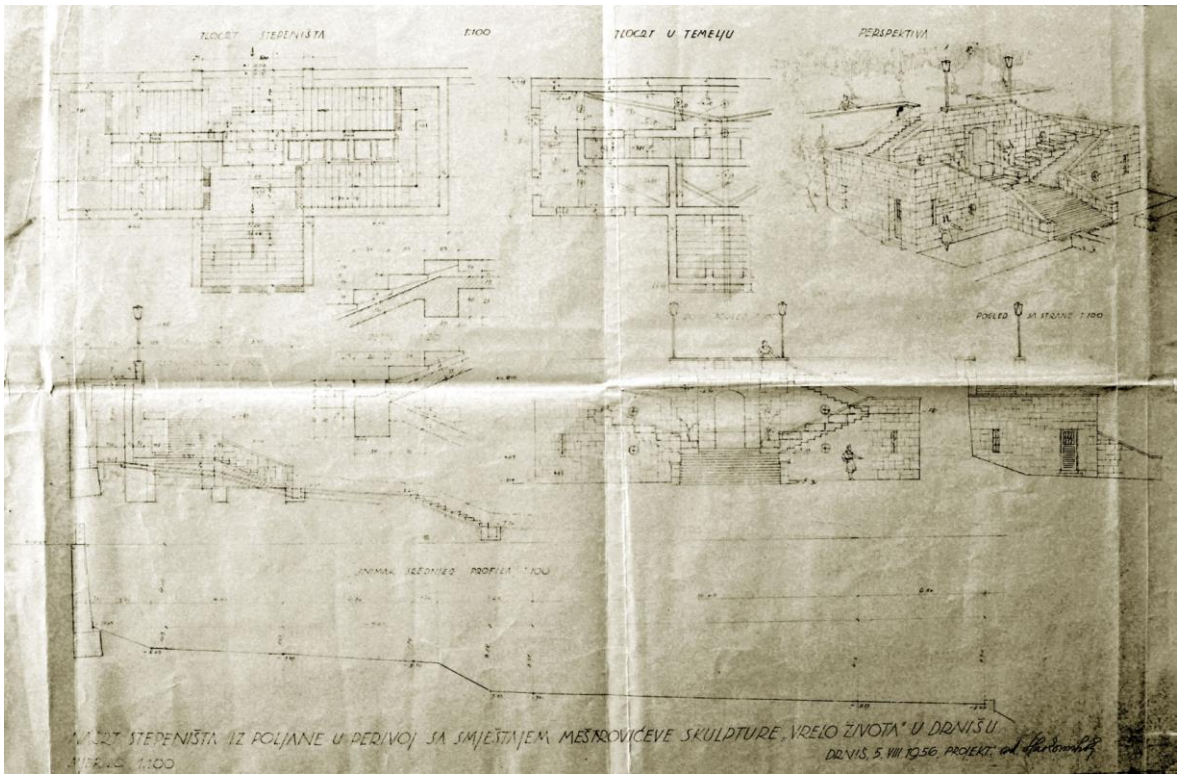

Sl. 120 Nacrt stubišta koje vodi s Poljane u perivoj s nišom za smještaj Meštrovićeve skulpture *Vrelo života*, Drniš, izradio arhitekt Slavko Mihok, 1956. g. (Arhiv GMD)

Sl. 121 Nevenka Bezić drži govor prilikom otkrivanja *Vrela života,* 25.5.1957. g. U lijevom kutu je Tvrtko Meštrović sa suprugom, a desno od njih Nikola Adžija sjedi (Fototeka GMD)

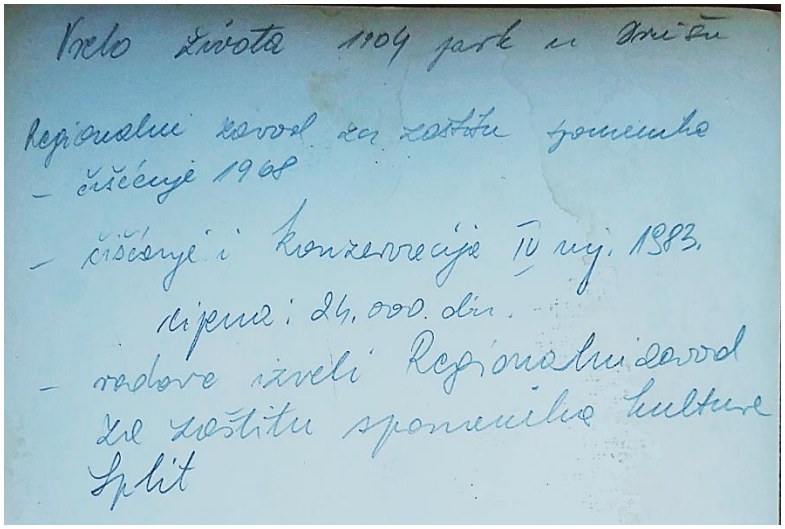

Sl. 122 *Vrelo života* u Drnišu i bilješka na poleđini, 1970-ih (Fototeka GMD)

Sl. 123 *Vrelo života* u Drnišu 1977. g. (Foto: Mitja Koman, fototeka GMD)

Sl. 124 Huligansko oštećivanje fontane *Vrela života* kamenim pločama i koševima za smeće, 2014. g. (Izvor: Radio Drniš)

Sl. 125 Oštećenja na fontani *Vrelo života* nastala 2014. g. (Fototeka GMD)

Sl. 126 Oštećenje na podestu fontane *Vrela života* nastala 2014. g. (Fototeka GMD)

Sl. 127 *Vrelo života,* 2003. g.
(Fototeka GMD)

Sl. 128 *Vrelo života*, 2017. g.
(Fototeka GMD)

Sl. 129 *Vrelo života* nakon restauracije koju je krajem 2019. godine izveo restaurator Frederik Levarda (Fototeka GMD)

Rade se Meštrovićevi „Orači“

Već dulje vremena mladi akademski kipar Mate Cvrljak, koji predaje likovni odgoj na drniškim školama, kleše u kamen veliki reljev Ivana Meštrovića »Orači«. Očekuje se da će polovicom ljeta rad biti dovršen i postavljen na pročelje Doma kulture »Božidar Adžija« zašto je reljef pokojnog umjetnika i namijenjen. (c)

Sl. 130 Novinski isječak o klesanju *Oračа* (Izvor: *Šibenski list*, 28.4.1962., 4)

Sl. 131 *Orači*, 2019. g. (Foto: Filip Beusan, Fototeka GMD)

Sl. 132 *Oračі* nakon restauracije, 2022. g. (Foto: Antonia Tomić, Fototeka GMD)

Sl. 133 *Majka s djetetom* u umjetnikovu atelijeru u South Bendu, 1959. g. (Fototeka GMD)

Sl. 134 Ivan Meštrović ispred bolnice 13.8.1959. g., lijevo od njega je Nikola Adžija, iza sin Tvrtko (?), a drugi s desne strane dr. Marko Skelin, pa Smiljan Reljić, ostali su zasada neidentificirani (Fototeka GMD)

Sl. 135 Majka s djetetom, 2019. g. (Foto: Filip Beusan, Fototeka GMD)

Sl. 136 Ivan Meštrović tijekom izvedbe *Gospe Petropoljke* 1947. g. (Fototeka GMD)

Sl. 137 *Gospa Petropoljka* u studiju Ivana Meštrovića u Syracusi, na fotografiji je umjetnik sa studentom Michaelom Skopom, 1955. g. (Izvor: David Tatham. Ivan Mestrovic in Syracuse, 1947–1955, u: *Syracuse University Library Associates Courier*, vol. XXXII., 1997., 5–24.)

Sl. 138 Šime Dujmović kleše u kamenu Meštrovićev spomenik *Petropoljska Gospa*
(Izvor: Marović, Miodrag. Posle trideset godina: Meštrovićev učenik ponovo radi na delima svog majstora, 30.5.1959., novinski isječak, Arhiv GMD)

Sl. 139 *Gospa Petropoljka* u Muzeju Drniške krajine, 1977. g. (Foto: Mitja Koman; Fototeka GMD-a)

Sl. 140 *Gospa Petropoljka* u Muzeju Drniške krajine prilikom posjeta mornarice, 1984. g. (izvor: Fototeka GMD-a)

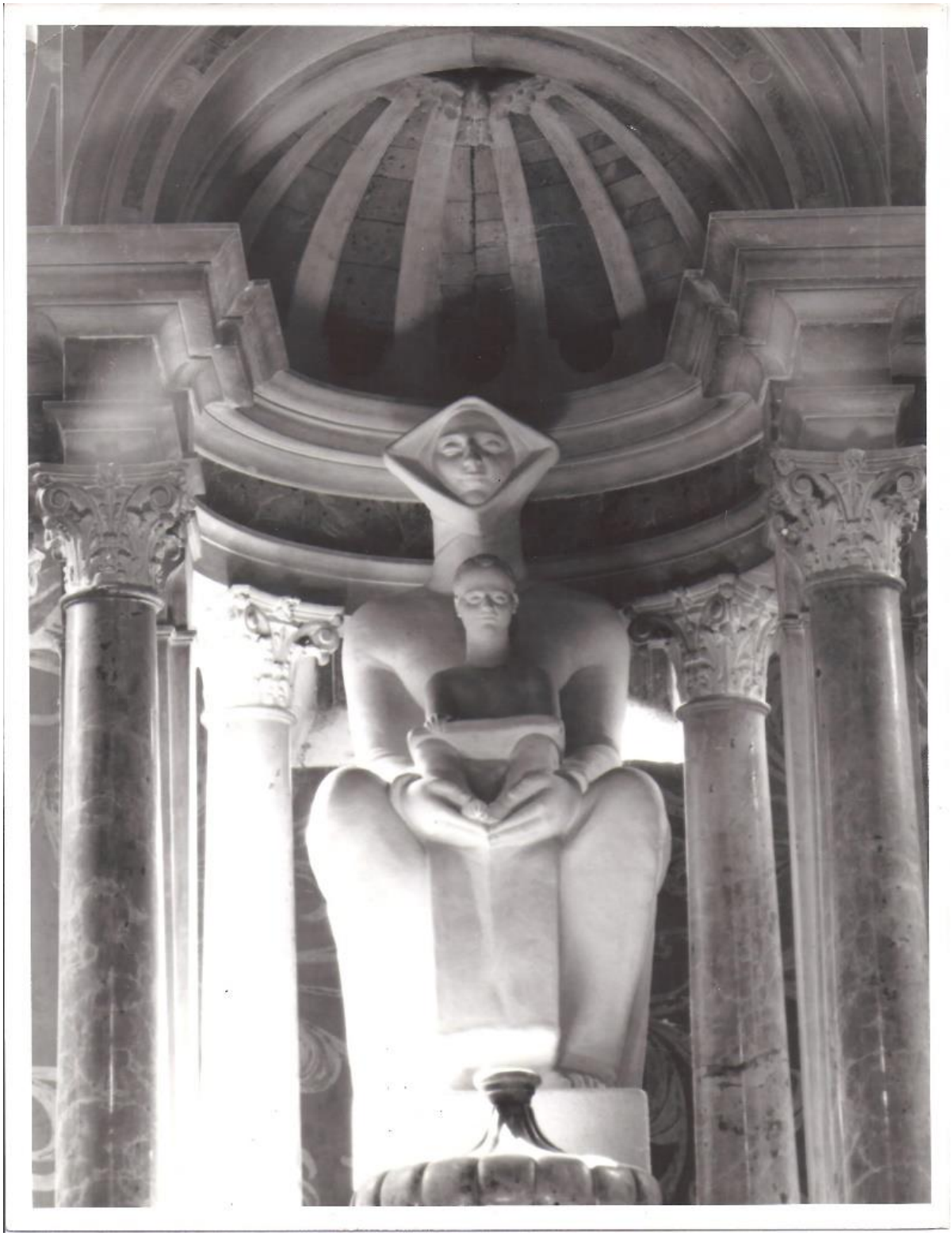

Sl. 141 *Gospa Petropoljka* u drniškoj župnoj crkvi Gospe o Ružarija, 1977. g.

(Foto: Mitja Koman, Fototeka GMD-a)

Sl. 142 *Gospa Petropoljka*, 2019. g. (Foto: Filip Beusan, Fototeka GMD)

Sl. 143 *Sv. Ante Padovanski* ispred istoimene crkve u Drnišu, 2017. g.

(Foto: A. Tomić, fototeka GMD)

Sl.144 Desna šaka S*v. Ante Padovanskog*, 2020. g. (Foto: A. Tomić, fototeka GMD)

Sl. 145 Oštećena skulptura *Naša Gospa* / *Gospa Biskupijska* prenesena na Visovac nakon Drugoga svjetskog rata (Fototeka GMD)

Sl. 146 *Mojsije* nakon restauracije početkom 2000-ih godina

(Foto: Joško Zaninović, Fototeka GMD)

Sl. 147 Ana Živković, *Glava Opatice*, 1960-ih godina (odljev 1983. g.)
(Foto: Joško Zaninović, Fototeka GMD)

Sl. 148 Djela Ivana Meštrovića u Župnoj zbirci Gradac, 2015. g. (Foto: A. Tomić)

Sl. 149 Stara kuća obitelji Meštrović u Gornjim Otavicama, početak 20. st. (Fototeka Atelijera Meštrović, FAM-690)

Sl. 150 Stara kuća obitelji Meštrović, 2023. g. (foto: A. Tomić)

Sl. 151 Interijer stare kuće obitelji Meštrović, 2023. (foto: A. Tomić)

Sl. 152 Obiteljska kuća Meštrović u Otavicama nedugo nakon dovršetka gradnje, 1910-ih (Izvor: FGM-453)

Sl. 153 Obiteljska kuća Meštrović 1980-ih (Fototeka GMD-a)

Sl. 154 Ivan Meštrović s obitelji ispred obiteljske kuće u Otavicama / *Meštrović v krogu svojega sorodstva*.

Sva djeca na slici su Markova i Tomičina. S lijeva nadesno su brat Marko s kćeri Martom, sinovima Petrom i Ivanom, uz stol sjedi stric Josip/Jozo, brat Petar, Ivan i majka Marta s unučicom Katom u krilu, teta Katica/Kata Sučić (Martina sestra) s Markovim sinom Tomom i kraj njega kćeri Slavkom, potom slijedi Ivanova najstarija sestra Manda te nevjesta Tomica s Trpimirom u naručju, 1932. g.

(foto: Stanko Murko, SEM Zbirka Matija Murko F0042365)

Osobne na fotografiji imenovao je Silvestar Meštrović, najmlađi sin Marka Meštrovića rođen 1941. g. koji je bio petnaesto dijete u obitelji.

Sl. 155 Antimalarična stanica u Otavicama, 1931. g. (Fototeka GMD)

Sl. 156 Osnovna škola u Otavicama,1932. g. (Fototeka GMD)

Sl. 157 Antimalarična stanica krajem 1990-ih godina (Fototeka GMD-a)

Sl. 158 Osnovna škola u krajem 1990-ih godina (Fototeka GMD-a)

Sl. 159 Obnovljene antimalarična stanica i osnovna škola u Otavicama

(Izvor: Jurić Šabić 2020: 52)

Sl. 160 Stopala serafina s reljefa *Vječno Raspeti*, oko 1930. g., gips (Fototeka GMD)

Sl. 161 Lice i naličje *Pokaznice,* 1935.–1939. g., gips (Fototeka GMD)

Sl. 162 Oltar crkve Presvetog Otkupitelja 1955. g. (Fototeka GMD)

Sl. 163 Okupljena rodbina i ostali suseljani prilikom prijenosa pogrebnih ostataka predaka Ivana Meštrovića, 30/X. 1955. g. (Fototeka GMD)

Sl. 164 Most preko Čikole i put do crkve Presvetog Otkupitelja, 1965. g. (Fototeka GMD)

Sl. 165 Crkva Presvetog Otkupitelja sredinom 20. st., foto Lovrić (Fototeka GMD)

Sl. 166 Crkva Presvetog Otkupitelja 1. svibnja 1965. godine (Fototeka GMD)

Sl. 167 Crkva Presvetog Otkupitelja 1977. g., razglednice (Foto: Mitja Koman, Arhiv GMD)

Sl. 168 Olga Meštrović u Otavicama 1967. g. i Ante Meštrović, čuvar muzeja, u pozadini (Fototeka GMD)

Sl. 169 Olga Meštrović i Nikola Adžija u Otavicama, 1967. g. (Fototeka GMD)

Sl. 170 Pogreb Ivana Meštrovića, 24. siječnja 1962. g. (fotografiju ustupio Ivan Topić)

Sl. 171 Svećenici na pogrebu Ivana Meštrovića među kojima je bio i fra Bernardin Topić (jedan od inicijatora gradnje crkve u Biskupiji), 1962. g. (fotografiju ustupio Ivan Topić)

Sl. 172 Razglednica s prikazom crkve Naše Gospe u Biskupiji, sredina 20. st.
(izvor: AAM, pup, ident. br. 52 A1)

Sl. 173 *Naša Gospa* u lapidariju franjevačkog samostana na Visovcu 2015. g. (foto: A. Tomić)

Sl. 174 Brončani odljev *Naše Gospe* u Biskupiji 2019. g. (Foto: Josipa Prpa)

Sl. 175 Interijer crkve Naše Gospe u Biskupiji 2019.g. (foto: Josipa Prpa)

Sl. 176 Crkva Naše Gospe u Biskupiji 2019. g. (Foto: Josipa Prpa)

Sl. 177, 178 Kuće zvane *Ćelije* u kojima je bio stan i radionica Mile Kričkića, 1. pol. 20. st. (Fototeka GMD)

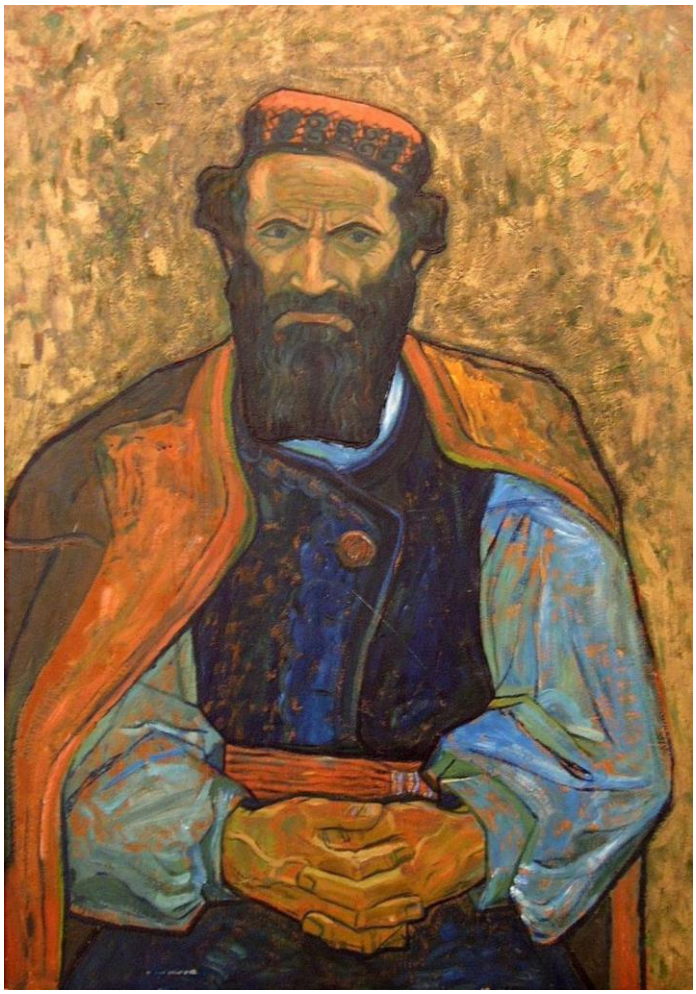

Sl. 178 *Ludi Mile*, ulje na lesonitu, 1913. g. (Zbirka Ivana Meštrovića, GMD, inv. br. 24)

Sl. 179 *Ludi Mile*, bronca, 1912. g.
(Zbirka Ivana Meštrovića, GMD, inv. br. 9)

Sl. 180 Nadgrobni spomenik Mihaila Kričkića na groblju kod crkve sv. Đurđa / Georgija u Kričkama 2021. g. (Foto: Davor Gaurina)

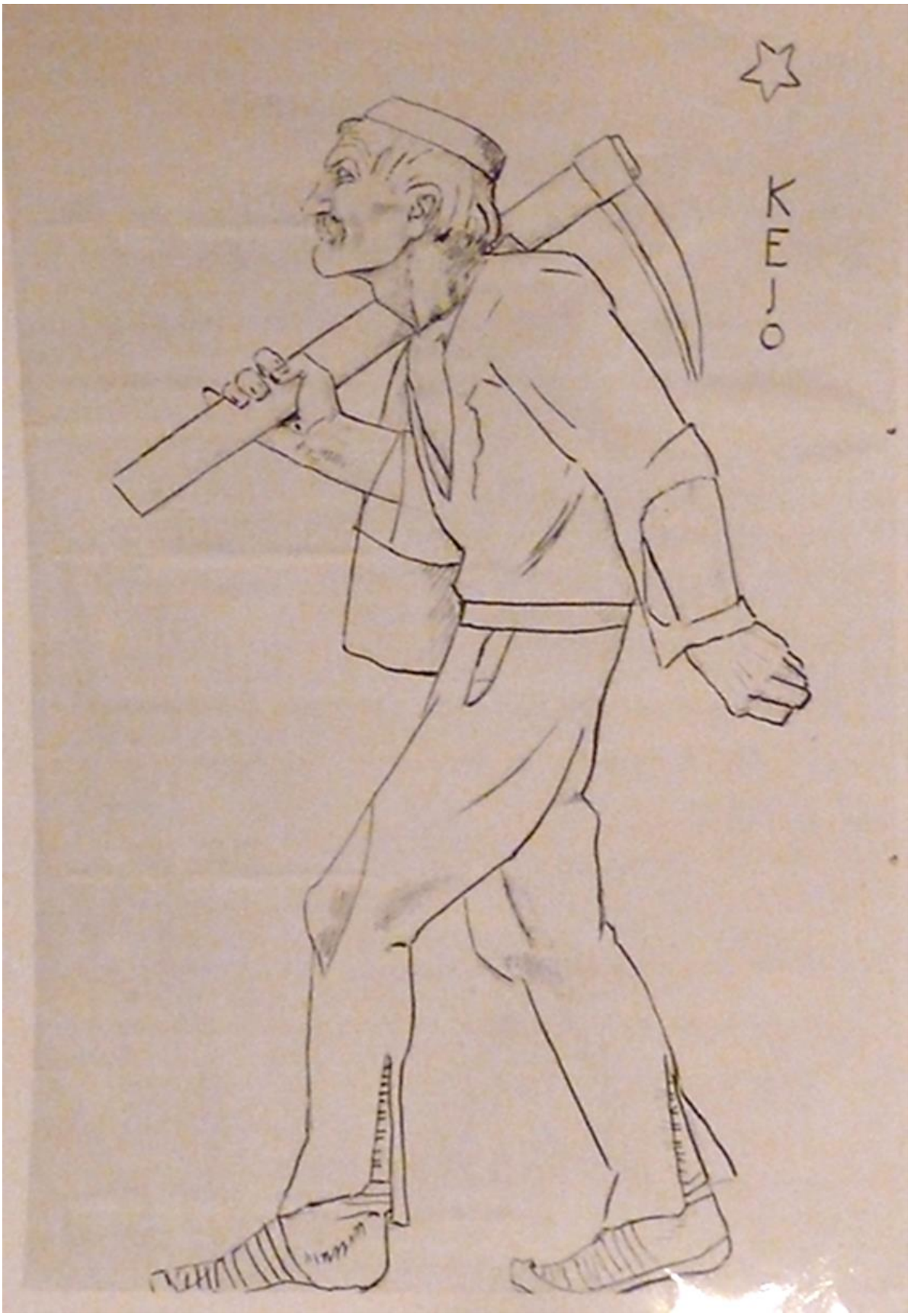

Sl. 181 Crtež *Kejo*, vjerojatno rad Tvrtka Meštrovića

(Arhiv Đorđa Miliše, ustupio Stanko Ferić)

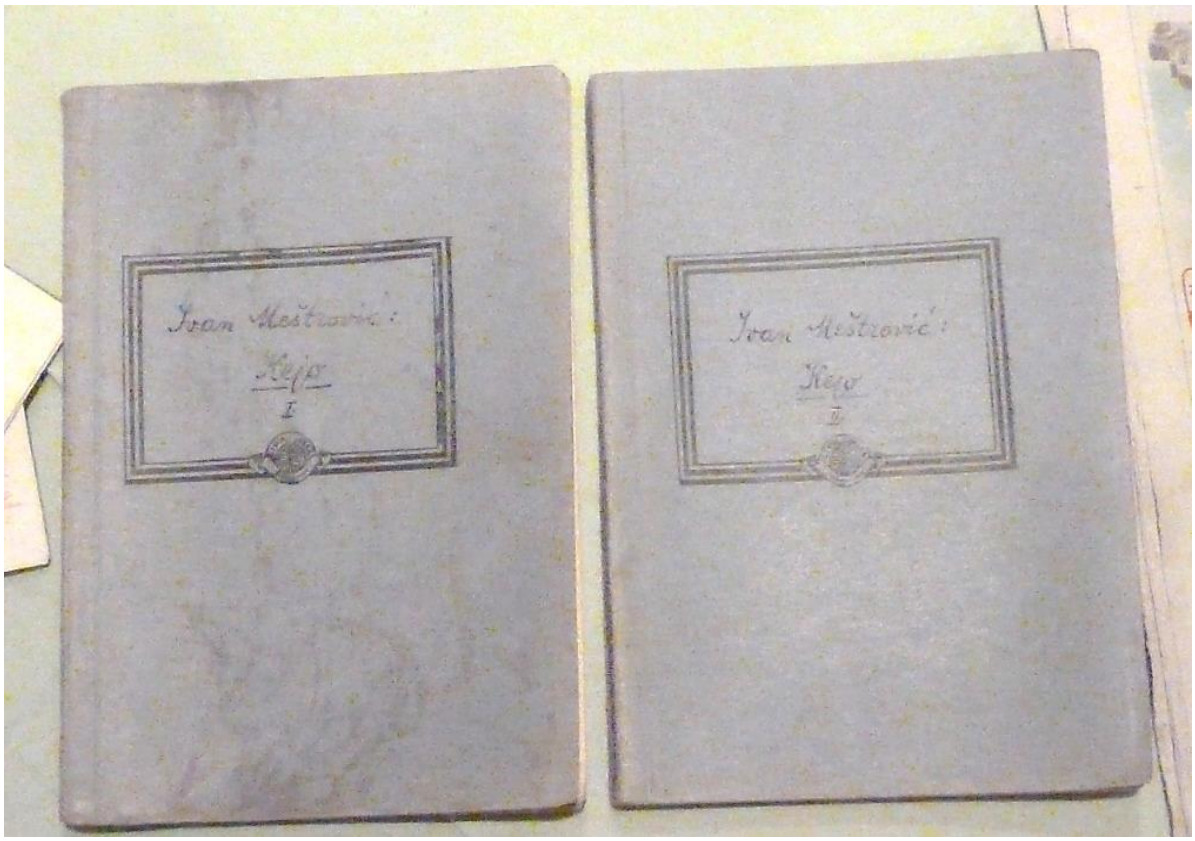

Ivan Meštrović:

Kejo

Iz serije priča „kako se je što
vjelo pod Svilajom."

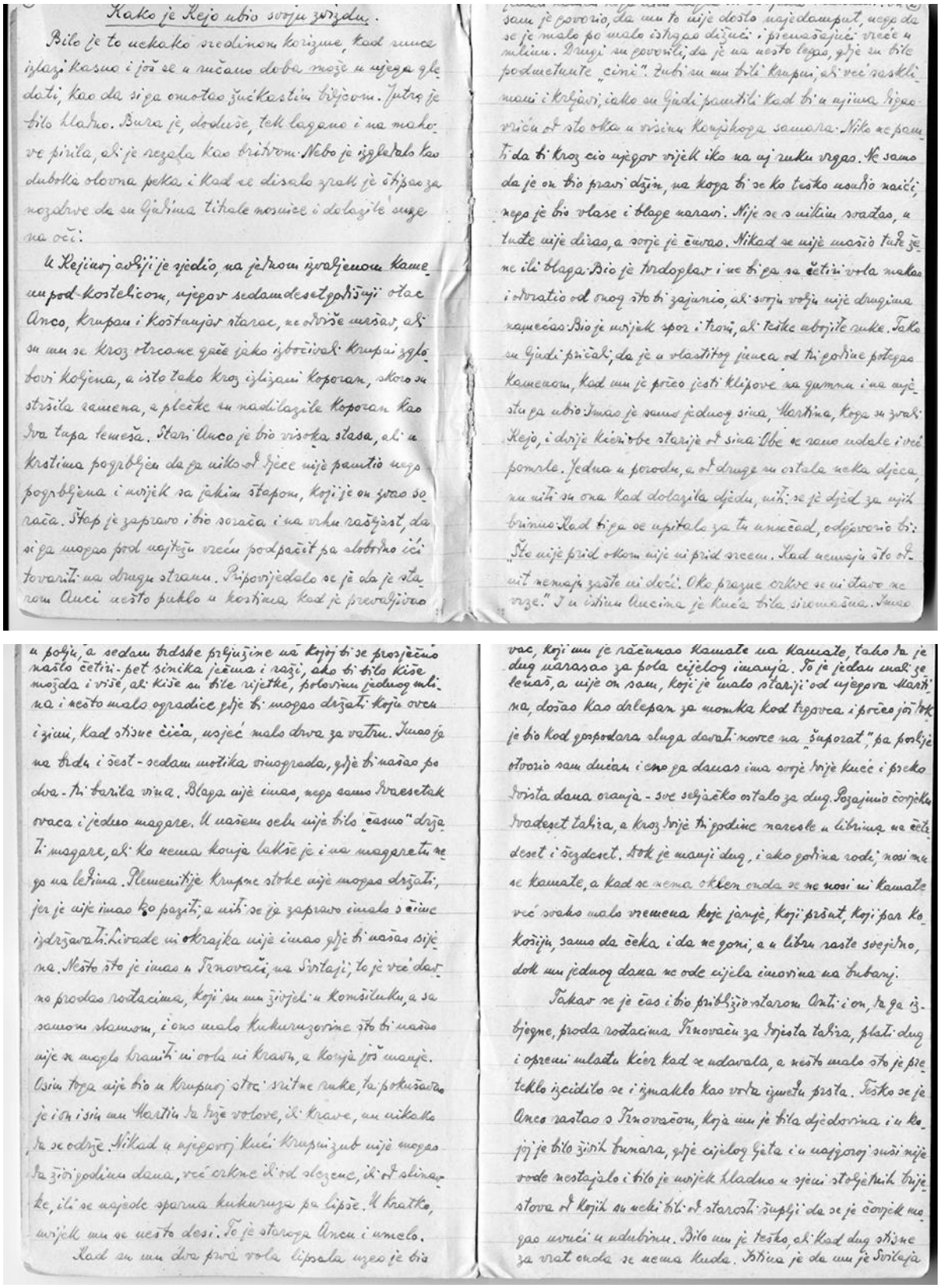

Sl. 182a, b, c, d Bilježnica s rukopisom *Kejo* iz ostavštine Đorđa Miliše (ustupio Stanko Ferić)

Sl. 183 Uokvirena fotografija s prikazom Paška Skelina i pozadina okvira s kopijom *Javne zahvale* za sve izraze sućuti,[992] 1890-ih (Fototeka GMD)

[992] Na poleđini fotografije rukopisni tekst o oštećivanju fotografije tijekom rata te podaci o portretiranome – *Paško Skelin p. Marka s Miljevaca oženjen sa Marom pl. Nakić-Vojnović iz Drniša, rođen: 1835. / umro: 1894. (samoubojstvo).*
Tekst Javne zahvale objavljene u *Narodnom listu* 18. VII. 1984. g.:
Prigodom čemerne smrti, koja našim zemnim očima ugrabi našeg milog supruga, otca i brata
Paška Skelina,
veleposjednika i trgovca
primismo nebrojene znakove prave, nesebične i srdačne ljubavi, koja je jedina moguća našem ucviljenom srdcu pridonieti ako i zeru utjehe. Toj ljubavi nije nam moguće drugačije odvratiti, već sa iskrenim „hvala", koga snagu može razumjeti svaki, koji zna i osjeća, što je to, izgubiti onoga, koji ti je bio čast, ponos obitelji, vjerni sin hrvatskoj domovini. Nije nam mogućno ni izbrojiti tih iskrenih i dobrih prijatelja, koji su se natjecali da našoj poraženoj duši uliju pa i zeru melema. S toga ih ni ne nabrajam, pa ako spominjemo poimence samo našeg plemenitog svojtu D.ra Jeru Buzolića, to činimo jer je on iskazao taki pietet našem nezaboravnom pokojniku, kakvim se samo može brat pohvaliti, da je izvršio svome bratu. Svima ponovna hvala našeg preneraženog, ali iskrenog srdca, koje će u trajnoj uspomeni harnosti postaviti spomenik prema tim svojim tješiteljima. Drniš, dne 10. srpnja 1894.
Za se i za svojtu:
Marija Skelin rodjena Nakić, supruga; Ivan, Ivanica, Pavica, Karina, Dobra (djeca); Šimun (brat).

Sl. 184 Uokvirena fotografija s prikazom Marije (Mare) Skelin rođene Nakić, 1890-ih godina
(Fototeka GMD)

Sl. 185 Fotografija s prikazom Mare Skelin i uz nju Pave, Giovannine (Ivanice) i Ivana Skelina, oko 1878. g., fotograf: Franz Laforest (fototeka GMD)

Sl. 186 Fotografija s prikazom Paška (1835.–1894.) i Ivana Skelina (1872.−1918.), 1890-ih godina (Fototeka GMD)

Sl. 187 Razglednica s prikazom centra Drniša, desno je sklop kuća obitelji Skelin, poč. 20. st. (GMD, Zbirka razglednica, inv. br. 1593)

Sl. 188 Jatagan, 18. st.
(GMD, Zbirke oružja, vojne opreme, odlikovanja i plaketa, inv. br. 2231)

Sl. 189 Igle za kosu, 1. pol. 20. st. (GMD, Kulturno-povijesna zbirka, inv. br. 1383–1843)

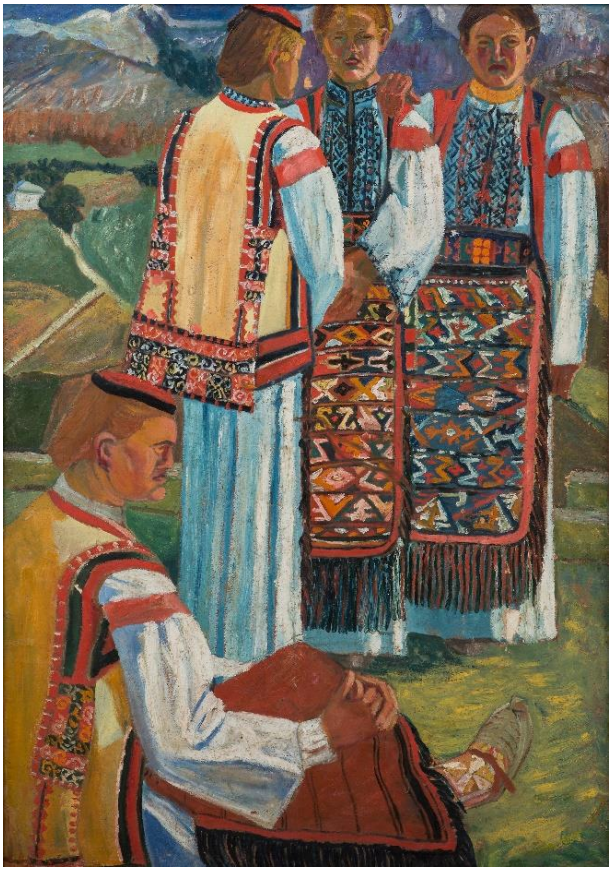

Sl. 190 *Momak i djevojka u kolu*, ulje na lesonitu, 1911–13? (GMD, ZIM, inv. br. 23)

Sl. 191 *Žene Dalmatinske zagore*, ulje na lesonitu, 1911. ? (GMD, ZIM, inv. br. 22)

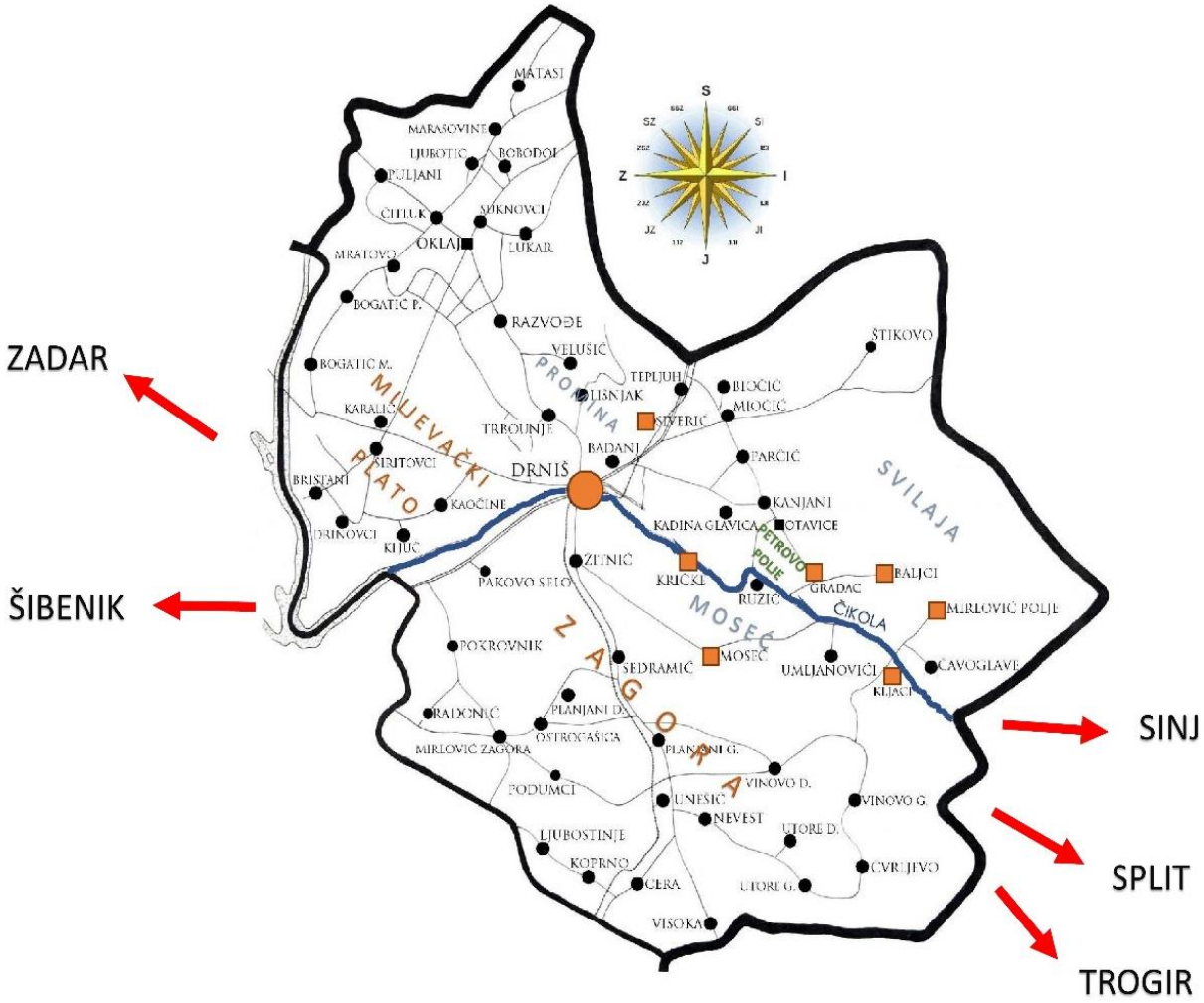

Sl. 192 Kartografski prikaz područja na kojem se odvija radnja pripovijetki u zbirci *Ludi Mile* (Izradila: Antonia Tomić)

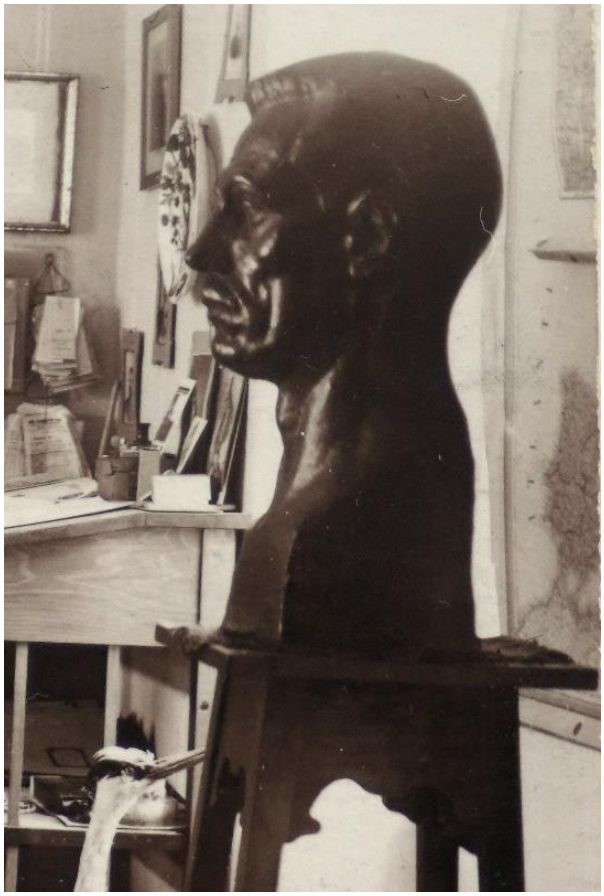

Sl. 193a 193a Uprava tvornice sapuna *Slavija* u Šibeniku koju su čini članovi obitelji Iljadica-Grbešić. U sredini za stolom sjedi Vice Iljadica, a s desne strane je njegova bista koju je izradila Ruža Meštroviće
(Arhiv obitelji Iljadica-Grbešić, fotografiju ustupio Tomislav Iljadica-Grbešić)

Sl. 194 Nadgrobni križ Marte Gabrilović Meštrović, polusestre Ivana Meštrovića, koji je isklesao njihov otac Mate (GMD, AZ, inv. br. 2516)

Životopis

Antonia Tomić (1987.) gimnazijsko obrazovanje stekla je u Drnišu. Diplomirala je povijest umjetnosti i kroatistiku na Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu 2012. godine uz dekanovu nagradu za izvrsnost. Za sudjelovanje na studentskome istraživačkom projektu *Multidisciplinarna istraživanja kompleksa dvorca Brezovice* 2011. godine zajedno s kolegama dobila je rektorovu nagradu za projekt i publikaciju u kojoj su prezentirani rezultati istraživanja. Od 2013. godine djelatnica je Gradskog muzeja Drniš u kojem je 2020. g. stekla zvanje više kustosice. Zadužena je za nekoliko muzejskih zbirki među kojima su Zbirka Ivana Meštrovića, Zbirka starih knjiga – do 1860. i Zbirka suvremene umjetnosti. Područje njezina istraživačkog interesa su arhitektonska i spomenička baština drniškoga kraja te ostavština Ivana Meštrovića. Rezultate svojih istraživanje redovito izlaže na konferencijama. Autorica je brojnih članaka, izložbenih kataloga te knjige *Sakralna arhitektura drniškoga i skradinskoga područja u XVIII. stoljeću*. Od 2018. godine doktorandica je na Sveučilištu u Zadru na temu *Ivan Meštrović i kulturološki kontekst drniškog kraja* pod mentorstvom izv. prof. dr. sc. Antonije Mlikota i komentorstvom dr. sc. Irene Kraševac, znanstvene savjetnice.